INGEN ANLEDNING TILL ORO (?)

Ulrika Andersson, Anders Carlander,
Marie Grusell & Patrik Öhberg (red)

Ingen anledning till oro (?)

SOM-undersökningen 2020
SOM-rapport nr 78

Ulrika Andersson, Anders Carlander,
Marie Grusell och Patrik Öhberg (red)

Redaktörer: Ulrika Andersson, Anders Carlander,
Marie Grusell och Patrik Öhberg
© Författarna och SOM-institutet
Teknisk redaktör: Elisabeth Falk
Originalfoto: Anna Shvets (Pexels), modifierat
Omslag: Daniel Zachrisson
Redigering: Henny Östlund
Tryck: RisbergsAdbox, Uddevalla 2021
ISBN: 978-91-89673-49-6
ISSN: 0284-4788
ISRN: GU-STJM--78-SE

INNEHÅLL

Förord 9

Ingen anledning till oro (?) – inledningskapitel
Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell och Patrik Öhberg 11

TILLIT & FÖRTROENDE

Framgång föder förtroende – förtroende föder framgång
Sören Holmberg och Bo Rothstein 33

Förtroende för samhällets och pandemins aktörer
Elisabeth Falk och Ulrika Andersson 43

Mediers samhällsvärde och oberoende spelar stor roll för förtroendet
Ulrika Andersson 57

Forskningsförtroende i pandemitider
Anna Maria Jönsson 75

VARDAGSLIV, MEDIER & HÄLSA

Tilltron till den egna förmågan under coronapandemin
Gabriella Sandstig och Synneve Dahlin Ivanoff 93

Folkhälsa och ekonomi i alkoholpolitiken
David Karlsson, Sören Holmberg och Lennart Weibull 105

Stereotypa föreställningar om ålder under coronapandemin
Gabriella Sandstig och Maria Edström 119

Litar svenska folket på socialförsäkringarna?
Maria Oskarson och Anna Bendz 133

Ljudboken tar nya tag – populär både via bibliotek och prenumerationstjänst
Birgitta Wallin, Tobias Carlsson och David Gunnarsson Lorentzen 153

Biblioteken fortsatt starka trots kristid
Jonas Söderholm, Malin Ögland och David Gunnarsson Lorentzen 165

Ideologisk identifikation och fragmenterade nyhetspubliker
Per Oleskog Tryggvason 179

MILJÖ & KLIMAT

Släcka ljuset – varför då?
Sverker C. Jagers, Erik Jönsson och Simon Matti 197

Kärnkraftsstrid i pandemitid
Sören Holmberg 211

Vindkraftens förutsättningar
Erik Jönsson 221

Svenska klimatförnekare
Henrik Oscarsson, Jesper Strömbäck och Erik Jönsson 235

SAMHÄLLE & OPINION

Stabilt stöd för EU under pandemin, men vart är unionen på väg?
Marcus Weissenbilder och Ulrika Andersson 251

De politiska sakfrågorna inför valet 2022 – hur ser spelplanen ut?
Johan Martinsson 271

Ökad uppskattning av offentlig verksamhet pandemiåret 2020
Sören Holmberg 285

Ett svenskt vintermord får en upplösning?
Medborgare och politiker om nedläggningen av
Palmeutredningen och utpekandet av Skandiamannen
Felix Andersson, Daniel Brodén och Patrik Öhberg 293

Det kalla krigets återkomst? Från osannolikhet till tänkbar hotbild
Joakim Berndtsson, Ulf Bjereld och Karl Ydén 303

Vilka var det som ändrade sig om flyktingpolitiken efter 2015?
Marie Demker 317

Kriminalpolitik – lika hett som man kan tro
Felix Andersson, Marie Demker, Caroline Mellgren och Patrik Öhberg 333

Biståndsviljan försvagas
Ann-Marie Ekengren och Henrik Oscarsson 345

Oförsiktiga och oskyldiga brottsoffer – en jämförelse av uppfattningar om ansvar
Caroline Mellgren och Marie Demker 361

Vem räds terrorismen? Kluven oro och säkerhetsivrare i Sverige
Daniel Brodén, Mats Fridlund och Patrik Öhberg 375

PARTIER & POLITIK

Är verkligen allt politik?
Thomas Denk och Carl Görtz 389

Politiska uppfattningar bland kvinnor och män som har barn i hushållet
Elin Naurin och Patrik Öhberg 401

Ledare vi gillar och ogillar
Per Oleskog Tryggvason, Henrik Oscarsson och Freja Wessman 415

Vilka politiska förslag tycker mammor och pappor är viktigast?
Elias Markstedt, Elin Naurin och Anton Wallin 429

METODREDOVISNING

Den nationella SOM-undersökningen 2020
Elisabeth Falk 447

BILAGOR

Om författarna 459

SOM-institutets böcker 465

FÖRORD

Ingen anledning till oro (?) är SOM-institutets 78:e forskarantologi sedan starten 1986. Den bygger på 2020 års nationella SOM-undersökning – den 35:e i ordningen. Undersökningen genomfördes som sex riksrepresentativa urval om vardera 3 750 slumpmässigt utvalda personer boende i Sverige i åldrarna 16 till 85 år. De sex delundersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie. Uppsättningen av enkätfrågor varierar något mellan editionerna men de innehåller också ett stort antal gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund.

Huvuddelen av de svar som ligger till grund för analyserna i boken inkom under oktober 2020. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Indikator – Institutet för kvalitetsindikatorer* med Edvin Boije som fältledare. Närmare uppgifter om undersökningens uppläggning och genomförande finns i metodredovisningen längst bak i boken. En mer utförlig dokumentation av 2020 års SOM-undersökningar finns att ladda ner på SOM-institutets webbplats (SOM-rapport 2021:2).

I boken medverkar forskare från olika ämnesområden och lärosäten. De sammanlagt trettioen kapitlen speglar den ämnesmässiga bredd som finns i SOM-undersökningarna. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets webbplats.

Göteborg i juni 2021

Ulrika Andersson
Docent
SOM-institutet

Anders Carlander
Forskare
SOM-institutet

Marie Grusell
Docent
JMG, Göteborgs universitet

Patrik Öhberg
Docent
SOM-institutet

INGEN ANLEDNING TILL ORO (?)

ULRIKA ANDERSSON, ANDERS CARLANDER,
MARIE GRUSELL OCH PATRIK ÖHBERG

Var inte rädd för mörkret, ty ljuset vilar där.
Vi ser ju inga stjärnor, där intet mörker är.
I ljusa irisringen, du bär en mörk pupill.
Ty mörkt är allt som ljuset, med bävan längtar till.
Var inte rädd för mörkret, ty ljuset vilar där.
Var inte rädd för mörkret, som ljusets hjärta bär.

Erik Blomberg
Diktsamling: ”Jorden” 1920

Pandemin är ännu inte över, men vi börjar att se ett slut. Därborta vid horisonten skönjer vi ett skimmer, en dimma som lättar och ger oss nytt ljus. Efter drygt ett år av stängda gränser, social distansering och för många förlusten av nära och kära, tycks vår vardag vara på väg tillbaka. Eller i alla fall någon form av *ny* vardag, en tid som alltjämt präglas av handtvätt, vaccinering och munskydd. Livet som vi minns det före covid-19, finns inte kvar.

Mitt i detta livsomställande läge är det lätt att glömma att pandemier har inträffat förr. Covid-19 är vare sig unik eller särskilt dödlig jämfört med tidigare pandemier. Men här och nu är oron stor. Även om vacciner har börjat produceras och distribueras i stor skala, är det fortfarande oklart hur pandemiläget kommer att utvecklas ur ett globalt perspektiv. Att minska spridning och att distribuera vaccinationsskydd är fortfarande livsavgörande för att pandemin skall få ett slut.

I spåren av pandemin står vi nu inför en mängd nya utmaningar; var och hur människor bor och arbetar, klimatfrågan, den politiska kartan som de senaste åren successivt ritats om. Men även kulturella värderingar som frågor om identitet, globalisering, kultur och gränsdragning av nationalstatens ansvarsområden har blivit än mer centrala. Prognoser för hur de politiska vindarna blåser låter sig inte lätteligen göras i vanliga fall, än mindre under en pandemi.

Det är mot bakgrund av denna verklighet som årets forskarantologi från SOM-institutet har fått sitt namn: INGEN ANLEDNING TILL ORO (?). Titeln knyter direkt an till Sveriges inledande ställningstagande kring viruset där risken för en pandemi tonades ner. I slutet av januari 2020 konstaterade Anders Tegnell, statsepidemiolog på Folkhälsomyndigheten (FHM)[1], att det finns ingen anledning att

Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Öhberg, Patrik (2021). Ingen anledning till oro (?).
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?).*
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

oroa sig för att smittas av coronaviruset. Johan Carlson, generaldirektör för FHM, konstaterade flera gånger att det inte var frågan om en pandemi, utan risken för just detta bedömdes som mycket låg. En månad senare den 11 mars deklarerade Världshälsoorganisationen (WHO) covid-19 som en pandemi. En pandemi som stängde världen – såsom vi känner den. Länder världen över tog drastiska och långtgående åtgärder för att hålla situationen under kontroll, inte minst för att minska trycket på sjukvården. I stort sett alla större kultur- och idrottsevenemang sköts upp och världen gick på tomgång. 2020 blev ett år som inget annat och covid-19 var den främsta aktören.

Det gångna årets nyhetsbevakning har i stort präglats av olika aspekter av pandemin. I Sverige låg inledningsvis fokus på hur viruset spreds, hur farligt det var och vad man kunde göra för att skydda sig bäst. Dödsfallen inom äldrevården fick stor uppmärksamhet – både nationellt och internationellt. Den svenska modellen med fokus på att platta ut smittkurvan, andra länders *lockdown*, den andra respektive tredje vågen, munskyddets *vara eller icke vara*, vaccineringen och vacciners biverkningar har också stått högt på den mediala agendan.

Få internationella och nationella händelser har kunnat slå igenom i coronabruset. Några saker står dock ut. I början av året hände det som många väntat och bävat för; Storbritannien blir den första nation som någonsin lämnat EU och gjorde en BREXIT. Nästan samtidigt drabbas man även av en MEGXIT i det brittiska kungahuset, när prins Harry och hans fru Meghan lämnade sina kungliga uppdrag. Protester och oroligheter i vågorna efter George Floyds död stärkte Black Lives Matter-rörelsen i arbetet med polisbrutalitet och rasism. Därefter följde skogsbränder i både västra USA och Australien, där miljarder djur miste sina liv som följd. Under sommarmånaderna fick Sveriges genom tiderna största mordutredning, mordet på statsminister Olof Palme 1986, sitt slut. Se kapitlet från Felix Andersson, Daniel Brodén och Patrik Öhberg i denna bok om Palmeutredningen. Och efter fyra år vid makten förlorade president Donald Trump det amerikanska valet och i sin vägran att erkänna sig besegrad sådde han stark splittring mellan människor i ett alltmer polariserat USA.

Allt har förstås inte varit mörker. Koldioxidutsläppen minskade, åtminstone för ett tag. Digitaliseringen fick sig en rejäl skjuts framåt och forskarvärlden lyckades på rekordtid utveckla vaccin baserade på den nya mRNA-tekniken. Och i skuggan av pandemin förklarades den afrikanska kontinenten fri från polio, samkönade äktenskap legaliserades i flera länder, den finska bastukulturen blev världsarv och världens starkaste flicka, Pippi Långstrump, fyllde 75 år. Mycket av detta har dock hamnat i skuggan av pandemin.

I detta första kapitel inleder vi våra analyser av den nationella SOM-undersökningen 2020 genom att granska några utvalda områden inom (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier som på olika sätt relaterar till pandemin och till människors oro för hur samhället kommer att förändras på olika områden. Mer specifikt kommer vi att beröra ansvarsfrågan och synen på tjänstemannaansvar och expertstyre. Vi

kommer också att belysa de frågor som dominerar allmänhetens framtidsoro och inställningen till några av de förslag kopplade till dessa områden som florerar i den svenska debatten.

Sverige i världen

Coronapandemin har påverkat Sverige på många sätt och i nuet kan vi med största sannolikhet endast överblicka en delmängd av alla effekter. En effekt, som vi akademiker mestadels ser positivt på, är det intresse, den nyfikenhet och den folkbildningstrend som accelererade under år 2020. Språktidningen presenterade *veckans nyord* i juni förra året i form av epitetet ”hobbyepidemiolog”. Upphovsmakare till begreppet är måhända lite oklart men Stefan Löfven var relativt tidig på bollen i syfte att undvika att svara på en direkt fråga i Svenska Dagbladet; ”vi hobbyepidemiologier ska vara försiktiga med för snabba slutsatser” (Svenska Dagbladet, 2020b).

Det må så vara, att skomakaren ofta rekommenderas att bliva vid sin läst. Men en pandemi drabbar nästan alla samtidigt och blir på så vis en angelägenhet för det stora flertalet. Världen befinner sig dessutom i ett annat läge nu jämfört med tidigare pandemier, kunskap är lättillgänglig och decentraliserad. Det krävs ingen doktorstitel i epidemiologi (som för övrigt är en oerhört bred disciplin) för att läsa sig till att olika länder har tagit sig an coronaviruset på olika sätt. Det bör inte ha undgått någon att olika skrån inom Sveriges gränser inte har varit överens alla gånger. Tjänstemän från FHM, på ena sidan, forskare och kliniker på andra sidan. Det råder heller ingen större konsensus om vad måttstocken för vad en mer eller mindre lyckad coronastrategi är. Handlar det om att man lyckas ”platta till kurvan” eller ren mortalitet/överdödlighet? Ska vi även ta hänsyn till ”postcovid”, komplikationer efter genomgången infektion, eller de lite mer långtgående konsekvenserna av att den psykiska ohälsan riskerar öka i kölvattnet av tuffare restriktioner? Som Lars Bengtsson och Thomas Kalling, både professorer och tillika experter inom ämnet strategi, skrev på SvD Debatt, det är ”svårt att ha en strategi om målet är otydligt” (Svenska Dagbladet, 2021).

Kritiken mot den svenska strategin är svår att sammanfatta kortfattat. Men ett axplock indikerar att strategin innehöll mått av övertro på flockimmunitet, individuellt ansvar, evidensbaserad medicin samt att det fanns en brist på koordinering med WHO (Claeson & Hanson, 2021; Lindström, 2020). Det är också värt att påpeka den naturliga avsaknaden av tydlig medicinsk evidens inför ett nytt virus, i en ny era. Evidens är ett tveeggat svärd, det kan användas både för handling och passivitet. Det kräver också att den som hävdar evidens håller sig ständigt uppdaterad gällande forskningsfronten och inte håller fast vid en dogm från den egna kyrkans läror. Nytt virus, ny era, kräver rimligen också uppdaterad evidens. Något som rimligen inte fanns i överflöd under den initiala fasen av coronapandemin. Under hösten 2020 intensifierades emellertid forskningsfronten

när det gäller covid-19, och det publicerades forskning som visade hur effektiva olika restriktioner och interventioner hade varit (Haug m.fl., 2020). Slutsatsen kan sägas vara att en kombination av olika insatser förmodligen är den bästa, och att det förmodligen är oklokt att döma ut enskilda angreppssätt på förhand. Många undrar över myndigheternas ideliga uppmaningar om att fortsätta följa smittskyddsrekommendationerna fast man har vaccinerats. Förklaringen är att inget vaccin ger hundraprocentigt skydd mot covid-19 och det gör heller inget annat. Ett pedagogiskt sätt att förklara det är med den så kallade schweizerostmodellen. Modellen innebär att alla skydd har sina begränsningar, men tillsammans kan de stoppa spridningen genom att kompensera för varandras svagheter.

Författaren till The Black Swan riskexperten och professorn Nassim Nicholas Taleb (Taleb, 2008), har både blivit missförstådd och felciterad under stora delar av pandemin. Många har hävdat att coronapandemin var en så kallad ”svart svan” (osannolik, oförutsebar händelse med extrem inverkan på världen). Taleb gick själv ut tidigt och hävdade motsatsen (Avishai, 2020). Det fundamentala problemet med händelser som coronapandemin är att underskatta sannolikheten för att det ska inträffa, då många prognosmodeller ofta bygger på antaganden om att pandemier ska följa samma statistiska ”naturlagar” som till exempel människors längd. När vi står inför ett nytt virus bör möjligen en slags försiktighetsprincip råda, i synnerhet med tanke på att det kan visa sig vara mer kostnadseffektivt att hantera utbrottet mer restriktivt i början, *innan* det blir en världsomspännande pandemi (se Taleb, Bar-Yam & Cirillo, 2020).

När det gäller ansvarsfrågan är den förstås komplex. I fredstider är det tryggt att ha ansvar, riskerna och insatserna är låga. Man kan välja sina symboliska strider. Men när krisen kommer ökar insatserna. Vid en första anblick kan det verka som att det inte rådde någon större huggsexa om att ta kommando och ansvar för hanteringen av coronapandemin i Sverige. Ett uttalat antagande i regeringens initiala coronastrategi byggde på att befolkningen i Sverige har hög tillit till myndigheter, och att människorna därför kommer följa myndigheternas råd och rekommendationer (Regeringskansliet, 2020). De högst ansvariga utgick ifrån att befolkningen i tillräckligt stor utsträckning litar på myndigheternas information och råd, så till den grad den berömda parollen om ”frihet under ansvar” bäst beskriver en grundläggande bult i strategin. Individens ansvar alltså. Vidare verkar det som att regeringen aktivt delegerade en stor del av ansvaret till FHM (Andersson & Aylott, 2020). Och FHM lyfter återigen allas individuella ansvar för att förhindra smittan (HSLF-FS 2020:80). Cirkeln var sluten.

Ett alternativt perspektiv på ansvarsfrågan är huruvida tjänstemän på myndigheter ska kunna ställas till svars för beslut och åtgärder, så kallat ”tjänstemannaansvar”. Frågan är på intet sätt ny i debatten men den har ånyo bubblat upp under coronapandemin. Vi ställde frågan om att återinföra tjänstemannaansvaret i den nationella SOM-undersökningen 2020. Resultaten visar att cirka 36 procent tycker att det är ganska eller mycket bra förslag, medan knappt 8 procent tycker att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag. Räknar vi bort de som inte har bildat sig en

uppfattning från procentbasen (”varken bra eller dåligt förslag”), vilka utgör den största gruppen, landar vi på ett starkt positivt balansmått[1] om +64! Vidare avslöjar en regressionsanalys att en positiv inställning till att återinföra tjänstemannaansvaret i högre utsträckning är relaterad till män, högre ålder samt att identifiera sig politiskt åt höger snarare än vänster (figur 1). Det bör dock påpekas att effekterna är mycket små, variationen i åsikten om tjänstemannaansvar förklaras endast till några få procent av de prediktorer som är inkluderade i regressionsmodellen.

Figur 1 Prediktorer för åsikten om att återinföra tjänstemannaansvaret, 2020 (regressionskoefficienter)

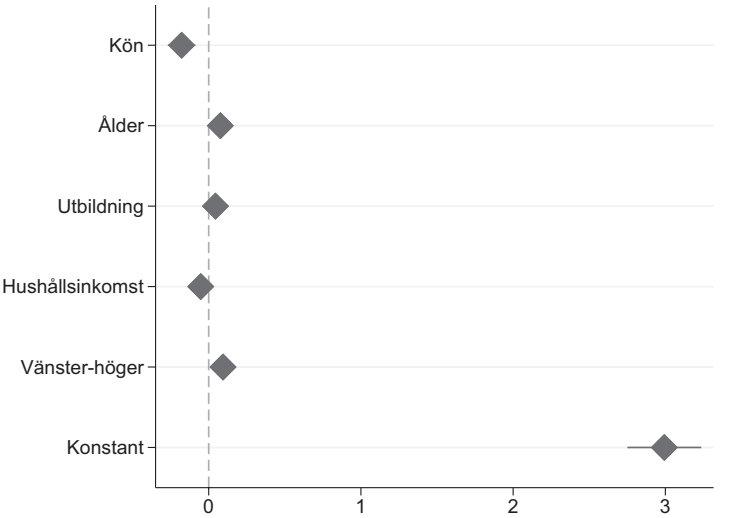

Kommentar: Frågan lyder ’*Vilken är din åsikt om följande förslag?* – Återinföra tjänstemannaansvaret’ och besvaras med hjälp av en femgradig skala som sträcker sig från ’*Mycket dåligt förslag*’ till ’*Mycket bra förslag*’.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

En angränsande fråga handlar om huruvida experter bör få ett större inflytande i viktiga beslut. Frågan vi ställde i den nationella SOM-undersökningen 2020 var formulerad som ett förslag att ”alltid överlåta beslut i viktiga frågor till experter”. Resultaten visar att en majoritet (57 procent) anser att det är ett ganska bra eller mycket bra förslag. Räknar vi bort de som inte har bildat sig en uppfattning från procentbasen (”varken bra eller dåligt förslag”) landar vi på ett starkt positivt balansmått om cirka +80! Upprepar vi samma regressionsanalys som ovan ser vi att det fortsatt är mycket små effekter men vi ser att en positiv inställning till förslaget främst är associerat med kvinnor och lägre ålder (figur 2). Frågeställningen är förvisso i sin natur något oprecis. Både epitetet expert samt viktiga frågor måste ses som

relativa. Experter kommer i olika skepnader, exempelvis i form av expertmyndigheter eller ökad grad av expertstyre i form av meritokrati. Frågan blir förstås extra tydlig mitt i en brinnande pandemi där medicinska experter på virus, smitta och vaccin kanske bör ges visst företräde framför ideologiskt styrda folkvalda element. Politisk färg kan sannolikt riskera att rasera hanteringen av en kris beroende om t.ex. ansvarig myndighet uppfattas som partipolitiskt färgad. Det här är en allvarlig trend, där svenska myndigheter står inför en allt större grad av politisering och polarisering (se Sören Holmbergs kapitel om offentlig verksamhet i denna bok).

Figur 2 Prediktorer för åsikten om att överlåta beslut till experter, 2020 (regressionskoefficienter)

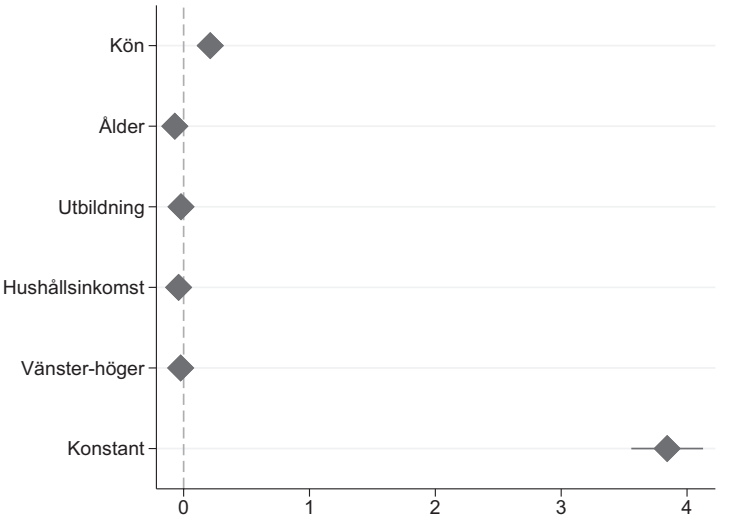

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din åsikt om följande förslag*? – *Alltid överlåta beslut i viktiga frågor till experter*' och besvaras med hjälp av en femgradig skala som sträcker sig från '*Mycket dåligt förslag*' till '*Mycket bra förslag*'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Situationen för det stora landet i väster oroar

Det finns många indikationer på att politiska motsättningar ökar i världen, inte bara i Sverige. Situationen i USA har under pandemiåret präglats av en eskalerande polarisering mellan demokrater och republikaner när det gäller hanteringen av coronapandemin. En av de mer oroväckande trenderna är att vetenskapen alltmer har behandlats styvmoderligt av framförallt republikaner och anhängare långt till höger på den politiska kartan. Den så kallade "antiscience-rörelsen (anti-vetenskap) har vuxit sig starkare och fenomenet har spridit sig utanför USAs gränser och riske-

rar att utgöra ett globalt hot, skriver Peter Hotez i en artikel, fylld med referenser från nyhetsmedia och vetenskapliga publikationer, på Scientific American (2021). För några decennier sedan gick det ändå att förstå varför vissa lobbyister eller personer med ekonomiska intressen förnekade viss vetenskap, till exempel genom att försöka förstora upp relevansen av vetenskapliga felmarginaler eller osäkerhet i syfte att få människor att fortsätta röka cigaretter (Michaels, 2008). Men när en vidsträckt generell skepticism eller förnekande av den allmänna vetenskapen blir en del av partiagendan, då börjar vi så sakteliga lämna omloppsbanan. I den nationella SOM-undersökningen 2020 ställde vi frågan om hur oroad man är över ”situationen i USA”. Frågan ställdes för första gången och är sprungen ur en liknande formulering från tidigare års undersökningar där graden av oro för ”situationen i Ryssland” efterfrågats. Resultatet visar att situationen i USA oroar i hög utsträckning. Nära 72 procent anger att de är ganska eller mycket oroade över hur situationen i USA kommer att utvecklas i framtiden. Resultaten visar också att det verkar finnas en tydlig politisering kring oron. Personer som anger att de identifierar sig mer åt vänster är mer oroliga än personer som identifierar sig mer åt höger på den politiska vänster-högerskalan (figur 3). Det bör också nämnas att merparten av data från den nationella SOM-undersökningen 2020 samlades in före det amerikanska presidentvalet 2020 och före stormningen av Kapitolium 2021.

Figur 3 Oro inför situationen i USA efter politisk vänster-höger sympati, 2020 (medelvärde och 95 procents konfidensintervall)

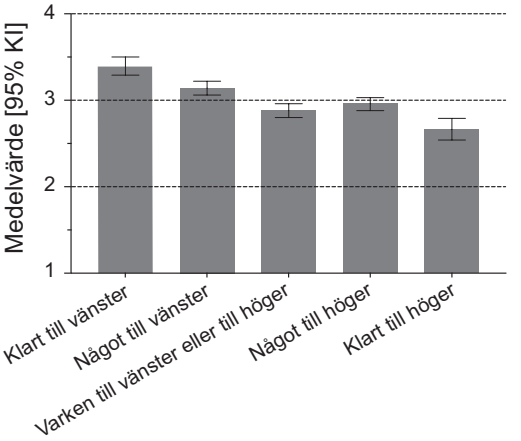

Kommentar: Frågan om oro lyder ’*Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden? – Situationen i USA*’ och besvaras med hjälp av en fyrgradig skala som sträcker sig från ’*Inte alls oroande*’ till ’*Mycket oroande*’. Frågan om politisk vänster-höger sympati är formulerad ’*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*’ och besvaras med en femgradig skala. Svarsalternativen framgår av figuren. Minsta antal svar är 197.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Fler analyser av pandemins påverkan på samhället, allmänhetens förtroende för hur olika aktörer har hanterat pandemin liksom upplevelsen av den egna och andras förmåga att skydda sig mot smitta hittas bland annat i Elisabeth Falk och Ulrika Anderssons kapitel om förtroende för samhällets och pandemins aktörer respektive Gabriella Sandstig och Synneve Dahlin Ivanoffs kapitel om tilltron till den egna kapabiliteten.

Ideologiserad oro

Det kan tyckas som att 2020 helt dominerades av coronapandemin. Men om man tittar på vad svenskarna oroade sig för blir bilden en annan. I figur 4 har vi sammanställt de tio företeelser som bekymrade befolkningen mest inför framtiden. De två saker som upplevs som allra mest oroande är organiserad brottslighet och ökad användning av narkotika. Dessa två områden når 2020 sina högsta noteringar sedan mätningarna startade. Oron för organiserad brottslighet och ökad användning av narkotika har i det närmaste fördubblats sedan 2013. Gängkriminalitet och knarkuppgörelser i offentliga miljöer ser ut att ha påverkat människors uppfattningar om vad som är centrala samhällsproblem och gjort att de känner allt större oro för den framtida utvecklingen (se vidare i kapitlet om kriminalpolitik av Felix Andersson, Marie Demker, Carolina Mellgren och Patrik Öhberg i denna bok). Om frågor kopplade till gänguppgörelser och narkotika raskt marscherat upp bland företeelser som människor oroar sig för är miljöfrågorna mer etablerade på den politiska oroskartan. Den genomsnittliga oron för miljöförstöring från 1986 till 2020 ligger på 50 procent. Det gör att oron för miljön 2020 hovrar runt sitt medelvärde. Efter miljö- och klimatfrågorna hamnar oro för terrorism, politisk extremism, ökat antal flyktingar, globala epidemier samt ökad främlingsfientlighet. För ytterligare analyser av den svenska miljö- respektive flyktingopinionen se kapitelen av Sverker C. Jagers, Erik Jönsson och Simon Matti respektive Marie Demker.

Ett sätt att analysera resultaten i figur 4 är att dela in oron i två kategorier, etablerad samhällsoro och mer nytillkomna orosmoln. De mer etablerade frågor som människor känt större oro inför över en längre tid rör klimatförändringar, terrorism och ökad främlingsfientlighet. Därutöver har vi fem områden som alla når rekordnivåer under 2020. Oron för organiserad brottslighet, ökad narkotikaanvändning, ökat antal flyktingar, politisk extremism och globala epidemier är frågor som blivit mer relevanta när människor tänker på vilka utmaningar samhället har att hantera i framtiden. Med ett lite bredare penseldrag skulle man kunna se att de orosområden som slår rekord 2020 är relaterade till frågor som utgör en ny dimension i svensk politik. Människor till höger är klart mer oroliga för ökat antal flyktingar, organiserad brottslighet och ökad narkotikaanvändning. Det är inte bara opinionen som ändrats när det kommer till dessa frågor. Väljare som ligger till höger kan allt tydligare se konturerna av ett konservativt block och dessa konturer verkar även andra väljare kunna skönja. En inte alltför djärv giss-

ning är att en anledning till oron för politisk extremism ökat är kopplad till att Sverigedemokraterna kan komma att utgöra regeringsunderlag i en moderatledd regering. Sverigedemokraterna är ett parti som inte har mycket sympatikapital att hämta hos mitten- och vänsterväljare och det är också väljare till vänster som är mest oroliga för politisk extremism. För en närmare analys av oron för politisk extremism och hur den skiljer sig från oro för terrorism, se kapitlet ”Vem räds terrorismen? Kluven oro och säkerhetsivrare i Sverige”. Utöver oron för de företeelser som relaterar till den nya dimensionen i svensk politik, finner vi oron för globala pandemier. Med tanke på den pågående pandemin är det kanske inte överraskande att oron för globala epidemier når sin högsta notering 2020. Året dessförinnan, 2019, var det lite drygt var femte svensk (22 procent) som oroade sig för globala epidemier. Framtiden får utvisa i vilken utsträckning som de nya orosmolnen kommer skingras eller om de kommer att ligga kvar.

Figur 4 Vad befolkningen oroar sig mest över inför framtiden, 2020 (procent)

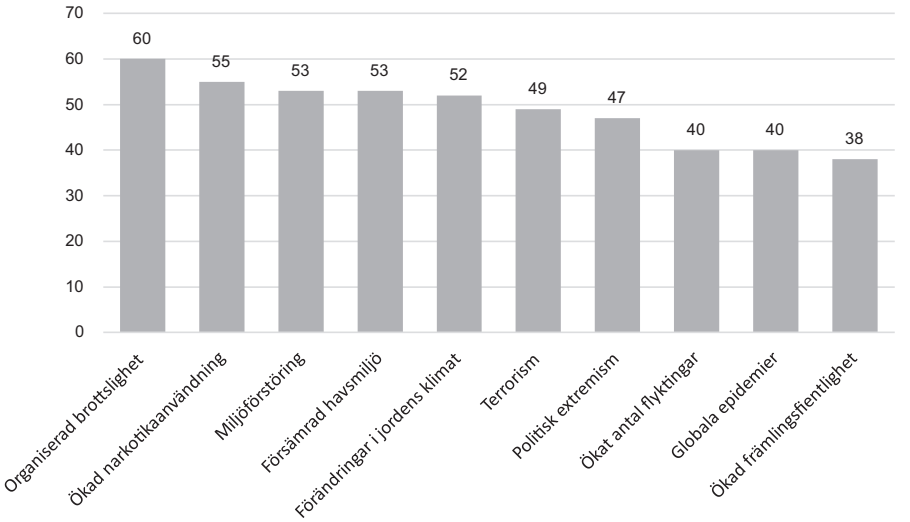

Kommentar: Frågan lyder *’Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?’*. Svarsalternativen är *’Mycket oroande’, ’Ganska oroande’, ’Inte särskilt oroande’, ’Inte alls oroande’*. Figuren redogör för andelen mycket oroande. Antal svarande varierar mellan 1 767–3 627.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Det brukar ibland heta att politiker måste ta människors oro på allvar. En komplicerande faktor är emellertid att människor är oroliga för olika saker. En politiker med örat på marken kommer få höra ganska skilda berättelser om vad som är

avgörande framtidsfrågor och hur de bör hanteras. Om vi kort ska säga något om hur det generellt brukar se ut när vi studerar oro, så visar tidigare studier att den tydligaste skillnaden mellan olika gruppers orosbedömningar ofta är den mellan könen, där kvinnor generellt ger uttryck för större oro än män (Solevid, 2017; Djerf-Pierre & Wägnerud, 2016). Så är också fallet för de flesta av de områden som vi frågar om i den nationella SOM-undersökningen 2020. Med undantag för oron för ökat antal flyktingar, är kvinnor signifikant mer oroade för miljö- och klimatförändringar, brottslighet och hälsorelaterade frågor. Samma mönster har framkommit även tidigare (se t.ex. Solevid, 2017; Andersson m.fl., 2020).

Politiker tenderar att vilja lyssna på väljare som delar deras åsikter (Butler & Dynes, 2016). Av den anledningen har vi valt att se hur ideologi hänger samman med vad människor är oroliga för. Tabell 5 avslöjar att det inte råder någon bred politisk enighet kring vad som är oroande inför framtiden. Människor till vänster respektive till höger på den ideologiska skalan har skilda perspektiv på vad det är som oroar. Det som skapar mer oro på vänsterkanten är markerat med fet stil och det som på motsvarande sätt skapar mer oro på högersidan är markerat med ett minustecken. Sammantaget uttrycker människor klart till vänster något större oro (54 procent) än vad de klart till höger gör (47 procent). Det är noterbart hur väl graden av oro kan inordnas på den klassiska vänster-högerskalan. Bland de 10 frågor som oroar svenskarna mest är det ytterkanten på antingen vänster- eller högersidan som känner mest eller minst oro. Vi har således att göra med tydliga linjära samband. Det gäller för alla orosområden förutom globala epidemier. Globala epidemier är samtidigt det orosområde som är minst uppdelat mellan vänster och höger.

Den allra största skillnaden mellan de klart till vänster respektive höger rör flyktingar. Endast 19 procent av de som placerar sig klart till vänster är mycket oroliga för ett ökat antal flyktingar, medan drygt två tredjedelar av dem som placerar sig längst till höger är mycket oroliga. De senaste årens flyktingströmmar till Sverige har gjort människor klart till höger mer oroliga än vad de brukar vara. Den genomsnittliga oron för ökat antal flyktingar bland de som placerar sig på högerkanten är 44 procent, vilket kan jämföras med oron 2020 som närmar sig 70 procent. Personer som är klart till vänster är däremot inte mer oroliga nu än vad som brukar vara fallet. Oron för organiserad brottslighet, som är det område som oroar svenskar allra mest, är heller inte något som de klart till vänster ser som ett centralt samhällsproblem. Det som istället oroar människor klart till vänster relaterar alla till miljöfrågor. När politiker ger sig ut för att lyssna in människors oro kommer de alltså få höra miljö- och klimatfrågor i samtal med de som huserar till vänster och invandrings- och kriminalpolitik när de samspråkar med högerväljare. Vilken oro politiker väljare att lyssna på beror på till vilka de lånat sitt öra.

Tabell 5 Oro bland svenskar utifrån vänster-högerskalan, 2020 (procent)

	Klart till vänster	Något till vänster	Varken till vänster/ till höger	Något till höger	Klart till höger	Skillnad
Ökat antal flyktingar	19	24	42	49	69	-50
Ökad främlingsfientlighet	66	45	37	28	22	**44**
Förändringar i jordens klimat	75	63	49	45	31	**44**
Försämrad havsmiljö	70	56	53	46	44	**36**
Miljöförstöring	74	63	51	44	38	**36**
Organiserad brottslighet	40	47	62	70	74	-34
Politisk extremism	65	50	42	47	33	**32**
Terrorism	38	38	53	51	61	-23
Ökad narkotikaanvändning	46	47	59	58	63	-17
Global epidemi	43	40	43	39	34	**9**

Kommentar: Frågan lyder *'Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?'*. Svarsalternativen är '*Mycket oroande', 'Ganska oroande', 'Inte särskilt oroande', 'Inte alls oroande*'. Tabellen redogör för andelen mycket oroande.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Nej tack till avkriminalisering av narkotikabruk och sexköp

När politiker lyssnat in människors oro är det inte ovanligt att de sedan återkommer med ett antal förslag som ska hantera de problem som väljarna pekat ut. Som vi har påpekat är oron för en ökad användning av narkotika ett område som skapar betydligt större oro idag än vad som tidigare var fallet. Oron för narkotikan har en tydlig koppling till organiserad brottslighet, inte minst när det gäller gängrelaterade våldsdåd (Brå, 2021; Polismyndigheten, 2019). Utsatta områden är särskilt drabbade när det gäller narkotikaförsäljning, även om det långt ifrån enbart är i dessa områden som narkotikan sedan brukas. Ett återkommande inslag i debatten om organiserad brottslighet och narkotikahandel är frågan om huruvida användning av narkotika för eget bruk bör avkriminaliseras, alternativt legaliseras, eller inte. Förespråkare för avkriminalisering hävdar ofta att det skulle slå undan benen på den organiserade brottsligheten genom att underminera den illegala marknaden, inte minst när det gäller narkotiska preparat som cannabis (Aftonbladet, 2019, 2020; Expressen, 2018). Det skulle i så fall frigöra resurser från polisen och rättsväsendet, som inte behöver ägna tid åt att lagföra individer för ringa narkotikabrott, och även möjliggöra beskattning av narkotika samt generera fler jobb. Ett av de allra vanligaste argumenten är dock att en avkriminalisering skulle kunna minska stigmatiseringen av narkotikabrukare och samtidigt få fler att söka vård (Dagens Arena, 2021; Föreningen tryggare ruspolitik, 2021; Svenska Dagbladet, 2020a).

Argumenten mot en avkriminalisering, alternativt en legalisering, kretsar i sin tur ofta kring att den illegala marknaden inte alls kommer att försvinna utan snarare ändra form och inriktning, att narkotikaanvändningen kommer att öka (Läkartidningen, 2021), vilket i samtliga fall blir en belastning för samhället och en katastrof för enskilda individer och deras familjer. Studier som följt upp vad som hänt efter legalisering av cannabis i Kanada, Uruguay och vissa stater i USA har hittills inte påvisat någon förändring i riktning mot minskad illegal försäljning, snarare förefaller problemet i vissa fall ha ökat (Queirolo, 2020; Cerdá m.fl., 2019; Forskning & Framsteg, 2019).

Resultaten från 2020 års nationella SOM-undersökning visar att en klar majoritet i befolkningen är emot en legalisering. Det bör påpekas att det i debatten ofta sätts likhetstecken mellan avkriminalisering och legalisering, trots att det innebär olika saker. Avkriminalisering innebär att en handling som i grunden är brottslig, i det här fallet personligt bruk av narkotika, inte längre straffbeläggs medan legalisering innebär att något som tidigare var olagligt blir lagligt, i det här fallet innehav och försäljning av narkotika (antingen fritt eller i kontrollerad form). Drygt hälften av de som besvarat frågan anser att det är ett mycket dåligt förslag att avkriminalisera personligt bruk av narkotika. Om också andelen som tycker att det är ett ganska dåligt förslag inkluderas, ställer sig sju av tio svenskar negativa till att tillåta användning av narkotika (tabell 6). Resultatet ligger i linje med 2019 år undersökningar, där sju av tio ansåg det vara ett dåligt förslag att legalisera cannabis (Karlsson m.fl., 2020). Det råder således knappast något samhälleligt stöd för att förändra den svenska narkotikapolitiken i en mer liberal riktning. Vi kan också konstatera att även om personer på de ideologiska kanterna uttrycker olika mycket oro när det gäller användningen av narkotika är de mer överens i själva sakfrågan.

Svensk lagstiftning gällande narkotika brukar beskrivas som väldig restriktiv (Svensson, 2012). När andra länder går i mer liberal riktning följer varken svenska politiker eller den svenska opinionen efter. Ett annat område där svensk lagstiftning skiljer sig från andra länder rör förbudet mot att köpa, men inte sälja sexuella tjänster (Olsson, 2006). Den svenska sexköpslagen togs i bruk 1999. Enligt nuvarande lag ska prostitution varken ses som ett frivilligt utbyte av tjänster eller att bägge parter begår en kriminell handling. Utgångspunkten för lagstiftarna är istället att de som säljer sex är offer för mäns våld mot kvinnor. En mer korrekt beskrivning av sexköp är därför den mellan ett offer och en gärningsman. Följaktligen är den som säljer sex inte att betrakta som en brottsling, eller någon som säljer sin kropp av fri vilja. På samma sätt är den som köper sexuella tjänster en gärningsman som våldför sig på utsatta individer. Den svenska sexköpslagen var först i sitt slag. Ambitionen var redan från början att den skulle inspirera andra länder att ta efter. Idag har sju andra länder tagit efter den svenska sexköpslagen (Jämställdhetsmyndigheten, 2021). Det råder emellertid delade meningar om hur effektiv den svenska sexköpslagen har varit för att minska efterfrågan på köp av sexuella tjänster (SOU 2010:49; Levy & Jakobsson, 2014). Men den ser ut att

ha haft normativa konsekvenser. Kändisar som har åkt fast i poliskontroller har i vissa fall förlorat stora delar av sin verksamhet på grund av att affärspartners inte längre vill ha med dem att göra. Den svenska sexköpslagen verkar ur den aspekten framgångsrik, det vill säga den som köper sexuella tjänster och blir påkommen kan få betala ett högt socialt pris. Frågan är dock hur stor acceptans sexköpslagen har bland svenska folket. Även om påkomna kändisar riskerar att få löpa gatlopp vittnar polisen om att det sexuella utbudet är stort och att sextrafficking är ett vanligt fenomen även i Sverige. För att kunna bilda oss en uppfattning om vad svenskarna har för inställning till köp av sexuella tjänster ställde vi en fråga om det i SOM-undersökningen 2020 (för den som vill läsa mer om svenskarnas attityd till våldtäkter kan läsa Caroline Mellgren och Marie Demkers kapitel).

Tabell 6 Inställning till förslaget att avkriminalisera personligt bruk av narkotika, 2020 (procent, balansmått)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra/dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa	Balansmått
Samtliga	6	7	12	17	52	6	100	-56
Kvinnor	4	5	13	15	56	7	100	-62
Män	8	8	12	19	48	5	100	-51
16–29 år	13	14	19	19	31	4	100	-23
30–49 år	7	8	14	17	48	6	100	-50
50–64 år	3	7	12	16	57	5	100	-63
65–85 år	4	3	8	16	61	8	100	-70
Klart till vänster	7	9	12	19	45	8	100	-48
Något till vänster	5	8	12	18	52	5	100	-57
Varken vä/hö	8	7	14	17	46	8	100	-48
Något till höger	3	6	11	17	57	6	100	-65
Klart till höger	7	6	13	13	57	4	100	-57

Kommentar. Frågan lyder *'Nedan finns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? – Avkriminalisera personligt bruk av narkotika.'*. Svarsalternativen framgår av tabellen. Balansmått visar andel bra förslag minus andel dåligt förslag och varierar mellan -100 (alla svara dåligt förslag) och +100 (alla svarar bra förslag). Antal svarspersoner per grupp är 929 kvinnor, 837 män, 16–29 år 256, 30–49 år 473, 50–64 år 456, 65–85 år 591, klart vä. 178, något vä. 404, varken vä/hö 480, något hö. 473, klart hö. 212. Totalt antal svarspersoner är 1 776.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

När det kommer till svenskarnas inställning till sexköp kan vi i tabell 7 se att samtliga grupper uttrycker en klart negativ inställning till att legalisera köp av sexuella tjänster. Mest kritiska till förslaget är kvinnor, äldre och personer som placerar sig

till vänster på den politiska vänster-högerskalan. Bland kvinnor anser 75 procent att det är ett mycket dåligt förslag, att jämföra med 51 procent av männen. Bland personer som står till vänster är cirka 70 procent att samma åsikt medan 51 procent av gruppen klart till höger instämmer i att förslaget är mycket dåligt.

Mönstret är ungefär detsamma sett till partisympati. Mest kritiska är de som sympatiserar med Vänsterpartiet, Miljöpartiet respektive Centerpartiet (72, 72 respektive 76 procent ”mycket dåligt förslag”), följt av sympatisörer till Socialdemokraterna (68 procent ”mycket dåligt förslag”). Bland sympatisörer till Kristdemokraterna och Moderaterna är det drygt 60 procent som anser att förslaget om att legalisera sexköp är mycket dåligt medan motsvarande andel bland sympatisörer till Sverigedemokraterna är 43 procent.

Som jämförelse kan nämnas att mönstret är det motsatta i synen på straff för gängkriminalitet, där drygt nio av tio SD- respektive KD-sympatisörer och drygt åtta av tio M-sympatisörer anser att det är ett mycket bra förslag att skärpa straffen, medan drygt fyra av tio V-sympatisörer är av samma åsikt (se Felix Andersson, Marie Demker, Caroline Mellgren och Patrik Öhbergs kapitel i samma volym).

Tabell 7 Inställning till förslaget att legalisera köp av sexuella tjänster, 2020 (procent, balansmått)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra/dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Balans-mått
Samtliga	4	5	15	13	63	100	-67
Kvinnor	3	2	10	10	75	100	-80
Män	5	7	20	17	51	100	-56
16–29 år	8	7	10	12	63	100	-60
30–49 år	5	5	14	14	62	100	-66
50–64 år	3	4	17	12	64	100	-69
65–85 år	3	3	16	14	64	100	-72
Klart vänster	4	3	8	12	73	100	-78
Något vänster	3	4	10	13	70	100	-76
Varken vä/hö	5	5	17	13	60	100	-63
Något höger	4	4	17	13	62	100	-67
Klart höger	6	7	18	17	52	100	-56

Kommentar. Frågan lyder *’Vilken är din åsikt om följande förslag? – Legalisera köp av sexuella tjänster’.* Svarsalternativen framgår av tabellen. Balansmått visar andel bra förslag minus andel dåligt förslag och varierar mellan -100 (alla svara dåligt förslag) och +100 (alla svarar bra förslag). Antal svarspersoner per grupp är 896 kvinnor, 861 män, 16–29 år 294, 30–49 år 519, 50–64 år 420, 65–85 år 532, klart vä. 192, något vä. 385, varken vä/hö 513, något hö. 439, klart hö. 204. Totalt antal svarspersoner är 1 765.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

2020 – ett år som inget annat

Det är nog mången medborgare som om de blev väckta mitt i natten utan problem skulle kunna rabbla det mantra som karakteriserat 2020-talets första år. ”Stanna hemma om du känner dig sjuk, tvätta händerna ofta, håll avstånd och avstå sociala sammanhang”. Inställda kultur- och sportevenemang, distansarbete och distansundervisning, det ena krispaketet efter det andra, och stängda gränser som öppnades för att sedan återigen stängas är några av de företeelser som kännetecknat år 2020. Det är förmodligen säkert att säga att 2020 etsat sig fast i historieböckerna och att en potentiellt sett ny era har skapats med denna omdanande händelse. Det är ingen slump att den här bokens omslag förvisso gestaltar en relativt vanlig syn 2020 men det är också en subtil avbildning av Michelangelos fresk ”Adams skapelse”. Vad har coronapandemin skapat? Vilka konsekvenser kommer det att få?

Det kanske största orosmolnet på den pandemiska himlen just nu är antalet möjliga mutationer och nya varianter av viruset. Osäkerheten är därmed fortsatt stor. Frågor som flimrar förbi i nyhetsflödet är huruvida vi nu potentiellt får vänja oss vid en verklighet där en årlig vaccination eventuellt ingår. Huruvida den svenska strategin fungerat tillfredsställande eller inte återstår att se när pandemin någon gång framöver låter sig summeras.

Regeringen tillsatte en coronakommission den 30 juni 2020, i syfte att utvärdera de åtgärder och insatser som vidtagits för att hantera covid-19. I skrivande stund är det endast det första delbetänkandet som har publicerats (SOU 2020:80). Coronakommissionen visar att den svenska strategin misslyckats i att skydda de äldre och mest svaga i samhället, en konsekvens av de strukturella bristerna i omsorgsapparaten som varit kända långt innan pandemin slog till. Kommissionen pekar vidare ut konkreta anledningar såsom att äldreomsorgen är fragmenterad där regioner, kommuner samt ett antal privata aktörer agerar. Det har också framkommit att det saknades resurser, både i termer av bemanning, kompetens och personlig skyddsutrustning.

I den nationella SOM-undersökningen 2020 ställde vi frågan om det politiska förslaget att låta staten överta ansvaret för sjukvården. Resultatet visar att cirka 32 procent tycker att det är ett mycket bra förslag, 33 procent tycker att det är ganska bra förslag. Endast omkring 10 procent tycker att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag. Det råder alltså relativt stor konsensus kring hur sjukvården bäst borde bedrivas. Åtminstone när krisen kommer. Men det tål att påpekas, återigen, det är tryggt att ha ansvar i fredstider. Även Coronakommissionen hänvisar till den grundläggande ansvarsprincipen om att den som ansvarar för en verksamhet i normala situationer också har motsvarande ansvar vid en kris. Ansvarsfrågan är som sagt komplex men svenska folket har, enligt den senaste trenduppdateringen från oss på SOM-institutet (Martinsson & Andersson, 2020), sagt sitt i frågan, det är fortsatt högt förtroende för hur regeringen sköter sin uppgift.

Det är med andra ord svårt att i skrivande stund utröna hur mycket politisk ammunition oppositionen har i frågan, och i sådana fall hur effektiv den skulle vara. I den internationella debatten är coronapandemin förmodligen ett utmärkt slagträ för att pålysa sittande regerings bristande hantering. Vi kan nog förvänta oss att den tillfälliga borgfred som rådde under våren 2020 knappast kommer hålla i sig inför valåret 2022.

En av de mest framträdande politiska trenderna under 2000-talet är framväxten av affektiv polarisering, det vill säga tendensen att hysa starka politiska känslor samt ogilla meningsmotståndare på ett nästintill reflexmässigt sätt (Iyengar, Sood & Lelkes, 2012). Det är sannolikt att ett uppskruvat tonläge, med mer känslor snarare än fakta och argument, kommer att påverka den kommande valrörelsen men också upptakten i form av samhällsdebatten och situationen i omvärlden. Tvära kast i opinionen och större skillnader mellan mätningar är eventuellt att vänta. Valet kommer förmodligen handla ganska mycket om vem som lyckas pejla in ”rätt” samhällsoro och erbjuda en trygg hamn.

Vi kan lite krasst konstatera att vi ovan presenterat många olika anledningar till oro. Coronapandemin har förvisso överskuggat mycket under 2020 men det finns långt fler orosmoment att plocka ifrån om coronaoron skulle ta slut. Hur vi människor kommer hantera den här oron blir en framtida samhällsutmaning och något som kan rita om den politiska kartan snabbare än landskapet hinner förändras.

Noter

1 Alternativt ”Fohm”. [se internationella motsvarigheter: CDC, (USA), BMG (Tyskland), FHI (Norge), THL (Finland), SST (Danmark) m.fl.]

2 Balansmått visar andelen som svarat mycket/ganska bra förslag minus andelen mycket/ganska dåligt förslag. Måttet varierar mellan -100 (alla svarar dåligt förslag) och +100 (alla svarar bra förslag).

Referenser

Aftonbladet (2019). Avkriminalisera bruk av narkotika i Sverige. Debattartikel. 2019-01-31. https://www.aftonbladet.se/debatt/a/P3bgrR/avkriminalisera-bruk-av-narkotika-i-sverige (besökt 2021-05-28)

Aftonbladet (2029). Legalisera narkotika – och beskatta den. Debattartikel. 2020-02-17. https://www.aftonbladet.se/debatt/a/y3rOE2/legalisera-narkotika--och-beskatta-den (besökt 2021-05-28)

Andersson, Staffan & Nicholas Aylott (2020). Sweden and Coronavirus: Unexceptional Exceptionalism. *Social Sciences*, 9(12): 232. doi: 10.3390/socsci9120232

Andersson, Ulrika, Carlander, Anders & Patrik Öhberg (2020). Regntunga skyar (inledningskapitel). I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (kommande 2021). *Narkotikamarknader*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Butler, Daniel M. & Adam Dynes (2016). How politicians discount the opinions of constituents with whom they disagree. *American Journal of Political Science,* 60(4): 975–989.

Cerdá, Magdalena, Mauro, Christine, Hamilton, Ava, Levy, Natalie S., Santaella-Tenorio, Juliána, Hasin, Deborah, Wall, Melanie M., Keyes, Katherine M. & Silvia S. Martins (2019). Association between recreational marijuana legalization in the United States and changes in marijuana use and cannabis use disorder from 2008 to 2016. *JAMA Psychiatry*, 77(2):165–171. doi:10.1001/jamapsychiatry.2019.3254

Claeson, Mariam & Stefan Hanson (2021). COVID-19 and the Swedish enigma. *The Lancet*, 397(10271): 259–261. doi: 10.1016/S0140-6736(20)32750-1

Dagens Arena (2021). Utred avkriminalisering av eget bruk. 2021-04-26. Hämtad 2021-05-28 från https://www.dagensarena.se/opinion/utred-avkriminalisering-av-eget-bruk/

Djerf-Pierre, Monika & Lena Wängnerud. (2016). Gender and sociotropic anxiety: Explaining gender differences in anxiety to social risks and threats. *International Journal of Public Opinion Research* 28(2): 217–240. https://doi.org/10.1093/ijpor/edv009

Expressen (2018). Avkriminalisera bruk av narkotika i Sverige. Debattartikel. 2018-01-23. Hämtad 2021-05-28 från https://www.expressen.se/debatt/legalisera-cannabis-och-stryp-gangens-inkomster/

Forskning & Framsteg (2019). Vad händer när det blir lagligt att röka gräs? 2019-09-09. Hämtad 2021-05-28 från https://fof.se/tidning/2019/8/artikel/vad-hander-nar-det-blir-lagligt-att-roka-gras

Föreningen tryggare ruspolitik (2021). Avkriminalisering i Sverige. Hämtad 2021-05-28 från https://www.tryggareruspolitik.se/avkriminalisering

Haug, N., Geyrhofer, L., Londei, A. *et al.* (2020). Ranking the effectiveness of worldwide COVID-19 government interventions. *Nature Human Behavior*, 4:1303–1312. doi: 10.1038/s41562-020-01009-0

Hotez, Peter J. (2021). The Antiscience Movement Is Escalating, Going Global and Killing Thousands. *Scientific American*. 2021-03-29. Hämtad 2021-05-28 från https://www.scientificamerican.com/article/the-antiscience-movement-is-escalating-going-global-and-killing-thousands/

HSLF-FS 2020:12. (2020). *Gemensamma författningssamlingen avseende hälso- och sjukvård, socialtjänst, läkemedel, folkhälsa m.m.* Folkhälsomyndigheten. ISSN 2002–1054.

Iyengar, S., Sood, G. & Y. Lelkes (2012). Affect, not ideology: a social identity perspective on polarization. *Public Opinion Quarterly,* 76, 405–431 (2012).

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2020). Njutning eller hälsa? En studie om riskkonsumtion. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Levy, Jay & Pye Jakobsson (2014). Sweden's abolitionist discourse and law: Effects on the dynamics of Swedish sex work and on the lives of Sweden's sex workers. *Criminology & Criminal Justice*, *14*(5), 593–607.

Lindström, Martin (2020). The COVID-19 pandemic and the Swedish strategy: Epidemiology and postmodernism. *SSM – Population* Health, 11, e100643. doi: 10.1016/j.ssmph.2020.100643.

Läkartidningen (2021). Fördelar och nackdelar med en legalisering av cannabis i Sverige. 2021-01-15. Hämtad 2021-05-28 från https://lakartidningen.se/klinik-och-vetenskap-1/artiklar-1/klinisk-oversikt/2021/01/fordelar-och-nackdelar-med-en-legalisering-av-cannabis-i-sverige/

Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (2020). *Svenska trender 1986–2020*. Samlingsrapport, SOM-institutet. Hämtad 2021-05-28 från https://www.gu.se/sites/default/files/2021-04/1.%20Svenska%20trender%201986-2020_korrigerad%202021-04-26.pdf

Michaels, David (2008). *Doubt is their product*. Oxford University Press.

Olsson, Hanna (2006). Från manlig rättighet till lagbrott: prostitutionsfrågan i Sverige under 30 år. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2006(4): 52–73.

Polismyndigheten (2019). Myndighetsgemensam lägesbild om organiserad brottslighet. Stockholm: Polismyndigheten.

Regeringskansliet. (2020). Strategi med anledning av det nya coronaviruset. Regeringskansliet. Hämtad 2021-05-28 från https://www.regeringen.se/regeringens-politik/regeringens-arbete-med-coronapandemin/strategi-med-anledning-av-det-nya-coronaviruset/

Queirolo, Rosario (2020). The effects of recreational cannabis legalization might depend upon the policy model. *World Psychiatry,* 19(2):195–196.

Solevid, Maria (2017). "Vi måste ta människors oro på allvar". I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

SOU 2010:49 (2010). *Förbud mot köp av sexuell tjänst. En utvärdering 1999–2008.*

SOU 2020:80 (2020). *Äldreomsorgen under pandemin*. Delbetänkande av Coronakommissionen. Statens offentliga utredningar.

Svenska Dagbladet (2020a). Forskare: Positivt om eget bruk avkriminaliseras. 2020-02-13. Hämtad 2021-05-28 från https://www.svd.se/forskare-historiskt-om-narkotikapolitiken-utreds

Svenska Dagbladet (2020b). Löfven: Sverige har haft för dålig beredskap. 2020-04-09. https://www.svd.se/stefan-lofven-vi-har-inte-lyckats-skydda-vara-aldre

Svenska Dagbladet (2021). Svårt att ha en strategi om målet är otydligt. Debattartikel. 2020-04-23. Hämtad 2021-05-28 från https://www.svd.se/svart-att-ha-en-strategi-om-malet-ar-otydligt

Svensson, Bengt (2012). *Narkotikapolitik och narkotikadebatt*. Lund: Studentlitteratur.

Taleb, Nassim Nicholas (2008). *Black Swan. The impact of the highly improbable.* London: Penguin Books Ltd.

Taleb, Nassim Nicholas., Bar-Yam, Yaneer, & Pasquale Cirillo (2020). On single point forecasts for fat-tailed variables. *International Journal of Forecasting*, ePub innan tryck. doi: 10.1016/j.ijforecast.2020.08.008

Tillit
&
förtroende

FRAMGÅNG FÖDER FÖRTROENDE – FÖRTROENDE FÖDER FRAMGÅNG

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning
Den mellanmänskliga tilliten i Sverige är fortsatt stabilt hög 2020. Viruspandemin har så långt (dvs fram till mitten av oktober 2020 då merparten av enkätdata inkommit) inte påverkat den svenska tilliten negativt. Svenska folket litar fortfarande i mycket stor utsträckning på andra människor. Det sedan tidigare välkända mönstret att personer med hög social tillit har en tendens att tillhöra etablerade och socioekonomiskt gynnade grupper också är fortsatt klart iakttagbart. Det är framgångsrika människor som uppnått en hög ålder, är friska och välbärgade och som är nöjda med sin livssituation som tenderar att ha högst tillit till sina medmänniskor. Människor med sämre resurser och i mer utsatta omständigheter uppvisar ofta lägre tillit. Frågan om hur detta samband mellan ”framgång” och social tillit diskuteras utifrån två olika teoretiska perspektiv – ett där framgång föder tillit och ett annat där tillit skapar framgång.

Ett välkänt resultat inom forskningen om social tillit är att personer med hög grad av tillit till andra människor ofta tillhör etablerade och socioekonomiskt gynnade grupper. Forskningen visar att människor i mer utsatta och resurssvaga omständigheter tenderar att ha lägre tillit. Mönstret återfinns inte bara i Sverige utan det har dokumenterats i de flesta länder där studier av detta görs (Putnam, 2000:138). Personer med hög utbildning tenderar att ha högre tillit till andra människor jämfört med personer med lägre utbildning. Detsamma gäller för personer som uppfattar sig vara vid god hälsa och som förvärvsarbetar jämfört med personer som anser sig vara sjukliga och som är arbetslösa (Holmberg & Rothstein, 2017). Resursrika och framgångsrika personer tenderar således att vara ”höglitare” och resurssvaga personer tillhör oftast gruppen ”låglitare”. En central fråga i denna forskning är naturligtvis hur orsakssambandet ser ut. Är det initial social och ekonomisk framgång som gör att man blir höglitare eller är det tvärtom, de som redan som barn kommit att bli höglitare som sedan blir framgångsrika? Föder framgång tillit eller är det misstro till andra människor som förhindrar framgång?

Vi skall här inte i någon mer egentlig mening testa dessa mot varandra stående teorier eftersom våra data inte fullt ut räcker till för att göra så. För att metodologiskt kunna göra detta måste man utföra experiment. Vi har inte gjort några sådana utan begränsar oss till att undersöka om förtroende är fortsatt kopplat till

Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2021). Framgång föder förtroende – förtroende föder framgång.
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*.
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

social och ekonomisk framgång i Sverige pandemiåret 2020. Har rika och friska högre tillit till andra människor än fattiga och sjuka?

Hög och stabil social tillit i Sverige

Det ”nordiska guldet” – den höga tilliten människor emellan – är intakt och lever i högönsklig välmåga i Sverige (Andreasson, 2017). De nordiska länderna utmärker sig internationellt med att ha högst social tillit i världen bland sina medborgare. Resultaten från SOM-undersökningen 2020 visar att den svenska tillitsnivån fortsatt är hög och att den så långt inte har skadats och sänkts av coronaepidemin.

I de nationella SOM-undersökningarna mäts den mellanmänskliga tilliten på en skala mellan 0 (det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (det går att lita på människor i allmänhet). Spörsmålet introduceras i frågeformuläret med följande fråga. ”Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet”. Byggt på en klassificering utformad när SOM-institutet började med denna enkätfråga för nu 25 år sedan (Rothstein, 1997) indelas de svarande i tre grupper: låglitare (placerar sig på 0–3), mellanlitare (4–6) och höglitare (7–10).

Figur 1 Mellanmänsklig tillit i Sverige, 1996–2020 (procent)

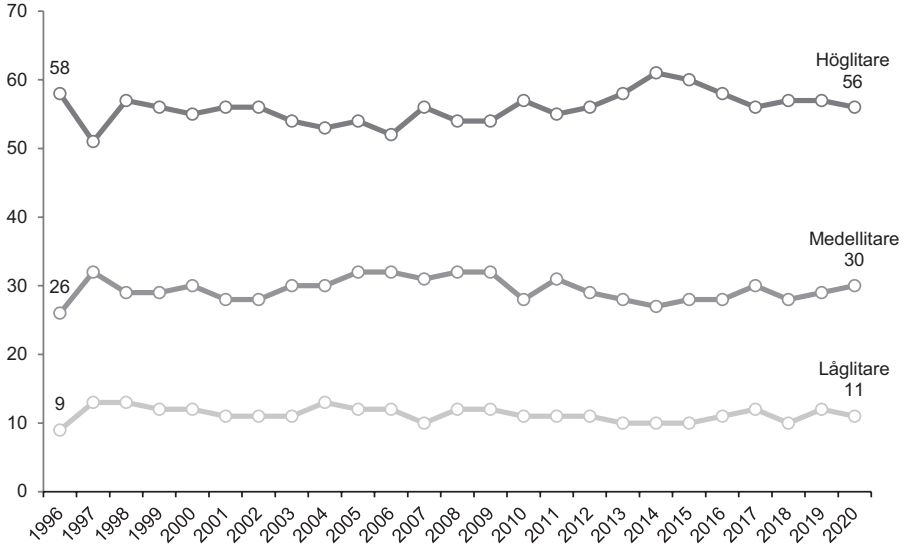

Kommentar: Frågan lyder *’I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet’*. Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 *(’Det går inte att lita på människor i allmänhet’)* och 10 *(’Det går att lita på människor i allmänhet’)*. De som inte svarat (2–6 procent per år) ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2020.

Majoriteten av svenskar har sedan mätningarna påbörjades i mitten av 1990-talet placerat sig högt på tillitsskalan och kunnat klassificeras som höglitare. Andelen har hållit sig märkvärdigt stabil, 55–61 procent. I den senaste mätningen pandemiåret 2020 är utfallet 56 procent, i stort sett samma som året innan (57 procent). Båda resultaten är något lägre än rekordsiffran på 61 procent från 2014. I premiärmätningen 1996 var andelen höglitare 58 procent. De mera modesta mellanlitarna är klart färre, cirka 25–30 procent genom åren. Mest ovanliga är de förmodligen rätt så misstänksamma låglitarna med andelen 11 procent år 2020. Huvudslutsatsens från SOM-undersökningarnas tjugofemåriga mätningar av den sociala tilliten i Sverige är mycket tydlig. En hög och stabil nivå råder. På den svenska tillitsfronten således intet nytt. Det nordiska tillitsguldet glimmar fortsatt i Sverige och någon tendens till nedgång av den sociala tilliten i Sverige kan inte skönjas och vi kan så långt inte belägga någon negativ effekt av den pågående coronaepidemin.

Stabilitet är också det generella mönstret, i de flesta länder där detta undersöks är nivån på den sociala tilliten tämligen stabil. Ett markant undantag är emellertid USA. När de första undersökningarna gjordes runt 1960 låg den amerikanska tilliten på samma höga nivåer som i Norden, närmare sju av tio ansåg att människor i allmänhet var att lita på. Därefter har detta sjunkit och i de senaste undersökningarna är det enbart runt 25 procent som säger sig instämma i påståendet av de flesta människor går att lita på (Rothstein, 2018).

Högre tillit bland resursstarka och socioekonomiskt gynnade grupper

Vår förväntan utifrån tidigare resultat är att olika brett definierade framgångsrika grupper i samhället skall ha en tendens att uppvisa högre tillitsnivåer än genomsnittet. Detta är också vad som visas i våra resultat i tabell 1 och 2. Bland personer som tillhör mer framgångsrika grupper såsom högutbildade, högre tjänstemän, höginkomsttagare och de som uppfattar sig vara vid god hälsa håller sig andelen höglitare kring 65–70 procent. Kontrasten är stor om vi jämför med människor med en svagare social eller ekonomisk situation i samhället. Bland lågutbildade, arbetare, låginkomsttagare, arbetslösa, unga (som vanligen inte har hunnit etablera sig i samhället), invandrare samt de med sjuk-och aktivitetsersättning och de med sämre hälsa är andelen höglitare cirka 40–45 procent.

Tabell 1 Andel personer med hög mellanmänsklig tillit i olika demografiska och sociala grupper, 1996–2020 (procent)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56	57	57	56
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249	9 828	10 812	10 796	10 068	11 127
Kvinnor	60	57	55	52	56	57	61	61	58	57	58	57	57
Män	57	56	57	55	51	57	61	58	58	55	56	56	54
16–29 år	51	51	49	47	43	47	47	48	46	44	42	43	40
30–49 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60	57	58	55
50–65 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60	61	62	62
65–85 år	57	56	57	49	50	54	61	60	58	57	62	58	59
Lågutbildad	51	48	48	46	41	45	47	47	46	43	46	43	45
Medellåg	59	54	58	51	47	54	57	54	52	49	51	49	48
Medelhög	53	57	56	54	60	59	62	60	58	57	56	58	59
Högutbildad	72	73	69	69	72	73	74	73	72	70	71	70	68
Arbetarhem	53	49	50	44	47	48	52	50	47	45	47	47	47
Tjänstemannahem	67	64	66	63	69	68	70	69	68	67	68	67	66
Högre tjänste-mannahem	77	72	69	68	70	73	78	76	74	71	71	73	69
Företagarhem	50	57	57	56	46	55	61	58	58	57	59	57	58
Landsbygd	56	57	53	53	45	55	61	59	57	53	57	53	56
Tätort	58	54	54	52	51	54	59	56	55	54	55	54	52
Stad	61	58	60	55	57	60	62	61	59	57	58	57	58
Storstad	62	56	58	55	58	58	62	63	62	59	60	63	58
Uppväxt i Sverige	60	58	59	56	55	59	63	62	61	58	59	59	58
I norden	51	53	46	46	51	55	57	60	56	58	61	61	56
I Europa	51	38	40	32	46	44	41	41	44	43	42	47	45
Utanför Europa	39	48	43	37	39	44	45	39	43	45	42	46	41
Förvärvsarbetande	65	61	60	60	61	64	67	65	63	61	61	61	61
Arbetslösa	47	45	46	41	42	36	39	42	39	36	35	44	37
Sjuk-/aktivitets-ersättning	56	46	47	38	41	40	37	39	35	34	35	37	36
Subjektiv hälsa:													
Dålig (0–4)	-	44	43	28	33	34	35	33	35	31	35	36	36
Mellan (5–8)	-	57	56	53	52	56	61	59	57	55	36	54	54
Bra (9–10)	-	57	66	67	66	70	73	73	68	66	62	68	67

Kommentar: För frågans lydelse, se figur 1. Resultaten visar andel höglitare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2020.

Tabell 2 Andel personer med hög mellanmänsklig tillit efter civilstånd, inkomst, livstillfredställelse och grad av extrovert personlighet, 2020 (procent)

	Andel höglitare	Antal svarspersoner
Samtliga	56	11 127
Ensamstående/singel	48	2 491
Änka/änkling	59	414
I ett förhållande	51	753
Sambo	56	2 074
Gift/reg. Partnerskap	62	5 114
Hushållsinkomst/år		
Max 300 000	46	2 405
301 000 - 700 000	56	4 197
Mer än 700 000	66	3 549
Nöjd med livet		
Mycket	67	4 110
Ganska	53	5 871
Inte särskilt	33	727
Inte alls	30	132
Ser sig själv som sällskaplig/utåtriktad		
Stämmer absolut	63	404
Stämmer ganska bra	60	752
Varken eller	50	394
Stämmer ganska dåligt	46	176
Stämmer absolut inte	41	61

Kommentar: För frågans lydelse om tillit, se figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

En ytterligare belysning av sambandet mellan framgång och hög grad av mellanmänsklig tillit är resultaten i tabell 2. Tvåsamhet i ett etablerat förhållande är tydligt förknippat med högre tillit till andra människor. Ensamhet – eller som det också heter – singellivet, hör mer samman med lägre social tillit. Intressant nog ser det likartat ut i alla olika åldersgrupper från de yngsta till de äldsta. Tvåsamhet är förknippat med hög social tillit – mer så än att leva ensam. Till detta kommer att två socialpsykologiska framgångsindikatorer – att vara nöjd med sitt liv och att uppfatta sig själv som sällskaplig/utåtriktad, uppvisar tydliga samband med hög social tillit. Ju mer nöjd man är med sitt leverne, desto större sannolikhet att man uppfattar att de flesta andra människor går att lita på. Och ju mer sällskaplig du anser dig vara, desto mer litar du på andra människor. Extroverta personer tenderar att oftare vara höglitare än de som anser sig vara introverta.

När vi prövar om de studerade variablerna som indikerar framgång har något fristående samband med hög social tillit, efter det att övriga framgångsvariabler inkluderats i multivariata

Regressionsanalyser, visar det sig att i de flesta fall kan självständiga ”effekter” iakttas.[1] Tre variablers samband med social tillit reduceras dock till insignifikans när övriga framgångsfaktorer kontrolleras. De har med andra ord ingen självständig koppling till människors grad av tillit. De variablerna är om man är arbetslös, uppbär sjuk- och aktivitetsersättning eller lever i tvåsamhet. Starkast självständigt samband har god hälsa, nöjd med livet och hög ålder. Att uppnå en hög ålder med bibehållen god hälsa och att vara nöjd med livet är således positivt för tilliten till andra människor. Att vara ung med sviktande hälsa och känna sig missnöjd med livet är sämre. Lägg därtill att hög inkomst också har ett självständigt samband med tillit och vi ser att ett rätt så tydligt mönster framträder. Det är framgångsrika människor som uppnått en hög ålder, är friska och välbärgade och som är nöjda med sin livssituation som tenderar att ha högst tillit till sina medmänniskor.

Vad kan förklara sambandet mellan framgång och förtroende?

Som inledningsvis nämndes finns det två olika teorier som försöker förklara sambandet mellan social och ekonomisk framgång och förtroende. Den första, som bland annat lanserats av Jan Delhey och Kenneth Newton (2003), betonar att det är social och ekonomisk framgång som ger upphov till social tillit. Och motsatt, mindre framgångsrika resurssvaga personer vågar ofta inte lita på andra människor i allmänhet. Skälet till detta enligt Delhey och Newton är att det alltid finns en risk med att lita på en annan person eftersom personen ifråga kan visa sig vara opålitlig. Att missta sig när det gäller vem man kan lita på och bli lurad och bedragen kan vara nog så kostsamt både ekonomiskt och emotionellt. Resursstarka personer, som både har det bättre ställt ekonomiskt och tillgång till omfattande sociala nätverk, har då enligt Delhey och Newton mera råd att ta sådana risker medan resurssvaga personer uppfattar sig inte ha råd med detta. Det är, vill vi understryka, inte en dygd att vara en tillitsfull person eftersom om man misstar sig kan det straffa sig dyrt. Att lita på en person eller en grupp människor som vill utnyttja, bedra eller till och med skada en kan vara synnerligen farligt. Således, att vara pålitlig är en dygd, men att aningslöst lita på andra människor är inte att rekommendera. Alltnog, denna riskteori understryker att fattiga och sårbara människor inte anser sig ha råd att ta risker i sina relationer till andra människor om de uppfattar att det finns en aldrig så liten möjlighet att deras förtroende kan komma att missbrukas. Därför tar de ”det säkra före det osäkra” och väljer att inte lita på människor i allmänhet. De litar i allmänhet enbart på personer som står dem mycket nära såsom familjemedlemmar och långvariga vänner men ser med misstro på människor utanför denna krets. Detta gör att de ofta går miste om en mängd sociala och yrkesmässiga ”fördelaktiga utbyten” vilket gör att de förblir resurssvaga.

I motsats till detta kan man som ovan nämnts anta att ekonomiskt starka personer vågar ta större risker därför att de anser sig kunna bära kostnaden om deras tillit skulle missbrukas. Detta åstadkommer för dem själva och för motparten ”fördelaktiga utbyten” vilket ytterligare stärker deras ställning. Framgångsrika personer som vågar ta risken att lita på andra har dessutom ofta tillgång till breda sociala nätverk. Dessa kan vara av stort värde när man till exempel söker ett nytt jobb, en ny bostad eller en ny partner.

Bristen på tillit kan enligt denna teori också förklara varför låglitare tenderar att vara både resurssvaga och möjligen också ensamstående. Detta eftersom ett ”emotionellt utbyte” som kan leda till en långvarig tvåsamhet rimligen måste inledas med att man vågar lita på att ”hennet” inte skall bedra, utnyttja eller skada en själv. För att summera: Enligt denna riskteori, som alltså förefaller få stöd av våra data, är det personer som av olika anledningar initialt är socialt och ekonomiskt framgångsrika som blir höglitare. Framgång skapar tillit.

En helt motsatt teori har emellertid lanserats av socialpsykologen Toshio Yamagishi (2001, 1999, 2011). Hans teori betonar att det tvärtom är tillit som ger upphov till framgång. Han menar att när människor svarar på frågan om de anser att det i allmänhet går att lita på andra människor, så svarar de delvis på en annan fråga. Nämligen om de själva anser att de kan skilja på människor som är pålitliga från de som är opålitliga. Yamagishi benämner denna förmåga ”social intelligens”, vilket är en egenskap som då skulle prägla våra höglitare.

Enligt Yamagishi är ”social intelligens” något man lär sig genom omfattande interaktioner med andra människor redan som barn. Framförallt när man har att interagera med andra som inte är av ”samma sort” som en själv. Enligt denna ”social intelligens” teori har människor som under unga år uppövat förmågan att, genom tolkning av en mängd subtila signaler, skilja mellan de som man bör lita på och de som man inte bör lita på, en stor fördel i livet. Nämligen att de lyckas skapa en stor mängd relationer (ekonomiska, sociala, yrkesmässiga, emotionella) med personer som är att lita på vilket leder till många för båda parter ”positiva utbyten”. Han visar till exempel att höglitarstudenter når betydligt bättre studieresultat än låglitarstudenter även när man kontrollerar för deras studieprestationer i början av utbildningen. Hans förklaring är att höglitarstudenterna använder sin uppövade sociala intelligens till att skapa positiva utbyten med andra studenter, till exempel att man organiserar sig i frivilliga studiegrupper där man hjälper varandra.

Yamagishi redogör för ett antal experiment han och hans kolleger utfört som alla indikerar att höglitare är mera mottagliga för information som signalerar opålitlighet samt att de kan avgöra pålitlighet hos andra bättre än låglitare (Yamagishi, 2001). Bristen på sådan social intelligens gör att låglitare ofta gör misstag när de väl tar risken att lita på någon annan, vilket i sin tur förstärker deras misstro mot andra människor i allmänhet, vilket i sin tur gör dem mindre benägna att söka produktiva samarbeten med andra människor. De misslyckas helt enkelt oftare än andra i sina bedömningar om ifall andra individer är att lita på. Detta skapar i sin tur en ”ond

cirkel" av misstro och bristande social intelligens, genom att de alltmer undviker att överhuvudtaget inleda relationer med andra som kan innebära risk för att de blir lurade. De hamnar därmed i en situation där vad de än gör så förlorar de. Inleder de relationer med andra personer, gör deras brist på social intelligens att de ofta blir besvikna, vilket i nästa led ökar deras misstro mot andra människor. Isolerar de sig, minskar deras förmåga att lära sig skilja mellan personer som är att lita på och de som inte är att lita på, vilket minskar deras chanser till positivt utbyte med andra. Eller med andra ord: Misstro förhindrar framgång.

Vilken av dessa båda intressanta teorier som ger den tyngsta förklaringen till det samband mellan framgång och tillit som vi ser i våra svenska data kan vi som sagt inte avgöra. Vi hoppas emellertid att andra (läs: yngre och skickligare) forskare skall ta vid, inte minst eftersom det finns mycket intressanta policyimplikationer av detta, inte minst för hur vi organiserar utbildningen av förskole- och skolbarnen i Sverige.[2]

Noter

1 Vi vill som framgått förklara graden av social tillit (den beroende variabeln) och de variabler vi undersöker som vi tror kan förklara variationen i social tillit (de oberoende variablerna) är Hög inkomst, Högre tjänsteman, Hög utbildning, Hög ålder, Arbetslös, Sjuk- och aktivitetsersättning, Invandrare, God hälsa, Utåtriktad, Tvåsamhet och Nöjd med livet. Alla dessa variabler utom Arbetslös, Sjuk- och aktivitetsersättning och Tvåsamhet uppvisar statistiskt signifikanta samband med social tillit. Tydligast samband har God hälsa, Nöjd med livet och Ålder. Den förklarade variansen (R^2) i den multivariata analysen är 11 procent. Vi tackar Richard Svensson vid Valforskningsprogrammet för hjälp med regressionsanalyserna.

2 Eftersom vi båda är statsvetare kan vi inte undgå att rapportera hur andelen höglitare ser ut inom olika ideologiska och partipolitiska grupper i SOM-undersökningen 2020. Motsvarande tidigare resultat återfinns i vår rapport från förra året (Holmberg & Rothstein, 2020). Klart till vänster 65 procent, något till vänster 65 procent, varken eller 49 procent, något till höger 59 procent, klart till höger 45 procent. V 62 procent, S 61 procent, MP 70 procent, C 72 procent, L 68 procent, KD 63 procent, M 57 procent, SD 36 procent, övriga partier 39 procent, inget parti 40 procent. Den mellanmänskliga tilliten är högre till vänster och bland sympatisörer till Januariöverenskommelsens partier. Tilliten är lägre till höger och bland det nya konservativa blockets anhängare. Detta mönster är ett nytt fenomen som kan spåras endast några få år tillbaka i tiden.

Referenser

Andreasson, Ulf (2017). *Trust – The Nordic Gould*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.

Delhey, Jan, & Kenneth Newton. 2003. Who trusts? The origines of social trust in seven societies. *European Societies* 5 (2):93–137.

Holmberg, Sören, & Bo Rothstein (2017). Trusting other people. *Journal of Public Affairs* 17 (1):18–28.

Holmberg, Sören, & Bo Rothstein (2020). Minskar mångkulturella samhällen den sociala tilliten. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar.* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Putnam, Robert D (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

Rothstein, Bo (1997). Sociala fällor och tillitens problem. I Sören Holmberg & Lennart Weibull *Ett missnöjt folk?*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Rothstein, Bo (november 2018). How the Trust Trap Perpetuates Inequality. *Scientific American*.

Yamagishi, Toshio (1999). Trust, Gullibility, and Social Intelligence. *Asian Journal of Social Psychology* 2 (1):145–61.

Yamagishi, Toshio (2001). Trust as a form of social intelligence. I Karen S. Cook (red) *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation.

Yamagishi, Toshio (2011). *Trust: The Evolutionary Game of Mind and Society*. London & New York: Springer.

FÖRTROENDE FÖR SAMHÄLLETS OCH PANDEMINS AKTÖRER

ELISABETH FALK OCH ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning
Svenskarna är internationellt kända för att i stor utsträckning lita både på sina medmänniskor och på samhällets institutioner. Men hur står sig förtroendet för våra myndigheter, samhällsaktörer och den enskilda medborgaren under en pandemi? I det här kapitlet ger siffror från den senaste SOM-undersökningen indikatorer på att förtroendet för institutioner och grupper står sig bra men att det fortfarande är (parti-)politiserat, även om pandemin inte verkar ha bidragit till ökad politisering av förtroendet. När det gäller förtroende för information om coronaviruset från en rad aktörer hamnar Folkhälsomyndigheten och forskare i topp, medan information från politiker och journalister har betydligt lägre förtroende bland Sveriges befolkning. I frågan om hur pandemin har hanterats av olika grupper hamnar Folkhälsomyndigheten återigen i topp, medan förtroendet för hur den enskilde medborgaren hanterar pandemin sticker ut, där andelen med litet förtroende är större än andelen med stort förtroende.

Sverige brukar ofta beskrivas som ett höglitarland. Invånarna har i allmänhet stark tillit både till varandra och till centrala samhällsinstitutioner, då ofta benämnt förtroende (Holmberg & Rothstein, 2020; Ortiz-Ospina & Roser, 2020; Eurobarometer, 2018). Tillit och förtroende har av forskningen lyfts fram som viktiga smörjmedel för ett välfungerande samhälle då det underlättar alla former av utbyte och samarbete mellan människor. Stor tilltro till andra människors pålitlighet och till att samhällets institutioner går att räkna med, friar upp stora resurser för individer, organisationer och samhällen (Uslaner, 2018, 2002; van der Meer & Zmerli, 2017). Dessa resurser kan då användas för att odla ökad trygghet och utveckling istället för att bygga befästningar mot andra människor, samhällen och länder (Newton m.fl., 2018; Putnam, 2000). Förtroende är viktigt i många olika sammanhang, inte minst i samband med en pandemi. För att vi ska vilja följa nya rekommendationer och riktlinjer, behöver vi bland annat ha förtroende för myndigheter och andra nyckelaktörer (Bargain & Aminjonov, 2020).

I början av fältperioden av 2020 års SOM-undersökning hade Sverige och världen levt med coronapandemin (covid-19) i ungefär ett halvår. Så, vad händer egentligen med förtroendet under en kris som den vi befinner oss i? Har coronapandemin

Falk, Elisabeth & Andersson, Ulrika (2021). Förtroende för samhällets och pandemins aktörer.
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*.
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

bidragit till att öka eller minska vårt förtroende för olika samhällsaktörer? Och går det att finna skillnader i olika gruppers förtroendebedömningar? Dessa frågor står i fokus för det här kapitlet. Frågorna är inte minst aktuella mot bakgrund av de underliggande förändringar som kunnat skönjas i samhällsförtroendet under senare år med en successivt ökad partipolitisering i förtroendet för olika samhällsaktörer och institutioner som vuxit fram bakom det stabilt höga genomsnittliga institutionsförtroendet i Sverige (Andersson & Oskarsson, 2020a). En krissituation likt pandemin kan potentiellt tänkas stärka denna politisering. Men den kan förstås också bidra till att rasera murar mellan olika grupper i samhället.

Det här kapitlet kommer redogöra för hur allmänhetens förtroende för olika samhällsinstitutioner ser ut och eventuellt har förändrats under coronapandemin. Utöver det kommer kapitlet även att fokusera på förtroendet för hur olika aktörer har hanterat pandemin samt förtroendet för den information om coronaviruset som olika aktörer förmedlar.

Allmänhetens förtroende för samhällsaktörer under stora kriser

Stödet för politiska institutioner har ofta en benägenhet att öka i samband med stora kriser eller andra omvälvande händelser. Fenomenet har beskrivits som ”rally ’round the flag”-effekter eftersom det tenderar att öka stödet för aktörer eller institutioner som förknippas med nationen (Dinesen & Jaeger, 2013; Hetherington & Nelsson, 2003; jfr Mueller, 1973). Exempel från USA är bland annat terrorattentatet den 11 september 2001. Nationell samling, eller nationell tillhörighet, blir centralt i sådana fall, givet att politiker och andra aktörer har folket med sig. Upplevs politiska eller andra institutioner verka mot den enskilde medborgaren, kan situationen snarare bli den omvända.

När det gäller coronapandemin kommer hotet utifrån och det drabbar alla länder och alla delar inom de enskilda länderna. Ur svenskt perspektiv är det givet att pandemin inte på något sätt är orsakad av den svenska regeringen, riksdagen, centrala myndigheter eller andra samhällsaktörer. Makthavare och myndighetspersoner har snarare efter bästa förmåga givet omständigheterna försökt agera för att hindra, eller åtminstone lindra smittspridningen. Företag och privatpersoner som drabbats särskilt hårt har erbjudits vissa möjligheter till utökat ekonomiskt stöd, och svensk sjukvård gör allt för att ta hand om alla som blivit svårt sjuka i covid-19 – sannolikt till ett högt pris för delar av personalen – samtidigt som stora delar av den ordinarie verksamheten fortsätter bedrivas. Den relativa samstämmigheten och borgfreden som dominerade svensk politik våren 2020 kan ha bidragit till allmänhetens förtroende för enskilda samhällsaktörer.

Även om kritik – stundtals skarp sådan – framförts mot de svenska restriktionerna och enskilda myndigheters agerande, att åtgärderna inte är tillräckligt strikta, att Sverige till exempel inte har gått ner i total lock down som flera andra

länder i Europa (se t.ex. Dagens Nyheter, 2020-04-24; Vetenskapsforum covid-19, 2020/2021; USA Today, 2020-07-21), är den svenska allmänhetens kritik inte lika hård (Esaiasson m.fl., 2020; jfr Bol m.fl., 2020). Senvåren 2020 ansåg sex av tio svenskar att restriktionerna var lagom (Andersson & Carlander, 2020). Samtidigt finns en enighet i uppfattningen att fler liv hade kunnat räddas om Sverige hade agerat snabbare (Andersson & Martinsson, 2021).

Så vad är det då som ligger bakom att vi hyser stort förtroende för vissa aktörer och litet för andra, utöver det som beskrivits ovan? Bland de komponenter som brukar lyftas fram som särskilt viktiga för våra förtroendebedömningar är hur vi uppfattar aktörens, eller myndighetens, kompetens, det vill säga dess förmåga att sköta sitt arbete på ett korrekt och professionellt sätt, att kunskapen om det egna fältet är stort och att det finns god förmåga att lösa hastigt uppkomna problem, små såväl som stora. Därtill är institutionens grad av opartiskhet (eller integritet) viktigt, vilket bland annat innebär att vi kan lita på att alla behandlas på samma sätt. Om vi blir sjukskrivna på grund av akut stressreaktion ska vi kunna vara säkra på att ansvarig myndighet hanterar och bedömer vår ansökan om sjukpenning på samma sätt, oavsett om vi bor i Årjäng eller i Svalöv. Även vår känsla av institutionens öppenhet i sitt arbete spelar roll för förtroendebedömningen, exempelvis i form av kommunikation mellan medarbetare och allmänhet (Chryssochoidis, Strada & Krystallis, 2009). Om vi har egen erfarenhet av institutionens sätt att arbeta är det också en viktig aspekt, precis som hur viktigt den är för oss i vardagen och, inte minst, vilken ställning institutionen har i den allmänna opinionen.

Förtroende för samhällets aktörer

Inledningsvis redovisas resultaten över förtroende för det sätt på vilket en rad institutioner och grupper sköter sitt arbete – en fråga som ställs årligen i SOM-undersökningen. Hösten 2020, då pandemin pågått ett drygt halvår, syns en genomgående positiv trend i förtroendet för många samhällsinstitutioner (se figur 1a–b). Den största förändringen står sjukvården för, där andelen med mycket eller ganska stort förtroende ökat från 68 till 78 procent mellan 2019 och 2020. Trots en hårt pressad sjukvård, eller kanske just därför, har förtroendet stärkts under pandemin. Sjukvården har fortsatt leverera trots ett kritiskt läge.

Exempel på andra institutioner som präglats av fortsatt stabila förtroendenivåer är radio/tv, universitet/högskolor och de politiska partierna. Nivåerna ligger visserligen olika för de enskilda aktörerna, men som helhet betraktat råder en stabil situation.

Uppgången i förtroendet för de politiska partierna är en trend som gäller mer generellt för de politiska institutionerna. Allra tydligast är uppgången i förtroendet för riksdagen och regeringen. Här brukar det vanligtvis gå att se så kallade valårseffekter, där förtroendet för politiska institutioner ökar tydligt under de år då allmänna val hålls. Men även under pandemiåret 2020 framträder en liknande tendens.

Figur 1a–b Andel stort förtroende för olika samhällsinstitutioner i Sverige, 2005–2020 (procent)

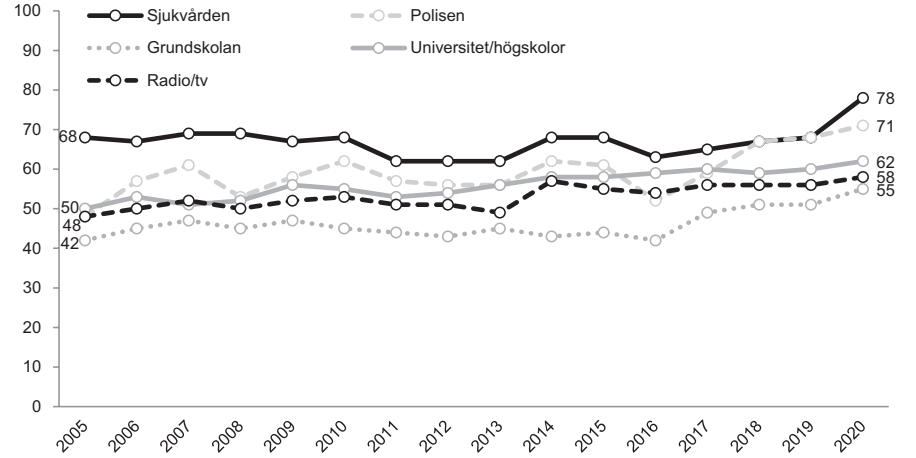

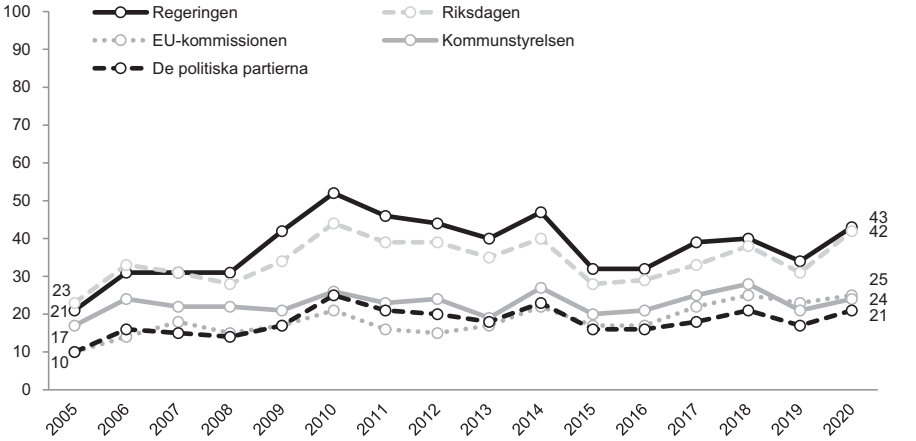

Kommentar: Frågan lyder '*Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?*'. Svarsalternativen är '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*' samt '*Mycket litet förtroende*'. Figurerna visar andel mycket/ganska stort förtroende. Minst antal svarande 2020 var 422 (kommunstyrelserna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2020.

Det bör påpekas att huvuddelen av svaren i SOM-undersökningen 2020 samlades in före den andra vågen på allvar bröt ut i Sverige, vilket kan ha betydelse för resultaten. En jämförelse mellan de svar som kom in före andra vågen under september och oktober månad och de svar som kom in under november och december visar dock huvudsakligen inga större skillnader i förtroendebedömningarna.

I tabell 1 jämförs förtroendet i olika samhällsgrupper för två institutioner som dels är väldigt centrala aktörer i en pandemi och vars förtroende har ökat stort mellan 2019 och 2020 – sjukvården och regeringen. Förtroendet för sjukvården ligger på en högre nivå 2020 i stort sett alla samhällsgrupper, oavsett kön, ålder och partisympati, jämfört med 2019. Här har pandemin snarast haft en utjämnande effekt, där spridningen i olika gruppers förtroendebedömningar har minskat. Sett till partisympati kunde liknande mönster ses i den specialinsatta SOM-undersökningen med fokus på coronapandemin som genomfördes i början av pandemin (Andersson & Oscarsson, 2020b). Även vid höstens mätning är sympatisörer till Sverigedemokraterna det parti som har lägst andel med stort förtroende för sjukvården, även om den absoluta ökningen är den näst största (efter Moderaterna). Det parti vars sympatisörer har störst andel med stort förtroende för sjukvården är Centerpartiet, vilket även var fallet 2019. Vid närmare titt på subjektiv vänster-högerplacering går det även där att skönja en utjämnande effekt mellan grupperna, där grupperna varken till vänster eller höger samt klart/något till höger har haft en något större absolut ökning jämfört med gruppen klart/något till vänster.

Förtroendet för regeringen har även den ökat i samtliga grupper förutom bland sympatisörer till Kristdemokraterna, där andelen som har stort förtroende har minskat med 3 procentenheter, men dessa resultat bör tolkas med viss försiktighet på grund av litet svarsunderlag. Män har lägre förtroende för regeringen än kvinnor även år 2020, även om könsskillnaden ligger på ungefär samma nivå som 2019. Mellan de fyra åldersgrupperna syns i princip ingen skillnad vad gäller andel stort förtroende för regeringen. När det gäller utbildningsnivå är det ungefär hälften av de svarande med hög utbildning som har stort förtroende för regeringen, medan motsvarande siffra bland personer med låg eller medel utbildningsnivå är 36 procent. Personer boende i storstad, stad eller större tätort har större förtroende för regeringen än personer boende i mindre tätort eller på landsbygd.

En noterbar skillnad i förtroende för regeringen är den stora skillnad som återfinns mellan personer som placerar sig till vänster respektive höger på vänster-högerskalan. Bland personer som placerar sig till vänster är andelen med stort förtroende för regeringen år 2020 nästan tre gånger så stor som bland personer till höger. Från 2019 har förtroendet ökat för alla tre grupper men mest i gruppen som står till vänster.

Sett till förtroende bland olika partiers sympatisörer syns framför allt att det är de partier som ingår i januariöverenskommelsen som har störst andel sympatisörer med stort förtroende för regeringen, med undantag för Liberalerna (observera lågt antal svarspersoner). Mellan 2019 och 2020 är det Socialdemokraterna, följt av Vänsterpartiet, som har haft störst absolut ökning i andel stort förtroende för regeringen.

Tabell 1 Andel stort förtroende för sjukvården och regeringen i olika samhällsgrupper, 2019–2020 (procent)

	Sjukvården			Regeringen		
	2019	2020	Diff.	2019	2020	Diff.
Kön						
Kvinnor	68	79	+11	36	46	+10
Män	67	78	+11	31	39	+8
Ålder						
16–29 år	63	78	+15	32	43	+11
30–49 år	65	74	+9	36	43	+7
50–64 år	67	79	+12	33	43	+10
65–85 år	72	81	+9	33	42	+9
Utbildningsnivå						
Låg	69	79	+10	26	36	+10
Medel	64	76	+12	26	36	+10
Hög	71	80	+9	44	52	+8
Bostadsort						
Ren landsbygd	65	80	+15	24	35	+11
Mindre tätort	66	78	+12	29	36	+7
Stad eller större tätort	69	79	+10	36	45	+9
Stockholm, Göteborg, Malmö	67	76	+9	39	47	+8
Vänster/höger						
Klart/något till vänster	73	82	+9	54	65	+11
Varken vänster eller höger	64	76	+12	29	38	+9
Klart/något till höger	65	77	+12	21	26	+5
Partisympati						
Vänsterpartiet	73	77	+4	43	53	+10
Socialdemokraterna	72	83	+11	57	69	+12
Miljöpartiet	73	74	+1	54	62	+8
Centerpartiet	79	84	+5	47	56	+9
Liberalerna	68	79	+11	(42)	(49)	+7
Kristdemokraterna	72	73	+1	(24)	(21)	-3
Moderaterna	67	83	+16	20	25	+5
Sverigedemokraterna	56	70	+14	(5)	(8)	+3

Kommentar: Frågan lyder '*Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?*'. Svarsalternativen är '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*' samt '*Mycket litet förtroende*'. Tabellen visar andel mycket/ganska stort förtroende. Låg utb. = Ej fullgjord grundskola (eller motsv. obligatorisk skola) alt. grundskola (eller motsv. obligatorisk skola). Medel utb. = Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsv.), examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsv.) alt. eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet alt. studier vid högskola/universitet. Hög utb. = Examen från högskola/universitet alt. studier vid/examen från forskarutbildning. Variabeln "vänster/höger" bygger på frågan som lyder *'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala.*

Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?' med svarsalternativen '*Klart till vänster*', '*Något till vänster*', '*Varken till vänster eller till höger*', '*Något till höger*' och '*Klart till höger*'. I tabellen har de två första respektive de två sista svarsalternativen slagits samman. Övriga variablers svarskategorier framgår av tabellen. Resultat inom parentes = under 90 svarspersoner. Dessa resultat bör tolkas med försiktighet.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2019–2020.

Förtroendet för olika aktörers information om och hantering av pandemin

Utöver att respondenten tillfrågas om dennes förtroende för en rad institutioner och grupper, ställdes svarspersonerna i 2020 års undersökning även inför frågan om hur stort förtroende de har för ett antal aktörer när det gäller aktörernas *information* om coronaviruset. Här syns en tydlig skiljelinje mellan å ena sidan forskare/Folkhälsomyndigheten och å andra sidan politiker/journalister (figur 2).

Ungefär nio av tio har stort förtroende för den information om coronaviruset som kommer från forskare och Folkhälsomyndigheten. Och för Folkhälsomyndigheten är det nästan varannan person som säger sig ha *mycket stort* förtroende för det myndigheten kommunicerar om viruset. Återigen, majoriteten av svaren från höstens undersökning kom in under september och första halvan av oktober – med andra ord före den andra vågen.

Figur 2 Förtroende för olika aktörers information om coronaviruset, 2020 (procent)

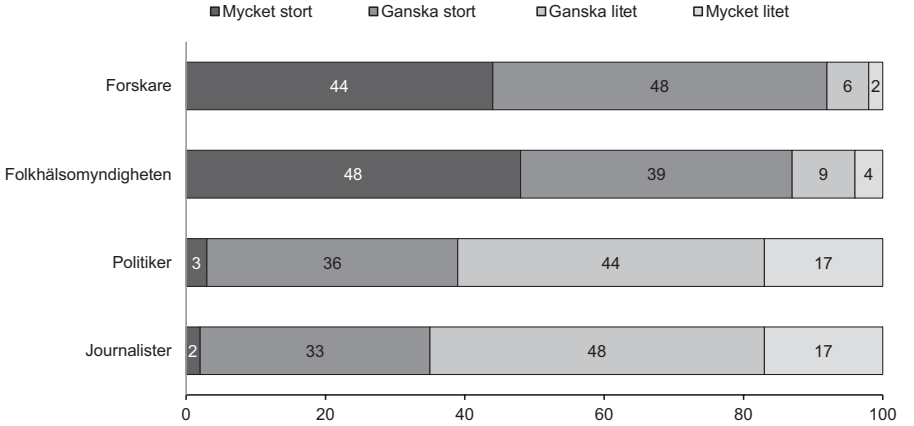

Kommentar: Frågan lyder '*Hur stort förtroende har du för följande aktörer när det gäller information om coronaviruset?*'. Svarsalternativen lyder '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Ganska litet förtroende*' och '*Mycket litet förtroende*'. Minst antal svarande är 1 797.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Till skillnad från forskare och Folkhälsomyndigheten är förtroendet för informationen som kommer från politiker och journalister betydligt lägre, inte minst sett till andelen med mycket stort förtroende, som här handlar om några få procentenheter. Nästan en femtedel av de svarande uppger att de har mycket litet förtroende när det gäller information om coronaviruset som kommer från politiker eller journalister. Slår man ihop det med andelen som har ganska litet förtroende är det en majoritet av den svenska befolkningen, drygt 60 procent, som har ganska eller mycket litet förtroende för den information som kommer från politiker respektive journalister.

Även här syns tydliga skillnader framför allt beroende på vänster-högerpositionering och nöjdhet med demokratin (tabell 2). Undantaget är forskare, där bedömningen är väldigt likartad i alla grupper. Förtroendet för Folkhälsomyndighetens, politikers och journalisters information om coronaviruset skiljer sig däremot tydligt åt mellan grupperna mycket nöjd och inte särskilt/inte alls nöjd med demokratin i Sverige. Bland personer som inte är nöjda med demokratin är förtroendet för information om coronaviruset från Folkhälsomyndigheten ungefär 20 procentenheter lägre jämfört med de som är nöjda med demokratin i Sverige.

Vad gäller förtroende för information som kommer från politiker är skillnaden ännu större mellan de som är nöjda respektive missnöjda med demokratin i Sverige. Bland de som är missnöjda med demokratin har enbart en femtedel förtroende för information som kommer från politiker. Motsvarande siffra bland de som är ganska respektive mycket nöjda med demokratin är 45 respektive 68 procent. Sett till vänster-högerpositionering är det drygt en tredjedel av de som står till höger eller varken till höger eller vänster som har förtroende för information som kommer från politiker. Bland personer som står till vänster är det drygt hälften som uppger att de har stort förtroende för politikers information om coronaviruset.

Tittar man på förtroendet för information från journalister svarar drygt en femtedel av personer som inte är nöjda med demokratin i Sverige att de har förtroende för informationen från aktören. Motsvarande siffra bland personer som är nöjda med demokratin är i genomsnitt det dubbla (drygt 45 procent). Andelen som har förtroende för information från journalister skiljer sig mindre åt mellan personer som står till vänster respektive höger jämfört med hur det såg ut för politikers information. Knappt en tredjedel av de som står till höger eller varken till vänster eller höger uppger att de har förtroende för informationen om coronaviruset som kommer från journalister, medan motsvarande siffra bland de som står till vänster är 45 procent.

Andelen som har stort förtroende för olika aktörers information om coronaviruset verkar inte skilja sig åt mellan olika åldersgrupper. Ett genomgående mönster är att en större andel av kvinnorna jämfört med männen har stort förtroende för aktörerna som återges i tabell 2, förutom för forskare där ingen större könsskillnad går att utläsa. Personer boende i storstad, stad eller större tätort har större förtroende för politikers och journalisters information om coronaviruset än personer boende i mindre tätort eller på landsbygd men för de andra två aktörerna syns ingen större skillnad vad gäller respondentens bostadsort.

Tabell 2 Förtroende för olika aktörers information om coronaviruset, 2020 (procent)

	Forskare	Folkhälso-myndigheten	Politiker	Journalister
Kön				
Kvinna	93	90	43	37
Man	91	84	36	33
Ålder				
16–29 år	93	86	40	31
30–49 år	92	85	41	38
50–64 år	94	89	39	36
65–85 år	92	89	38	34
Bostadsort				
Ren landsbygd	94	86	35	33
Mindre tätort	91	86	33	27
Stad eller större tätort	92	88	41	35
Stockholm, Göteborg, Malmö	93	88	44	45
Nöjd med demokratin				
Mycket nöjd	96	96	68	52
Ganska nöjd	95	93	45	39
Inte särskilt/inte alls nöjd	86	75	19	23
Vänster/höger				
Klart/något till vänster	95	94	53	45
Varken vänster eller höger	87	82	34	31
Klart/något till höger	93	86	32	29

Kommentar: Frågan lyder '*Hur stort förtroende har du för följande aktörer när det gäller information om coronaviruset?*'. Svarsalternativen lyder '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Ganska litet förtroende*' och '*Mycket litet förtroende*'. Tabellen visar andel mycket/ganska stort förtroende. Frågan om nöjdhet med demokratin lyder '*Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?*' med svarsalternativen '*Mycket nöjd*', '*Ganska nöjd*', '*Inte särskilt nöjd*' och '*Inte alls nöjd*'. För övriga variablers fråge- och svarsalternativ, se tabell 1. Minsta antal svarande är 253 (boende på ren landsbygd).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Förtroendet för olika aktörers hantering av coronapandemin

Slutligen fick respondenten möjlighet att besvara hur dennes förtroende är för olika aktörers *hantering* av coronapandemin, från den enskilda medborgaren, nyhetsmedier och myndigheter, till kommun, region, staten och EU. Även här utmärker sig Folkhälsomyndigheten (tabell 3). Det är drygt sju av tio som har stort förtroende för hur myndigheten hanterar pandemin. Vid tolkning av resultaten är det återigen viktigt att betona att en stor andel av svaren inkom innan andra vågen.

Ungefär hälften har också stort förtroende för hur regionerna och staten har hanterat pandemin. Sedan finns ett kluster bestående av kommuner, nyhetsmedier och näringslivet, där ungefär var tredje person har stort förtroende. De två aktörer med lägst förtroende är EU och den enskilde medborgaren.

Tabell 3 Förtroende för olika aktörers hantering av coronapandemin, 2020 (procent)

	Stort förtroende	Varken stort/litet	Litet förtroende	Vet ej	Summa procent	Förtroende-balans
Folkhälsomyndigheten	71	17	9	3	100	+62
Regionen	54	29	12	5	100	+42
Staten	49	30	15	6	100	+34
Kommunen	38	39	17	6	100	+21
Nyhetsmedier	38	36	21	5	100	+17
Näringslivet	32	42	17	9	100	+15
EU	25	41	21	13	100	+4
Den enskilde medborgaren	23	42	32	3	100	-9

Kommentar: Frågan lyder '*Hur stort förtroende har du för följande aktörers hantering av coronapandemin?*'. Svarsalternativen lyder '*Mycket stort förtroende*', '*Stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' och '*Vet ej*'. Antal svarande varierar mellan 3 534–3 569.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Den enskilde medborgaren är den enda aktör där andelen med litet förtroende är större än andelen med stort förtroende: 32 procent har litet förtroende, 23 procent stort förtroende, vilket ger en förtroendebalans om -9. Här finns en kanske något oväntad skillnad mellan yngre och äldre. För övriga aktörer finns i huvudsak inga större skillnader mellan kvinnor och män eller mellan olika åldersgrupper, utom just förtroendet för hur *medborgaren* hanterar pandemin (figur 3). Bland äldre över 65 år är andelen med stort förtroende ungefär lika stor som andelen med

litet förtroende (+3). Men bland yngre under 30 finns en klar övervikt för andelen med litet förtroende, så pass att förtroendebalansen hamnar på -41. Vad det beror på kan man nog mest bara spekulera i. Möjligen kanske man tittar på den krets man har runt omkring sig och gör bedömningen efter det, eller så tänker man att andra grupper i samhället generellt är dåliga på att till exempel följa restriktioner.

Figur 3 Förtroende för olika aktörers hantering av coronapandemin efter ålder, 2020 (förtroendebalans)

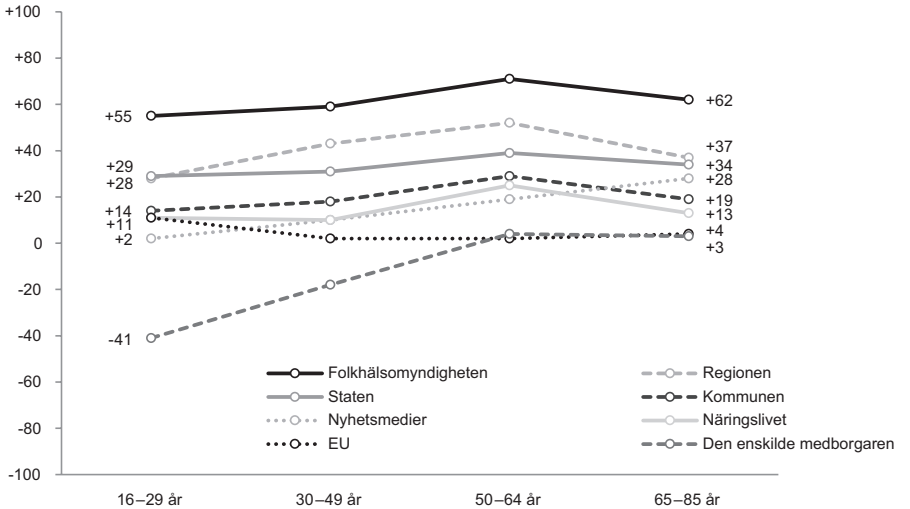

Kommentar: Frågan lyder '*Hur stort förtroende har du för följande aktörers hantering av coronapandemin?*'. Svarsalternativen lyder '*Mycket stort förtroende*', '*Stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' och '*Vet ej*'. Figuren visar förtroendebalans som beräknas genom att ta andelen mycket stort eller stort förtroende minus andelen mycket litet eller litet förtroende. Balansen kan variera mellan -100 (alla svarar lågt förtroende) och +100 (alla svarar stort förtroende). Antal svarande i respektive ålderskategori varierar mellan 524–1 133.

Källa*:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Liksom i förtroendet för olika aktörers information, syns även här skillnader i förtroendet för hur pandemin hanteras beroende på var individen placerar sig på den politiska vänster-högerskalan. Med ett undantag syns ett genomgående mönster där förtroendet ligger på en högre nivå i grupperna till vänster, för att sedan successivt sjunka ju längre till höger individen placerar sig. Exempelvis har ungefär 80 procent av gruppen till vänster förtroende för Folkhälsomyndighetens hantering av pandemin, att jämföra med 57 procent i gruppen klart till höger. Men skillnaden är allra störst när det gäller statens hantering av pandemin. Här är andelen med stort förtroende mellan 63 och 66 procent bland personer till

vänster medan andelen är knappt hälften så stor, 31 procent, bland dem klart till höger. Det finns ett undantag i det här mönstret och det gäller förtroendet för hur näringslivet har hanterat pandemin. Här ökar förtroendet istället successivt ju längre till höger individen står.

Figur 4 Förtroende för olika aktörers hantering av coronapandemin efter vänster-högerpositionering, 2020 (procent)

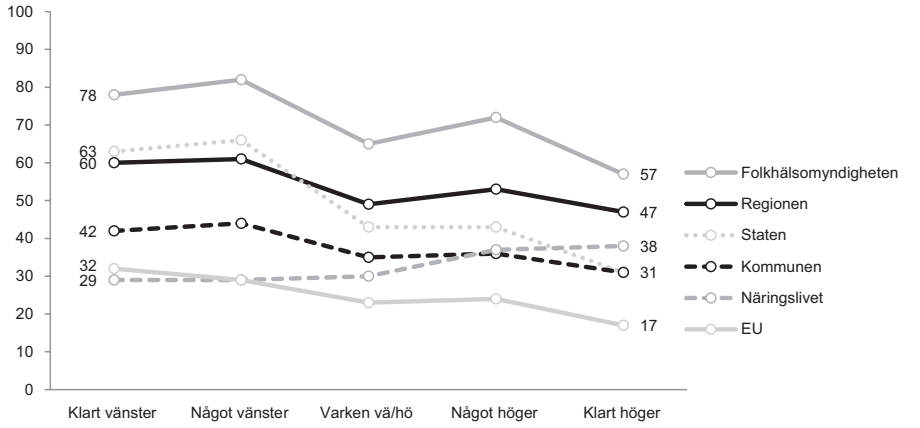

Kommentar: Frågan lyder '*Hur stort förtroende har du för följande aktörers hantering av coronapandemin?*'. Svarsalternativen lyder '*Mycket stort förtroende*', '*Stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' och '*Vet ej*'. Figuren visar andel mycket stort/stort förtroende. Minsta antal svarande på gruppnivå är 368 (förtroende för EU:s hantering av coronapandemin bland personer klart till höger).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Svenskarnas förtroende för samhällsaktörer står sig bra i kristid

Svenskarnas förtroende för samhällsinstitutionerna består. Under hösten 2020 ses ett stärkt förtroende för sjukvården och för flera av de politiska institutionerna. Tillsammans med sjukvården, är Folkhälsomyndigheten den enskilda aktör som utmärker sig genom särskilt höga förtroendebedömningar. Likt tidigare är förtroendet för aktörer (parti-)politiserat. Däremot verkar *inte* pandemin ha bidragit till ökad politisering av förtroendet. Vi ser alltså ingen ökad splittring i samhället under pandemin. Även om det går att se tydliga skillnader mellan vänster och höger, är det ett mönster som vi har kunnat se mer generellt under de senaste åren. Vid närmare titt på olika aktörers *information om coronaviruset* ses en tydlig skiljelinje mellan å ena sidan forskare/Folkhälsomyndigheten och å andra sidan politiker/journalister. Forskare och Folkhälsomyndigheten har högt förtroende i de allra flesta undergrupper som undersöks i det här kapitlet. Förtroendet för informa-

tion om coronaviruset från politiker respektive journalister varierar däremot mer mellan olika grupper, särskilt mellan grupperna som är nöjda respektive missnöjda med hur demokratin fungerar i Sverige och även beroende på var på den politiska vänster-högerskalan som man placerar sig. När det gäller förtroendet för hur olika aktörer har *hanterat pandemin*, hamnar Folkhälsomyndigheten i topp även där. Ett intressant mönster som framkommer här är att en större andel svenskar har lågt förtroende än stort förtroende för den enskilde medborgaren, vilket ger en negativ förtroendebalans. Förtroendet för den enskilde medborgarens hantering av pandemin är särskilt låg bland unga personer (under 30 år). Vänster-högerpositionering verkar spela roll även för hur man ser på aktörers hantering av coronapandemin, där samtliga aktörer vi tittat på uppvisar lägre förtroende hos personer som ställer sig till höger än till vänster, förutom för näringslivet där motsatt mönster uppvisas. Sammanfattningsvis, utgår vi från resultaten som visats här så tycks det åtminstone inte just nu finnas någon anledning till oro när det gäller befolkningens förtroende för samhällets och pandemins aktörer. Återigen bör resultaten i det här kapitlet ses i ljuset av att den största andelen svar inkom innan andra vågen bröt ut. Om det stärkta förtroendet består även efter pandemin återstår att se i kommande mätningar och analyser.

Referenser

Andersson, Ulrika & Anders Carlander (2020). Oro, vaccinationsintention och bedömningar av den svenska strategin. SOM-undersökningen om coronaviruset – Rapport 1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika & Johan Martinsson (2021). Förtroende för samhällets och pandemins aktörer. Presentation för H.M. Konung Carl XVI Gustaf, H.M. Drottning Silvia, H.K.H. Kronprinsessan Victoria samt H.K.H. Prins Daniel, 2021-04-21.

Andersson, Ulrika & Henrik Oscarsson (2020a). (Parti-)politiserat institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika & Henrik Oscarsson (2020b). Institutionsförtroendet inte lika politiserat under pandemin. SOM-undersökningen om coronaviruset – Rapport 4. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bargain, Olivier & Ulugbek Aminjonov. Trust and Compliance to Public Health Policies in times of COVID-19. *Journal of Public Economics*, 192 (2020): 104316. https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104316.

Chryssochoidis, George M., Strada, Anna & Athanasios Krystallis (2009). Public trust in institutions and information sources regarding risk management and communication: Towards integrating extant knowledge. *Journal of Risk Research*, 12(2):137–185

Dagens Nyheter (2020-04-24). ”Folkhälsomyndigheten har misslyckats – nu måste politikerna gripa in”. Dagens Nyheter Debatt. Hämtad från https://www.dn.se/debatt/folkhalsomyndigheten-har-misslyckats-nu-maste-politikerna-gripa-in/

Dinesen, Peter T. & Mads M. Jæger (2013). The effect of terror on institutional trust: New evidence from the 3/11 Madrid Terrorist attack. *Political Psychology,* 34(6): 917–926. https://doi.org/10.1111/pops.12025.

Hetherington, Marc. J. & Michael Nelson (2003). Anatomy of a rally effect: George W. Bush and the war on terrorism. *PS: Political Science & Politics,* 36(1): 37–42. https://doi.org/10.1017/S1049096503001665.

Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2017). Långsiktiga förändringar i svenskt institutionsförtroende. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2013). Det viktiga institutionsförtroendet. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Mueller, John E. (1973). *War, Presidents, and Public Opinion*. New York: Wiley.

Newton, Kenneth, Stolle, Dielind & Sonja Zmerli (2018). Social and political trust. I Eric M. Uslander (red) *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*. New York: Oxford University Press.

Ortiz-Ospina, Esteban & Max Roser (2020). *Trust. Our World in Data.* Hämtad från https://ourworldindata.org/trust

Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, NY: Simon & Schuster.

USA Today (2020-07-21). Sweden hoped herd immunity would curb COVID-19. Don’t do what we did. It’s not working. USA Today Opinion. Publicerad 2020-07-21. Hämtad från https://eu.usatoday.com/story/opinion/2020/07/21/coronavirus-swedish-herd-immunity-drove-up-death-toll-column/5472100002/

Uslander, Eric M. (2002). *The moral foundation of trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

Uslaner, Eric M. *(*2018*).* The *Oxford handbook of social and political trust.* New York*:* Oxford University Press.

van Der Meer, Tom W. G. & Sonja Zmerli *(*2017*). Handbook on political trust.* Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.

Vetenskapsforum covid-19 (2020/2021). Hämtad från www.vetcov.se

MEDIERS SAMHÄLLSVÄRDE OCH OBEROENDE SPELAR STOR ROLL FÖR FÖRTROENDET

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning
Det här kapitlet fokuserar på vilket värde allmänheten bedömer att svenska medier har för samhället, hur oberoende samma medier upplevs vara samt vilken betydelse dessa bedömningar har för förtroendet för medierna. Tidigare studier har visat att det finns både en åldersdimension och en politisk dimension i förtroendet, framför allt för public service och morgontidningar. I samhällsdebatten har ofta hörts argument om att enskilda medier lutar åt vänster och att de är inte är opartiska i sin bevakning av samhället, en kritik som många gånger är kopplad till enskilda partier och deras sympatisörer. Resultaten i kapitlet visar att partisympati fortsatt spelar roll för hur stort eller litet förtroendet är, men också att mediets upplevda samhällsvärde respektive oberoende tenderar att minska spridningen i de partipolitiska bedömningarna för vissa medier.

Tillgång till fria och oberoende medier beskrivs ofta som en grundbult i den representativa demokratin (Strömbäck, 2003; jfr Kovach & Rosenstiel, 2021). I Sverige har mediernas samhälleliga betydelse stipulerats i olika offentliga utredningar sedan 1970-talet. Medierna behövs för en fri åsiktsbildning, fritt utbyte av idéer, informationsförmedling, kritisk granskning och, inte minst, för underhållning och tidsfördriv. Tillsammans med Norge, Finland och Danmark befinner sig Sverige i toppskiktet i det internationella pressfrihetsindex som presenteras årligen av organisationen Reportrar utan gränser (RSF, 2021). Samtidigt har oro uttryckts över en del generella förändringar som skett under senare år, förändringar som bland annat är kopplad till situationen för journalister som yrkesgrupp, tillväxten av alternativmedia och politiseringen i synen på och förtroendet för svenska medier (RSF, 2020). Studier visar att hot och hat mot journalister blivit allt vanligare och allt grövre (Medieinstitutet Fojo, 2021; Journalistförbundet, 2019). Parallellt ökar antalet högerextrema och systemkritiska alternativmedier, som i sin retorik riktar stark misstro och inte sällan antipati mot traditionella medier (Holt, 2016, 2017). Samtidigt har debatten om svenska medier fått en allt tydligare politisk dimension.

Det här kapitlet knyter an till dessa mer övergripande skeenden genom att granska hur allmänheten värderar svenska medier. I fokus står frågor om 1) vilket upplevt samhällsvärde allmänheten bedömer att olika medier har, 2) i vilken utsträck-

Andersson, Ulrika (2021). Mediers samhällsvärde och oberoende spelar stor roll för förtroendet.
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*.
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

ning olika medier upplevs vara oberoende i förhållande till exempelvis politiska och ekonomiska intressen när de berättar om samhället, samt 3) vilken betydelse upplevt samhällsvärde och oberoende har för förtroendet för samma medier. Då tidigare studier kunna påvisa ett tydligt samband mellan vilket parti individerna sympatiserar med och hur stort eller litet förtroende de har för medier (Andersson & Weibull, 2018), kommer kapitlet även att analysera partisympati som en moderator mellan värde, oberoende och förtroende.

Politiserad syn på svenska medier

Den politiska debatten om svenska medier har stundtals varit hård under de senaste åren. Företrädare från borgerliga och konservativa partier har exempelvis kritiserat medierna för att vara vänstervridna. Särskilt public servicemedierna Sveriges Television och Sveriges Radio har i egenskap av offentligt reglerade och finansierade medier befunnit sig i hetluften. Kritiken har varit riktad mot såväl regelsystem och nyhetsvärdering som finansiering och organisation (Horz, 2018; Asp, 2017). Företrädare för Moderaterna och Kristdemokraterna har drivit linjen att public services utbud ska vara smalare och vassare (Aftonbladet, 2020-08-29; Dagens Media, 2020-09-04; Kulturutskottets betänkande 2020/21:KrU3, s. 7) medan Sverigedemokraterna har yrkat på en sammanslagning av de tre public servicebolagen samt en reformering av nyhetsverksamheten med avseende på saklighet och opartiskhet (Sverigedemokraterna, 2020). Liknande förslag till begränsningar i public servicemediers verksamhet förekommer, och har även genomförts, i andra europeiska länder (Saurwein m.fl., 2019). På den motsatta sidan står de röda, gröna och liberala partierna, som istället argumenterat för ett grundlagsskydd av public service i syfte att säkerställa dess oberoende och skydda mot politisk styrning (Dagens Nyheter, 2020-08-18).

Frågan om grundlagsskydd togs i beaktande av 2018 års yttrande- och tryckfrihetskommitté, som 2020 kunde konstatera att det inte fanns ett tillräckligt brett parlamentariskt stöd för driva ett sådant lagförslag (SOU 2020:45, s. 275). Företrädare för Socialdemokraterna och Miljöpartiet kritiserade i media oppositionen för att ha tagit ställning mot förslaget om grundlagsskydd (Aftonbladet, 2020-08-18; Dagens Nyheter, 2020-08-18). Företrädare för Sverigedemokraterna bemötte kritiken med argumentet att ett grundlagsskydd per automatik inte gör public service ”mer oberoende eller mer sakligt” (Svenska Dagbladet, 2020-08-18). Trots de partipolitiska skiljelinjerna om vad som bör ingå i public serviceuppdraget och hur verksamheten ska organiseras, råder ändå relativ konsensus bland partierna om att public service i sig har ett stort värde för samhället.

Ett annat område där det har funnits viss skillnad mellan partierna är synen på det statliga press- och mediestödet, även om tonläget i frågan varit betydligt lägre än i debatten om public service. Moderaterna har exempelvis betonat att de hellre

ser fokus på nya affärsmodeller för dagspressen än att staten långsiktigt går in med ekonomisk stöttning, Socialdemokraterna har förespråkat en generell ökning av resurserna till press- och mediestödet medan Sverigedemokraterna har velat halvera driftsstödet för att istället satsa på ett helt teknikneutralt stöd (Dagens Media, 2018-06-29). Nyligen gick även dagstidningarnas branschorganisation TU ut och förespråkade ett slopat driftsstöd till förmån för ett plattformsneutralt stödsystem (Dagens Nyheter, 2021-04-12)

Givet de politiska partiernas ståndpunkter är det kanske inte konstigt att inställningen till och förtroendet för svenska medier har blivit mer politiserat också i väljarkåren (jfr Andersson & Weibull, 2018). Det gäller framför allt för public servicemedierna Sveriges Television och Sveriges Radio, men i viss mån också för morgontidningarna Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet. Förändringen kan till viss del knytas samman med det som kallats för fientliga medier-effekten (hostile media effect), där upplevelsen att medierna inte berättar om verkligheten så som den ”egentligen” ser ut, spelar roll för individens förtroendebedömning (Feldman, 2017; Perloff, 2015; Hansen & Kim, 2011). Men förändringen hänger även samman med en mer generell trend där förtroendet för olika samhällsinstitutioner blivit allt mer avhängigt av vilka partier individerna sympatiserar med (Andersson & Oscarsson, 2020).

Svenska medier har stort samhällsvärde

I förordet till Medieutredningens slutrapport *En gränsöverskridande mediepolitik* (SOU 2016:80) från 2016, beskriver utredaren hur svenska medier i en digital och kraftigt expansiv medievärld präglad av hård konkurrens om både publik och pengar ”kämpar allt intensivare för att försvara sitt värde” (s. 12). Så förhåller det sig otvivelaktigt och kampen har för vissa medier blivit än mer intensiv under de år som har passerat sedan utredningen genomfördes. I ett komplext medielandskap är det dock tydligt att den svenska allmänheten sätter stort värde på traditionella medieaktörer. På frågan om vilket värde för det svenska samhälle som olika medier har, uppger omkring 50 procent att den lokala morgontidningen på den egna orten respektive de nationella morgontidningarna Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet har ganska eller mycket stort värde (tabell 1). För kvällstidningarna Aftonbladet och Expressen ligger andelen på mellan 30–34 procent, med andra ord en lägre nivå än för morgontidningarna. Samtidigt är andelen som uppger att kvällstidningarna har stort värde för samhället större än andelen som bedömer värdet som litet. Bedömningen av värdet av TV4s kanaler ligger något över värderingen av morgontidningarna, 55 procent. Den klart högsta värderingen görs dock av public servicemedierna Sveriges Television (SVT) och Sveriges Radio (SR). Av samtliga som besvarat frågan är det 82 procent som anser att SVT har ett stort värde för det svenska samhället medan 76 procent gör motsvarande bedömning av Sveriges Radio. Ytterst få bedömer deras respektive värde som litet.

Tabell 1 Bedömning av olika mediers värde för det svenska samhället, 2020 (procent, balansmått)

	Mycket stort värde	Ganska stort värde	Varken stort/ litet	Ganska litet värde	Mycket litet värde	Ingen upp-fattning	*S:a*	Andel stort värde	Balans-mått
Sveriges Television (SVT)	55	27	6	2	2	8	*100*	82	+78
Sveriges Radio	51	25	8	2	3	11	*100*	76	+71
TV4s kanaler	18	37	20	7	5	13	*100*	55	+43
Dagens Nyheter	21	31	15	3	4	26	*100*	52	+45
Lokala morgontidning	20	32	17	6	4	21	*100*	52	+42
Svenska Dagbladet	18	31	17	3	3	28	*100*	49	+43
Aftonbladet	8	26	24	12	11	19	*100*	34	+11
Expressen	7	23	25	12	11	22	*100*	30	+7

Kommentar: Frågan lyder '*Vilket värde för det svenska samhället anser du att följande medier och internettjänster har?*'. För TV4 lyder alternativet '*TV4s kanaler (t.ex. TV4, Sjuan, C More)*'. Svarsalternativen visas i tabellen. Balansmått avser andel stort värde minus andel litet värde och varierar mellan -100 (alla svarar litet värde) och +100 (alla svarar stort). Antal svarande är 1 844.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Tabell 2 Samband i bedömning av olika mediers värde för det svenska samhället, 2020 (Pearsons r)

	SVT	Sveriges Radio	TV4s kanaler	Dagens Nyheter	Lokal morgon-tidning	Svenska Dagbladet	Afton-bladet	Expressen
SVT	1.00							
Sveriges Radio	0,84***	1.00						
TV4s kanaler	0,58***	0,52***	1.00					
Dagens Nyheter	0,47***	0,49***	0,35***	1.00				
Lokal morgontidning	0,46***	0,45***	0,42***	0,35***	1.00			
Svenska Dagbladet	0,43***	0,47***	0,35***	0,88***	0,36***	1.00		
Aftonbladet	0,38***	0,38***	0,46***	0,58***	0,40***	0,59***	1.00	
Expressen	0,38***	0,37***	0,45***	0,59***	0,40***	0,61***	0,89***	1.00

Kommentar: Frågan lyder '*Vilket värde för det svenska samhället anser du att följande medier och internettjänster har?*'. Antal svarande varierar mellan 1 759–1 830. Sign. ***0,000.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Det finns starka samband i bedömningen av olika mediers samhällsvärde. Den som tillmäter SVT stort värde för samhället gör oftast motsvarande bedömning av Sveriges Radio (tabell 2). På samma sätt finns en stark korrelation mellan Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet samt mellan Aftonbladet och Expressen. Det finns således tydliga kluster av medier som bedöms på likartade sätt.

Bedömningen av enskilda mediers värde för samhället varierar såväl mellan kvinnor och män som mellan olika åldersgrupper. Därtill råder kanske inte helt oväntat också ideologiskt och partipolitiskt relaterade skillnader i uppfattningen om hur stort eller litet samhällsvärde de olika medierna har. Mellan kvinnor och män råder statistiskt signifikanta skillnader i värderingen av public servicemedierna, TV4 samt nationell och lokal morgonpress, för vilka kvinnor genomgående gör en något högre värdering än män (tabell 3). För kvällstidningarna finns däremot ingen skillnad mellan könen.

För samtliga medier förekommer signifikanta skillnader mellan olika åldersgrupper. Äldre betonar i något högre utsträckning värdet av public service, TV4 och lokala morgontidningar jämför med yngre. Exempelvis uppger 63 procent i åldersgruppen 16–29 år att Sveriges Radio har ett stort värde för det svenska samhället, medan motsvarande andel bland personer över 50 år är 82 procent. Ett omvänt förhållande gäller för bedömningen av Aftonbladet och Expressen, där yngre värderar kvällstidningarna något högre än med äldre. Skillnaderna mellan åldersgrupperna är dock inte lika stora som för Sveriges Radio. Bland individer under 30 år anser 41 procent att Aftonbladet har ett stort värde för samhället, medan 31 procent av de äldre över 65 år är av samma uppfattning.

De största skillnaderna är dock förknippade med vilket parti svarspersonerna sympatiserar med. Det är framför allt Sverigedemokraternas sympatisörer som utmärker sig genom en lägre andel som anser att SVT har ett stort samhällsvärde, 63 procent (tabell 3). Differensen relativt sympatisörer till övriga partier – undantaget M-sympatisörer – är närmare 30 procentenheter, en skillnad som får anses vara mycket stor. Samtidigt är det tydligt att en majoritet av SD-sympatisörerna faktiskt sätter stort värde på såväl SVT som Sveriges Radio, åtminstone sett ur ett samhällsperspektiv. Den partipolitiska spridningen är dock som störst i bedömningen av Dagens Nyheters samhällsvärde. Medan 67 procent av gruppen V-sympatisörer anser att tidningens värde är stort, är 31 procent av SD-sympatisörerna av samma åsikt: med andra ord en differens om 36 procentenheter. Även för övriga medier framträder skillnader mellan partisympatisörer, men spridningen är inte fullt så stor som för Dagens Nyheter och public service. Likt tidigare är det SD-sympatisörer som står för den mest kritiska bedömningen. Exempelvis menar 24 respektive 25 procent att Expressen och Aftonbladet har stort värde för samhället, vilket är den lägsta nivån bland samtliga jämförda samhällsgrupper.

Tabell 3 Andel som bedömer att enskilda medier har stort värde för det svenska samhället, efter kön, ålder och partisympati, 2020 (procent, eta)

	SVT	Sveriges Radio	TV4s kanaler	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Lokal morgon-tidning	Afton-bladet	Expressen
Kvinnor	86	80	60	59	54	57	36	32
Män	79	75	53	50	47	52	34	31
Eta	*0,07*	*0,03*	*0,04*	*0,06*	*0,06*	*0,05*	*0,03*	*0,02*
16–29 år	74	63	49	53	49	42	41	36
30–49 år	78	76	53	60	55	51	36	30
50–64 år	85	82	59	57	54	54	35	34
65–85 år	87	82	60	47	44	64	31	28
Eta	*0,15*	*0,16*	*0,08*	*0,16*	*0,16*	*0,11*	*0,15*	*0,16*
V	91	91	50	67	59	56	38	33
S	89	83	61	60	55	60	40	34
MP	90	89	46	74	46	52	46	43
C	94	90	68	67	67	64	35	32
L	(91)	(84)	(64)	(72)	(64)	(54)	(32)	(25)
KD	89	82	64	52	46	63	27	31
M	81	76	61	52	49	53	33	30
SD	63	60	45	31	31	44	24	25
Eta	*0,22*	*0,21*	*0,14*	*0,23*	*0,20*	*0,11*	*0,14*	*0,11*

Kommentar: Frågan lyder '*Vilket värde för det svenska samhället anser du att följande medier och internettjänster har?*'. För TV4 lyder alternativet '*TV4s kanaler (t.ex. TV4, Sjuan, C More)*'. I basen ingår samtliga som har angett ett svar för minst någon av de omfrågade aktörerna. Antal svarande är 947 (kvinnor), 876 (män), 271 (16–29 år), 528 (30–49 år), 454 (50–64 år), 555 (65–85 år), 165 (V), 455 (S), 81 (MP), 122 (C), 58 (L), 92 (KD), 354 (M), 233 (SD). Eta-värdet anger spridningen inom olika grupper, t.ex. bland olika partisympatisörers värdering av respektive medium i relation till den totala spridningen i värderingen av mediet. Värdet varierar mellan 0 och 1: ju högre värde, desto större spridning. Antal svarande som sympatiserar med Liberalerna är få, 58 stycken, och resultatet bör tolkas med försiktighet. Procentsatserna är därför redovisade inom parentes. Tabellen redogör för andelen som svarat mycket/ganska stort värde.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Stort samhällsvärde – men medierna upplevs inte alltid oberoende när de berättar om världen

Den andra frågan i fokus gäller i vilken utsträckning svenska medier uppfattas som oberoende i relation till politiska, ekonomiska och andra särintressen när de berättar om samhället och världen. Det är förstås inte helt givet vilken slags innehåll respondenterna har i åtanke när de gör sin bedömning. Formuleringen ”när de berättar om samhället” leder rimligen tankarna till material som exempelvis är kopplat till nyheter, samhällsprogram och samhällsdokumentärer, krönikor, ledar-

material, analyser, grävande journalistik samt recensioner inom olika ämnesområden och samhällsfrågor. Men det skulle också kunna vara så att de reklamfinansierade medierna även bedöms utifrån vad som kommuniceras i sådant material. Tidigare studier har exempelvis visat att annonser i tryckt morgonpress upplevs förhållandevis positivt, medan reklam i tv upplevs klart negativt (jfr Grusell, 2008).

Resultaten visar att rangordningen mellan de jämförda medierna är ungefär densamma som i bedömningen av samhällsvärdet. Andelen som instämmer i att medierna är oberoende i förhållande till olika slags intressen är högst för public service och lägst för kvällspressen (tabell 4). Däremellan befinner sig TV4 och nationella respektive lokala morgontidningar. Ungefär två av tre respondenter anser att SVT (68 procent) och Sveriges Radio (63 procent) förhåller sig oberoende, medan motsvarande andel för TV4, Dagens Nyheter och lokala morgontidningar är 41–42 procent. En av tre respondenter, 36 procent, håller med om att Svenska Dagbladet är oberoende när tidningen berättar om samhället, en andel som för Aftonbladet och Expressen ligger på 25 respektive 23 procent. För kvällstidningarna är andelen som inte instämmer dessutom större än andelen som instämmer, vilket ger en negativ bedömningsbalans (-20 för Aftonbladet, -22 för Expressen).

Tabell 4 Bedömning av olika mediers oberoende, 2020 (procent, balansmått)

	Instämmer helt	Instämmer delvis	Instämmer knappast	Instämmer inte alls	Ingen uppfattning	*S:a*	Andel instämmer	Balansmått
Sveriges Television	31	37	9	8	15	*100*	68	+51
Sveriges Radio	29	34	9	8	20	*100*	63	+46
TV4s kanaler	7	35	20	12	26	*100*	42	+10
Dagens Nyheter	10	31	13	9	37	*100*	41	+19
Lokal morgontidning	9	32	16	8	35	*100*	41	+17
Svenska Dagbladet	8	28	14	9	41	*100*	36	+13
Aftonbladet	4	21	24	21	30	*100*	25	-20
Expressen	3	20	26	19	32	*100*	23	-22

Kommentar: Frågan lyder '*I vilken utsträckning instämmer du i att följande medier och internettjänster är oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen?*'. För TV4 lyder alternativet '*TV4s kanaler (t.ex. TV4, Sjuan, C More)*'. Svarsalternativen visas i tabellen. Balansmått avser andel stort värde minus andel litet värde och varierar mellan -100 (alla svarar litet värde) och +100 (alla svarar stort värde). Antal svarande varierar mellan 1 832–1 838.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Om enbart andelen som *instämmer helt* jämförs, är det än tydligare att public service står ut gentemot övriga medieaktörer. Omkring 30 procent håller helt med om att SVT och Sveriges Radio förhåller sig oberoende, vilket ska jämföras med mellan 3 och 10 procent för övriga aktörer. Liksom för skattningen av mediernas

samhällsvärde, förekommer starka korrelationer i hur olika grupper av medier bedöms (tabell 5). Sambanden är som starkast mellan SVT och Sveriges Radio (r=0,88), mellan Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet (r=0,86) samt mellan Aftonbladet och Expressen (r=0,86). Dessutom finns tydliga samband mellan enskilda mediers upplevda samhällsvärde och bedömningen av deras oberoende.

Tabell 5 Samband i bedömning av olika mediers oberoende, 2020 (Pearsons r)

	SVT	Sveriges Radio	TV4s kanaler	Dagens Nyheter	Lokal morgon-tidning	Svenska Dagbladet	Afton-bladet	Expressen
SVT	1.00							
Sveriges Radio	0,88***	1.00						
TV4s kanaler	0,61***	0,59***	1.00					
Dagens Nyheter	0,51***	0,52***	0,48***	1.00				
Lokal morgontidning	0,47***	0,45***	0,43***	0,36***	1.00			
Svenska Dagbladet	0,45***	0,47***	0,47***	0,86***	0,38***	1.00		
Aftonbladet	0,46***	0,44***	0,56***	0,57***	0,43***	0,57***	1.00	
Expressen	0,43***	0,42***	0,55***	0,60***	0,43***	0,60***	0,86***	1.00

Kommentar: Frågan lyder '*I vilken utsträckning instämmer du i att följande medier och internettjänster är oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen?*'. Antal svarande varierar mellan 1 718–1 819. Signifikans: ***0,000.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

I likhet med uppfattningen om mediernas värde för samhället, spelar ålder, partisympati och allmänt myndighetsförtroende roll för bedömningen av mediernas oberoende. Differensen mellan grupperna är i vissa fall dock större när det gäller frågan om oberoende. Det är exempelvis 19 procentenheters skillnad mellan yngre och äldre i uppfattningen om SVTs oberoende (tabell 6). Bland yngre under 30 år instämmer 56 procent i att SVT är oberoende, medan samma andel bland personer i 65-årsåldern och uppåt är 75 procent. Förhållandet är likartat för Sveriges Radio. För båda public serviceaktörerna framträder samma mönster också ifråga om partisympati. Sympatisörer till Miljöpartiet är den väljargrupp som i störst utsträckning anser att SVT och Sveriges Radio är oberoende när de berättar om samhället, med 86 respektive 85 procent instämmande. Uppfattningen försvagas något bland sympatisörer till Kristdemokraterna och Moderaterna, även om majoriteten betraktar public service som oberoende. Det är bland Sverigedemokraternas sympatisörer som den mest kritiska bedömningen görs. Fyrtiosex procent anser att SVT är att betrakta som oberoende och 43 procent gör samma bedömning av Sveriges Radio. Fortfarande är dock andelen som instämmer i frågan större än andelen som inte instämmer (+10 i balansmått för SVT och +9 för SR).

Tabell 6 Andel som instämmer i att olika medier är oberoende, efter kön, ålder och partisympati, 2020 (procent, eta)

	SVT	Sveriges Radio	TV4s kanaler	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Lokal morgon-tidning	Afton-bladet	Expressen
Kvinnor	71	68	44	45	39	45	25	22
Män	66	64	44	43	38	43	28	27
Eta	*0,02*	*0,00*	*0,01*	*0,01*	*0,01*	*0,00*	*0,05*	*0,06*
16–29 år	56	58	33	40	34	31	25	23
30–49 år	67	65	43	48	44	39	23	21
50–64 år	70	68	45	46	41	44	30	29
65–85 år	75	74	49	39	33	53	26	23
Eta	*0,14*	*0,16*	*0,09*	*0,13*	*0,15*	*0,14*	*0,09*	*0,11*
V	82	80	43	48	44	40	29	24
S	80	78	50	50	40	49	36	29
MP	86	85	43	58	49	41	28	26
C	80	75	44	49	48	52	26	27
L	(76)	(69)	(60)	(68)	(51)	(49)	(38)	(39)
KD	64	64	46	35	33	47	16	20
M	65	63	48	47	43	46	23	23
SD	46	43	35	27	27	38	20	22
Eta	*0,22*	*0,22*	*0,10*	*0,18*	*0,14*	*0,07*	*0,13*	*0,08*

Kommentar: Frågan lyder '*I vilken utsträckning instämmer du i att följande medier och internettjänster är oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen?*'. För TV4 lyder alternativet '*TV4s kanaler (t.ex. TV4, 7, C More)*'. För antal svarspersoner på gruppnivå samt förklaring av eta-värde, se kommentar till tabell 3. Antalet svarande som sympatiserar med Liberalerna är få, 58 stycken, och resultaten bör tolkas med försiktighet. Procentsatserna är därför redovisade inom parentes. Tabellen redogör för andelen som instämmer helt eller delvis i att mediet är oberoende.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Ålder spelar mindre roll för kvällstidningarna och de nationella morgontidningarna, medan det däremot framträder vissa nivåskillnader mellan yngres och äldres skattning av de lokala morgontidningarna och TV4. Spridningen är störst för lokaltidningarna, där 31 procent av 16–29-åringarna och 53 procent av 65–85-åringarna instämmer i att tidningarna förhåller sig oberoende (tabell 4). Generellt gäller också att individernas partisympati har betydelse för i vilken utsträckning de bedömer kvällstidningar, nationella morgontidningar och TV4 som oberoende.

Samhällsvärde och oberoende av stor betydelse för förtroendet

Nästa del av kapitlet fokuserar på förtroendet för de enskilda mediernas innehåll. Störst förtroende har allmänheten för innehållet i SVT och Sveriges Radio, med 76 respektive 70 procent stort förtroende (tabell 7). Det är att betrakta som höga förtroendesiffror. Sett till andra samhällsinstitutioner är det i stort bara sjukvården

och polisen som uppnår motsvarande förtroendenivåer (Martinsson & Andersson, 2021). Public service utmärker sig i relation till övriga medier och kan i det närmaste beskrivas som ett slags tätgrupp i förtroendeligan. I en mellangrupp hittas TV4, Dagens Nyheter, Svenska dagbladet och den lokala morgontidningen. Drygt hälften av respondenterna uppger sig ha stort förtroende för innehållet i TV4, medan 41–46 procent har förtroende för morgontidningarna. Längre ned i förtroendebedömningarna hittas Aftonbladet och Expressen med 26 respektive 21 procent stort förtroende. Det bör sägas att frågan om förtroende för TV4 här inte avser hela kanalpaketet, så som i tidigare frågor om samhällsvärde och oberoende, utan innehållet i specifikt TV4.

Tabell 7 Förtroende för medier, 2020 (procent, balansmått)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort/ litet	Ganska litet	Mycket litet	Ingen upp-fattning	*S:a*	Andel stort förtroende	Balans-mått
Sveriges Television	37	39	13	4	3	4	*100*	76	+69
Sveriges Radio	37	33	13	4	3	10	*100*	70	+63
TV4	15	41	23	7	4	10	*100*	56	+45
Dagens Nyheter	16	30	18	4	4	28	*100*	46	+38
Lokal morgontidning	15	35	22	4	2	22	*100*	40	+44
Svenska Dagbladet	14	27	18	4	3	34	*100*	41	+34
Aftonbladet	4	22	30	17	12	15	*100*	26	-3
Expressen	3	18	30	17	13	19	*100*	21	-9

Kommentar: Frågan lyder '*Vilket förtroende har du för innehållet i följande medier och internettjänster?*'. Svarsalternativen var '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*' samt '*Mycket litet förtroende*'. Antal svarande varierar mellan 1 728–1 824.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Precis som i bedömningen av samhällsvärde och oberoende, varierar förtroendenivåerna mellan olika samhällsgrupper. För SVT och Sveriges Radio framträder ett tydligt mönster med ett klart högre förtroende bland kvinnor, äldre samt bland personer som sympatiserar med partier till vänster respektive i den politiska mitten (tabell 8). Åldersrelaterade skillnader syns också i förtroendet för lokala morgontidningar, där äldre har högre förtroende än yngre. För nationella morgontidningar och kvällspress är förhållandet däremot det motsatta, då yngre i högre utsträckning än äldre har stort förtroende. Likt public service förekommer också en tydlig politisk dimension i förtroendet för Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet, där särskilt SD-sympatisörer har lågt förtroende. Överlag är de mönster som framträder i förtroendebedömningarna mycket lika de som kunnat ses i de tidigare analyserna (se tabell 3 och 6).

Tabell 8 Andel med stort förtroende för olika medier, efter kön, ålder, partisympati samt bedömning av samhällsvärde och oberoende, 2020 (procent, eta)

	SVT	Sveriges Radio	TV4s kanaler	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Lokal morgon-tidning	Afton-bladet	Expressen
Kvinnor	80	75	59	49	44	52	26	21
Män	71	66	53	42	37	47	25	21
Eta	*0,13*	*0,09*	*0,08*	*0,05*	*0,04*	*0,06*	*0,02*	*0,00*
16–29 år	68	59	50	47	43	40	34	28
30–49 år	75	71	54	53	46	48	24	18
50–64 år	78	74	57	47	43	47	27	23
65–85 år	78	72	60	36	32	59	22	18
Eta	*0,09*	*0,09*	*0,06*	*0,23*	*0,21*	*0,11*	*0,17*	*0,17*
V	86	83	44	54	44	49	25	17
S	86	80	66	51	42	56	34	26
MP	83	82	52	69	54	44	35	21
C	91	85	64	58	59	55	28	22
L	(82)	(78)	(67)	(55)	(44)	(54)	(20)	(20)
KD	74	73	55	38	34	54	18	18
M	77	70	62	50	49	55	24	22
SD	52	43	45	25	23	40	21	18
Eta	*0,27*	*0,26*	*0,18*	*0,23*	*0,20*	*0,10*	*0,14*	*0,09*
Stort samhällsvärde	86	84	76	72	67	72	55	47
Litet samhällsvärde	9	18	19	12	11	27	6	7
Eta	*0,57*	*0,53*	*0,49*	*0,61*	*0,60*	*0,53*	*0,57*	*0,53*
Oberoende	91	89	81	80	76	79	55	50
Inte oberoende	37	34	24	32	32	35	15	13
Eta	*0,54*	*0,55*	*0,46*	*0,67*	*0,65*	*0,62*	*0,46*	*0,51*

Kommentar: Frågan lyder '*Vilket förtroende har du för innehållet i följande medier och internettjänster?*'. I basen ingår samtliga som har angett ett svar för minst någon av de omfrågade aktörerna. Antalet svarpersoner i gruppen *Litet värde för samhället* respektive *Inte oberoende* är ca 90 för SVT och SR, ca 110 för TV4, DN och SvD, 170 för lokal morgontidning och ca 410 för AB och Expressen. För antal svarspersoner i övriga grupper samt förklaring av eta-värde, se kommentar till tabell 3. Då antalet svarspersoner som sympatiserar med Liberalerna är få, 58 stycken, bör gruppens resultat tolkas med försiktighet. Procentsatserna är därför redovisade inom parentes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Störst förtroendedifferens hittas dock när upplevt samhällsvärde respektive bedömning av mediernas oberoende tas i beaktande. Bland dem som bedömer SVTs samhällsvärde som stort har 86 procent förtroende för SVTs innehåll (tabell 8). Motsvarande andel bland dem som anser att SVT har ett begränsat värde för samhället, är 9 procent. Förhållandet är likartat även för övriga medier. Av dem som lyfter TV4s värde för samhället har 76 procent stort förtroende för kanalens innehåll, medan andelen förtroendefulla bland dem som bedömer samhällsvärdet

som litet är 19 procent. För Svenska Dagbladet är andelen med stort förtroende 67 respektive 11 procent i de båda grupperna, för lokala morgontidningar 55 respektive 6 procent och för Expressen 47 respektive 7 procent.

Bilden är likartad när det gäller bedömning av det enskilda mediets oberoende. Men förtroendedifferensen mellan dem som instämmer i att mediet är oberoende och de som inte instämmer är inte fullt lika stor som för upplevt samhällsvärde. I gruppen som ser SVT som oberoende har 91 procent stort förtroende för innehållet, medan andelen förtroendefulla är 37 procent i gruppen som inte anser att SVT är oberoende (tabell 8). För Dagens Nyheter är motsvarande siffror 80 respektive 32 procent och för Aftonbladet 55 respektive 15 procent.

Men vad är det som påverkar förtroendet mest?

Den avslutande analysen tar fasta på vilken eller vilka av de faktorer som berörts ovan som spelar störst roll när det gäller att förklara människors förtroende för svenska medier. För varje medium presenteras tre olika förklaringsmodeller, där den första omfattar kön, ålder och partisympati, den andra inkluderar samhällsvärde och oberoende och den tredje utgår från samtliga av dessa faktorer.

För såväl SVT, Sveriges Radio, Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet är partisympati den faktor som har störst betydelse i modell 1. Koefficientens värde varierar dock från som högst $\beta = 0{,}29$ för SVT och Sveriges Radio till $\beta = 0{,}10$ för Svenska Dagbladet (tabell 9, modell 1). För lokala morgontidningar spelar ålder störst roll för förtroendet ($\beta = -0{,}14$), medan det för TV4 och Expressen inte är någon av variablerna kön, ålder eller partisympati som utmärker sig.

Särskilt betydelse har, kanske inte så förvånande, bedömningen av enskilda mediers värde för det svenska samhället samt hur oberoende medierna upplevs vara när de berättar om samhället (tabell 9, modell 2). Tillsammans förklarar dessa mer än en tredjedel av variationen i förtroendet för public service, Dagens Nyheter och Aftonbladet. De har även ett betydande förklaringsvärde för övriga medier.

När samtliga faktorer inkluderas i modellen sker endast en högst marginell ökning av förklaringsvärdet (tabell 9, modell 3). Framför allt samhällsvärde visar sig vara särskilt viktig, följt av upplevt oberoende. Partisympati minskar däremot i betydelse, vilket förklaras av att en del av effekten absorberas i de båda värderingsfaktorerna. De medier där partisympati fortfarande spelar roll för att förklara förtroendet, är Sveriges Television, Sveriges Radio och Dagens Nyheter.

Tabell 9 Förklaringsmodeller över faktorer som påverkar förtroendet för enskilda medier, 2020 (linjär regression, betakoefficienter)

	Sveriges Television			Sveriges Radio			TV4		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Kön	0,08**		0,04*	0,08**		0,06**	0,09**		0,06*
Ålder	-0,02		0,09***	-0,07**		0,04*	-0,08***		-0,04
Partisympati	0,29***		0,15***	0,29***		0,16***	0,07**		0,04
Mediets samhällsvärde		0,47***	0,42***		0,47***	0,43***		0,45***	0,44***
Mediets oberoende		0,28***	0,26***		0,31***	0,29***		0,22***	0,30***
Förklaringsvärde (justerat r2)	*9*	*37*	*38*	*10*	*40*	*42*	*2*	*29*	*30*

	Dagens Nyheter			Svenska Dagbladet			Den lokala morgontidningen		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Kön	0,07**		0,04	0,08**		0,07**	0,06*		0,05
Ålder	0,03		0,01	0,04		0,02	-0,14***		-0,02
Partisympati	0,20***		0,11***	0,10***		0,04	0,09***		0,05
Mediets samhällsvärde		0,47	0,43***		0,41***	0,37***		0,32***	0,30***
Mediets oberoende		0,30	0,31***		0,31***	0,32***		0,30***	0,31***
Förklaringsvärde (justerat r2)	*5*	*38*	*39*	*2*	*33*	*32*	*3*	*25*	*25*

	Aftonbladet			Expressen		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Kön	0,00		-0,01	0,00		-0,01
Ålder	-0,06*		-0,05*	-0,07**		-0,04
Partisympati	0,13***		0,06**	0,06*		-0,02
Mediets samhällsvärde		0,56***	0,56***		0,51***	0,52***
Mediets oberoende		0,14***	0,14***		0,14***	0,15***
Förklaringsvärde (justerat r2)	*2*	*36*	*39*	*1*	*31*	*33*

Kommentar: Ålder går från yngst till äldst. Partisympati går från vänster till höger, med i tur och ordning V, S, MP, C, L, KD, M och SD Bedömning av samhällsvärde går från mycket stort till mycket litet. Uppfattning om oberoende går från instämmer helt till instämmer inte alls. Signifikans: *<0,05; **<0,01; ***0,000.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Sammantaget visar analysen att spridningen mellan partisympatisörernas förtroendebedömning minskar när individerna även får ta ställning till samhällsvärde och oberoende. Oavsett partisympati gäller att ju högre ett medium värderas desto större är andelen med förtroende för mediet. För SVT är exempelvis andelen förtroendefulla bland Sverigedemokraterna 52 procent medan motsvarande andel bland socialdemokratiska sympatisörer är 85 procent (tabell 8), en differens om 33 procentenheter. När hänsyn tas till upplevt samhällsvärde är andelen förtroende-

fulla bland SD- respektive S-sympatisörer istället 71 respektive 91 procent, en differens om 20 procentenheter. Fortfarande kvarstå en tydlig skillnad i förtroendebedömningen, men gapet mellan de båda grupperna av sympatisörer krymper. Ett liknande mönster framträder även för Sveriges Radio, Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet respektive den lokala morgontidningen.

Medierna som ett av demokratins grundläggande fundament

Studier har sedan länge visat att förtroendet för radio och tv som samhällsinstitutioner är större än förtroendet för dagspressen (jfr Weibull, 1983; Andersson & Weibull, 2018). Det är en sanning som gäller även 2020, om än med viss modifikation. De etermedier som utmärkte sig genom särskilt högt förtroende i början av 1980-talet, är desamma som får de högsta förtroendebedömningarna fyrtio år senare. Det är tydligt att public service som institution fortfarande har en stark ställning hos den svenska allmänheten, trots att den expansiva mediemarknaden bidragit till alltmer heterogena medievanor. Skillnaderna i förtroendebedömningarna skiljer sig dock betydligt mellan olika samhällsgrupper, men inom varje grupp är det samma aktör som i jämförelse med övriga medier får det största förtroendet: Sveriges Television. På en god andraplats kommer Sveriges Radio. Resultaten kan kanske tyckas något förvånande givet diskussionen som förs både på den politiska arenan och i en rad olika forum. Trots att public service å ena sidan beskrivs som vänstervridna, å andra som högervridna – ett exempel på det som kallas fientliga medier-effekten – är det dessa medier som når högst värdering när allmänheten får uppge hur stort samhällsvärde olika medier har, i vilken utsträckning de upplevs vara oberoende från särintressen när de berättar om samhället och världen, och som även åtnjuter störst förtroende bland människor. En Ipsos-undersökning från juni 2019 visade att endast en minoritet, omkring var sjätte person, var för en nedläggning av public service (Dagens Nyheter, 2019-06-25) och givet resultaten i det här kapitlet torde den inställningen inte ha förändrats särskilt nämnvärt. Huruvida allmänheten vill se en revidering av utbudet, inriktningen och organiseringen, är däremot en mindre beforskad fråga.

Men varför gör människor så skiftande bedömningar av medier trots att de till viss del innehåller samma slags innehåll? Beror det på en allmän förväntan om att medier som finansieras och regleras på ett specifikt sätt, som exempelvis public service, också *borde* ha ett stort samhällsvärde och därför får stort förtroende från den enskilde, även om hen själv kanske inte använder det så ofta? Och varför är andra medier förknippade med ett lägre förtroende, ett svagt samhällsvärde och bristande oberoende, trots att de används flitigt i vardagen? Möjligen är det äldre uppfattningar och värderingar av enskilda medier, exempelvis kvällspressen, som fortfarande lever kvar i befolkningen. Oavsett förklaring förefaller det räcka med ett *tillräckligt* stort förtroende för ett medium för att det ska vara värt att nyttja

dess innehåll och tjänster. Den spännande frågan är *var* gränsen för ett tillräckligt stort värde och förtroende går. Svaret kommer inte att ges här, men förhoppningsvis kan fortsatta studier på området så småningom bidra med ytterligare pusselbitar. Därtill behövs också mer forskning om den grupp som upplever att medier i mycket liten utsträckning är oberoende i sina beskrivningar av samhället och som har lågt förtroende för sådana medier som vanligtvis brukar beskrivas som ett av demokratins grundläggande fundament.

Referenser

Aftonbladet (2020-08-18). M och KD blockerar att public service skyddas. Debattartikel. https://www.aftonbladet.se/debatt/a/dOomLq/m-och-kd-blockerar-att-public-service-skyddas

Aftonbladet (2020-08-29). MP avgör inte vad som oberoende media. Debattartikel. https://www.aftonbladet.se/debatt/a/3Jl1P0/mp-avgor-inte-vad-som-ar-oberoende-media

Andersson, Ulrika (2017). Lågt förtroende för rapporteringen om invandring. I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier.* Stockholm: Institutet för mediestudier.

Andersson, Ulrika (2018). Polariserat förtroende för nyhetsrapporteringen om brottslighet och invandring. I Lars Truedson (red) *Fejk, filter och faktaresistens.* Stockholm: Institutet för mediestudier.

Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2018). Polariserat medieförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet

Asp, Kent (2017). *Public service-TV – vårt offentliga rum*. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet.

Carlsson, Ulla & Lennart Weibull (2018). *Freedom of expression in the digital media culture. A study of public opinion in Sweden.* Göteborg: Nordicom.

Dagens Media (2018-06-29). Så tycker partierna i mediepolitiken. https://www.dagensmedia.se/premium/sa-tycker-partierna-i-mediepolitiken-6921319

Dagens Media (2020-09-04). Ebba Busch: ”Public service bör smalnas av”. https://www.dagensmedia.se/medier/radio-podd/ebba-busch-public-service-bor-smalnas-av/

Dagens Nyheter (2019-06-25). DN/Ipsos: 18 procent vill lägga ned public service. https://www.dn.se/kultur-noje/dnipsos-18-procent-vill-lagga-ned-public-service/

Dagens Nyheter (2020-08-18). Public service får inte skydd i grundlagen. https://www.dn.se/nyheter/sverige/public-service-oberoende-far-inte-skydd-i-grundlagen/

Dagens Nyheter (2021-04-12). ”Vi tidningsutgivare vill lägga ner presstödet”. https://www.dn.se/debatt/vi-tidningsutgivare-vill-lagga-ner-presstodet/

Fawzi, Nayla (2019). Untrustworthy news and the media as "Enemy of the people?". How populist worldview shapes recipients attitudes toward the media. *The International Journal of Press/Politics*, 24(2): 146–164. https://doi.org/10.1177/1940161218811981

Feldman, Laura (2017). The hostile media effect. I Kate Kenski & Kathleen Hall Jamieson (red) *The Oxford Handbook of Political Communication.*

Grusell, Marie (2008). *Reklam – en objuden gäst? Allmänhetens uppfattningar om reklam i morgonpress och tv.* Göteborg: JMG, Göteborgs universitet.

Hansen, Glenn J. & Hyunjung Kim (2011). Is the media biased against me? A meta-analysis of the hostile media effect research. *Communication Research Reports*, 28(2): 169–179.

Holt, Kristoffer (2016). "Alternativmedier?" – en intervjustudie om mediekritik och mediemisstro. I Lars Truedson (red) *Migrationen i medierna: Men det får en väl inte prata om?* Stockholm: Institutet för mediestudier.

Holt, Kristoffer (2017). Mediemisstro: där ytterkanterna möts. I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Horz, Christine (2018). Networking Citizens. Public Service Media and Audience Activism in Europé. I Gregory Ferrell Lowe, Hilde Van den Bulck, Karen Donders (red) *Public Service Media in the Networked Society*. Göteborg: Nordicom.

Journalistförbundet (2019-08-20). Fortsatt hög andel hot mot journalister. https://www.sjf.se/aktuellt/201908/fortsatt-hog-andel-hot-mot-journalister

Kovach, Bill & Tom Rosenstiel (2021). *The Elements of Journalism: What newspeople should know and the public should expect.* 4th edition. New York: Crown Publishing Group.

Kulturutskottets betänkande 2020/21:KrU3 (2020). Radio och tv i allmänhetens tjänst. Sveriges Riksdag. https://data.riksdagen.se/fil/6D9D5C70-9964-428D-941F-063D0EEE4FE3

Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (2021). Svenska trender. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Medieinstitutet Fojo (2021). *Det nya normala – ett hot mot demokratin.* Kalmar: Medieinstitutet Fojo, Linnéuniversitetet. https://fojo.se/detnyanormala/

Perloff, Richard M. (2015). A three-decade retrospective on the hostile media effect. *Mass Communication & Society,* 18(6): 1–29. DOI: 10.1080/15205436.2015.1051234

RSF – Reportrar utan gränser (2020). The World Press Freedom Index 2020. https://rsf.org/en/ranking

RFS – Reportrar utan gränser (2021). The World Press Freedom Index 2021. https://rsf.org/en/ranking

Saurwein, Florian, Tobias Eberwein & Matthias Karmasin (2019). Public Service Media in Europe: Exploring the Relationship between Funding and Audience Performance. *Javnost – The Public*, 26(3): 291–308, DOI: 10.1080/13183222.2019.1602812

Soontjens, Karolin, Annelien Van Remoortere & Stefaan Walgrave (2021). The hostile media: politicians´ perceptions of coverage bias. *West European Politics*, 44(5): 991–1002, DOI: 10.1080/01402382.2020.1792671

SOU 2016:80 (2016). *En gränsöverskridande mediepolitik för upplysning, engagemang och ansvar.* Slutbetänkande av Medieutredningen. Stockholm: Wolters Kluwer.

SOU 2020:45 (2020). *Ett ändamålsenligt skydd för tryck- och yttrandefrihet.* Betänkande av 2018 års tryck- och yttrandefrihetskommitté. Stockholm: Norstedts Juridik. https://www.regeringen.se/4a3cfd/contentassets/a08a611df3aa442e-990893fabd67fbb1/ett-andamalsenligt-skydd-for-tryck--och-yttrandefriheten-sou-202045

Strömbäck, Jesper (2003). *Medierna som fjärde statsmakt – en studie av innebörden av begreppet granskande journalistik.* Studier i politisk kommunikation 1/2003. Sundsvall: Demokratiinstitutet.

Svenska Dagbladet (2020-08-18). ”Public service bör inte skyddas i grundlagen”. Debattartikel. https://www.svd.se/public-service-bor-inte-skyddas-i-grundlagen

Sverigedemokraterna (2020). Public service. https://sd.se/our-politics/public-service/

Truedson, Lars (2017, red). *Misstron mot medier.* Stockholm: Institutet för mediestudier.

Weibull, Lennart (1983). *Svenska tidningsläsning*. Stockholm: Liber.

FORSKNINGSFÖRTROENDE I PANDEMITIDER[1,2]

ANNA MARIA JÖNSSON

Sammanfattning
Detta kapitel fokuserar på om och hur förtroendet för forskning och forskare skiljer sig åt pandemiåret 2020 jämfört med tidigare år. I kapitlet analyseras också svenskarnas uppfattning om huruvida den svenska strategin för att hantera pandemin varit bättre eller sämre än andra länders, samt i vilken utsträckning man anser att Sveriges respektive andra länders strategier för att hantera coronapandemin har varit baserat på forskning. Sammanfattningsvis visar resultatet att förtroendet för lärosäten och forskare ligger stabilt på en relativt hög nivå medan förtroendet för de olika forskningsområdena sjunkit något. En majoritet av svenska folket anser att den svenska coronastrategin varit bättre än övriga länders. Det är också betydligt större andel som menar att Sveriges coronastrategi varit baserad på forskning än att andra länders strategier varit det. Förtroendet och värderingen av strategierna varierar mellan olika grupper i befolkningen och störst betydelse har utbildningsnivå och partisympati.

"How can we follow the science when scientists haven't the foggiest."
The Mail on Sunday, 18 oktober 2020

År 2020 dominerades av coronapandemin och denna pandemi har bland annat resulterat i en av de mest omfattande offentliga diskussionerna i nutid kring frågor som rör forskning och vetenskap. Diskussionen har involverat såväl lekmän som experter och kretsat kring frågor som själva sjukdomen, sjukvårdens kapacitet, vaccin, restriktioner mm. En av de övergripande frågor som fått väldigt stor uppmärksamhet i den offentliga diskussionen kring coronapandemin gäller de strategier som olika länder valt för att hantera situationen. Dessa strategier rymmer olika roller för och maktförhållanden mellan politik och forskning i olika länder. I Sverige har under stor del av pandemin expertmyndigheter med Folkhälsomyndigheten (FHM) i spetsen varit tongivande, medan i det i andra länder som t.ex. Danmark och Finland snarare har varit politikerna som hållit i taktpinnen. Skillnaderna i de valda strategierna kan förklaras med det osäkra kunskapsläget och olika tolkningar inom forskningen, samt förstås också med att det dessutom föreligger en konflikt mellan olika värden i samhället. Sverige har också förbud mot ministerstyre och ett förhållandevis litet regeringskansli.

Jönsson, Anna Maria (2021). Forskningsförtroende i pandemitider. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Forskning och forskare har agerat experter och varit centrala i informationsspridningen och diskussionerna kring pandemin, inte minst i nyhetsmedierna. Forskningen utgör tillsammans med politiska överväganden grunden för de strategier samhället valt för att hantera pandemin och forskningen har också varit central för framtagandet av vaccin. Mycket tilltro och utrymme har därför getts åt forskningen och forskare i den offentliga debatten, men pandemin har också resulterat i diskussioner kring forskningens osäkerhet. Vid sidan av denna osäkerhet kan även det stora informationsflödet kring pandemin antas ha varit en utmaning för såväl makthavare som medborgare när det gäller att navigera bland fakta, tolkningar och påhittade fakta. Världshälsoorganisationen (WHO) varnade också tidigt under pandemin för att situationen kunde utvecklas till en *infodemi*. I denna situation spelar trovärdighet och förtroende för olika institutioner och aktörer i samhället en stor roll. Det förtroende man har för politiker, myndigheter, medier och forskare etc. påverkar hur man värderar information och hur man agerar och värderar andras ageranden.

Syftet med detta kapitel är att studera om och hur förtroendet för forskning och forskare skiljer sig åt pandemiåret 2020 jämfört med tidigare år och om det finns skillnader mellan olika forskningsdiscipliner. Har pandemin t.ex. påverkat förtroendet för den medicinska forskningen särskilt? Debatten om coronapandemin har som sagt också präglats av frågor och analyser kring hur olika länder hanterat pandemin och hur Sveriges strategi står sig gentemot andra länders. I kapitlet analyseras också svenskarnas uppfattning om huruvida den svenska strategin för att hantera pandemin varit bättre eller sämre än andra länders, samt i vilken utsträckning man anser att Sveriges respektive andra länders strategier för att hantera coronapandemin har varit baserat på forskning.

Forskningsförtroende och pandemier

Förtroende för olika samhällsaktörer studeras ofta utifrån tre nivåer (idé, institution och aktör) som utgår från tankar om samhällsinstitutioners roll. Förtroendet för forskningen som institution (institutionens verksamhet som organisation) och aktör (den personal som står för institutionens dagliga verksamhet) har flera år studerats i den nationella SOM-undersökningen och vissa undersökningar omfattar även idénivån (varför finns institutionen till) (Jönsson, 2019; Norén Bretzer, 2017; Norris, 2011). I detta kapitel analyseras institutions- och aktörsnivån genom förtroendet för lärosäten och forskare, men även förtroendet för olika forskningsområden studeras. I samtliga fall finns tidsserier på cirka 20 år att jämföra med. Mer specifikt studeras sedan också svenskarnas syn på den svenska strategin med fokus på forskningens roll och hur det här kan förstås i relation till forskningsförtroendet.

Pandemier är att betrakta som en långsiktig kris och det är därför också viktigt att lyfta in perspektiv från kriskommunikationsforskning för att förstå om och hur

förtroende förändras under coronapandemin. Särskilt relevant för denna studie är det så kallade medborgarperspektivet som lyfter fram allmänhetens behov av kommunikation i samband med kriser. Perspektivet fokuserar också på kriskommunikationens demokrati- och maktaspekter varav förtroende är en. Kriskommunikationsforskningen visar bland annat att den offentliga diskussionen kring kriser och den information som efterfrågas av medborgarna varierar i olika faser under krisens gång. Vissa kriser har dock ett annat mindre linjärt förlopp där man pendlar mellan olika faser (Odén m.fl., 2016).

Kriskommunikationsforskningen har alltså uppmärksammat frågan om förtroendet för olika aktörer och hur det påverkar och påverkas av kriser och krishantering (se t.ex. Nohrstedt, 2016). Det är dock en mindre del som fokuserar just på forskningen och forskare. Under 2020 och 2021 har det emellertid publicerats ett antal studier kring just forskningen och forskarnas roll i coronapandemin (t.ex. Agley, 2020). Agleys studie av hur förtroendet för forskning och vetenskap förändrats i USA under coronapandemin visade att förtroendet bland den amerikanska befolkningen var i stort sett stabilt när man jämförde december 2019 med mars 2020 och man kunde alltså inte konstatera någon märkbar förändring under pandemins första månader (Agley, 2020). Eichengreen m.fl. fokuserar i sin studie på hur ungas (18–25 år) syn på och förtroende för forskning och forskare påverkats under tidigare pandemier på olika platser i världen. Studien utgår från antagandet att unga är mest påverkbara och att man därför bör kunna se eventuella förtroendeskiftningar särskilt tydligt i denna grupp. Slutsatsen är att förtroendet för forskningen som sådan inte förändras av en pandemi men att förtroendet för forskare sjunker och då framför allt bland de som saknar skolning inom vetenskap och forskning (Eichengreen m.fl., 2021).

Studier som gjorts i Sverige under coronapandemin (t.ex. Bohlin, m.fl., 2021; Andersson, 2020) visar att förtroendet bland medborgarna för flera viktiga samhällsaktörer, däribland forskare, varit relativt högt under pandemiåret 2020. Organisationen Vetenskap & Allmänhet har också undersökt hur svenskarna själva tycker att deras förtroende för olika aktörer har påverkats under coronapandemin. Av de tillfrågade var det 79 procent som uppgav att deras förtroende för forskare inte påverkats medan 13 procent sade sig fått ökat förtroende och fem procent minskat förtroende för forskare under pandemin (Vetenskap & Allmänhet, 2020).

Forskningen kring såväl denna pandemi som andra kriser visar dock också att förtroendet kan variera under en pandemis förlopp enligt den så kallade rally-round-the-flag-effekten (Mueller, 1970). Begreppet avser den effekt när förtroendet för ledare på högre samhällsnivåer ofta ökar i samband med allvarliga händelser och krissituationer. Ökningen sker främst i krisens inledningsskede för att sedan som regel vända tillbaka till den nivå förtroendet låg på innan krisen. Mönstret har till exempel identifierats när det gäller förtroendet för politiker i kölvattnet av terrorattackerna 11 september 2001 men också i flera länder i samband med

coronapandemin (Baum, 2002; Esaiasson m.fl., 2020). Frågan är om den ökning i förtroende för forskare vi kunnat se i början av coronapandemin också avspeglar sig i den nationella SOM-undersökningen där förtroendet mäts vid ungefär samma tidpunkt varje år. Om förtroendet för forskare och forskning ökat i undersökningen 2020 jämfört med tidigare år skulle det kunna tyda på en mer beständig förtroendeökning.

Graden av förtroende för forskningen generellt och synen på olika forskningsområden och prioriteringar skiljer sig mellan olika grupper i befolkningen. De faktorer som i tidigare forskning visat sig vara mest betydelsefulla är utbildning, ålder, närhet till forskning och högre utbildning, samt partisympatier (Achterberg m.fl., 2015; Bergström & Oscarsson, 2015; Jönsson, 2019; Norén Bretzer, 2017). Forskning kring hur medborgarnas förtroende påverkas av just pågående pandemier har bland annat visat att faktorer som partisympati, utbildning och ålder har betydelse (se t.ex. Agley, 2020; Eichengreen, m.fl., 2021). I detta kapitel kommer därför variationer i förtroende och synen på forskningens roll i coronapandemin i relation till ålder, utbildning och partisympati att särskilt studeras.

Svenskarnas förtroende för forskning och forskare

Förtroendet för universitet och högskolor har legat stabilt runt 60 procent de senaste åren. Som kan utläsas av figur 1 uppger 62 procent i 2020 års nationella SOM-undersökning att de har mycket eller ganska stort förtroende för lärosätena.[3] Motsvarande siffra 2019 var 60 procent, vilket visar på en svag ökning (dock ej statistiskt signifikant). Tidigare forskning visar att denna grad av förtroende är relativt hög jämfört med andra samhällsinstitutioner som till exempel regeringen och bankerna som i 2020 års undersökning har 43 respektive 36 procent men något lägre än förtroendet för till exempel sjukvården och polisen som i samma undersökning låg på 78 respektive 71 procent med högt förtroende (Jönsson, 2020; Falk, kommande 2021).

Graden av förtroende för forskarna pendlade något under perioden 2000–2010 men ligger på en stabil nivå på drygt 60 procent sedan 2011. I jämförelse med andra grupper som till exempel rikspolitiker, journalister, poliser och lärare som ligger på 33, 41, 75 respektive 76 procent, kan detta sägas vara en medelhög grad av förtroende (Jönsson, 2020; Martinsson & Andersson, 2021; Falk, 2020). Mätt på detta sätt tycks förtroendet för forskare som grupp alltså inte påverkats nämnvärt under det första halvåret av coronapandemin (även om det förstås kan komma att ske förändringar längre fram). Andelen med mycket eller ganska stort förtroende är 67 procent 2020 jämfört med 66 procent 2019.

Figur 1 Andel med stort förtroende för universitet och högskolor respektive forskare, 1997–2020 (andel mycket/ganska stort förtroende)

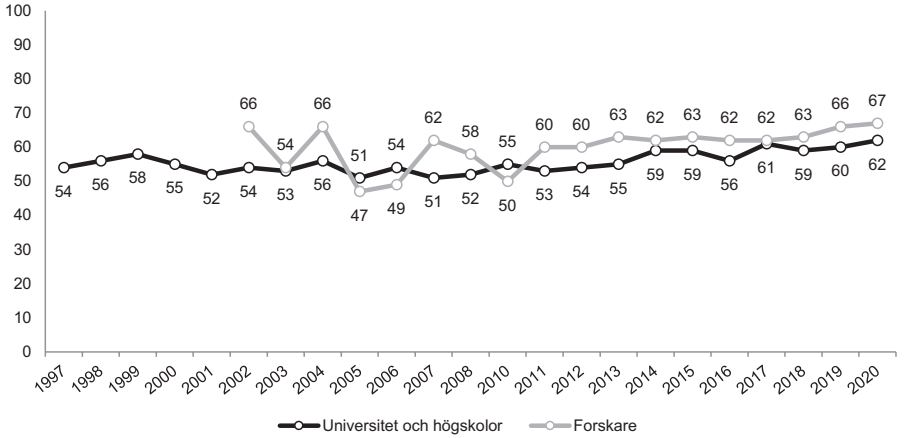

Kommentar: Frågan om förtroende för universitet och högskolor lyder '*Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete? – Universitet och högskolor*'. Svarsalternativen lyder '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*' och '*Mycket mycket litet förtroende*'. Frågan om förtroende för hur forskare bedriver sitt arbete lyder '*Hur stort förtroende har du för hur forskare sköter sitt arbete?*'. Svarsalternativen lyder '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' och '*Ingen uppfattning*'. Den senare frågan ställdes första gången 2002. Andelarna är beräknade utifrån de som besvarat respektive delfråga. Totalt antal svarande år 2020 var 3 652 respektive 1 831 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002–2020.

Analyserna av resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2019 visade att utbildningsnivå och partisympati var de faktorer som i störst utsträckning förklarade variationer i forskningsförtroendet och synen på forskningens betydelse för att lösa olika samhällsutmaningar (Jönsson, 2020) och samma mönster kvarstår även i 2020 års undersökning. Högutbildade personer har genomgående större förtroende för såväl lärosäten som forskare som aktörer och de som sympatiserar med Sverigedemokraterna utmärker sig genom att ha ett genomgående lägre förtroende. Förtroendet för forskning påverkas också av vilken sorts forskning det rör sig om.

Som konstaterats ovan skedde en svag ökning av forskningsförtroendet mätt utifrån förtroende för det sätt på vilket universitet/högskolor respektive forskare bedriver sitt arbete mellan 2019 och 2020. Under samma period har förtroendet för olika forskningsområden istället sjunkit något. Det gäller även medicinsk forskning som varit i fokus under coronapandemin. Analysen visar dessutom att det inte skett någon förändring gällande i vilken utsträckning svenska folket upplever sig ha en uppfattning om sitt förtroende för det medicinska området (ett möjligt tecken på grad av kännedom). I 2020 års undersökning uppger 10 procent att de

saknar uppfattning och motsvarande siffra 2019 var nio procent. Inte heller sker det några förändringar gällande de som upplever sig ha mycket stort eller mycket litet förtroende för det medicinska forskningsområdet.

Figur 2 Andel av de svarande som angett att de har mycket eller ganska stort förtroende för respektive forskningsområde, 2003–2020 (procent)

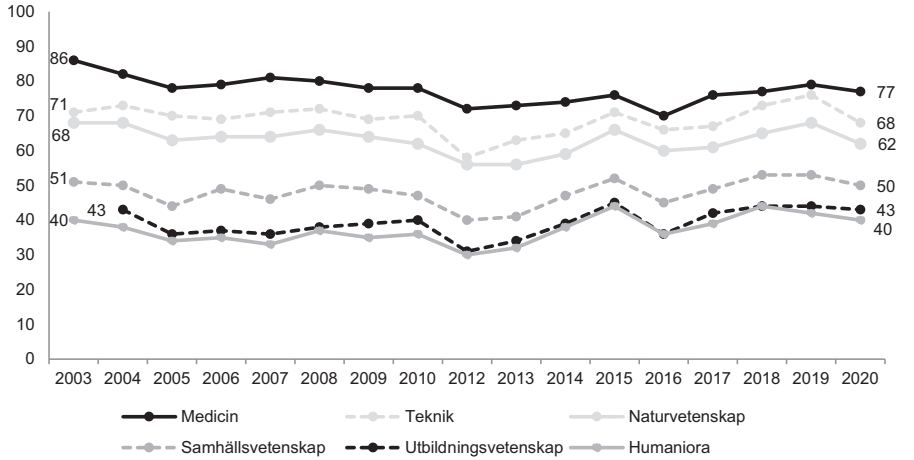

Kommentar: Frågan lyder '*Allmänt sett, vilket förtroende har du för den forskning som bedrivs i Sverige inom följande områden?*'. Svarsalternativen lyder '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' och '*Ingen uppfattning*'. Totalt antal svarande år 2020 var 1 831. Resultatet för 2011 redovisas inte då kontexteffekter tros ha påverkat resultatens tillförlitlighet (se Holmberg & Weibull, 2013).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2003–2020.

Svenskarnas syn på olika länders strategier för att hantera pandemin

Debatten och diskussionen kring hanteringen av coronapandemin kom särskilt i den inledande fasen att handla mycket om vilka länder som lyckades väl respektive mindre väl med hanteringen. Sverige lyftes i flera länder fram som ett dåligt exempel och den svenska medierapporteringen hade stort fokus på Sveriges strategi kontra andra länders. Under den första vågen var den svenska medierapporteringen övervägande positiv i sin hållning till den svenska strategin och mycket lite granskande och kritisk journalistik förekom (Ghersetti, 2021). Frågan är hur svenskarna hösten 2020 uppfattade Sveriges strategi jämfört med andra länders strategier.

I figur 3 redovisas svaren på frågan om man anser att Sveriges strategi under coronapandemin varit bättre eller sämre än övriga länders strategier. Drygt hälften av svenskarna uppger att de anser att Sveriges strategi varit bättre och 30 procent

menar att den varken varit bättre eller sämre. Bara 10 procent av de svarande anser att Sveriges strategi varit sämre medan åtta procent saknar uppfattning i frågan.

Figur 3 Uppfattning om huruvida Sveriges strategi under coronapandemin varit bättre eller sämre än övriga länders strategier, 2020 (procent)

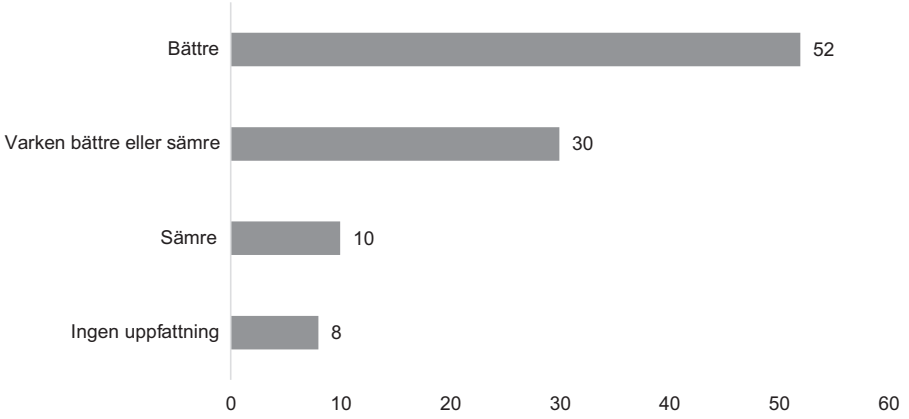

Kommentar: Frågan lyder '*Anser du att Sveriges strategi för att hantera coronapandemin hittills har varit bättre eller sämre än andra länders strategier?*'. Svarsalternativen framgår i figuren. Analysen baseras på de som besvarat delfrågan. Antal svarande: 1 790.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Av tabell 1 framgår att det liksom när det gäller forskningsförtroendet även i värderingen av Sveriges strategi finns skillnader mellan olika grupper i befolkningen (tabell 1). Det tydligaste mönstret är att tilltron till Sveriges strategi jämfört med övriga länders stiger i takt med utbildningsnivå. Bland de med hög utbildning svarar 58 procent att Sveriges strategi varit bättre än andra länders. I gruppen lågutbildade är motsvarande andel 39 procent. Även vilket parti man sympatiserar med har ett tydligt samband med hur man bedömer Sveriges strategi under coronapandemin. På samma sätt som vad gäller forskningsförtroende är det Sverigedemokraternas sympatisörer som sticker ut mest och som i lägst utsträckning uppger att de tycker Sveriges strategi varit bättre än andra länders. De som sympatiserar med Moderaterna, Kristdemokraterna eller Sverigedemokraterana har också i större usträckning än övriga svarat att de tycker den svenska strategin varit sämre än övriga länders. Ålder och kön påverkar endast i mindre utsträckning. Yngre är dock mer skeptiska till den svenska strategin och mest positiva är personer i spannet 30–64 år. Kvinnor är något mer positiva än männen.

Tabell 1 Uppfattning om huruvida Sveriges strategi under coronapandemin varit bättre eller sämre än övriga länders strategier efter ålder, utbildning, kön och partisympati, 2020 (procent)

	Bättre	Varken bättre eller sämre	Sämre	Ingen uppfattning
Ålder				
16–29 år	44	33	17	6
30–49 år	59	26	10	5
50–64 år	57	24	11	8
65–85 år	45	38	7	10
Utbildningsnivå				
Låg	38	40	10	12
Medellåg	49	33	11	7
Medelhög	56	28	9	7
Hög	58	25	11	6
Kön				
Kvinna	53	31	8	8
Man	49	31	12	8
Partisympati				
Vänsterpartiet	57	29	7	7
Miljöpartiet	55	32	7	6
Socialdemokraterna	59	30	3	8
Centerpartiet	62	25	5	8
Liberalerna	54	34	5	7
Moderaterna	52	32	12	4
Kristdemokraterna	50	24	19	7
Sverigedemokraterna	35	35	21	9

Kommentar: Frågan lyder '*Anser du att Sveriges strategi för att hantera coronapandemin hittills har varit bättre eller sämre än andra länders strategier?*'. Svarsalternativen framkommer i tabellen. Låg utbildning = max grundskola el. motsv., medellåg utbildning = max gymnasium, folkhögskola el. motsv., medelhög utbildning = eftergymnasial utb., högsk./univ. kortare än 3 år, hög utbildning = högskola/universitet 3 år eller längre. Analysen baseras på de som besvarat delfrågan. Antal svarande 1 790.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

För att närmare förstå forskningens roll i värderingen av och förtroendet för olika strategier under pandemin analyseras också om värderingen av olika länders strategier har ett samband med huruvida i vilken utsträckning man anser att en strategi är baserad på forskning. Drygt hälften av de svarande (54 procent) anser att Sveriges strategi i mycket eller ganska stor utsträckning varit baserad på forskning medan motsvarande bedömning av andra länders strategier endast görs av 16 procent

(tabell 2). Mönstret kan till del förklaras av andelen som uppger sig inte ha någon uppfattning är klart högre när det gäller andra länders strategier jämfört med när man ska bedöma Sveriges strategi (27 respektive 14 procent).

Tabell 2 Uppfattning om huruvida Sveriges respektive andra länders strategier under coronapandemin varit baserad på forskning, 2020 (procent)

	Sveriges strategi	Andra länders strategier
Mycket eller ganska stor utsträckning	54	16
Varken eller	18	31
Mycket eller ganska liten utsträckning	14	26
Ingen uppfattning	14	27
Totalt	100	100
Antal svarande	1 775	1 751

Kommentar: Frågan lyder '*I vilken utsträckning upplever du att Sveriges och andra länders strategier för att hantera coronapandemin hittills har varit baserad på forskning?'*. Svarsskalan utgörs av en 5-gradig skala från 1 = '*I mycket liten utsträckning*' till 5 = '*I mycket hög utsträckning*' samt *'Ingen uppfattning*'. Analysen baseras på de som besvarat delfrågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Variationen i vilken utsträckning man anser att den svenska strategin under coronapandemin varit forskningsbaserad uppvisar samma mönster som värderingen av den svenska strategin. Av tabell 3 kan utläsas att det framför allt är utbildningsnivå och partisympati som påverkar uppfattningen i frågan. Andelen som bedömer att den svenska strategin varit baserad på forskning stiger i takt med utbildningsnivå. När det gäller partisympati så är det framför allt de som sympatiserar med Miljöpartiet, Liberalerna och Centerpartiet som anser att Sveriges strategi i stor utsträckning varit baserad på forskning. Lägst andel finns bland de som sympatiserar med Sverigedemokraterna och Kristdemokraterna. Utbildningsnivå påverkar även synen på huruvida andra länders strategier varit baserade på forskning och precis som när det gäller den svenska strategin så stiger andelen som anser att strategierna varit forskningsbaserade i takt med utbildningsnivån.

Tabell 3 Andel som uppger att Sveriges respektive andra länders strategier under coronapandemin i stor utsträckning varit baserad på forskning, efter ålder, utbildning, kön och partisympati, 2020 (procent)

	Sveriges strategi	Andra länders strategier
Ålder		
16–29 år	45	24
30–49 år	58	15
50–64 år	57	17
65–85 år	51	15
Utbildningsnivå		
Låg	40	13
Medellåg	47	17
Medelhög	56	14
Hög	66	19
Kön		
Kvinna	52	15
Man	55	19
Partisympati		
Vänsterpartiet	57	14
Miljöpartiet	70	16
Socialdemokraterna	59	17
Centerpartiet	71	16
Liberalerna	69	26
Moderaterna	44	19
Kristdemokraterna	58	17
Sverigedemokraterna	31	14
Totalt antal svarande:	1 775	1 751

Kommentar: Frågan lyder '*I vilken utsträckning upplever du att Sveriges och andra länders strategier för att hantera coronapandemin hittills har varit baserad på forskning?'*. Svarsskalan utgörs av en 5-gradig skala från 1 = 'I mycket liten utsträckning' till 5 = 'I mycket hög utsträckning' samt 'Ingen uppfattning'. Tabellen visar andelen som svarat i mycket stor respektive i ganska stor utsträckning. Låg utbildning = max grundskola el. motsv., medellåg utbildning = max gymnasium, folkhögskola el. motsv., medelhög utbildning = eftergymnasial utb., högsk./univ. kortare än 3 år, hög utbildning = högskola/universitet 3 år eller längre. Analysen baseras på de som besvarat respektive delfråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

En fråga är också om det finns ett samband mellan forskningsförtroendet (vilket förtroende man har för forskare och för det arbete som bedrivs vid universitet och högskolor) och om man anser att den svenska strategin varit baserad på forskning

eller inte. En analys av denna fråga visar att det finns ett samband och att de med högt förtroende för forskare och lärosäten i betydligt högre grad än övriga gör bedömningen att strategierna varit forskningsbaserade. Samma mönster finns också när det gäller bedömningen av andra länders strategier men då bara i relation till förtroendet för forskare. Då vi vet att utbildningsnivå är en viktig faktor bakom variationer i graden av förtroende analyserades sambandet mellan förtroende och bedömningen av den svenska strategins forskningsförankring med kontroll för utbildning. Som förväntat förklarar utbildningsnivå en del av sambandet men även lågutbildade med högt förtroende för forskare bedömer i större utsträckning än de med lågt förtroende att den svenska coronastrategin varit baserad på forskning.

För att försöka få en bild av vad som ligger bakom variationen i hur man värderar den svenska strategin jämfört med övriga länders, analyseras styrkan i sambandet mellan den frågan och synen på om strategin är forskningsbaserad, förtroendet för forskning och forskare samt ålder, utbildning, kön och politisk hemvist. Av tabell 4 kan utläsas att det starkast sambandet finns med frågan om huruvida man anser att den svenska strategin är forskningsbaserad eller inte. Även förtroende för lärosäten, forskare och medicinsk forskning samt utbildning och politisk hemvist tycks kunna förklara en del av variationen i synen på den svenska strategin.

Tabell 4 Samband mellan värderingen av Sveriges strategi under coronapandemin (bättre eller sämre än övriga länders strategier) och olika förklaringsvariabler, 2020 (Spearman's Rho)

	Spearman's Rho[4]
Om den svenska strategin är forskningsbaserad	-.210**
Förtroende för universitet och högskolor	.158**
Förtroende för forskare	.151**
Förtroende för forskning inom medicin	.133**
Ålder	.038
Utbildning	-.104**
Kön	.042
Politisk hemvist	.87**

Kommentar: Analysen baseras på de som besvarat frågan '*Anser du att Sveriges strategi för att hantera coronapandemin hittills har varit bättre eller sämre än andra länders strategier?*'. Svarsalternativen lyder '*Bättre*', '*Varken bättre eller* sämre', 'Sämre' och '*Ingen uppfattning*'. Politisk hemvist mäts med frågan '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*'. Svarsalternativen lyder '*Klart till vänster*', '*Något till vänster*', '*Varken till vänster eller till höger*', '*Något till höger*' samt '*Klart till höger*'. Antal svarande 1 790. Att sambanden går åt olika håll (plus respektive minus) beror på att svarsalternativen har olika skalor.

Det går inte att slå fast att den värdering av olika länders strategier som görs har ett direkt samband med huruvida man anser att strategierna varit baserade på forskning eller inte även om resultaten pekar i denna riktning. Det vore intressant att framöver studera om det finns ett samband mellan synen på Sveriges respektive övriga länders strategier i relation till vilket förtroende man har för Folkhälsomyndigheten, om man själv varit drabbad av covid-19 etc.

Som konstaterats ovan var medierapporteringen under pandemins första halvår övervägande positiv i förhållande till den svenska strategin (Ghersetti, 2021), och då de första enkäterna i årets SOM-undersökning skickades ut 14 september kan det finnas skäl att anta att det är primärt den mediebilden som ligger till grund för de svarandes uppfattningar. En analys av relationen mellan medieanvändning och värderingen av den svenska strategin visar dock endast på mycket svaga samband. Det gäller såväl användning av nyhetsprogram i etermedierna (radio och tv) som på internet (olika nyhetskällor inklusive traditionella nyhetsmedier och sociala medier) som hur ofta man tar del av en morgontidning i pappersformat.

Stabilt forskningsförtroende även under en pandemi

Syftet med detta kapitel har varit tudelat; dels att studera om och hur förtroendet för forskning och forskare skiljer sig åt pandemiåret 2020 jämfört med tidigare år och om det finns skillnader mellan olika forskningsdiscipliner; dels att studera svenskarnas uppfattning om huruvida den svenska strategin för att hantera pandemin varit bättre eller sämre än andra länders, samt i vilken utsträckning man anser att Sveriges respektive andra länders strategier för att hantera coronapandemin har varit baserat på forskning.

Sammanfattningsvis konstateras att förtroendet för lärosäten och forskare ligger stabilt på en relativt hög nivå även om det ses en marginell ökning mellan 2019 och 2020. Förtroendet för olika forskningsområden, inklusive medicin, har dock sjunkit något under samma period. Utifrån denna studie kan vi alltså inte se någon tydlig 'corona-effekt' på forskningsförtroendet. Samma slutsats drar Agley (2020) i sin studie av forskningsförtroende och coronapandemin i USA.

Skillnaden i förtroende är liksom tidigare år stor mellan olika grupper och graden av förtroende varierar främst beroende på utbildningsnivå och partisympati. En majoritet av svenska folket (drygt 50 procent) anser att den svenska coronastrategin varit bättre än övriga länders och endast 10 procent menar att den varit sämre. Det är också betydligt större andel av svenskarna som menar att Sveriges coronastrategi varit baserad på forskning än att andra länders strategier varit det. Även i värderingen av coronastrategierna och i frågan om huruvida man anser att Sveriges respektive övriga länders strategier varit baserade på forskning ser vi skillnader mellan olika grupper och mönstren är desamma som vad gäller förtroendet.

De som sympatiserar med Sverigedemokraterna är t.ex. en grupp som utmärker sig i alla de frågor som analyserats i detta kapitel; de har lågt förtroende för såväl

universitet och högskolor som forskare, anser i mindre utsträckning än övriga att Sveriges strategi varit bättre än andra länders och uppfattar i mindre utsträckning än övriga den svenska strategin som forskningsbaserad. Det kan tyckas vara en paradox att man inte är positiv till strategin när man samtidigt gör bedömningen att den inte är baserad på forskning som man ju har lågt förtroende för. Som konstaterats tidigare är de ställningstaganden denna grupp gör snarast ett uttryck för allmänt misstro mot vissa centrala samhällsinstitutioner och auktoriteter (Jönsson, 2020). Samtidigt finns samma paradox men i motsatt riktning bland de som har förtroende för forskning och menar att den svenska coronastrategin i stor utsträckning var forskningsbaserad och som samtidigt gör bedömningen att den svenska strategin inte varit bättre än övriga länders.

Flera studier pekar på ett högt förtroende för forskare och forskning under pandemin (Andersson, 2020; Bohlin m.fl., 2021; Vetenskap & Allmänhet, 2020) men det är svårt att dra slutsatser om eventuella förändringar. Den nationella SOM-undersökningen ger en möjlighet att analysera om det faktiskt sker några förändringar i och med pandemin då undersökningen görs vid samma tidpunkt varje år och frågor om forskningsförtroende har ställts i ca 20 år. Samtidigt är det så att de svar som 2020 års undersökning utgår från är svenskarnas åsikter och värderingar hösten 2020. En tidpunkt som vi nu vet fortfarande innebar att vi var mitt i pandemin och också i en relativt lugn fas mellan den första och andra vågen. Huruvida coronapandemin kommer resultera i förtroendeförändringar av bestående karaktär på längre sikt får kommande års undersökningar visa. Enligt Eichengreen m.fl. (2021) har tidigare pandemier främst resulterat i ett sänkt förtroende för forskare som aktörer medan förtroendet för forskning som fenomen inte minskat.

Coronapandemin är dock i stora delar unik med sin globala utbredning och med ett mycket omfattande medielandskap där nu för första gången på allvar också sociala medier haft en del i informationsspridning (Eichengreen m.fl., 2021). Sociala medier har idag en viktig roll för kriskommunikationen (Odén m.fl., 2016) och pekas ofta ut som spridare av falska nyheter och desinformation och kan därför möjligen komma att påverka förtroendet för olika samhällsaktörer, däribland forskare.

Även om denna studie inte visade några tydliga samband med värderingen av den svenska strategin och medieanvändning finns det skäl att anta att det förtroende som medborgarna i olika studier säger sig ha för olika aktörer som t.ex. forskare i alla fall till viss del påverkas av mediebilden. Användningen av nyhetsmedier har ökat under pandemin och det är genom medierna de flesta av oss får information om coronaviruset. Hur medborgarna tar till sig information och agerar i en kris är i stor utsträckning beroende av vilket förtroende de har för avsändaren (Andersson, 2020). Studier visar att medierapporteringens karaktär påverkar förtroendet för medierna och att t.ex. graden av alarmistisk rapportering (vanligt förekommande i kriser) kan försvåra krishanteringen och resultera i ett minskat medieförtroende

(Ghersetti, 2021). I rapporteringen kring coronapandemin har det dessutom förekommit oenighet mellan forskare och det har framkommit att forskningsläget är osäkert och att forskningen inte har några tydliga svar - ”scientists haven’t the foggiest” som det formulerats i det inledande citatet från *The Mail on Sunday.* Hur förtroendet för forskare påverkas av en sådan rapportering är svårare att säga men medborgarnas uppfattning om forskares agerande och forskningens roll i pandemin är förstås också till stor del avhängigt mediebilden. Framtida studier får utvisa om och hur coronapandemin och kommunikationen kring denna kommer att få en bestående effekt på medborgarnas förtroende. Det gäller såväl nyhetsrapporteringen som den kommunikation som sker via sociala medier.

Noter

1 Den ideella föreningen Vetenskap & Allmänhet, VA, undersöker årligen svenskarnas syn på forskning och forskning i samverkan med SOM-institutet, och i detta kapitel redovisas de senaste resultaten i detta avseende.

2 Stort tack för många värdefulla kommentarer och förslag riktas till Martin Bergman, Fredrik Brounéus och Gustav Bohlin på Vetenskap & Allmänhet.

3 Förtroende för samhällsinstitutioner mäts i två olika formulär i den nationella SOM-undersökningen. Det ena formuläret omfattar 21 samhällsinstitutioner medan det andra formuläret omfattar ett urval om 9 institutioner. Universitet och högskolor omfrågas i båda formulären och det är detta underlag som analyseras i kapitlet.

4 Spearman’s Rho är ett sambandsmått som går från –1 till +1, där –1 innebär ett perfekt negativt samband och +1 innebär ett perfekt positivt samband. 0 anger att samband saknas. ** innebär att korrelationen är signifikant på 0.01-nivån.

Referenser

Achterberg, Peter, de Koster, Willem, & Jeroen van der Waal (2017). A science confidence gap: Education, trust in scientific methods, and trust in scientific institutions in the United States, 2014. *Public Understanding of Science* 26(6): 704–720.

Agley, Jon. (2020). Assessing changes in US public trust in science amid the COVID-19 pandemic. *Public health*, *183*, 122–125.

Baum, Matthew. A. (2002). The constituent foundations of the rally-round-the-flag phenomenon. *International Studies Quarterly*, *46*(2), 263–298.

Bergström, Annika & Henrik Oscarsson (2015). Svensk forskningsopinion 2002–2014. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bohlin, Gustav, Bergman, Martin & Fredrik Brounéus (2021). Allmänhetens syn på medierapporteringen om corona. I Bengt Johansson & Lars Truedson (red) *Journalistisk i coronans tid*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Eichengreen, Barry, Aksoy, Cevat Giray & Orkun Saka (2021). Revenge of the experts: Will COVID-19 renew or diminish public trust in science?. *Journal of Public Economics*, Vol.193.

Esaiasson, Peter, Sohlberg, Jacob, Ghersetti, Marina & Bengt Johansson (2020). How the coronavirus crisis affects citizen trust in institutions and in unknown others: Evidence from "the Swedish experiment". *European Journal of Political Research*. DOI: 10.1111/1475-6765.12419.

Falk, Elisabeth (kommande 2021). *Svenska förtroendetrender 1986–2020* (preliminär titel). Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Ghersetti, Marina (2021). Den största nyheten. I Bengt Johansson & Lars Truedson (red) *Journalistisk i coronans tid*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Jönsson, Anna Maria (2019). Forskarutmaningar. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Jönsson, Anna Maria (2020). Polariserat forskningsförtroende – utbildningsnivå och partisympatier vattendelare. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Partik Öhberg (red) *Regntunga skyar.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Mueller, John. E. (1970) Presidential Popularity from Truman to Johnson. *American Political Science Review* 64:18–34.

Nohrstedt, Stig Arne (2016). *Kriskommunikation och förtroende. Kunskapsöversikt*. Rapport från Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). https://rib.msb.se/filer/pdf/28249.pdf

Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (2021). *Svenska trender 1986–2020*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Norén Bretzer, Ylva (2017). Förtroendegapet mellan forskningsinstitutioner och forskare. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Ekengren Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Norris, Pippa (2011). *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.

Odén, Tomas, Djerf-Pierre, Monika, Ghersetti, Marina & Bengt Johansson (2016). *Kriskommunikation 2.0. Allmänhet, myndigheter och medier i det digitala medielandskapet*. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). JMG:s bokserie nr 71. https://rib.msb.se/filer/pdf/28206.pdf

Vetenskap & Allmänhet (2020). *VA-barometern 2020/21*. VA-rapport 2020:4. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.

Vardagsliv, medier & hälsa

TILLTRON TILL DEN EGNA FÖRMÅGAN UNDER CORONAPANDEMIN[1]

GABRIELLA SANDSTIG OCH SYNNEVE DAHLIN IVANOFF

Sammanfattning
Det finns en inbyggd motsättning mellan tilltron till den egna förmågan i tider av kris, och när det *inte* är kris. Detta eftersom möjligheten att göra sådant som är värdefullt i livet kraftigt begränsats under coronapandemin. Kapitlet analyserar i vilken utsträckning allmänheten respektive riskgrupperna har tilltro till sin egen förmåga att klara sig utan allvarliga skador om de skulle smittas av coronaviruset, samt vad som kan förklara en lägre eller högre tilltro. Sammanfattningsvis är tilltron till den egna förmågan hög, men många är också osäkra. Bland riskgruppen äldre och dem med sämre hälsa, är tilltron låg. Detta medan tilltron bland dem med utländsk bakgrund är ganska hög. Tilltron till den egna förmågan kan förklaras av egen erfarenhet från tidigare pandemier, socialt lärande och kognitiv förmåga. Bland sårbarhetsfaktorerna förklarar den fysiska sårbarheten i form av en högre ålder och sämre skattad hälsa mer av den lägre tilltron till den egna förmågan, än den sociala.

Världshälsoorganisationen (WHO) initierade 1986 folkhälsomålet hälsosamma städer. En hälsosam stad möjliggör, enligt målet, för människor att tillsammans med andra utveckla sina förmågor och leva meningsfulla liv.

> *"A healthy city is one that is continually creating and improving those physical and social environments and expanding those community resources which enable people to mutually support each other in performing all the functions of life and developing to their maximum potential" (WHO, 1998).*

I början av coronapandemin blev världens storstäder, allt annat än en plats för hälsosamma och meningsfulla liv. De blev snarare pandemins epicentrum för den snabba smittspridningen av coronaviruset. Inom forskningen om risker och kriser har tilltron till den egna förmågan att klara av att avvärja ett hot eller en risk rönt stort intresse. Förmågan sett som människans verkliga möjligheter att utföra handlingar för att nå mål som vi själva upplever som värdefulla och meningsfulla, kallas inom forskningen för kapabilitet (Sen, 1993). När vi *inte* befinner oss mitt i en kris ger kapabilitet ett verktyg för att förstå vilka möjligheter människan har för att leva ett meningsfullt och fullvärdigt liv. Det är således relevant att undersöka människors kapabilitet under en pågående hälsokris. Coronapandemin sätter

Sandstig, Gabriella & Dahlin Ivanoff, Synneve (2021). Tilltron till den egna förmågan under coronapandemin.
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?).*
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

fingret på den motsättning som uppstår under en kris – den mellan att å ena sidan leva ett meningsfullt och fullvärdigt liv och å andra sidan att leva ett liv med stora begränsningar i vardagen.

I kapitlet besvaras två frågor, där den *första* är i vilken utsträckning allmänheten respektive riskgrupperna har tilltro till sin egen förmåga att klara sig utan allvarliga skador om de skulle smittas av coronaviruset. Den *andra* frågan är vad som kan tänkas förklara en lägre eller högre tilltro till den egna förmågan under coronapandemin.

Forskning om kapabilitet och sårbarhet i tider av kris

Inom forskningen med och om äldre, som är den riskgrupp som tidigt identifierades under pandemin, är kapabilitet nyckeln mot målet med ett meningsfullt åldrande. Med stigande ålder ökar risken för skörhet, sjuklighet och aktivitetsnedsättning. Kapabilitet i form av nedsatt förmåga att utföra viktiga dagliga aktiviteter kan bli en följd av detta. Men olika människor har olika förutsättningar och förmågor, beroende på vilka sjukdomar personen har och hur sköra de är. Tron på den egna förmågan är en viktig resurs, vilket innebär att man som person upplever att man har den kapabilitet som behövs för att fortsätta utföra de viktiga dagliga aktiviteter man önskar och vill göra, i sin egen hemmiljö när man åldras. Kapabilitet tydliggör skillnaden mellan vad människan faktiskt gör och de verkliga möjligheter de har att göra det de vill och önskar göra (Sen, 1993).

Ansatsen handlar således inte om förmågor eller resurser man *har* utan om att de kan användas som medel för att nå det man värderat som meningsfullt, alltså vad man *gör* med dessa förmågor eller resurser. Men oavsett om vi befinner oss i kris eller inte är människans möjlighet att förverkliga sina förmågor och leva ett meningsfullt liv beroende av det sammanhang som avses. Man behöver alltså också befinna sig i en miljö där dessa förmågor kan realiseras (Nussbaum, 2011). Även om man har utbildning och förmågan att göra sin röst hörd, kan man till exempel inte utöva sin yttrandefrihet om man lever under en regim där yttrandefriheten censureras. Eller även om man har förmågan och resurserna, har restriktionerna för att hindra smittspridning av coronaviruset i samhället begränsat människors rörelse- och handlingsfrihet, särskilt bland personer som är äldre.

Även inom forskningen om risk- och kriskommunikation är det som avser kapabilitet av särskilt intresse. Detta eftersom hur vi tänker om vår egen förmåga och våra möjligheter att lyckas uppnå det som vi finner meningsfullt, också visat sig påverka hur väl vi lyckas uppnå dessa mål (Bandura, 1977). Inom forskningen om risker och kriser har tilltron till den egna förmågan också visat sig spela en avgörande roll för hur man uppfattar budskap som övertygar och motiverar individen att följa rekommendationerna för hur man bäst skyddar sig själv och andra inför och under en kris (Frisby m.fl., 2013).

I detta kapitel analyseras särskilt kapabiliteten bland riskgrupperna. Inom forskningen om personer som är äldre används sårbarhet i bemärkelsen skörhet, för

att beskriva äldre personer som är sjukliga och beroende av annan persons hjälp för att klara vardagsaktiviteterna. Inom risk- och krisforskningen används sårbarhet, bland annat utifrån det som kallas för sårbara grupper. Med sårbarhet menar man här i första hand att vissa befolkningssegment är mer utsatta vid kriser och katastrofer än andra (Wisner m.fl., 2003). Det är här vanligare att de som tillhör en etnisk minoritet, är sämre ekonomiskt bemedlade eller barn drabbas hårdare och i lägre grad får hjälp efter en katastrof jämfört med andra grupper (Peacock m.fl., 1997). I ett svenskt sammanhang vet vi att utlandsfödda personer, personer med funktionshinder och personer som är homo- och bisexuella i större utsträckning än andra svenskar erfarit olika typer av extraordinära händelser. Detta medan forskningen kring personer som är äldre är begränsad (Olofsson & Öhman, 2015).

Inom riskforskningen *kan* sårbarhet vara detsamma som utsatthet. Detta när utsattheten handlar om sannolikheten för att en särskild grupp utsätts för smittan ökar om de inte tagit del av rekommendationerna om hur man skyddar sig själv och andra, och inte följer rekommendationerna. Däremot kan sårbarhet också vara något som är *vidare* än utsatthet. Detta eftersom sårbarheten också tar hänsyn till möjligheterna att hantera konsekvenserna eller att återhämta sig från konsekvenserna om man skulle bli utsatt, till exempel en längre läkningstid för äldre personer om de skulle smittas av coronaviruset. Det kan handla om en sårbarhet att inte återhämta sig fysiskt, men också socialt eftersom en person som har levt länge kan ha färre bekanta, släktingar och vänner som fortfarande är i livet.

Sårbara grupper kan också kanalisera förklaringsfaktorer till utsattheten och förmågan att hantera kriser. Klass, kön, ålder och etnicitet brukar nämnas som förklaringsfaktorer till sårbarheten. Dessa är dock oftast beskrivande. Etnicitet är i regel inte förklarande i sig, utan kanaliserar effekten av olika typer av socio-ekonomiska resurser. Sårbarheten kan vara av mer fysisk karaktär, som nedsatt fysisk förmåga att avlägsna sig från en risk, eller social. Social sårbarhet, definieras här som en individs eller grupps egenskaper, förutsättningar och situation, som kan påverka hennes kapacitet att förutse, klara av, stå emot och återhämta sig från en kris eller katastrof (Wisner m.fl., 2003). Social sårbarhet operationaliseras här inte sällan som en resurs i form av inkomst eller tillgång till information/utbildning (ibid).

Tilltron till den egna förmågan bland allmänheten är hög men många är osäkra

Frågan som ställdes till allmänheten för att fånga upp deras tilltro till den egna förmågan att klara sig under coronapandemin dvs. deras kriskapabilitet, löd: *Vilken tilltro har du till din egen förmåga att klara dig utan allvarliga skador om du skulle smittas med coronaviruset?* SOM-undersökningen om coronaviruset visar att majoriteten, närmare hälften av allmänheten, har en mycket eller ganska hög tilltro till den egna förmågan att klara sig utan allvarliga skador om de skulle smittas av coronaviruset. I tabell 1 framgår att en nästan lika hög andel, 40 procent, tar inte

ställning, utan svarar att de varken har hög eller låg tillit till sin egen förmåga att klara sig utan allvarliga skador om de skulle smittas. Det kan tolkas som att även om majoriteten av allmänheten i början och mitten av coronapandemin (april till och med juni 2020) har en hög tilltro till sin egen förmåga, är det under motsvarande period när undersökningens insamling av data pågår, en nästan lika hög andel som är *osäkra* på vad coronaviruset skulle kunna innebära för dem. Vad vi vet från tidigare forskning är att osäkerhet är sådant som ökar individens riskuppfattning dvs. bedömningen av hur sannolikt det är att man ska drabbas av risken eller hotet. En hög riskuppfattning kan å ena sidan också medföra en högre oro, men den kan å andra sidan också medföra en högre benägenhet att följa rekommendationer, som att t ex vaccinera sig mot coronaviruset om och när det är möjligt. Den del av allmänheten som har en ganska eller mycket *låg* tilltro till sin egen förmåga är ca tre gånger lägre än dem som anger att de har en mycket eller ganska hög tilltro. En dryg femtedel av allmänheten anger att de har en ganska eller mycket låg tilltro till sin egen förmåga (tabell 1).

Analysen av riskgruppernas tilltro till sin egen förmåga att klara sig utan allvarliga skador om de skulle smittas av coronaviruset, inleds med att analysera personer som är 65 år och äldre, följt av personer som har skattat sin hälsa som sämre. Urvalet baserades på den Europeiska smittskyddsmyndighetens (ECDC) bedömning att hos äldre personer och personer med underliggande sjukdomar tillhörde riskgrupperna var risken större att bli allvarligt sjuk vid smitta. I analysen undersöks även tilltron bland gruppen med utländsk bakgrund. Detta beslut baserades på statsepidemiolog Anders Tegnells rekommendation vid Folkhälsomyndighetens (FHM) presskonferens (april, 2020) att rikta informationsinsatser till utlandsfödda personer eftersom en överrepresentation av smittade utlandsfödda personer identifierats inom hälso- och sjukvården. Men, det är eg. inte bara en fråga om att få information om corona utan också om att kunna förstå och använda information på ett sätt som främjar hälsa. Det gäller allmänheten, såväl som riskgrupperna.

Skillnaderna i tilltron till den egna förmågan efter kronologisk ålder är mycket stora

Skillnaderna i tilltron till den egna förmågan att klara sig utan allvarliga skador om man skulle smittas, efter kronologisk ålder (se tabell 1), är mycket stora. Kriskapabiliteten under coronapandemin är högst bland dem under 30 år, där drygt två tredjedelar av dessa yngre har mycket eller ganska hög tilltro till sin egen förmåga att klara sig utan allvarliga skador om de skulle smittas av coronaviruset. Tilltron minskar sedan linjärt med ökad ålder, där motsvarande kriskapabilitet bland personer som är 65 år eller äldre är cirka en fjärdedel. Vill man belysa kapabiliteten i en mer principiell mening, är det rimligt att också ta hänsyn till andelen som har en låg tilltro. Enigheten bland allmänheten kan uttryckas med balansmått där andelen som har en hög tilltro subtraheras med andelen som har en låg tilltro. Ser vi till

Tabell 1 Tilltron till den egna förmågan att klara sig utan allvarliga skador om man skulle smittas med coronaviruset efter kön, ålder, självskattad hälsa, svensk och utländsk bakgrund, utbildning och hushållsinkomst, 2020 (procent, balansmått)

	Mycket hög tilltro	Ganska hög tilltro	Varken hög eller låg tilltro	Ganska låg tilltro	Mycket låg tilltro	Balans -mått	Antal svarande
Samtliga	9	35	40	12	4	*+28*	2 549
Kön							
Kvinna	8	34	43	11	4	*+27*	1 350
Man	11	36	37	12	4	*+31*	1 151
Ålder							
16–29 år	23	44	26	6	1	*+60*	313
30–49 år	15	45	31	7	2	*+51*	716
50–64 år	6	36	46	9	3	*+30*	657
65–75 år	1	25	50	17	7	*+2*	536
76–85 år	2	16	49	23	10	*-15*	286
Självskattad hälsa							
Dålig (0–4)	4	17	35	27	17	*-23*	199
Varken dålig/god (5)	5	18	40	26	11	*-14*	166
Ganska god (6–8)	6	36	44	11	3	*+28*	1 194
Mycket god (9–10)	15	42	35	6	2	*+49*	825
Svensk & utländsk bakgrund							
Svensk bakgrund	9	35	41	11	4	*+29*	1 982
Utländsk bakgrund	9	33	38	14	6	*+22*	292
Utbildning							
Låg	6	22	45	19	8	*+1*	350
Medellåg	9	33	41	12	5	*+25*	656
Medelhög	8	35	42	11	4	*+28*	536
Hög	11	42	36	9	2	*+42*	820
Hushållsinkomst							
Max 300 000 kr	7	26	40	19	8	*+6*	445
301 000–699 000 kr	8	32	44	12	4	*+24*	958
Mer än 700 000 kr	12	44	35	7	2	*+47*	818

Kommentar: Frågan lyder *'Vilken tilltro har du till din egen förmåga att klara dig utan allvarliga skador om du skulle smittas med coronaviruset?*'. Svarsalternativen är i följande ordning '*Mycket låg tilltro*'; '*Ganska låg tilltro*'; '*Varken låg eller hög tilltro*'; '*Ganska hög tilltro*' samt '*Mycket hög tilltro*'. Procentandelarna baseras på dem som besvarat frågan. Kapabilitetsbalansen avser andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska hög tilltro' minus andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska låg tilltro.

Källa: SOM-undersökningen om coronaviruset 2020.

balansmåttet, blir skillnaderna i tilltron till den egna förmågan efter ålder ännu tydligare. I den yngsta åldersgruppen (16–29 år) är balansmåttet +60, medan det bland personer i den äldsta åldersgruppen (76–85 år) ligger på -15. Bland personer som är äldre är det alltså en högre andel som har en låg tilltro till sin egen förmåga, än som har en hög. Ett sätt att tolka resultatet är att myndigheternas expertbedömning av de äldre som en riskgrupp som kan drabbas allvarligt vid smitta av coronaviruset är i linje med de äldres egen bedömning av deras förmåga att klara sig utan allvarliga konsekvenser vid smitta. Något som i en förlängning kan tänkas påverka i vilken utsträckning personer som är äldre, i motsats till yngre, följer rekommendationerna. Men även *osäkerheten* i bedömningen, här tolkad utifrån dem som angett att de varken har en hög eller låg tilltro till sin egen förmåga, ökar också i takt med ökad ålder. Bland de yngre är det en dryg fjärdedel som inte tar ställning i frågan, medan det bland personer som är äldre är ungefär hälften som inte tar ställning, tillika är osäkra i sin bedömning.

Skillnaderna i tilltron till den egna förmågan efter självskattad hälsa är också stora

Skattningen av personens hälsotillstånd motsvarar inte riskgruppen med personer som har underliggande sjukdomar, men den kan ändå ge en indikation på en underliggande fysisk sårbarhet eller utsatthet som kan tänkas spela en motsvarande roll för tilltron till den egna förmågan att klara sig utan allvarliga skador om man skulle smittas. Den fråga som ställdes för att fånga upp allmänhetens hälsotillstånd löd: *Hur bedömer du ditt hälsotillstånd?* Allmänheten fick ange sitt svar på en elvagradig skala från mycket dåligt (värde 0 på skalan) till mycket gott (värde 10 på skalan). Eftersom den stora majoriteten av allmänheten anger att de har en ganska eller mycket god hälsa, är svaren negativt skeva. I analysen som följer har därför värdena på skalan fördelats på empirisk grund. De som skattat sitt hälsotillstånd till vänster på skalan (0–4), har bedömts ha ett dåligt hälsotillstånd. Alla värden till höger på skalan avser i någon mening en god hälsa och de har här grupperats i två skalsteg: ganska god hälsa (värde 6–8) och mycket god hälsa (värde 9–10).

Också skillnaderna i tilltron till den egna förmågan, efter en persons skattning av sitt hälsotillstånd, är stora. Analyser på gruppnivå visar att ju högre man skattar sitt allmänna hälsotillstånd, desto högre bedömer man sin kapabilitet under pandemin (se tabell 1). Närmare två tredjedelar av dem som har angett en mycket god hälsa, har också angett en hög kriskapabilitet. Motsvarande andel som angett det samma, dvs. har en hög kriskapabilitet, bland dem som har angett att de har en dålig hälsa är en dryg femtedel. Ser vi till balansmåttet, blir skillnaderna i tilltron till den egna förmågan efter det självskattade hälsotillståndet ännu tydligare. Bland dem som skattat sin hälsa som mycket god ser vi ett balansmått på +49, medan motsvarande siffra bland personer som skattar sin hälsa som dålig är -23. Alltså är det fler som har låg än hög tilltro till sin kriskapabilitet bland dem som skattar sin

hälsa som dålig. I likhet med tolkningen av resultatet gällande kronologisk ålder finns det en överensstämmelse i att kunna drabbas allvarligt av coronavirusets konsekvenser om man här alltså är fysiskt sårbar.

Om vi ser närmare på hur kronologisk ålder och den egenskattade hälsan samverkar, *adderar* en god skattad hälsa på tilltron till den egna förmågan, medan en sämre skattad hälsa på motsvarande sätt *minskar* tilltron till den egna förmågan, i de olika ålderskategorierna.

Skillnaderna i tilltron till den egna förmågan efter svensk eller utländsk bakgrund är små

I början av pandemin riktades det kritik mot att informationen om hur man skyddar sig från att smittas och sprida smittan inte nått fram till utlandsfödda. I SOM-undersökningen om coronaviruset ställs inte frågan om i vilket land man är född, men väl en fråga om var man själv och ens föräldrar i huvudsak har växt upp. I riktlinjerna för redovisning av Sveriges officiella statistik av personer med utländsk bakgrund (SCB, 2002) avser utländsk bakgrund antingen att man är född utrikes, eller att man är född i Sverige och har två utlandsfödda föräldrar. Med svensk bakgrund avses att man är född i Sverige, och har minst en förälder som också är född i Sverige (ibid). I analysen nedan har frågan i SOM-undersökningen om var man själv, ens mor och far i huvudsak har växt upp, används som indikator på var man är född.

Ser vi närmare på kriskapabiliteten är skillnaderna efter om man har svensk eller utländsk bakgrund, mycket små. Kriskapabiliteten är om vi ser till balansmåttet något högre bland gruppen med svensk bakgrund än bland gruppen med utländsk bakgrund (se tabell 1). Om vi däremot enbart beaktar dem som har en mycket eller ganska hög tilltro till sin egen förmåga i de bägge grupperna, saknas det skillnader.

Vad kan tänkas förklara en lägre eller högre tilltro till den egna förmågan?

En person som har tilltro till sin egen förmåga kommer med större sannolikhet att utmana sig själv och bli ganska bra på att också klara av det man förutsatt sig göra (Bandura, 1977). När det gäller vad som kan påverka tilltron till den egna förmågan i tider av kris pekar forskningen på tre huvudsakliga skäl. Det första skälet handlar om inlärningsprocesser vilket innebär att förstå de åtgärder som föreslås för att kunna avvärja ett hot och övertygas om att de är effektiva och att man därigenom stärks i sin tilltro till att man också kommer att klara av att avvärja hotet om man följer rekommendationerna. Det andra skälet handlar om reflektioner över tidigare erfarenheter av att hantera likartade kriser. Bland undersökningsdeltagarna kan de potentiellt ha erfarenheter från främst svininfluensan 2009–2010, men för personer 50 år och äldre även Hong-Kong influensan 1968–1969, och Asiaten 1956–1958. Det tredje skälet handlar om sådant som personerna lärt sig genom

att observera sin närmaste sociala miljö (ibid). Alltså hur personen i praktiken kan utveckla sina resurser och förmågor för att hantera en kris i framtiden om det skulle behövas, genom att se hur andra hanterat det. Förutom mer individuella resursfaktorer som en högre inkomstnivå har det också teoretiskt resonerats kring om inte individens resiliens, alltså det omvända mot sårbarhet, kan förklara en hög kapabilitet. Sedan kan tilltron till den egna förmågan också påverkas av hur man mår. Är man deprimerad kan det vara svårare att känna tilltro till sin egen förmåga (ibid).

Såväl kronologisk ålder som en persons hälsotillstånd går att förstå som indikatorer för fysisk sårbarhet (se rubrik forskning om kapabilitet och sårbarhet i tider av kris). Vi ska nu, innan vi analyserar vad som kan tänkas förklara en lägre eller högre tilltro under coronapandemin, närmare granska det som mäter den sociala sårbarheten, här i form av utbildningsnivå och hushållsinkomst per år. Det finns signifikanta skillnader i tilltron till den egna förmågan beroende både på personens utbildningsnivå, och hushållsinkomst. Ju högre utbildningsnivå, desto högre tilltro till den egna förmågan att klara sig utan allvarliga skador om man skulle smittas av coronaviruset. Kapabilitetsbalansen bland dem som har en hög utbildningsnivå dvs. i undersökningen dem med examen från universitet eller högskola är +42 (balansmått), medan det bland personer som har en låg utbildningsnivå dvs. maximalt motsvarande grundskola är +1 (balansmått) (se tabell 1). När det gäller hushållsinkomst, är mönstret motsvarande som för utbildningsnivån, ju högre hushållsinkomst, desto högre tilltro har man till sin egen förmåga och vice versa.

För att besvara frågan om vad som kan tänkas förklara en högre eller lägre tilltro till den egna förmågan under coronapandemin, ska förklaringsmodellen som presenteras i tabell 2 inte ses som heltäckande. Detta helt enkelt eftersom vi saknar indikatorer på främst individens erfarenhet av, eller reflektion kring tidigare likartade erfarenheter av en pandemi eller om de observerat hur personer i deras sociala närhet framgångsrikt hanterat coronaviruset. Snarare är modellen, och användandet av den statistiska linjära regressionsanalysen som ett verktyg, ett försök att analysera *vilken* eller vilka av sårbarhetsfaktorerna som har den största självständiga förklaringskraften på tilltron till den egna förmågan att hantera konsekvenserna av coronaviruset om man skulle smittas. Det handlar alltså å ena sidan om att pröva den självständiga effekten av de fysiska sårbarhetsfaktorerna kronologisk ålder samt egenskattad hälsa, där en lägre egenskattad hälsa och en högre kronologisk ålder här indikerar fysisk sårbarhet. Men å andra sidan om att pröva den självständiga effekten av de sociala sårbarhetsfaktorerna utifrån utbildningsnivå samt hushållsinkomst, där en lägre utbildningsnivå och en lägre hushållsinkomst här indikerar social sårbarhet.

Tabell 2 Effekten av kön, sociala och fysiska sårbarhetsfaktorer på tilltron till den egna förmågan att hantera coronaviruset, 2020 (ostandardiserad regressionskoefficient, b–värde, signifikans, p–värde)

		Kriskapabilitet
	Kön (tvådelad)	+0.05**
Fysiska sårbarhetsfaktorer	Ålder (fyrdelad)	-0.32***
	Hälsa (fyrdelad)	+0.26***
Sociala sårbarhetsfaktorer	Utbildning (fyrdelad)	+0.07***
	Hushållsinkomst (tredelad)	+0.05*
	R^2	0.23
	Antal svarande	2 206

Kommentar: * p<.05; ** p<.01; ***p<.001. Kön (0=Kvinna, 1=Man), Ålder fyrdelad (0=16–29 år…1=65–85 år), Hälsa fyrdelad (0=Dålig…1=Mycket god), Utbildning fyrdelad (0=Låg…1=Hög), Hushållsinkomst tredelad (0=Max 300'…1=Mer än 700'). Se tabell 1 för svarsalternativen. Observera att när det gäller ålder avser det fjärde svarsalternativet i denna tabell i motsats till tabell 1 ålder 65–85 år.

Källa: SOM-undersökningen om coronaviruset 2020.

Bland sårbarhetsindikatorerna är det främst den fysiska sårbarheten i form av högre kronologisk ålder men också den egenskattade hälsan som sämre, som förklarar mest av den lägre tilltron till den egna förmågan. Åldern förklarar i denna sårbarhetsmodell självständigt närmare en tredjedel av tilltron till den egna förmågan, medan den egenskattade hälsan självständigt förklarar en dryg fjärdedel. Ju äldre man är, desto lägre kriskapabilitet. Detta i motsats till ju bättre egenskattad hälsa, desto högre kriskapabilitet. Ser vi närmare på de sociala sårbarhetsfaktorerna, utbildningsnivå och hushållsinkomst, förklarar de självständigt mindre av tilltron. Utbildningsnivån förklarar självständigt 7 procent av tilltron, medan hushållsinkomst förklarar 5 procent. Ju högre utbildningsnivå och ju högre hushållsinkomst, desto högre kriskapabilitet. Modellen som helhet med sårbarhetsfaktorerna och kön förklarar närmare en fjärdedel (R^2=0.23) av tilltron till den egna förmågan att klara sig utan allvarliga skador om man skulle smittas av coronaviruset (se tabell 2). Det innebär alltså att det finns fler faktorer som kan förklara tilltron till den egna förmågan[2].

Vad kan vi lära av betydelsen av kapabiliteten i tider av kris?

Slutsatsen i det här kapitlet är att allmänhetens och riskgruppernas bedömningar av risken att drabbas allvarligt av coronaviruset om de blir smittade överensstämmer ganska väl med de bedömningar som gjorts av experterna inom området. Resultaten visar att majoriteten av allmänheten har en hög tilltro till den egna förmågan att klara sig utan allvarliga skador om de skulle smittas. Det är främst

de två riskgrupperna: personer som är 65 år och äldre och personer med sämre hälsa som har en lägre tilltro till sin egen förmåga. Även om skillnaderna i tilltro inom grupperna är stora är det främst personer med sämre hälsa, eller personer som är 65 år och äldre som tilltron till den egna förmågan hamnar på minus, dvs. där andelen som har en låg tilltro till sin egen förmåga är högre än andelen som har en hög tilltro. Något som talar för att riskkommunikationen, när det gäller förmedla budskapen om vem som löper störst risk att drabbas av allvarliga sjukdomar när man smittas, har gått fram till dem som främst behövt den. Tilltron bland personer med utländsk bakgrund skiljde sig inte nämnvärt från tilltron bland personer med svensk bakgrund. Något som talar för att riskkommunikationen om hur man undviker att smittas och smitta andra också kan tänkas ha gått fram till allmänheten och personer med utländsk bakgrund.

Baserat på den linjära regressionsanalysen (se tabell 2) kan vi identifiera vilken av sårbarhetsfaktorerna som har högst förklaringsvärde och genom att hårdra resultaten kan teckna de idealtyper som har en hög eller låg tilltro till sin egen förmåga att klara sig utan allvarliga skador om de skulle smittas med coronaviruset. En person med låg tilltro till sin egen förmåga kan sannolikt beskrivas som en person som är 65 år eller äldre som skattar sin egen hälsa som sämre. Personen har sannolikt också en lägre utbildning och hushållsinkomst. Personen med en hög tilltro till sin egen förmåga skulle på motsvarande sätt kunna beskrivas som en person som är yngre som skattar sin hälsa som god. Personen har sannolikt en högre utbildning och hushållsinkomst.

Den sociala sårbarhetens betydelse bör inte underskattas. Motsatsen till sårbarhet inom forskning kring risker och kriser, är motståndskraft, alltså förmågan att klara sig men också återhämta sig om man skulle ha drabbats av ett hot eller en risk. När det gäller den sociala motståndskraften är det troligt att du har en större möjlighet till återhämtning om du har vänner och familj som kan stötta och uppmuntra. Även om den fysiska sårbarheten med hög ålder och sämre hälsa är en större förklaringsfaktor till den lägre tilltron till den egna förmågan att hantera coronaviruset, har även den sociala sårbarheten en självständig effekt på tilltron. Har du en högre utbildning eller hushållsinkomst har du också en högre tilltro till din egen förmåga. De ekonomiska resursernas betydelse för möjligheten att leva ett hälsosamt och meningsfullt liv bör inte underskattas. Forskning inom området indikerar att en persons ekonomiska resurser spelar en viktig roll. Har du det gott ställt ekonomiskt, lever du inte bara längre, utan du får också åtta till nio fler friska år efter 50 år än dem med sämre ekonomiska resurser (Zaninotto m.fl., 2020).

FMH:s restriktioner begränsade kraftigt äldre personers rörelsefrihet och sociala umgänge med familj och vänner under början och mitten av coronapandemin. Att tilltron till den egna förmågan att hantera coronaviruset är lägre bland personer som är 65 år och äldre än hos yngre personer i tider av kris, är alltså i linje med såväl experternas bedömning av deras möjligheter, som de äldre personernas egen bedömning av förmågan. Men däremot finns det fanns stora variationer i tilltron till den egna förmågan att hantera coronaviruset bland de äldre personerna.

Noter

[1] Delar av innehållet har publicerats som en forskarreflektion i form av en digital rapport publicerad på SOM-institutets webbplats. Sandstig, G. och S. Dahlin-Ivanoff (2020). Kapabilitet under en pandemi – hur allmänheten och riskgrupper bedömer tilltron till sin egen förmåga att hantera coronavirusets konsekvenser. *SOM-undersökningen om coronaviruset – Rapport 12.* Göteborg: Göteborgs universitet.

[2] Det råder delade meningar om att inkludera oron för att själv smittas av coronaviruset samt riskuppfattningen, dvs. om man tror att sannolikheten att man skulle drabbas allvarligt om man smittades av coronaviruset, i förklaringsmodellen. Detta eftersom både oro och riskuppfattning inom risk- och krisforskningen i likhet med tilltron till den egna förmågan anses vara medierande faktorer som kan förklara i vilken utsträckning individer följer det rekommenderade beteendet. Om man mot förmodan skulle inkludera oro för egen del och riskuppfattning i förklaringsmodellen, ökar modellens förklaringsvärde till drygt 40 procent av variansen.

Referenser

Anand P., Ferrer, B., Gao, Q., Nogales, R. & E. Unterhalter (2020). COVID-19 as a Capability Crisis: Using the Capability Framework to Understand Policy Challenges, *Journal of Human Development and Capabilities*, 21 (3): 293–299.

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioural change. *Psychological Review*, 84 (2): 191–215.

SCB (2002). *MIS, Personer med utländsk bakgrund, Riktlinjer för redovisning i statistiken*, 2002:3. Örebro: SCB.

Frisby, B. N., Sellnow, D. D., Lane, D. L., Veil, S. R., & T. L. Sellnow (2013). Instruction in crisis situations: Targeting learning preferences and self-efficacy. *Risk Management*, 15 (4): 250–271.

Sen, A. (1993). Capability and well-being. I M. Nussbaum & A. Sen (red) *The quality of life*. Oxford: Clarendon Press.

Nussbaum M. C. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge: Belknap Press.

Olofsson, A. & S. Öhman (2015). Vulnerability, values and heterogeneity: one step further to understand risk perception and behavior. *Journal of Risk Research*, 18: 2–20.

Panton, D. (2006). Disaster Resilience: Integration individual, community, Institutional and Environmental Perspectives. I D. Panton & D. Johnston (red) *Disaster Resilience. An Integrated Approach*. Springfield: Charles C Thomas Pub Ltd.

Peacock, W., Betty H. M. & H. Gladwin (red) (1997). *Hurricane Andrew. Ethnicity, gender, and the sociology of disaster*. London: Routledge.

Rogers, R. W. (1983). Cognitive and psychological processes in fear appeals and attitude change: A revised theory of protection motivation. I J. T. Cacioppo & R. E. Petty (red) *Social psychophysiology*. New York: Guilfors Press.

Wisner, B., Piers M. B., Cannon, T. & I. Davis (2003). *At Risk. Natural hazards, people's. vulnerability and disasters* (andra upplagan). London: Routledge.

WHO (1998). *Health Promotion Glossary.* WHO/HPR/HEP/98.1. Geneve: WHO.

Zaninotto, P., Batty, G. D., Stenholm, S., Kawachi, I., Hyde, M., Goldberg, M. Westerlund, H., Vahtera, J. & J. Head (2020). Socioeconomic Inequalities in Disability-free Life Expectancy in Older People from England and the United States: A Cross-national Population-Based Study. *Journals of Gerontology: Medical Sciences*, 75(5): 906–913.

FOLKHÄLSA OCH EKONOMI I ALKOHOLPOLITIKEN[1]

DAVID KARLSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning
Ibland står två önskvärda politiska värden emot varandra, och vill vi prioritera det ena riskerar det andra att få stå tillbaka. I politiken finns en tydlig sådan konflikt om avvägningen mellan en restriktiv alkoholpolitik för att främja folkhälsovärden och en generös attityd till alkoholservering och försäljning för att främja arbetstillfällen och ekonomiska värden. I detta kapitel undersöker vi svenska folkets åsikter om två frågor som berör denna värdekonflikt – serveringstillstånd och gårdsförsäljning. Resultaten pekar mot att människor har mycket delade meningar i dessa frågor. En möjlig tolkning av resultaten är att positioneringen i denna värdekonflikt ligger bakom åsikter även i andra alkoholpolitiska frågor och att ekonomiska värdet vägs mot hälsa även när frågan gäller till exempel skatter och försäljningsmonopol. Ett rimligt antagande är att det politiska trycket för att gynna nöjesindustrins intressen är starkast i ekonomiskt utsatta regioner. Men kanske något överraskande visar resultaten att människor som bor i dessa områden inte är mer benägna än andra att prioritera ekonomi över hälsa i alkoholpolitiken.

Under pandemiåret 2020 diskuterades i hela världen en svårlöst värdekonflikt: ska vi i folkhälsans namn stänga ner samhället och begränsa människors rörlighet för att minska smittspridningen, eller bör samhället vara helt eller delvis öppet för att skydda ekonomiska intressen och arbetstillfällen? Problemet kompliceras ytterligare av att om ekonomiska intressen prioriteras ner kan andra negativa effekter på folkhälsan uppstå. I ett demokratiskt samhälle ligger denna avvägning i sista hand i folkets händer, och hur den allmänna opinionen formas i denna typ av värdekonflikter är därför av högsta intresse.

Värdekonflikten mellan hälsa och ekonomi är dock inte unik för pandemihantering. Ett annat politikområde där konflikten är mycket tydlig är alkoholpolitiken. Alkoholkonsumtionens negativa konsekvenser för folkhälsan är omfattande (Rehm m.fl., 2009) och Sveriges relativt restriktiva alkoholpolitik är ett led i strävan att begränsa konsumtionens skadeverkningar.

Men alkoholpolitiken är – och har alltid varit – ett område präglat av starka ekonomiska intressen. Tongivande här är alkoholproducenterna som traditionellt

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2021). Folkhälsa och ekonomi i alkoholpolitiken.
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?).*
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

företräder en liberal alkoholpolitik (Hawkins & Holden, 2013; Martino m.fl., 2017; McCambridge, Mialon & Hawkins, 2018) För att undvika att alkoholindustrins intressen ska vara styrande på alkoholmarknaden har Sverige historiskt satsat på statliga monopol och på restriktioner när det gäller marknadsföring och försäljning.

Vid sidan av alkoholtillverkarna finns även andra ekonomiska intressen inom nöjesindustrin, till exempel näringsidkare inom café/restaurang, turism, hotell/konferens, musik och underhållning. I samhällsdebatten röner dessa näringar uppskattning inte bara för att de bidrar till att ge medborgarna ett rikt fritidsliv, de anses också ha en stor betydelse för regional utveckling och tillväxt (Marrocu & Paci, 2013). För politiska aktörer som strävar efter att utveckla samhället ekonomiskt har en positiv attityd till nöjesindustrin därför legat nära till hands. Att politiker vill främja näringslivsutveckling och verka för fler arbetstillfällen är fullständigt legitima politiska mål, särskilt i regioner där urbanisering och strukturomvandling långsiktigt hotar den lokala ekonomin.

Värdekonflikten mellan hälsa och ekonomi inom alkoholpolitiken torde dessutom ha skärpts under coronakrisen. Från att ha varit en bransch som givit lokalsamhällen framtidshopp är nöjesindustrin för närvarande en av de näringsgrenar som drabbats allra hårdast av pandemins effekter. Även i tillväxtregioner med traditionellt stark nöjesindustri är oron stor för branschens överlevnad. Det politiska trycket för att rädda och stärka företag inom nöjesliv och turism är mycket stort – och andra värden riskerar att få stå tillbaka.

Hur ser svenska folket på värdekonflikten?

I detta kapitel ska vi undersöka på hur människor uppfattar värdekonflikten mellan folkhälsa och ekonomi inom ramen för svensk alkoholpolitik. Vi fokuserar på två frågor där konflikten är särskilt tydlig: dels serveringstillstånd för pubar och restauranger dels frågan om att tillåta gårdsförsäljning.

Alkohollagen, som reglerar hur alkohol får säljas och serveras, syftar till att begränsa skadlig alkoholkonsumtion, se till att alkohol inte är tillgänglig för unga och att ordningen upprätthålls. Och för att detta ska fungera har den som får tillståndet ett stort ansvar, och tillståndet kan dras tillbaka om det missköts. I Sverige är det kommunerna som svarar för utfärdande av serveringstillstånd, liksom tillsyn och indragning av tillstånden. Processen är byråkratisk och lagstyrd, men i praktiken finns inom ramen för regelverket ett visst handlingsutrymme för kommunerna att vara mer eller mindre restriktiva i sina tillståndsbedömningar. Bakom ett mer restriktivt förhållningsätt kan ligga en ambition att begränsa alkoholkonsumtionens skadeverkningar för folkhälsan, inte minst för riskgrupper, medan en mer generös inställning kan tolkas som ett stöd för det lokala näringslivet och en önskan att främja tillväxt och arbetstillfällen i kommunen.

En annan fråga där värdekonflikten mellan folkhälsa och ekonomi blir tydlig handlar om gårdsförsäljning av alkohol. Sedan länge har Systembolaget monopol på

detaljhandel av alkohol i Sverige, men på senare år har förslag lyfts om att begränsa detta monopol och införa så kallad gårdsförsäljning. Exakt vad gårdsförsäljningen skulle innefatta finns det olika idéer om, men normalt avses att producenter av alkohol skulle få tillstånd att sälja sina varor i egna butiker i anslutning till den plats där de produceras. Reformen ses av tillskyndarna som en del av en strävan att gynna närproducerade livsmedel, besöksnäring och måltidsturism – särskilt på landsbygden. Riskerna för folkhälsan som kritikerna lyfter fram rör den minskade offentliga kontrollen av försäljningen, riskerna för kommersialisering och utbyggnad av anslutande affärsverksamheter som gör att alkohol får en ökad spridning, samt utmaningen mot Systembolagets ställning (Kjellgren, 2020). Den senare aspekten är kontroversiell eftersom gårdsförsäljningens relation till EU-lagstiftningen är oklar, och om Systembolagets monopol upphör genom att kommersiella intressen får möjlighet att göra insteg inom detaljhandeln kan bolagets framtida existens sättas ifråga (SOU 2009:22, 2010:98). När detta kapitel skrivs pågår ännu en offentlig utredning om gårdsförsäljning (Dir. 2020:118).

I 2020 års nationella SOM-undersökning har vi ställt frågor om både serveringstillstånd och gårdsförsäljning. Vi söker svar på vad svenska folket anser om dessa frågor och vad som ligger bakom människors avvägningar mellan hälsa och ekonomi, om det är samma faktorer som normalt förklarar människors åsikter i alkoholpolitiska frågor eller om det kanske också spelar roll hur den ekonomiska situationen i den egna kommunen ser ut. Man skulle till exempel kunna tänka sig att människor är mer angelägna att prioritera nöjesindustrins intressen högre i landsändar där medborgarnas livskvalitet och kommunens framtidsutsikter upplevs vara sämre.

Serveringstillstånd

När det gäller politiskt ansvar för näringslivsutveckling kopplat till alkoholförsäljning har kommunerna en viktig roll. Det är kommunerna som beslutar om en restaurang ska få serveringstillstånd och om detta tillstånd ska dras in. Kommunen beslutar om regler för öppettider och lokala ordningsstadgor över var alkohol får förtäras på offentliga platser. Därtill har kommunerna i sitt ansvar för samhällsplanering och byggnation stort inflytande över etablering av ny nöjesindustri. De flesta kommuner tar därutöver på sig ansvar för att främja tillväxt, näringsliv, turism och arbetstillfällen i bygden. När Sveriges kommuner och regioner (SKR) sammanställer index för kommuners företagsklimat ingår företagarnas åsikter om hur serveringstillstånd bedöms (i ett ”nöjd kund-index”) som ett accepterat kriterium (SKR, 2020).

Men kommunerna har också ett betydligt vidare ansvar inom alkoholpolitiken (Karlsson, 2012) med ansvar för både det förebyggande arbetet, stöd och vård till missbrukare och deras familjer. Och kommunernas roll som tillståndsgivare och tillsynsansvarig för alkoholservering är tänkt att vara ett viktigt led i folkhälsoarbetet.

Frågan om serveringstillstånd i kommunerna är därför ett ovanligt tydligt exempel på ett fall då folkhälsovärden ställs mot ekonomiska värden inom alkoholpolitiken. Att prioritera mellan två helt olika värden är en svår avvägning, och det är inte självklart att människor tolkar värdekonflikten på samma sätt. Men i 2020 års nationella SOM-undersökningen ställde vi i alla fall en fråga på detta tema där konflikten underströks (se tabell 1).

Tabell 1 Fråga om prioritering av folkhälsa respektive ekonomi rörande serveringstillstånd för alkohol, 2020 (procent, medelvärde)

Vissa anser att det kan finnas en värdekonflikt mellan ekonomiska intressen och folkhälsa i alkoholpolitiken. Att ge krogar/restauranger/pubar tillstånd att servera alkohol kan leda till fylleri och missbruk men också förbättra den lokala ekonomin och skapa arbetstillfällen.

Om du ser till den kommun där du bor, anser du att den bör vara restriktiv eller generös med tillstånd att servera alkohol?

	Mycket restriktiv med serveringstillstånd för att minska fylleri och gynna folkhälsan				Mycket generös med serveringstillstånd för att gynna ekonomin och det lokala affärslivet						
	1	2	3	4	5	6	7	Ingen uppfattning	S:a	Medel 1–7	N
	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐			
Procent:	10	5	11	22	20	12	6	14	100	4,1	1 767

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Resultaten visar att svenska folket är mycket delade i frågan om serveringstillstånd när den ställs på detta sätt, men något fler (32 procent) lutar åt det generösa hållet än det restriktiva (26 procent), 22 procent lägger sig på en neutral position och 14 procent har ingen uppfattning.[2]

Gårdsförsäljning

När det gäller frågan om gårdsförsäljning är den metodologiskt svår att undersöka. Problemet är det finns flera förslag om vad en sådan reform skulle innebära och därmed vad termen ”gårdsförsäljning” egentligen innebär. Rimligen har många människor därför vaga uppfattningar om saken.

Redan i 2018 års nationella SOM-undersökning ställde vi en fråga om gårdsförsäljning i form av ett politiskt förslag: ”Tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårdsförsäljning)”. Det riktades dock invändningar mot vår frågeformulering, dels för att det inte tydliggjordes att Systembolagets monopol skulle avskaffas om gårdsförsäljning infördes, dels för att ordet ”gårdsförsäljning”

ansågs ha en positiv, harmlös klang präglad av lokal anknytning, småskalighet och ofarlighet, och att detta kunde påverka hur människor tar ställning till fenomenet.

Kritiken sätter ljuset på problemet att det är svårt att mäta opinionen i en politisk fråga när dess innebörd är oklar eller okänd för många. Vi valde därför att 2019 och 2020 formulera tre varianter på samma förslag i var sitt formulär i SOM-undersökningen: för det första samma form som 2018, för det andra en form där ”gårdsförsäljning” inte ingår, och för det tredje en version där avskaffande av Systembolagets monopol omnämns explicit. Resultaten från dessa frågor redovisas i tabell 2.

Tabell 2 Åsikter om gårdsförsäljning utifrån tre frågeformuleringar, 2018–2020 (procent, balansmått, medelvärde)

	År	Mkt bra	Ganska bra	Varken eller	Ganska dåligt	Mkt dåligt	Balans-mått	Medel (1–5)	N
Tillåta lokala producenter att sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker (gårdsförsäljning)	2018	23	29	20	13	15	+24	2,7	1 782
	2019	21	28	21	15	15	+19	2,8	1 567
	2020	23	29	19	14	15	+23	2,7	1 773
Tillåta lokala producenter att sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker	2019	22	24	22	13	19	+14	2,8	1 675
	2020	21	28	23	12	16	+21	2,8	1 828
Avskaffa Systembolagets monopol och tillåta lokala producenter att sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker	2019	15	18	17	18	32	-17	3,3	1 689
	2020	14	18	16	22	30	-20	3,4	1 819

Kommentar: Frågan lyder ’*Vilken är din uppfattning om följande förslag?*’ och svaren för vart och ett av de i tabellen citerade förslagen angavs på en skala från ’*mycket bra förslag*’ till ’*mycket dåligt förslag*’. Här anges andelen svarande i procent, och ett balansmått där andelen negativa subtraheras från andelen positiva. Även medelvärde på en skala 1 Mkt bra – 5 Mkt dåligt presenteras.

***Källa*:** Den nationella SOM-undersökningen 2018–2020.

Resultaten visar att för den frågeformulering med gårdsförsäljning explicit nämnd som nu ställts i tre år faller svaren någorlunda konstant: 49–52 procent tycker det är ett bra förslag, 28–30 procent tycker det är ett dåligt förslag och resterande är neutrala. I formuleringen där begreppet gårdsförsäljning *inte* finns med är det en marginellt (men statistiskt säkerställd) lägre andel som tycker det är ett bra förslag (44–49 procent) respektive dåligt förslag (28–32 procent). Av detta lär vi att själva begreppet ”gårdsförsäljning” inte är så positivt laddat som man skulle kunna tro, åtminstone inte så pass att när det ingår som ett förklarande tillägg i frågeformuleringen påverkar hur människor ser på förslaget i någon större utsträckning.

Intressant nog är det dock en klart lägre andel som tycker förslaget är bra när de svarar på den tredje formuleringen, det vill säga ”Avskaffa Systembolagets monopol

och tillåta lokala producenter att sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker": 32–33 procent tycker det är ett bra förslag, men klart fler – 42–50 procent – tycker det är dåligt. Det är slående att frågans formulering spelar en så avgörande roll för resultatet, och upplysningen att gårdsförsäljningen utmanar Systembolagets monopol ändrar opinionens riktning, från en övervikt positiva till en övervikt negativa. Vi vet att Systembolaget åtnjuter ett mycket högt förtroende (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020a) och när frågan tydliggör att dess ställning hotas av gårdsförsäljningen är resultatet inte så förvånande. Tack vare att frågorna nu ställts i tre år kan vi konstatera att stödet för gårdsförsäljning är relativt stabilt över tid – dock med en något färre positiva 2019 jämfört med 2018 och 2020.

Spelar det någon roll var man bor?

Jämfört med andra alkoholpolitiska frågor är det tydligt att just debatten om serveringstillstånd och gårdsförsäljning är förknippade med att stötta det lokala näringslivet. Företagare inom turism, restaurangnäring och alkoholproduktion driver på, och får visst politiskt gehör – inte minst i de delar av landet där den ekonomiska utvecklingen är negativ. Vi ville därför undersöka om människors åsikter om just serveringstillstånd och gårdsförsäljning påverkas av de ekonomiska omständigheterna i den kommun där de bor. Är det så att människor som lever i områden där arbetslösheten är hög och de ekonomiska framtidsutsikterna dystra också är mer öppna för att prioritera nöjesindustrins intressen för att på så sätt främja ekonomi och arbetstillfällen?

Vi har undersökt detta på två sätt, dels har vi relaterat svaren till faktiska data om kommuners tillstånd, dels har vi frågat respondenterna hur de själva bedömer tillståndet i kommunen. När det gäller den första delen av analysen kan vi svara entydigt: Här finns inga samband! Hur stor kommunen är, om den har en positiv eller negativ befolkningsutveckling, hur välbeställd lokalbefolkningen är (mätt genom skattekraften) eller hur stor den lokala nöjesindustrin är (mätt som andel av befolkningen som är anställd inom hotell och restaurang) spelar ingen roll för människors åsikter om gårdsförsäljning och serveringstillstånd.

Möjligen är dessa registerdata alltför grova för att fånga de relevanta geografiska skillnaderna. När vi istället relaterar svaren till människors subjektiva bedömningar av hur det står till i kommunen finner vi förvisso heller inga samband med åsikter om gårdsförsäljning, men det finns samband med åsikter om serveringstillstånd. Det visar sig att det finns svaga men statistiskt säkerställda samband mellan hur människor bedömer tillståndet för kommunens ekonomi, näringslivets villkor, nöjesliv och turism, förekomst av fylleri/alkoholmissbruk samt kommunens framtidsutsikter och deras åsikter om restriktivitet och generositet i serveringsfrågan. Den aspekt som har starkast samband gäller frågan om invånarnas livskvalitet i kommunen.

Tabell 3 Vad förklarar åsikter om serveringstillstånd och gårdsförsäljning 2020? Bivariat och multipel OLS regression (b-värden)

Beroende variabel	A) Generös inställning till serveringstillstånd		B) Tillåta gårdsförsäljning	
Modell:	Bivariat	Multivariat	Bivariat	Multivariat
Ålder: -30	e.s.	e.s.	-7**	e.s.
Ålder: 65+	-5**	e.s.	e.s.	e.s.
Kön: Kvinna	-7***	e.s.	-9***	e.s.
Inkomst: Låg	-8***	e.s.	-5**	e.s.
Inkomst: Hög	+6***	e.s.	+4*	e.s.
Utbildning: Hög	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Ursprung: Uppväxt i utlandet	e.s.	e.s.	-7*	e.s.
Bostad: Landsbygd	e.s.	e.s.	+3*	e.s.
Bostad: Storstad	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Religiositet: Bönfrekvens	-19***	-7***	-14***	-7,1*
Alkoholkonsumtion (frekvens)	+25***	+5*	+30***	+16***
Berusad (frekvens)	+48***	+15*	+34***	e.s.
Pub/restaurang kväll (frekvens)	+27***	e.s.	+15**	e.s.
Dricker inte alkohol	-21***	-8***	-24***	-11***
Ideologi: vänster–höger	+20***	+7***	+29***	+18***
Alkoholideologi: restriktiv–liberal	+46***	+42***	+39***	+33***
Kommunens ekonomi	+12***	e.s.	e.s.	e.s.
Invånarnas livskvalitet	+26***	+18***	e.s.	e.s.
Näringslivets villkor	+18***	e.s.	e.s.	e.s.
Kommunens nöjesliv och turism	+8**	e.s.	-7*	e.s.
Förekomst av fylleri/alkoholmissbruk	+15***	e.s.	e.s.	e.s.
Det politiska ledarskapet	+10**	e.s.	e.s.	e.s.
Kommunens framtidsutsikter	+14***	+10*	e.s.	e.s.
Konstant		13***		33***
Justerat R^2		.40		.26
Antal personer		1223		1328

Kommentar: Beroende variabler är A) frågan '*Tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårdsförsäljning)'* Respondenterna svarade på en femgradig skala, här kodad 0 (Mycket dåligt förslag) till 100 (Mycket bra förslag), och B) '*Vissa anser att det kan finnas en värdekonflikt mellan ekonomiska intressen och folkhälsa i alkoholpolitiken. Att ge krogar/restauranger/pubar tillstånd att servera alkohol kan leda till fylleri och missbruk men också förbättra den lokala ekonomin och skapa arbetstillfällen. Om du ser till den kommun där du bor, anser du att den bör vara restriktiv eller generös med tillstånd att servera alkohol?'.* Respondenterna svarade på en sjugradig skala, här kodad 0 (Mycket restriktiv med serveringstillstånd för alkohol för att minska fylleri och gynna folkhälsan) till 100 (Mycket generös med serveringstillstånd för alkohol för att gynna ekonomin och det lokala affärslivet). Samtliga oberoende variabler är kodade 0–1, vilket betyder att effekterna är baserad på skillnaden mellan min och max. Följande variabler är dummyvariabler: ålder (kontrollgrupp: 31–64 år), kön (kontrollgrupp: man), inkomst (kontrollgrupp: medelhög hushållsinkomst 300-700 tkr), utbildning (kontrollgrupp: ej examen från högskola), etnicitet (kontrollgrupp: uppvuxen i Sverige), bostad (kontrollgrupp: större tätort/stad). Följande är kontinuerliga: Religiositet (bönfrekvens per år), ideologi (femgradig skala, vänster 0 – höger 1), alkoholideologi (sjugradig skala 0 restriktiv – 1 liberal), prioritering: hälsa-ekonomi (0 restriktiv – 1 generös med serveringstillstånd), dryckesvanor (gånger per år) samt uppfattningar om tillståndet i den egna kommunen (tiogradig skala 0 mycket dåligt – 1 mycket bra). Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant.) P-värden: ***<.001; **>.01. *<.05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Intressant nog är riktningen på dessa samband kontraintuitiva, det vill säga det är *inte* så att människor i kommuner som har en negativ ekonomisk situation och dystra framtidsutsikter är mer benägna att stötta en mer generös serveringspolitik – utan det är tvärtom i kommuner som upplevs som välmående och där invånarnas livskvalitet är högre som den generösa attityden är vanligast. I en regressionsanalys (tabell 3) där dessa variabler ingår under kontroll för faktorer som människors sociala bakgrund, ideologi och alkoholvanor, kvarstår resultatet att människor som upplever att de bor i kommuner där livskvaliteten är lägre och kommunens framtidsutsikter mindre ljusa är mer restriktiva i serveringsfrågan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2021).

Ideologi och alkoholvanor

Nej, det är inte bostadsorten och dess villkor som annat än på marginalen förklarar människors åsikter i fråga om hälsa och ekonomi i alkoholpolitiken. Istället har – precis som vi sett i våra tidigare studier – människors ideologi och alkoholvanor mycket större betydelse.

När vi analyserar ideologins betydelse använder vi dels människors självplacering på vänster–högerskalan, dels en placering på en alkoholideologiskala som bedömer individens respektive samhällets ansvar för alkoholens negativa konsekvenser. Dessa båda ideologiska indikatorer korrelerar med varandra: Människor till vänster anser att samhällets ansvar är större och är därför mer benägna att stöda en restriktiv alkoholpolitik, medan människor till höger anser att individens ansvar är större och är därför mer benägna att stödja en liberal alkoholpolitik. Men det finns också alkoholliberaler till vänster och restriktiva till höger (Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016). Tillsammans bidrar dessa två principiella ställningstaganden till att förklara människors åsikter även i de här studerade frågorna, och förklaringskraften är störst för serveringstillstånd något mindre för gårdsförsäljning (R^2= 0,31 respektive 0,24). Vänster-högerposition är relativt sett viktigare för gårdsförsäljningsfrågan medan alkoholideologi är viktigare för serveringsfrågan (se tabell 3).

Den egna alkoholkonsumtionen har också betydelse i sammanhanget. Vi har i tidigare studier dragit slutsatsen att människor som dricker alkohol ofta också är mer negativa till en restriktiv alkoholpolitik. Dessa resultat går att tolka som ett utslag av egenintresse, eftersom det är de som dricker ofta som drabbas mer av högre kostnader och begränsad tillgänglighet av alkohol (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b). Och vi kan konstatera att dessa samband även gäller i relation till åsikter om serveringstillstånd och gårdsförsäljning – även om förklaringskraften är något lägre än för de ideologiska indikatorerna (R^2= .12 för serveringsfrågan respektive .11 för gårdsförsäljningsfrågan). Det är just frekvensen i alkoholintaget som spelar roll i detta sammanhang, plus i någon mån hur ofta man berusar sig för serveringsfrågan. Hur ofta man går på restaurang på kvällstid verkar däremot inte ha någon självständig betydelse. Dessutom, jämfört med andra frågor om alkohol

(om skatter och försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker) väger dryckesvanorna för de här studerade frågorna klart tyngre som förklaringsfaktor.

Under kontroll för dryckesvanor och ideologi har människors sociala tillhörighet mycket liten betydelse för åsikterna i dessa frågor: ålder, kön, var man är uppväxt, utbildningsnivå, inkomst och kommuntyp har ingen effekt. Kontrollanalyser visar vidare att inte heller upplevelse av det egna hälsotillståndet eller åsikter om svensk coronapolitik (dvs. frågor som också berör folkhälsa och ekonomi och som analyseras på annan plats i denna antologi) har något samband med prioritering mellan hälsa och ekonomi i alkoholpolitiken.

Folkhälsa vs. ekonomi – en ideologisk dimension?

I detta kapitel har vi analyserat människors prioriteringar i värdekonflikten mellan folkhälsa och ekonomi inom området alkoholpolitik. I enkätfrågan om serveringstillstånd där denna konflikt explicitgjordes kan vi konstatera att svenska folket är mycket splittrade, även om något fler verkar luta åt att prioritera ekonomin. Och förslaget om att införa gårdsförsäljning, en reform som i debatten brukar framställas som en näringspolitisk satsning snarare än en alkoholpolitisk, får stöd bland folket – men bara när det inte tydliggöras att reformen utmanar Systembolagets försäljningsmonopol.

En huvudslutsats av analyserna är att åsikter i serveringsfrågan och frågan om direktförsäljning från alkoholproducenter (gårdsförsäljning) har tydliga samband med vad människor tycker i andra alkoholpolitiska frågor där konflikten mellan folkhälsa och ekonomi inte är lika framträdande. Det är också samma faktorer som förklarar variationen i svaren.

En möjlig tolkning av serveringsfrågan, där människors explicit uppmanas ta ställning i värdekonflikten mellan folkhälsa och ekonomi, är att istället för se den som en åsiktsfråga bland andra kan den betraktas som en indikator för en mer principiell eller ideologisk position, vid sidan av vänster–högerposition och alkoholideologisk position om individens och samhällets ansvar. Och denna ideologiska folkhälsa–ekonomiposition skulle då i sin tur kunna förklara åsikter i andra, mer specificerade alkoholpolitiska frågor.

Om vi använder frågan som en ideologisk indikator, och lägger in den i våra modeller, jämte andra förklaringsfaktorer som social bakgrund, problemupplevelse och konsumtionsvanor, blir det tydligt att folkhälsa-ekonomiposition är en väsentlig förklaring bakom åsikter om alkoholskatt och försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker. Effekten är något starkare än den som följer av vänster–högerposition och något svagare än den som följer av syn på individens och samhällets ansvar i alkoholfrågor. För åsikter om att tillåta gårdsförsäljning är folkhälsa–ekonomiposition till och med den viktigaste ideologiska förklaringsfaktorn. Sambandet mellan prioritering mellan folkhälsa och ekonomi och åsikter i alkoholpolitiska frågor presenteras i Figur 1. De analyser som ligger till grund för ovanstående resonemang presenteras i tabellbilagan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2021).

Figur 1 Åsikter om tre alkoholpolitiska förslag efter prioritering mellan folkhälsa och ekonomi i serveringsfrågan, 2020 (procent)

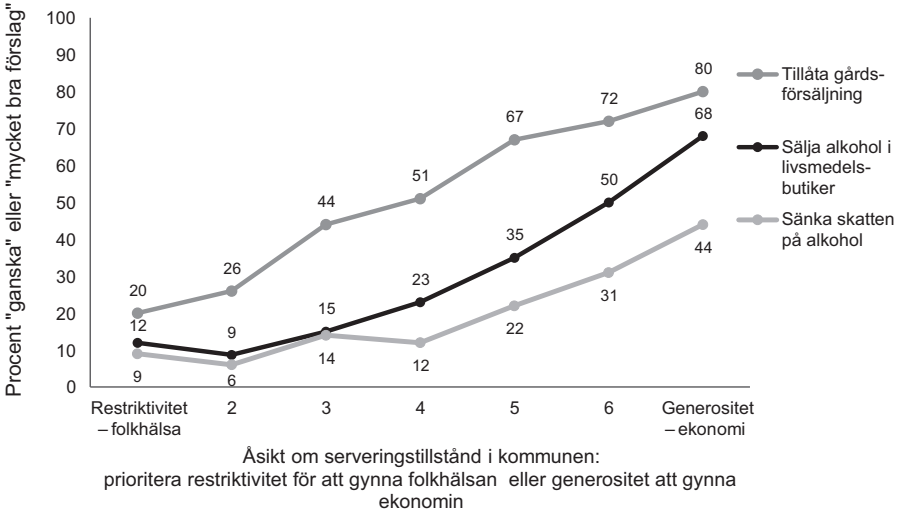

Kommentar: Frågan på x-axeln lyder *'Vissa anser att det kan finnas en värdekonflikt mellan ekonomiska intressen och folkhälsa i alkoholpolitiken. Att ge krogar/restauranger/pubar tillstånd att servera alkohol kan leda till fylleri och missbruk men också förbättra den lokala ekonomin och skapa arbetstillfällen. Om du ser till den kommun där du bor, anser du att den bör vara restriktiv eller generös med tillstånd att servera alkohol?'*. Respondenterna svarade på en skala från 1 ('*Mycket restriktiv med serveringstillstånd för alkohol för att minska fylleri och gynna folkhälsan*') till 7 ('*Mycket generös med serveringstillstånd för alkohol för att gynna ekonomin och det lokala affärslivet*'). I figuren redovisas andelen svarande som ansåg att tre politiska förslag var "mycket" eller "ganska bra". Förslagen lyder: '*Tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårdsförsäljning)*'; '*Sänka skatten på alkohol*' samt '*Tillåt försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker*'. Antal svarande är mellan 1 480–1 493.

***Källa*:** Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Vi måste samtidigt vara något försiktiga i vår tolkning eftersom frågan inte är ideal som indikator för prioritering mellan folkhälsa och ekonomi, beroende på att ett specifikt policyinstrument (serveringstillståndet) ingår i frågeformuleringen. Men en rimlig slutsats är ändå att människors prioritering mellan hälsa och ekonomi är en viktig faktor som ligger bakom deras åsikter i alkoholpolitiska frågor. Vad som sedan i sin tur förklarar denna hållning är svårare att säga. Det är i alla fall inte så att människor som bor i ekonomiskt utsatta regioner skulle vara mer angelägna att prioritera ekonomi över folkhälsa, snarare tvärtom.

Noter

1 Projektet ”Alkoholopinionen och de politiska styrmedlen” finansieras av Systembolagets alkoholforskningsråd (SRA). I projektet undersöker vi svenska folkets åsikter om alkoholpolitiska styrmedel och hur de förändras över tid (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b; Weibull, Holmberg & Karlsson, 2017; Weibull, Holmberg, Karlsson & Arkhede, 2017). Fokus ligger på att söka förklaringar till variationer i opinionen, och vi har tidigare lyft fram betydelsen av den egna konsumtionen (Holmberg & Weibull, 2014), problemupplevelse, kunskap och verklighetsbild (Holmberg, Weibull & Karlsson, 2015; Karlsson, Holmberg & Weibull, 2017), ideologier och värderingar (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2018; Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016) samt prioritering mellan hälsa och njutning (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020a). Som ett komplement till detta kapitel har vi konstruerat en e-publicerad tabellbilaga med mer utförlig information om de frågor som ställdes 2020 (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2021).

2 Frågan om serveringstillstånd har också ställts i en alternativ formulering i samma formulär men flera sidor tidigare. Där ställdes frågan som ett politiskt förslag (bland många) som de svarande uppmanades ta ställning till på skala från mycket bra till mycket dåligt. Förslaget löd ” Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub”. 23 procent tyckte detta vara ett ganska eller mycket bra förslag, 33 procent tyckte det var ett ganska eller mycket dåligt förslag, 36 procent var neutrala och 7 hade ingen uppfattning (dvs. totalt 43 procent saknade bestämd uppfattning). Svarsfördelningen på de två frågeformuleringarna ligger således påfallande nära varandra. Men även om korrelationen mellan de två frågorna är stark (r =.44) och 52 procent gav ett svar som gick i samma riktning i båda frågorna (restriktivt, neutralt eller generöst), är det ändå påfallande hur många som svarat på olika sätt. Eftersom den första frågan saknade förtydligande om värdekonflikten mellan hälsa och ekonomi kan en möjlig tolkning vara att människor ändrar inriktning på sitt svar i den andra frågan när värdekonflikten är explicit (ungefär 23 procent byter åsikt till en mer generös attityd och 25 procent byter till en mer restriktiv position).

Referenser

Dir. (2020:118). *Gårdsförsäljning av alkoholhaltiga drycker*. https://www.regeringen.se/4ac845/contentassets/b6c036196be94c90a622be191bafe00f/dir2020_118.pdf

Hawkins, Benjamin, & Chris Holden (2013). Framing the alcohol policy debate: industry actors and the regulation of the UK beverage alcohol market. *Critical Policy Studies,* 7(1): 53–71.

Holmberg, Sören, & Lennart Weibull (2014). Restriktivare alkoholopinion men liberalare alkoholvanor. I Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & David Karlsson (2015). Alkoholen som samhällsproblem. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Karlsson, David. (2012). Alcohol policy and local democracy in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and drugs, 29*(3), 233–252.

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2017). Alkoholopinionen och verkligheten. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2018). Värderingsmönster bakom alkoholopinionen. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2020a). Njutning eller hälsa? En studie om riskonsumtion. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2020b). Solidarity or self-interest? Public opinion in relation to alcohol policies in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, 37(2): 105–121.

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2021). *Folkhälsa och ekonomi i alkoholpolitiken* – Tabellbilaga (e-publicerad tabellbilaga till detta kapitel). Göteborgs universitet.

Karlsson, David, Weibull, Lennart & Sören Holmberg (2016). Alkoholideologi och alkoholopinion. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson, & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Kjellgren, Torsten (2020). *Gårdsförsäljning – alkoholindustrins trojanska häst*: IOGT-NTO.

Marrocu, Emanuela & Raffaele Paci (2013). Regional development and creativity. *International Regional Science Review,* 36(3): 354–391.

Martino, Florentine Petronella, Graeme Miller, Peter, Coomber, Kerri, Hancock, Linda & Kypri Kypros (2017). Analysis of alcohol industry submissions against marketing regulation. *PLoS One,* 12(1).

McCambridge, Jim, Mialon, Melissa & Ben Hawkins (2018). Alcohol industry involvement in policymaking: a systematic review. *Addiction,* 113(9): 1571–1584.

Rehm, Jürgen, Mathers, Colin, Popova, Svetlana, Thavorncharoensap, Montarat, Teerawattananon, Yot & Patra Jayadeep (2009). Global burden of disease and injury and economic cost attributable to alcohol use and alcohol-use disorders. *The Lancet,* 373(9682): 2223–2233.

SKR (2020). Öppna jämförelser 2019 – företagsklimat. Stockholm. Hämtad 8 april 2021 från https://skr.se/tjanster/merfranskr/oppnajamforelser/foretagsklimat.1147.html

SOU 2009:22. *En ny alkohollag. Slutbetänkande av Alkolholutredingen*. https://www.regeringen.se/49b6a6/contentassets/56f6a6c4e2fc4547ab14f3e023de8d81/en-ny-alkohollag-sou-200922

SOU 2010:98. *Gårdsförsäljning. Delbetänkande av Utredningen om vissa alkoholfrågor*. https://www.regeringen.se/contentassets/1de2aa8dec134fab8c8e0893fd6bf69c/gardsforsaljning-sou-201098

Weibull, Lennart, Holmberg, Sören & David Karlsson (2017). *Studier i svensk alkoholopinion*. Temaserien 2017:1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart, Holmberg, Sören, Karlsson, David & Sofia Arkhede (2017). *Alkoholrelaterade frågor i de nationella SOM-undersökningarna 1986–2016*. SOM-rapport 2017:41. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

STEREOTYPA FÖRESTÄLLNINGAR OM ÅLDER UNDER CORONAPANDEMIN

GABRIELLA SANDSTIG OCH MARIA EDSTRÖM

Sammanfattning
Den första riskgruppen som identifierades under coronapandemin var personer över 70 år. Sverige valde att för denna grupp införa särskilda rekommendationer, vilka i början av pandemin blev mycket omdiskuterade eftersom rekommendationerna bekräftade vissa ålderstereotyper. Följande kapitel analyserar i vilken utsträckning allmänheten instämmer i stereotypa påståenden om ålder under coronapandemin och vad som kännetecknar de grupper som instämmer i respektive tar avstånd från dessa föreställningar. I motsats till det förväntade resultatet, där tidigare forskning lyfter fram den universellt delade åldersstereotypa föreställningen att äldre är inkompetenta, är detta en föreställning som svenskarna under coronapandemin i *lägst* utsträckning instämmer i. Den föreställning om ålder som svenskarna *främst* instämmer i är att personer yngre än 30 år inte distanserar sig tillräckligt, även om motsvarande föreställning om att personer över 70 år inte gör detsamma också är vanlig. Det kännetecknande för grupper som instämmer i föreställningarna är att de är unga snarare än äldre.

När Världshälsoorganisationen WHO, den 11 mars 2020, förklarade att spridningen av coronaviruset var en global pandemi, blev kronologisk ålder en av de tydligaste indikatorerna för om du skulle överleva viruset eller inte. Dagen efter höll Storbritanniens premiärminister Boris Johnson ett tal där han uppmanade alla över 70 år att undvika kryssningar och förklarade att äldre var en särskilt utsatt riskgrupp (Johnson, 2020). Fyra dagar senare meddelade Folkhälsomyndigheten (FHM) att ”Personer över 70 år bör begränsa kontakter med andra människor så långt det går” (FHM, 2020a). De skulle undvika kollektivtrafik, affärer och offentliga lokaler samt alla ställen där det kunde uppstå folksamlingar.

Över en natt blev alltså handlingsutrymmet starkt begränsad för de 1,6 miljoner människor i Sverige som var över 70 år. Snart diskuterades det i medierna också om dessa äldre verkligen tog sitt ansvar när de tog bussen, gick och handlade mitt på dagen eller umgicks med barnbarnen. Äldreforskare och andra kritiserade myndighetens beslut att så starkt begränsa livsrummet för en grupp i samhället, med restriktionerna. Argumentet från myndighetens sida var att det var viktigt att skydda ”våra” äldre, en omtanke som också kan tolkas mer kritiskt som överbe-

Sandstig, Gabriella & Edström, Maria (2021). Stereotypa föreställningar om ålder under coronapandemin.
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?).*
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

skyddande och ifrågasättande av äldre personers förmåga och kompetens. I maj 2020 utvärderades begränsningarna av FHM med slutsatsen att det var bäst att fortsätta på inslagen väg. Begränsningen för personer över 70 år gällde över sommaren och långt in på hösten. Samtidigt höjdes allt fler röster som ansåg att det var de *yngre* som inte tog tillräckligt ansvar, i rollen som potentiella smittspridare. Under en kris finns det alltid en risk att olika grupper ställs mot varandra. I medierna ställdes alltså den äldre generationen mot den yngre, och vilken generation det främst var som inte tog sitt ansvar för att begränsa smittspridningen. Först i slutet på oktober valde FHM att ta bort de särskilda reglerna för 70+, efter att en andra utvärdering visade att risken med isolering av personer över 70 år var större än nyttan. Samma regler skulle gälla hela befolkningen och *alla* hade ett ansvar för att hålla avstånd, stanna hemma om man var sjuk och tvätta händerna.

Enligt Global AgeWatch Index är Sverige ett av världens bästa länder att åldras i. Samtidigt visar World Values Survey som undersöker människors värderingar i ett 100-tal länder, att Sverige tillhör de länder där 70-åringar har svagast social anseende i samhället (Puranen, 2016). I Sverige, och även globalt växer den åldrande befolkningen snabbare än alla andra åldersgrupper (WHO, 2021). Vi vet att äldre personer riskerar att utsättas för fördomar och diskriminering. Relevansen av att leva ett liv utan åldersdiskrimineringen kan därför antas öka. Föreställningar grundade enbart på en personens ålder kan vara ett exempel på det som kallas för ålderism. Ålderism bygger på fördomar och stereotypa föreställningar baserat på ålder som kan leda till diskriminering. Åldersstereotyper definieras här som förstelnade bilder av ålder och äldre, individens medvetna eller omedvetna föreställningar om den observerades ålder (Bennett & Gaines, 2010) samt associationer till särskilda egenskaper förknippade med en särskild åldersgrupp utan att mångfalden eller heterogeniteten inom denna grupp uppmärksammas (Robinson, Gustafson & Popovich, 2008). Åldersstereotyper kan alltså dels handla om de medvetna eller omedvetna *föreställningar* om åldrande och främst äldre som delas av *individer*, men också det *innehåll* som kan representeras *i medierna* av äldre och åldrande.

Begreppet ålderism har funnits länge och är en företeelse som kan drabba alla, men det förknippas framför allt med hur äldre behandlas i samhället, men även yngre kan bli utsatta för fördomar (se t.ex. Andersson, 2008; Jönson m.fl., 2021). Ålderism kan förekomma på institutionell nivå och i mellanmänskliga relationer. Ålderism har fått en förnyad aktualitet när jordens befolkning som helhet blir äldre och friskare, vilket ställer nya krav på att människor ska kunna åldras på ett värdigt sätt (WHO, 2021). Äldreforskningen har länge pekat på åldrandets komplexitet och att det finns många sätt att se på ålder. I Sverige dominerar det som kallas för kronologisk ålder, baserat på individens födelseår, men du kan också ha en mental ålder, en social ålder och inte minst en biologisk ålder som talar om din kroppsliga status (se t.ex. Krekula & Johansson, 2017). I denna studie är det kronologisk ålder vi utgår ifrån.

När det gäller *föreställningar* om åldersstereotyper vet vi att det finns universellt delade föreställningar om åldersstereotyper som är oberoende av land eller kultur (Sargeant, 2008; Pinquart, 2002). En sådan universellt delad föreställning är att äldre (är snälla men) har dåliga kognitiva färdigheter (Cuddy, Norton & Fiske, 2005). Detta även om det också finns studier som visat på att allmänheten i en kollektivistisk kultur som Korea, trots stor respekt för de äldre, har en mer negativ attityd till äldre och åldrande än i en mer individualistisk kultur som i USA (Yun & Lachman, 2006). Något som kan förklaras av att respekt för de äldre också samtidigt för med sig bördan/ansvaret att man ska ta hand om sina äldre. Detta i kombination med den ökade urbaniseringen i Korea och de i realiteten minskade möjligheterna att ta hand om sina äldre, leder till den negativa attityden till åldrandet (ibid). Det som är mindre känt är dels i vilken utsträckning och vilka delar av allmänheten som delar dessa stereotypa föreställningar om äldre och åldrande, dels om dessa stereotypa föreställningar om äldre och åldrande förändras i tider av kris. Detta särskilt med tanke på att den första riskgruppen som identifierades som särskilt utsatt och sårbar under coronapandemin var personer över 70 år.

Frågorna i SOM-undersökningen som behandlas i detta kapitel handlar om föreställningar om äldre och yngres förmågor och beteenden som ett uttryck för åldersstereotyper. Den *första* frågan är i vilken utsträckning allmänheten instämmer i tre olika påståenden om ålder under coronapandemin. Det första påståendet utgår från forskningen om åldersstereotyper och den universella föreställningen att äldre är snälla men inkompetenta, anpassad till coronapandemin. Det andra och tredje påståendet tar sin utgångspunkt i medierapporteringen om att äldre men också senare yngre inte i tillräcklig utsträckning distanserat sig socialt under coronapandemin. Den *andra* frågan är vad som kännetecknar de grupper som instämmer i respektive tar avstånd från dessa påståenden om ålder under coronapandemin. Kapitlet inleds med att besvara studiens två frågeställningar. Först besvaras frågan om i vilken utsträckning allmänheten instämmer i de tre påståendena. Därefter besvaras frågan om vad som kännetecknar de grupper som instämmer i respektive tar avstånd från påståendet om den negativa kognitiva åldersstereotypen, och sist besvaras frågan om vad som kännetecknar de grupper som instämmer i respektive tar avstånd från de bägge påståendena om otillräcklig social distans. Avslutningsvis diskuteras resultatens betydelse för föreställningar om ålder under en pågående pandemi i jämförelse med när det inte är kris.

Allmänheten instämmer i lägst utsträckning med den universella åldersstereotypen

Nedan besvaras först frågan om i vilken utsträckning allmänheten i Sverige instämmer i det påstående som utgår från forskningen om åldersstereotyper och den universella föreställningen att äldre är snälla men inkompetenta, anpassad till coronapandemin. För att fånga i vilken utsträckning allmänheten instämmer i

åldersstereotypen ställdes i SOM-undersökningen om coronaviruset 2020 frågan: '*I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?*'. Påståendet som gällde stereotypen att äldre är inkompetenta under coronapandemin var: '*Individer över 70 år saknar kunskap om hur de ska skydda sig från coronaviruset*'. Eftersom åldersstereotypen dels är en universell åldersstereotyp föreställning, är förväntningen att andelen svenskar som instämmer i påståendet ska vara hög.

Figur 1 Andel som instämmer i tre olika påståenden om ålder under coronapandemin, 2020 (procent, balansmått)

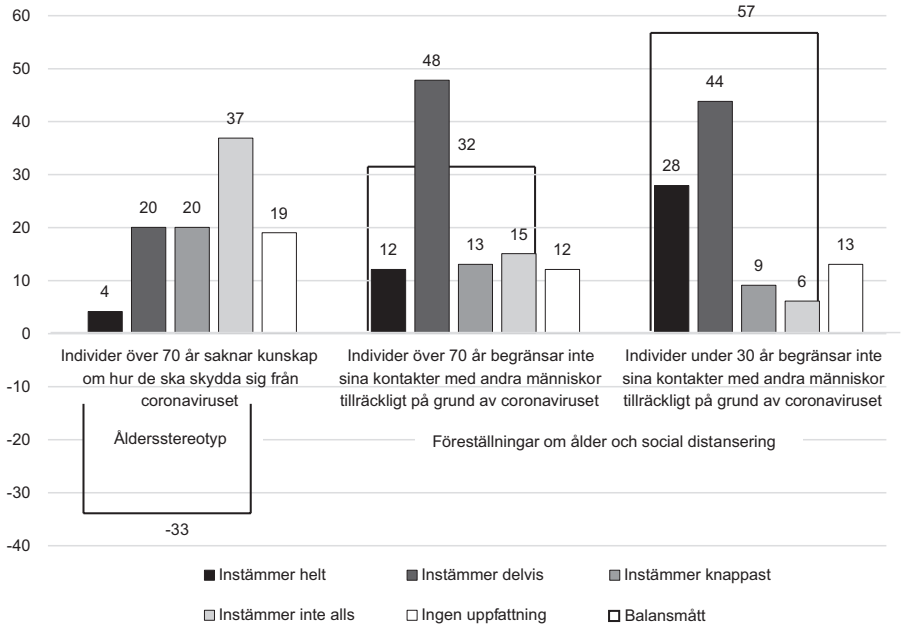

Kommentar: Frågan lyder '*I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?*', följt av tre påstående i följande ordning: '*Individer över 70 år begränsar inte sina kontakter med andra människor tillräckligt på grund av coronaviruset*'; '*Individer under 30 år begränsar inte sina kontakter med andra människor tillräckligt på grund av coronaviruset*' samt '*Individer över 70 år saknar kunskap om hur de ska skydda sig från coronaviruset*'. Svarsalternativen är i följande ordning '*Instämmer helt*'; '*Instämmer delvis*'; '*Instämmer knappast*'; '*Instämmer inte alls*' samt '*Ingen uppfattning*'. Procentandelarna som visas i figuren baseras på dem som besvarat frågan, och balansmåttet visar andelen som instämmer helt eller delvis minus andelen som instämmer knappast eller inte alls. Antal svarande: 2 549.

Källa: SOM-undersökningen om coronaviruset 2020.

Resultatet är i motsats till det förväntade. Påståendet, att individer över 70 år saknar kunskap om hur de ska skydda sig från coronaviruset, är det påstående som svenskarna i lägst utsträckning instämmer i. Närmare en fjärdedel av svenskarna

instämmer helt eller delvis med denna åldersstereotyp, men en högre andel, nästan två tredjedelar av allmänheten, håller inte alls eller knappast med denna åldersstereotyp. Åldersstereotypbalansen är här alltså negativ (-33), eftersom andelen svenskar som inte instämmer i påståendet att äldre inte vet tillräckligt om hur de ska skyddar sig från coronaviruset (57 procent) är högre än de som instämmer i påståendet (24 procent) (se figur 1). Allmänhetens föreställningar om personer över 70 år är alltså mer positiv än väntat.

Allmänheten instämmer i högst utsträckning med de yngres otillräckliga sociala distansering

Nedan besvaras fortsättningsvis frågan om i vilken utsträckning allmänheten instämmer i de två påståendena som relaterar till att personer som är äldre men också de som är yngre inte i tillräcklig utsträckning begränsar sin rörelsefrihet för att dämpa smittspridningen. De två påståendena i SOM-undersökningen om coronaviruset 2020 som adresserade bristande ansvarstagande var: '*Individer över 70 år begränsar inte sina kontakter med andra människor tillräckligt på grund av coronaviruset*' och '*Individer under 30 år begränsar inte sina kontakter med andra människor tillräckligt på grund av coronaviruset*'. Med tanke på att forskningen om ålderism främst inriktat sig på personer som är äldre, och medierapporteringen under den period som undersökningen var i fält (14 april till 28 juni) rapporterat om att personer som var äldre såväl som yngre inte följde restriktionerna, var det oklart hur allmänheten skulle svara.

Främst instämde allmänheten i att det är de yngre som inte distanserar sig tillräckligt. Nästan tre fjärdedelar av allmänheten instämmer helt eller delvis med att individer under 30 år inte tillräckligt begränsar sina sociala kontakter på grund av coronaviruset (se figur 1). Detta medan en sjättedel av allmänheten snarare tar avstånd från påståendet eftersom de knappast eller inte alls instämmer i påståendet. Men allmänheten instämmer också i hög utsträckning i påståendet att individer över 70 år inte tillräckligt distanserat sig socialt. Motsvarande andel som helt eller delvis instämmer i påståendet om personer som är äldre är närmare två tredjedelar av allmänheten (se figur 1). Detta medan en dryg fjärdedel av allmänheten tar avstånd från påståendet. Alltså i likhet med att det i medierna förekom skriverier om såväl de äldres som de yngres otillräckliga distansering hade allmänheten föreställningar om att såväl de yngre som de äldre inte distanserat sig tillräckligt under coronapandemin.

Vilka socio-demografiska grupper instämmer i eller tar avstånd från påståendet om den kognitiva åldersstereotypen?

Även om det finns studier om skillnader i föreställningar om åldersstereotyper *mellan* olika länder eller kulturer, är föga känt om skillnader i allmänhetens föreställningar

om åldersstereotyper *inom* ett land, en kultur eller en specifik situation som t.ex. under en pandemi. Nedan besvaras den andra frågan om vad som kännetecknar de grupper som instämmer i respektive tar avstånd från, här inledningsvis, påståendet om åldersstereotypen att äldre saknar kunskap om hur de ska skydda sig under coronapandemin.

Ser vi närmare på de grupper som instämmer i respektive tar avstånd från påståendet om åldersstereotypen under coronapandemin, är det utmärkande att det främst är personer som är yngre respektive personer som har en lägre utbildning som instämmer i detta påstående, medan gruppen bestående av personer som är äldre respektive de som har en högre utbildningsnivå tar avstånd från påståendet (se tabell 1).

Tabell 1 Andel som instämmer i påståendet om åldersstereotypen att kunskap bland >70 år om hur man skyddar sig mot coronaviruset saknas efter socio-demografiska förhållanden, 2020 (procent, balansmått)

	Instämmer helt	Instämmer delvis	Instämmer knappast	Instämmer inte alls	Ingen upp-fattning	*Balans-mått*	Antal svarande
Samtliga	4	20	20	37	19	*-33*	2 549
Kön							
Kvinna	3	21	20	38	18	*-34*	1 347
Man	5	19	21	36	19	*-33*	1 141
Ålder							
16–29 år	7	23	21	21	28	*-12*	312
30–49 år	3	18	22	34	23	*-35*	711
50–64 år	4	21	21	39	15	*-35*	658
65–85 år	3	20	19	44	14	*-40*	814
Boendeområde							
Ren landsbygd	2	21	25	35	17	*-37*	320
Mindre tätort	5	22	19	36	18	*-28*	487
Stad/större tätort	4	20	20	39	17	*-35*	1 165
Sthlm/Gbg/Malmö	43	20	19	35	23	*-31*	431
Utbildning							
Låg	7	27	16	35	15	*-17*	343
Medellåg	5	24	20	33	18	*-24*	656
Medelhög	4	21	22	36	17	*-33*	535
Hög	2	15	21	42	20	*-46*	826

***Kommentar**:* För frågans formulering, se figur 1. Procentandelarna baseras på dem som besvarat frågan. Balansmåttet visar andelen som instämmer helt eller delvis minus andelen som instämmer knappast eller inte alls.

***Källa**:* SOM-undersökningen om coronaviruset 2020.

Andelen som tar avstånd från kognitionspåståendet ökar alltså i takt med ökad ålder samt med ökad utbildningsnivå. Även om det också bland de unga (16–29 år) är en högre andel som tar avstånd från påståendet än som instämmer i det, balansmått -12, är andelen som tar avstånd från det än som instämmer ännu större bland äldre (65-85 år), med ett balansmått på -40. På motsvarande sätt är det bland dem med lägre utbildning (max grundskoleutbildning), en högre andel som tar avstånd från påståendet, än som instämmer i det (balansmått -17). Likvärdigt mönster ser vi bland dem med högre utbildningsnivå (högskole- eller universitetsexamina), men där balansmåttet är nästan tre gånger så negativt (-46).

För påståendet om åldersstereotypen att personer som är äldre inte skulle ha tillräckliga kunskaper för att skydda sig, saknas det däremot signifikanta skillnader mellan kvinnor och män och om du bor på landsbygden som initialt inte var så drabbat av coronaviruset eller i någon av Sveriges tre största städer där smittan under den aktuella mätperioden spreds fortast.

Vilka socio-demografiska grupper instämmer i eller tar avstånd från påståendena om otillräcklig social distansering?

Ser vi närmare på de grupper som instämmer i respektive tar avstånd från de två påståendena om otillräcklig social distansering, är det främst personer som är äldre (65–85 år) som tar avstånd från påståendena och främst yngre (16–29 år) som instämmer i dem. Detta oavsett om påståendet avser dem som är över 70 år eller dem som är under 30 år (se tabell 2 och 3).

Tabell 2 Andel som instämmer i påståendet om otillräcklig social distansering av >70 år efter socio-demografiska förhållanden, 2020 (procent, balansmått)

	Instämmer helt	Instämmer delvis	Instämmer knappast	Instämmer inte alls	Ingen upp-fattning	*Balans - mått*	Antal svarande
Samtliga	12	48	13	15	12	*+32*	2 549
Kön							
Kvinna	12	50	12	15	11	*+35*	1 349
Man	12	45	14	15	14	*+28*	1 145
Ålder							
16–29 år	13	48	10	11	18	*+40*	312
30–49 år	15	49	13	14	9	*+37*	713
50–64 år	12	50	12	16	10	*+34*	695
65–85 år	9	44	15	17	15	*+21*	817
Boendeområde							
Ren landsbygd	10	45	16	16	13	*+23*	323
Mindre tätort	14	49	11	13	13	*+39*	490
Stad/större tätort	11	48	14	16	11	*+29*	1 167
Sthlm/Gbg/Malmö	9	48	12	16	15	*+29*	429
Utbildning							
Låg	15	44	14	14	13	*+31*	345
Medellåg	12	51	11	13	13	*+39*	657
Medelhög	10	52	13	13	12	*+36*	536
Hög	10	44	16	19	11	*+19*	827

***Kommentar**:* För frågans formulering, se figur 1. Procentandelarna baseras på dem som besvarat frågan. Balansmåttet visar andelen som instämmer helt eller delvis minus andelen som instämmer knappast eller inte alls.

***Källa**:* SOM-undersökningen om coronaviruset 2020.

När det gäller påståendena om otillräcklig social distansering är det också främst kvinnor som instämmer i bägge dessa, medan män i högre utsträckning tar avstånd från dessa påståenden (se tabell 2 och 3). Bland kvinnorna instämmer drygt 60 procent i påståendet att individer över 70 år inte distanserar sig tillräckligt socialt, medan motsvarande andel bland männen 57 procent (se tabell 2). För påståendet att individer under 30 år inte distanserar sig tillräckligt, är skillnaden mellan könen något större. Drygt 75 procent av kvinnorna instämmer i påståendet (se tabell 3) att yngre personer inte tillräckligt distanserar sig socialt, medan motsvarande andel bland männen är knappt 70 procent.

Tabell 3 Andel som instämmer i påståendet om otillräcklig social distansering av <30 år efter socio-demografiska förhållanden, 2020 (procent, balansmått)

	Instämmer helt	Instämmer delvis	Instämmer knappast	Instämmer inte alls	Ingen upp-fattning	*Balans - mått*	Antal svarande
Samtliga	28	44	9	6	13	*+57*	2 549
Kön							
Kvinna	31	45	7	5	12	*+64*	1 347
Man	26	43	10	7	14	*+52*	1 141
Ålder							
16–29 år	34	43	11	5	7	*+61*	310
30–49 år	30	46	9	7	8	*+60*	715
50–64 år	31	46	8	5	10	*+64*	659
65–85 år	24	42	8	5	21	*+53*	811
Boendeområde							
Ren landsbygd	29	40	8	8	15	*+53*	319
Mindre tätort	27	44	9	5	15	*+57*	490
Stad/större tätort	29	44	8	6	13	*+59*	1 163
Sthlm/Gbg/Malmö	30	47	7	6	10	*+64*	432
Utbildning							
Låg	30	38	7	5	13	*+56*	339
Medellåg	32	42	8	6	13	*+60*	655
Medelhög	31	40	10	5	12	*+56*	537
Hög	24	52	8	6	11	*+62*	827

***Kommentar**:* För frågans formulering, se figur 1. Procentandelarna baseras på dem som besvarat frågan. Balansmåttet visar andelen som instämmer helt eller delvis minus andelen som instämmer knappast eller inte alls.

***Källa**:* SOM-undersökningen om coronaviruset 2020.

Men det finns skillnader också mellan i vilken utsträckning och i vilken riktning grupper instämmer i eller tar avstånd får påståendena om otillräcklig social distansering. 54 procent av dem med hög utbildning instämmer i att äldre än 70 år inte distanserat sig tillräckligt. Detta i jämförelse med 59 procent av dem med låg utbildning (se tabell 2). Riktningen är den motsatta när det gäller påståendet om otillräcklig social distansering av yngre än 30 år. Motsvarande andel med hög utbildning som instämmer i påståendet är 76 procent, medan 68 procent av dem med låg utbildning instämmer i detsamma (tabell 3). Alltså, ju högre utbildningsnivå, desto större avståndstagande till påståendet om att personer äldre än 70 år inte distanserat sig tillräckligt, och desto större instämmande i att personer yngre än 30 år inte distanserat sig socialt.

När det gäller det påstående om att de som är äldre än 70 år inte distanserat sig tillräckligt, är mönstret beroende på var man bor, otydligt. Däremot finns det en entydig riktning i instämmandet av att unga inte distanserar sig tillräckligt socialt. Det är här främst personer i boende på landsbygden, som tar avstånd från detta påstående, medan det är vanligare att instämma i påståendet om man bor i några av Sveriges tre största städer (se tabell 3).

Tabell 4 Typologi över socio-demografiska grupper som instämmer i eller tar avstånd från påståenden om tre olika stereotypa föreställningar om ålder

Påståenden om ålder	Instämmer helt eller delvis	Instämmer knappast eller inte alls
Gäller för samtliga påståenden	Är en person som är ung.	Är en person som är äldre.
Individer över 70 år saknar kunskap om hur de ska skydda sig från coronaviruset	Är en person med lägre utbildning.	Är en person med högre utbildning.
Individer över 70 år begränsar inte sina kontakter med andra människor tillräckligt på grund av coronaviruset	Är en person med lägre utbildning.	Är en person med högre utbildning.
Individer under 30 år begränsar inte sina kontakter med andra människor tillräckligt på grund av coronaviruset	Är en kvinna.	Är en man.

För att sammanfattat besvara den andra frågan, vad som kännetecknar de grupper som instämmer i respektive tar avstånd från de tre påståendena om ålder under coronapandemin, presenteras en grov typologisk förenkling (se tabell 4) av resultaten i tabell 1–3 som tidigare presenteras. Kännetecknande för de grupper som instämmer i den kognitiva åldersstereotypen och de bägge påståendena om otillräcklig social distansering – är att det är personer som med stor sannolikhet är unga. Detta medan kännetecknande för dem som tar avstånd från påståendena är att de troligtvis är personer som är äldre. Sedan skiljer sig det som kännetecknar grupperna åt beroende på om påståendet avser personer som är över 70 år, eller personer som är yngre än 30 år. Det är här mer troligt att personer som är unga och har en lägre utbildning instämmer i påståendena som rör individer över 70 år, såväl kopplat till äldres bristande kognitiva förmåga, dvs. föreställningen om åldersstereotypen att individer över 70 år saknar kunskap om hur man skyddar sig mot coronaviruset, som förställningen om att individer över 70 år inte distan-

serat sig tillräckligt. Detta i motsats till dem som är äldre och som har en högre utbildningsnivå, som i större utsträckning tar avstånd från dessa påståenden. När det gäller föreställningen om att dem under 30 år inte distanserat sig tillräckligt socialt är det främst de som är unga och kvinnor som instämmer i detta påstående. Detta i motsats till dem som är äldre och är män.

Pandemins betydelse för föreställningar om ålder

Den första slutsatsen är att allmänhetens föreställningar om personer över 70 år är mer positiv än väntat. Det förväntades att allmänheten främst skulle instämma i, stereotypen om den inkompetenta äldre. I motsats till det förväntade var det en stereotyp som allmänheten i mycket låg utsträckning instämde i. Eftersom denna negativa åldersstereotyp enligt tidigare forskning är universell är en tolkning att denna föreställning av någon anledning dämpades under coronapandemin. Mot bakgrund i kriskommunikationsforskningen om hur svårt det är att vända en negativ föreställning om till exempel ett land, ett varumärke eller en samhällsgrupp, väcker det tankar om den potentiella kraft en kris kan rymma till att vända negativa åldersstereotyper med tillräckligt patos av sårbarhet förmedlad kring den stereotypt porträtterade primära riskgruppen. En annan tolkning baseras på resultatet att, förutom att vara äldre, hade den grupp som i lägst utsträckning instämde i den kognitiva åldersstereotypen en högre utbildningsnivå. Eftersom Sverige, fortfarande med internationella mått mätt kan betraktas som en välfärdsstat, utifrån att medborgarna har en ganska hög utbildningsnivå och låga skillnader i socio-ekonomi, kan detta vara en förklaring till varför allmänheten i lägre utsträckning instämmer i denna stereotyp. En tredje tänkbar tolkning är att skillnaderna relaterar till den mer konkreta operationaliseringen i denna studie jämfört med tidigare studier av föreställningar om åldersstereotyper. En fjärde tänkbar tolkning kan vara att människors egen erfarenhet av att umgås med äldre vänner, släktingar och arbetskamrater som är 70 år och äldre motsäger uppfattningar om åldersstereotypen av att äldre generellt sett skulle ha nedsatt kognition. Den andra slutsatsen är att personer som är äldre är mindre fördomsfulla än yngre. Detta oavsett om de stereotypa påståendena handlar om äldre eller yngre.

Vad kan vi lära oss av detta? Att allmänheten är mindre benägen att bekräfta stereotypa föreställningar om ålder i tider av kris när personer som är äldre är den primära riskgruppen, men också att yngres beteenden är mer ifrågasatt? Mediernas rapportering om fester och sammankomster bland ungdomar och studenter kan ha spelat in, liksom det faktum att yngre inte omfattades av några särskilda restriktioner, det var också få yngre personer som fanns med i ålderstatistiken över dem som drabbats av coronaviruset under våren 2020, vilket troligen ledde till att ungdomar ansågs sig kunna röra sig mer obekymrat ute i samhället, om de inte tillhörde riskgrupper eller hade närstående att ta hänsyn till. Avsikten med Folkhälsomyndighetens rekommendationer var att skydda äldre. Men i och med

detta begränsades också rörligheten och den sociala tillvaron för personer som var äldre. En stor heterogen befolkningsgrupp förlorade över en natt delar av sitt självbestämmande. Äldre personer var den primära riskgruppen som rekommendationerna skulle skydda. De tillhörde den grupp som främst drabbades negativt av rekommendationerna, både i form av minskat handlingsutrymme och med en risk att omgivningen skulle tro att de inte klarade av social distansering. Denna studie visar att de åtminstone slapp utsättas för negativa föreställningar om äldre.

Referenser

Andersson, L (2008). *Ålderism.* Lund: Studentlitteratur.

Bennett, T. & J. Gaines (2010). Believing what you hear: The impact of aging stereotypes upon the old. *Educational Gerontology*, 36(5): 435–445.

Cuddy, A. C., Norton, M. I. & S. T. Fiske (2005). This old stereotype: the pervasiveness and persistence of the elderly stereotype. *Journal of Social Issues*, 61: 267–285.

Folkhälsomyndigheten (FHM) (2020a). *Personer över 70 bör begränsa sociala kontakter tills vidare*. Hämtad 23 mars 2021 från https://www.folkhalsomyndigheten.se/nyheter-och-press/nyhetsarkiv/2020/mars/personer-over-70-bor-begransa-sociala-kontakter-tills-vidare/ (publicerad 16 mars 2020)

Folkhälsomyndigheten (FHM) (2020b). *Utvärdering av åldersgräns för särskilda råd till personer 70 år eller äldre*. Hämtad 23 mars 2021 från https://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationsarkiv/u/utvardering-av-aldersgrans-for-sarskilda-rad-till-personer-70-ar-eller-aldre/ (uppdaterad maj 2020)

Folkhälsomyndigheten (FHM) (2020c). *Konsekvenser för personer 70 år och äldre av smittskyddsåtgärder mot covid-19*. Hämtad 23 mars 2021 från https://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationsarkiv/k/konsekvenser-for-personer-70-ar-och-aldre-av-smittskyddsatgarder-mot-covid-19/ (publicerad 22 oktober 2020)

Johnson, B. (2020). Prime Minister's statement on coronavirus (COVID-19): 12 March 2020. Hämtad 23 mars 2021 från https://www.gov.uk/government/speeches/pm-statement-on-coronavirus-12-march-2020

Jönson, H. (red, 2021). *Perspektiv på ålderism*. Lund universitet: Social work Press.

Krekula, C. & B. Johansson (red, 2017). *Introduktion till kritiska åldersstudier*. Lund: Studentlitteratur.

Robinson, T., Gustafson, B. & M. Popovich (2008). Perceptions of Negative Stereotypes of Older People in Magazine Advertisements: Comparing the Perceptions of Older Adults and College Students. *Ageing and Society*, 28: 233–251.

Sargeant, M. (2008). Age stereotypes and the media. *Tolley's communication law*, 4: 120–125.

Pinquart, M. (2002). Good News About the Effects of Bad Old-Age Stereotypes, *Experimental Aging Research*, 28(3): 317–336.

Puranen, B. (2016). Makt eller börda. En jämförelse av social position för 70+ i Mellanöstern och Sverige. *Äldre i centrum 1/2016.*

Williams, A. & H. Giles (1998). Communication of ageism. I M. L. Hecht (red) *Communicating prejudice*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

WHO (2021). *Global report on ageism*. World Health Organization. Hämtad 18 mars 2021 från https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/demographic-change-and-healthy-ageing/combatting-ageism/global-report-on-ageism

Yun, R. J. & M. E. Lachman (2006). Perceptions of aging in two cultures: Korean and American views on old age. *Journal of Cross-cultural Gerontology*, 21: 55–70.

LITAR SVENSKA FOLKET PÅ SOCIALFÖRSÄKRINGARNA?

MARIA OSKARSON OCH ANNA BENDZ

Sammanfattning
I den svenska välfärdsstatsmodellen ska socialförsäkringarna fungera som ett skyddsnät när individer inte kan försörja sig genom inkomst från arbete. Det är viktigt att socialförsäkringarna uppfattas som legitima om medborgarna ska fortsätta ge stöd till dem genom att bidra med skattemedel. Tidigare forskning har visat att förtroendet för socialförsäkringarna har varierat. I det här kapitlet bygger vi vidare på forskningen genom att analysera hur svenska folket förhåller sig till tre socialförsäkringar: Sjukförsäkringen, arbetslöshetsförsäkringen och pensionssystemet. Genom att använda resultat från den nationella SOM-undersökningen 2020 undersöker vi hur nöjda svenskarna är med socialförsäkringarna och vad variationerna i åsikter beror på. Vår analys av attityder och bedömningar rörande tre av våra största offentliga socialförsäkringssystem – sjukförsäkringen, arbetslöshetsförsäkringen och pensionen – visar på ett förhållandevis utbrett missnöje, framförallt med socialförsäkringarnas kapacitet att ge medborgarna en hygglig levnadsstandard vid sjukdom, arbetslöshet eller hög ålder. Och i de grupper som står svagast på den svenska arbetsmarknaden och privatekonomiskt är missnöjet allra störst.

En generös och universell välfärdsstat som den svenska är förtroendet och acceptansen för välfärdspolitikens olika program en förutsättning för såväl människors trygghet i olika livsfaser som för acceptansen att finansiera välfärdspolitiken med offentliga medel (Rothstein, 1994; Svallfors, 2012).[1] Socialförsäkringarna står för en stor del av välfärdspolitiken och de offentliga utgifterna. För att vi medborgare ska vilja vara med och finansiera sådant som arbetslöshetsförsäkring, sjukförsäkring och föräldraförsäkring är det viktigt att de uppfattas som legitima – att de uppfattas vara rättvist utformade, effektiva och inte missbrukas. För många blir användandet av socialförsäkringarna ett viktigt skyddsnät under delar av livet, och mötet med socialförsäkringarna och myndigheter som ansvarar för dem kan vara något som formar förtroendet för såväl socialförsäkringarna i sig som för staten. En central fråga är därmed om medborgarna litar på att socialförsäkringarna faktiskt uppnår sina mål (Svallfors 2010, 2011). Det finns en hel del tidigare forskning om attityder till och förtroende för socialförsäkringar, såväl i Sverige som i ett jämförande perspektiv (Bonoli, 2000; Kumlin, 2007; Oskarson, 2013; Oskarson,

Oskarson, Maria & Bendz, Anna (2021). Litar svenska folket på socialförsäkringarna? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

2015; Svallfors, 1996). I det här kapitlet är vårt syfte att bygga på denna forskning och analysera hur svenska folket förhåller sig till tre socialförsäkringar: Sjukförsäkringen, arbetslöshetsförsäkringen och pensionssystemet. Med utgångspunkt från den nationella SOM-undersökningen 2020 ställer vi två frågor: Litar svenska folket på socialförsäkringarna, och hur kan vi förstå vad som ligger bakom om svenskarna är nöjda eller inte?

Tre svenska socialförsäkringar

Ett kännetecken för den svenska välfärdsmodellen är att man har rätt till ett grundläggande ekonomiskt skydd om man av ett eller annat skäl inte har någon förvärvsinkomst (Esping-Andersen, 1990; Jæger, 2006; Johnson, 2010). De här systemen benämns som socialförsäkringar och de finansieras via skatter och olika typer av arbetsgivaravgifter. Socialförsäkringarna ersätter en viss del av inkomsten vid sjukdom, arbetslöshet eller när man är pensionerad från arbetslivet. Under lång tid var målsättningen att de skulle täcka omkring 80% av inkomsten. Under de senaste decennierna har ersättningsnivåerna i socialförsäkringarna sjunkit, liksom i vissa fall kvalifikationskraven skärpts. Det skedde bland annat i efterdyningarna av den ekonomiska krisen på 1990-talet men också inom ramen för ”Arbetslinjen” som introducerades av Alliansregeringen efter valet 2006. Sammantaget har detta inneburit att ersättningsgraden i socialförsäkringarna minskat.

En person som arbetar i Sverige är försäkrad och berättigad till arbetsbaserade ersättningar inom den del av den allmänna socialförsäkringen som utgör skydd vid tillfälligt inkomstbortfall såsom sjukpenning, tillfällig föräldrapenning för vård av barn samt föräldrapenning. För att kunna få ersättning för förlorad arbetsinkomst fastställs en sjukpenninggrundande inkomst (SGI) av Försäkringskassan. Arbetsinkomsten som ligger till grund för den försäkrade inkomsten begränsas av ett inkomsttak som justeras med prisnivån i samhället. Dock har denna justering inte varit tillräcklig varför den del av arbetsinkomsten som är försäkrad i den allmänna sjukpenningförsäkringen minskat i takt med stigande reallöner. Knappt hälften av männen och två tredjedelar av kvinnorna har hela inkomsten sjukpenningförsäkrad. Höjningen av taket från 7,5 till 8 prisbasbelopp under 2018 har dämpat utvecklingen något (Försäkringskassan, 2020).

För att få a-kassa baserad på sin inkomst när man blir arbetslös måste man vara medlem i en a-kassa – 2019 var det cirka 70 procent av arbetskraften som var det. Den som är arbetslös kan som mest få 80 procent av sin lön i ersättning. Under 2019 kunde man som mest få 910 kronor per arbetsdag de första hundra dagarna och därefter 760 kronor. Den som hade tjänat mer än 25 000 kronor i månaden slog i taket, vilket 70 procent av de som blivit arbetslösa från ett heltidsjobb gjorde 2019 – endast 30 procent fick en arbetslöshetsersättning som motsvarade 80 procent av sin genomsnittliga lön (Akademikernas A-kassa, 2020).

Det svenska pensionssystemet består av flera delar. Dels är det den allmäna pensionen som administreras av Pensionsmyndigheten, och dels tjänstepension som arbetsgivaren i de flesta fall står för. Därtill kan komma privat pensionssparande. För de med mycket låga inkomster under arbetslivet finns garantipension. Kompensationsgraden varierar mycket beroende på löneintervall. För månadslöner mellan 20 000 till 40 000 kronor varierade enligt en rapport från 2015 kompensationsgraden för den allmänna pensionen mellan 43 och 60 procent beroende på vilket avtalsområde och kön vi tittar på. Kvinnor har generellt lägre nivåer på kompensationsgraden än män med samma lön och avtalsområde. För tjänstepensionen ligger variationen mellan 6 och 15 procent (Minpension, 2015).

Tidigare forskning om tillit till socialförsäkringarna

Flera studier under senare år har visat på såväl ett tydligt missnöje som bristande förtroende för socialförsäkringarna (Oskarson, 2013; Oskarson, 2015; Palmer m.fl., 2015; Svallfors, 2010). Detta missnöje påverkar också förtroendet för den myndighet som har ansvar att administrera dem, det vill säga Försäkringskassan (Norén & Rohdén, 2015); och i förlängningen kan ett utbrett missnöje och låg tillit till socialförsäkringarna riskera att ifrågasätta själva socialförsäkringssystemets legitimitet (Rothstein, 1994). Det är därför viktigt att både kartlägga och försöka förstå vad som ligger bakom de varierande nivåerna av tillit.

Det finns flera faktorer som kan förklara skillnader i hur människor bedömer socialförsäkringarna. För det första har det visat sig att det finns skillnader mellan olika grupper i befolkningen, där det exempelvis har visat sig att position på arbetsmarknaden och i viss mån klasstillhörighet och inkomst spelar roll (Oskarson, 2015; Svallfors, 2010). Partitillhörighet respektive ideologiska uppfattningar har betydelse såväl för attityder och bedömningar i sig (Oskarson, 2013; Oskarson, 2015; Svallfors, 2010, 2011) liksom för hur man responderar på den faktiskt förda politiken (Bendz, 2015). För att bringa klarhet i vad som ligger bakom hur nöjd eller missnöjd man är med socialförsäkringarna kommer vi förutom att se till *socio-ekonomisk position* och *ideologi*, också analysera hur olika bedömningar och attityder till socialförsäkringarna spelar roll för hur nöjd eller missnöjd man är. Dessa bedömningar och attityder är till stor del hämtade från den rapport som Stefan Svallfors skrev för den parlamentariska socialförsäkringsutredningen 2010 (Svallfors, 2010). En första faktor är vilka *förväntningar* man tycker sig ha rätt att ställa på socialförsäkringarna vid sjukdom, arbetslöshet och hög ålder. Högt ställda förväntningar riskerar att inte bli uppfyllda och därmed bidra till missnöje. En andra dimension är *finansiering*. Socialförsäkringarna är finansierade via skattemedel och arbetsgivaravgifter, och ett missnöje kan hänga samman med att man hellre skulle se ett större ansvar av den enskilda individen och att därmed skatterna kunde sänkas. En tredje dimension är bedömningar om socialförsäkringarna har *kapacitet* att fungera som det skyddsnät de är tänkta som. En del av uppfattningen

om kapacitet handlar om hur man bedömer sin egen situation och om man litar på att socialförsäkringarna ger tillräckligt skydd den dagen de behövs. En fjärde dimension är hur man uppfattar *precisionen* i socialförsäkringarna. Om man upplever att det förekommer missbruk i så motto att personer får ersättningar de egentligen inte är berättigade till, kan legitimiteten och tilliten till socialförsäkringarna minska (Goossen m.fl., 2020; van Oorschot m.fl., 2017). Detsamma gäller naturligtvis om man uppfattar att de som faktiskt är berättigade till stöd inte får det. Något som är oklart i tidigare forskning är hur människors bedömningar av socialförsäkringarna påverkas av deras *kännedom* om hur socialförsäkringarna fungerar. Om människors bedömningar bygger på felaktiga uppfattningar om hur socialförsäkringarna faktiskt fungerar blir de krav och förväntningar som förmedlas till beslutsfattarna snedvridna, vilket riskerar underminera det politiska förtroendet för den demokratiska beslutsprocessen (Bendz & Oskarson, 2020; Oscarsson & Rapeli, 2018). I den nationella SOM-undersökningen 2020 ställde vi därför också frågan hur svarspersonerna själva upplever sin kännedom om hur de olika socialförsäkringarna fungerar. Sammantaget kommer vi att kunna ge ett fördjupat svar frågan om svenska folket litar på socialförsäkringarna, och vad som kan förklara deras nöjdhet eller missnöje.

Är svenska folket nöjda med socialförsäkringarna?

Vi börjar med den grundläggande frågan om i vad mån svenska folket är nöjda eller missnöjda med de tre socialförsäkringssystem som står i fokus här – sjukförsäkringen, arbetslöshetsförsäkringen och pensionssystemet. I den nationella SOM-undersökningen frågar vi om hur nöjd man är med hur följande offentliga försäkringssystem fungerar. Detta är väsentligt att ha i åtanke, då vi nu har olika typer av avtalsförsäkringar och även privata försäkringar som kan komplettera de kollektiva och offentliga systemen.

I tabell 1 redovisas i vad mån respondenterna i 2020 års nationella SOM-undersökning var nöjda eller missnöjda med sjukförsäkringssystemet, arbetslöshetsförsäkringen respektive pensionssystemet. Vi ser här graden av nöjdhet som en central indikator på förtroende och legitimitet.

Mellan 25 och 30 procent av de svarande angav att de var mycket eller ganska nöjda med respektive socialförsäkring. För sjukförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringen var det en lägre andel som uppgav att de var ganska eller mycket missnöjda, 24 respektive 16 procent, varför balansen mellan nöjda och missnöjda är positiv (nedersta raden i tabell 1). För pensionssystemet var det däremot fler som uttryckte att de var ganska eller mycket missnöjda. Det är värt att påpeka att det som efterfrågas är den offentliga (statliga) delen av pensionssystemet, inte systemet i sin helhet.

Tabell 1 Bedömning av socialförsäkringar, 2020 (procent)

	Sjukförsäkringen	Arbetslöshets-försäkring	Pensionssystemet
Mycket nöjd	5	5	2
Ganska nöjd	26	22	23
Varken nöjd el missnöjd	26	26	24
Ganska missnöjd	14	10	21
Mycket missnöjd	10	6	14
Ingen uppfattning	20	33	14
Summa %	100	100	100
Antal	1 773	1 769	1 788
Balansmått	+7	+11	-10

Kommentar: Frågans formulering lyder '*Hur nöjd är du med hur följande offentliga försäkringssystem fungerar?*' Svarsalterntiven framkommer i tabellen. Opinionsbalans avser andelen mycket eller ganska nöjda minus andelen ganska eller mycket missnöjda.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

I tabell 1 framgår också att ungefär en fjärdedel av de svarande uppger att de varken är nöjda eller missnöjda, och dessutom förhållandevis hög andel som uppger att de inte har någon uppfattning, sannolikt för de inte alls känner till de olika försäkringssystemen. Tidigare forskning har visat att kännedom är centralt för hur man bedömer olika offentliga verksamheter (Bendz & Oskarson, 2020). För att bringa någon klarhet i vilken betydelse kännedomen om de olika socialförsäkringarna har, ställde vi därför en direkt fråga om i vilken utsträckning svarspersonerna hade kännedom om de olika försäkringarna. Det visade sig att mellan 39 procent för arbetslöshetsförsäkringarna och 53 procent för pensionssystemet uppgav att de har mycket eller ganska stor kännedom om respektive socialförsäkring. Skillnaden i andel nöjda var stor mellan dem som uppgav mycket eller ganska god kännedom och dem som uppgav mycket eller ganska låg kännedom. Skillnaden är mellan 30 och 40 procentenheter för de olika socialförsäkringarna.

Vi har som nämndes i inledningen följt svenska folkets bedömningar av socialförsäkringarna i SOM-undersökningarna ända sedan 2004. Under denna period har det skett en rad reformer, främst inom sjukförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringen, där såväl ersättningsnivåer som kvalifikationskrav förändrats flera gånger. Dessutom har det funnits en ekonomisk kris 2008 och under år 2020 en långvarig pandemi. Detta kan antas ligga bakom de variationer i hur nöjda svenska folket är. I figur 1 visas hur bedömningarna av de tre socialförsäkringarna utvecklats under de senaste 16 åren. I figuren redovisas balansmått bland dem som svarat på frågan, och de som angett ingen uppfattning är alltså inte medräknade.

Figur 1 Utveckling av bedömningarna av socialförsäkringarna, 2004–2020 (balansmått)

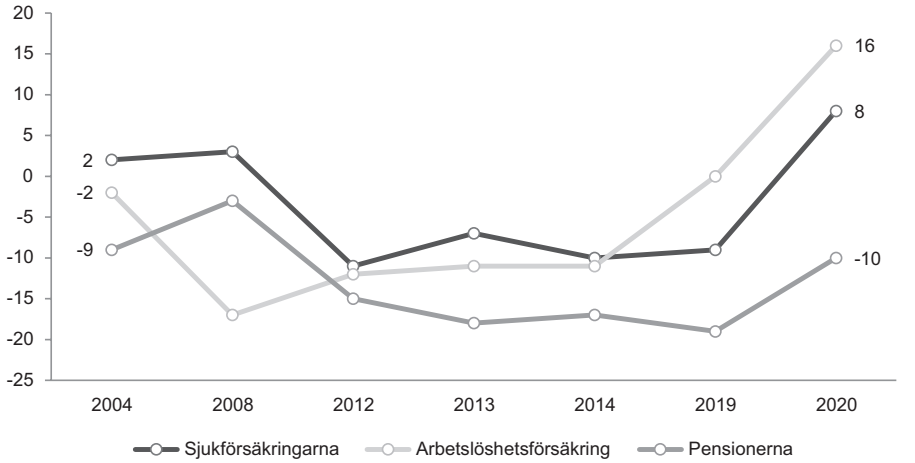

Kommentar: Frågan lyder '*Hur nöjd är du med hur följande offentliga försäkringssystem fungerar?'* Svarsalternativen var '*mycket nöjd*', '*ganska nöjd*', '*varken nöjd eller missnöjd*', '*ganska missnöjd*', '*mycket missnöjd*' samt '*ingen uppfattning*'. Figuren visar andel nöjda (mycket + ganska) minus andel missnöjda (mycket+ganska) med respektive socialförsäkringssystem.De som svarat "ingen uppfattning" är inte medräknade. Antalet respondenter varierar mellan 1 910 (sjukförsäkring 2008) och 816 (A-kassa 2012).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2004–2020.

Figuren visar en tydlig ökning av nöjdheten, eller tilliten, till framförallt sjukförsäkring och arbetslöshetsförsäkring, under de senaste åren. Sjukförsäkringarna hade ett positivt balansmått, alltså fler nöjda än missnöjda, i de första mätningarna 2004 och 2008. Mellan åren 2012 till 2019 var däremot missnöjet tydligt övervägande. År 2020 var det alltså återigen fler som uppgav att de var nöjda än som uppgav att de var missnöjda. Missnöjet med arbetslöshetsförsäkringen var som djupast 2008, då det också var en finanskris och den ökande arbetslösheten satte ljus på de låga ersättningsnivåerna. Det har funnits en positiv utveckling sedan 2014, då den nytillträdda socialdemokratiska regeringen fattade beslut om att höja taket i arbetslöshetsförsäkringen. Här spelar dock detta med "ingen uppfattning" en stor roll, eftersom det är många som inte känner till den försäkringen så väl. Bedömningar av pensionssystemet har varit övervägande negativa under hela perioden, även om vi också för dem har ett något mindre utbrett missnöje år 2020 än tidigare. I vad mån de mer positiva bedömningarna innebär ett trendskifte är för tidigt att säga. Till följd av pandemin har en rad tillfälliga, mer generösa, förändringar införts i såväl sjukförsäkring som arbetslöshetsförsäkring. Det är sannolikt också fler människor som faktiskt kommit i kontakt med dem, och kanske därmed ändrat uppfattning. Den nationella SOM-undersökningen 2020 visar också ett

generellt ökat förtroende för en rad andra samhällsinstitutioner. Det är med andra ord möjligt att den ökade nöjdheten med socialförsäkringarna hösten 2020 är en ”corona-effekt”, snarare än ett trendbrott.

I den nationella SOM-undersökningen 2020 ställde vi en rad mer detaljerade frågor om uppfattningar och bedömningar av socialförsäkringarna än i tidigare års undersökningar.[2] Dessa frågor täcker in de olika dimensioner som diskuterades i kapitlets inledning – förväntan, finansiering, kapacitet och precision. Tabell 2 visar hur de svarande förhåller sig till dessa olika dimensioner.

Om vi börjar med *förväntningar* på socialförsäkringarna kan vi konstatera att förväntningarna på att man ska kunna behålla sin invanda levnadsstandard när man inte har en inkomst från arbete är högst avseende när man går i pension, där 79 procent svarade att det har man absolut eller förmodligen rätt att förvänta sig. En något lägre andel, 63 procent, menade att man har rätt att förvänta sig att kunna behålla sin invanda levnadsstandard om man blir sjukskriven, och 42 procent att man bör kunna förvänta sig det vid arbetslöshet. Däremot var det 82 respektive 74 procent som menar att man har rätt att klara några månaders sjukskrivning eller arbetslöshet utan allvarliga konsekvenser. Förväntningarna på att sjukförsäkringarna ska fungera som ett skyddsnät är alltså höga. Avseende *finansiering*, så har den nuvarande finansieringen via skatter och arbetsgivaravgifter ett starkt stöd. I frågan om finansiering ställdes alternativet ”Bör som nu i huvudsak betalas genom skatter, egenavgifter och arbetsgivaravgifter, vilka behålls på nuvarande nivå” mot alternativet ”Bör i större utsträckning betalas av den enskilde genom egna försäkringspremier, samtidigt som skatter och arbetsgivaravgifter sänks”. Ungefär två tredjedelar av de svarande valde att de föredrar att även fortsättningsvis finansiera socialförsäkringarna med skatter och arbetsgivaravgifter på nuvarande nivå, och endast en mindre andel föredrog mer av egenfinansiering (någon fråga om ökade resurser till socialförsäkringarna ställdes tyvärr inte).

Nästa dimension är uppfattningar om socialförsäkringarnas *kapacitet*, och kan ses som en samlad bedömning av hur väl socialförsäkringarna uppfattas utgöra det skyddsnät de är tänkta att vara. Ungefär hälften av de svarande menar att sjukförsäkringen respektive arbetslöshetsförsäkringen i mycket eller ganska stor utsträckning klarar av att upprätthålla en hygglig levnadsstandard för sjukskrivna respektive arbetslösa. Avseende pensionssystemet är det endast var tredje som gör bedömningen att det klarar av att upprätthålla en hygglig levnadsstandard för pensionärerna.

Samtidigt bedöms sannolikheten att man själv inte ska klara några månaders sjukskrivning eller arbetslöshet utan allvarliga konsekvenser vara relativt låg, 18 respektive 29 procent. Däremot är det 52 procent av de svarande som bedömer sannolikheten att de får en statlig pension som inte ger en acceptabel levnadsstandard som pensionär som mycket eller ganska hög. Framförallt avseende pensionssystemet tyder detta alltså på ett glapp mellan de normativa förväntningarna vad man *borde* ha rätt till, och förväntningarna på vad man faktiskt räknar med att få.

Tabell 2 Andel som instämmer på en rad påståenden om socialförsäkringarna, 2020 (procent)

	Sjuk-försäkring	Arbets-löshets-försäkring	Pension	Lägsta antal
Rätt att förvänta sig i Sverige? Behålla sin invanda levnadsstandard om man blir sjukskriven / arbetslös / när man blir pensionär (borde man absolut/förmodligen)	63	42	79	1 748
Rätt att förvänta sig i Sverige? Klara några månaders sjukskrivning/ arbetslöshet utan allvarliga konsekvenser (borde man absolut/förmodligen)	82	74	-	1 745
Bör som nu i huvudsak betalas genom skatter, egenavgifter och arbetsgivaravgifter, vilka behålls på nuvarande nivå	77	67	76	1 754
De offentliga socialförsäkringssystemen i Sverige klarar att… upprätthålla en hygglig levnadsstandard för de sjukskrivna / de arbetslösa/ ålderspensionärerna…. (Mycket /ganska stor utsträckning)	49	55	29	1 763
Hur stor tror du sannolikheten är att du inte klarar en månads sjukskrivning / några månaders arbetslöshet utan allvarliga konsekvenser?/ ínte får en statlig pension som ger dig acceptabel levnadsstandard? (Mycket /ganska hög sannolikhet)	18	29	52	1 738
Många av dem som får sjukskriver sig är egentligen inte sjuka/ får arbetslöshetsersättning skulle kunna få ett arbete de bara ville (instämmer helt/delvis)	56	72	-	1 761
Många som skulle behöva sjukskrivning får det inte (instämmer helt/delvis)	78	-	-	1 758

Kommentar: Frågan om förväntningar lyder '*Vad borde man enligt din uppfattning ha rätt att förvänta sig som invånare i Sverige?*' Svarsalternativen är '*borde man absolut ha rätt att förvänta sig*', '*borde man förmodligen ha rätt att förvänta sig*', '*borde man förmodligen inte ha rätt att förvänsta sig*', '*borde man absolut ha rätt att förvänta sig*'. Frågan om finansiering lyder '*Socialförsäkringar är till för att garantera inkomst när människor av någon anledning inte kan försörja sig genom arbete. Det finns olika uppfattningar om hur ansvaret bör fördelas mellan den enskilde och det offentliga när det gäller att betala dessa försäkringar*'. Svarspersonerna ombads kryssa i för var och en av socialförsäkringarna vilket alternativ som ligger närmast deras uppfattning '*Bör som nu i huvudsak betalas genom skatter, egenavgifter och arbetsgivaravgifter, vilka behålls på nuvarande nivå*' eller '*Bör i större utsträckning betalas av den enskilde genom egna försäkringspremier, samtidigt som skatter och arbetsgivaravgifter sänks.*' Frågan om kapacitet lyder '*I hur stor utsträckning anser du att de offentliga socialförsäkringssystemen i Sverige klarar att…*' med svarslaternativen '*mycket stor utsträckning*', '*ganska stor utsträckning*', '*ganska liten utsträckning*' och '*mycket liten utsträckning*'. Frågan om risk lyder '*Hur stor tror du sannolikheten är att du…*' med svarsalternativen '*mycket stor sannolikhet*', '*ganska stor sannolikhet*', '*ganska liten sannolikhet*' och '*mycket liten sannolikhet*'. Frågan om precision lyder '*Hur vanligt tror du att det är att sociala bidrag och tjänster utnyttjas av sådana som egentligen inte behöver dem?*' Svarsalternativen är '*Instämmer helt*', '*instämmer delvis*', '*tar delvis avstånd*' och '*tar helt avstånd*'. Svarsalternativet '*vet inte*' erbjöds i samtliga frågor utom de om att många som sjukskriver sig/ får arbetslöshetsersättning skulle kunna arbeta respektive att många som skulle behöva sjukskrivning får det inte.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

För att socialförsäkringarna ska ha legitimitet är det viktigt att de uppfattas ge stöd till dem som behöver det, men inte till dem som egentligen skulle klara sig utan dem, alltså att precisionen i systemen är god. Frågorna är endast ställda avseende sjukförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringen. I den nationella SOM-undersökningen 2020 var det 56 procent som instämde helt eller delvis i påståendet att många av dem som sjukskriver sig egentligen inte är sjuka, och 72 procent instämde helt eller delvis att många av dem som får arbetslöshetsersättning skulle kunna få ett arbete om de bara ville. Samtidigt var det 78 procent som instämde i att många som skulle behöva sjukskrivning inte får det. Sammantaget tyder detta på en ganska låg tilltro till sjukförsäkringens och arbetslöshetsförsäkringens precision.

Vad förklarar missnöjet med socialförsäkringarna?

Hur kan vi då förklara varför missnöjet med socialförsäkringarna är så pass utbrett, som visades i tabell 1 och figur 1? Som diskuterades i kapitlets inledning finns en rad faktorer utöver de olika bedömningsfaktorer som redovisades i tabell 2 som kan spela in och ha betydelse för hur nöjd eller missnöjd man är. En första är kännedom, där bristande kännedom kan ha betydelse för hur nöjd eller missnöjd man är. Vi diskuterade ovan den ganska höga andelen som uppger att de inte har någon uppfattning alls, och därtill är det sannolikt många som inte har god kännedom om de ofta komplicerade socialförsäkringssystemen. Just att man uppfattar dem som svårgenomträngliga kan tänkas bidra till missnöje i sig. En annan faktor som kan ha betydelse för vilken tillit man har till socialförsäkringarna kan vara ens socioekonomiska situation. Å ena sidan kan de grupper som är i störst behov av den trygghet som socialförsäkringarna ger vara missnöjda om de upplever att socialförsäkringarna inte levererar vad de lovar. Å andra sidan kan de som betalar mer i skatt, och kanske inte är lika riskutsatta, uppleva att socialförsäkringarna kostar för mycket. Åsikter om socialförsäkringarnas utformning har i tidigare studier (Svallfors 2011; Oskarson 2013, 2015) också visat sig ha en ideologisk komponent, där de som står till vänster generellt är mer positiva till generösa socialförsäkringar, medan de som står till höger snarare ser alltför generösa socialförsäkringar som att de skapar inlåsningseffekter i relation till förvärvsarbete. Denna ideologiska komponent har också återspeglats i skillnader mellan partiernas sympatisörer (Oskarson, 2015). Och avslutningsvis spelar sannolikt olika förväntningar och bedömningar roll för hur nöjd man är. I det sistnämnda fallet kanske vi inte kan se bedömningarna som orsaksfaktorer, utan snarare som indikatorer på hur åsikterna hänger samman. I det följande ska var och en av dessa möjliga förklaringar diskuteras utifrån skillnaden i andel missnöjda mellan olika grupper, och analysen avslutas därefter med en sammantagen regressionsanalys där samtliga faktorer testas samtidigt.

I tabell 3 visas skillnaden i andelen ganska eller mycket missnöjda med respektive socialförsäkring mellan olika socioekonomiska grupper.

Tabell 3 Skillnaden i andel missnöjda med socialförsäkringarna inom olika grupper, 2020 (procent)

	Sjukförsäkring	A-kassa	Pension
Kännedom (mycket stor – mycket liten utsträckning)	-2	0	-10
Kön (kvinna – man)	+6	+-0	+4
Ålder (16–29 år – 65–85 år)	+7	+5	+13
Utbildning (Låg – Hög)	+2	+3	-2
Hälsa (Dålig – god)	+12	+7	+10
Månadsinkomst (max 14 999 – minst 35 000)	+6	+9	+1
Arbetsmarknadsstatus (förvärvsarbetande – utanför arb.) / (förvärvsarbetande – pensionär)	+4	-9	+4
Klass (Höga tjänstemän – övriga arbetare)	+8	+5	+18

Kommentar: Tabellen avser de som svarat att de är ganska eller mycket missnöjda med respektive socialförsäkring. Frågan lyder '*Hur nöjd är du med hur följande offentliga försäkringssystem fungerar?'* Svarsalternativen var '*mycket nöjd*', '*ganska nöjd*', '*varken nöjd eller missnöjd*', '*ganska missnöjd*', '*mycket missnöjd*' samt '*ingen uppfattning*'. De som svarat "ingen uppfattning" är inte med i analysen. Kännedom avser svar på frågan '*I vilken utsträckning känner du till hur följande offentliga försäkringssystem fungerar?*' Svarsalternativet var '*I mycket stor utsträckning*', '*I ganska stor utsträckning*', '*I ganska liten utsträckning*', '*I mycket liten utsträckning*' samt '*Vet inte*'. De socio-ekonomiska variablerna har följande kategorier: Kön: 1=kvinna, 2=man; Ålder 1=16–29 år, 2=30–49 år, 3=50–64 år och 4=65–85 år; Utbildning: 1=låg (max grundskola el. motsv.), 2=medellåg (max gymnasium, folkhögskola el. motsv.), 3= medelhög (eftergymnasial utb., högsk./univ. Kortare än 3 år) och 4= hög (högskola/universitet 3 år eller längre); Hälsa baseras på frågan '*Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd?*' och är grupperad från placering mellan 0 och 10 enligt följande: 1= dålig hälsa (0–6) 2= ok hälsa (7–8) och 3= bra hälsa (9–10); Månadsinkomst är baserad på frågan '*Ungefär hur stor, normalt sett, är din egen månadsinkomst före skatt?*' och grupperad enligt följande: 1=max 14 999 SEK, 2= 15 000–34 999 SEK och 3= mer än 35 000 SEK; Utanför arbetsmarknaden avser sjuk/aktivitetsersättning, arbetslös eller i arbetsmarknadspolitisk åtgärd och är baserad på frågan '*Vilken av de här grupperna tillhör du för närvarande?*' Med svarsalternativen '*Förvärvsarbetande (även sjukskriven, föräldraledig)*', '*har arbete i arbetsmarknadspolitiska åtgärder / genomgår aretsmarknadsutbildning*', '*arbetslös*', '*ålderspensionär/ avtalspensionär*', '*har sjuk-/aktivitetsersättning*' samt '*studerande*'; Klassvariabeln är baserad på Europeisk socio-ekonomisk indelning (ESeC) av eget yrke utifrån frågan '*Vilket är/var ditt senaste yrke? Om du inte är yrkesverksam för närvarande gäller frågan ditt senaste yrke*'. Kategorierna i EsEC är Hög tjänsteman; ledande befattning, Kvalificerad tjänsteman, Övrig tjänsteman, Småföretagare exkl. lantbrukare , Lantbrukare m. fl., Arbetsledare; tekniker, Yrkesutbildad inom handel/service/omsorg, Yrkesutbildad arbetare och Övrig arbetare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Skillnaden i andelen missnöjda mellan dem med mycket stor och mycket liten kännedom om sjukförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringen är närmast försumbar. Däremot är de med mycket stor kännedom om pensionssystemet mindre missnöjda än de med mycket dålig kännedom. Avseende skillnader mellan kvinnors och mäns missnöje är kvinnor mer missnöjda med sjukförsäkringen och pensionen, medan det inte är någon skillnad avseende arbetslöshetsförsäkringen. Yngre är mer

missnöjda än äldre, främst avseende pensionssystemet. Däremot kan tilläggas att allra störst missnöje finns i gruppen 50–64 år. Det finns inga stora skillnader i nöjdhet mellan olika utbildningsgrupper, medan däremot hur man bedömer sin hälsa har ett tydligt samband med hur nöjd man är med alla tre socialförsäkringar. De som uppger att de har dålig hälsa är mer missnöjda. Förhållandevis tydliga skillnader mellan hög- och låginkomsttagare med större missnöje bland dem med låg inkomst finns för sjukförsäkring och arbetslöshetsförsäkring, men däremot inte för pension. Förvärvsarbetande är mer missnöjda med sjukförsäkringen än vad de utanför arbetsmarknaden är, medan mönstret är det omvända för arbetslöshetsförsäkringen. Avseende pensionssystemet är förvärvsarbetande mer missnöjda än de som redan är pensionärer. Avslutningsvis finner vi de största gruppskillnaderna mellan olika yrkesgrupper. Högre tjänstemän är genomgående mindre missnöjda med såväl sjukförsäkring och arbetslöshetsförsäkring som med pensionssystemet än okvalificerade arbetare. Det finns alltså vissa ganska tydliga gruppskillnader i missnöjet, främst avseende hälsa och position på arbetsmarknaden. Kännedom om systemen har främst betydelse för hur nöjd man är, snarare än för missnöjet då många som svarade att de hade låg kännedom svarade ”vet ej” eller ”ingen uppfattning” på frågan om hur nöjd man är.

En andra faktor som kan ha betydelse för hur nöjd eller missnöjd man är med socialförsäkringarna är ideologisk vänster-högerposition, vilket visas i tabell 4.

Tabell 4 Andel som anger att de är ganska eller mycket missnöjda med respektive socialförsäkring inom ideologiska grupper, 2020 (procent)

	Sjukförsäkring	A-kassa	Pension	Lägsta n
Klart till vänster	35	26	44	129
Något till vänster	26	19	34	273
Varken till vänster eller höger	29	21	40	307
Något till höger	25	23	40	315
Klart till höger	42	29	56	140
Skillnad	-7	-3	-12	

Kommentar: Tabellen avser de som svarat att de är ganska eller mycket missnöjda med respektive socialförsäkring. Frågan lyder ’*Hur nöjd är du med hur följande offentliga försäkringssystem fungerar?’* Svarsalternativen var ’*mycket nöjd*’, ’*ganska nöjd*’, ’*varken nöjd eller missnöjd*’, ’*ganska missnöjd*’, ’*mycket missnöjd* samt ’*ingen uppfattning*’. De som svarat ”ingen uppfattning” är inte med i analysen. Vänster-högerplacering är svar på frågan ’*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*. Svarsalternativen framkommer i tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Skillnaderna mellan dem som står klart till vänster och klart till höger är ganska begränsade. Däremot visar tabell 4 på att de som står klart till vänster är betydligt mer missnöjda än de som står *något* till höger, och att den största skillnaden i andel missnöjda med sjukförsäkringen finns mellan dem som står något och klart till höger. Samma mönster, om än mindre uttalat, finns avseende arbetslöshetsförsäkringen. Avseende pensionssystemet är det de som står något till vänster som är minst missnöjda, och de som står mest till höger allra mest missnöjda. Bedömningarna följer alltså inte entydigt vänster-högerposition. En förklaring till detta kan vara den partipolarisering av socialförsäkringarna som skett under de senaste decennierna. Detta tydliggörs i tabell 5, som visar skillnader mellan de olika partiernas sympatisörer.

Tabell 5 Andel missnöjda med socialförsäkringarna inom rikspartierna, 2020 (procent)

	Sjukförsäkring	A-kassa	Pension	Lägsta n
Vänsterpartiet	34	22	48	110
Socialdemokraterna	25	20	32	311
Miljöpartiet	23	18	39	57
Centerpartiet	26	15	30	101
Liberalerna	20	14	32	43
Moderaterna	23	21	41	219
Kristdemokraterna	29	30	42	64
Sverigedemokraterna	42	34	59	159
Max skillnad	-22 (L – SD)	-20 (L – SD)	-29 (C – SD)	

Kommentar: Tabellen avser de som svarat att de är ganska eller mycket missnöjda med respektive socialförsäkring. Frågan lyder '*Hur nöjd är du med hur följande offentliga försäkringssystem fungerar?*' Svarsalternativen var '*mycket nöjd*', '*ganska nöjd*', '*varken nöjd eller missnöjd*', '*ganska missnöjd*', '*mycket missnöjd* samt '*ingen uppfattning*'. De som svarat "ingen uppfattning" är inte med i analysen. Partisympati avser svar på frågan '*Vilket parti tycker du bäst om i dag?*' följt av alla riksdagspartier som svarsalternativ samt '*Annat parti [fritext]*'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Det första som kan konstateras är att Sverigedemokraternas sympatisörer uttrycker mest missnöje med samtliga tre socialförsäkringssystem som är i fokus här, och skillnaderna i andelen missnöjda mot de övriga partierna är tydliga. Avseende sjukförsäkringen är det bland Vänsterpartiets sympatisörer det finns ett mer utbrett missnöje, medan skillnaderna i andelen missnöjda mellan övriga partiers sympatisörer är små. Avseende arbetslöshetsförsäkringen är andelen missnöjda nästan lika stor bland Kristdemokraternas sympatisörer som bland Sverigedemokraternas, medan framförallt Liberalernas sympatisörer uttrycker ett mer begränsat missnöje.

När det gäller Liberalerna är det emellertid viktigt att uppmärksamma att antalet svarande är få. Avseende pensionssystemet återfinns högsta andelarna missnöjda förutom bland Sverigedemokraternas sympatisörer också bland Vänsterpartiets och i viss mån Moderaternas och Kristdemokraternas sympatisörer.

Andelen som är missnöjda visar alltså inget entydigt mönster mellan vänster och höger, eller mellan olika regeringsalternativ. De som befinner sig närmare den politiska mitten tycks vara mindre missnöjda än de som står längre till höger eller vänster, och Sverigedemokraternas sympatisörer är de som är allra mest missnöjda med såväl sjukförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringen som med pensionssystemet.

Nästa steg är att se till hur andelen missnöjda varierar med uppfattning om förväntningar, finansiering, kapacitet och precision som diskuterades tidigare i kapitlet. Tabellen nedan visar skillnaden i andel missnöjda mellan de olika svarsalternativen som visas inom parentes, till exempel (”borde man absolut/förmodligen” – ”borde man troligen/absolut inte”). Ett positivt värde anger en högre andel bland dem som instämmer än bland dem som inte gör det. Liksom i de föregående tabellerna innebär en stor procentskillnad att bedömningen spelar roll för hur nöjd eller missnöjd man är. Naturligtvis kan man inte tala om orsakssamband eller förklaringar i detta sammanhang, då missnöje kan påverka bedömningarna lika väl som vice versa. Snarare kan detta ge en uppfattning om hur de olika bedömningarna hänger samman.

Avseende normativa uppfattningar om vad man borde ha rätt att förvänta sig är det främst för pensionen som detta spelar roll. De som anser att man borde ha rätt att förvänta sig att behålla sin invanda levnadsstandard när man blir pensionär är klart mer missnöjda med pensionssystemet än de som inte delar denna normativa uppfattning. Det är värt att påminna om att 79 procent av de svarande instämde att man borde ha rätt att förvänta sig detta (se tabell 2). De som stödjer den nuvarande finansieringsmodellen är mindre missnöjda än de som skulle vilja se ett större ansvar för de enskilda och sänkta avgifter och skatter, men skillnaden är ganska måttlig (cirka 10 procentenheter). Uppfattningarna om huruvida de olika socialförsäkringssystemen klarar av att upprätthålla en hygglig levnadsstandard för dem som berörs har ett tydligt samband med missnöjet. Skillnaderna i andel missnöjda mellan dem som instämmer i påståendet och de som inte gör det är 27 procentenheter för sjukförsäkringen, 15 procentenheter för arbetslöshetsförsäkringen och hela 32 procentenheter för pensionssystemet. Även sannolikheten att man inte ska få tillräcklig ersättning från socialförsäkringarna har ett ganska tydligt samband med hur nöjd man är. De som uppfattar en hög sannolikhet att inte få tillräcklig ersättning är klart mer missnöjda. Misstankar om att många som får sjukpenning respektive arbetslöshetsersättning skulle kunna arbeta om de bara ville spelar däremot ingen roll för andelen missnöjda. Däremot har uppfattningen huruvida många som skulle behöva sjukskrivning inte får det en klar betydelse för missnöjet med sjukförsäkringssystemet. Sammantaget tycks det alltså vara

Tabell 6 Missnöje med socialförsäkringar efter bedömningar av socialförsäkringarna när det gäller ett antal områden. Skillnad i andel missnöjda bland dem som instämmer / har motsatt uppfattning, 2020

	Sjukförsäkring	Arbetslöshetsförsäkring	Pension	Lägsta antal
Rätt att förvänta sig i Sverige? Behålla sin invanda levnadsstandard om man blir sjukskriven / arbetslös/ när man blir pensionär (borde man absolut/förmodligen – borde man troligen /absolut inte)	+2	+5	+14	1 731
Rätt att förvänta sig i Sverige? Klara några månaders sjukskrivning/ arbetslöshet utan allvarliga konsekvenser ((borde man absolut/ förmodligen – borde man troligen /absolut inte)	-4	-4		1 730
Bör som nu i huvudsak betalas genom skatter, egenavgifter och arbetsgivaravgifter, vilka behålls på nuvarande nivå	-11	-9	-8	1 388
De offentliga socialförsäkringssystemen i Sverige klarar att… upprätthålla en hygglig levnadsstandard för de sjukskrivna / de arbetslösa/ ålderspensionärerna…. Mycket /ganska stor utsträckning – ganska/mycket låg utsträckning)	-27	-15	-32	1 750
Hur stor tror du sannolikheten är att du inte en månads sjukskrivning / några månaders arbetslöshet utan allvarliga konsekvenser?/ ínte får en statlig pension som ger dig acceptabel levnadsstandard? (Mycket /ganska hög sannolikhet – ganska/mycket låg sannolikhet)	+20	+11	+26	1 723
Många av dem som får sjukskriver sig är egentligen inte sjuka/ får arbetslöshetsersättning skulle kunna få ett arbete de bara ville (instämmer helt/delvis – helt / delvis av motsatt uppfattning)	+-0	+2	--	1 747
Många som skulle behöva sjukskrivning får det inte (instämmer helt/delvis – helt / delvis av motsatt uppfattning)	+16	--	--	1 746

Kommentar: Tabellen avser de som svarat att de är ganska eller mycket missnöjda med respektive socialförsäkring. Frågan lyder '*Hur nöjd är du med hur följande offentliga försäkringssystem fungerar?'* Svarsalternativen var '*mycket nöjd*', '*ganska nöjd*', '*varken nöjd eller missnöjd*', '*ganska missnöjd*', '*mycket missnöjd*' samt '*ingen uppfattning*'. De som svarat "ingen uppfattning" är inte med i analysen. Frågan om förväntningar lyder '*Vad borde man enligt din uppfattning ha rätt att förvänta sig som invånare i Sverige?*' Svarsalternativen är '*borde man absolut ha rätt att förvänta sig*', '*borde man förmodligen ha rätt att förvänta sig*', '*borde man förmodligen inte ha rätt att förvänsta sig*', '*borde man absolut ha rätt att förvänta sig*'. Frågan om finansiering lyder '*Socialförsäkringar är till för att garantera inkomst när människor av någon anledning inte kan försörja sig genom arbete. Det finns olika uppfattningar om hur ansvaret bör fördelas mellan den enskilde och det offentliga när det gäller att betala dessa försäkringar*'. Svarspersonerna ombads kryssa i för var och en av socialförsäkringarna vilket alternativ som ligger närmast deras uppfattning '*Bör som nu i huvudsak betalas genom skatter, egenavgifter och arbetsgivaravgifter, vilka behålls på nuvarande nivå*' eller '*Bör i större utsträckning betalas av den enskilde genom egna försäkringspremier, samtidigt som skatter och arbetsgivaravgifter sänks.*' Frågan om kapacitet lyder '*I hur stor utsträckning anser du att de offentliga socialförsäkringssystemen i Sverige klarar att…*' med svarsalternativen '*mycket stor utsträckning*', '*ganska stor utsträckning*', '*ganska liten utsträckning*' och '*mycket liten utsträckning*'. Frågan om risk lyder '*Hur stor tror du sannolikheten är att du…*' med svarsalternativen '*mycket stor sannolikhet*', '*ganska stor sannolikhet*', '*ganska liten sannolikhet*' och '*mycket liten sannolikhet*'. Frågan om precision lyder '*Hur vanligt tror du att det är att sociala bidrag och tjänster utnyttjas av sådana som egentligen inte behöver dem?*' Svarsalternativen är '*Instämmer helt*', '*instämmer delvis*', '*tar delvis avstånd*' och '*tar helt avstånd*'. Svarsalternativet '*vet inte*' erbjöds i samtliga frågor utom de om att många som sjukskriver sig/ får arbetslöshetsersättning skulle kunna arbeta respektive att många som skulle behöva sjukskrivning får det inte.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

uppfattningar om systemens kapacitet som har störst betydelse för hur nöjd eller missnöjd man är. Vi vill här påminna om att vi inte kan vara säkra på sambandets riktning. Men vi kan inte utesluta att det är missnöjet som påverkar uppfattningen om systemens kapacitet.

Den sammantagna bilden

Avslutningsvis ska vi analysera de olika förklaringsfaktorerna sammantaget, då det finns skäl att misstänka att de hänger samman och alltså till viss del fångar upp samma faktorer. Vi vet att exempelvis frågor om skattefinansiering kan hänga samman med såväl ideologi och partisympati som inkomst. Med regressionsanalys kan vi fastställa sambandet mellan en viss faktor och hur nöjd eller missnöjd man är under kontroll för övriga faktorer.

I tabell 7 redovisas resultatet av regressionsanalyserna. Den beroende variabeln är hur nöjd eller missnöjd man är med respektive socialförsäkring (se tabell 1). De som uppgett att de inte har någon uppfattning är inte medtagna, så variabeln har fem värden från mycket nöjd till mycket missnöjd, och negativa koefficienter innebär alltså större missnöje. I modellen ingår samtliga faktorer som redovisats ovan, alltså socio-ekonomisk position, vänster-högerposition, ideologi, partisympati samt de bedömningarna om legitima förväntningar finansiering, kapacitet, och precision.

Av de olika socioekonomiska faktorerna är det delvis olika faktorer som hänger samman med missnöjet för de tre socialförsäkringarna, när alla faktorer analyseras samtidigt. För sjukförsäkringen ser vi signifikanta effekter av ålder, där unga är mindre missnöjda, utbildning där högre utbildning hänger samman med större missnöje och arbetsmarknadsstatus där de utanför arbetsmarknaden något förvånande är mindre missnöjda. Vidare har vi en signifikant effekt av hälsotillstånd, där bättre hälsa är förknippat med mindre missnöje. Därtill har personer i mellanpositioner, egenanställda och arbetare samtliga signifikant högre missnöje än högre tjänstemän. För arbetslöshetsförsäkringen är det endast utbildning och hälsotillstånd som har signifikanta effekter. Om man är nöjd eller missnöjd med pensionssystemet hänger samman med ålder och klassposition, där det framförallt är arbetarklassen som är signifikant mer missnöjda än de högre tjänstemännen som är referenskategorin här. Att det inte finns några signifikanta könsskillnader i tabellen förklaras av att kön samvarierar med övriga socio-ekonomiska och ideologiska variabler.
Ideologisk vänster-högerposition har endast signifikant samband med hur nöjd eller missnöjd man är med sjukförsäkringen när vi kontrollerar för alla övriga faktorer, där de som står mer till höger är mer något missnöjda. Här är dock värt att påminna om de snarast kurvlinjära samband som visades i tabell 4, där det var de som stod längst till höger som framförallt var missnöjda. Avseende partisympati kvarstår det inga signifikanta effekter. Undantaget är hur nöjd man är med pensionssystemet, där de som sympatiserar med Sverigedemokraterna är signifikant mer missnöjda än de som sympatiserar med Socialdemokraterna (referensgrupp).

Tabell 7 Förklaringar till variation i nöjdhet med socialförsäkringarna, 2020 (OLS-regression)

	Sjuk-försäkring	Arbetslöshets-försäkring	Pension
Kön	-0,023	-0,019	-0,01
Ålder	-0,075 *	0,020 *	0,108 **
Utbildning	0,077 *	0,078 *	0,042
Månadsinkomst	0,095	0,053	0,057
Utanför arbetsmarknaden	-0,377 ***	-0,055	-0,114
Hälsa	-0,034 *	-0,039 *	-0,024
Högre tjänstemän	ref	ref	ref
Mellanskikt	0,187 *	0,074	0,162 *
Arbetare	0,232 *	0,137	0,337 ***
Egen-anställd	0,318 *	0,110	0,193
Utan yrke	0,210	0,187	0,269 *
Vänster-högerposition	0,083 *	0,058	0,051
Partisympati – Socialdemokraterna utgör referens			
Vänsterpartiet	0,080	-0,010	0,151
Centerpartiet	-0,005	-0,015	0,054
Liberalerna	0,055	-0,011	0,071
Moderaterna	-0,032	0,054	0,148
Kristdemokraterna	0,021	0,094	0,078
Miljöpartiet	0,015	-0,072	0,218
Sverigedemokraterna	0,212	0,226	0,317 **
Rätt att förvänta sig i Sverige? Behålla sin invanda levnadsstandard om man blir sjukskriven	0,026	-0,014	-0,041
Rätt att förvänta sig att klara några månaders sjukskrivning utan allvarliga konsekvenser?	0,036	0,043	--
Bör som nu i huvudsak betalas genom skatter, egenavgifter och arbetsgivaravgifter, vilka behålls på nuvarande nivå	0,088	0,101 *	0,018
De offentliga socialförsäkringssystemen i Sverige klarar att… upprätthålla en hygglig levnadsstandard för ….	0,297 ***	0,252 ***	0,293 ***
Hur stor tror du sannolikheten är att du inte klarar en månads sjukskrivning	-0,123 ***	-0,078 **	-0,156 ***
Många av dem som får skulle kunna arbeta om de bara ville	0,036	-0,044	--
Många som skulle behöva sjukskrivning får det inte	-0,214 ***	--	--
Kännedom om respektive socialförsäkring	0,024	0,056 *	0,032
R2	*0,214*	*0,134*	*0,266*
Antal	*1 102*	*929*	*1 218*

Kommentar: De beroende variablerna avser hur nöjd eller missnöjd man är med respektive socialförsäkring och baseras på frågan '*Hur nöjd är du med hur följande offentliga försäkringssystem fungerar?'* Svarsalternativen var '*mycket nöjd*', '*ganska nöjd*', '*varken nöjd eller missnöjd*', '*ganska missnöjd*', '*mycket missnöjd*' samt '*ingen uppfattning*'. De som svarat "ingen uppfattning" är inte med i analysen.Övriga variabler har värden enligt följande. Kön: 1=kvinna, 2=man; Ålder 1=16–29 år, 2=30–49 år, 3=50–64 år och 4=65–85 år; Utbildning: 1=låg, 2=medellåg, 3= medelhög och 4= hög; Egen månadsinkomst: 1= max 14 999 SEK, 2= 15 000–34 999 SEK och 3= mer än 35 000 SEK; Utanför arbetsmarknaden 1= sjuk/aktivitetsersättning, arbetslös eller i arbetsmarknadspolitisk åtgärd, 0= övriga; Hälsa är grupperad från placering mellan 0 och 10 enligt följande: 1= dålig hälsa (0–6) 2= ok hälsa (7–8) och 3= bra hälsa (9–10); Klassvariabeln är baserad på Europeisk socio–ekonomisk indelning (ESeC) av eget yrke där de sammanslagna kategorina är högre tjänstemän = höga tjänstemän och ledande befattningar samt kvalificerade tjänstemän, mellanskikt =övriga tjänstemän, arbetsledare och tekniker samt yrkesutbildade inom handel/service/omsorg, arbetare= yrkesutbildade arbetare och övriga arbetare, egenanställda= småföretagare och lantbrukare; utan yrke= de som ej uppgivit något yrke; Vänster–högerposition avser egenplacering: 1 = klart till vänster, 2= något till vänster, 3= varken vänster eller höger, 4= något till höger och 5=klart till höger; Partisympati avser svar på frågan '*Vilket parti tycker du bäst om i dag?*' följt av alla riksdagspartier som svarsalternativ samt '*Annat parti [fritext]*'. Finansiering: 1= '*Bör som nu i huvudsak betalas genom skatter, egenavgifter och arbetsgivaravgifter, vilka behålls på nuvarande nivå*', 2= vet inte, 3= '*Bör i större utsträckning betalas av den enskilde genom egna försäkringspremier, samtidigt som skatter och arbetsgivaravgifter sänks*'. De offentliga socialförsäkringssystemen i Sverige klarar att…: 1= mycket stor utsträckning, 2= ganska stor utsträckning, 3= vet inte, 4= i ganska liten utsträckning, 5= i mycket liten utsträckning; Sannolikheten att inte själv klara sig: 1= mycket stor sannolikhet, 4= ganska stor sannolikhet, 3= vet inte, 4= ganska liten sannolikhet, 5= mycket liten sannolikhet; Rätt att förvänta sig: 1= borde man absolut ha rätt att förvänta sig, 2= borde man antagligen ha rätt att…, 3= vet inte, 4= borde man förmodligen inte och 5= borde man absolut inte; Misstanke om missbruk: 1= Instämmer helt, 2= instämmer delvis, 3= tar delvis avstånd, 4= tar helt avstånd; Många som behöver sjukskrivning får det inte: 1= Instämmer helt, 2= instämmer delvis, 3= tar delvis avstånd, 4= tar helt avstånd, Kännedom: 1= mycket stor utsträckning, 2= ganska stor utsträckning, 3= vet inte, 4= i ganska liten utsträckning, 5= i mycket liten utsträckning. Se vidare kommentar till tabell 2. Signifikansnivåer P<0.05=* p<0.01=** p<0.001=*** .

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

När vi ser till de olika mer specificerade bedömningarna i relation till socialförsäkringarna är det värt att påminna om att vi inte talar om orsakssamband, utan snarare om komplexiteten i attityder och bedömningar av socialförsäkringarna. Vi kan dock konstatera att det som närmast förefaller hänga samman med hur nöjd eller missnöjd man är verkar fortfarande vara den allmänna bedömningen om huruvida socialförsäkringarna faktiskt klarar av att upprätthålla en hygglig levnadsstandard för dem som berörs, och detta också under kontroll för alla övriga faktorer i modellen. Även bedömningen av sannolikheten att man själv inte ska klara sig på den ersättning man får har även i denna komplexa modell ett tydligt samband med om man är nöjd eller missnöjd. Avslutningsvis så finns ett tydligt samband mellan misstanken om att många som skulle behöva sjukskrivning inte får det, och hur nöjd man är med sjukförsäkringssystemet.

Litar svenska folket på socialförsäkringarna?

Svaret på frågan i rubriken är att svenska folket inte fullt ut litar på socialförsäkringarna. Vår analys av attityder och bedömningar rörande tre av våra största offentliga socialförsäkringssystem – sjukförsäkringen, arbetslöshetsförsäkringen och pensionen – visar på ett förhållandevis utbrett missnöje. Även om andelen missnöjda minskat något det senaste året, sannolikt till viss del som följd av reformer de senaste åren liksom åtgärder för att möta corona-pandemin, förefaller inte socialförsäkringarna uppfattas vara det tillförlitliga skyddsnät som de är tänkta att vara. Åtminstone inte för alla. Ekonomiskt svagare grupper är mindre nöjda än de med en mer stabil ekonomisk och social position, vilket innebär att de som behöver skyddsnäten mest förefaller lita på dem i minst utsträckning. Den faktor som slår igenom allra mest som förklaring till detta missnöje är uppfattningen att socialförsäkringarna inte klarar av att upprätthålla en hygglig levnadsstandard för dem som är berörda. Trots ett utbrett stöd för den typ av i huvudsak skattefinansierade socialförsäkringar som vi har idag, förefaller inte de kanske högt ställda förväntningarna om att man borde ha rätt att behålla sin invanda levnadsstandard vid sjukdom, arbetslöshet eller pension infrias fullt ut. Vi ser redan idag en rad olika avtals- och kompletteringsförsäkringar som kan säkerställa levnadsstandarden vid sjukdom, arbetslöshet eller hög ålder för dem som redan har en trygg ekonomi och arbetsmarknadssituation. Men för dem som inte har sådana tillägg, förefaller hålen i skyddsnäten allt större. Framtiden lär visa om politiska beslut solidariskt kommer att åtgärda dessa hål, eller om det kommer att bli allt mer av en ensak för den enskilde att ordna sitt eget skyddsnät.

Noter

1 Detta kapitel är skrivet inom ramen för forskningsprojektet ”Förtroende som feedback – hur policyförändringar och kunskap påverkar förtroendet för socialförsäkringarna” finansierat av Försäkringskassan.

2 Dessa frågor är till stor del replikering av frågor från Välfärdsstatsundersökningen 2010. Se vidare Svallfors (2010).

Referenser

Akademikernas A-kassa (2020). Arbetslöshetsrapporten 2020. https://arbetsloshetsrapporten.se/

Bendz, Anna (2015). Paying Attention to Politics: Public Responsiveness and Welfare Policy Change. *Policy Studies Journal* 43(3):309–332.

Bendz, Anna & Maria Oskarson (2020). The welfare reality check: how policy–specific information influences public responsiveness. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*.

Bonoli, Giuliano (2000). Public attitudes to social protection and political economy traditions. *European Societies* 2:431–452.

Esping–Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Försäkringskassan (2020) Försäkrad inkomst i socialförsäkringen. Korta analyser 2020:2.

Goossen, Mikael, Johansson Sevä, Ingemar & Ragnar Lundström (2020). Suspicion of Welfare Overuse in Sweden: The Role of Left–Right Ideology, Anti–Immigrant Attitudes and Gender. *Scandinavian Political Studies*: 1–25.

Jæger, Mads Meier (2006). Welfare Regimes and Attitudes Towards Redistribution: The Regime Hypothesis Revisited. *European Sociological Review* 22:157–170.

Johnson, Björn (2010). *Kampen om sjukfrånvaron*. Lund: Arkiv.

Kumlin, Staffan (2007). The Welfare State: Values, Policy Preferences, and Performance Evaluations. I Russel J. Dalton and Hans–Peter D. Klingemann (red) *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Minpension (2015) Hur stor blir pensionen. En rapport om kompensationsgrader hos användare av Minpension.se år 2015

Norén, Bretzer Ylva & Helena Rohdén (2015). Människors tillit till våra ekonomiska trygghetssystem. Socialförsäkringsrapport 2015:12.

Oscarsson, Henrik & Lauri Rapeli (2018). Citizens and political sophistication. I *Oxford Encyclopedia of Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Oskarson, Maria (2013). Kampen om socialförsäkringarna. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Oskarson, Maria (2015). Klämda mellan policy och politik – inställning till socialförsäkringarna 2004–2014. I Bengt Johansson Annika Bergström, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Palmer, Edward, Xie, Nicole & David Dager (2015). Människors tillit till våra ekonomiska trygghetssystem. Socialförsäkringsrapport 2015:12.

Rothstein, Bo (1994). *Vad bör staten göra? Om välfärdspolitikens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS förlag.

Svallfors, Stefan (1996). *Välfärdsstatens moraliska ekonomi. Välfärdsopinionen i 90–talets Sverige*. Umeå: Boréa.

Svallfors, Stefan (2010). Trygg, stöttande, tillitsfull? Svenskarnas syn på socialförsäkringarna. I Rapport för den parlamentariska socialförsäkringsutredningen.

Svallfors, Stefan (2011). A Bedrock of Support? Trends in Welfare State Attitudes in Sweden 1981–2010. *Social Policy & Administration* 45(7):806–825.

Svallfors, Stefan (red, 2012). *Contested Welfare States. Welfare Attitudes in Europe and Beyond*. Stanford: Stanford University Press.

van Oorschot, Wim, Roosma, Femke, Meuleman, Bart & Tim Reeskens (red, 2017). *The Social Legitimacy of Targeted Welfare: Attitudes to Welfare Deservingness*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

LJUDBOKEN TAR NYA TAG – POPULÄR BÅDE VIA BIBLIOTEK OCH PRENUMERATIONSTJÄNST

BIRGITTA WALLIN, TOBIAS CARLSSON OCH
DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning
Kapitlet behandlar läsning av böcker i olika format; tryckta böcker, e-böcker och ljudböcker, bland män och kvinnor i relation till ålder, bostadsort och utbildningsnivå. Vi undersöker hur årets siffror ställer sig gentemot föregående års nationella SOM-undersökningar. Läsning av ljudböcker 2020 ökar mest i jämförelse med 2019, som var ett mellanår för ljudboken. Föräldrars högläsning för barn har minskat med tre procentenheter under 2020 jämfört med 2019. Detta trots ökad hemmatillvaro p.g.a. den pågående pandemin. Den främsta källan för att få tag på tryckta böcker är fortsatt bokhandel trots en minskning med 6 procentenheter sedan året före. Prenumerationstjänster är det vanligaste sättet att få tillgång till ljudböcker medan e-böcker skaffas i stort sett i lika stor utsträckning via prenumerationstjänster som via bibliotek och nätbokhandel. Intressant att notera är att nedladdningen av e-böcker har ökat både hos biblioteken och prenumerationstjänsterna trots att läsning av e-böcker endast har ökat med en procentenhet både när det gäller läsning ofta och någon gång per år.

Litteraturens ställning när ljudböcker tar över bokmarknaden diskuteras av forskare på dagstidningars insändarsidor under tidigt 2021 (se till exempel Borg, 2021; Wikberg, 2021b). Ena lägret menar att ljudböcker är dåligt för alla; författare, bokhandel och läsare, medan det andra lägret framhåller att ljudböcker är ett komplement och att de som läser ljudböcker också oftast läser tryckta böcker. Samhällsdebatten i stort handlar om tryckta böckers högre status jämfört med digitala böcker. Ska ljudböcker ens räknas som läsning när man inte läser med ögonen? Inom forskningen framhålls det från flera håll att ljudbokslyssning kan ses som läsning (Tattersall Wallin, 2021; Have & Stougaard Pedersen, 2021). I ny forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap konceptualiseras läsning och det poängteras att olika läsaktiviteter använder olika sinnen. Detta lyfts fram genom koncepten Reading by listening, Reading by seeing och Reading by touch, som syftar på att hörsel, känsel och syn kan användas av olika läsare för att ta del av litteratur i olika situationer (Tattersall Wallin, 2021). I den ovan nämnda debatten saknades reflektion kring de personer som inte kan läsa på ett traditionellt vis

Wallin, Birgitta, Carlsson, Tobias & Gunnarsson Lorentzen, David (2021). Ljudboken tar nya tag – populär både via bibliotek och prenumerationstjänst. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

på grund av läsnedsättningar och fysiska hinder. Denna rättvise- och demokratiaspekt lyfts i en artikel i Dagens Nyheter där flera format anses ge tillgång till mer information och därmed bidra till social hållbarhet (Bengtsson, 2021).

Debatten tyder på att läsning är något som engagerar många vilket gör att de frågor vi ställer om läsning i den årliga SOM-undersökningen är ständigt aktuella och intressanta. Under flera år har vi kunnat följa den ökande konsumtionen av ljudböcker och efter en mindre ökning under 2019 har ljudboken tagit nya tag under pandemiåret 2020 och nått nya nivåer av användning. I kapitlet diskuteras vilka läsarna är och vilket format de föredrar att läsa i samt hur de får tag på sina böcker. Förlagens och bokhandelns försäljningsstatistik visar bara en del av verkligheten då vår statistik visar att det vanligaste sättet att få tag på böcker är som gåvor eller lån från familj och vänner.

Vikten av högläsning för barn lyfts i många sammanhang och så också i detta kapitel då vi ser en stadig nedgång av högläsning för barn sedan 2016, framför allt bland kvinnor.

Läsning över tid

Om vi tittar på svenskars läsning över tid ser vi att antalet personer som läst minst någon gång det senaste året är relativt stabil. 1995 hade 86 procent läst en bok och 2020 angav 83 procent att de läst bok någon gång de senaste 12 månaderna. 55 procent uppger att de läst minst någon gång per månad, vilket är samma siffra som förra året. Tillgången till surfplatta har minskat med tre procentenheter sedan 2018, men är ändå kvar på samma nivå som 2019 med 66 procent. 20 procent av de svarande uppger att de läst en e-bok någon gång de senaste 12 månaderna. Det är en ökning med en procentenhet om man jämför med siffrorna från 2019 års mätning (Wallin, Pierce & Gunnarsson Lorentzen, 2020).

Figur 1 visar läsning över tid och frågan som ställts är om respondenten läst någon bok de senaste 12 månaderna. Detta innebär att respondenternas svar avser läsning i alla bokformat (83 procent). I tabell 1 har frågan ställts annorlunda med de olika formaten var för sig och här anger 82 procent att de läst tryckt bok de senaste 12 månaderna.

Tryckta böcker är fortsatt mest populärt både hos män och kvinnor som läst bok någon gång de senaste 12 månaderna (tabell 1). Även om ljudböcker har ökat mycket i användning de senaste åren så är läsning av tryckta böcker mer än dubbelt så stor. Om vi tittar på skillnaden mellan män och kvinnors läsning så är den som störst när det gäller tryckt bok (12 procent), medan för ljudböcker är skillnaden 4 procent och för e-böcker 1 procent. Vi kan därmed konstatera att digitala böcker utjämnar skillnaden mellan män och kvinnors läsning speciellt i den läsning som utförs mer sällan dvs någon gång per år. Den läsning som sker mer regelbundet, dvs varje månad eller oftare, är skillnaderna mellan könen något större (se tabell 2).

Figur 1 Bokläsning och tillgång till teknik, 1995–2020 (procent)

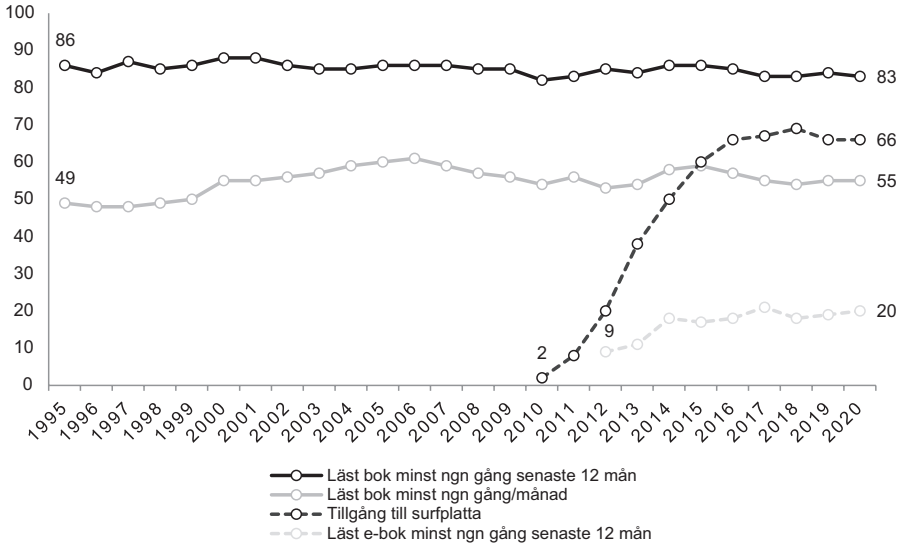

***Kommentar**:* Figuren bygger på frågorna '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*': '*Läst någon bok*'; '*Läst e-bok*' och '*Har du för närvarande tillgång till något av följande i ditt hushåll? – Surfplatta*'. Antal svar 2020: läst bok: 8 973, tillgång till surfplatta: 1 808, läst e-bok: 3 618.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 1995–2020.

Tabell 1 Läst tryckt bok, ljudbok, e-bok de senaste 12 månaderna, 2020 (procent)

	Tryckt bok		E-bok		Ljudbok	
	Ingen gång	Någon gång	Ingen gång	Någon gång	Ingen gång	Någon gång
Samtliga	24	76	80	20	65	35
Kvinna	18	82	80	20	63	37
Man	30	70	81	19	67	33

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*': '*Läst tryckt bok*', '*Läst e-bok*', '*Lyssnat på ljudbok*'. Skalan är 7-gradig från '*ingen gång*' till '*flera gånger per vecka*'. Sambandet är signifikant på nivån 0.01 enligt ett Chi^2-test för Tryckt bok (Chi^2: 36,56) medan övriga samband ej är signifikanta (Chi^2 e-bok: 0,7; ljudbok: 2,5). Totalt antal svar: 1 814, 3 618 och 1 822. Not: 46 svarande identifierar sig som "Annat" och är endast med under Samtliga.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Förra året noterade vi en liten ökning av ljudbokslyssningen de senaste 12 månaderna och konstaterade att den tidigare kraftiga ökningen av ljudbokslyssningen hade stannat av. Detta har nu visat sig inte stämma då användningen av ljudböcker har ökat med fyra procentenheter det senaste året medan e-böcker ökat med en procentenhet till 20 procent.

Svenskarnas läsvanor – digitala format kan göra läsning mer jämlik

I tabell 2 nedan kan vi utläsa hur svenskarnas läsvanor ser ut om vi tar hänsyn till kön, utbildningsnivå, ålder och boendeområde. Vi kan också se hur vanligt det är att man läser för barn. Tabellen visar läsning någon gång per månad eller oftare. Som tidigare undersökningar har visat finns det ett samband mellan läsning och utbildningsnivå. Personer med låg utbildning läser mer sällan än personer med hög utbildning. Läsning är också vanligare bland kvinnor än män, och vanligare bland boende i städer än på landsbygd.

Fortfarande är läsning överlägset populärast i tryckt format, 48 procent av de svarande uppger att de läst tryckt bok någon gång per månad eller oftare. Bland personer med låg utbildningsnivå svarade 34 procent att de läst en tryckt bok någon gång per månad eller oftare, motsvarande siffra för personer med hög utbildning var 63 procent. Skillnaden är störst när det gäller tryckt bok och minst när det gäller ljudbok, här var det tio procent för lågutbildade respektive 28 procent för högutbildade.

När det gäller ålder är skillnaderna mindre. 44 procent av de svaranden mellan 16 och 29 år har uppgett att de läser tryckt bok någon gång per månad eller oftare – siffran ökar något ju äldre svaranden är, bland de mellan 65 och 85 år svarar 55 procent att de läser tryckta böcker någon gång per månad eller mer. När det gäller ljudbok och e-bok är siffrorna omvända. Av svaranden 16–25 år uppger 25 procent att de läst en ljudbok, hos 65–85 år är siffran åtta procent.

Att kvinnor läser böcker i högre utsträckning än män är känt sedan tidigare (Höglund & Wahlström, 2018). När det gäller läsning av tryckt bok någon gång per månad eller oftare, kan vi i undersökningen se att det finns stora skillnader mellan mäns och kvinnors läsande, men det går också att se att skillnaden är mindre vad gäller läsning av ljudböcker och e-böcker. Vi kan också se att denna skillnad minskar jämfört med tidigare års undersökningar. När det gäller att ha läst tryckt bok någon gång per månad eller oftare svarade 55 procent av kvinnorna det och hos männen var motsvarande siffra 40 procent.

Om vi tittar på ljudböcker är skillnaden mindre, av kvinnorna svarar 22 procent att de läst en ljudbok någon gång per månad eller oftare, av männen svarar 17 procent att de läst en ljudbok. Motsvarande siffror för e-bok är nio procent respektive sju procent. Sedan förra året kan vi se att läsning av ljudböcker ökar, 2019 uppgav 15 procent att de läst en ljudbok någon gång per månad eller oftare. Motsvarande siffra för 2020 är 19 procent, en ökning med fyra procentenheter. Störst ökning

står männen för, med en ökning på fem procentenheter till 17 procent, hos kvinnor var motsvarande ökning tre procentenheter till 22 procent 2020.

Läsning av e-böcker ökar också något, men verkar ha planat ut på en relativt låg nivå. 2019 uppgav sju procent att de läst e-bok någon gång per månad, 2020 var denna siffra åtta procent. Intressant nog är det främst männen som står för denna ökning, med sju procent 2020 mot sex procent 2019. Läsning av e-böcker verkar alltså inte i lika stor utsträckning dra nytta av det mobila formatet som ljudboken gör, vilket kommer att diskuteras vidare i texten.

Siffrorna tyder på att det blivit allt populärare att använda olika digitala prenumerationstjänster för e-böcker och ljudböcker. Under året som gått har försäljningen av böcker ökat kraftigt, i synnerhet digital litteratur i olika format, men även försäljningen av böcker i tryckt format har ökat. Försäljning av digitala abonnemang för digitala ljudböcker ökade under 2020 med 33 procent (Wikberg, 2021a).

Allt fler läser alltså böcker genom att lyssna på dem som ljudböcker och diskussioner förs om vad det innebär för läsandet? Forskning tyder på att digitala format kan verka utjämnande för läsningen, både mellan låg- och högutbildade och mellan kvinnor och män. Något som vi alltså också ser i statistiken. I en nyligen publicerad forskningsartikel skriven av Elisa Tattersall Wallin och Jan Nolin (2020) visar analys av en prenumerationstjänst att användning av ljudböcker kan tyda på en minskad skillnad i läsande mellan kvinnor och män som använder sig av prenumerationstjänster – siffrorna kan därför inte ses som representativa för befolkningen i stort (Tattersall Wallin & Nolin, 2020). I studien kan man till och med skönja att läsning av ljudböcker bland prenumeranterna är något mer omfattande bland män jämfört med kvinnor, i synnerhet bland unga män. I artikeln ställs frågor huruvida läsning genom lyssning innebär en förändring i var och när man läser och vem som läser. Anmärkningsvärt var att läsningen av ljudböcker ägde rum främst på vardagar, under dagtid, med en nedgång under kvällstid och på helger. Undersökningen såg också att läsarna i denna prenumerationstjänst spenderade mycket tid att läsa varje dag, i genomsnitt 90–100 minuter (Tattersall Wallin & Nolin, 2020). Detta visar att män gärna läser digitala böcker och att den digitala läsningen är mer jämlik då skillnaderna mellan könen när det gäller läsning minskar. Ljudböcker möjliggör läsning på andra tider än man normalt ser när det gäller tryckta böcker, såsom lyssning under skoltid och arbetstid för de som har den typen av arbetsuppgifter som tillåter det.

Det går att se ökad användning av ljudböcker som en del av en trend där kulturella uttrycksformer, som musik, film och litteratur – tidigare varit knutna till en viss fysisk representation – LP- och CD-skivor, VHS-kassetter och DVD-skivor samt tryckt text på papper – på två decennier gradvis har digitaliserats, för att till slut nå en mognad där de, tillsammans med den snabba teknikutvecklingen, kan användas av en och samma typ av bärare – mobiltelefonen. Här märks videotjänster som YouTube och Netflix samt musiktjänsten Spotify. För boken och ljudboken finns nya prenumerationstjänster som Storytel och BookBeat (Tattersall Wallin

& Nolin, 2020; Wallin, 2019). Möjligheten till läsning vid andra tidpunkter som mobiltelefonen erbjuder – till skillnad från traditionell läsning av tryckt bok – kan alltså förklara ljudbokens ökande popularitet. Mobila enheter möjliggör lyssnande vid utförande av hushållssysslor, under promenader, på arbetet eller vid resande. Ljudboken ger läsaren möjligheten att läsa i rörelse då den kräver en annan sorts koncentration jämfört med läsning av tryckt bok (Tattersall Wallin & Nolin, 2020).

Tabell 2 Läsning någon gång per månad eller oftare för olika grupper och format, 2020 (procent)

	Läst tryckt bok	Lyssnat på ljudbok	Läst e-bok	Läst för barn, alla hushåll
Samtliga	48	19	8	30
Kön				
Kvinna	55	22	9	36
Man	40	17	7	23
Utbildning				
Låg	34	10	4	13
Medellåg	36	17	6	26
Medelhög	51	15	7	28
Hög	63	28	12	42
Ålder				
16–29 år	44	25	13	24
30–49 år	45	26	10	55
50–64 år	46	22	7	24
65–85 år	55	8	4	14
Boendeområde				
Ren landsbygd	36	18	6	28
Mindre tätort	41	14	6	31
Stad eller större tätort	51	20	7	29
Stockholm, Göteborg, Malmö	60	23	14	33

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*': '*Läst tryckt bok*', '*Lyssnat på ljudbok*', '*Läst e-bok*', '*Läst högt ur bok/tidning för något barn*'. Antal svar, tryckt bok: 1 814, e-bok: 3 618, ljudbok: 1 822, läst för barn: 1 817. ***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Ökade möjligheter till läsning kan på så sätt locka nya grupper, som tidigare av olika anledningar inte läste i lika hög grad. Läsning med mobila enheter frigör också ”boken” från den tryckta bokens materialitet – en tingest som kan bära på olika associationer, t.ex. till ”finkultur” och som därigenom kan verka exkluderande. Mobiltelefonen och prenumerationstjänsternas appar kan därför verka mer

inbjudande för personer som tidigare inte identifierat sig som läsare. Här kan också nämnas att folkbiblioteken också erbjuder ljudböcker och e-böcker genom en mobilapp, behovet av att besöka ett bibliotek fysiskt minskar, även om man behöver vara registrerad låntagare. Bibliotekens e-bokstjänster erbjuder den här typen av läsning utan att användaren behöver teckna dyra prenumerationer. Biblioteksstatistiken visar att utlån av e-medier stadigt ökar och biblioteken kan sägas ha haft stor betydelse för e-böckernas och e-ljudböckernas genomslag i Sverige. Mer om biblioteken i ett senare avsnitt.

Viktigt med vuxna förebilder som läser

Det finns forskning som visar att i familjer där det finns tillgång till böcker, där de vuxna läser och där man läser högt för barnen skapar en positiv bild av läsning för barnen och därmed påverkar deras framtida intresse för läsning (Ross, McKechnie & Rothbauer, 2018; Skolverket, 2017). Speciellt viktigt är det att pappor och vuxna män läser för att visa att det inte bara är en kvinnlig syssla att läsa böcker. I tabell 2 framgår det att 36 procent av kvinnorna och 23 procent av männen läser högt för barn varje månad eller oftare. Siffrorna gäller alla hushåll i Sverige, med eller utan barn. Om vi tittar på hushåll med barn läser 49 procent av kvinnorna och 41 procent av männen högt för barn minst en gång i veckan 2020 (se mer i figur 2).

Högutbildade läser betydligt mer för barn än lågutbildade, däremot spelar boendeort betydligt mindre roll för om respondenterna ska ägna sig åt högläsning för barn eller inte. Den åldersgrupp som läser oftast för barn är 30–49 åringar, vilket kan förklaras med att det är den åldersgruppen där det finns flest småbarnsföräldrar. 2020 läste 55 procent av 30–49 åringarna för barn vilket är en minskning med tre procentenheter från 2019. Detta kan tyckas något förvånande då många fick mer tid för familj och fritid 2020 p.g.a. mindre tid som lades på resor till och från jobbet samt andra sociala aktiviteter. Däremot ökade 30–49 åringars egen läsning i digital format, till exempel ökade ljudboksläsningen med sex procentenheter och e-boksläsningen med tre procentenheter jämfört med 2019.

Över den senaste tioårsperioden kan vi se att i hushåll med barn läser strax över 40 procent högt för barn minst en gång i veckan. Det finns några år där endast drygt 30 procent läste högt för barn men sedan 2012 har siffrorna aldrig sjunkit så lågt igen. 2020 läste 46 procent högt för barn vilket är en ökning från 2019 med en procentenhet men fortfarande långt under toppnotering 2016. I 2020 års nationella SOM-undersökning kan vi se att i hushåll med barn är skillnaden mellan män och kvinnors högläsning för barn varje vecka åtta procentenheter (figur 2) och i hushåll utan barn där läsning görs varje månad eller oftare är skillnaden mellan män och kvinnor 13 procentenheter (tabell 2). Om vi jämför kvinnor i hushåll med eller utan barn är skillnaderna i högläsning för barn 13 procentenheter och för män är motsvarande siffra 18 procentenheter. Det betyder att män i hushåll med barn läser betydligt oftare för barn än män i hushåll utan barn. Viktigt att

notera är att i det förstnämnda fallet (figur 2) gäller det läsning minst varje vecka och i det andra läsning minst varje månad eller oftare (tabell 2) så siffrorna är inte helt jämförbara. Det visar ändå att i hushåll med barn läser man oftare högt för barn medan i hushåll utan barn läser man mer sällan högt för barn.

Sedan 2016 kan vi se att kvinnors högläsning för barn har minskat från 58 procent till 49 procent 2020. Mäns högläsning för barn den senaste femårsperioden har däremot svängt kraftigt och 2016 var det 43 procent, 2017 var det 36 procent för att 2020 landa på 41 procent. Kvinnor läser fortfarande i större utsträckning högt för barn än män och vi får se om denna utveckling fortsätter även nästa år.

Figur 2 Andel som läst högt för ett barn minst en gång i veckan i hushåll med barn, 2011–2020 (procent)

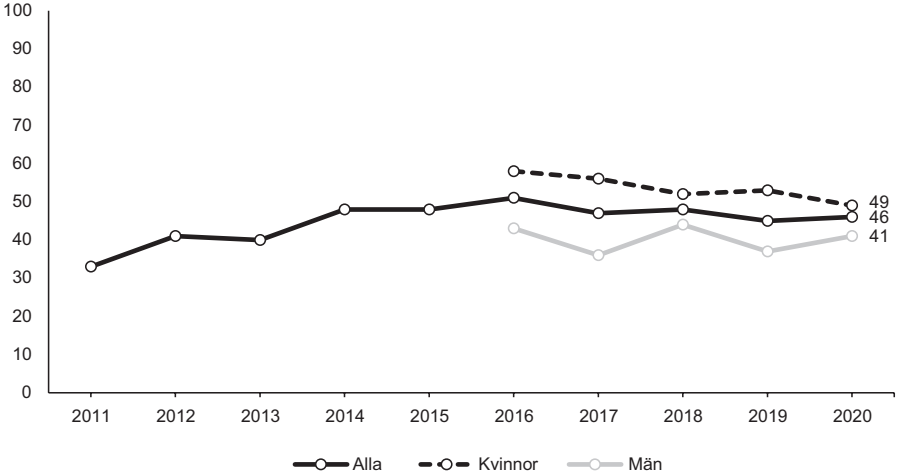

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Läst högt ur bok/tidning för något barn*'. Endast svarande från hushåll med barn är med i statistiken. Antal svar: 618.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2011–2020.

Vanligt att låna e-böcker och ljudböcker på bibliotek

I detta avsnitt tittar vi på vad folkbibliotek erbjuder till sina låntagare i förhållande till kommersiella alternativ som Storytel och Adlibris. I den nationella SOM-undersökningen ställs frågor om olika aktiviteter på bibliotek t ex biblioteksbesök, sökningar i biblioteksdatabaser men också om nedladdning av olika medier såsom böcker, musik och film. Det finns ett tydligt samband mellan att läsa tryckta böcker och besöka bibliotek samt söka i bibliotekets databaser. Detta kan tyckas självklart då bibliotek har en stark koppling till tryckta boksamlingar och utlåning av tryckta böcker är den tjänst som alltjämt är populärast på folkbiblioteken. I bibliotekets

katalog kan låntagaren söka fram böcker att läsa medan de som föredrar att läsa digitala böcker använder bibliotekens digitala tjänster, till exempel bokappar för sin mediekonsumtion

Biblioteken i Sverige har varit de som drivit digital bokläsning framåt medan i många andra länder har det funnits en kommersiell tjänst, såsom Amazon med Audible och sin läsplatta Kindle, som varit de som driver på användningen (Wallin, 2019). Enligt svensk bibliotekslag ska folkbibliotek tillhandahålla böcker i olika format, eller ”allmänheten avgiftsfritt få låna eller på annat sätt få tillgång till litteratur under viss tid oavsett publiceringsform”. De flesta av Sveriges folkbibliotek tillhandahåller idag e-böcker och ljudböcker, via webben eller via mobilapp (Wallin, 2019). Många bibliotek har sedan flera år erbjudit e-böcker och ljudböcker, medan andra har introducerat e-medier mer nyligen.

Ljudboken var populär redan innan den blev helt digital och lånades tidigare ut i både kassett- och CD-format. Ljudbok i digitalt format, på folkbibliotek kallad ”e-ljudbok”, underlättar för både bibliotekspersonal och låntagare då längre ljudböcker i CD-format kunde bestå av ett stort antal skivor. Det skapade mycket hantering både för bibliotekets personal och för låntagarna. De senaste åren har folkbiblioteken kunnat förenkla sin utlåning av e-medier i form av appen Biblio Library, från Axiell Media eller via Libby från Overdrive, där låntagaren kan logga in med sitt lånekort. Bokappen Bibblix erbjuder e-böcker till yngre läsare via en app utformad för att passa barn. Bibblix förvaltas och ägs sedan 2020 av den ideella föreningen Sambruk. Det är nu möjligt för intresserade kommuner att teckna avtal med Sambruk för att erbjuda sina invånare tillgång till appen. Målgruppen för Bibblix är barn 6–12 år och enligt Bibblix finns cirka 2 000 e-böcker i beståndet. Trots att biblioteken erbjuder böcker genom Biblio, Bibblix och Libby utan kostnad är kommersiella prenumerationstjänster som Storytel och BookBeat populära. Det kan bero på deras större utbud, attraktivare och mer lättanvända appar och att många fortfarande inte har kännedom om vad deras folkbibliotek kan erbjuda.

I Kungliga bibliotekets årliga biblioteksstatistik för 2019 kan man läsa att det på folkbiblioteken gjordes 2 441 641 nedladdningar av e-böcker, ljudböcker och talböcker, en ökning med sex procent sedan 2018. Talböcker, ej att förväxlas med ljudböcker, laddas ned genom e-tjänsten Legimus som tillhandahålls av Myndigheten för tillgängliga medier (MTM). Talböcker framställs genom ett särskilt undantag i upphovsrättslagen och kan endast lånas av personer med olika typer av lässvårigheter, såsom dyslexi eller synnedsättning. Då statistiken från KB är sammanslagen är det svårt att avgöra exakt hur många e-böcker och ljudböcker som laddats ner via folkbiblioteken och hur stor andel av dessa som är talböcker – men man kan se att det sammantagna antalet nedladdningar ökar för varje år. En separation av formaten i Kungliga bibliotekets statistik skulle göra det lättare att följa utvecklingen av utlåning av talböcker och ljudböcker.

Biblioteken är en av de större aktörerna på bokmarknaden både när det gäller utlån av tryckta och digitala böcker. Fyrtio procent anger att de lånar tryckta

böcker på bibliotek vilket i 2020 års SOM-undersökning är det fjärde vanligaste sättet att få tag på just tryckta böcker (tabell 3). När det gäller digitala böcker hamnar biblioteken på en andra plats efter de digitala prenumerationstjänsterna. Fem procent lånar ljudböcker och sex procent lånar e-böcker via bibliotek. Detta innebär en ökning med två procentenheter mellan 2019 till 2020 när det gäller e-böcker. Detta kan vara ett resultat av att bibliotek stängde under delar av 2020 och flera låntagare då hittade till de digitala tjänsterna på biblioteket. Det är fortsatt tydligt att prenumerationstjänsterna är populärast när det gäller ljudböcker medan det är betydligt jämnare konkurrens med biblioteken när det gäller e-böcker där skillnaden endast är en procentenhet. Det är dock intressant att notera att även tryckta böcker har ökat med tre procentenheter 2020 jämfört med 2019.

Tabell 3 Tillvägagångssätt för att införskaffa böcker, 2020 (procent)

	Tryckt bok	Ljudbok	E-bok
Via bibliotek	40	5	6
Via digital prenumerationstjänst	2	16	7
Via bokklubb	8	1	1
Köpt i fysisk bokhandel	51	0	0
Köpt via nätbokhandel	45	2	4
Köpt i dagligvaruhandeln	27	0	0
Lånat/fått från familj/vänner/bekanta	54	2	1
Lånat/fått av kollegor/arbetsplatsen	21	1	1

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Om du har införskaffat böcker under de senaste 12 månaderna, hur har du då fått tag på dem? Ange alla alternativ som stämmer in på dig.*' Antal svar: 1 319.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

I tider när allt fler bokhandlare tvingas stänga är det extra viktigt att ta reda på hur läsare får tag på sina böcker. I dagsläget finns det färre än 300 fysisk allmänbokhandel i Sverige (Dahlgren, 2019). Under åren 2010 och 2019 minskade antalet fysiska bokhandelsbutiker och det är främst de mindre butikerna med liten omsättning, utanför de stora bokhandelskedjorna, som fått stänga ner (ibid). Vi kan se att inköp av böcker i fysisk butik har minskat under 2020 jämfört med 2019. I tabell 3 anger 51 procent att de köpt en tryckt bok via fysisk bokhandel, vilket är en minskning med sex procentenheter från föregående år. Detsamma gäller inköp av böcker i dagligvaruhandel som minskat med tre procentenheter 2020 jämfört med 2019. Bokförsäljningsstatistiken 2020 visar också på en minskning av sålda böcker i fysiska butiker (Wikberg, 2021a). Detta kan naturligtvis vara en effekt av Coronapandemin då människor har uppmanats att undvika besök i butiker och endast ge sig ut för inköp av nödvändiga varor.

Vi kan se en viss ökning i de digitala boktjänsterna då köp av tryckta böcker via nätbokhandel har ökat en procentenhet till 45 procent och åtta procent skaffar sina böcker via bokklubbar. Även användningen av prenumerationstjänster som Storytel, BookBeat och Nextory ökade 2020, med tre procentenheter till 16 procent för ljudböcker och en procentenhet till sju procent för e-böcker. I ljuset av detta är det något förvånande att de som anger att de skaffar ljudböcker via nätbokhandel minskade med en procentenhet från tre till två procent medan e-böckerna kvarstår på fyra procent, med tanke på att digitala boktjänster i övrigt ser ut att ha ökat. Bokförsäljningsstatistik visar att internetbokhandeln ökade sin försäljning 2020 (ibid) men eftersom den är sammanslagen med Bokklubbar är det svårt att tolka hur stor den ökningen är. Det vanligaste sättet för respondenterna att få tag på böcker är dock att få eller låna en tryckt bok av familj, vänner eller bekanta.

Slutsatser

De slutsatser vi kan dra efter 2020 års nationella SOM-undersökning är att böcker via digitala tjänster, både kommersiella och via bibliotek, ser ut att ha ökat något 2020 jämfört med 2019. Undantaget är nätbokhandel som minskat något när det gäller ljudböcker och står kvar på samma nivå när det gäller e-böcker. Även tryckta böcker har ökat via bibliotek med tre procentenheter 2020 jämfört med 2019.

När det gäller läsning noteras att ljudböcker har ökat i användning 2020, både bland de som läser ofta och de som läser mer sällan. Huruvida denna ökning av användningen av ljudböcker beror på Coronapandemin är svårt att svara på men vi kan konstatera att användningen 2019 hade stannat upp lite efter flera års kraftig ökning av ljudboksanvändning.

Läsning av ljudböcker blir allt mer populärt och det kan bero på att det ger en större frihet eftersom man kan läsa även när man är ute och går eller kanske är på jobbet. Statistiken visar att läsning av ljudböcker också är populärt bland människor med lägre utbildning, som ofta inte läser tryckta böcker. Ny forskning visar att bland användare av prenumerationstjänster lägger män och kvinnor ungefär lika mycket tid på att läsa varje dag. Frågan vi ställer oss är om ljudboken kan verka utjämnande när det gäller svenska folkets läsvanor och tillgång till litteratur? Allt tyder på det.

Referenser

Bengtsson, Per (2021). En infekterad debatt, men så skiljer sig läsboken och ljudboken åt. *Dagens Nyheter* (3/4).

Borg, Alexandra (2021). Ljudbokens fiender är besatta av status. *Svenska Dagbladet* (10/3).

Dahlgren, Sölve (2019). Bokhandelsdöden: 102 färre butiker i Sverige på tio år. *Boktugg* (11/6).

Have, Iben & Birgitte Stougaard Pedersen (2021). Reading audiobooks. I Lars Elleström (red) *Beyond Media Borders, Volume 1: Intermedial Relations among Multimodal Media.* Springer International Publishing.

Höglund, Lars & Eva Wahlström (2018). Traditionell och digital bokläsning. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Ross, Catherine, McKechnie, Lynn & Paulette Rothbauer (2018). *Reading still matters: what the research reveals about reading, libraries, and community*. Westport, CN: Libraries Unlimited.

Skolverket (2017). *PIRLS 2016: Läsförmågan hos svenska elever i årskurs 4 i ett internationellt perspektiv*. Rapport 463. Stockholm: Skolverket.

Tattersall Wallin, Elisa (2020). Reading by listening: conceptualising audiobook practices in the age of streaming subscription services. *Journal of Documentation*, *77*(2), 432–448. https://doi.org/10.1108/JD-06-2020-0098

Tattersall Wallin, Elisa. & Jan Nolin (2020). Time to read: Exploring the timespaces of subscription-based audiobooks. *New Media & Society, 22*(3). https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1461444819864691

Wallin, Birgitta (2019). *Selling and lending e-books: changes in the Swedish literary field*. (Doktorsavhandling). Borås: Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås.

Wallin, Birgitta, Pierce, Rachel & David Gunnarsson Lorentzen (2020). Digitala böcker populära hos unga. I Ulrika Andersson, Anders Carlander och Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Wikberg, Erik (2021a). *Bokförsäljningsstatistiken helåret 2020*. Stockholm: Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Förläggareföreningen.

Wikberg, Erik (2021b). Erik Wikberg: Djupt problematiskt att en litteraturprofessor sprider falska påståenden om bokbranschen. *Dagens Nyheter* (26/2).

BIBLIOTEKEN FORTSATT STARKA TROTS KRISTID

JONAS SÖDERHOLM, MALIN ÖGLAND OCH
DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning
Bibliotek har liksom många andra verksamheter påverkats av coronapandemin under det gångna året. Vi kan därför som väntat se en minskning av de fysiska besöken i jämförelse med år 2019. Minskningen av besök har skett i alla åldersgrupper och kända mönster består; boende i glesbygd besöker bibliotek mest sällan, och lågutbildade i lägre utsträckning än högutbildade. Förtroendet för biblioteken ligger däremot fast och verkar inte ha påverkats av pandemin. Dock kan en minskning av förtroende i den yngsta åldersgruppen vara något att vara uppmärksam på framåt. Värt att notera är också att andelen respondenter som uppger att de saknar en uppfattning i frågan om förtroende för biblioteken har fördubblats under en tioårsperiod.

Under 2020 ställdes mycket på ända inom de flesta offentliga verksamheter, så även biblioteken (Hänninen, 2020). Många bibliotek har periodvis haft hela eller delar av sin fysiska verksamhet stängd för allmänheten (Gemmel, 2021). Det kan vara vanskligt att lägga alltför stor betydelse i hur besökssiffrorna ser ut 2020 eftersom en minskning var väntad. Samtidigt är det relevant att följa upp hur biblioteksanvändningen sett ut under denna period för att förstå bibliotekens roll i tider av plötslig förändring och påfrestning (Vårheim, 2017).

Tidigare nationella SOM-undersökningar har konstaterat ett långsamt dalande förtroende för biblioteken även om det fortfarande ligger på höga nivåer (Höglund, 2017; Eriksson & Michnik, 2018; Eriksson & Michnik, 2019; Eriksson m.fl., 2020). Frågan om förtroende för offentliga institutioner har också blivit särskilt uppmärksammad nu under det gångna året (Khemani, 2020). I detta kapitel vill vi lyfta förtroendet för bibliotek som samhällsinstitution till förgrunden. Hur starkt är förtroendet för svenska bibliotek 2020? Syftet är att bidra till förståelse av förtroendets relation till såväl den samhälleliga krisen som till allmänhetens faktiska besök av bibliotek.

Bibliotekens besökare

Fysiska biblioteksbesök är särskilt intressanta under ett 2020 präglat av begränsningar av rörlighet i samhället på grund av Covid-19. Vi inleder därför med att analysera deltagarnas uppgivna besöksfrekvens på bibliotek. En omständighet som

Söderholm, Jonas, Ögland, Malin & Gunnarsson Lorentzen, David (2021). Biblioteken fortsatt starka trots kristid. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?).* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

måste vägas in är att även om den nationella SOM-undersökningen pågick under årets sista månader så besvarade merparten av deltagarna enkäten tidigt, under september och oktober. Pandemin hade då pågått ungefär ett halvår vilket innebär att frågor där deltagaren ska uppge aktivitet för de senaste tolv månaderna även omfattar ett halvår av 'normaltillstånd' pre-pandemi. Rapporteringen kan också vara präglad av det relativa lugn som rådde under en period efter sommaren 2020. Det vore alltså vanskligt att betrakta deltagarnas rapporterade biblioteksbesök som representativa för en sammantagen pandemiperiod eller enbart som en mätsticka för pandemieffekter. Det vi kan konstatera är att det går att se en tydlig dipp i biblioteksbesök 2020 jämfört med föregående år (figur 1). Andelen som uppger att de inte har besökt biblioteket någon gång under de senaste tolv månaderna är högre än i föregående års undersökning. De som uppger någon grad av besök minskar således. Under de tio år som illustreras i figur 1 så utgör 2019–2020 den skarpaste nedgången i besök där både andelen ofta- och sällanbesökare minskar; med andra ord är det också den skarpaste uppgången i rapporterade icke-besök. Samtidigt är förändringen som sådan förhållandevis begränsad; de som anger att de besökt biblioteket i någon utsträckning minskar med cirka 5 procentenheter 2019–2020. Sett över hela tioårsperioden så är de rapporterade besöksvanorna därmed tillbaka på 2011 års nivå; någon procentenhet har tappats från oftabesök till icke-besök, sällanbesöken är oförändrade.

Figur 1 Biblioteksbesök, 2011–2020 (procent)

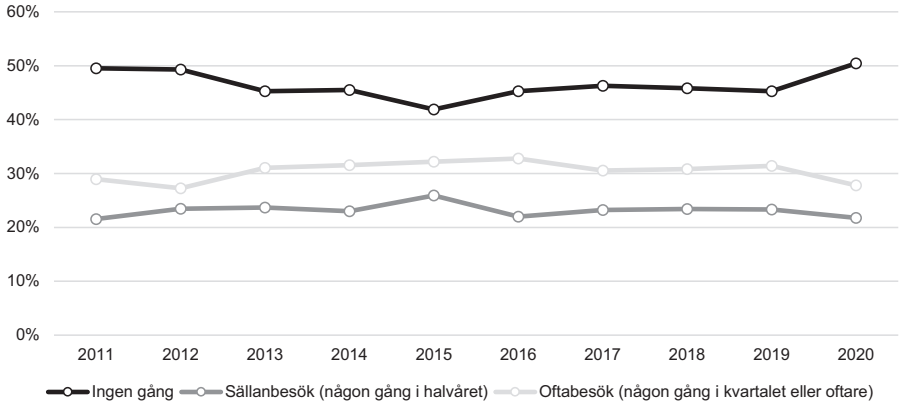

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande*?: *Besökt bibliotek*'. Skalan är 7-gradig från '*Ingen gång*' till '*Flera gånger i veckan*'. Kurvan 'Oftabesök' utgörs av de som svarat att de besöker biblioteket flera gånger i veckan, någon gång i veckan, någon gång i månaden och någon gång i kvartalet. Kurvan 'Sällanbesök' utgörs av de som svarat att de besökt biblioteket någon gång i halvåret och någon gång under de senaste 12 månaderna. Antal svarande 2020: 3 620.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2011–2020.

Nedgången 2019–2020 tyder på att fler än vanligt har avstått från biblioteksbesök, frivilligt eller ofrivilligt. På individnivå kan det naturligtvis vara så att många som annars är oftabesökare nu blivit sällanbesökare, och att ökningen av icke-besökare i stor utsträckning utgörs av annars sällanbesökare.

Kungliga bibliotekets statistik sammanställer årligen antalet fysiska besök som rapporteras in från offentligt finansierade bibliotek. Vid tiden för den här textens framtagande är inte statistiken från 2020 publicerad men över tid kan en stadig minskning konstateras (Kungliga biblioteket, 2020). Det är intressant att rapporterade besök enligt den nationella SOM-undersökningen är betydligt mer stabila. Gränserna mellan svarsalternativen i SOM-institutets fråga lämnar rum för viss tolkning. Det kan tänkas att det är fler och fler svarande som hamnar närmare de nedre gränserna i de olika svarsalternativen och då väljer att 'avrunda uppåt'; det räcker att regelbundna biblioteksbesökare gör några besök färre om året för att det ska slå igenom i faktisk besöksstatistik. En annan uppenbar skillnad är urvalet. KBs statistik omfattar i stort sett samtliga besök. De flesta bibliotek räknar automatiskt alla besök under hela året, och i några fall manuellt under särskilda perioder som sedan omräknas till helåret. Den nationella SOM-undersökningen baseras istället på ett demografiskt urval, där de som uppger att de besökt biblioteket inte representerar den totala populationen av faktiska biblioteksbesökare. Exempelvis inkluderar den nationella SOM-undersökningen enbart åldersgruppen 16–85 vilket innebär att förändringar i barns under 16 eller personers över 85 besöksvanor inte reflekteras alls.

I KBs siffror är tillhörigheten till olika bibliotekstyper känd och den är begränsad till folkbibliotek och högskolebibliotek. I resultaten från SOM-undersökningen kan vi inte veta säkert vilken typ av bibliotek som deltagaren avser eftersom 'bibliotek' inte är närmare preciserat. Gissningsvis lägger de flesta deltagarna tonvikt på folkbibliotek men vi får anta att även besök på andra bibliotek, som gymnasiebibliotek eller högskole- och universitetsbibliotek, räknas med i uppskattningar av besök och förtroende. En annan skillnad mellan de två datakällorna är att KBs data återger totalt besöksantal. Den nationella SOM-undersökningen representerar istället ett urval, ett specifikt antal deltagare. Om KBs data justeras för befolkningsökning genom att exempelvis ange besök per invånare istället så minskar besöken 2011–2019 ännu mer. Den minskning av fysiska besök som KB mätt över tid speglas också i våra nordiska grannländer (se till exempel statistikbanken.dk, Statistik för allmänna biblioteken i Finland och Statistikkbanken ssb.no).

Tabell 1 Bibliotekens besökare fördelade utifrån ålder, kön, boende och utbildningsnivå, 2020 (procent)

	Ingen gång	Någon gång under de senaste 12 månaderna eller någon gång i halvåret	Mer ofta	Antal svarande
Ålder				
16–29 år	41	27	32	556
30–49 år	42	25	34	991
50–64 år	58	21	21	936
65–85 år	57	17	26	1 137
Kön				
Kvinna	46	22	32	1 919
Man	55	21	24	1 685
Boende				
Ren landsbygd	62	19	20	513
Mindre tätort	55	21	24	722
Stad eller större tätort	47	23	30	1 700
Stockholm, Göteborg, Malmö	45	21	33	611
Utbildning				
Låg	67	16	17	534
Medellåg	57	23	20	1 055
Medelhög	51	20	29	798
Hög	37	24	39	1 173

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?: Besökt bibliotek*' Skalan är 7-gradig från '*Ingen gång*' till '*Flera gånger i veckan*'. Med oftabesökare avses de respondenter som uppgett sig besöka biblioteket någon gång i kvartalet, någon gång i månaden, någon gång i veckan eller flera gånger i veckan. Andelen oftabesökare i hela populationen är 28 procent. Totalt antal svarande: 3 620.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Andelen som inte besökt något bibliotek alls under året har ökat över alla åldersgrupper. Ökningen är jämnt fördelad över hela landet, cirka 5–6 procentenheter (Eriksson m.fl., 2020). Det innebär att 62 procent av dem som bor i glesbygd uppger att de aldrig besökt bibliotek det senaste året (Tabell 1). Här kan säkert de långa avstånden till bibliotek för boende i glesbygd ha betydelse. Avståndet i kombination med ökat arbete från hemmet kan ha inneburit färre resor till större orter med bibliotek. I sammanhanget kan det vara viktigt att påpeka att respondenterna svarar på om de fysiskt besökt bibliotek och att vi inte vet någonting om den totala biblioteksanvändningen. Personer kan besöka bibliotek och i princip

inte göra någonting och personer kan använda bibliotekens tjänster hemifrån utan att besöka biblioteket fysiskt.

När det gäller utbildningsnivå syns också liknande mönster utom i gruppen med låg utbildningsnivå där istället fler respondenter anger att de besökt bibliotek under det gångna året jämfört med året innan (Eriksson m.fl., 2020). Gruppen med låg utbildningsnivå inkluderar alla ungdomar i gymnasieålder alltså även de som läser högskoleförberedande program. En förklaring till att fler lågutbildade uppger att de besöker bibliotek kan således hänga samman med att gymnasieskolor under våren 2020 ställde om till distansundervisning och att gymnasieelever då sökt sig till andra platser som exempelvis biblioteket (Clemens, 2020).

Figur 2 Förtroende för biblioteken, 2011–2020 (procent)

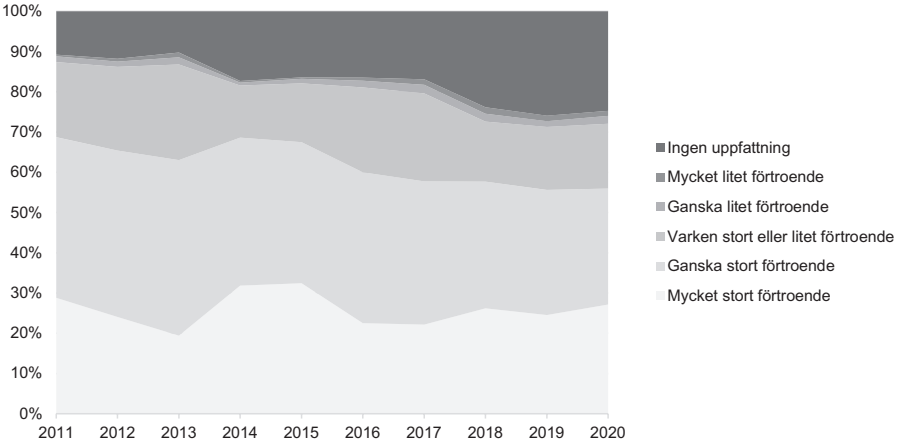

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Vilket förtroende har du för följande institutioner?: Biblioteken*'. Svarsalternativen är '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' samt '*Ingen uppfattning*'. Antal svarande 2020: 1 819.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2011–2020.

Förtroende för bibliotek

Efter att ha ägnat bibliotekens besökare uppmärksamhet vänds nu intresset mot förtroende för bibliotek. Här kan göras ett antal observationer. För det första har andelen som svarar 'Ingen uppfattning' liksom andelen som svarar 'Mycket stort förtroende' ökat under de senaste fem åren (figur 2). Samtidigt har andelen som har 'Ganska stort förtroende' minskat i jämn takt och i viss mån även det neutrala 'Varken stort eller litet förtroende'. För det andra kan vi konstatera att förtroendet är nästintill oförändrat 2020 jämfört med 2019. 'Mycket stort förtroende' ökar

marginellt under denna ettårs-horisont och 'Ganska stort förtroende' minskar med motsvarande. Sammantaget så ligger det stora förtroendet stabilt på 56 procent från 2019 till 2020, alltså under pågående pandemi. Svarsalternativet 'Ingen uppfattning' minskar med en procentenhet 2019 till 2020. Förtroendet för biblioteken är alltså stabilt under pandemiåret.

Om vi ser till balansen mellan de svarsalternativ som uttrycker en uppfattning om förtroende för bibliotek, ser fördelningen ut som följer (tabell 2). Förtroendebalansen sjunker med 13 enheter 2011 till 2020 men är alltså fortfarande på en hög nivå, +54. Förändringen utgörs av att färre deltagare anger stort förtroende. Denna förändring väger dock inte över på andra sidan skalan, att fler skulle ange lågt förtroende. Andelen som anger litet förtroende är lågt över hela tioårsspannet; typvärdet är 3 procent och det högsta rapporterade är 4 procent vilket var 2018. Den enskilt största förändringen 2011 till 2020 är istället fördubblingen av andelen som svarar 'Ingen uppfattning'. Detta har skett i två omgångar, 2014 och 2018. Den minskade förtroendebalansen beror alltså på att färre överhuvudtaget positionerar sig i frågan.

Tabell 2 Förtroende för bibliotek, 2011–2020 (procent, balansmått)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort eller litet	Ganska litet	Mycket litet	Ingen upp-fattning	Summa procent	Antal svar	För-troende-balans
2011	29	40	19	1	0	11	100	1 537	+67
2012	24	41	21	1	1	12	100	1 589	+62
2013	19	44	24	2	1	10	100	1 669	+60
2014	32	37	13	1	0	17	100	1 714	+67
2015	32	35	15	1	0	16	99	1 684	+64
2016	23	37	21	2	1	17	101	1 624	+56
2017	22	36	22	2	1	17	100	1 783	+54
2018	26	31	15	2	2	24	100	1 737	+54
2019	25	31	16	1	1	26	100	1 618	+53
2020	27	29	16	2	1	25	100	1 819	+54

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken*'. Svarsalternativen är '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' samt '*Ingen uppfattning*'. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Balansmåttet baseras på svarande som uppgett att de har en uppfattning och visar andelen med 'mycket' eller 'ganska stort förtroende' minus andelen med 'ganska' eller 'mycket litet förtroende'. Not: som följd av avrundning blir procentsummorna 99 och 101 på två rader. Antal svarande 2020: 1 819.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2011–2020.

Det är svårt att se någon tydlig koppling mellan ökningen av andelen som saknar uppfattning i förtroendefrågan och utvecklingen av biblioteksbesök. Däremot har det de senaste åren förekommit en rad 'oro på biblioteken'-rapporter i nyhetsmedier jämsides med branschens egen bevakning (DIK, 2015; Hamberg, 2017; Alm Dahlin, 2019) något som kan tänkas haft betydelse för att färre uppgav att de hade mycket stort förtroende 2016 än föregående två år. Förvisso var 2014 och 2018 valår men det är oklart hur det skulle påverka att andelen som uttrycker en uppfattning om sitt förtroende för bibliotek minskar och sedan ligger kvar på den nivån. Det är också tänkbart att det har med själva metoden eller enkäten att göra. När en respondent besvarar flera frågor av samma karaktär så kan det hända att hen börjar följa ett visst svarsmönster. Detta fenomen har uppmärksammats bland annat vid studier av just förtroende (Brehm & Savel, 2019). Så tycks dock inte vara fallet här. Respondenterna får i samma fråga uppge sitt förtroende för 'Sjukvården' och 'De politiska partierna'. Där är det en avsevärt lägre andel som anger 'Ingen uppfattning': 1 respektive 5 procent av de svarande 2020. Det verkar alltså inte handla om deltagarnas benägenhet att uttrycka en uppfattning om förtroende för institutioner, utan specifikt gälla delfrågan om förtroende för bibliotek. En tänkbar tolkning föreslås nedan, även om det naturligtvis kan finnas flera.

Inom tillitsforskningen är begreppen tillit och förtroende centrala. Tillit beskrivs oftast som horisontell och sker på individnivå och rör den mellanmänskliga, sociala tilliten. Mellan, till exempel, ledning och medarbetare råder istället ett vertikalt maktförhållande som brukar benämnas vertikalt förtroende. Forskare studerar ofta hur den horisontella tilliten har betydelse för det vertikala förtroende som människor hyser för institutioner och var samband mellan hög social tillit och högt förtroende för institutioner kan identifieras (Norén Bretzer & Holmgren, 2018). Studier visar att den sociala tilliten är stabil i Sverige (Holmberg & Rothstein, 2015, 2016) och har så varit i dryga två decennier. En något lägre nivå av social tillit kan hittas i den yngre åldersgruppen (16–29 år) och i grupper med låg självskattad hälsa (Norén Bretzer, 2018). Om den sociala tilliten har påverkats av händelser i närtid, som den rådande pandemin, eller på längre sikt av exempelvis politisk oro ligger utanför den här artikeln att studera. Inget tyder dock på att eventuella sprickor i tilliten har påverkat förtroendet för bibliotek i negativ riktning. Tidigare forskning (Nooteboom, 2019) har även etablerat att förtroende i sin tur är beroende av risk. Det är risken som gör förtroendet relevant, genom att en institution får förtroendet att göra det rätta och göra det bra. När en institution brister genom att inte göra det den ska, eller göra det dåligt, skadas förtroendet för den. De institutioner som har vårt höga (eller låga) förtroende är de institutioner vi i någon mån står i beroendeställning till genom ett vertikalt maktförhållande. Med institutioner som sjukvård och politiska partier är dessa förhållanden påtagliga. När bibliotek gör misstag eller brister i sitt uppdrag är det inte lika kännbart på individnivå som i en vårdsituation. Bibliotekens uppdrag och utmaningar är inte heller något som omtalas i media i samma utsträckning som sjukvård och politiska

partier. Naturligtvis rapporteras det kritiskt också om bibliotek, exempelvis om oro och bibliotekens hantering av den. För att vara offentliga institutioner är biblioteken dock relativt sällan under journalistisk granskning. Frånvaron av medial bevakning av bibliotek kanske bidrar till att medborgarna får mindre underlag att bilda sig en uppfattning om vad de har rätt att kräva av ett bibliotek, huruvida det efterlevs och vem som är ansvarig. Det vertikala maktförhållande som en individ upplever inför biblioteket uppfattas kanske i detta ljus som förhållandevis svagt.

Vi konstaterade tidigare en minskning av rapporterade besök 2020 jämfört med 2019 (figur 1). Samtidigt som besöken har gått ner ligger alltså förtroendet för biblioteken kvar på samma nivå 2020 som 2019. Detta skulle kunna tolkas som en attityd av följsamhet där pandemirelaterade strategier åtnjutit allmänhetens stöd. Nedan redovisas kopplingen mellan besök och förtroende för biblioteken (tabell 3). Det positiva förhållandet mellan besök och förtroende är tydligt.

Tabell 3 Bibliotekens besökare fördelade utifrån förtroende, 2020 (procent)

	Ganska litet eller mycket litet förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Mycket stort eller ganska stort förtroende	Ingen upp-fattning	Antal svar
Ingen gång	4	19	37	40	921
Någon gång under de senaste 12 mån eller någon gång i halvåret	2	16	69	12	412
Mer ofta	1	10	84	4	455

***Kommentar**:* Frågan om biblioteksbesök lyder '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Besökt bibliotek*' där skalan är 7-gradig från '*Ingen gång*' till '*Flera gånger i veckan*'. Frågan om förtroende lyder '*Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken*' med svarsalternativen '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' samt '*Ingen uppfattning*'. Antal svarande: 1 788.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Den mest uppenbara tolkningen är kanske att de som uppskattar biblioteken mest också är den grupp som besöker dem oftast. Det är omöjligt att säga exakt vilken tolkning de svarande egentligen gör av begreppet 'förtroende'. Eftersom inga andra frågor ställs om vad de svarande tycker om biblioteken så är det tänkbart att förtroendebegreppet blir ett kärl för ett mer generellt åsiktsuttryck där frågan som besvaras i princip är *vad tycker du om bibliotek*? En annan möjlig dimension är att relationen mellan besök och förtroende handlar om själva platsens och miljöns betydelse. Det är tänkbart att bibliotekens varierade utbud av verksamhet på plats, som föreläsningar, språkcaféer, läsecirklar, utställningar och så vidare spelar en roll.

Likaså kan biblioteksmiljön i sig i form av sittplatser, studieplatser och relativt gott om fredat utrymme vara främjande för den sociala tilliten vilket skulle kunna förklara det starka förtroende som respondenterna uppger (Vårheim, 2014). Här hade det varit intressant att kunna jämföra biblioteks*besök* och biblioteks*användning* generellt, inklusive bibliotekens onlineutbud, för att kunna säga något mer om platsens betydelse.

När vi tittar närmare på olika åldersgruppers förtroende för bibliotek kan vi år 2020 se en intressant nedgång i den yngsta åldersgruppen jämfört med 2019 års undersökning. Då uppgav 61 procent i åldrarna 16–29 år att de hade mycket eller ganska stort förtroende (se Eriksson m.fl., 2020) medan motsvarande andel i samma åldersgrupp är 49 procent 2020.

Tabell 4 Förtroende för bibliotek efter respondenternas ålder, 2020 (procent)

	Mycket/ganska litet förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Mycket/ganska stort förtroende	Ingen uppfattning	Antal svarande
16–29 år	4	19	49	27	279
30–49 år	5	15	65	15	518
50–64 år	2	16	58	24	479
65–85 år	2	16	49	33	543

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken*' med svarsalternativen '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' samt '*Ingen uppfattning*'. Antal svarande: 1 819. Sambandet mellan förtroende och ålder är signifikant (Chi^2: 62,38, $p < 0.001$).

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Till sist vill vi titta närmare på kopplingen mellan utbildningsnivå och förtroende för bibliotek. Jämfört med 2019 års nationella SOM-undersökning har andelen med mycket eller ganska stort förtroende för bibliotek ökat bland respondenter med medellåg och hög utbildningsnivå, bland de med medelhög utbildning har andelen minskat något. Bland lågutbildade är andelen med mycket eller ganska stort förtroende lika stor som 2019 (se Eriksson m.fl., 2020).

Tabell 5 Förtroende för bibliotek efter respondenternas utbildningsnivå, 2020 (procent)

	Mycket/ganska litet förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Mycket/ganska stort förtroende	Ingen uppfattning	Antal svarande
Låg	2	16	36	45	262
Medellåg	3	19	47	30	499
Medelhög	4	17	56	23	388
Hög	3	13	71	13	625

Kommentar: Frågan lyder '*Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken*' med svarsalternativen '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' samt '*Ingen uppfattning*'. Antal svarande: 1 774. Sambandet mellan förtroende och utbildningsnivå är signifikant (Chi^2: 145,58, $p < 0.001$).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

I tabell 6 kan vi se att förtroendet för bibliotek är högt i hela landet men att det finns en nivåskillnad mellan boende på landsbygd och i mindre tätorter jämfört med boende i storstad. 30 procent av respondenterna som bor i glesbygd har också svarat att de inte har någon uppfattning vad gäller förtroende för bibliotek.

Tabell 6 Förtroende för bibliotek fördelat på boendeort, 2020 (procent)

	Mycket/ ganska litet förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Mycket/ ganska stort förtroende	Ingen upp-fattning	Antal svarande
Ren landsbygd	5	14	51	30	257
Mindre tätort	3	18	51	28	357
Stad/större tätort	2	17	56	25	853
Storstad (Stockholm, Göteborg, Malmö)	3	13	68	15	305

Kommentar: Frågan lyder '*Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken*' med svarsalternativen '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' samt '*Ingen uppfattning*'. Antal svarande: 1 772. Sambandet mellan förtroende och boende är signifikant (Chi^2: 32,24, $p < 0.001$).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Avslutningsvis kan vi konstatera att även om förtroendet för biblioteken sjunkit något över tid så är det fortsatt högt, och merparten av de svarande uttrycker stort förtroende. Det finns stöd i internationell forskning för att förtroendet för offent-

liga institutioner i allmänhet har minskat avsevärt (Cosentino, 2020). Medborgare i skandinaviska länder har dock generellt högre förtroende för sina institutioner än vad medborgare i övriga världen har (Marozzi, 2015). Likaså är förtroende för biblioteken relativt högt även internationellt; det är främst traditionella medier och andra informationsförmedlande institutioner som tappat förtroende internationellt (Sullivan, 2019).

Avslutande diskussion

Svenskarna besöker och stödjer fortsatt sina bibliotek. Självklart kan en minskning ses under pandemitid men det är inget dramatiskt tapp. Utifrån 2020 års nationella SOM-undersökning och jämfört med tidigare år finns inget som tyder på att människor slutat gå till biblioteket. Det fysiska biblioteket är fortsatt relevant. Samtidigt är detta en tid när allt fler människor gör både arbete och fritidssysslor digitalt på distans. Det är nödvändigt att skapa en bättre förståelse för olika typer av biblioteksbesök, där även användning av digitala bibliotek räknas som ett slags besök. När vi kan vara 'på jobbet' genom att sitta hemma i köket så kan vi rimligen vara 'på biblioteket' genom att använda bibliotekets digitala utbud. Frågan är hur också bibliotekariens kompetens i högre grad kan vara en del av det digitala utbudet och inte, som nu, vanligtvis endast tillgänglig via det fysiska besöket. Det saknas data som handlar om respondenternas digitala biblioteksbesök överhuvudtaget, motsvarande den fråga vi ställer om fysiska biblioteksbesök, det vill säga oberoende av vad besökaren faktiskt gör på biblioteket. Frågor ställs visserligen om deltagaren använt sociala medier men frågorna fokuserar på de sociala medie-plattformarna i sig. I den nationella SOM-undersökningen slår alltså användning av bibliotekens sociala medier igenom som besök på Facebook, Twitter och så vidare, inte som besök på biblioteken. När frågor ställs om biblioteksanvändning online så handlar det om användande av specifika bibliotekstjänster. Detta är naturligtvis värdefull data i sig men samtidigt begränsat i perspektiv när vi vill förstå vilken roll bibliotekens olika platser spelar och hur förhållandet mellan fysiska och digitala besök ser ut.

Bibliotekets relevans speglas även i ett fortsatt högt förtroende. Det största frågetecknet gäller den till synes stadiga ökningen av andelen som inte uppger någon uppfattning alls i förtroendefrågan vilka nu uppgår till en fjärdedel av de svarande. Fördelningen bland de som ändå uttrycker en uppfattning är dock fortsatt stabil och övervägande positiv. Några tolkningar har föreslagits gällande avsaknad av uppfattning i frågan, exempelvis att det vertikala maktförhållandet och det medföljande risktagandet inte är lika stort i medborgarnas relation till biblioteken i jämförelse med andra samhällsinstitutioner, vilket visar sig genom att färre uttrycker en position i frågan. Det förklarar dock inte varför andelen som saknar uppfattning i fråga om förtroende för bibliotek har fördubblats under den senaste tioårsperioden. För att få ett svar på den frågan fordras fortsatta studier. Det är också värt att följa upp ungas lägre förtroende för biblioteken.

Referenser

Alm Dahlin, Johanna (2019). *Samhället drar sig tillbaka: en rapport om arbetsmiljön på våra bibliotek*. DIK 2:2019.

Brehm, John & Meg Savel (2019). What Do Survey Measures of Trust Actually Measure? I Masamichi Sasaki (red) *Trust in Contemporary Society,* 233–260. Leiden: Brill.

Clemens, Annika (2020). Anders Tegnells besked till biblioteken: inga problem att ha öppet. *Biblioteksbladet.* Hämtad från: https://www.biblioteksbladet.se/nyheter/anders-tegnells-besked-till-biblioteken-inga-problem-att-ha-oppet/

Cosentino, Gabriele (2020). *Social Media and the Post-truth World Order*. London: Palgrave Pivot.

DIK (2015). *Vi är bibliotekarier - inte psykologer eller socialarbetare: en rapport om arbetsmiljön på våra bibliotek*. Nacka: DIK.

Eriksson, Catarina & Katarina Michnik (2018). Biblioteket på samhälleberget. I Ulrika Andersson, Ander Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Eriksson, Catarina & Katarina Michnik (2019) Allas bibliotek? I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Eriksson, Catarina, Ögland, Malin & David Gunnarsson Lorentzen (2020). Uppsprickande molnighet – nyanser av grått på bibliotek. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Gemmel, Lisa (2021). *Biblioteken och pandemin*. Stockholm: Svensk Biblioteksförening.

Hamberg, Stina (2017). *Biblioteken speglar samhället*: *en rapport om arbetsmiljön på våra bibliotek*. Nacka: DIK.

Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2015). Hög mellanmänsklig tillit i Sverige – men inte bland alla. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2016). Mellanmänsklig tillit bygger goda samhällen. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Hänninen, Alexander (2020). *Folkbibliotek under en kris: en intervjustudie om coronakrisens påverkan på folkbibliotek och bibliotekens motståndskraft* (kandidatuppsats). Borås: Högskolan i Borås.

Höglund, Lars (2017). Biblioteken fortsatt välanvända med höga betyg. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Khemani, Stuti (2020). An Opportunity to Build Legitimacy and Trust in Public Institutions in the Time of COVID-19. *Research and Policy Briefs*, 32.

Kungliga biblioteket (2020). *Bibliotek 2019: offentligt finansierade bibliotek*. Stockholm: Kungliga biblioteket.

Marozzi, Marco (2015). Measuring Trust in European Public Institutions. *Social Indicators Research*, 123(3): 879–895.

Nooteboom, Bart (2019). Uncertainty and the Economic Need for Trust. I Masamichi Sasaki (red) *Trust in Contemporary Society,* 60–74. Leiden: Brill.

Norén Bretzer, Ylva (2018). Sprickor i den sociala tillitsfasaden 1996–2016. *Socialmedicinsk tidskrift,* 95(3): 251–263.

Sullivan, M. Connor (2019). Leveraging Library Trust to Combat Misinformation on Social Media. *Library and Information Science Research,* 41(1): 2–10.

Vårheim, Andreas (2017). Public Libraries, Community Resilience, and Social Capital. *Information Research*, 22(1).

Vårheim, Andreas (2014). Trust in Libraries and Trust in Most People: Social Capital Creation in the Public Library. *Library Quarterly: Information, Community, Policy,* 84(3): 258–277.

IDEOLOGISK IDENTIFIKATION OCH FRAGMENTERADE NYHETSPUBLIKER

PER OLESKOG TRYGGVASON

Sammanfattning
En av de mest dramatiska förändringarna inom svensk politik de senaste decennierna är trenden av minskad grad av partianhängarskap. Betyder den här utvecklingen att svenska folket avideologiserats och saknar politiskt relevanta identiteter? Det är mot den här bakgrunden som det här kapitlet ämnar avhandla tre forskningsfrågor. Den första gäller det svenska folkets ideologiska hemvist. I vilken utsträckning betraktar sig väljarna som socialist, liberal, konservativ, nationalist eller feminist och har detta ändrats sedan valåret 2018? Den andra frågan fokuserar på ideologins roll för partival och undersöker den ideologiska sammansättningen inom de olika politiska partierna. Hur stor andel av Vänsterpartiets sympatisörer betraktar sig som socialister? Hur många av Sverigedemokraternas potentiella väljare ser sig som nationalister? Den tredje frågan fokuserar på vilken roll ideologisk identifikation och relaterade sakfrågeåsikter spelar när det kommer till vilka nyhetsmedier folk tar del av. Överlag visar resultaten att, även om det finns intressanta undantag, så är den generella bilden att det idag finns få tecken på en omfattande ideologisk fragmentering av svenska nyhetspubliker.

En av de mest dramatiska förändringarna inom svensk politik de senaste decennierna är trenden av minskad grad av partiidentifikation. Under det tidiga 1970-talet uppgav över 60 procent att de var anhängare av ett visst politiskt parti. Idag gäller detta endast var fjärde väljare (Oscarsson & Holmberg, 2020). Denna dramatiska utveckling bör dock inte ses som synonymt med en avpolitisering hos den svenska valmanskåren. Ett exempel på detta är att väljarnas identifikation längs den traditionella vänster-högerskalan består och är central för att förstå både partival och politiska attityder (Oscarsson m.fl., 2021). Därutöver har vad som under senare år beskrivits som en kulturell dimension, med synen på invandring som central fråga, kommit att bli allt viktigare för att förstå dagens politiska konfliktlinjer (Oscarsson, 2017). Men, även om specifika policyförslag kopplade till exempelvis migration eller syn på brott och straff visat sig väldigt effektiva för att förstå politiskt beteende så som partival (Oleskog Tryggvason, 2018; Oscarsson m.fl., 2021) så är den här typen av frågor mindre lämpade när vi vill studera förändringar över tid (Svensson, 2019). Verkligheten och förd policy förändras vilket gör att innebörden i frågeinstrument som mäter inställning till sakfrågor riskerar att tappa sin relevans och förklaringskraft. Ett alternativ är att undersöka

Oleskog Tryggvason, Per (2021). Ideologisk identifikation och fragmenterade nyhetspubliker.
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?).*
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

i vilken utsträckning svenska folket identifierar sig med klassiska ideologier som visat sig både relevanta och beständiga över flera århundraden. Det är mot den här bakgrunden som syftet med det här kapitlet är att undersöka förekomsten av olika ideologiska identiteter hos det svenska folket samt vilken roll dessa har för vår förståelse av politiska praktiker så som parti och medieval.

För att undersöka den ideologiska identifikationen hos svenska folket använder vi oss av följande frågeformulering ”Hur stämmer följande påstående in på dig? Jag betraktar mig som...” följt av de ”tre stora” ideologiska etiketterna ”socialist”, ”liberal”, ”konservativ”, samt ”nationalist” och ”feminist”.[1] De svarsalternativ som svarspersonerna hade att ta ställning till var: Stämmer helt, Stämmer delvis, Stämmer inte särskilt bra och Stämmer inte alls. I samtliga analyser som presenteras nedan fokuserar vi endast på dem som uppger att det *stämmer helt* att de betraktar sig som respektive ideologisk åskådning. Det är alltså de med en stark ideologisk identifikation som står i centrum i det här kapitlet.

Figur 1 Ideologisk identifikation, 2018 och 2020 (procent)

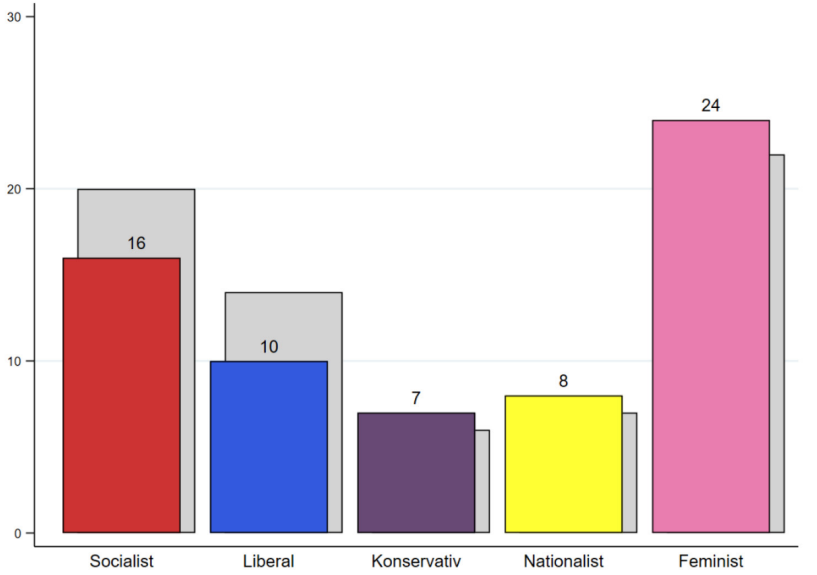

Kommentar: Frågan lyder ’*Hur stämmer följande påstående in på dig? Jag betraktar mig som …*’ och följdes därefter av ’*… socialist*’, ’*… liberal*’, ’*... konservativ*’ ’*... nationalist*’ ’*... feminist*’. Med svarsalternativ ’*Stämmer helt*’, ’*Stämmer delvis*’, ’*Stämmer inte särskilt bra*’, ’*Stämmer inte alls*’. Resultaten i den här grafen visar andelen som angav alternativet ’stämmer helt’ för respektive ideologi. Antalet svarande 2018 varierar mellan 1 295 och 1 479, antalet svarande 2020 varierar mellan 1 520 och 1 595.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 och 2020.

Vi inleder med frågeställningen om förekomsten av de fem ideologierna i befolkningen. Resultaten från 2020 års mätning presenteras i figur 1 med 2018 års skattningar i grå färg bakom respektive stapel. Figur 1 visar att den ideologiska etikett som störst andel av de svarande uppger stämmer helt in på dem själva är feminism. Nästan en fjärdedel (24 procent) av de svarande uppgav 2020 att de betraktar sig som feminister. Den näst mest förekommande ideologiska beteckningen är socialism som uppgavs av lite drygt var sjätte svarsperson (16 procent). Tio procent uppgav att de betraktar sig som liberal, motsvarande siffra för nationalist och konservativ var 8 respektive 7 procent. Grafen visar också förändringen jämfört med valåret 2018. Här ser vi en nedgång i andelen som betraktar sig som socialist (-4 procentenheter) samt andelen som betraktar sig som liberal (-4 procentenheter). Övriga förändringar sedan 2018 är inte statistiskt signifikanta.

Hur ser det då ut bland de politiska partiernas anhängare? Om frågor om ideologisk identifikation ska ha ett analytiskt värde så bör det finnas avsevärd spridning i den ideologiska identifikationen mellan de politiska partiernas sympatisörer. Figur 2 visar hur stor andel av respektive politiskt partis sympatisörer som identifierar sig med de fem ideologierna. Resultaten visar som väntat att det finns avsevärda skillnader i partisympatisörernas ideologiska profiler. Nästan fyra av tio (37 procent) av de som tycker bäst om Liberalerna uppger att de stämmer helt att de betraktar sig som liberal. Nästan lika många, 31 procent, uppger att de betraktar sig som feminist medan ingen av de övriga tre ideologierna nämns av mer än fem procent av liberalernas sympatisörer hösten 2020. Figuren visar att det tycks finnas stöd för den gamla folkpartistiska devisen ”*Feminism utan socialism*”.

Ytterligare ett parti som brukar etikettera sig som liberalt är Centerpartiet. Här är andelen sympatisörer som betraktar sig som liberal och feminist däremot det omvända. 28 procent av Centerpartiets sympatisörer uppger att de betraktar sig som feminist medan 18 procent betraktar sig som liberal. Att betrakta sig som feminist är också det klart vanligaste alternativet bland Miljöpartiets sympatisörer (49 procent).

Ungefär en fjärdedel av dem som anger Socialdemokraterna som bästa parti uppger att de betraktar sig som socialister och ungefär lika många som feminister. Vänsterpartiets sympatisörer är de som har högst intensitet i sin ideologiska identifikation. Här är det över hälften av de svarande som uppger att de betraktar sig som socialister, ungefär samma andel uppger att de betraktar sig som feminister.

Moderaterna och Kristdemokraternas sympatisörer är de som har lägst intensitet av någon av ideologierna. Hos kristdemokrater är det vanligast att betrakta sig som konservativ, 19 procent, följt av nationalist och liberal (båda 13 procent). Konservativ är också den mest förekommande ideologin bland moderata sympatisörer (16 procent). Sverigedemokraterna sticker ut som det parti med störst andel som betraktar sig som nationalister. En fjärdedel av de sverigedemokratiska sympatisörerna uppger att det stämmer helt att de betraktar sig som nationalist medan 13 procent uppger att de betraktar sig som konservativ.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det finns omfattande variation i den ideologiska identifikationen bland de politiska partiernas sympatisörer. Vi har två partier, Vänsterpartiet och Socialdemokraterna, där socialism och feminism är de vanligaste etiketterna. Två partier, Miljöpartiet och Centerpartiet, där feminism är det vanligaste ideologiska identifikationen. Två partier, Kristdemokraterna och Moderaterna, där konservativ är den vanligaste ideologiska beteckningen, samt ett parti vardera där liberalism – Liberalerna – och nationalism – Sverigedemokraterna – är de mest förekommande ideologiska identiteterna.

Figur 2 Ideologiska identifikationer bland partiernas sympatisörer, 2018 och 2020 (procent)

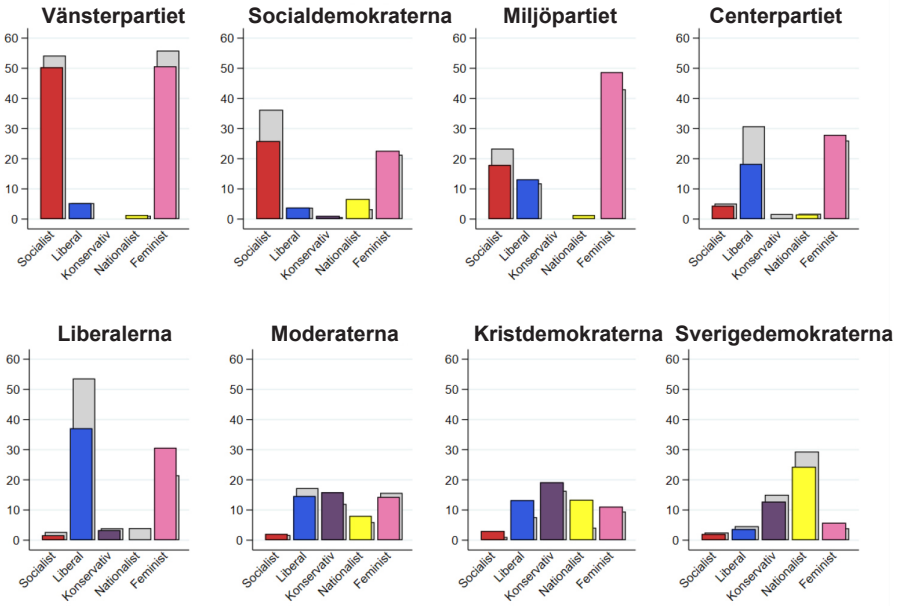

Kommentar: Frågan lyder '*Hur stämmer följande påstående in på dig? Jag betraktar mig som …*' och följdes därefter av '*… socialist*', '*… liberal*', '*... konservativ*' '*... nationalist*' '*... feminist*'. Med svarsalternativ '*Stämmer helt*', '*Stämmer delvis*', '*Stämmer inte särskilt bra*', '*Stämmer inte alls*'. Resultaten i den här grafen visar andelen som angav alternativet 'stämmer helt' för respektive ideologi. Frågan om partisympati lyder '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*' följt av riksdagspartierna som fasta svarsalternativ och '*Annat parti: [fritext]*'. Det lägsta antalet svarande för respektive parti 2018 och 2020 var; Vänsterpartiet (n=91/149); Socialdemokraterna (n=305/388); Miljöpartiet (n=72/75); Centerpartiet (n=115/130); Liberalerna (n=74/59); Moderaterna (n=234/285); Kristdemokraterna (n=95/97); Sverigedemokraterna (n=151/191).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 och 2020.

Det frågeinstrument som vi använder oss av för att fånga den ideologiska identifikationen i befolkningen möjliggör att svarspersonerna kan uppge att de betraktar sig som flera av de listade ideologierna. Tabell 1 visar hur vanligt det är att betrakta sig som en eller flera av de ideologiska etiketterna 2018 och 2020. I både mätningen som gjordes strax efter valet 2018 och i 2020 års undersökning var det drygt hälften (55 procent 2020) av de svarande som *inte* betraktade sig som någon av de fem ideologiska etiketterna. Det är alltså en majoritet som *inte* har en stark ideologisk identifikation. En tredjedel angav att de identifierade sig med en av ideologierna. Tretton procent uppgav att två av de ideologiska etiketterna ”stämmer helt” in på dem själva. Den klart vanligast kombinationen av ideologiska identiteter är att betrakta sig som både socialist och feminist (8 procent av de svarande). Den näst vanligaste kombinationen är att betrakta sig som liberal och feminist (3 procent). Tredje vanligast är kombinationen av att betrakta sig som konservativ och nationalist (2 procent). Den ofta framhävda kombinationen mellan liberalism och konservatism lyser med sin frånvaro. Endast tretton respondenter, eller 0,8 procent av de svarande, uppgav 2020 att de betraktade sig som både liberal och konservativ. Vi kan slutligen konstatera att det är ytterst ovanligt att identifiera sig som mer än två ideologier. Detta är något som endast uppges av en procent av de svarande.

Tabell 1 Antal ideologibeteckningar som ”stämmer helt” från de svarande, 2018 och 2020 (procent)

	2018	2020
Ingen ideologi	56,5	55,3
En ideologi	31,0	30,8
Två ideologier	11,1	12,7
Tre ideologier	1,3	0,9
Fyra ideologier	0,2	0,2
Fem ideologier	0,0	0,1
Totalt	100	100
Antal svarande	1 644	1 663

Kommentar: Frågan lyder ’*Hur stämmer följande påstående in på dig? Jag betraktar mig som …*’ och följdes därefter av ’*… socialist*’, ’*… liberal*’, ’*... konservativ*’’*... nationalist*’’*... feminist*’. Med svarsalternativ ’*Stämmer helt*’, ’*Stämmer delvis*’, ’*Stämmer inte särskilt bra*’, ’*Stämmer inte alls*’. Tabellen visar antalet ideologikombinationer där respondenten uppger att det ’*Stämmer helt*’ *att de betraktar sig som respektive ideologi.*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 och 2020.

Tecken på ideologisk fragmentering i det svenska medielandskapet?

Resultaten ovan visar att ideologisk identifikation har potential att vara en viktig faktor för att förstå partipreferenser i Sverige. Ytterligare en aspekt av politisk identitet som kommit att diskuteras allt mer, både i samhällsdebatten och inom akademin, är vilken roll ideologi, partianhängarskap och starka åsikter i specifika sakfrågor spelar för medborgarnas nyhetskonsumtion (Shehata & Strömbäck, 2020). Ett centralt teoretiskt perspektiv för att förstå ideologins roll hos nyhetsanvändare är *politisk selektiv exponering*. Politisk selektiv exponering innebär att någon typ av identitetsmarkör, så som ideologisk identifikation eller partianhängarskap, påverkar våra medieval i den mån att vi är mer benägna att söka upp och ta del av nyheter som är i linje med våra politiska värderingar och identiteter (Iyengar, Hahn, Krosnick & Walker, 2008; Iyengar & Hahn, 2009; Stroud, 2011). Från det här perspektivet kan ett ideologiskt fragmenterat nyhetslandskap ses som en inteckning för att olika nyheter, utifrån publikens upplevelse, levererar journalistik som är i linje med olika gruppers åsikter och politiska identiteter. En angränsande del av litteraturen fokuserar istället på det omvända sambandet, det vill säga i vilken utsträckning vår mediekonsumtion påverkar och upprätthåller nyhetskonsumenternas politiska åsikter och identiteter (Shehata & Strömbäck, 2020). Utifrån tvärsnittsstudier likt SOM-undersökningarna är det omöjligt att gräva djupare i vad som är hönan och ägget i ett eventuellt samband mellan mediekonsumtion och ideologisk identifikation. Vad som däremot går att göra är att kartlägga eventuella skillnader i den ideologiska och sakfrågemässiga sammansättningen hos olika nyhetspubliker.

Frågor kring huruvida det finns tecken på ideologisk fragmentisering av olika nyhetspubliker har väckts till liv av den dramatiska utvecklingen på andra sidan Atlanten. De senaste decenniernas framväxt av ett ideologiskt fragmenterat medielandskap i USA har pekats ut som en av de bidragande orsakerna till en allt högre grad av politisk polarisering. Den här utvecklingen har inte bara skett på innehållssidan, utan speglas också i sammansättningen av olika nyhetspubliker där de som betraktar sig som liberala sällar sig till vissa nyhetskanaler, medan de som betraktar sig som konservativa konsumerar andra typer av nyheter (Mitchell, 2014; Stroud, 2011).

Vad finns det då för förväntningar på det svenska fallet? Sverige skiljer sig som bekant från det ofta framhävda amerikanska exemplet på en rad väsentliga punkter (Hallin & Mancini, 2004; Strömbäck & Dimitrova, 2006). Å ena sidan, de återkommande innehållsanalyser som görs i samband med de svenska riksdagsvalen har hittills visat på små systematiska skillnader mellan hur de olika nyhetsmedierna behandlar de politiska partierna (Nord & Strömbäck, 2018; Johansson & Strömbäck, 2019). Utifrån ett innehållsperspektiv bör vi alltså inte förvänta oss några större ideologiska skillnader hos de svenska nyhetspublikerna. Å andra sidan så har respektive kvälls- och morgontidning en politisk eller ideologisk inriktning när det gäller ledarsidorna. Aftonbladet beskriver sig som oberoende socialdemokrat,

Expressen och Dagens Nyheter som obunden liberala och Svenska Dagbladet som obunden moderat. Samtidigt har vi sett återkommande tecken på att förtroende för nyheter i allmänhet och synen på public service i synnerhet har blivit allt mer partipolitiskt polariserad under senare år (Anderson & Oscarsson, 2020). Sammantaget talar dessa faktorer istället för att vi kan förvänta att en viss grad av ideologiska skillnader mellan olika typer av nyhetskonsumenter. De empiriska analyser som gjorts under senare år har pekat på att det skett en centrifugering av den svenska nyhetspublikens vänster-höger placering. Ett tydligt exempel här är hur Aftonbladets läsare gått från att ha varit vänster till att idag placeras i den ideologiska mitten. Samtidigt som det blivit allt trängre i den ideologiska mitten finns det tecken på stora omförflyttningar och en viss polarisering när det kommer till nyhetspublikernas inställning i migrationsfrågan (Oscarsson m.fl., 2021).

Mot den här bakgrunden undersöker vi härnäst huruvida det finns tecken på ideologisk fragmentering av de svenska nyhetspublikerna. Utgångspunkten är att beskriva sammansättningen och de spatiala positionerna hos nyhetspubliker, här definierat som de som använder sig av en specifik nyhetskälla mer än 3 gånger i veckan. För att öka det statistiska underlaget i analyserna används här data från både 2018 och 2020 års nationella SOM-undersökning. Här är det också viktigt att komma ihåg att, till skillnad från partisympati, så är frågan om vilka nyhetskällor svarspersonerna regelbundet tar del av inte ömsesidigt uteslutande. Det är möjligt, rent av vanligt, att svarspersonerna använder flera nyhetskällor: ”Svenska folket har en allsidig och rik mediediet” (Oscarsson m.fl., 2021:13).

De inledande analyserna av publikfragmentering tar sitt avstamp i det ovan introducerade ideologibatteriet (socialist, liberal, konservativ, feminist och nationalist). Figur 3 visar andelen som identifierar sig som respektive ideologi bland de sju nyhetspublikerna. Det första vi kan konstatera är att variationen i ideologi är betydligt mindre än den tidigare analysen av partisympati (notera att y-axeln här går till 40 procent att jämföra med 60 procent i figur 2). Annat vore såklart besynnerligt då politiska partier är skapta för att kanalisera ideologiska program, något som inte är fallet hos etablerade svenska nyhetsmedier.

Den ideologiska beteckning där det finns störst variation mellan de sju nyhetspublikerna är feminismen. Här är det framförallt Dagens Nyheters regelbundna publik som sticker ut. Jämfört med de som regelbundet tar del av Expressen; TV4; samt public service nyheter i Aktuellt eller Rapport, så är det nästa dubbelt så stor andel av Dagens Nyheters läsare (39 procent) som betraktar sig som feminister. Även om skillnaderna är betydligt mindre, så sticker Dagens Nyheters publik ut också då de har lägst andel som betraktar sig som nationalister och konservativa. Ytterligare en iakttagelse från figur 3 är att den obundet liberala Dagens Nyheter har betydligt fler läsare som betraktar sig som socialister (22 procent) än liberaler (14 procent). Svenska Dagbladets läsare sticker också ut från övriga publiker då de både har högst andel liberaler och konservativa.

Figur 3 Nyhetspublikernas ideologiska identifikation, 2018 och 2020 (procent)

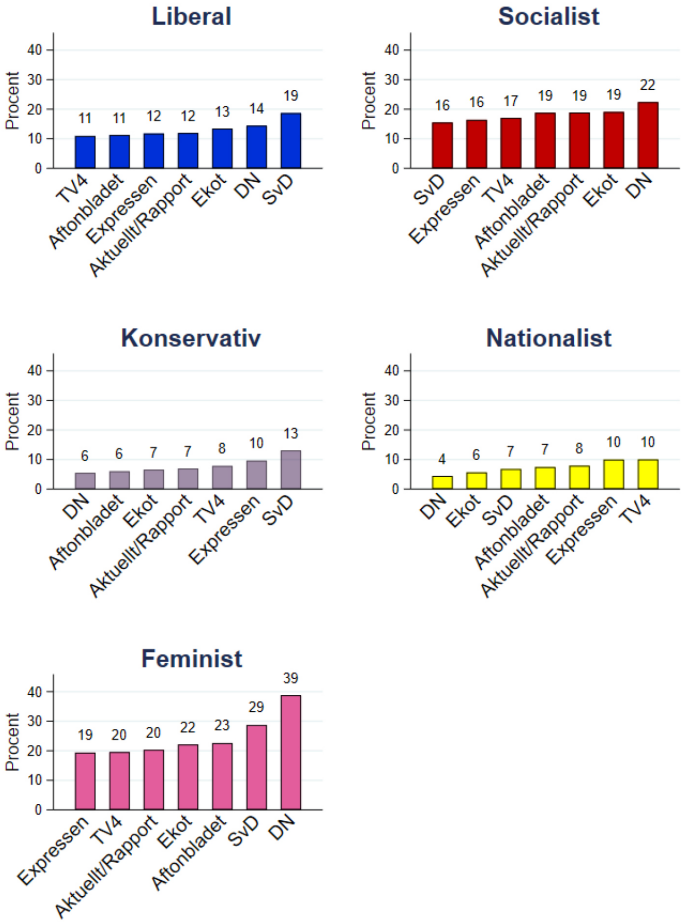

***Kommentar**:* Frågan för ideologisk identifikation lyder '*Hur stämmer följande påstående in på dig? Jag betraktar mig som …*' och följdes därefter av '*… socialist*', '*… liberal*', '*... konservativ*' '*... nationalist*''*... feminist*'. Svarsalternativen var '*Stämmer helt', 'Stämmer delvis', 'Stämmer inte särskilt bra', 'Stämmer inte alls'*. Figuren visar andelen som uppger alternativet "stämmer helt". Frågeformuleringen för Aktuellt/Rapport, Ekot, TV4 lyder '*Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?*' Med svarsalternativen '*Dagligen*', '*5–6 dagar i veckan*', '*3–4 dagar i veckan*', '*1–2 dagar i veckan*', '*Mer sällan*', '*Aldrig*'. För användning av Aftonbladet och Expressen användes samma svarsalternativ, med en något reviderad huvudfråga. Frågeformuleringen lyder '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande…?*' där respondenterna fick ange hur ofta de tog del av respektive tidning både i pappersform och på internet. Den mest frekventa användningen för papper respektive internet har använts i de följande analyserna. För användning av Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet användes samma frågealternativ som ovan fast med huvudfrågan '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?*' De som använder respektive nyhetsmedium mer än 3 gånger i veckan betraktas här som regelbundna användare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 och 2020.

Värt att notera här är att resultaten som presenteras är avhängiga vilka nyhetsmedier som ingår i SOM-undersökningen. Hade det funnits frågor om huruvida svarspersonerna tar del av så kallade *"alternativa"* nyhetskällor är det antagligen så att vi sett avsevärt större spridning mellan publikerna. Detta då det är vanligt att den här typen av publikationer har en mer eller mindre uttalad ideologisk eller sakfrågemässig profil som manifesteras i både urval och gestaltning av nyheter (Holt, Figenschou & Frischlich, 2019; Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018).

Både i den internationella och svenska debatten lyfts det ofta upp att framtidens politiska konflikt står mellan vänsterliberala värden å ena sidan och konservativa och nationalistiska värden å andra sidan. Figur 4 nedan talar till den bredare frågeställningen huruvida det finns tecken på ett polariserat användande av de sju nyhetsmedierna längs denna dikotoma distinktion. Här presenteras andelen hos respektive nyhetspublik som *antingen* betraktar sig som konservativ eller nationalist (längs y-axeln) samt andelen som betraktar sig som socialist eller liberal (längs x-axeln).

Samtliga nyhetsmedier befinner sig under den streckade diagonala linjen, vilket betyder att de har en större andel som betraktar sig som socialist/liberal jämfört med konservativ/nationalist. Expressens och TV4s nyhetspubliker är de som är närmast att ha en jämn fördelning mellan de två. Återigen är det Dagens Nyheters publik som sticker ut och har den mest segregerade ideologiska profilen. Endast 7 procent av Dagens Nyheters regelbundna användare betraktar sig som antingen konservativ eller nationalist att jämföra med 31 procent som betraktar sig som socialist eller liberal.

Sammantaget kan vi konstatera att den dominerande bilden av det svenska medielandskapet är att det präglas av hög grad av ideologisk homogenitet. Ideologi skiljer uppenbart partisympatier åt, men inte nyhetspubliker. En anledning till dessa resultat kan vara att det trots allt är en majoritet som *inte* betraktar sig som någondera av de fem ideologierna. Ett annat sätt att undersöka det ideologiska avståndet hos de svenska nyhetspublikerna är att fokusera på åsikter i specifika sakfrågor och prioriteringen av samhällsproblem.

Vänster-höger har alltid varit starkt strukturerande inom svensk politik. Under det senaste decenniet har den här dimensionen dock fått konkurrens av vad som betecknats som en kulturell dimension i svensk och europeisk politik. Den kulturella dimensionen innehåller flera aspekter, men mest centralt här är inställningen till migration (Oscarsson, 2017). För att undersöka huruvida den svenska nyhetspubliken är fragmenterad längs dessa två dimensioner så visar figur 5 nyhetspublikernas position längs med den traditionella vänster-höger skalan (medelvärdet per publik) samt andelen som tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar (y-axeln). För att kontextualisera de ideologiska avstånden mellan de olika nyhetspublikerna så visar figur 5 också positionerna för de åtta riksdagspartiernas sympatisörer hösten 2020.

Figur 4 ***Andel av nyhetspublikerna som anger att de stämmer helt att de betraktar sig som konservativ eller nationalist (y-axeln) jämfört med andelen som anger att det stämmer helt att de betraktar sig som socialist eller liberal (x-axeln), 2018 och 2020 (procent)***

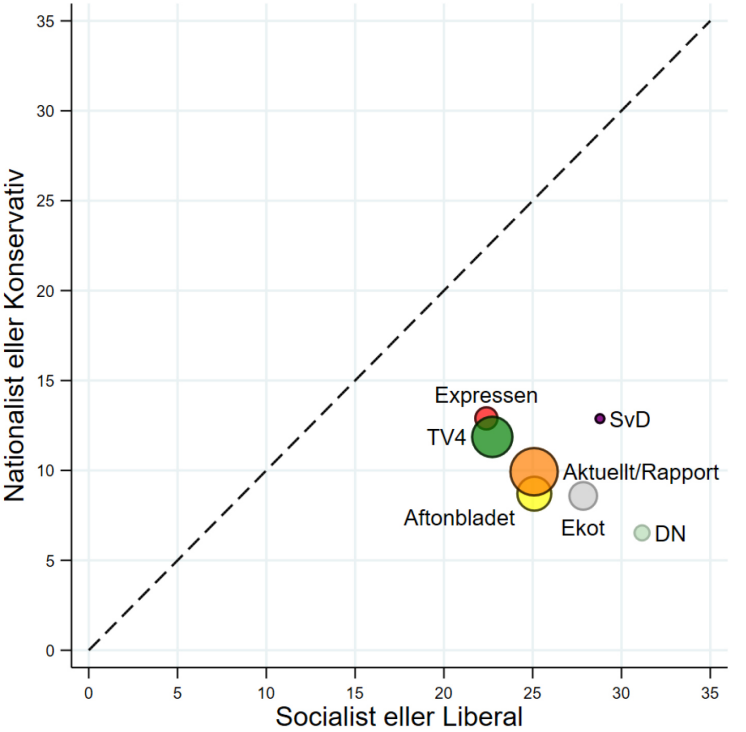

Kommentar: Andel av de sju nyhetspublikerna som endast betraktar sig som konservativ eller nationalist, jämfört med andelen som endast betraktar sig som socialist eller liberal. De som betraktar sig som en kombination av socialist/liberal och konservativ/nationalist har exkluderats från analysen [n=53]. Frågan för ideologisk identifikation lyder '*Hur stämmer följande påstående in på dig? Jag betraktar mig som …*' och följdes därefter av '*… socialist*', '*… liberal*', '*... konservativ*' '*... nationalist*' '*... feminist*'. Svarsalternativen var '*Stämmer helt', 'Stämmer delvis', 'Stämmer inte särskilt bra', 'Stämmer inte alls'*. Figuren visar andelen som uppger alternativet "stämmer helt". Frågeformuleringen för Aktuellt/Rapport, Ekot, TV4 lyder '*Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?*' Med svarsalternativen '*Dagligen*', '*5–6 dagar i veckan*', '*3–4 dagar i veckan*', '*1–2 dagar i veckan*', '*Mer sällan*', '*Aldrig*'. För användning av Aftonbladet och Expressen användes samma svarsalternativ, med en något reviderad huvudfråga. Frågeformuleringen lyder '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande…?*' där respondenterna fick ange hur ofta de tog del av respektive tidning både i pappersform och på internet. Den mest frekventa användningen för papper respektive internet har använts i de följande analyserna. För användning av Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet användes samma frågealternativ som ovan fast med huvudfrågan '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?*' De som använder respektive nyhetsmedium mer än 3 gånger i veckan betraktas här som regelbundna användare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 och 2020.

Figur 5 ***Nyhetspublikernas placering längs med vänster-höger skalan (medelvärde) samt andelen som tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar, 2020 (procent)***

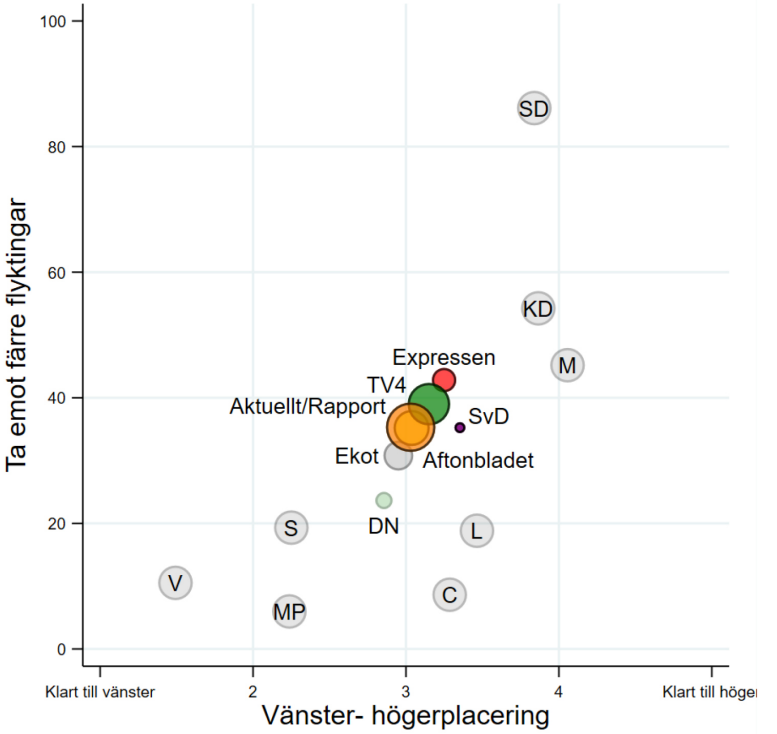

Kommentar: Figuren visar de olika nyhetspublikerna längs med vänster-höger (medelvärde) samt andelen som tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar. Respektive mediums storlek representerar antalet regelbundna användare (>3 dagar i veckan) i 2020 års undersökning. Frågan om vänster-högerplacering lyder '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'* Med svarsalternativ '*Klart till vänster*', '*Något till vänster*', '*Varken till vänster eller höger*', '*Något till höger*', '*Klart till höger*'. Frågan om politiskt förslag lyder '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Ta emot färre flyktingar*'. Med svarsalternativen '*Mycket bra förslag*'; '*Ganska bra förslag*'; '*Varken bra eller dåligt förslag*'; '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Frågeformuleringen för Aktuellt/Rapport, Ekot, TV4 lyder '*Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?*' Med svarsalternativen '*Dagligen*', '*5–6 dagar i veckan*', '*3–4 dagar i veckan*', '*1–2 dagar i veckan*', '*Mer sällan*', '*Aldrig*'. För användning av Aftonbladet och Expressen användes samma svarsalternativ, med en något reviderad huvudfråga. Frågeformuleringen lyder '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande…?*' där respondenterna fick ange hur ofta de tog del av respektive tidning både i pappersform och på internet. Den mest frekventa användningen för papper respektive internet har använts i de följande analyserna. För användning av Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet användes samma frågealternativ som ovan fast med huvudfrågan '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?*' De som använder respektive nyhetsmedium mer än 3 gånger i veckan betraktas här som regelbundna användare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Fokuserar vi först på nyhetspublikernas positioner så är den mest iögonfallande skillnaden den mellan Bonnierägda Expressen och Dagens Nyheter. Dagens Nyheters publik står strax till vänster om mitten samtidigt som Expressens publik står strax till höger om den samma. Den stora skillnaden är dock avstånden mellan publikerna i flyktingfrågan. 24 procent av Dagens Nyheters regelbundna användare tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar. Motsvarande siffra för Expressens regelbundna läsare är 43 procent, en skillnad på 19 procentenheter.

Tar vi däremot in de ideologiska skillnaderna som återfinns bland partiernas sympatisörer ser vi att skillnaderna mellan nyhetspublikerna är relativt blygsamma. Framförallt när det kommer till spridningen längs den traditionella vänster-högerskalan. När det kommer till skillnader i frågan om att ta emot färre flyktingar är det diskuterade avståndet mellan DN och Expressens läsare mindre än avståndet mellan Liberalernas och Moderaternas sympatisörer.

Ser olika nyhetspubliker olika verkligheter?

Ytterligare ett sätt att studera möjlig publikfragmentering är att undersöka huruvida de sju nyhetspublikerna skiljer sig åt när det kommer till vilka samhällsproblem som de uppfattar som viktigast. Frankt uttryckt, skiljer sig olika nyhetspubliker i hur de uppfattar att verkligheten är beskaffad? För att undersöka detta används den öppna frågan: ”*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag*?” De öppna svaren kodas sedan till olika kategorier efter en kodningsmall och resulterar i ett tjugotal övergripande kategorier. I tabell 2 nedan redovisas andelen som angett integration/migration, lag och ordning, sjukvård, miljö och klimat, sociala frågor, äldrefrågor, arbetsmarknad samt ekonomi bland de sju nyhetspublikerna. I och med att frågan om samhällsproblem ställs i flera av SOM-undersökningens editioner så blir antalet svarande betydligt fler här jämfört med tidigare analyser.

För flera av problemområdena är publikerna väldigt samstämmiga i sina bedömningar. Det finns i princip inga skillnader mellan nyhetspubliken när det kommer till omnämnandet av arbetsmarknad och ekonomi. Skillnaderna är något större när det kommer till integration, sjukvård, sociala frågor och äldrefrågor. Exempelvis så anger 45 procent av Svenska Dagbladets regelbundna användare *migration* som ett av de viktigaste samhällsproblemen, vilket kan jämföras med 38 procent hos TV4 och Dagens Nyheters användare. Bland Dagens Nyheters läsare är det 20 procent som nämner *sociala frågor*, vilket kan jämföra med 12 procent hos de som tar del av TV4 och Expressen. Endast åtta, respektive nio procent nämner äldrefrågor bland de två morgontidningarnas läsare, att jämföra med 13 till 15 procent bland etermediernas regelbundna användare.

Tabell 2 Prioritering av samhällsproblem bland respektive nyhetspublik, 2020 (procent)

	Integration/ migration	Lag & ordning	Sjukvård	Miljö/ klimat	Sociala frågor	Äldre-frågor	Arbets-marknad	Ekonomi
Ekot (n=1 631)	39	37	35	22	15	13	8	7
Aktuellt/Rapport (n=3 066)	39	40	35	18	13	14	8	6
TV4 (n=2 557)	38	39	35	13	12	15	9	6
Dagens Nyheter (n=845)	38	30	30	28	20	9	9	6
Svenska Dag-bladet (n=458)	45	39	29	21	17	8	9	9
Aftonbladet (n=2 282)	40	36	35	15	13	13	10	6
Expressen (n=1 430)	42	42	34	13	12	13	9	7

Kommentar: Tabellen visar andelen som nämner respektive kategori av samhällsproblem bland de sju nyhetspublikernas regelbundna användare (tar del mer än tre gånger i veckan). Frågeformuleringen för medborgarnas syn på de viktigaste samhällsproblemen lyder '*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/ samhällsproblem*.' Frågeformuleringen för Aktuellt/Rapport, Ekot, TV4 lyder '*Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?*' Med svarsalternativen '*Dagligen*', '*5–6 dagar i veckan*', '*3–4 dagar i veckan*', '*1–2 dagar i veckan*', '*Mer sällan*', '*Aldrig*'. För användning av Aftonbladet och Expressen användes samma svarsalternativ, med en något reviderad huvudfråga. Frågeformuleringen lyder '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande…?*' där respondenterna fick ange hur ofta de tog del av respektive tidning både i pappersform och på internet. Den mest frekventa användningen för papper respektive internet har använts i de följande analyserna. För användning av Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet användes samma frågealternativ som ovan fast med huvudfrågan '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?*' De som använder respektive nyhetsmedium mer än 3 gånger i veckan betraktas här som regelbundna användare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Störst skillnader hittar vi när vi jämför de sju nyhetspublikernas prioritering av *lag och ordning* respektive *miljö och klimat*. För lag och ordning är det 12 procentenheter skillnad mellan DN (30 procent) och Expressens (42 procent) regelbundna användare. Prioriteringen av miljö och klimat skiljer sig än mer. Det är 13 procent av Expressens läsare (samma som TV4s publik) som anger miljö som ett av de viktigaste samhällsproblemen. Mer än dubbel så hög andel, 28 procent, av Dagens Nyheters läsare gör det samma. Resultaten visar att, sett utifrån ett publikperspektiv, var det antagligen ett strategiskt smart val av Dagens Nyheters chefredaktör Peter Wolodarski att för en dag låna ut chefredaktörskapet till världens mest omskrivna klimataktivist Greta Thunberg. De rumsliga positionerna för respektive nyhetspubliks prioritering av dessa två problemområden illustreras i figur 6.

Figur 6 Uppfattade samhällsproblem bland nyhetspubliker, 2020 (procent)

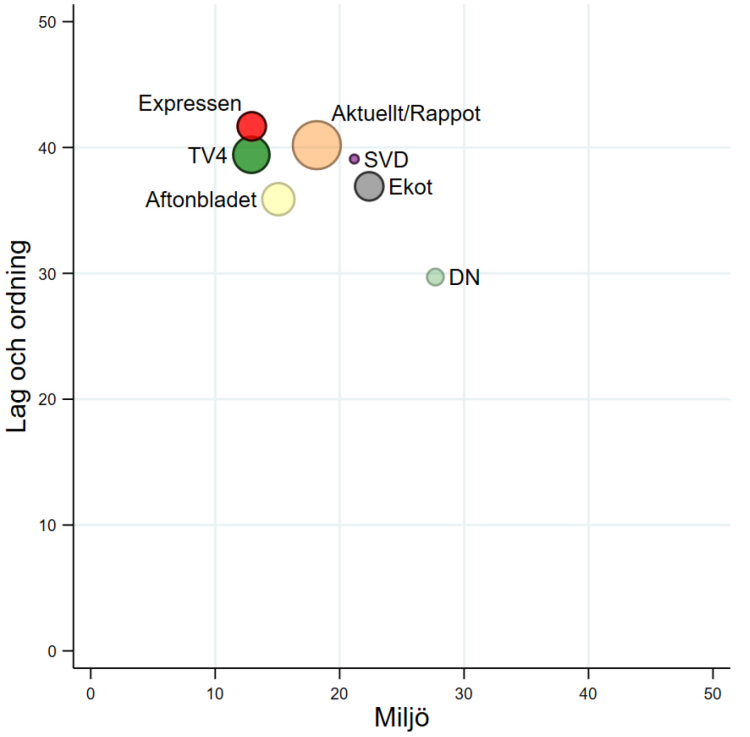

Kommentar: Figuren visar andelen som nämner ”Lag och ordning” (y-axeln) och andelen som nämner ”Miljö och klimat” (x-axeln) bland de sju nyhetspublikernas regelbundna användare. Figuren bygger på resultaten i tabell 2 ovan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Finns det en marknad för ideologiska nyheter?

Resultaten från det här kapitlet har visat att en ansenlig del av det svenska folket betraktar sig som någondera av de fem uppmätta ideologiska etiketterna, socialist, liberal, konservativ, nationalist och feminist. I 2020 års undersökning var det 45 procent av de svarande som angav att det stämde helt att de betraktade sig som minst en av dessa beteckningar. Analysen av de politiska partiernas sympatisörer visar på vitt skilda ideologiprofiler. Exempel på detta är att socialism och feminism är de klart dominerande ideologierna bland vänsterpartistiska och socialdemokratiska sympatisörer. Nästan hälften av alla sympatisörer till Liberalerna betraktar sig som liberaler, samtidigt som den mest förekommande ideologiska etiketten inom Sverigedemokraterna är nationalist.

En av grundförutsättningarna för ett polariserat samhällsklimat är ett ideologiskt fragmenterat medieutbud. Ambitionen är att det här kapitlet ska vara början på en forskningsagenda för att övervaka utvecklingen i Sverige gällande huruvida nyhetsmedier och dess publiker blir allt mer polariserade över tid. Analyserna i det här kapitlet visar att det finns få tecken på en omfattande ideologisk fragmentering av svenska nyhetspubliker. Återigen blir det tydligt att Sverige inte är USA och det svenska medielandskapet är inte särskilt likt sitt amerikanska dito (Mitchell, 2014). Sett till den ideologiska kompositionen hos de sju undersökta nyhetspublikerna kan vi konstatera att, överlag, så präglas de av en hög grad av ideologisk homogenitet. Det finns inga nyhetspubliker som kan betecknas som ideologiskt segregerade. Den som kommer närmast är Dagens Nyheter vars användare i avsevärt högre utsträckning betraktar sig som feminister, har den lägsta andelen som betraktar sig som konservativ och nationalist samtidigt som publiken sticker ut och är minst restriktiv i migrationsfrågan samtidigt som de i högre grad nämner miljö och klimat som det viktigaste samhällsproblemet.

Betyder avsaknaden av stark ideologisk fragmentering att det saknas en marknad för ideologiska nyheter? Inte nödvändigtvis. Resultaten i figur 5 visar att det finns en stor outnyttjad mediemarknad både när det kommer till ytterkanterna längs den traditionella vänster-högerskalan samt när det kommer till mer generös och restriktiv syn på invandring. Det är också åt den här typen av frågor som flera av de större alternativa medierna ägnar stort utrymme. Det finns dock andra värden som värdesätts av nyhetsanvändare så som opartiskhet och neutralitet, vilket inte alltid rimmar särskilt väl med en politiserad nyhetsjournalistik. Framtiden får utvisa huruvida de etablerade nyhetsmediernas publik förblir ideologiskt heterogena, eller om de (i sammanhanget små) skillnader som uppmärksammats i det här kapitlet ökar över tid. En viktig faktor här blir att följa etablerade nyhetsmediers agerande i eventualiteten om en eller flera av de ”alternativa” medieaktörerna lyckas vidga sitt användarantal avsevärt.

Not

[1] Svarspersonerna hade också möjlighet att ange ett fritextsvar där de specificerar vilken ideologi de betraktar sig som.

Referenser

Andersson, U. & H. Oscarsson (2020). (Parti-)politiserat institutionsförtroende. I U. Andersson, A. Carlander & P. Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Hallin, D. & P. Mancini (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge: Cambridge University Press

Holt, K., Ustad Figenschou, T. & L. Frischlich (2019). Key dimensions of alternative news media. *Digital Journalism*, 7(7), 860–869.

Iyengar, S., Hahn, K. S., Krosnick, J. A. & Walker, J. (2008). Selective exposure to campaign communication: The role of anticipated agreement and issue public membership. *The Journal of Politics*, 70(1), 186–200.

Iyengar, S. & K., Hahn (2009). Red Media, Blue Media: Evidence of Ideological Selectivity in Media Use, *Journal of Communication*, 59(1).

Johansson, B. & J. Strömbäck (2019). *Kampen om mediebilden: Nyhetsjournalistik i valrörelsen 2018*. Institutet för mediestudier.

Mitchell, A. (2014). *Political polarization & media habits*. Pew Research Center. Hämtad från https://www.journalism.org/2014/10/21/political-polarization-media-habits/

Nord, L. & J. Strömbäck (2018). *Svenska valrörelser: Väljare, medier och partier under 2000-talet*. Stockholm: Santerus förlag.

Oleskog Tryggvason, P. (2018) Utvärdering av Sveriges Televisions valkompassfrågor 2018. Valforskningsprogrammets arbetsrapport 2018:4. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga programmet.

Oscarsson, H., Bergman, T., Bergström, A. & J. Hellström (2021). *Polarisering i Sverige*. SNS Demokratirådsrapport 2021. Stockholm: SNS Förlag.

Oscarsson, H. & S. Holmberg (red, 2020). *Research handbook on political partisanship*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Shehata, A. & J. Strömbäck (2020). Media and political partisanship. In *Research Handbook on Political Partisanship*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Stroud, N. J. (2011). *Niche news: The politics of news choice*. New York: Oxford University Press.

Svensson, R. (2019). Partiernas ideologiska positioner. I U. Andersson, B. Rönnerstrand, P. Öhberg & A. Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Strömbäck, J. & D. V. Dimitrova (2006). Political and media systems matter: A comparison of election news coverage in Sweden and the United States. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 11(4), 131–147.

Weibull, L., Wadbring, I. & J. Ohlsson (2018). *Det svenska medielandskapet: traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens*. Stockholm: Liber.

Miljö
&
klimat

SLÄCKA LJUSET – VARFÖR DÅ?

SVERKER C. JAGERS, ERIK JÖNSSON OCH SIMON MATTI

Sammanfattning
När jordens miljö försämras, ökar kraven på att vi måste ändra våra beteenden. Mangrant behöver vi hjälpa till att minska samhällets belastningar på sådant som fiskbestånd, skog, mark och klimat, bland annat genom att ändra vår konsumtion av allt från dagligvaror till energi. Kort sagt, vi behöver släcka ljuset så ofta vi kan. Det vanligaste argumentet för att få folk att göra dessa saker är naturligtvis att de är gynnsamma för miljön och därför är värda att göra. Samtidigt kan man välja att släcka ljuset av en rad olika skäl, såsom för den personliga hälsans eller ekonomins skull. Kanske är dessa andra skäl väl så viktiga för att få människor att faktiskt ändra sina (förvisso miljövänliga) beteenden. I detta kapitel frågar vi oss vad svenska folket anger som viktigaste motiv bakom att de beter sig miljövänligt och vad vi och miljöpolitiken kan lära av dessa svar för framtiden.

Många av de miljöproblem samhället har att hantera grundar sig i de val vi människor gör. Till stor del handlar det om övergripande samhällsbeslut som rör exempelvis hur vi konstruerar vår infrastruktur och våra energisystem. Men också enskilda individers livsstilar och hur vi väljer att prioritera när vi exempelvis konsumerar olika varor och tjänster, eller gör våra beteendeval, är i sammanhanget betydelsefullt. Individers livsstilar påverkar såväl miljön direkt som indirekt. Dels genom exempelvis utsläpp från olika transportmedel eller det hushållsavfall som vi genererar, dels eftersom de aggregerade konsumtionsval vi gör också har en påverkan på marknadens utbud av produkter och på de produktionsprocesser och råvaror som företag använder sig av. För politiker som har en ambition att bidra till en bättre miljö blir det därmed intressant att också försöka påverka våra livsstilar i mer hållbar riktning. Mot bakgrund av den ökade mängd styrmedel, från regleringar och ekonomiska incitament till information och olika mjukare försök att knuffa oss i rätt riktning, som riktas mot enskilda individer, blir det intressant att bättre förstå vilka budskap och argument som bäst fångar vårt intresse och får oss att vilja förändra våra beteenden. Men för detta krävs det att vi också känner till hur människor betraktar olika typer av beteenden – och med vilka bakomliggande motiv[1] de utför dem. Det är nämligen fullt möjligt, för att inte säga troligt, att det som vissa individer uppfattar som ett miljöbeteende, av andra snarare ses som en ekonomisk fråga eller en hälsofrämjande aktivitet. För den senare gruppen riskerar

Jagers, Sverker C., Jönsson, Erik & Matti, Simon (2021). Släcka ljuset – varför då? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

därmed miljöbetonade budskap att inte ha samma effekt på beteendeförändring som information vilken istället framhåller positiva plånboks- eller hälsoeffekter.

De frågor vi ställer oss i detta kapitel är därför vilka skäl det är som människor anger för att utföra en rad miljövänliga aktiviteter. Är det framförallt miljöskäl som anges här, eller visar det sig att andra motiv snarare dominerar, och i sådana fall för vilka typer av aktiviteter? Vidare frågar vi oss hos vilka individer miljömotiven dominerar – går det här att se några mönster där exempelvis ålder, utbildningsnivå eller politisk-ideologisk hemvist samvarierar med individens benägenhet att utföra beteenden av miljöskäl, eller har det snarare att göra med individens intresse för miljöfrågor eller oro för klimatförändringar? Dessa frågor är viktiga såväl ur ett forsknings- som ett beslutsfattarperspektiv, särskilt som en ökad förståelse för vad som driver människors beteendeval har betydelse för hur vi på bästa sätt kan åtgärda en negativ miljöpåverkan. Många av de modeller som används för att förstå mekanismerna bakom det vi kallar miljövänliga beteenden utgår emellertid från att de just uppfattas som miljövänliga och därför utförs med miljömässiga motiv. Detta antagande spiller i sin tur över på de policyrekommendationer och förslag på utformning av styrmedel som forskningen ger upphov till. Men om antagandet i grunden brister, om det istället är andra motiv som i huvudsak styr våra beteenden, kan naturligtvis forskningens resultat också leda beslutsfattare i fel riktning.

Motiv som drivkraft för beteende

Varför människor frivilligt väljer att utföra vissa beteenden, eller avstå från andra, är en central fråga inom den samhälls- och beteendevetenskapliga forskningen. I den extensiva litteratur som behandlar orsakerna bakom miljövänliga beteenden återfinns en rad, ibland inte fullt förenliga, teorier och modeller som försöker förklara varför människor väljer att utföra en viss aktivitet eller inte. Inom vissa teoribildningar, såsom *teorin om planerat beteende* (Ajzen, 1991), görs ett grundläggande antagande att individer främst engagerar sig i beteenden som uppfattas öka den personliga nyttan, exempelvis i form av ekonomiska vinster, ökad bekvämlighet eller bättre hälsa. Andra modeller, såsom den väl beprövade *Value-Belief-Norm teorin* (t.ex. Stern m.fl., 1995), framhåller istället att miljöbeteende är kopplat till en moraliskt grundad omsorg om den kollektiva nyttan som i sig är baserat på såväl en uppsättning altruistiska värderingar och en uppfattning om nuvarande miljösituation, som ett hot mot dessa.

Eftersom vissa typer av aktiviteter - exempelvis valet att cykla snarare än att köra bil till jobbet – är tydligt förknippade med både miljömässiga och mer personliga vinster, framhålls det inom viss litteratur att miljövänliga beteenden snarare är *ekvifinala*. Detta innebär i korthet att ett och samma beteendeval kan vara ett resultat av flera olika motivationsprocesser, där en individ kan betona miljönyttan som drivkraft medan en annan anför andra motiv som skäl till att utföra aktiviteten (Stern, 2000; Thøgersen, 2003; Berglund & Matti, 2006). Samtidigt visar en rad

studier på att kopplingen mellan motiv och faktiskt beteende är mindre stark och förutsägbar än vad de föregående teoretiska modellerna gör gällande, vilket ibland beskrivs som ett *value-action gap* (Guagnano, Stern, & Dietz, 1995; Hobson, 2004). Till exempel visar forskning att individer, som i grund och botten uttrycker likartade moraluppfattningar och engagemang för miljöfrågor, i betydande grad skiljer sig åt när det kommer till deras beteendeval (Thøgersen, 2004; Martinsson & Lundqvist, 2011). På samma sätt visar studier att förklaringskraften hos de modeller som utgår från att miljöbeteenden grundar sig i en uppsättning miljörelaterade värderingar, skiljer sig åt mellan olika typer av aktiviteter. Medan lågkostnadsbeteenden ofta kan förklaras av en moralisk övertygelse, försvagas denna koppling i situationer där ett alternativt beteende är förknippat med höga personliga kostnader, där vanans makt är stark eller där fullgoda alternativ saknas (Martinsson, Lundqvist & Sundström, 2011; Steg & Vlek, 2009; Eriksson, Garvill & Nordlund, 2008). Sammantaget pekar dessa resultat på att beteendeval snarare är *multifinala*, det vill säga att ett och samma bakomliggande motiv mycket väl kan ge upphov till flera olika utfall beroende på hur individen uppfattar olika mer situationsspecifika faktorer, exempelvis de sociala normer som omger ett beteende, och hur dessa interagerar med våra bakomliggande motiv (se Lindenberg & Steg, 2007).

Sammanfattningsvis bör vi alltså kunna förvänta oss att individer som har ett starkt miljöintresse och starka miljövärderingar i högre grad anger miljömässiga motiv som styrande för sina beteendeval. Detta är varken konstigt eller förvånande. Men samtidigt bör vi också förvänta oss dels att vissa individer utför vad som ofta betraktas som miljövänliga beteenden men med helt andra bakomliggande motiv (det vill säga ekvifinalitet), dels att vissa typer av beteenden, även om de har tydligt positiva miljöeffekter, till en lägre grad uppfattas som kopplade till just miljöhänsyn och därför inte uppvisar en lika stark koppling till miljömässiga motiv (det vill säga multifinalitet).

I fortsättningen av kapitlet borrar vi djupare i frågan om kopplingen mellan motiv och beteenden. Framförallt är vi intresserade av i hur hög grad miljömässiga motiv ligger bakom utförandet av olika miljövänliga beteenden och vilka typer av beteenden som snarare domineras av andra typer av motiv. Därtill undersöker vi i vilka grupper de miljömässiga motiven dominerar. För att möjliggöra analyser av människors bakomliggande motiv har vi i den nationella SOM-undersökningen 2020 bett de svarande att ange av vilket eller vilka skäl de utför totalt nio olika beteenden som vi forskare typiskt brukar klassificera som miljövänliga. Förutom miljöskäl kunde ekonomiska-, hälso- och praktiska skäl kryssas för och för varje beteende kunde flera alternativ anges. För att öppna för möjligheten att vissa människor inte alls utför vissa beteenden, erbjöds också alternativet ”jag gör aldrig detta”.

Hur motiveras miljövänligt beteende?

I figur 1 har vi sammanställt resultat för att visa vilken andel av de svarande i 2020 års nationella SOM-undersökning som anger att miljö är det enda, eller ett av flera, skäl bakom utförandet av nio typiskt miljövänliga beteenden. Som förväntat visar resultaten en tydlig variation i förekomsten av miljömotiv mellan olika typer av beteenden. Medan miljö ingår som ett motiv bakom återvinning av hushållsavfall bland hela 81 procent av de svarande, anger endast en fjärdedel att de avstår från att köpa kött helt eller delvis av miljöskäl. Detta är emellertid ett beteende som över hälften av de svarande (53 procent) anger att de aldrig utför.

Figur 1 Andelar som anger miljöskäl som motiv bakom beteende, 2020 (procent)

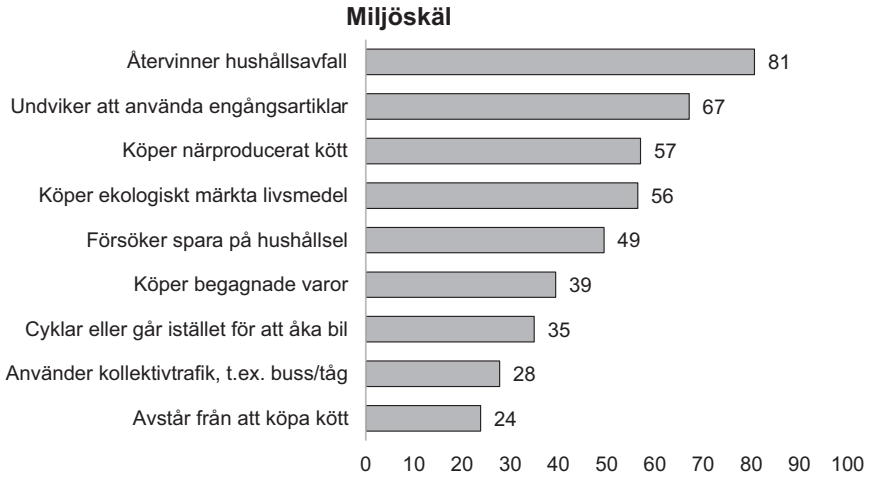

Kommentar: Frågan lyder '*När du gör följande saker, av vilket eller vilka skäl brukar du göra det? Flera svar kan anges*' med svarsalternativen '*ekonomiska skäl*', '*miljöskäl*', '*praktiska skäl*', '*hälsoskäl*', '*jag gör aldrig detta*'. I tabellen redovisas andelen som uppgett att de utför följande sysslor av miljöskäl. Procentbasen utgörs av de som svarat på frågan. Antal svarande är 1 826 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Från figur 1 kan vi vidare konstatera att det för 5 av 9 beteenden faktiskt är en minoritet av de svarande som säger sig utföra dessa med omsorg om miljön som (del)motiv. Som framgår av figur 2 är det istället andra typer av motiv som mer frekvent anges för dessa beteenden: människor försöker spara på hushållsel och handlar second-hand av i huvudsak ekonomiska skäl (56 respektive 45 procent av de svarande anger detta som ett av sina motiv), de åker kollektivt för att det är praktiskt (47 procent) och valet att cykla eller gå istället för att köra bil, samt undvikande av köttkonsumtion görs främst av hälsoskäl (47 respektive 26 procent).

Figur 2 Motiv bakom gröna beteenden, 2020 (procent)

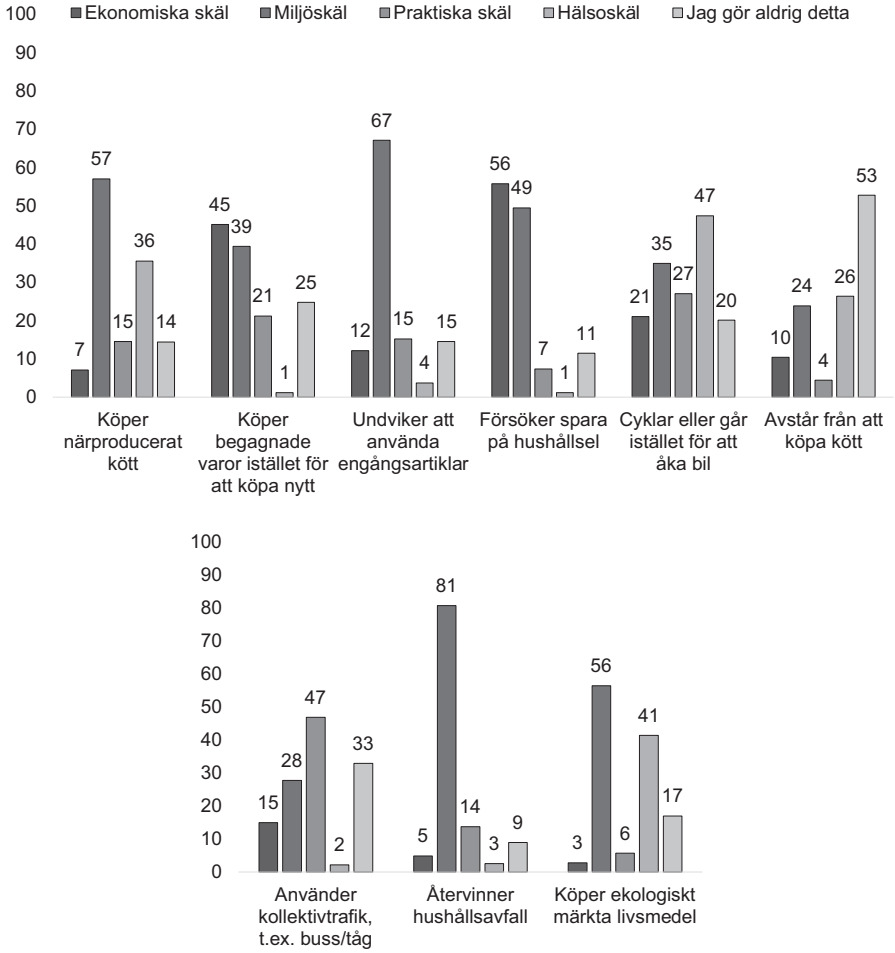

Kommentar: Frågan lyder '*När du gör följande saker, av vilket eller vilka skäl brukar du göra det? Flera svar kan anges'* med svarsalternativen '*ekonomiska skäl*', '*miljöskäl*', '*praktiska skäl*', '*hälsoskäl*' och '*jag gör aldrig detta*'. Procentbasen utgörs av de som svarat på frågan. Antal svarande är 1 826 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Detta till trots, visar resultaten också att miljömotiven förekommer betydligt mer frekvent, sett till alla beteenden. Därmed anges miljö i betydligt högre grad som ett komplement till ekonomiska-, hälso- eller praktiska skäl, än vad kombinationer av de senare tre motiven förekommer bland svaren. Mer specifikt ingår miljö som ett motiv i mellan 79–98 procent av alla fall där multipla motiv anges. Mest

frekvent förekommer miljömotiven som ett av flera när det gäller återvinning av hushållsavfall, minst för att välja cykel eller gång som transportsätt. Av detta kan vi konstatera två saker. Dels att samtliga miljöbeteenden uppvisar en tydlig ekvifinalitet, det vill säga att motiven bakom deras utförande varierar mellan individer, dels att miljömotiven framförallt dominerar för beteenden som antingen är ekonomiskt mer krävande (ekologiskt märkta eller närproducerade produkter är i regel dyrare) eller som inte har någon uppenbar effekt på annat än just miljökvaliteten.

Vilka motiverar sitt beteende med miljöskäl?

Vilka är det då som mer frekvent anger miljömotiv som skäl för sitt beteendeval? För att besvara denna fråga delar vi in de svarande som anger miljö som ett (del) motiv i olika socio-demografiska grupper. Tabell 1 visar hur fördelningen av miljömotiv ser ut baserat på ett antal faktorer som kan antas ha betydelse för hur vi väljer att forma våra livsstilar. Även i detta uppvisar resultaten en relativt stor variation, vilket är förväntat, givet tidigare studier som pekar på i vilka grupper vi finner det överlag största miljöengagemanget (Bennulf & Gilljam 1990, Stern m.fl., 1993). Exempelvis noterar vi att män på ett systematiskt sätt anger miljöskäl betydligt mindre frekvent än vad kvinnor gör. För samtliga beteenden anger i själva verket kvinnor miljö som motiv oftare än vad män gör. För en majoritet av beteendena är skillnaden mellan kvinnors och mäns uttryck av miljömotiv 10 procentenheter eller större. Det minsta könsgapet (7 procentenheter) återfinns för det överlag mest frekvent miljömotiverade beteendet: återvinning av hushållsavfall. Detta är emellertid också en aktivitet som är tydligt normaliserad med en väl fungerande infrastruktur i de allra flesta kommuner och bostadsområden i Sverige. Återvinningsexemplet visar på hur ett specifikt beteende, genom exempelvis informationskampanjer, kan göras till en symbol för miljöarbetet på individnivå och således också bli ett miljöbeteende i vårt medvetande.

Även om miljöengagemanget i de yngre grupperna på senare år blivit tydligt uppmärksammat, exempelvis genom rörelser som ”Fridays for Future”, är det faktiskt inte bland de yngsta medborgarna (16–29 år) som vi återfinner den högsta andelen miljömotiv. Snarare är det människor i den yngre och äldre medelåldern, alltså åldersspannen 30–49 år och 50–64 år, där miljömotiven överlag förekommer mest frekvent. Det är bara i frågan om att avstå köttkonsumtion som andelen som anger miljömotiv är högst i den yngsta gruppen. Detta är också det beteende där den lägsta andelen pensionärer (åldern 65–85) uttrycker miljömotiv bakom sitt beteende.

När det gäller andra socio-demografiska kategorier följer resultaten ett välbekant mönster (jmf Harring, Lundholm & Torbjörnsson 2017), där till exempel en stigande utbildningsnivå på ett systematiskt sätt över samtliga beteenden innebär en högre frekvens av miljömotiv. Vad gäller samhällsklass så är det likaså i de två tjänstemannahemskategorierna som miljömotiven dominerar. Stad-landsbygds-

dimensionen är emellertid inte lika entydig och här är andelen där miljömotiv ingår som skäl för ett visst beteende relativt jämnt fördelad mellan de olika grupperna. Vissa beteenden sticker dock ut. Att handla ekologiskt, åka kollektivt och avstå från köttkonsumtion betraktas uppenbarligen som kopplade till miljö i betydligt högre grad bland storstadsbor i jämförelse med övriga, vilket kanske inte förvånar i de flesta fall. Till exempel är ju kollektivtrafiken mer utbyggd och lättillgänglig i landets storstäder än på landsbygden.

Avslutningsvis uppvisar resultaten också ett tämligen tydligt, och därtill välbekant, mönster när det gäller politisk-ideologisk orientering efter vänster-högerskalan (Jagers m.fl., 2017). En självidentifikation klart till vänster, innebär överlag att miljömotiven är mer frekvent förekommande, med konsumtion av närproducerat kött och återvinning som undantag. För partisympati sticker Miljöpartiets anhängare ut genom att i mycket hög grad identifiera de nio beteendena som helt eller delvis kopplade till en omsorg om miljön. Bara för ett av de nio beteendena är miljömotiven mer frekvent förekommande hos ett annat partis sympatisörer: vi finner nämligen att hela 74 procent av de som anger en partipolitisk preferens för Liberalerna kopplar ihop konsumtion av närproducerat kött med miljömotiv. Bland Sverigedemokraternas sympatisörer är det överlag andra motiv än miljö som dominerar förklaringen till de olika beteendena.

Ser vi bortom de partisympatisörer som i klart störst utsträckning uppger miljöskäl bakom sina beteenden – miljöpartisterna - ser vi emellertid att ytterligare en trend kan skönjas. Det är inte uteslutande sympatisörerna till partier som befinner sig till vänster om den politiska mitten som uppger miljöskäl. I många fall uppger exempelvis Centerpartiets och Liberalernas väljare miljöskäl i lika stor eller större utsträckning än vad sympatisörerna till Vänsterpartiet eller Socialdemokraterna gör. 46 procent av Liberalernas sympatisörer uppger miljöskäl som motiv när de väljer att promenera eller cykla i stället för att ta bilen, medan samma siffra för Vänsterpartiets sympatisörer är 42 procent. På samma sätt köper 70 procent av Centerpartiets sympatisörer närproducerat kött av miljöskäl medan bara 60 procent av Socialdemokraternas sympatisörer gör det. Även om det generellt sett finns ett tydligt vänster-höger-mönster i hur miljöskäl används som motivering till gröna beteenden återstår fortfarande en viss varians bland sympatisörerna till de olika partierna – människor uppger miljö som skäl, oavsett partipolitisk hemvist.

Tabell 1 Andelar som uppger ”miljön” som skäl när de utför vissa beteenden, 2020 (procent)

	Köper när-producerat kött	Köper beg. varor istället för att köpa nytt	Undviker att använda engångs-artiklar	Försöker spara på hushållsel	Cyklar eller går istället för att åka bil	Avstår från att köpa kött	Använder kollektiv-trafik, t.ex. buss/tåg	Återvinner hushålls-avfall	Köper ekologiskt märkta livsmedel	Antal personer
Samtliga	57	39	67	49	35	24	28	81	56	1 826
Man	53	30	60	43	29	18	23	77	51	849
Kvinna	61	47	73	55	40	29	32	84	61	969
16–29 år	58	42	58	42	38	36	32	79	59	272
30–49 år	62	52	74	53	43	34	32	85	63	508
50–64 år	61	40	72	60	38	20	31	83	61	483
65–85 år	49	26	60	41	24	12	19	76	46	563
Lågutbildade	38	20	47	28	21	8	13	74	38	278
Medellåg	54	32	58	42	28	16	18	77	51	504
Medelhög	58	38	69	52	33	21	26	79	57	387
Högutbildade	68	55	83	64	48	39	43	88	69	631
Arbetarhem	47	30	57	40	29	16	19	76	46	723
Tjänstemannahem	66	48	76	56	43	31	36	87	67	635
Högre tjänste-mannahem	67	44	83	64	41	31	37	83	66	179
Jordbrukarhem	57	45	61	48	23	18	23	77	52	44
Företagarhem	58	40	73	55	30	20	23	82	54	128
Landsbygd	58	44	68	49	29	18	19	78	51	259
Tätort	53	36	60	42	29	15	19	77	50	365
Stad	59	38	68	50	38	25	30	82	59	865
Storstad	56	43	73	55	39	38	38	83	63	307
Klart till vänster	62	54	76	59	45	42	43	85	71	199
Något till vänster	63	46	74	55	42	31	35	86	66	407
Varken vänster eller höger	51	34	62	44	33	20	23	79	52	507
Något till höger	63	42	72	56	36	19	27	81	58	467
Klart till höger	44	24	50	34	18	14	14	69	41	207
V	65	58	73	62	42	45	45	91	74	146
S	60	36	69	49	36	22	29	81	57	504
MP	72	78	97	78	75	79	63	96	79	67
C	70	51	77	58	48	35	35	89	70	159
L	74	57	81	63	46	28	43	83	67	54
KD	58	39	72	49	32	15	21	91	55	85
M	58	35	68	52	29	17	22	80	52	347
SD	39	24	46	27	20	6	10	67	36	245

Kommentar: Frågan lyder ‘*När du gör följande saker, av vilket eller vilka skäl brukar du göra det? Flera svar kan anges*’ med svarsalternativen ‘*ekonomiska skäl*’, ‘*miljöskäl*’, ‘*praktiska skäl*’, ‘*hälsoskäl*’, ‘*jag gör aldrig detta*’. I tabellen redovisas andelar från olika kategorier som uppgett att de gör följande saker av miljöskäl. Procentbasen utgörs av samtliga som svarat på frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Vad påverkar angivandet av miljömotiv som skäl för beteende?

Som vi resonerade inledningsvis finns flera tänkbara skäl till att ett visst beteende betraktas som just ett *miljö*beteende och därmed utförs med en omsorg om miljön som ett centralt motiv. Även om den bivariata analysen i tabell 1 visar på vissa mönster, använder vi nu en regressionsanalys för att närmare undersöka i vilken grad olika faktorer, såväl attityder som socio-demografi, påverkar människor att ange miljö som motiv för sitt beteendeval. Det vill säga, hur stor effekten av olika faktorer är på angivandet av miljömotiv. Till skillnad från redovisningen i tabell 1, där både de som *bara* angett miljö som motiv och de som angett miljö som *ett av flera* motiv ingår, har vi i tabell 2 kodat om datamaterialet så att referenskategorin utgörs av de som *endast* uppgett miljömotiv som ett skäl för ett visst beteende. De som uppgett andra skäl än miljö, eller där miljö ingår som ett av flera motiv, har därmed slagits ihop till en kontrasterande grupp[2]. På så vis kan vi analysera i vilken grad exempelvis nivån på en individs allmänna miljöintresse eller oro för framtida klimatförändringar har ett samband med angivandet av just miljömotiv som skäl till beteendeval. Att människors generella miljöattityder och värderingar har ett samband med att också tydligare koppla samman olika beteendeval, aktiviteter och livsstilar med deras eventuella miljöpåverkan är väletablerat. Men duger dessa faktorer även till att förklara frekvensen av olika typer av motiv bakom ett visst beteende? Kort sagt, påverkar våra attityder också hur vi uppfattar ett visst beteende? Vi lägger även till subjektiv hälsa, eftersom uppfattningar om ens hälsa kan tänkas påverka huruvida man gör saker av hälsoskäl eller ej och detta på potentiellt två olika sätt. Å ena sidan kan man tänka sig att folk som uppfattar att de har en svag hälsa, i högre grad utför handlingar av hälsoskäl (för att undvika att hälsan blir sämre), men man kan också tänka sig att de med uppfattad god hälsa värnar om att bibehålla sin goda hälsa och därför agerar av hälsoskäl.

I tabell 2 visas resultatet av en serie logistiska regressioner där vi undersöker effekten av en rad olika variabler på angivandet av andra motiv än miljö, alternativt en kombination av motiv där miljö anges tillsammans med andra motiv, för samtliga av våra nio beteenden. Generellt kan sägas att ett negativt tecken (-) framför en variabels regressionskoefficient indikerar ett negativt samband mellan aktuell variabel och benägenheten att uppge något annat skäl än just miljöskäl (eller miljöskäl *i kombination* med något av de övriga skälen) som motiv till varför man utför ett visst beteende. Saknas stjärnor efter koefficienterna är sambanden ej statistiskt signifikanta, men storleken och tecknet framför koefficienten fungerar ändå ofta som en fingervisning om sambandets natur. Ett negativt – och signifikant – samband indikerar alltså att den aktuella variabeln gör det mer sannolikt att en person med variabelns egenskap uppger miljöskäl som sitt enda motiv. Låt oss dock förenkla analyserna en smula genom att bara koncentrera oss på de mest utmärkande resultaten. Vi finner då att om en svarande har starka miljöintressen så är sannolikheten att ange andra skäl än rent miljörelaterade klart mindre för

Tabell 2 Faktorer som påverkar angivandet av miljömotiv, 2020 (logistisk regression)

	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)	(g)	(h)	(i)
Miljöintresse	-.25**	-.23	-.52***	-.22*	-.01	-.29	-.29	-.09	.16
	(.10)	(.13)	(.11)	(.10)	(.16)	(.17)	(.16)	(.11)	(.10)
Klimatoro	-.34***	-.22	-.30***	-.43***	-.58***	-.30	-.22	-.45***	-.24*
	(.09)	(.13)	(.09)	(.10)	(.17)	(.19)	(.16)	(.10)	(.09)
Kön									
Kvinna	-.26*	-.60***	-.34**	-.34**	-.29	-.19	-.32	-.30*	.05
	(.12)	(.16)	(.13)	(.13)	(.19)	(.20)	(.19)	(.13)	(.12)
Ålder									
30–49 år	.45*	-.58	-.76***	.03	.05	.25	-.62	-.25	.21
	(.20)	(.30)	(.20)	(.23)	(.36)	(.30)	(.34)	(.21)	(.20)
50–64 år	.26	-.93**	-.55**	-.48*	-.42	.09	-.81*	-.24	.12
	(.20)	(.30)	(.20)	(.22)	(.35)	(.31)	(.34)	(.22)	(.20)
65–85 år	.35	-1.34***	-.86***	-.39	-.80*	-.15	-.90**	-.22	.06
	(.20)	(.30)	(.20)	(.22)	(.34)	(.31)	(.34)	(.21)	(.19)
Utbildning									
Medellåg	.06	.09	-.00	-.06	.74*	-.39	.54	.01	.27
	(.20)	(.28)	(.21)	(.22)	(.30)	(.42)	(.37)	(.23)	(.21)
Medelhög	-.04	-.18	-.04	-.21	.74*	-.63	-.00	.25	.36
	(.21)	(.28)	(.22)	(.22)	(.29)	(.41)	(.34)	(.24)	(.21)
Hög	.09	.31	-.07	-.23	1.09***	-.03	.15	.52*	.52*
	(.21)	(.29)	(.22)	(.23)	(.31)	(.42)	(.34)	(.23)	(.21)
Inkomst	.03	-.12	-.10	-.15**	-.07	-.11	-.07	-.09	-.00
	(.05)	(.07)	(.06)	(.06)	(.09)	(.09)	(.08)	(.06)	(.05)
Subjektiv hälsa	-.06	-.08*	-.04	-.05	.01	.04	-.03	.01	.02
	(.03)	(.04)	(.03)	(.03)	(.05)	(.05)	(.05)	(.03)	(.03)
Vänster-höger	.17***	.07	-.04	.11*	.11	-.08	.24**	-.02	.14**
	(.05)	(.07)	(.05)	(.05)	(.08)	(.09)	(.08)	(.06)	(.05)
Konstant	2.02***	4.66***	3.31***	4.14***	3.80***	3.63***	3.80***	.81	-.24
	(.49)	(.68)	(.50)	(.55)	(.84)	(.93)	(.82)	(.52)	(.49)
Pseudo R^2	.04	.06	.07	.06	.07	.03	.06	.03	.02
Log likelihood	-879.69	-572.98	-812.14	-812.58	-416.13	-341.23	-436.66	-746.19	-866.63
N	1 387	1 203	1 383	1 421	1 294	733	1 067	1 473	1 319

***Kommentar**:* Frågan som ligger till grund för denna analys lyder '*När du gör följande saker, av vilket eller vilka skäl brukar du göra det? Flera svar kan anges*', se löptext för närmare förklaring kring hur datamaterialet bearbetats. Miljöintresse och klimatoro är variabler med en fyrgradig skala där högre värden indikerar ett starkare intresse för miljön och en större oro för förändringar i framtidens klimat. Referenskategori för kön är man. Referenskategori för ålder är 16–29 år. Referenskategori för utbildning är lågutbildade. Inkomst är en femgradig variabel som sträcker sig från det lägsta alternativet ”mycket låg inkomst” (sammanlagd årsinkomst från 0 till 200 000) till det högsta alternativt ”mycket hög inkomst” (sammanlagd årsinkomst över 901 000). Subjektiv hälsa mäts på en elvagradig skala där 0 motsvarar att ens allmänna hälsotillstånd är ”mycket dåligt” och 10 ”Mycket gott”. Vänster-höger går från 1 ”klart till vänster” till 5 ”klart till höger”. Standardfel inom parentes. *** p < .001, ** p < .01, * p < .05. a) Köper närproducerat kött; b) Köper begagnade varor istället för att köpa nytt; c) Undviker att använda engångsartiklar; d) Försöker spara på hushållsel; e) Cyklar eller går istället för att åka bil; f) Avstår från att köpa kött; g) Använder kollektivtrafik, t.ex. buss/tåg; h) Återvinner hushållsavfall; i) Köper ekologiskt märkta livsmedel.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

flera av våra undersökta beteenden, framförallt för (a) att köpa närproducerat kött (-.25**), (c) att undvika att använda engångsartiklar (-.52**) och (d) att försöka spara på hushållsel (-.22*). När det gäller klimatoro så hittar vi fler signifikanta samband. Här finner vi att om man har en stark klimatoro så minskar sannolikheten att ange andra skäl än rena miljöskäl för än fler beteenden, nämligen: (a) att köpa närproducerat kött (-.34***), (c) att undvika att använda engångsartiklar (-.30***), (d) att försöka spara på hushållsel (-.43***), (h) återvinna hushållsavfall (-.45***) och (i) att köpa ekologiskt märkta livsmedel (-.24*). Särskilt utmärker sig ett beteende här, nämligen (e) att välja att cykla eller gå istället för att åka bil, där det uppenbarligen är särskilt vanligt att man utför detta beteende därför att man är orolig för klimatets tillstånd (-.58***), vilket alltså därmed även är en indikation på att särskilt detta beteende är pådrivet av miljö-/klimatmotiv. En försiktig generalisering ger alltså vid handen att ju högre miljöintresse en person har och ju mer orolig den är för framtida förändringar i jordens klimat, desto lägre sannolikhet är det att denna person uppger något av de andra skälen än miljöskäl som motiv bakom sitt agerande. Eller omvänt – desto troligare är det att personen uppger miljöskäl som enda bakomliggande motiv när vi utför gröna beteenden.

Avslutningsvis får vi i vår regressionsanalys även bekräftat flera andra saker som vi fick indikationer på i den inledande bivariata analysen i tabell 1. Exempelvis ser vi att kvinnor, även efter kontroll för övriga faktorer, i högre grad än män utför flertalet beteenden av rena miljöskäl, samt att de två medelålderskategorierna anger rena miljömotiv i högre grad än övriga åldersgrupper (se i samtliga av de fall där de redovisade koefficienterna är negativa och har en eller flera stjärnor [*] angivna). Vi noterar också en genomgående låg förklaringskraft (Pseudo R2) i samtliga modeller. Givet den relativt stora mängden oberoende variabler i våra regressioner hade detta varit förvånande om vi var ute efter att förklara frekvensen av miljöbeteende. Men här handlar det alltså snarare om att undersöka i vilken grad människor kopplar samman ett beteende med miljömotiv eller inte. Orsaken till den låga förklaringskraften kan därför vara att enskilda individer, beroende på samverkan mellan olika faktorer och situationsspecifika omständigheter, landar i olika slutsatser kring vad ett beteende egentligen är – och således vilka motiv som aktiverar beteendet.

Olika skäl för att släcka ljuset

Som vi sett i våra resultat så är det helt klart så att många av de aktiviteter som, av såväl forskare som politiker, brukar klassas som just miljöbeteenden, också utförs med miljöhänsyn som ett viktigt bakomliggande motiv. I förlängningen innebär detta att en betydande andel människor faktiskt gör kopplingen mellan sin personliga ambition att göra något miljömässigt bra och dessa typer av beteenden. Därmed kan engagemanget i denna grupp sannolikt förstärkas ytterligare genom informationsbudskap som adresserar miljötillståndet och trycker på vikten av

denna typ av livsstilsförändringar för miljöns framtida status. På samma sätt kan man sannolikt förvänta sig att acceptans för ytterligare politisk styrning inom dessa områden blir högre bland en betydande andel av befolkningen om de tydligt kommuniceras som miljöfrämjande åtgärder.

Samtidigt skall nog inte detta sätt att resonera upplyftas till någon allmän regel. Vi såg ju samtidigt att långt ifrån alla beteenden som vi karaktäriserar som miljövänliga (att de kan antas ha gynnsamma effekter på miljön) först och främst görs och motiveras av miljöskäl, utan att det ibland är helt andra drivkrafter som tycks ligga bakom att folk utför dessa (miljövänliga) handlingar. Till exempel fann vi att folk huvudsakligen handlar begagnade varor och sparar på hushållsel av ekonomiska skäl, väljer kollektivtrafik av praktiska skäl och avstår från att äta kött av hälsoskäl. För dessa beteenden (och säkert många andra också) är det inte alls lika säkert att miljöinformation och olika typer av miljöargument kan få bägaren att stjälpa över till fördel för beteenden om de ”marknadsförs” som miljövänliga. Om samhället av olika skäl önskar påskynda eller medverka till beteendeförändringar på dessa områden, såsom att få folk att släcka ljuset i högre grad än idag, är det alltså inte alls så säkert att olika former av miljöretorik och miljöinformation är särskilt verkningsfull, eller ens verkar i avsedd riktning. Tvärtom kan man till och med tänka sig att miljöinformation i vissa fall kan få en slags omvänd effekt. Det kan nämligen visa sig vara så att somliga som gör miljövänliga handlingar av exempelvis hälsoskäl eller ekonomiska skäl, kanske inte alls bryr sig särskilt mycket om miljöfrågorna och om de då ständigt överöses med information om att deras beteenden är gynnsamma för miljön, finns istället risken att de tröttnar eller till och med vill agera ”motvalls” genom att dra ner på de beteenden som miljöivrarna egentligen önskar skall ske mer frekvent än idag.

Noter

1 Här väljer vi att tala om bakomliggande motiv till beteende, snarare än motiveringar. Det är naturligtvis så att det som människor uttrycker i olika undersökningar de facto är motiveringar. Men, vi antar här att dessa också i hög grad speglar de motiv som människor har för att göra ett visst val.

2 Fördelningarna i grupperna varierar något, som lägst är det 11 procent som hamnar i kategorin som anger miljöskäl som enda bakomliggande motiv, och som högst hamnar 78 procent av de svarande i denna kategori. För de nio variablerna är genomsnittet att 35 procent uppger miljöskäl som enda skäl; och således 65 procent som uppger andra skäl, eller miljöskäl i kombination med andra skäl.

Referenser

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179–211.

Berglund, C. & S. Matti (2006). Citizen and Consumer: The Dual Roles of Individuals in Environmental Policy. *Environmental Politics* 15(4): 550–571.

Brandon, G. & A. Lewis (1999). Reducing Household Energy Consumption: A Qualitative and Quantitative Field Study. *Journal of Environmental Psychology* 19, 75–85.

Caprara, G. V., Schwartz, S., Capanna, C., Veccione, M. & C. Barbanelli (2006). Personality and Politics: Values, Traits, and Personal Choice. *Political Psychology*, 27(1): 1–28.

De Young, R. (2000). New Ways to Promote Proenvironmental Behavior: Expanding and Evaluating Motives for Environmentally Responsible Behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3): 509–526.

Guagnano, G. A., Stern, P. C. & T. Dietz (1995). Influences on attitude-behaviour relationships: A natural experiment with curbside recycling. *Environment and Behaviour* 27: 699–718.

Harring, N., Lundholm, C. & Torbjörnsson, T. (2017) ”Högre utbildning och miljöattityder”. I Ulrika Andersson, U., Ohlsson, J., Oscarsson, H. & Oskarson, M. (Red.) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, 2017, s. 505–514.

Jagers, S. C., Linde, S., Martinsson, J. & S. Matti (2017). Testing the Importance of Individuals’ Motives for Explaining Environmentally Significant Behaviour. *Social Science Quarterly* 98 (2), 644–658.

Lindenberg, S. & L. Steg (2007). Normative, Gain and Hedonic Goal Frames Guiding Environmental Behavior. *Journal of Social Issues* 63(1): 117–137.

Martinsson, J. & L. J. Lundqvist (2010). Ecological citizenship: coming out ‘clean’ without turning ‘green’? *Environmental Politics* 19(4): 518–537.

Steg, L. & C. Vlek (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3): 309–317.

Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behaviour. *Journal of Social Issues* 56: 407–24.

Stern, P. C., Dietz, T., Kalof, L. & G. A. Guagnano (1995). Values, Beliefs, and Proenvironmental Action: Attitude Formation Toward Emergent Attitude Objects. *Journal of Applied Social Psychology*, 25(18): 1611–1636.

Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A. & L. Kalof (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmental concern. *Human Ecology Review*, 6: 81–97.

Thøgersen, J. (2003). Monetary incentives and recycling: behavioural and psychological reactions to a performance-dependent garbage fee. *Journal of Consumer Policy* 26: 197–228.

Thøgersen, J. (2004). A cognitive dissonance interpretation of consistencies and inconsistencies in environmentally responsible behavior. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 24(1): 93–103.

KÄRNKRAFTSSTRID I PANDEMITID

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning
Kärnkraften har snart varit en svensk konfliktfråga i femtio år – ett svårslaget rekord. ”Konsensus-Sverige” har verkligen misslyckats med att få till en långsiktig, stabil energipolitik. Kärnkraftsfrågan är ånyo upphettad inför valet 2022 med en delvis ny partipolitisk frontuppställning. Förespråkarna för en avveckling till vänster V/S/MP/C står mot användarförespråkarna till höger L/KD/M/SD. I den allmänna opinionen har avvecklaråsikten, under inverkan av coronapandemin, ett något förstärkt försprång framför användaråsikten, 49 procent mot 31 procent hösten 2020. I valet 1976 medverkade kärnkraften till att fälla regeringen Palme (S). Kommer kärnkraften att vara med och fälla regeringen Löfven (S, MP) 2022? Och i så fall kanske leda till att Sverige återigen satsar långsiktigt på kärnkraften. Valet avgör!

La Lutte Continue – det ärrade franska stridsropet – beskriver alltför väl kampen om kärnkraften i Sverige. De partipolitiska motsättningarna fortgår årtionde efter årtionde alltsedan frågan politiserades i början av 1970-talet. En folkomröstning, många riksdagsval och ett flertal partiöverenskommelser har inte lyckats bilägga stridigheterna. Konflikten har pågått i snart femtio år utan något avslut. Det senaste försöket till en lösning – Energiöverenskommelsen 2016/17 – sprack 2019 när Kristdemokraterna och Moderaterna lämnade. Kvar blev regeringspartierna S och MP samt regeringens samarbetspartner Centerpartiet. De stod fast vid att målsättningen skulle vara en hundraprocentigt förnybar elproduktion år 2040 – kärnkraften skulle då vara avvecklad. Den målsättningen hade Kristdemokraterna ifrågasatt i valrörelsen 2018. Man argumenterade då för att använda kärnkraften långsiktigt. Elproduktionen skulle vara helt *fossilfri*, inte helt *förnybar*. Moderaterna anslöt sig och en ny uppblossande kamp om kärnkraften var ett faktum. Övriga tre riksdagspartier, som valt att inte delta i Energiöverenskommelsen, hade sedan gammalt tydliga ståndpunkter i kärnkraftsfrågan. Vänsterpartiet förordade en snabbare kärnkraftsavveckling än till 2040 medan Liberalerna och Sverigedemokraterna var för en fortsatt användning av kärnkraften, ingen avveckling.

Konfliktuppställningen efter kraschen för den ursprungliga Energiöverenskommelsen blev nu fyra partier (V, S, MP, C) inriktade på att fasa ut kärnkraften mot fyra partier (L, KD, M, SD) som tvärtom vill fortsätta satsa på svensk kärnkraft. Styrkeförhållandet mellan de två lägren kunde inte vara jämnare med 175 mandat i riksdagen för V, S, MP, C mot 174 mandat för L, KD, M, SD. I folkopinionen

Holmberg, Sören (2021). Kärnkraftsstrid i pandemitid. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

2019 var läget också jämnt. Enligt SOM-institutets mätning stödde 43 procent en långsiktig avveckling av kärnkraften medan 37 procent önskade en fortsatt användning; resterande 20 procent hade ingen åsikt (Holmberg, 2020).

Frågan är nu vad som hänt med opinionen i kärnkraftsfrågan pandemiåret 2020? En fortsatt framgång för kärnkraftsförespråkarna, som under åren 2018 och 2019, eller en återgång till en klar övervikt för målsättningen att kärnkraften skall avvecklas?[1] För den förstnämnda utvecklingen talar att de fyra kärnkraftspositiva partierna bedrivit ett mer offensivt opinionsbildningsarbete än de fyra kärnkraftsnegativa partierna, som mest varit på defensiven. För den andra motsatt opinionsutvecklingen talar att Sverige under 2020 varit totalt upptaget med att bekämpa coronapandemin. Möjligheten att få uppmärksamhet och engagemang för andra frågor har varit mycket begränsad. Att under sådana omständigheter vinna stöd för en förändrad kärnkraftspolitik kan vara svårt. ”Bråk” om elproduktion och om att satsa på ny kärnkraft är knappast ett framgångsrecept när alla i samhället är fokuserade på hur Sverige skall klara viruspandemin.

Pandemin stoppade den positiva opinionsvinden för kärnkraften

Den kampanj för mer kärnkraft som Ebba Busch och Kristdemokraterna initierade i valrörelsen 2018 och fortsatte 2019 tillsammans med Moderaterna (samt L och SD) var mycket framgångsrik. Stödet bland svenska folket för att använda kärnkraften steg från 26 procent 2017 till 37 procent 2019, samtidigt som avvecklingsopinionen minskade från 58 till 43 procent. En mycket stor opinionsförändring som nästan ledde till att kärnkraftsanhängarna gick om kärnkraftsmotståndarna i folkopinionen. Hela det opinionsförsprång som kärnkraftsmotståndarna vann efter härdsmältan i Fukushima 2011 höll på att försvinna.

Men så drabbades världen och Sverige av coronapandemin under vintern/våren 2020. Människors, medias och politikens uppmärksamhet fokuserades på viruskrisen. Andra frågor blev mindre viktiga och tappade i närvaro på den samhälleliga agendan. Det mesta kom att handla om covid-19 och dess effekter. Allt annat fick mindre uppmärksamhet.

Inverkan på kärnkraftsopinionen blev påtaglig. De som önskade förändra energipolitiken och långsiktigt behålla kärnkraften och satsa på mer kärnkraft – kärnkraftsanhängarna – förlorade opinionsstöd. Andelen svenskar som ville använda kärnkraften i framtiden minskade från 37 procent 2019 till 31 procent 2020. Vinnare blev de som föredrog den befintliga energipolitiken och en hundraprocentigt förnybar elproduktion år 2040. Andelen kärnkraftsmotståndare ökade från 43 procent 2019 till 49 procent 2020 (se tabell 1 och figur 1). En stor del, men inte hela opinionsframgången för den KD/M-initierade kampanjen för mer kärnkraft suddades ut under pandemiåret 2020.

Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige, 2010–2020 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11	11	12	12	14	12	9	10
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39	38	38	40	44	40	34	39
Använd kärnkraft och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest lika många nya som idag	27	24	25	23	25	22	19	17	17	23	19
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än de nuvarande i framtiden	17	11	11	10	9	8	10	9	11	14	12
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17	17	20	19	16	20	20	20
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1653	1597	1524	1644	1705	1738	1650	1827	1797	1730	1871

Kommentar: Frågan lyder *'Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?'* Svarsalternativen framgår i tabellen. De svarande ombads välja alternativ. Frågan ställdes första gången i den nationella SOM-undersökningen 2010. Samtliga svarande ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2020.

Figur 1 Avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt? Opinionsutvecklingen, 2010–2020 (procent)

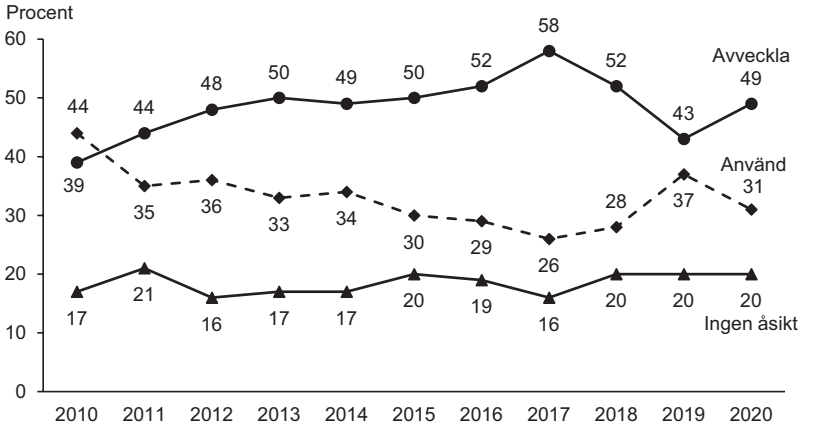

Kommentar: För frågans lydelse, se tabell 1. Procenten har beräknats bland samtliga svarande i SOM-undersökningarna. Antalet svarspersoner är ca 1 500–1 900 för de olika undersökningsåren. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan SOM-undersökningen 2011 var i fält.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2020.

Återgången till ett förstärkt opinionsstöd för att kärnkraften skall avvecklas återfinns också i SOM-institutets övriga tre mätningar av svenska folkets åsikter i kärnkraftsfrågan. Resultaten i figur 2 demonstrerar tydligt att alla mätserier uppvisar likartade förändringsmönster, och att opinionsövervikten i samtliga fall är mot kärnkraften år 2020.

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket, 2010–2020 (balansmått)

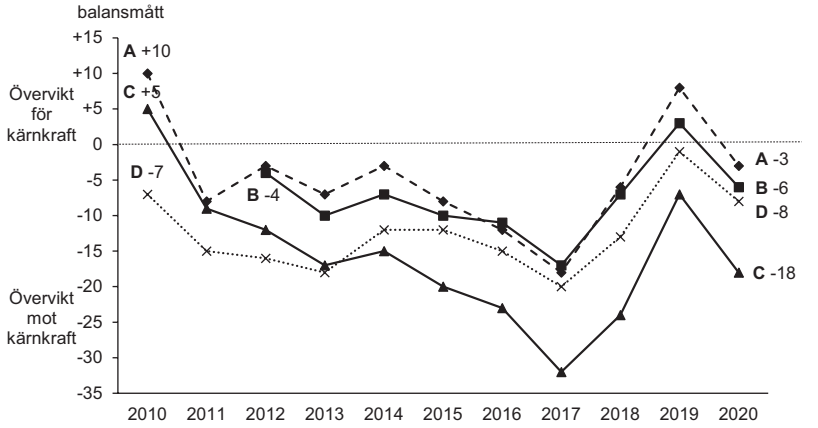

A: Andel satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.

B: Andel mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel mycket/ganska negativ.

C: Andel använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel avveckla kärnkraften.

D: Andel dåligt förslag minus andel bra förslag på påståendefrågan: ”Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften”.

Kommentar: Fler analyser redovisas i Jönsson & Holmberg (2021).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2020.

En indirekt indikation på att viruspandemin *kan* ha spelat en roll för det ökade stödet för kärnkraftens långsiktiga avveckling återfinns om vi beaktar människors oro för att själva drabbas av covid-19. Resultat från SOM-undersökningen hösten 2020 visar på ett visst samband mellan oro för coronaviruset och motstånd mot kärnkraft. Korrelationen är inte imponerande stark (+.08), men den visar att ju större oro för covid-19 desto större stöd för att kärnkraften skall avvecklas. Eller uttryckt annorlunda – ju mer oro för coronasmittan desto mindre stöd för mer kärnkraft. Och det var det som kan ha inträffat under 2020. Många blev oroliga för att drabbas av covid-19, och bland dem kan tanken på att satsa på kärnkraften varit eller blivit mindre tilltalande än bland människor som var mindre oroade för viruset.[2]

Kärnkraftsfrågans socioekonomiska förankring

Svenska folkets demografiska och socioekonomiska grupptillhörighet har med två viktiga undantag aldrig haft ett särskilt starkt samband med åsikterna om kärnkraften (se tabell 2). Undantagen gäller främst könstillhörighet men också yrkesgruppstillhörighet. Män är klart mer positiva till kärnkraft än kvinnor – hela 44 procent mot 20 procent i SOM-undersökningen 2020. På motsvarande sätt är högre tjänstemän tydligt mer för att långsiktigt utnyttja kärnkraften (43 procent) än arbetare (28 procent) och jordbrukare (23 procent).

Olika åsikter om kärnkraften är mycket mindre mellan skilda åldersgrupper, utbildningsnivåer eller efter boendeplats.[3] Värt att notera dock är att yngre personer blivit något mer positiva till att använda kärnkraften sedan 2011, samtidigt som äldre blivit mindre positiva. Åldersskillnaderna i synen på kärnkraftens framtid har tenderat att suddas ut.

Opinionsförskjutningen som stärkte avvecklingsåsikten mellan 2019 och 2020 var på 6 procentenheter. I några sociala grupper var förändringen klart större, till exempel bland män som blev 10 procentenheter mer kärnkraftsnegativa 2020. Bland kvinnor syns ingen motsvarande förskjutning. De var lika negativa till kärnkraften 2020 som 2019. Måhända är mäns kärnkraftsåsikter mer lättrörliga än kvinnors. Så var det också mellan 2018 och 2019. Männen blev då mer positiva till kärnkraft med 14 procentenheter. Motsvarande förändring bland kvinnor var endast 4 procentenheter. En tentativ slutsats skulle kunna vara att mäns kärnkraftsåsikter under senare år blivit mer påverkade av det konservativa blockets kampanj och av viruspandemin. Kvinnors åsikter har varit mer värderingsgrundade och mindre lättpåverkade av olika kortsiktiga opinionsvindar.

Kärnkraftens politiska åsiktssamband

Åsikter i kärnkraftsfrågan bland väljare skiljer sig mycket påtagligt mellan olika partier och ideologiska inriktningar. Kärnkraften var inte från början en vänster-högerfråga, men har tydligt blivit det under senare år. Svenskar med en självuppfattad vänsterideologi är klart mindre för att långsiktigt använda kärnkraften (12 procent 2020) än personer med en klar ideologisk lutning åt höger (62 procent). En motsvarande skillnad återfinns även om vi ser på partisympatier (se tabell 2). Minst entusiastiska för kärnkraften är vänsterpartister (10 procent), mest positiva är sverigedemokrater (55 procent). Sympatisörer till MP liksom till S och C tenderar klart åt det kärnkraftsnegativa hållet, samtidigt som KD- och M-anhängare närmast lutar åt att kärnkraften skall användas. Det betyder att regeringspartiernas väljare plus stödpartiernas sympatisörer (C, L och V) förenas i ett motstånd mot framtida kärnkraft. Inom det konservativa blocket är opinionsläget det omvända bland sympatisörerna. De flesta vill utnyttja kärnkraften på långsikt. Alla partier har en majoritet eller övervikt av sina väljare med på partilinjen i kärnkraftsfrågan

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften används efter social och politisk grupptillhörighet, 2010–2020 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Samtliga	44	35	36	33	34	30	29	26	28	37	31
Man	57	49	47	47	47	44	40	36	40	54	44
Kvinna	31	23	25	19	22	18	19	14	16	20	20
16-29	30	21	25	23	28	21	24	23	21	35	27
30-49	41	36	34	35	34	28	31	23	27	36	34
50-64	40	38	40	34	33	30	29	29	30	38	34
65-85	49	40	40	34	36	33	30	24	30	37	29
Lågutbildade	40	30	36	31	30	28	28	26	21	39	26
Medellåg	45	32	35	38	39	32	30	29	29	39	32
Medelhög	44	40	37	32	36	27	29	23	32	36	36
Högutbildade	47	40	37	32	31	28	30	23	28	35	33
Arbetarhem	35	31	30	29	28	25	26	23	24	32	28
Tjänstemannahem	55	41	40	35	36	32	32	26	29	39	35
Högre tjänstemannahem	56	55	57	49	46	39	40	30	41	41	43
Jordbrukarhem	43	25	26	25	35	21	13	19	19	36	23
Företagarhem	50	38	52	36	46	38	34	37	39	54	40
Landsbygd	40	32	35	32	32	30	20	29	22	40	32
Tätort	42	32	39	38	34	31	26	22	27	35	33
Stad	47	38	38	33	35	30	32	28	31	37	32
Storstad	43	36	32	31	35	26	32	18	27	35	32
Klart till vänster	22	22	18	20	11	9	13	15	10	19	12
Något till vänster	27	26	28	23	25	17	16	14	17	23	23
Varken vänster eller höger	38	29	27	27	31	23	26	20	24	29	22
Något till höger	58	43	52	45	47	43	39	33	39	47	45
Klart till höger	70	60	67	58	56	56	60	54	53	65	62
V	14	21	13	12	16	15	15	12	8	17	10
S	33	29	27	25	26	16	20	17	18	25	20
MP	13	10	18	11	8	8	2	13	7	14	18
C	38	25	27	17	32	27	24	23	17	27	23
FP/L	62	53	43	38	49	45	50	33	33	32	42
KD	51	39	34	40	42	46	20	23	31	56	49
M	63	51	58	53	53	39	43	35	49	55	45
SD	63	54	50	49	49	53	48	50	50	55	55
FI	-	-	-	-	-	12	0	5	11	-	-
Inget parti	24	21	16	20	24	25	19	19	20	29	24

Kommentar: Frågeformuleringen redovisas i tabell 1. Samtliga som deltagit i SOM-undersökningen ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner är ca 1 500–1 900 respektive undersökningsår.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2020.

– med ett undantag, Liberalerna. Partiet har länge varit för en satsning på kärnkraft och gick därför inte med på Energiöverenskommelsen. Men den positiva synen på kärnkraften delas inte av partiets väljare – en majoritet bland L-sympatisörer vill avveckla inte använda kärnkraften.[4]

Dagens kamp om kärnkraften har en tydlig koppling till den klassiska vänster-högermotsättningen i svensk politik. Men kärnkraftskonflikten är också från början relaterad till kampen om miljön. Kärnkraftsmotståndare har tenderat att vara mer gröna och kärnkraftsanhängare mer gråa på miljödimensionen. Detta äldre mönster återfinns tydligt i den nyare klimatfrågan. SOM-undersökningen 2020 visar att ju oroligare människor är för ”förändringar i jordens klimat” desto *mindre* vill de använda kärnkraft. Kärnkraftsförespråkarnas argument för att kärnkraft behövs för att bromsa jordens uppvärmning har inte fungerat särskilt väl bland klimatoroliga personer. En orsak kan vara att de mest klimatoroliga fortfarande föredrar förnybara energikällor som sol och vind framför kärnkraft.

Energiideologier

Politiska åsikter befinner sig inte i ett tomrum utan har samband och inverkan från andra politiska åsikter. Istället är olika åsikter kopplade till varandra och har samband med mer stabila och underliggande attityddimensioner. Ett exempel är kärnkraftsåsikternas allt tydligare vänster-högermönster. I SOM-undersökningen 2020 är korrelationen (r) mellan inställning till att kärnkraften långsiktigt skall avvecklas eller användas och svarspersonernas självuppskattade vänster-högerposition 0,37. Ett förhållandevis starkt samband som visar att ju mer höger en person är desto större tendens att hon eller han vill använda kärnkraften långsiktigt.

En annan typ av åsiktssamband av intresse är hur inställningen till olika energikällor hänger samman. Kan vi tala om olika energiideologier där skilda energislag bildar sammanhängande åsiktskluster? Tidigare forskning från 1970- och 1980-tal fann endast svaga och rudimentära tendenser till sammanhållna energiideologier bland svenska väljare (Holmberg, Westerståhl & Branzén, 1977; Holmberg & Asp, 1984). När vi nu återvänder till frågan med tillgång till bättre och bredare data från SOM-undersökningarna visar det sig att vi nog kan tala om någorlunda stabila och tydligt avgränsade energiideologier i svensk opinion.

Sedan ett tjugotal år frågar SOM-institutet om svenska folkets inställning till att Sverige i framtiden satsar på nio olika energikällor. Studerar vi internkorrelationerna mellan åsikterna om dessa energislag framträder två tydliga sammanhållna attitydmönster. Inställning till Sol, Vind och Vågor hänger åsiktsmässigt samman, liksom inställning till Kol, Olja och Naturgas. I det förstnämnda fallet kan vi tala om en förnybar energiideologi, i det senare fallet om en fossil energiideologi.

Tabell 3 Två energiideologier – förnybar respektive fossil elproduktion, 2020 (korrelationer (r))

	Sol	Vind	Vågor	Kärn-kraft	Kol	Olja	Natur-gas	Bio-bränsle	Vatten
Sol	-	.42	.33	-.23	-.13	-.17	-.08	.12	.09
Vind		-	.21	-.32	-.05	-.14	-.10	.06	.24
Vågor			-	-.12	-.10	-.09	-.05	.26	.06
Kärnkraft				-	.10	.17	.11	.04	-.08
Kol					-	.60	.28	-.04	.10
Olja						-	.32	.01	.02
Naturgas							-	.24	.05
Biobränsle								-	-.01
Vatten									-

***Kommentar**:* Åsiktssambanden mellan inställningen till nio energislag har beräknats med hjälp av korrelationskoefficienter (r) som kan variera mellan -1.00 och +1.00. Frågorna som tabellen bygger på lyder *'Hur mycket bör Sverige satsa på… (energislag)… under de närmaste 5–10 åren?'* med fem svarsalternativ: *'satsa mer än idag, 'satsa ungefär som idag', 'satsa minde än idag', 'helt avstå från energikällan'* och *'ingen åsikt'*. Se vidare Jönsson & Holmberg 2021.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Människor som är positiva till Sol, Vind, Vågor tenderar att vara negativa till Kol, Olja, Naturgas (se tabell 3). Det intressanta är att kärnkraftsåsikterna är klart negativt kopplade till åsikterna om de förnybara energislagen. Personer som vill satsa kärnkraft tenderar att vara mindre intresserade att satsa på sol, vind och vågor. När det gäller de fossila energislagen är kärnkraftens åsiktskoppling svagare, men sambandet ät det omvända. Åsiktskorrelationerna är positiv – ju mer kärnkraft desto mindre negativ till kol, olja eller naturgas. Den ej-förnybara energikällan kärnkraft har i svensk opinion ett svagt men systematiskt positivt åsiktssamband med andra ej-förnybara energislag som olja och kol.

Upp till kamp igen i valet 2022

Kärnkraften var med och avgjorde valet 1976. Kärnkraftsanhängaren Olof Palme (S) förlorade och ersattes som statsminister av kärnkraftsmotståndaren Thorbjörn Fälldin (C). Nu är vi där igen. Kärnkraften kan vara med och avgöra valet 2022. Snart femtio år har gått och fortfarande har inte ”Konsensus-Sverige” fått till en långsiktig lösning på framtidens energipolitik. Kärnkraftsfrågan är ånyo het, men med en delvis nydanad koalitionsbildning utefter vänster-högerdimensionen. Avvecklarförespråkarna till vänster V/S/MP/C står idag mot användarförespråkarna till höger L/KD/M/SD. Liberalernas ställning är mest intressant. Partiet ingår i

Januariöverenskommelsen med S/MP/C, men när det gäller kärnkraften befinner sig Liberalerna i opposition tillsammans med det nybildade konservativa blocket.

Storleksmässigt är de båda kärnkraftskoalitionerna idag jämnstarka i riksdagen – V/S/MP/C har endast ett mandats överläge. I den allmänna opinionen har avvecklaråsikten dock ett klart övertag hösten 2020, 49 procent mot 31 procent för användarlinjen. Men med tanke på hur lättrörlig kärnkraftsopinionen visat sig vara efter valet 2018 under inverkan av kampanjer och pandemi är inget rökt ännu. Osvuret är som oftast bäst. Det är svårt att sia, speciellt om framtiden.

Noter

1 Mätningarna görs inom ramen för forskningsprojektet *Den svenska Miljö- Energi- och Klimatopinionen (MEK)* vid Göteborgs universitet. Projektet delfinansieras sedan 2019 av Energimyndigheten.

2 Vi talar om en indirekt indikation, inte om ett bevisat orsakssamband mellan coronaoro och åsikt i kärnkraftsfrågan. Frågan om oro för coronaviruset (gällande den svarande själv) i SOM-undersökningen hösten 2020 gav följande resultat (med andel för att använda kärnkraften bland svarande med en åsikt i kärnkraftsfrågan): Mycket orolig 16 procent (33), Ganska orolig 32 procent (38), Inte särskilt orolig 41 procent (40), Inte alls orolig 11 procent (48). Ju mer orolig desto mindre intresse att använda kärnkraften. Om man vill spekulera i en tänkbar psykologisk process bakom sambandet mellan coronaoro och motstånd till att satsa på kärnkraft skulle det kunna vara att människor med stark oro för att drabbas av covid-19 vill att samhället prioriterar satsningar på att bekämpa pandemin och inte satsningar på annat.

3 Intressant att känna till är att graden av utbildning inte har något samband med åsikten att använda kärnkraften (se tabell 2), men väl med åsikten att avveckla kärnkraften. Andelen personer som önskar avveckla kärnkraften efter utbildningsnivå är som följer i SOM-undersökningen 2020: Lågutbildade 43 procent, medellågutbildade 42 procent, medelhögutbildade 49 procent och högutbildade 58 procent. Med andra ord, ju högre utbildning desto mer stöd för att kärnkraften långsiktigt skall avvecklas. En av faktorerna bakom resultatet är att andelen personer utan åsikt är klart lägre bland högutbildade än bland medel- och lågutbildade.

4 Resultaten för andelen avveckla/använda kärnkraften ser ut som följer i de olika partiernas väljargrupper 2020: V 80/10, S 56/20, MP 68/18, C 67/23, L 51/42, KD 38/49, M 37/46 och SD 27/55.

Referenser

Holmberg, Sören, Westerståhl, Jörgen & Karl Branzén (1977). *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Publica.

Holmberg, Sören & Kent Asp (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Publica.

Holmberg, Sören (2020). Opinionsstödet för att använda kärnkraften ökar. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Jönsson, Erik & Sören Holmberg (2021). *Åsikter om energi och kärnkraft.* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

VINDKRAFTENS FÖRUTSÄTTNINGAR

ERIK JÖNSSON

Sammanfattning
I energiöverenskommelsen från 2016 står att Sveriges elproduktion ska vara 100 procent förnybar till år 2040. Det är något som medför stora förväntningar på vindkraften. Vindkraftsbranschen är optimistisk och spår att vindkraften, med avseende på kapacitet, redan inom 3–4 år har gått om kärnkraften. Den huvudsakliga frågan vi ställer oss i detta kapitel är om svenska folket delar denna optimism till att satsa på vindkraften. På senare tid har energiöverenskommelsen framtid kommit att ifrågasättas i och med att flera partier ånyo tagit ställning för ytterligare kärnkraftssatsningar, därför frågar vi oss också hur förutsättningarna ser ut för att nå politisk enighet kring energifrågan. Resultat från SOM-undersökningen 2020 visar bland annat att det svenska folket ställer sig mycket positivt till ytterligare vindkraftssatsningar och att vindkraften i förhållande till kärnkraften är relativt opolitiserad.

Inom vindkraftsbranschen är man optimistisk om framtiden för vindkraften. De senaste prognoserna gör gällande att vindkraften redan inom tre till fyra år förväntas leverera lika mycket el till strömuttagen som kärnkraften (TT, 2021). Den totala energiproduktionen i Sverige var 2020 cirka 159 terawattimmar (TWh), av denna mängd svarade vindkraften för 27,6 TWh, eller omvandlat ungefär 17 procent. Kärnkraften å sin sida stod för knappt 30 procent. Klart är därför att vindkraften står inför en omfattande utbyggnad om den på så kort tid ska leverera lika mycket el som kärnkraften gör idag, men hur ser egentligen de opinionsmässiga förutsättningarna ut för att göra dessa satsningar?

Energiöverenskommelsen från 2016 har som ambition att trygga en hållbar och långsiktig plan för den svenska energiförsörjningen, med ett tydligt mål om att energiproduktionen till år 2040 också skall vara helt förnybar. Från politiskt håll fanns en efterfrågan på energi från förnybara källor. I och med vattenkraften har vi sedan länge ett hundraprocentigt förnybart energislag i Sverige, det är också det energislag som står för den klart största energiproduktionen i Sverige med sina dryga 71 TWh. Men att bygga ut vattenkraften ytterligare anses inte vara en fruktsam väg framåt eftersom lagstiftning numer ställer krav på att fler miljöaspekter skall vägas in vid anläggandet av ny energiproduktion. Med tanke på dess negativa ingrepp på omkringliggande natur och ekosystem väger nyttan av ny vattenkraft helt enkelt inte upp de kostnader som en utbyggnad medför för vår miljö. Med mål om hundra procent förnybar energiproduktion till 2040 diskvalificeras också

Jönsson, Erik (2021). Vindkraftens förutsättningar. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

kärnkraften som en möjlig väg framåt. Även om produktionen är fossilfri, är den inte förnybar. Det ska dock kommas ihåg att det i den gällande energiöverenskommelsen endast rör sig om ett mål om hundra procent förnybar energiproduktion, det innebär inte ett förbud mot kärnkraft och inte heller ett aktivt avvecklande av befintliga kärnkraftsreaktorer.

Svenska myndigheter verkar därför anse att det mest realistiska alternativet som kvarstår är vindkraften. I Naturvårdsverkets och Energimyndighetens nya nationella strategi konstateras att vindkraften ska stå för merparten av den förnybara energi som skall produceras år 2040 och att förutsättningar för att producera upp emot 100 TWh därför måste skapas (Risinger & Andrén, 2021). I runda slängar innebär det alltså en fyrdubbling av dagens produktionsnivå och det är detta scenario som leder oss in på huvudfrågeställningen som ligger till grund för detta kapitel: hur ser stödet ut bland medborgarna för att satsa på vindkraften? Delar det svenska folket den vindkraftsoptimism som återfinns bland branschföreträdare, politiker och myndigheter?

En annan fråga vi kommer att titta närmre på är om det finns förutsättningar för att politiskt kunna enas kring en strategi för hur energiproduktionen skall se ut i Sverige. Hur politiserade är egentligen de olika energislagen i de breda folklagren? Som redan nämnts i tidigare vindkraftskapitel i denna antologi-serie resulterade Energikommissionens arbete i att en politiskt laddad energifråga kunde desarmeras (Hedberg, 2017). Åtminstone tillfälligt. Redan innan överenskommelsen var färdigförhandlad stod det dock klart att kärnkraftsvänliga Liberalerna hoppade av förhandlingarna. Och idag kan vi i politiska program från Moderaterna, Sverigedemokraterna och Kristdemokraterna läsa att kärnkraften är något som det bör satsas på och att kärnkraften därigenom bör vara en given energikälla även i Sveriges framtida energiförsörjning. Om partierna nu väljer att återpolitisera energifrågan är det därför motiverat att studera skillnader i hur väljarna ser på de olika energislagen.

Vindkraften idag – och i framtiden

För att sätta vindkraftsopinionen i ett sammanhang redogörs i figur 1 hur vindkraftutvecklingen i Sverige hitintills sett ut. Vid 2020 års slut fanns det i Sverige 4 363 vindkraftverk och den årliga tillväxttakten av antal vindkraftverk har i stort varit oförändrad sedan 2010. I snitt har det under den senaste tioårsperioden byggts ungefär 270 nya vindkraftverk per år. Givet effektivitetsgraden hos nuvarande vindkraftverk skulle det innebära att vi år 2040, då vindkraften förväntas generera 100 TWh enligt myndigheternas senaste strategi, skulle behöva upp emot 17 000 vindkraftverk.

Figur 1 Vindkraftverk i Sverige, 1999–2020 (antal)

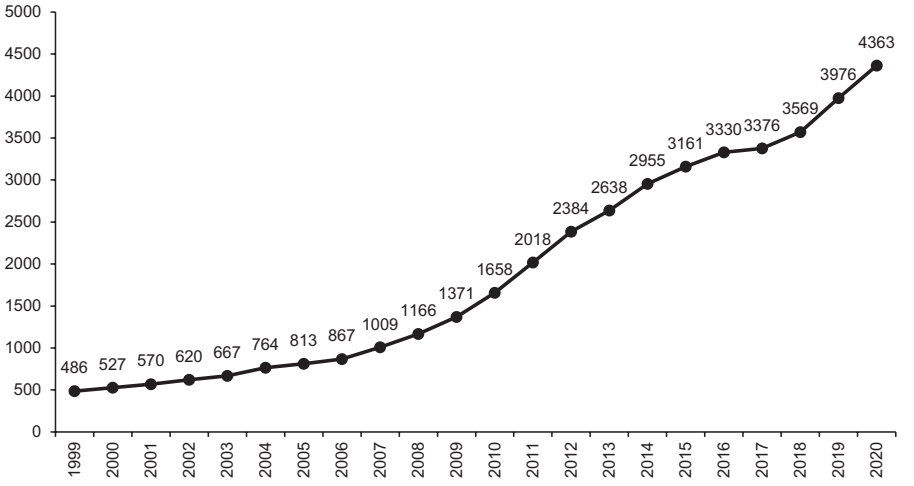

Källa: Energimyndigheten och Svensk Vindenergi.

En utbyggnad med drygt 10 000 vindkraftverk hade oundvikligen inneburit att fler vindkraftverk hade behövts installeras i natursköna områden och i närhet till platser där människor bor, något som kan påverka ens bedömning om framtida vindkraftsetableringar. I samband med att allt fler vindkraftverk kan behöva placeras i människors omedelbara närhet är det rimligt att anta att det skulle innebära ett visst motstånd hos befolkningen, detta fenomen är vad som ofta kallas NIMBY (Not In My Back Yard). Man kan vara för vindkraft, samtidigt som man inte ser särskilt positivt på att ha ett vindkraftverk installerat inpå husknuten. En fingervisning om hur detta fenomen ter sig empiriskt har undersökts i tidigare vindkraftskapitel av Per Hedberg. I resultaten från dessa undersökningar uppger cirka 70 procent att de vill satsa mer på vindkraft, samtidigt som endast runt 40 procent är positiva till att ha vindkraftverk i närheten av den egna bostaden (Hedberg, 2014). Det finns också skäl att anta att en sådan utveckling dessutom hade inneburit ett minskat stöd för ytterligare vindkraftssatsningar – man talar ibland om att en slags mättnadskänsla kan infinna sig, eller en termostateffekt (Bendz, 2014; Andersson & Oscarsson, 2014; Soroka & Wlezien, 2010). I detta fall skulle det innebära att när en viss nivå av vindkraftsetablering uppnåtts så avtar viljan att göra ytterligare expansioner. Man bedömer att taket är nått och att man därför vill vrida ner tillväxttakten något. Tidigare undersökningar har visat att det kan finnas ett visst stöd för en sådan hypotes; under samma period som antalet vindkraftverk trefaldigades sjönk stödet för att satsa på ytterligare vindkraft med cirka 20 procentenheter (Hedberg, 2017).

Tack vare teknikutveckling inom vindkraftsproduktionen bedömer branschorganisationen Svensk vindenergi dock att den landbaserade vindkraften kommer vara fyra gånger så effektiv 2040 jämfört med idag, från 5 megawatt (MW) per vindkraftverk till 20 MW per verk 2040. Även den havsbaserade vindkraften har en liknande effektivitetsutveckling framför sig, från dagens 10 MW per verk ska de år 2040 kunna generera 30 MW per verk (Svensk vindenergi, 2020a). Några 17 000 vindkraftverk kommer det med allra största sannolikhet aldrig vara frågan om. Till följd av denna effektivisering prognostiserar därför Svensk vindenergi att vi år 2040 endast kommer ha behov av runt 4 000 vindkraftverk (Svensk vindenergi, 2020b). Om 20 år kommer antalet vindkraftverk alltså kunna bibehållas på samma nivå som idag, med skillnaden att de då kommer leverera betydligt mer energi per vindkraftverk. Hur vindkraftsexpansionen och tillhörande vindkraftsopinion i verkligheten kommer att spelas ut blir föremål för framtida SOM-undersökningar – nu skiftar vi fokus mot kapitlets frågeställningar.

Stödet för att satsa på vindkraft

Det av Energimyndigheten finansierade forskningsprojektet Den svenska miljö-, energi- och klimatopinionen har sedan 1999 i samband med den nationella SOM-undersökningen årligen ställt frågor i syfte att bland annat kartlägga den svenska vindkraftsopinionen. I detta kapitel ligger framför allt en av dessa frågor till grund för besvarandet av frågeställningarna, nämligen frågan om hur mycket vi i Sverige bör satsa på olika energislag under de kommande fem till tio åren.

I figur 2 visas utvecklingen för den kategori som på denna fråga uppgett att vi bör ”satsa mer än idag” på respektive energislag. Vi ser att stödet för att satsa på vindkraft i Sverige är högt. I samband med 2020 års nationella SOM-undersökning uppger hela 58 procent att de vill satsa mer på vindkraft. Ända sedan starten av dessa mätningar har det funnits en klar majoritet bland svenska folket för att satsa mer på vindkraft. Vid en jämförelse med toppnoteringarna år 2007 och 2008, då 79 respektive 80 procent av Sveriges befolkning uppgav att de ville satsa mer på vindkraften, är dock 2020 års skattning på 58 procent relativt blygsam. Faktum är att stödet för att satsa mer på vindkraft bara varit så här lågt vid ett tidigare mättillfälle – 2015; och jämfört med fjolårets mätning har det skett en minskning med 7 procentenheter.

Det är dock inte bara stödet för vindkraften som avtagit under det gångna året. Jämför vi med de övriga energislagen de svarande har att ta ställning till ser vi att stödet för att satsa mer på samtliga energislag gått ner. Vad detta beror på kan vi förstås bara gissa oss till, men kanske är det en effekt av att coronapandemin under 2020 fick svensken att göra vissa omprioriteringar. Kanske var det helt enkelt väldigt avlägset för svensken att vilja satsa ytterligare resurser på diverse energislag i ett läge då sjukvården går på knäna? Man ska också komma ihåg att energifrågan inte är en prioriterad politisk sakfråga hos det svenska folket, varför det antagligen

ligger ganska nära för människor att vilja satsa på andra samhällsfrågor som dyker upp och som dessutom utgör ett direkt hot mot ens egen tillvaro. I samband med SOM-undersökningen 2020 uppger endast 0,4 procent att energifrågan är ett viktigt samhällsproblem. Oavsett hur det ligger till med den saken är det värt att notera att den i närtid svagt uppåtgående trenden för att satsa mer på både vindkraft och kärnkraft i och med årets mätning är bruten. Gällande de övriga energislagen fortsatte de i årets mätning sin sedan tidigare redan påbörjade nedåtgående trend.

Figur 2 Satsa mer på olika energislag, 1999–2020 (procent)

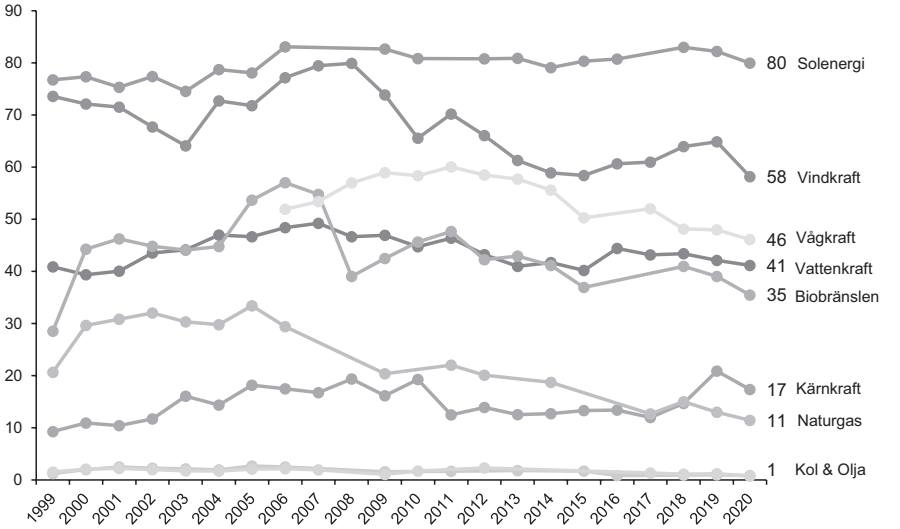

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?*' Svarsalternativen var '*Satsa mer än i dag*', '*Satsa som i dag*', '*Satsa mindre än i dag*', '*Helt avstå från energikällan*' och '*Ingen uppfattning*'. I figuren redovisas endast svarsalternativet '*Satsa mer än idag*'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande har under åren varierat mellan 1 453 och 1 793.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 1999–2020.

Vidare kan figur 2 förklara att det hos det svenska folket finns en stark vilja att satsa mer på förnybara energislag. Tydligast blir detta när vi ser på det 80-procentiga stödet för att satsa mer på solenergi, men stödet är även relativt högt för ytterligare satsningar på våg- och vattenkraft. Detta kan exempelvis jämföras med den icke förnybara kärnkraften, där knappt var femte person uppger att de vill satsa ytterligare på denna energikälla. Värt att lyfta fram i detta sammanhang är att 2020 års SOM-undersökning ägde rum innan senvinterns köldknäpp, en händelse som blottlade vissa sårbarheter i Sveriges energisystem. Kanske hade stödet för kärnkraften bibehållit sin uppåtgående trend om undersökningen hade skett i februari i år.

I tabell 1 belyser vi frågan om att satsa på vindkraften utifrån en uppsättning olika sociala och politiska variabler. Det starka stödet för vindkraften blir här än mer tydligt då de två svarskategorierna ”satsa mer än idag” och ”satsa ungefär som idag” tillsammans samlar 82 procent av de svarande. Gruppen som vill satsa mindre än idag, eller som ännu hellre helt vill avstå från att använda vindkraften som energikälla, samlar endast 9 procent av de svarande. 9 procent har inte heller någon uppfattning i frågan. Jämför vi gruppen som vill satsa mer än idag med de som vill satsa mindre eller helt avstå från vindkraften ser vi att det finns en övervikt om 49 procentenheter för ytterligare vindkraftssatsningar. Med andra ord finns det ingen motvind för vindkraften att tala om.

Vidare ser vi att det finns en viss könsskillnad när det kommer till att satsa mer på vindkraft. Kvinnor vill i något större utsträckning – 8 procentenheter – satsa mer på vindkraften än män. Slås de två positiva svarsalternativen samman blir skillnaderna mellan könen dock endast 2 procentenheter, varför den egentliga skillnaden mellan könen mest består i att gruppen kvinnor uppvisar ett något mer passionerat engagemang för vindkraften jämfört med männen. Vi kan också konstatera att när det gäller ålder är det närmast dött lopp mellan svarsalternativen – unga liksom gamla delar samma vilja till framtida vindkraftssatsningar och endast några enstaka procentenheter skiljer mellan den mest optimistiska ålderskategorin från den minst optimistiska.

Något tydligare skillnader uppenbarar sig däremot när vi studerar social klass; personer med hög utbildning och personer som huvudsakligen växt upp i tjänstemannahem är mer positivt inställda till en utökad vindkraft. Jämfört med låg- och medelutbildade väljer högutbildade i något större utsträckning, 9 procentenheter, alternativet ”satsa mer än idag”. Bland personer som huvudsakligen växt upp i tjänstemannahem svarar 62 procent att de vill satsa mer på vindkraften, samma svarsalternativ uppmäter endast 50–56 procent bland personer som är uppväxta i arbetar-, företagar-, eller jordbrukarhem. En viss stad-land-dimension kan också skönjas i tabell 1. Personer bosatta på landsbygden eller i mindre tätorter är mer skeptiska till ytterligare vindkraftsexploatering medan stadsbor är mer positiva. Jämför vi landsbygden med storstaden är det 52 procent av invånarna på landsbygden som vill satsa mer på vindkraft medan samma siffra i Stockholm, Göteborg, eller Malmö är 66 procent. Kanske är detta ett uttryck för en så kallad NIMBY-effekt; majoriteten av Sveriges vindkraftverk är trots allt placerade på landsbygden eller i nära anslutning till mindre tätorter, om så är fallet är det därför inte så förvånande att det är där vi finner den lägsta expansionsviljan. Ytterligare satsningar skulle ju sannolikt ha inneburit att fler vindkraftverk hamnar på just landsbygdsinvånarnas bakgård – inte på storstadsbons innergård.

Stödet för att satsa mer på vindkraft har också en tydlig politisk dimension. Framför allt manifesteras detta i ytterkanterna av det politiska spektrat, bland personer som identifierar sig själva som ”klart till vänster” uppger 74 procent att de vill satsa mer på vindkraft medan 44 procent av de som identifierar sig som ”klart till höger” vill

Tabell 1 Satsa mer eller mindre på vindkraft efter olika sociala och politiska variabler, 2020 (procent, balansmått)

	Satsa mer än idag	Satsa ungefär som idag	Satsa mindre än idag	Helt avstå från vindkraft	Ingen upp-fattning	Summa procent	Antal personer	Övervikt satsa mer
Samtliga	58	24	7	2	9	100	1 793	+49
Kvinna	62	21	4	1	12	100	945	+57
Man	54	27	9	3	7	100	840	+42
16–29 år	59	22	6	1	12	100	274	+52
30–49 år	59	21	5	3	12	100	508	+51
50–64 år	59	23	9	2	7	100	475	+48
65–85 år	57	27	7	2	7	100	536	+48
Lågutbildade	54	25	6	1	14	100	263	+47
Medelutbildade	54	22	7	3	11	100	717	+44
Högutbildade	63	22	6	2	7	100	788	+55
Arbetarhem	56	23	6	2	13	100	708	+48
Tjänstemannahem	62	24	6	2	6	100	632	+54
Högre tjänstemannahem	63	21	10	1	5	100	177	+52
Jordbrukarhem	50	24	10	2	14	100	42	+38
Företagarhem	53	26	9	4	8	100	124	+40
Landsbygd	52	25	11	4	8	100	257	+37
Tätort	52	27	8	2	11	100	358	+42
Stad	60	24	6	1	9	100	851	+53
Storstad	66	18	4	2	10	100	301	+60
Klart till vänster	74	18	2	0	6	100	194	+72
Något till vänster	67	21	3	2	7	100	404	+62
Varken vänster eller höger	53	24	6	2	15	100	497	+45
Något till höger	55	27	10	2	6	100	459	+43
Klart till höger	44	29	13	4	10	100	204	+27
V	70	20	3	0	7	100	143	+67
S	62	22	4	1	11	100	494	+57
MP	81	15	0	0	4	100	68	+81
C	65	25	4	1	5	100	157	+60
L	61	24	6	2	7	100	54	+53
KD	46	36	12	1	5	100	83	+33
M	55	25	9	2	9	100	340	+44
SD	46	26	14	5	9	100	239	+27
Övriga/inget parti	52	12	9	5	22	100	99	+38

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?*' Svarsalternativen var '*Satsa mer än i dag*', '*Satsa som i dag*', '*Satsa mindre än i dag*', '*Helt avstå från energikällan*' och '*Ingen uppfattning*'. I figuren redovisas endast svarsalternativet '*Satsa mer än idag*'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Övervikt satsa mer är ett balansmått som beräknas genom att subtrahera '*satsa mer än idag*' med svarsalternativen '*satsa mindre än idag*' och '*helt avstå från vindkraft som energikälla*'.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

satsa mer. Dessutom ökar benägenheten att vilja minska satsningarna på vindkraft ju längre högerut man rör sig längs vänster-höger-dimensionen; bland personer klart till vänster är det 2 procent som uppger att de vill satsa mindre än idag eller helt avstå från vindkraft, medan det för personer klart till höger är 17 procent. Detta samband avspeglas förstås också när vi tittar på partisympati. Till vänster finner vi att Vänsterpartiets (71 procent) och Miljöpartiets (81 procent) sympatisörer är tydliga vindkraftsförespråkare, någonstans mittemellan finns Centerpartiets (65 procent) och Liberalernas (61 procent) sympatisörer och längre utåt höger uppmäts det lägsta stödet för att satsa mer på vindkraften hos Kristdemokraternas (46 procent) och Sverigedemokraternas (46 procent) sympatisörer.

I samband med SOM-undersökningen 2020 kan vi så här långt konstatera att stödet för att satsa mer på vindkraft i Sverige är fortsatt högt. Detta är något vi ser oavsett social eller politisk tillhörighet. Studerar vi gruppen där stödet för att satsa mer på vindkraft är som lägst – personer långt till höger – återfinns ändå 44 procent som uttryckligen vill satsa mer på vindkraften inom de närmsta 5–10 åren. Trots att stödet för framtida vindkraftssatsningar är som lägst bland personer långt till höger finns där ändå en knapp majoritet som vill satsa på vindkraft mer än vad vi gör idag. Även om det är en bra bit ifrån rekordåren 2007 och 2008 är det än idag ett energislag där det i de breda folklagren återfinns ett gott stöd för framtida satsningar.

Figur 3 Andel positivt inställda till vattenkraft, vindkraft och kärnkraft, 2012–2020 (procent)

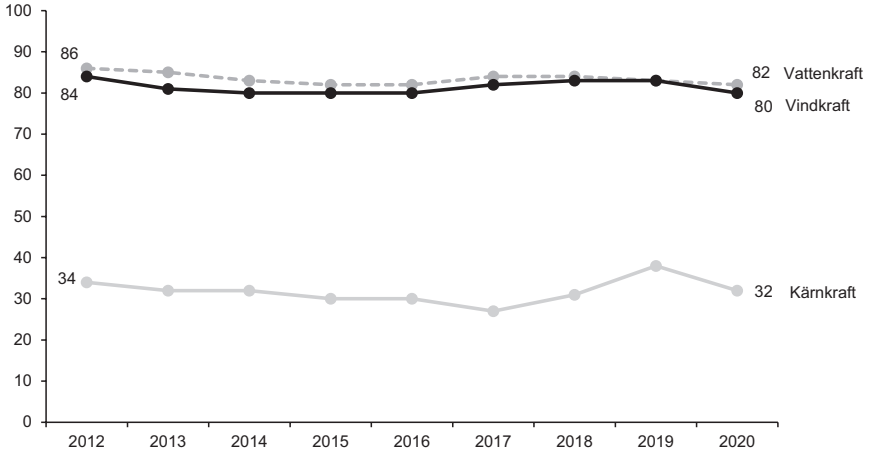

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Allmänt sett, vilken är din inställning till följande energikällor?*' med svarsalternativen '*Mycket positiv*', '*Ganska positiv*', '*Varken positiv eller negativ*', '*Ganska negativ*', '*Mycket negativ*' och '*Ingen uppfattning*'. I denna figur är kategorierna '*Mycket positiv*' och '*Ganska positiv*' sammanslagna. Antal svarande har under åren varierat mellan 1 452–1 818 stycken.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2012–2020.

För att nyansera vår diskussion om den svenska vindkraftsopinionen inkluderar vi här även en fråga om de svarandes mer allmänna inställning till tre olika energislag. Det kan vara skillnad på att vilja genomföra ytterligare satsningar och att acceptera den nivå som redan etablerats. Tidigare nämndes även tankebanor kring en eventuell termostateffekt, där benägenheten att vilja göra ytterligare satsningar avtar allt eftersom man anser att man uppnått en tillräcklig nivå – man vrider ner termostaten något. I figur 3 kan vi se att den allmänna inställningen till vindkraft har varit på en mycket hög nivå ända sedan 2012, då frågan ställdes för första gången. Idag uppger 80 procent att de antingen är mycket eller ganska positivt inställda till vindkraften. Liknande stöd har under hela perioden uppmäts för vattenkraften. Som kontrast kan vi se att stödet för kärnkraft är betydligt lägre, där endast 32 procent av de svarande har en positiv inställning till kärnkraften.

Samma dramatiska nedgång mellan 2019 och 2020 som kunde skönjas i figur 2 ser vi inte i figur 3. I satsa-frågan var det en nedgång på 7 procentenheter i kategorin som ville satsa mer på vindkraften. Nedgången från föregående år i figur 3 uppgår endast till 3 procentenheter. Denna fråga har inte ställts lika långt tillbaka i tiden som satsa-frågan, därför har vi inte möjlighet att se huruvida den allmänna inställningen sjunkit i samma takt som den avtagande viljan till ytterligare vindkraftssatsningar har gjort sedan toppnoteringen 2008. Därmed kan vi inte på ett övertygande sett redogöra för om det har infunnits en termostateffekt eller ej. Vad vi däremot kan konstatera är att det under denna period skett en ökning av antalet vindkraftverk från 2 384 till 4 363. Parallellt med denna ökning kan vi alltså konstatera att den allmänna positiva inställningen till vindkraften har bibehållit sin höga nivå.

Politisering av energislag

För att besvara detta kapitels andra frågeställning undersöks här förutsättningarna för att på politisk väg enas kring en framtida energiöverenskommelse. Detta görs genom att studera dels samband mellan personers vänster-högeridentifikation och deras åsikter om hur mycket som skall satsas på olika energikällor, dels samband mellan partisympati och åsikt om satsningar på de olika energislagen. Åsiktsbildning struktureras ofta utifrån personers vänster-högeridentifikation. Vi vet till exempel sedan tidigare att åsikter i frågor som rör offentligt kontra privat, skatter och sociala bidrag tenderar att följa ett tydligt vänster-höger-mönster. Till viss del avgörs därför synen på vad staten ska och inte ska göra utifrån personers vänster-högeridentifikation, där personer längre vänsterut i större utsträckning tenderar att vara positivt inställda till att skatter och sociala bidrag generellt sett skall vara högre, jämfört med vad personer till höger gör (Hedberg, 2017). På liknande sätt finns samband mellan partisympati och åsiktsbildning – personer som vill ha en omfattande offentlig sektor tenderar att i större utsträckning rösta på Vänsterpar-

tiet eller Socialdemokraterna – och vi såg i tabell 1 att det finns tydliga skillnader mellan partiernas sympatisörer när det kommer till att vilja satsa på vindkraften.

Om vi vill nå en energiöverenskommelse med brett stöd hos det svenska folket, vilka energislag bör vi då egentligen satsa på? Utgångspunkten är att ju mindre politiserat ett energislag är – ju svagare samband mellan ett specifikt energislag och människors vänster-högerposition – desto enklare att på politisk väg enas om det. Motsatt gäller att ju mer politiserat ett energislag är – ju starkare samband mellan ett givet energislag och individers vänster-högerposition – desto svårare att nå överenskommelser som håller, vilket kan få följden att eventuella överenskommelsers fortlevnad blir allt mer avhängiga politiska förhållanden i riksdag och regering.

För att möjliggöra jämförelser av vindkraften med övriga energislag redovisas i tabell 2 sambanden mellan subjektiv vänster-högerposition och åsikten om hur mycket som skall satsas på vindkraft ihop med samtliga energislag vi frågat om genom åren. 2020 är korrelationskoefficienten mellan subjektiv vänster-högerposition och åsikt om hur mycket som skall satsa på vindkraft 0,19. Det innebär att det finns ett svagt samband mellan vänster-högerposition och åsikt – personer längre till höger i denna dimension vill i något lägre utsträckning satsa på vindkraften jämfört med vad personer till vänster vill. Sambandet har endast varit starkare 2000 och 2015, om än marginellt. 2015 uppgick det till 0,22 och 2000 0,20. En tidsjämförelse ger också vid handen att perioden då sambandet var som svagast sammanfaller med perioden 2007–2008, en period då det svenska folket var som mest benägna att vilja satsa mer på vindkraften. Efter det återgick graden av politisering något, med undantag för 2016–2017. Om denna tillfälliga dipp kan förklaras av att energiöverenskommelsen tillkom och tillfälligt avpolitiserade vindkraften vet vi inte, men klart är att graden av politisering i takt med att överenskommelsen på senare år alltmer har kommit att ifrågasättas återgått till sina tidigare något högre nivåer.

I en jämförelse med kärnkraften är vindkraftens grad av politisering dock betydligt lägre. Sambandet mellan vänster-högerposition och kärnkraft är starkt – koefficienten är nästan dubbelt så stor som vindkraftens – och vid en bredare jämförelse med alla energislag står kärnkraften idag ut som det överlägset mest politiserade energislaget. I samband med årets mätning var korrelationskoefficienten -0,36 vilket innebär att personer längre till höger är betydligt mer villiga att satsa på kärnkraften jämfört med personer till vänster (för mer djuplodande analyser kring den svenska kärnkraftsopinionen se Sören Holmbergs kapitel i denna volym). Sedan mätningarnas början har sambandet pendlat runt -0,3 för att i närtid tillta – sedan 2014 är korrelationen konsekvent närmre -0,4 än -0,3.

Som kontrast utmärker vattenkraften sig som ett politiskt okontroversiellt energislag. Korrelationskoefficienten på 0,02 antyder att ens åsikt om satsningar på vattenkraft inte avgörs av var på vänster-högerskalan man placerar sig – personer både till vänster och till höger tenderar att i samma utsträckning vilja satsa lika mycket eller lika litet på vattenkraften. Och detta är ett icke-samband som bestått över tid.

Tabell 2 Sambandet mellan åsikt om hur mycket som skall satsas på olika energikällor och subjektiv vänster-högerposition, 1999–2020 (Pearsons r)

	År																					
	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Kärnkraft	-.30	-.31	-.26	-.27	-.25	-.28	-.28	-.30	-.26	-.28	-.31	-.36	-.35	-.32	-.29	-.38	-.41	-.35	-.33	-.39	-.35	-.36
Olja	-.05	-.03	-.06	-.08	-.04	-.05	-.05	-.06	-.05	–	-.06	-.06	–	-.10	–	–	–	–	-.08	-.15	-.10	-.08
Kol	.04	.04	.03	-.01	.02	-.04	.02	-.02	–	–	-.01	–	.02	–	-.02	–	-.04	-.04	–	-.06	.01	-.06
Naturgas	.00	.01	.00	-.02	-.03	-.02	-.03	-.02	–	–	.00	–	.00	-.12	–	-.07	–	–	-.06	-.04	-.10	-.11
Solenergi	.09	.14	.03	.09	.08	.05	.08	.11	–	–	.04	.12	–	.09	.12	.10	.15	.06	–	.07	.09	.08
Biobränsle	.07	.06	.04	.08	.06	.02	.01	.04	.03	-.02	.03	.01	-.01	-.01	-.03	.06	.04	–	–	.03	.02	.00
Vågkraft	–	–	–	–	–	–	–	.04	.02	.04	.05	.11	-.02	.04	.09	.10	.12	–	.12	.05	.07	.11
Vindkraft	.17	.20	.10	.17	.13	.15	.13	.13	.09	.11	.11	.13	.11	.17	.17	.15	.22	.14	.14	.17	.16	.19
Vattenkraft	.00	.00	-.05	-.01	-.04	-.01	.00	.01	-.02	-.06	-.03	-.02	-.07	.01	-.02	-.01	.03	-.01	.04	-.01	.02	.02

***Kommentar**:* Frågan om de olika energikällorna lyder '*Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?*' Svarsalternativen är '*satsa mer än idag*', '*satsa ungefär som idag*', '*satsa mindre än idag*', '*helt avstå från energikällan*'. Svarsalternativet '*ingen uppfattning*' har i denna analys exkluderats. Frågan om subjektiv vänster-högerposition lyder '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*' Svarsalternativen är '*klart till vänster*', '*något till vänster*', '*varken till vänster eller till höger*', '*något till höger*' och '*klart till höger*'. Undersökningsår då frågan ej ställts är markerade "–". Koefficienterna som redovisas i tabellen är korrelationsmått (Pearsons r) som visar sambandet mellan hur mycket som skall satsas på de olika energislagen och självplacering på vänster-högerdimensionen. Måttet kan variera mellan 0 och 1. Ju högre värde desto starkare samband. Vid värde 0 saknar ideologisk vänster-högerplacering betydelse för åsikter om hur mycket som skall satsas på respektive energikälla. Positiva värden anger att det är personer till vänster som är mer angelägna att satsa mer på energikällan jämfört med personer som placerar sig till höger. Negativa värden anger det motsatta förhållandet i sambandet.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 1999–2020.

Tabell 3 Sambandet mellan åsikt om hur mycket som skall satsas på olika energislag och partisympati, 1999–2020 (eta)

	År																					
	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Kärnkraft	.40	.36	.37	.36	.30	.41	.37	.40	.36	.40	.43	.40	.37	.40	.35	.44	.46	.38	.35	.45	.42	.40
Olja	.14	.10	.09	.10	.09	.11	.16	.09	.18	–	.16	.15	–	.15	–	–	–	–	.15	.22	.20	.18
Kol	.07	.07	.08	.07	.06	.09	.09	.09	–	–	.14	–	.10	–	.09	–	.07	.06	–	.15	.11	.14
Naturgas	.03	.09	.06	.07	.11	.13	.08	.10	–	–	.12	–	.18	.17	–	.19	–	–	.12	.23	.19	.25
Solenergi	.16	.17	.10	.18	.08	.15	.12	.11	–	–	.07	.15	–	.12	.15	.15	.15	.13	–	.12	.15	.10
Biobränsle	.15	.14	.10	.10	.11	.11	.09	.09	.09	.09	.10	.11	.09	.12	.10	.09	.09	–	–	.11	.14	.07
Vågkraft	–	–	–	–	–	–	–	.10	.13	.12	.10	.15	.13	.13	.16	.16	.15	–	.15	.14	.16	.20
Vindkraft	.22	.25	.18	.24	.17	.19	.16	.18	.12	.17	.14	.18	.14	.20	.21	.20	.23	.24	.23	.20	.20	.23
Vattenkraft	.10	.06	.05	.06	.07	.09	.09	.09	.07	.09	.14	.10	.12	.04	.12	.08	.08	.09	.05	.09	.08	.06

***Kommentar**:* Frågan om de olika energikällorna lyder '*Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?*' Svarsalternativen är '*satsa mer än idag*', '*satsa ungefär som idag*', '*satsa mindre än idag*', '*helt avstå från energikällan*'. Svarsalternativet '*ingen uppfattning*' har i denna analys exkluderats. Frågan om partisympati lyder '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*' Koefficienterna som redovisas i tabellen är korrelationsmått (eta) som visar sambandet mellan hur mycket som skall satsas på de olika energislagen och partisympati. Måttet kan variera mellan 0 och 1. Ju högre värde desto starkare samband. Vid värde 0 saknar partisympati betydelse för åsikter om hur mycket som skall satsas på respektive energikälla. Antal partier i de årliga analyserna har bestämts av vilka partier som utgjort fasta svarsalternativ i frågeformuläret.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 1999–2020.

Detta mönster bekräftas i tabell 3 där resultat från sambandsanalyser av partisympati och åsikt om hur mycket som skall satsas på olika energislag presenteras. Koefficienten på 0,23 indikerar att vilket parti man sympatiserar med i viss utsträckning har betydelse för hur mycket man vill satsa på vindkraften. Vi såg tidigare att sympatisörer till Miljöpartiet och Vänsterpartiet är mer optimistiskt inställda till vindkraftssatsningar jämfört med Kristdemokraterna och Sverigedemokraternas sympatisörer. Sambandet mellan kärnkraft och partisympati är även här starkt, medan det för vattenkraften är svagt.

Även om energifrågan i Sverige i sig inte är en prioriterad politisk sakfråga kännetecknas den av vissa politiska skiljelinjer. Tydligast manifesteras detta genom kärnkraftens relativt höga nivå av politisering, både när det kommer till subjektiv vänster-högerplacering och partipreferens. Med en allt mer ifrågasatt energiöverenskommelse och ett scenario där kärnkraftsfrågan på nytt kommit att splittra partierna är bedömningen att förutsättningarna för framtida energiöverenskommelser är dåliga. Moderaterna, Sverigedemokraterna, Kristdemokraterna och Liberalerna vill alla satsa på ytterligare kärnkraft. De andra partierna vill det inte. Utifrån dessa analyser om energislagens politisering blir det också tydligt att även väljarna kan delas upp i dessa läger. Dock ska det kommas ihåg att energiöverenskommelsen från 2016 fortfarande gäller. Men om den dagen kommer, då kärnkraftsfrågan eventuellt fått överenskommelsen att spricka, kan vi bara utgå från att det kommer bli svårt att på nytt få till en hållbar och långsiktig överenskommelse.

Förutsättningar för vindkraft?

I samband med årets SOM-undersökning står det klart att stödet för att satsa på vindkraften är fortsatt högt. Även om det var ett tapp från föregående år finns det fortfarande en majoritet bland det svenska folket som vill satsa mer än vad vi redan gör på vindkraften under de kommande 5–10 åren. Det är inte troligt att en NIMBY-rörelse skulle få fäste och påverka vindkraftsetableringen negativt eftersom teknik- och effektivitetsutveckling förväntas leda till att antalet vindkraftverk inte kommer att öka. Acceptansen för de vindkraftverk som redan finns är dessutom hög, särskilt när vi tar i beaktande att fyra av fem svenskar är positivt inställda till vindkraften. Att i närtid tala om att det skulle ha infunnits en eventuell mättnadskänsla är omotiverat. Därtill är vindkraften relativt sett opolitiserad, särskilt vid en jämförelse med kärnkraften.

Det svenska folket delar alltså i stort den optimism som återfinns bland aktörer inom vindkraftsbranschen och bland svenska myndigheter. Men i takt med att politiska partier åter tagit ställning för ytterligare kärnkraftssatsningar – samma partier vars väljare dessutom tenderar att vara mindre optimistiska till vindkraft än genomsnittet – riskerar tidigare energiöverenskommelser att gå i stöpet, och förutsättningarna för att nå politisk enighet kring Sveriges framtida energiförsörjning ser ut att minska. Om målet är att på politisk väg trygga en långsiktig

överenskommelse bör den rimligtvis vara brett förankrad bland folket. Det hade man initialt med den numera allt mer skadeskjutna energiöverenskommelsen från 2016. Med ökad splittring inom energifrågan bland politiska partier finns det skäl att anta att nästa års val delvis kan komma att bli en uppgörelse om vindkraft kontra kärnkraft – en uppgörelse svenska folket, baserat på denna undersökning, knappast bett om.

Referenser

Andersson, Dennis & Henrik Oscarsson (2014). Medelklassuppror i Väst? I Annika Bergström och Jonas Ohlsson (red) *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bendz, Anna (2014). Att ge feedback på välfärdspolitiken: hur reagerar medborgarna på ökad privatisering. I Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Hedberg, Per (2014). Stödet för mer vindkraft försvagas. I Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Hedberg, Per (2017). Energifrågan – en politiserad konfliktlinje i folkopinionen? I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Risinger, Björn & Robert Andrén (2021-01-28). ”Vi inför ny strategi för vindkraftsutbyggnad”. *Svenska Dagbladet*. Debattartikel. Hämtad 2021-04-21 från https://www.svd.se/vi-infor-ny-strategi-for-vindkraftsutbyggnad

Soroka, Stuart N. & Christopher Wlezien (2010). *Degrees of Democracy: Politics, Public Opinion and Policy*. New York: Cambridge University Press.

Svensk vindenergi (2020a). *Färdplan 2040 – Vindkraft för klimatnytta och konkurrenskraft*. Svensk Vindenergi – Swedish Energy Association, SWEA.

Svensk vindenergi (2020b). *Vindkraftsscenario till 2040 – Svensk Vindenergis bedömning*. Svensk Vindenergi – Swedish Energy Association, SWEA.

TT (2021-02-08). Vinden snart lika stark som kärnkraften. Hämtad 2021-04-21 från https://www.gp.se/ekonomi/vinden-snart-lika-stark-som-k%C3%A4rnkraften-1.41157723

SVENSKA KLIMATFÖRNEKARE

HENRIK OSCARSSON, JESPER STRÖMBÄCK
OCH ERIK JÖNSSON

Sammanfattning
Forskningens hittills bästa svar på varför klimatet på jorden förändras är att det huvudsakligen beror på mänskliga aktiviteter, främst vår förbränning av fossila bränslen. Om detta råder i det närmaste fullständig konsensus i vetenskapssamhället. Med utgångspunkt i tidigare forskning om klimatskepticism analyserar vi den svenska befolkningens uppfattningar om huruvida klimatförändringarna är orsakade av människan. Resultaten visar att ungefär en av tjugo svenskar – sex procent – kan betraktas som klimatförnekare. Analyserna i kapitlet visar att den svenske klimatförnekaren har en tydlig demografisk och attitydmässig profil: en man som är medelålders eller äldre och som saknar längre utbildning, står klart till höger i politiken, sympatiserar med Sverigedemokraterna, har ett svagt intresse för miljöfrågor och som inte alls känner sig oroad för förändringar i jordens klimat.[1]

Inom vetenskapen råder det mycket stor enighet om att den genomsnittliga globala medeltemperaturen är stigande och att mänskliga aktiviteter – framförallt förbränningen av fossila bränslen – är den främsta orsaken (IPCC, 2015). Trots att ingen som följer med i nyhetsrapporteringen rimligen har kunnat undgå att det råder överväldigande vetenskaplig enighet om detta, finns en inte obetydlig andel människor som är mycket skeptiska antingen till att det pågår globala klimatförändringar eller att dessa i första hand beror på människan. Enligt en jämförande studie av *YouGov* (2020), som omfattar 25 länder, uppgav exempelvis i genomsnitt 11 procent antingen att det inte pågår några klimatförändringar eller att det pågår klimatförändringar men att dessa inte alls har med mänskliga aktiviteter att göra. Högst var andelen i Indonesien (21 procent), följt av USA (19 procent). På delad artonde plats återfanns Sverige med sina åtta procent.

Personer som på detta sätt, i strid med vetenskapen, ifrågasätter att det alls pågår klimatförändringar eller att förändringarna beror på människan kan definieras som *kunskapsresistenta* (Glüer & Wikforss, kommande; Klintman, 2019; Wikforss, 2017). Med det avses förenklat att man (mer eller mindre medvetet) undviker att ta till sig relevant information alternativt att man inte tar till sig den relevanta information som man har tagit del av. För att citera filosofen Åsa Wikforss (2017, s. 43) ger vi uttryck för kunskapsresistens när ”Vi tror det vi vill tro, inte det vi har skäl att tro”. I frågor där det finns bred kännedom om vad forskning visar handlar

Oscarsson, Henrik, Strömbäck, Jesper & Jönsson, Erik (2021). Svenska klimatförnekare. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

kunskapsresistens därmed inte om att man saknar kunskap, utan om att man inte accepterar den etablerade kunskap som finns.

En speciell form av kunskapsresistens inbegriper konspirationsteorier, det vill säga att man ifrågasätter allmänt etablerad kunskap med hänvisning till någon form av konspiration (Uscinski, 2019). När det gäller klimatförändringarna kan det till exempel handla om att man tror att dessa är ett påhitt för att lura människor. Exempelvis hävdade den tidigare amerikanska presidenten Donald Trump vid ett tillfälle att klimatförändringarna var ett påhitt av Kina med syfte att skada den amerikanska tillverkningsindustrin (Politifact, 2016). Samma studie av *YouGov* som ovan visar att denna syn är relativt utbredd. Ställda inför påståendet att ”Idén om mänskligt skapade klimatförändringar är ett påhitt för att lura människor” uppgav i genomsnitt 19 procent att det är helt eller troligen sant. Högst var andelen i Nigeria (31 procent), och återigen tillhörde USA ett av de länder där klimatförnekandet var mest utbrett (27 procent). I Sverige var det 15 procent som angav att påståendet var helt eller troligen sant.

Även om andelen klimatförnekare tycks vara lägre i Sverige än i andra länder finns det goda skäl att utifrån ett bredare empiriskt underlag borra djupare i frågan om klimatförnekande i Sverige. Syftet med det här kapitlet är därför att undersöka (1) hur utbrett klimatförnekandet i Sverige är och (2) vilka faktorer som hänger samman med och kan förklara klimatförnekande. Med klimatförnekare syftar vi genomgående i det här kapitlet på personer som inte accepterar den vetenskapliga konsensusen att klimatförändringarna huvudsakligen är orsakade av mänskliga aktiviteter.

”Klimatförändringar är orsakade av människan”

Analyserna i det här kapitlet bygger på den nationella SOM-undersökningen 2019 och 2020. Vid dessa tillfällen fick de svarande ta ställning till det vetenskapligt etablerade påståendet ”Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter”. En för ändamålet klassisk elvagradig skala för bedömningar av verklighetsuppfattningar har använts. Skalan går från 0 ”helt felaktigt påstående” till 10 ”helt riktigt påstående” (jfr Nordin & Oscarsson, 2015).

Resultaten visar att genomsnittet för hela befolkningens grad av klimatskepticism har varit detsamma vid båda undersökningstillfällena (se tabell 1). Ju högre medeltal desto starkare uppslutning bakom påståendet att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av mänskliga aktiviteter. Trots en omvälvande tid med global pandemi och trots att 2020 var det varmaste året någonsin i Sverige (SMHI, 2020) förändrades befolkningens grad av klimatskepticism alltså mycket litet mellan hösten 2019 (medeltal 7,7) och hösten 2020 (medeltal 7,8). Förändringen är mycket liten men ändå tillräcklig för att vara statistiskt signifikant (+0,1 enhet). Plustecknet betyder i det här sammanhanget motvind för klimatförnekandet i Sverige under pandemiåret 2020.

Figur 1 Svenska befolkningens inställning till påståendet att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av mänskliga aktiviteter, 2019 och 2020 (procent)

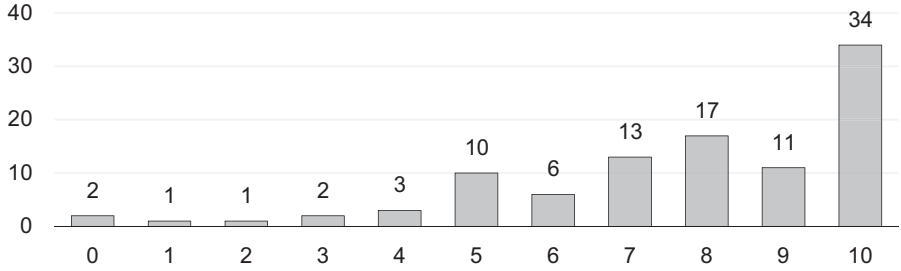

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter*'. Skalan går från 0 '*Helt felaktigt påstående*' till 10 '*Helt riktigt påstående*' och saknar mittenalternativ. Antalet svarande för de två SOM-undersökningarna är 3 481.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2019 och 2020 (sammanslagen datamängd).

Stabiliteten i resultaten betyder att vi kan använda båda SOM-undersökningarna som ett gediget statistiskt underlag för slutsatser om andelen klimatförnekare i befolkningen (se figur 1). Definierat som de personer som använder de fyra yttersta alternativen på skalan (0–3) – vilket möjligen är åt det konservativa hållet – kan vi se att andelen klimatförnekare i befolkningen som helhet är lite mer än en av tjugo (6 procent). Det absoluta flertalet – 75 procent av den svenska befolkningen – uppfattar påståendet att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av människan som riktigt (7–10).

En närmare analys visar samtidigt – föga förvånande – att klimatförnekarna i Sverige inte är jämnt spridda över olika befolkningsgrupper (se tabell 1). Mer specifikt visar en frekvensanalys att bland män förekommer klimatförnekare mer än dubbelt så ofta som bland kvinnor, 9 mot fyra procent. Även bland lågutbildade, jordbrukare och företagare är andelen klart högre än i befolkningen som helhet (9, 11 respektive 12 procent). Politiskt är det i grupper som identifierar sig 'klart till höger' och bland Sverigedemokraternas sympatisörer som andelen klimatförnekare är klart högre (13 respektive 18 procent). Med andra ord uppfattar nästan var femte SD-sympatisör det som ett felaktigt påstående att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av människan. Det ligger i linje med tidigare forskning som visar att klimatförnekande är mer utbrett bland personer som står till höger politiskt och som sympatiserar med högerpopulistiska partier (se bland annat Jylhä, Strimling & Rydgren, 2020).

Tabell 1 Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter 2019–2020 (medelvärden, procent)

	Medeltal			Andel klimatförnekare 2019+2020				
	2019	2020	Differens 2020–2019	0–3	4–6	7–10	Summa procent	Antal personer
Samtliga	77	78	+1 *	6	19	75	100	3 481
Man	75	75	+/-0	9	20	71	100	1 652
Kvinna	78	81	+3 **	4	18	78	100	1 816
16–29 år	82	83	+1	3	15	82	100	518
30–49 år	76	78	+2	7	18	75	100	985
50–64 år	76	78	+2	5	20	75	100	904
65–85 år	75	76	+1	7	21	72	100	1 074
Lågutbildade	72	74	+2	9	25	66	100	473
Medellåg	76	76	+/-0	6	21	73	100	986
Medelhög	75	78	+3	6	19	75	100	765
Högutbildade	79	82	+3 *	4	15	81	100	1 209
Arbetarhem	77	76	-1	6	21	73	100	1 261
Tjänstemannahem	79	82	+3 *	4	14	82	100	1 162
Högre tjänste-mannahem	80	78	-2	5	18	77	100	341
Jordbrukarhem	68	74	+6	11	24	65	100	84
Företagarhem	68	75	+7	12	16	72	100	229
Landsbygd	74	77	+3	7	21	72	100	509
Tätort	75	73	-2	7	22	71	100	678
Stad	77	80	+3 **	5	18	77	100	1 633
Storstad	80	81	+1	6	16	78	100	600
Klart till vänster	86	86	+/-0	2	11	87	100	334
Något till vänster	82	85	+3 **	2	14	84	100	788
Varken vänster eller höger	75	77	+2	6	21	73	100	942
Något till höger	75	76	+1	7	19	74	100	918
Klart till höger	70	68	-2	13	27	60	100	433
V	87	88	+1	1	8	91	100	275
S	78	80	+2	4	18	78	100	892
MP	89	91	+2	1	7	92	100	144
C	82	84	+2	2	13	85	100	328
L	85	81	-4	2	13	85	100	128
KD	71	75	+4	7	26	67	100	203
M	77	76	-1	4	21	75	100	597
SD	65	67	+2	18	26	56	100	513
Inget parti	80	76	-4	5	22	73	100	64

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter*' med en 11-gradig svarsskala, där 0 motsvarar '*Helt felaktigt påstående*' och 10 '*Helt riktigt påstående*'. För att undvika decimaler har medeltalen multiplicerats med 10. Antalet svarande uppgår 2019 till 1 672 personer och 2020 till 1 809 personer. * p<.05; ** p<.01.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2019 och 2020.

Bortom demografiska, partipolitiska och ideologiska förklaringsfaktorer finns det skäl att även studera vilken betydelse som klimatoro, förtroende för politiker och partier samt nöjdhet med demokrati har för klimatförnekandet. Därigenom kan vi ge en mer nyanserad bild av den svenska klimatförnekaren (se tabell 2). Som framgår visar resultaten – inte så oväntat – att det är personer som inte känner någon stark oro för klimatförändringarna som heller inte tror på att de är orsakade av människan. I den visserligen mycket lilla gruppen personer som inte alls är oroade över förändringar i jordens klimat anser en tydlig majoritet (61 procent) att mänskliga aktiviteter inte är huvudorsaken till klimatförändringarna. Resultaten visar också att det finns en stor andel klimatförnekare i grupper som saknar förtroende för politiker och partier, och i grupper som inte känner sig nöjda med hur demokratin i Sverige fungerar.

Bland personer som endast har mycket litet förtroende för politiker och politiska partier är det ungefär 15 procent som inte håller med i påståendet om att klimatförändringarna i huvudsak är orsakade av mänskliga aktiviteter. Dessutom faller var femte person som uppger ett tydligt missnöje för hur demokratin fungerar i Sverige inom samma klimatförnekarkategori. Våra resultat pekar alltså mot att en viss skepticism mot det politiska etablissemanget och en missnöjdhet med det sätt på hur vår demokrati fungerar i Sverige samvarierar med att misstro den vedertagna sanningen om klimatförändringarnas beskaffenhet (se även Jylhä, Strimling & Rydgren, 2020).

Om vi accepterar klimatförnekelse som en form av kunskapsresistens, eller som en konspirationsteori, rimmar våra resultat bra med forskningen inom dessa områden. Tidigare studier visar att en tro på konspirationsteorier korrelerar väl med individers upplevelse av alienation från det politiska systemet (Douglas m.fl., 2019). Weigmann (2018) menar dessutom att misstro mot det politiska systemet, med dess myndigheter och institutioner, ofta är vad som utgör själva kärnan i konspirationsteorier. Det är svårt att tolka våra analyser på annat vis än att de går i linje med dessa påståenden. En tidigare svensk studie av konspirationsteorier kopplade till COVID-19 visar också att konspiratoriskt tänkande var mest utbrett bland personer med bland annat lägre utbildning, lågt politiskt intresse, lågt förtroende för regeringen och svenska politiker och bland SD-sympatisörer (Oscarsson & Strömbäck, 2020).

Inget resultat är således särskilt anmärkningsvärt i ljuset av tidigare forskning. Liknande mönster vad gäller könsskillnader, utbildningsskillnader, vänster-högeridentifikation och förtroende återkommer i internationella mätningar av klimatskepticism. Att det finns samband mellan olika faktorer betyder samtidigt inte nödvändigtvis att dessa utgör orsakssamband. Vi ska återkomma till det, men först finns det skäl att sätta svenskt klimatförnekande i ett bredare perspektiv.

Tabell 2 Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter 2019–2020 (medelvärden, procent)

	Medeltal			Andel klimatförnekare 2019+2020				
	2019	2020	Differens 2020–2019	0–3	4–6	7–10	Summa procent	Antal personer
Klimatoro								
Mycket oroande	87	88	+1	1	8	91	100	1 737
Ganska oroande	73	75	+2	3	26	71	100	1 212
Inte särskilt oroande	56	54	-2	21	44	35	100	420
Inte alls oroande	30	41	+11	61	19	20	100	85
Förtroende för partier								
Mycket stort förtroende	88	79	-9	0	19	81	100	31
Ganska stort förtroende	82	83	+1	2	13	85	100	494
Varken stort eller litet f.	80	81	+1	3	17	80	100	1 106
Ganska litet förtroende	77	79	+2	5	19	76	100	947
Mycket litet förtroende	70	71	+1	14	23	63	100	700
Förtroende för politiker								
Mycket stort förtroende	88	85	-3	2	11	87	100	63
Ganska stort förtroende	82	81	-1	3	14	83	100	1 266
Ganska litet förtroende	76	77	+1	5	23	72	100	1 583
Mycket litet förtroende	68	70	+2	16	21	63	100	524
Nöjdhet med demokratin								
Mycket nöjd	87	85	-2	2	9	89	100	406
Ganska nöjd	80	80	+/-0	3	17	80	100	1 924
Inte särskilt nöjd	72	72	+/-0	9	25	66	100	814
Inte alls nöjd	62	65	+3	20	27	53	100	305

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter*' med en 11-gradig svarsskala, där 0 motsvarar '*Helt felaktigt påstående*' och 10 '*Helt riktigt påstående*'. Antalet svarande uppgår 2019 till 1 672 personer och 2020 till 1 809 personer. Personers oro för klimatet fångades genom frågan '*Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden? Förändringar i jordens klimat*'. Frågan om förtroende för partier lyder '*Vilket förtroende har du för följande institutioner? De politiska partierna*'. För frågan om förtroende för politiker användes frågan '*Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?*' De svarandes nöjdhet med demokratin fångades genom '*Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?*'. Svarsalternativ för samtliga frågor utom för den om klimatförändringar framkommer i tabellen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2019 och 2020.

Svenskt klimatförnekande i europeiskt perspektiv

Om sex procent svenska klimatförnekare är mycket eller lite kan alltid diskuteras, och beror delvis på vad det jämförs med. Av det skälet ska vi här försöka sätta resultaten i ett internationellt jämförande perspektiv. För att göra det använder vi oss av de återkommande ESS-undersökningarna, som på en liknande fråga visar

Tabell 3 Andelen som uppger att klimatförändringar är orsakade av naturliga processer, av mänskliga aktiviteter, eller båda, i 23 länder, 2016–2017 (procent)

	Helt och hållet av naturliga processer	Huvudsakligen av naturliga processer	Till ungefär lika stor del	Huvudsakligen av människans aktivitet	Helt och hållet av människans aktivitet	Jag tror inte att det sker någon klimatförändring	Summa	Antal	Andel klimat-förnekare
Ryssland	6	9	44	25	9	7	100	2 084	22
Litauen	3	14	48	29	5	1	100	1 895	18
Israel	4	10	40	32	11	3	100	2 114	17
Norge	2	11	49	36	2	0	100	1 525	13
Tjeckien	1	9	51	29	8	2	100	2 157	12
Estland	1	10	53	30	5	1	100	1 959	12
Polen	3	7	57	29	3	1	100	1 583	11
Storbritannien	2	7	54	33	4	0	100	1 909	9
Nederländerna	2	7	46	39	6	0	100	1 648	9
Irland	1	8	51	35	5	0	100	2 597	9
Österrike	2	6	30	51	10	1	100	1 950	9
Ungern	1	6	45	36	11	1	100	1 542	8
Sverige	1	6	41	46	6	0	100	1 533	7
Slovenien	2	5	54	33	6	0	100	1 283	7
Italien	2	5	36	45	12	0	100	2 524	7
Portugal	1	5	44	41	9	0	100	1 238	6
Belgien	1	5	40	46	8	0	100	1 754	6
Frankrike	2	4	46	41	7	0	100	2 024	6
Finland	1	5	42	45	7	0	100	1 907	6
Schweiz	1	5	49	41	4	0	100	1 493	6
Island	1	4	39	49	7	0	100	864	5
Tyskland	1	4	40	49	6	0	100	2 798	5
Spanien	1	3	35	48	13	0	100	1 853	4

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Tror du att klimatförändringarna orsakas av naturliga processer, människans aktivitet eller båda?*' Svarsalternativen framgår av tabellen. Länderna har rangordnats efter andelen klimatförnekare, som vi här har definierat som summan av andelen som svarat att klimatförändringarna är helt och hållet eller huvudsakligen orsakade av mänskliga aktiviteter och andelen som inte tror att det äger rum en klimatförändring. Datamaterialet har på landnivå viktats efter ålder, kön, utbildning och region.

***Källa**:* European Social Survey 8, 2016–2017.

en nästan identisk skattning för Sverige 2016. På frågan om huruvida klimatförändringarna är orsakade av naturliga processer eller av mänskliga aktiviteter väljer sju procent av svenskarna att svara att klimatförändringarna helt och hållet eller huvudsakligen är orsakade av naturliga processer (se tabell 3).

Med sju procent klimatförnekare placerar Sverige i mittfältet bland de 23 länder som ingår i ESS-undersökningarna, men i sällskap av de flesta andra länder i Europa strax under snittet på 9 procent. Andelen är som störst i Ryssland där fler än var femte individ kan klassificeras som klimatförnekare (22 procent), följt av Litauen (18 procent), Israel (17 procent), Norge (13 procent) och Tjeckien (12 procent). I jämförelse befinner sig Sverige på ungefär samma nivå av klimatskepticism som Ungern, Slovenien, Italien, Belgien, Frankrike, Finland och Island. Lägst andel klimatförnekare mätt på det här sättet har Island, Tyskland och Spanien (5, 5, respektive 4 procent).

Även om det finns en viss variation mellan länder är det ur ett vetenskapligt perspektiv glädjande att det trots allt finns en betydande andel i samtliga länder som, i linje med vedertagen kunskap (IPCC, 2015), anser att klimatförändringarna huvudsakligen är orsakade av mänskliga aktiviteter. Samtidigt visar andra studier att det också på landnivå finns samband mellan klimatoro och förnekande av att mänskliga aktiviteter ligger bakom klimatförändringarna. Av rapporten *European Attitudes to Climate Change and Energy* från European Social Survey, som även ligger till grund för tabell 3, framkommer det bland annat att de högsta andelarna klimatförnekare återfinns i länder där oron för klimatförändringar är som lägst. I exempelvis länder som Ryssland, Litauen och Israel, där ungefär var femte invånare förnekar förekomsten av antropogena klimatförändringar, är det endast runt 15 procent av befolkningen som är mycket oroliga för klimatförändringarna. Omvänt finner vi i andra änden av skalan att i Spanien, Tyskland och Island – länder med låg andel klimatförnekare – är andelen mycket oroliga för klimatet betydligt högre. Där uttrycker 35–50 procent av befolkningen en stor oro för klimatförändringar (ESS, 2018). På landnivå verkar det alltså som att vi hittar samma tecken på samband som den bivariata analysen i tabell 2 visade på individnivå.

Förklaringar till klimatskepticism

Som tidigare konstaterades kan man inte sätta likhetstecken mellan samband och orsakssamband. För att komma lite närmare svaret på hur klimatskepticismen kan förklaras har vi därför genomfört en regressionsanalys i syfte att undersöka i vilken utsträckning de olika gruppskillnaderna kvarstår även när vi studerar dem tillsammans i en och samma förklaringsmodell. Resultaten framkommer av tabell 4, där den beroende variabeln i analysen är vår elvagradiga skala från 0 (helt felaktigt påstående) till 10 (helt riktigt påstående). De oberoende variablerna är hämtade från tabellerna 1 och 2.

Som framkommer av modell 1 bekräftar resultaten att kön, ålder, utbildning och vänster-högeridentifikation är viktiga förklaringsfaktorer bakom klimatförnekelse. Män är klart mer klimatskeptiska än kvinnor och samtliga tre äldre åldersgrupper i analysen är tydligt mer klimatskeptiska än 18–29-åringar. Detsamma gäller lågutbildade och högeridentifierade.

När vi för in klimatrelaterade attityder i analysen – faktorer som kausalt ligger närmare de uppfattningar som ska förklaras – försvinner det direkta sambandet med utbildningsnivå helt, och det gör också skillnaderna mellan män och kvinnor (se modell 2). Effektreduktionen har sin förklaring i vad vi tidigare vet om vilka grupper som bekymrar sig för miljö och klimat: det är framför allt högutbildade och kvinnor som har en starkare oro för klimatförändringar och ett större intresse för miljöfrågor. Vi drar därför slutsatsen att utbildningseffekten och även till viss del effekten av vänster-högerideologi på klimatförnekelse kanaliseras genom klimatoro och miljöintresse.

Sambandet mellan klimatoro och klimatförnekelse är anmärkningsvärt starkt – något vi också fick en föraning om i vår diskussion om jämförelsen mellan länder ovan. En person som upplever att framtida förändringar i jordens klimat är ”mycket oroande” svarar i genomsnitt 5,6 skalsteg högre (modell 2) än vad en person som inte är alls orolig för framtida klimatförändringar gör på frågan om huruvida förändringar i jordens klimat är orsakade av mänsklig påverkan eller ej. Detta resultat gäller *efter* kontroller för övriga faktorer som kön, ålder och ideologi. Det innebär att så mycket som halva svarsskalan skiljer sig mellan personer som är mycket oroliga och inte alls oroliga för framtida klimatförändringar. Att klimatoro slår så pass hårt i våra analyser är emellertid inte förvånande. Tidigare studier har nämligen kunnat påvisa ett tydligt samband mellan klimatoro och klimatförnekelse, där personer som förnekar klimatförändringar uppvisar lägre nivåer av klimatoro (Wullenkord m.fl., 2021). Genom att acceptera att klimatförändringarna är skapade av människan möjliggörs för människor att känna oro inför denna utveckling. Och omvänt: tror man inte på att klimatförändringarna är skapade av människan, att de snarare orsakas av naturliga variationer i jordens klimat, finns mindre anledning att oroa sig för klimatförändringar – allt går ju ändå som planerat.

När vi i modell 3 och 4 inkluderar människors inställning till olika miljöpolitiska åtgärder – höjd koldioxidskatt (modell 3) och att satsa på ett mer miljövänligt samhälle (modell 4) – i analysen visar resultaten att detta har en tydlig effekt på benägenheten att förneka att klimatförändringarna är orsakade av människan. Det kan tolkas som att en individs ogillande av de åtgärder som föreslås för att minska människans klimatpåverkan – som att höja skatter på drivmedel – skapar utrymme för så kallad motiverat resonerande (Kunda, 1990) varigenom attityder till vetenskapens slutsats om mänsklig påverkan justeras för att ligga mer i linje med negativa åsikter om konkreta miljöpolitiska förslag. Gillar man inte idén om att betala mer koldioxidskatt på bensin väljer man att utveckla en misstro mot den vetenskapliga kunskap som ligger till grund för motiveringen av skattehöjningen.

Tabell 4 Multipel regressionsanalys av uppfattningar om huruvida klimatförändringar är orsakade av mänskliga aktiviteter, 2019–2020 (ostandardiserade regressionskoefficienter)

	SOM-undersökningarna 2019 och 2020			
	(1)	(2)	(3)	(4)
Kön				
Man	-.26***	.06	.21*	.06
	(.08)	(.07)	(.10)	(.07)
Ålder				
30–49 år	-.48***	-.46***	-.36*	-.44***
	(.13)	(.11)	(.16)	(.11)
50–64 år	-.47***	-.55***	-.42*	-.50***
	(.13)	(.11)	(.17)	(.11)
65–85 år	-.53***	-.65***	-.56***	-.61***
	(.13)	(.11)	(.17)	(.11)
Utbildning				
Medellåg	.10	.08	-.04	.11
	(.14)	(.12)	(.18)	(.12)
Medelhög	.15	-.03	-.20	-.02
	(.14)	(.12)	(.18)	(.12)
Hög	.45***	.02	-.12	-.02
	(.14)	(.12)	(.18)	(.12)
Vänster-högerplacering (1–5)	-.34***	-.11***	-.02	-.08*
	(.03)	(.03)	(.05)	(.03)
Klimatoro (1–4)		1.41***	1.31***	1.36***
		(.05)	(.08)	(.05)
Miljöintresse (1–4)		.22***	.11	.17**
		(.06)	(.08)	(.06)
Förtroende för politiker (1–4)		-.02	-.01	-.06
		(.06)	(.08)	(.06)
Nöjdhet med demokratin (1–4)		.28***	.34***	.25***
		(.06)	(.08)	(.06)
SD-sympatisör (=1)	-.95***	-.28*	-.23	-.27*
	(.12)	(.11)	(.15)	(.11)
Satsa miljövänligt samhälle (1–5)			.30***	
			(.07)	
Höj koldioxidskatten (1–5)				.17***
				(.03)
Konstant	9.59***	2.49***	1.13*	2.36***
	(.22)	(.31)	(.47)	(.31)
Adj. R^2	.09	.33	.35	.35
N	3 105	3 296	1 444	3 018

***Kommentar**:* Referenskategori för kön är kvinna. Referenskategori för ålder är 16–29 år. Referenskategori för utbildning är lågutbildade. Standardfel inom parentes. *** p < .001, ** p < .01, * p < .05.

***Källa**:* De nationella SOM-undersökningarna 2019 och 2020 (sammanslagen datamängd).

I figur 2 har vi valt att sammanfatta resultaten från regressionsanalysens modell 2 mer översiktligt för att lättare kunna se skillnader mellan olika förklaringsfaktorers styrka och riktning. Av den framkommer tydligt att klimatförnekande (negativa effekter) är associerat med ökad ålder, sympatier med Sverigedemokraterna och i viss mån högeridentifikation, medan uppfattningar som ligger i linje med vetenskapens slutsats om antropogena klimatförändringar (positiva effekter) är associerat med klimatoro, intresse för miljöfrågor och nöjdhet med hur demokratin i Sverige fungerar. I en flervariabelanalys är köns- och utbildningseffekterna inte längre signifikanta, och detsamma gäller förklaringen som har med politikerförtroende att göra.

Figur 2 Sammanfattning av resultat från regressionsanalys av förklaringsfaktorer till graden av klimatförnekande, 2019–2020 (ostandardiserade regressionskoefficienter och konfidensintervall)

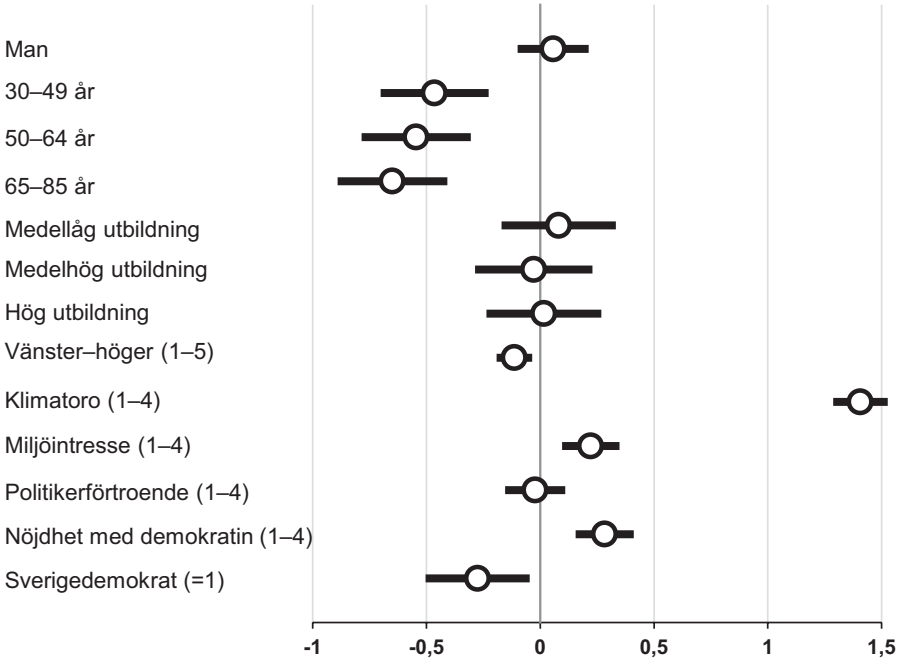

***Kommentar**:* Figuren visar ostandardiserade regressionskoefficienter och konfidensintervall från modell 2 i tabell 4.

***Källa**:* De nationella SOM-undersökningarna 2019 och 2020 (sammanslagen datamängd).

Den svenske klimatförnekaren

För att sammanfatta ligger de redovisade resultaten av svenska klimatförnekare i stort i linje med tidigare svensk och internationell forskning. Det gäller såväl hur hög andel av det svenska folket som kan karaktäriseras som klimatförnekare och bland vilka grupper klimatförnekande är mer utbrett. Att andelen klimatförnekare ligger omkring sex procent och att Sverige i en internationell jämförelse placerar sig i en mittengrupp kan möjligen tolkas som att problemet inte är särskilt stort. De allra flesta accepterar trots allt den vetenskapliga konsensusen. Samtidigt motsvarar det över 400 000 personer, och sex procent är mer än vad flera partier för närvarande samlar i opinionsundersökningarna. Det talar för att problemet inte ska underskattas. Det är också osäkert hur övertygade de som för närvarande accepterar att mänskliga aktiviteter är den huvudsakliga förklaringen till klimatförändringarna är i sina uppfattningar. I dagsläget finns det varken något parti eller några framträdande medier som driver en klimatförnekande agenda, men det är en öppen fråga vad som skulle hända om det förändrades.

Klart är i vilket fall att det finns en jordmån för klimatförnekande budskap framförallt bland män, bland personer som är något äldre, som saknar längre utbildning, som står klart till höger i politiken, som sympatiserar med Sverigedemokraterna och som varken intresserar sig särskilt mycket för miljöfrågor eller oroar sig över klimatet. Det gäller även om utbildningseffekten och till viss del även effekten av vänster-högerideologi på klimatförnekelse kanaliseras genom klimatoro och miljöintresse. Exakt hur dessa olika faktorer samverkar behöver dock undersökas ytterligare. Det finns därför starka skäl för fortsatta studier av klimatförnekande i Sverige, liksom för studier av hur det påverkas av andra faktorer än de som har undersökts här. Dit hör inte minst människors användning av traditionella och politiskt alternativa medier, eftersom forskning visar att människors medieanvändning kan påverka deras åsikter och verklighetsuppfattningar både i allmänhet (Strömbäck, 2014) och när det gäller frågor som rör klimatet och klimatförändringarna (Feldman m.fl. 2014). Att den svenska opinionen vad gäller synen på klimatförändringar var stabil i SOM-undersökningarna 2019 och 2020 behöver inte betyda att den kommer att fortsätta vara det.

Not

[1] Det här kapitlet har tillkommit genom samarbete mellan forskningsprojekten *Den svenska miljö-, energi- och klimatopinionen* (Energimyndigheten) och forskningsprogrammet *Kunskapsresistens* (RJ M18-0310:1).

Referenser

Douglas, Karen M., Joseph E. Uscinski, Robbie M. Sutton, Aleksandra Cichocka, Turkay Nefes, Chee Siang Ang & Farzin Deravi (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Advances in Political Psychology*, 40(S1).

ESS (2018). European Attitudes to Climate Change and Energy: Topline Results from Round 8 of the European Social Survey.

Feldman, Lauren, Teresa A. Myers, Jay D. Hmielowski & Anthony Leiserowitz (2014). The mutual reinforcement of media selectivity and effects: Testing the reinforcing spirals framework in the context of global warming. *Journal of Communication*, 64, 590–611.

Glüer, Kathrin & Åsa Wikforss (kommande). The nature of knowledge resistance. I Jesper Strömbäck, Kathrin Glüer, Torun Lindholm, Henrik Oscarsson & Åsa Wikforss (red) *Knowledge resistance in high-choice information environments*. London: Routledge.

IPCC (2015). *Climate Change 2014. Synthesis report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Switzerland: IPCC.

Jylhä, Kirsti M., Pontus Strimling & Jens Rydgren (2020). Climate change denial among radical right-wing supporters. *Sustainability*, 12.

Klintman, Mikael (2019). *Knowledge resistance. How we avoid insight from others*. Manchester: Manchester University Press.

Kunda, Ziva (1990). The Case for Motivated Reasoning. *Psychological Bulletin*, 108(3), 480–498.

Nordin, Lukas & Henrik Oscarsson (2015) Verklighetens folk? I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Oscarsson, Henrik & Jesper Strömbäck (2020). *Covid 19: Kunskap och konspirationer*. SOM-undersökningen om coronaviruset – Rapport 7. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Politifact (2016). Yes, Donald Trump did call climate change a Chinese hoax. Hämtad från https://www.politifact.com/factchecks/2016/jun/03/hillary-clinton/yes-donald-trump-did-call-climate-change-chinese-h/

SMHI (2020-12-17). 2020 blir med stor sannolikhet det varmaste uppmätta året hittills in Sverige. Hämtad från https://www.smhi.se/nyhetsarkiv/2020-blir-med-stor-sannolikhet-det-varmaste-uppmatta-aret-hittills-i-sverige-1.167195

Strömbäck, Jesper (2014). *Makt, medier och samhälle. En introduktion till politisk kommunikation*. Lund: Studentlitteratur.

Uscinski, Joseph E. (2019). What is a conspiracy theory? I Joseph E. Uscinski (red) *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them*. New York: Oxford University Press.

Weigmann, Katrin (2018). The genesis of a conspiracy theory. *EMBO reports*, 19(4).

Wikforss, Åsa (2017). *Alternativa fakta. Om kunskapen och dess fiender*. Stockholm: Fri Tanke.

Wullenkord, Marlis C., Josephine Tröger, Karen R. S. Hamann, Laura S. Loy & Gerhard Reese (2021). Anxiety and Climate Change: A Validation of the Climate Anxiety Scale in German-speaking Quota Sample and an Investigation of Psychological Correlates. *PsyArXiv, 4 Mars*. https://doi.org/10.31234/osf.io/76ez2

YouGov (2020). Globalism2020. Guardian Climate and Lifestyle after COVID. Hämtad från https://docs.cdn.yougov.com/rhokagcmxq/Globalism2020%20Guardian%20Climate%20and%20Lifestyle%20after%20COVID.pdf

Samhälle & opinion

STABILT STÖD FÖR EU UNDER PANDEMIN, MEN VART ÄR UNIONEN PÅ VÄG?[1]

MARCUS WEISSENBILDER OCH ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning
Det starka stöd som präglat allmänhetens åsikter om EU de senaste åren ligger kvar på historiskt höga nivåer. De ökningar av förtroendet för EU som synts under senare år har dock avstannat och allmänheten i Sverige är något mer skeptisk till EUs hantering av pandemin än det nationella hanterandet. I frågor om ökad finansiell, politisk och militär integration på EU-nivå finns inte något starkt stöd i Sverige, en situation som kan bli politiskt het under kommande år när de tyska och franska regeringarna agerar för ett EU med utökad makt. I spåren av debatten kring gängkriminalitet i Sverige verkar även EU få en viss del av skulden, då EU allt mer anses haft en negativ påverkan på brottsbekämpningen. Som en konsekvens av pandemin kan EU nu vara på väg mot stora förändringar ännu en gång, en situation Sverige kanske varken vill ha eller är beredd på.

Den 9 januari 2020 publicerade Europeiska centrumet för förebyggande och kontroll av sjukdomar (ECDC) sin första rapport om upptäckten av det nya coronaviruset (ECDC, 2020a). Baserat på information från kinesiska myndigheter om att viruset inte smittade mellan människor, bedömde ECDC risken för spridning till EU som låg. Det tycktes inte finnas någon anledning till oro.

Men viruset spreds som droppsmitta och runt mitten av februari fanns ett fyrtiotal fall av covid-19 i Europa. ”Enligt den bedömning vi gör i nuläget är risken för EU-medborgare låg”, kommenterade ECDC:s generaldirektör situationen och betonade att sjukdomen som viruset orsakade inte hade någon hög allvarlighetsgrad (Svenska Dagbladet, 2020-02-19). Cirka en vecka senare bedömde ECDC risken som måttlig till hög (ECDC, 2020b). Efter ytterligare några dagar utlystes nationellt nödläge i Italien (Aftonbladet, 2020-03-08; SVT, 2020-03-07). Kort därpå gjorde Spanien och Frankrike detsamma (Expressen, 2020-03-18).

Ett EU baserat på grundfundamentet om fri rörlighet mellan medlemsländerna befann sig plötsligt i en situation där land efter land stängde sina gränser. Pandemins första våg drabbade unionens länder i mycket varierande omfattning, såväl gällande smittotal och dödsfall som förmåga att möta de ekonomiska och samhälleliga konsekvenser som pandemin förde med sig. I april godkände EU-kommissionen att statliga stödåtgärder för att stötta företags och privatpersoners försörjning under

Weissenbilder, Marcus & Andersson, Ulrika (2021). Stabilt stöd för EU under pandemin, men vart är unionen på väg? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

pandemin genomfördes (Europeiska kommissionen, 2020a). Länder med stabila ekonomier pumpade in enorma summor för att hålla samhället flytande, medan redan hårt skuldsatta länder hamnade i en än tuffare situation. I maj presenterade EU-kommissionen *NextGenerationEU*, ett tillfälligt återhämtningsinstrument som tillsammans med EU:s långtidsbudget 2021–2027 utgör ett omfattande återhämtningspaket (Europeiska kommissionen, 2020b), i juni följdes detta av en europeisk vaccinstrategi för att påskynda ”utveckling, tillverkning och spridning av vacciner mot covid-19” (Europeiska kommissionen, 2020c) och i slutet av augusti tecknades det första vaccinavtalet. Parallellt lyckades medlemsstaternas ledare enas om det temporära stimulanspaketet (Europeiska rådet, 2020a) och i december hade slutligen alla parter gett klartecken till långtidsbudgeten (Europaparlamentet, 2020; Europeiska kommissionen, 2020d).

Men allt har inte handlat om corona. Vid midnatt den 31 januari 2020 lämnade Storbritannien formellt EU och den föreskrivna övergångsperioden inleddes. Brexit var genomförd och kvar återstod förhandlingar om ett gemensamt handels- och samarbetsavtal, en process som visade sig bli långt från en dans på rosor. Vidare har diskussionerna om den gröna given, digitalisering, ny teknologi, migration, försvarspolitik samt europeisk strategisk autonomi fortgått. I fokus för den gröna given står målet om klimatneutralitet i EU senast 2050. Bland annat finns förslag om en europeisk klimatlag, en strategi för biologisk mångfald 2030 och en grön återhämtning från coronapandemin (Europeiska rådet, 2020b, 2021). För handelsområdet är nyckelfrågan för den europeiska autonomin hur EU ska agera och förhålla sig till stormakter som Kina och USA, och – inte minst – deras användning av ekonomiska instrument som politiska vapen. För den enskilde medborgaren är det dock inte orimligt att tro att den allmänna upplevelsen av EU:s verksamhet under 2020 framför allt har varit förknippad med hanteringen av pandemin.

Frågan är då hur svenskarnas inställning till EU står sig i samband med pandemin och i spåren av brexit? I vilken utsträckning är tidigare mönster i attityder till europeisk integration fortfarande giltiga och har det skett någon förändring kring specifika sakpolitiska frågor? Följande kapitel kommer att belysa dessa spörsmål samt opinionen om EU överlag.

Förtroende för EU:s hantering av coronapandemin

Var fjärde svensk uppger sig ha stort förtroende för hur EU har hanterat coronapandemin medan drygt var femte svensk har litet eller mycket litet förtroende (tabell 1). Varannan person svarar också att de antingen inte vet eller att de varken har stort eller litet förtroende. Jämfört med aktörer på nationell, regional och kommunal nivå ligger förtroendet för EU:s hantering på en tydligt lägre nivå. Det får dock anses förväntat givet att förtroendebedömningar generellt påverkas av faktorer såsom erfarenhet, upplevt beroende samt närhet (Holmberg & Weibull, 2013). Den direkta erfarenheten av verksamheter kopplade till den egna regionen

och kommunen, exempelvis i form av sjukvårdsbesök eller nyttjande av serviceområden som skola, barnomsorg eller äldreomsorg, är vanligen större än den egna erfarenheten av verksamheter som Europeiska kommissionen, Europaparlamentet eller Europeiska rådet, för att nämna några exempel. Därav följer också att förtroende för inhemska aktörer är större. Förtroendet för EU:s hantering av pandemin ligger i paritet med det generella förtroendet för EU-kommissionen respektive Europaparlamentet (se figur 3), vilket tyder på en tydlig stabilitet i förtroendet för EU som helhet. Det bör dock påpekas att frågan ställdes innan arbetet med att godkänna och distribuera vaccin mot covid-19 kommit igång. Förtroendebedömningarna får således primärt anses gälla för det arbete som EU genomfört med att exempelvis ta fram och besluta om stödpaket till EU-länderna och att teckna avtal med vaccinleverantörer.

Tabell 1 Förtroende för olika aktörers hantering av coronapandemin, 2020 (procent)

	Stort förtroende	Varken stort eller litet	Litet förtroende	Vet ej	Summa procent	Antal svarande
Kommunen	38	39	17	6	100	3 552
Regionen	54	29	12	5	100	3 540
Staten	49	30	15	6	100	3 539
EU	25	41	21	13	100	3 539

Kommentar: Frågan lyder *'Hur stort förtroende har du för följande aktörers hantering av coronapandemin?'* med svarsalternativen '*Mycket stort*', '*Ganska stort*', '*Varken stort eller litet*', '*Ganska litet*', '*Mycket litet*' samt '*Vet ej*'. I tabellen är '*Mycket stort*' och '*Ganska stort*' sammanslagna till '*Stort förtroende*' medan '*Mycket litet*' och '*Ganska litet*' är sammanslagna till '*Litet förtroende*'. Procentbasen utgörs av dem som har besvarat frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Förtroendet för hanteringen av coronapandemin är relativt likartad i de flesta samhällsgrupper (tabell 2), även om några enstaka grupper utmärker sig genom ett något högre respektive lägre förtroende. Yngre under 30 år uttrycker exempelvis något högre förtroende relativt övriga åldersgrupper medan personer som placerar sig själva klart till höger på den politiska skalan har tydligt lägre förtroende jämfört med personer som står till vänster (tabell 2). Det framträder också signifikanta skillnader i olika partisympatisörers förtroendebedömningar, framför allt mellan dem som sympatiserar med Sverigedemokraterna och dem som sympatiserar med Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Centerpartiet. Bland SD-sympatisörer uppger 16 procent att de har stort förtroende för EU:s hantering av pandemin, medan motsvarande andel bland S-, MP- och C-sympatisörer är 30–31 procent. Överlag syns en tydlig skillnad mellan regeringen och dess stödpartier kontra oppositionen, åt så väl vänster som höger.

Tabell 2 Förtroende för EU:s hantering av coronapandemin, 2020 (procent)

	Stort förtroende	Varken stort eller litet	Litet förtroende	Vet ej	Summa procent	Antal svarande
Kön						
Kvinna	27	41	16	16	100	1 855
Man	23	41	25	11	100	1 673
Ålder						
16–29 år	31	37	20	12	100	526
30–49 år	24	41	22	12		994
50–64 år	23	44	21	12	100	906
65–86 år	24	39	20	17	100	1 113
Utbildning						
Låg	24	36	18	22	100	535
Medellåg	24	41	21	14	100	974
Medelhög	23	42	23	12	100	741
Hög	27	42	20	11	100	1 252
Bostadsort						
Ren landsbygd	27	41	19	13	100	485
Mindre tätort	21	39	22	18	100	644
Stad/större tätort	26	41	20	13	100	1 695
Storstad	24	42	23	11	100	654
Vänster/höger						
Klart t. vänster	32	40	20	8	100	389
Något t. vänster	29	43	14	14	100	793
Varken eller	24	40	21	15	100	1 014
Något t. höger	24	41	22	13	100	911
Klart t. höger	17	41	31	11	100	368
Partisympati						
Vänsterpartiet	23	44	23	10	100	305
Socialdemokraterna	30	42	13	15	100	951
Miljöpartiet	30	44	12	14	100	148
Centerpartiet	31	43	14	12	100	297
Liberalerna	29	44	15	12	100	119
Kristdemokraterna	21	42	23	14	100	191
Moderaterna	23	44	20	13	100	664
Sverigedemokraterna	16	31	40	13	100	457
Nöjd m. demokratin i EU	33	39	12	16	100	1 003
Förtroende för EU-parlamentet	47	35	7	11	100	429

Kommentar: Frågan lyder *'Hur stort förtroende har du för följande aktörers hantering av coronapandemin?*". Svarsalternativen är '*Mycket stort*', '*Ganska stort*', '*Varken stort eller litet*', '*Ganska litet*', '*Mycket litet*' samt '*Vet ej*'. I tabellen är '*Mycket stort*' och '*Ganska stort*' sammanslagna till '*Stort förtroende*' medan '*Mycket litet*' och '*Ganska litet*' är sammanslagna till '*Litet förtroende*'. Låg utb. = Ej fullgjord grundskola (eller motsv. obligatorisk skola) alt. grundskola (el. motsv. obligatorisk skola). Medellåg utb. = Studier vid gymnasium, folkhögskola (el. motsv.) alt. examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsv.). Medelhög utb. = Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet alt. studier vid högskola/universitet. Hög utb. = Examen från högskola/universitet alt. studier vid/examen från forskarutbildning. Variabeln "vänster/höger" är en självskattad skala bestående av alternativen i tabellen. Nöjd med demokratin i EU avser gruppen nöjda och förtroende för EU-parlamentet avser gruppen med förtroende. För övriga grupper framgår svarskategorierna av tabellen. Procentbasen utgörs av dem som har besvarat frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Svag nedgång i stödet för det svenska EU-medlemskapet

Stödet för det svenska medlemskapet i EU är fortsatt starkt, även om det kunnat skönjas en viss nedgång jämfört med 2018 års toppnotering. Hösten 2020 uttryckte drygt hälften av svenskarna, 56 procent, sitt stöd för EU-medlemskapet (figur 1), vilket trots några procentenheters nedgång är en av de högsta noteringarna som uppmätts sedan början av 1990-talet. Rekordåret 2018 uppgav 59 procent av svenskarna att de var för det svenska medlemskapet. Det kan jämföras med lägstanoteringen 1993, året före den svenska folkomröstningen, då endast 30 procent ställde sig positiva till ett inträde i EU.

Figur 1 Åsikt om det svenska medlemskapet i EU, 1992–2020 (procent)

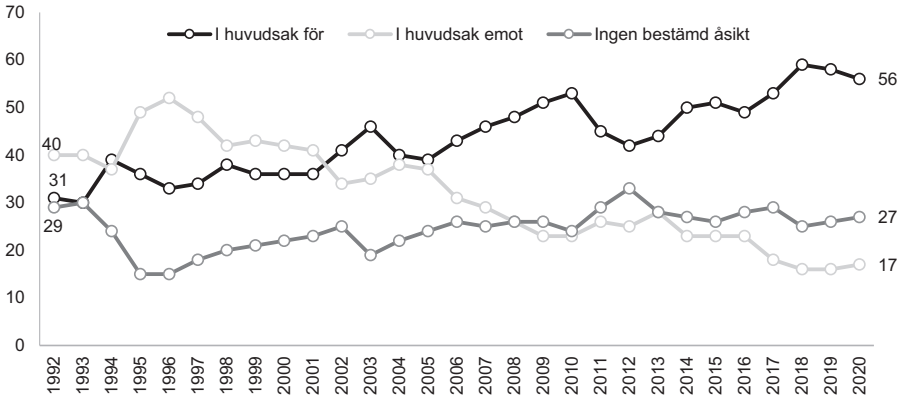

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?*'. Svarsalternativen framkommer i figuren. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande år 2020 är 1 775.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1992–2020.

I samband med lanseringen av förslag om stödpaket och återhämtningsplan för hur EUs medlemsländer ska klara sig ur den ekonomiska och sociala kris som följt i pandemins spår väcktes frågan om huruvida det var en fråga som skulle kunna påverka den svenska EU-opinionen i en mer negativ riktning (Weissenbilder & Andersson, 2020). Oavsett om stöd till hårt drabbade länder betalas ut som bidrag eller lån, innebär exempelvis *NextGenerationEU* en ökad finansiell integration och djupare finansiella åtaganden för medlemsländerna. Stödet för att knyta Sverige närmare den europeiska monetära unionen genom att införa Euro som valuta har varit iskallt under den senaste tioårsperioden och möjligen skulle det som nu blir en gemensam skuldsättning för medlemsländerna därför kunna ha en negativ påverkan på inställningen till EU i allmänhet och till det svenska medlemskapet i synnerhet. Någon sådan effekt tycks dock inte kunna skönjas, åtminstone inte så

här långt. Kanske har frågan om ökad samfinansiering och belåning passerat relativt obemärkt förbi, kanske är den är alltför abstrakt för att dess fulla innebörd ska vara greppbar. Oavsett är opinionen om EU stabil hos den svenska allmänheten.

Samtidigt syns en viss förändring i uppfattningen om Sverige bör lämna EU eller inte. Under den senaste 15-årsperioden är det bara var femte till var sjätte medborgare som har uttryckt stöd för ett utträde. Vissa fluktuationer har kunnat skönjas, exempelvis 2006 då 27 procent tyckte att det var ett bra förslag, respektive 2018–2019 då endast 14 procent var av samma åsikt (figur 2). År 2020 ökar andelen som är positiva till förslaget till 17 procent samtidigt som andelen som menar att det är ett dåligt förslag minskar till 57 procent. Minskningen till trots tycks det i nuläget inte vara särskilt aktuellt att följa Storbritanniens exempel och genomföra en ”swexit”. Förändringen de senaste två åren verkar snarast vara en återanpassning i opinionen till det normalläget som rått under senare år.

Figur 2 Åsikt om förslaget att Sverige bör lämna EU, 2006–2020 (procent)

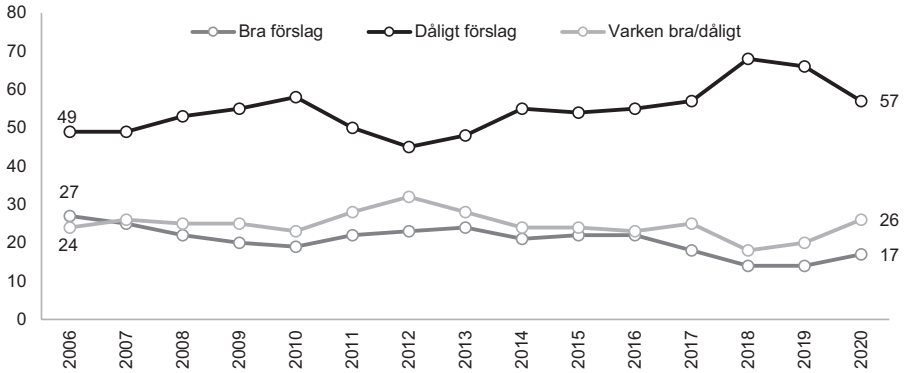

Kommentar: Frågan lyder ’*Vilken är din åsikt om följande politiska förslag? – Sverige bör utträda ur EU*’. Svarsalternativen är *’Mycket bra förslag*’, *’Ganska bra förslag’*, *’Varken bra eller dåligt förslag’*, *’Ganska dåligt förslag’* samt *’Mycket dåligt förslag’*. I figuren har ’Mycket’ samt ’Ganska bra förslag’ slagits ihop till ’Bra förslag’ och ’Ganska’ samt ’Mycket dåligt förslag’ slagits ihop till ’Dåligt förslag’. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande år 2020 är 1 785.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2006–2020.

Fram till 2019 var det möjligt att skönja en förändring i riktning mot en ökning i andelen som ansåg det vara ett dåligt förslag att Sverige ska lämna EU. I vissa fall minskade också skillnaderna mellan olika grupper. Även under 2020 är skillnaderna mellan mäns och kvinnors respektive yngres och äldre bedömningar i frågan små (tabell 3). Åsiktsskillnaderna mellan låg- och högutbildade har däremot ökat jämfört med 2019. Det är färre än hälften i gruppen lågutbildade som 2020 anser att förslaget om att lämna EU är dåligt, medan motsvarande andel i gruppen högutbildade är 71 procent. En av de större trenderna som kunnat ses

under 2010-talet har varit övergången från en mer EU-skeptisk hållning till ett motstånd mot att lämna unionen bland dem som står ideologisk klart till vänster samt bland sympatisörer till Vänsterpartiet. För gruppen klart till vänster kvarstår uppfattningen att förslaget om ett utträde ur EU är dåligt, men bland V-sympatisörer har andelen återigen halkat under 50-procentsstrecket. Överlag syns en försvagning i stödet för det svenska medlemskapet oavsett självplacering på den ideologiska vänster-högerskalan respektive partisympati. Nedgången i stödet är som störst bland sympatisörer till Vänsterpartiet, Kristdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna, medan förändringen är mer modest bland socialdemokratiska respektive miljöpartistiska sympatisörer. Även om stödet för EU-medlemskapet minskat något under 2020 är det fortfarande bara bland Sverigedemokraternas sympatisörer som andelen som stöttar förslaget att lämna EU är större än andelen som är emot förslaget. Bland SD-sympatisörerna är 46 procent för att lämna EU medan 27 procent är emot ett sådant förslag.

Tabell 3 Andel emot ett svenskt utträde ur EU, 2009, 2015, 2019 och 2020 (procent)

	2009	2015	2019	2020		2009	2015	2019	2020
Kön					**Vänster/höger**				
Kvinnor	50	51	66	56	Klart t. vänster	39	44	64	60
Män	60	56	66	59	Något t. vänster	52	54	76	63
					Varken vä/hö	42	44	58	51
Ålder					Något t. höger	68	64	70	64
16–29 år	49	61	72	59	Klart t. höger	78	60	60	47
30–49 år	55	55	66	62					
50–64 år	53	51	59	53					
65–85 år	60	51	70	57	**Partisympati**				
					V	34	39	60	48
Utbildning					S	51	55	71	63
Låg	43	30	55	46	MP	47	56	78	73
Medel	50	50	60	54	C	52	69	84	81
Hög	66	61	76	71	L	76	69	85	82
					KD	50	60	71	53
Bostadsort					M	74	62	78	66
Landsbygd/mindre tätort	45	44	59	49	SD	26	29	35	27
Stad/större tätort	60	49	70	62					
Storstad	64	58	71	63					

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din åsikt om följande politiska förslag? – Sverige bör utträda ur EU*'. Resultaten avser andelen som svarat *'Ganska dåligt* förslag' respektive *'Mycket dåligt förslag'*. Låg utb. = Ej fullgjord grundskola (el. motsv. obligatorisk skola) alt. grundskola (el. motsv. obligatorisk skola). Medel utb. = Studier vid gymnasium, folkhögskola (el. motsv.), examen från gymnasium, folkhögskola (el. motsv.) alt. eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet alt. studier vid högskola/universitet. Hög utb. = Examen från högskola/universitet alt. studier vid/examen från forskarutbildning. Variabeln "vänster/höger" är en självskattad skala med de fem alternativ som framgår av tabellen. Övriga variablers svarskategorier framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Minsta antal svarande år 2020 är 60 (Liberalerna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009, 2015, 2019 och 2020.

Vad den generella minskningen i stödet för det svenska EU-medlemskapet beror på är inte helt givet. Möjligen kan det vara en reaktion på hur allmänheten upplever att EU har fungerat under pandemin. Men det kan också tänkas bero på att pandemin har fått människor att huvudsakligen rikta blicken mot situationen i Sverige och att EU därför har hamnat något mer i periferin. Vart opinionssiffrorna kommer att ta vägen, det vill säga om andelen som inte vill lämna EU fortsätter att sjunka och eller om 2020 bara är ett tillfälligt hack i kurvan återstår att se.

Stabilt (lågt) förtroende och ökad nöjdhet med demokratin i EU

Under coronapandemin har flera politiska institutioner sett en uppgång i förtroendet. Samtidigt uppger också medborgarna att de är mer nöjda med demokratin. Det senare gäller även för nöjdheten med hur demokratin i EU fungerar, där 59 procent uppger att de är åtminstone ganska nöjda med situationen (figur 3). Det är den hittills högsta noteringen under den senaste tjugoårsperioden. Redan före coronapandemin låg dock nöjdheten på en relativt hög nivå. År 2017, det år då Storbritanniens utträde ur EU formellt påbörjades, skedde en tydlig ökning av andelen nöjda med demokratin. Parallellt med uppgången för EU 2020 har nöjdheten med demokratin i Sverige blivit större. Differensen mellan andelen nöjda med demokratin i Sverige respektive EU ligger på ungefär samma nivå som föregående år: 18 procentenheter. Det kan jämföras med en differens om 42 procentenheter år 2001 och 2002, ett långsamt närmande i bedömningarna av demokratin i Sverige och EU verkar alltså ske.

Motsvarande tendens kan också ses i allmänhetens förtroende för centrala institutioner som EU-kommissionen och Europaparlamentet. Sedan slutet av 1990-talet har andelen med ganska eller mycket stort förtroende fördubblats från 8 respektive 10 procent år 1999 till 23 respektive 24 procent år 2019 (figur 3). I likhet med svarsmönstren för nöjdheten med demokratin i EU och i Sverige har förtroendedifferensen mellan å ena sida EU-kommissionen och Europaparlamentet och å andra sidan Sveriges riksdag minskat från cirka 20 procentenheter i slutet av 1990-talet, till som lägst mellan 7 och 8 procentenheter år 2019.

Samtidigt syns en viss nedgång i befolkningens allmänna inställning till EU, där andelen positiva har minskat något mellan 2018 och 2020, från 54 till 50 procent (figur 3). Även om hälften av befolkningen som helhet är positiv till EU, finns det tydliga skillnader i inställningen hos olika samhällsgrupper, ett resultat som kunnat ses också i tidigare analyser (Berg m.fl., 2019; Berg & Bové, 2016; Oskarson, 2010). Det råder stora demografiska och socioekonomiska skillnader där yngre, högutbildade, höginkomsttagare och storstadsbor uttrycker en betydligt mer positiv inställning till EU än andra grupper (tabell 4). Motsvarande mönster har kunnat ses i andra europeiska länder och beror troligtvis på att dessa grupper till stor del är de som har tjänat mest på en ökad integration av marknader och handel i Europa (Foster & Frieden, 2021; Hobolt & De Vries, 2016).

Figur 3 Nöjdhet med demokratin, förtroende för politiska institutioner och generell inställning till EU, 1999–2020 (procent)

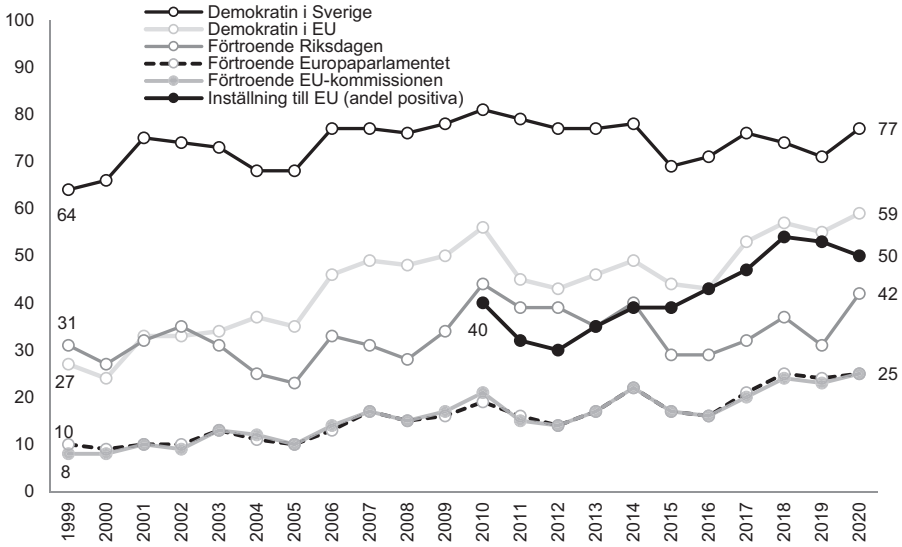

Kommentar: Frågan om demokratin lyder '*På det hela taget, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i…?*' med svarsalternativen '*Mycket nöjd*', '*Ganska nöjd*', '*Inte särskilt nöjd*' samt '*Inte alls nöjd*'. Figuren visar andelen som svarat mycket eller ganska nöjd. Frågan om förtroende lyder '*Hur stort förtroende har du för på det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?*' med svarsalternativen *'Mycket stort förtroende', 'Ganska stort förtroende', 'Varken stort eller litet förtroende', Ganska litet förtroende'* samt *'Mycket litet förtroende'*. Figuren visar andelen med ganska eller mycket stort förtroende. Frågan om inställning till EU lyder '*Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?*' med svarsalternativen *'Mycket positiv', 'Ganska positiv', 'Varken positiv eller negativ', 'Ganska negativ', 'Mycket negativ'*. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Antal svarande år 2020 är cirka 1 750 för frågorna om demokratin och förtroende samt 10 880 för frågan om inställning till EU.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2020.

Vid sidan av skillnaderna mellan yngre och äldre, lågutbildade och högutbildade respektive landsortsbor och storstadsbor, hittas den största spridningen i svenskarnas inställning till EU bland olika partiers sympatisörer. Mest positiva till EU är sympatisörer till Centerpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet (tabell 4). Socialdemokraternas och Moderaternas sympatisörer intar en mellanställning med övervikt för en positiv inställning, medan andelen positiva bland sympatisörer till Vänsterpartiet och Kristdemokraterna däremot är mindre än hälften. Mest kritiska är Sverigedemokraternas sympatisörer, där endast 17 procent har en positiv bild av EU medan 53 procent uttrycker en negativ uppfattning. År 2019 var första gången som SD-sympatisörerna inte samlade en majoritet kring den negativa inställningen (Weissenbilder & Andersson, 2020), men givet resultaten 2020 förefaller det potentiellt att ha varit ett tillfälligt trendbrott.

Tabell 4 Inställning till EU hos olika samhällsgrupper, 2020 (procent)

	Mycket/ ganska positiv	Varken positiv/ negativ	Mycket/ ganska negativ	Ingen åsikt	Summa procent	Antal svarande
Samtliga	50	25	21	4	100	10 880
Kön						
Kvinna	49	27	18	6	100	5 696
Man	50	23	24	3	100	5 184
Ålder						
16–29 år	59	20	13	8	100	1 668
30–49 år	54	24	18	4	100	3 045
50–64 år	46	26	26	2	100	2 721
65–86 år	45	27	24	4	100	3 491
Utbildning						
Låg	32	35	25	8	100	1 606
Medellåg	42	27	25	6	100	3 114
Medelhög	50	25	23	2	100	2 334
Hög	64	18	16	2	100	3 620
Bostadsort						
Ren landsbygd	38	27	30	5	100	1 488
Mindre tätort	41	29	24	6	100	2 044
Stad/större tätort	53	24	19	4	100	5 167
Storstad	61	20	17	2	100	1 983
Vänster/höger						
Klart till vänster	55	22	21	2	100	1 170
Något till vänster	57	25	15	3	100	2 413
Varken eller	42	30	21	7	100	3 196
Något till höger	54	22	21	3	100	2 795
Klart till höger	41	21	35	3	100	1 155
Partisympati						
Vänsterpartiet	44	25	28	3	100	973
Socialdemokraterna	56	27	13	4	100	2 886
Miljöpartiet	69	20	9	2	100	484
Centerpartiet	72	19	7	2	100	875
Liberalerna	75	15	7	3	100	363
Kristdemokraterna	42	29	26	3	100	582
Moderaterna	58	24	16	2	100	2 070
Sverigedemokraterna	17	25	53	5	100	1 389
Nöjd med demokratin i EU	67	26	5	2	100	1 033
Förtroende för Europaparlamentet	84	13	3	0	100	436

Kommentar: Frågan lyder '*Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?'*. Svarsalternativen är '*Mycket positiv', 'Ganska positiv', 'Varken positiv eller negativ', 'Ganska negativ', 'Mycket negativ*'. Låg utb. = Ej fullgjord grundskola (eller motsv. obligatorisk skola) alt. grundskola (eller motsv. obligatorisk skola). Medellåg utb. = Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsv.) alt. examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsv.). Medelhög utb. = Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet alt. studier vid högskola/universitet. Hög utb. = Examen från högskola/universitet alt. studier vid/examen från forskarutbildning. Variabeln "vänster/höger" är en självskattad skala med de fem alternativ som framgår av tabellen. Nöjd med demokratin i EU visar resultat för de som är nöjda och förtroende för Europaparlamentet visar resultat för de med förtroende. Övriga variablers svarskategorier framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av de som har besvarat frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Även om den övergripande förändringen mellan 2019 och 2020 är mer marginell i befolkningen som helhet finns det vissa grupper vars inställning till EU präglas av en mer markant förändring. I den äldsta åldersgruppen var andelen positiva 50 procent respektive 19 procent som var negativa 2019, att jämföra med 45 och 24 procent 2020. Bland personer som placerar sig något till vänster har förändringen gått från 63 till 57 procent positiva respektive 11 till 15 procent negativa, och bland personer klart till höger har andelen positiva minskat från 47 till 41 procent samtidigt som andelen negativa har gått från 29 till 35 procent. Nedgången bland personer som placerar sig till höger återspeglas också bland sympatisörer till Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna. Andelen positiva M-sympatisörer har minskat från 66 till 58 procent samtidigt som andelen negativa har ökat från 11 till 16 procent. För gruppen KD-sympatisörer har andelen positiva minskat från 52 till 42 procent och andelen negativa ökat från 16 till 26 procent. För SD-sympatisörer har förändringen gått från 21 till 17 procent positiva respektive 48 till 53 procent negativa.

Figur 4 Andel för politiska förslag kopplade till EU, 2010–2020 (procent)

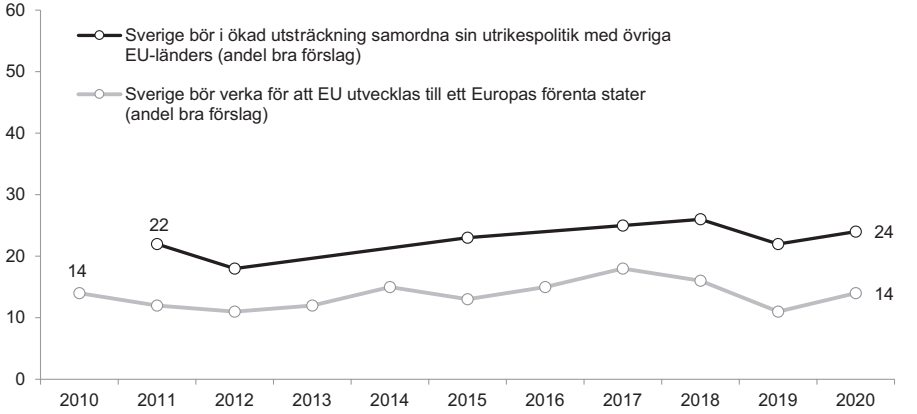

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din åsikt om följande politiska förslag?*'. Svarsalternativen är '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*', '*Mycket dåligt förslag*' samt '*Ingen uppfattning*'. Figuren visar andelen som svarat ganska eller mycket bra förslag. Antal svarande år 2020 är cirka 1 750.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2020.

Nej tack till ökad utrikespolitiskt och finanspolitisk integrering

Det är tydligt att människor gör skillnad på frågan om EU och det svenska medlemskapet som sådant, och förslag om fördjupat samarbete på olika områden. Trots det allmänna stödet för EU i frågor kring inställning till unionen och huruvida

medborgare är för medlemskapet som sådant finns inget stöd för att Sverige i större utsträckning ska samordna sin utrikespolitik med övriga EU-länders, inte heller för att Sverige ska verka för att EU utvecklas i riktning mot ett Europas förenta stater (figur 4). Omkring var fjärde svensk anser att det är ett bra förslag att anpassa utrikespolitiken medan knappt var sjätte anser att Sverige ska driva på för att göra EU till ett Europas förenta stater.

Det finns inte heller något stöd för ökad finansiell integrering. Förslaget att införa euron som valuta i Sverige har inte fallit väl ut sedan början av 2010-talet och gör det inte heller 2020. Sett till perioden som helhet kan visserligen en viss uppgång skönjas i stödet för eurofrågan från 9 procent 2012 till 14 procent 2020 (figur 5). Parallellt har andelen motståndare minskat från 75 till 63 procent. Fortfarande är det dock långt kvar tills de båda grupperna möts kring mitten likt de gjorde 2009.

Figur 5 Sverige bör införa Euro som valuta, 1998–2020 (procent)

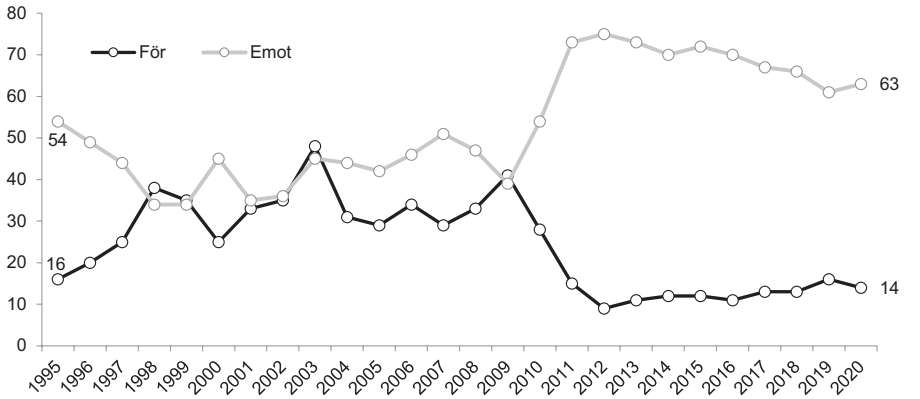

Kommentar: Figuren baseras på två olika frågor som rör svensk euroanslutning. Mellan 1998 och 2005 löd frågan '*Sverige bör bli medlem i EMU*' och sedan 2006 och framåt är lydelsen '*Sverige bör införa Euro som valuta*'. Svarsalternativen är '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Figuren visar andelen som svarat ganska/mycket bra förslag samt andelen ganska/mycket dåligt förslag. Antal svarande år 2020 är 1 737.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2020.

Begränsad vilja för fortsatt integrering, trots vilja för ett starkare EU

Trots ett starkt svenskt stöd för EU finns ett ytterst svalt stöd för att unionen ska fortsätta integreras. Det status quo i EU-frågan som svenskar verkar efterfråga kan onekligen bli en punkt som leder till opinionsförändringar och ideologiska skiljelinjer i framtiden, då många inom det kontinentala EU strävar efter en union som är allt mer politiskt och finansiellt integrerad. Detta är drivet inte

minst av Frankrikes president Emmanuel Macron och Tysklands förbundskansler Angela Merkel. De ekonomiska stödpaketen ger Europeiska kommissionen ett visst inflytande över de planer nationella regeringar har för stödpaketen (Reuters, 2021-02-09), en plastskatt inrättas och planer finns på att ge unionen ytterligare skattebefogenheter inom främst miljö och det digitala (Reuters, 2020-09-16). Olyckligtvis har ingen fråga ställts om just svenskarnas inställning till skatter på EU-nivå, men likt tabell 5 visar finns det med få undantag mycket begränsat stöd för så väl gemensam finanspolitik överlag, som andra integrerande politiska, finansiella och militära förslag.

Tabell 5 Andel för politiska förslag kopplade till EU, 2019–2020 (procent)

Förslag	Andel för
Sverige bör verka för att EU utvecklas till ett Europas förenta stater	14
Sverige bör införa euro som valuta	14
EU bör ha en gemensam finanspolitik	15
Sverige bör i ökad utsträckning samordna sin utrikespolitik med övriga EU-länders	24
EU bör ha en gemensam armé (2019)	29
Omfördela mer pengar från rika till fattiga EU-länder	29
Överföra mer makt från EU till medlemsländerna	48
Stärka EU som en motvikt mot USA i världspolitiken	52
Införa tvingande flyktingkvoter i EU (2019)	55

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din åsikt om följande förslag*'. Svarsalternativen är '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Figuren visar andelen som svarat ganska/mycket bra förslag samt andelen ganska/mycket dåligt förslag. Antalet svarspersoner är cirka 1 740.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019 och 2020.

Stödet för en gemensam finanspolitik är enbart 15 procent bland allmänheten i Sverige, i nivå med andelen som är för euron och ett Europas förenta stater och det finns även närmast en majoritet som är för att omfördela mer makt från unionen tillbaka till medlemsländerna. Samtidigt är stödet starkt, och har varit så över flera år, för att stärka EU som en motvikt mot USA i världspolitiken. Inom allmänheten finns det därmed inget stöd för ökad finansiell, politisk eller militär integrering, men samtidigt finns en förhoppning om att kunna stärka EU relativt andra globala aktörer. Denna paradoxala situation kan potentiellt komma att stå på sin spets om flertalet skatter införs på EU-nivå och inte minst i det fall den kommande tyska regeringen antingen leds av eller leds med de Gröna. Det tyska miljöpartiet, som i skrivande stund ligger kring 23% i opinionsmätningarna har en uttalad ambition om ett EU som är mer aktivt inom världspolitiken, tar hårdare tag mot Ryssland och Kina och allt mer integreras inom ett flertal områden (Spiegel, 2021-04-24).

Potentiellt kommer därmed en situation uppstå där allmänheten i Sverige inte längre kan utgå ifrån och stödja ett status quo, utan istället aktivt får ta ställning till ytterligare integration.

EU-medlemskapets påverkan på Sverige

I 2020 års undersökning ombads allmänheten uppge hur medlemskapet i EU påverkar Sverige på tio olika områden: militär säkerhet, miljö, sysselsättning, ekonomi, jämställdhet, jordbruk, möjligheten att påverka utvecklingen i EU, brottsbekämpning, social trygghet och invandring (tabell 6). Överlag finns stora skillnader i allmänhetens bedömningar av hur EU påverkar olika områden. Unionen bedöms ofta ha bidragit till den fredsskapande processen på kontinenten (Birchfield, et al, 2017) och belönades även med Nobels fredspris 2012. Allmänheten verkar dela denna syn då den militära säkerheten är det område där EU bedöms ha starkast positiv påverkan. Inom EU pratas det allt mer om den gröna politiken och även detta område ges positiva bedömningar. Tillsammans med det som många kanske bedömer som den ursprungliga uppgiften för EU, det ekonomiska och sysselsättningsrelaterade, formar dessa fyra områden de med tydligast positiva bedömningar.

Tabell 6 Bedömning av om medlemskapet är positivt eller negativt för Sverige inom olika samhällsområden, 2020 (procent, balansmått)

	Mycket positivt	Ganska positivt	Varken positivt eller negativt	Ganska negativt	Mycket negativt	Ingen upp-fattning	Summa procent	Balans-mått
Militär säkerhet	5	28	35	5	4	23	100	+31
Miljö	5	29	33	11	4	17	100	+22
Sysselsättning	4	27	34	10	4	21	100	+22
Ekonomi	6	30	26	14	7	17	100	+18
Jämställdhet	2	18	46	10	3	21	100	+9
Jordbruk	4	25	26	17	6	22	100	+9
Möjl. att påverka EU	4	25	28	14	10	19	100	+6
Brottsbekämpning	4	22	31	13	10	20	100	+4
Social trygghet	2	18	42	12	6	20	100	+2
Invandring	2	10	31	21	20	16	100	-35

Kommentar: Frågan lyder '*Hur anser du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?*'. Ett område lyder i sin helhet 'Möjligheten att påverka utvecklingen i EU', de övriga områdena framgår av tabellen. Svarsalternativen framgår av tabellen. Balansmåttet visar andelen positiva bedömningar minus andelen negativa bedömningar bland dem med åsikt. Värdet kan variera mellan +100 (alla är positiva) och -100 (alla är negativa). Antalet svarspersoner är cirka 1 740.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Tabell 7 Bedömning av medlemskapets konsekvenser inom olika områden, 1999–2020 (bedömningsbalans)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Brottsbekämpningen	-23	-20	-14	-5	-13	–	-8	-2	–	+2	–	+16	–	+26	+18	–	-1	+5	+8	+17	+12	+4
Miljön	-10	-8	-6	-5	+2	–	+1	+3	+14	+15	+14	+14	+7	+8	+15	+14	+11	+17	+23	+27	+25	+22
Militära säkerheten	±0	+6	+6	+11	+6	–	–	–	+14	–	+16	–	+12	–	–	+22	+16	+20	+26	+37	+30	+31
Möjl. att påverka EU	+9	+4	+4	+9	–	–	–	–	+19	–	+27	+22	–	+4	+6	–	-3	+7	+5	+10	+8	+9
Jämställdhet	-3	-5	-7	-6	–	–	–	–	+5	+1	-1	–	+1	–	-2	–	-3	–	+5	+14	+8	+9
Sysselsättningen	-2	+7	-3	-4	-6	–	-21	-8	+14	+5	-3	-2	-2	-5	-4	+2	+1	+15	+22	+32	+24	+22
Ekonomin	-8	-4	-15	-16	-9	–	-14	-3	+4	-4	-4	+4	-16	-19	-10	+7	-3	+12	+17	+27	+19	+18
Sociala tryggheten	-16	-19	-15	-15	–	–	–	–	-9	-13	-9	-12	-13	-10	-11	-7	-12	–	-1	+3	+1	+2
Jordbruket	-32	-29	-19	-8	-4	–	-17	-10	–	+2	-8	–	-9	–	-13	–	-33	–	-5	+10	+11	+9
Invandringen[1]	-9	-12	-18	-22	–	–	-22	-18	-12	-16	-15	-18	-22	-21	-25	-20	-27	-34	-33	-23	-33	-35

Kommentar: År 1999–2011 löd frågan '*Vad anser du att medlemskapet i EU hittills inneburit för Sverige inom följande områden?*'. År 2012–2020 löd frågan '*Hur anser du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?*'. För svarsalternativens lydelse, se tabell 6. Bedömningsbalansen kan variera mellan +100 och –100 och visar andelen förbättring/positiva bedömningar minus andelen försämring/negativa bedömningar, bland dem med åsikt. [1]Mellan 1999–2011 löd alternativet '*Invandrare och flyktingar*'. Antalet svarspersoner har varit cirka 1 500–1 740 per år.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2020.

En rad områden bedöms relativt neutralt och det är egentligen enbart relaterat till invandringen som allmänheten anser att medlemskapet har haft en starkt negativ påverkan. Den negativa inställningen till hur EU påverkat invandringen är till och med större än den positiva inställningen till hur EU ansetts ha påverkat den militära säkerheten, vilket onekligen är anmärkningsvärt. Tabell 7 visar på hur detta har sett ut i ett historiskt perspektiv och tydliggör hur det sedan mätningarnas start skett en stor förändring åt det positiva inom närmast samtliga områden som frågats om i mätningarna. Inte minst miljön, sysselsättningen och ekonomin ges mycket positivare bedömningar. Invandringen däremot låg på en stabilt negativ nivå mellan 2002–2014, för att efter flyktingkrisen sjunka ytterligare och nå de mest negativa bedömningarna något område fått sedan mätningarnas start. I spåren av den debatt som fördes i Sverige under mätningens fältperiod 2020 syns även den enda statistisk signifikanta förändringen från 2019, en tydlig nedgång i bedömningen av hur EU påverkar brottsbekämpningen.

Svenskarna och unionen, vart är vi på väg?

Under pågående pandemi går det att spåra en viss nedgång i svenskarnas stöd för EU. Huruvida detta beror på en återgång till tidigare nivåer och en avtrappning av en brexit-effekt i stödet, om allmänheten anser att EU har gjort ett sämre jobb i hanteringen av pandemin eller om det helt enkelt är att EU har hamnat i skymundan i spåren av pandemin går ännu inte att säga. Tydligt är dock att stödet ligger kvar på nivåer, som i jämförelse med hela tidsperioden stöd för unionen har mätts, är historiskt höga. Svenskarna gillar EU och anser att Sverige fortsatt borde vara kvar i unionen. För den som ämnar göra politisk karriär av att kämpa emot EU som det ser ut just idag finns därmed betydande utmaningar.

Något kan dock potentiellt vara på väg att hända i svenskarnas opinion kring EU. I Tyskland och Frankrike finns starka politiska krafter för att stärka unionens makt inom ett antal områden. Samtal förs om att införa skatter på en rad olika områden, i spåren av Trump diskuteras ”strategisk autonomi”, de vill säga att EU ska kunna stå på egna ben mot andra stormakter i världen, och EU som politisk, ekonomisk och militär makt i sits mellan USA och Kina är kanske mer aktuellt än någonsin tidigare. Samtidigt vill svenskarna inte ha mer av EU. Stort motstånd finns mot ökad integrering inom närmast samtliga områden. Svenskarna är fortsatt emot euron, gemensam finanspolitik, en EU-armé och många vill egentligen gärna hämta tillbaka makt från Bryssel till den nationella nivån. En paradox uppstår här när allmänheten vill att EU ska stå starkt mot USA i världspolitiken och kunna hävda sina egna intressen, men inte ges några ytterligare instrument och möjligheter att göra så.

Huruvida det stora stöd som finns för EU i Sverige kommer att stå kvar går förstås inte att sia om, förvånansvärt är dock onekligen att debatten i Sverige inte

förs om vart allmänheten och politikerna vill att EU ska gå och vilken riktning unionen bör ställa in sig på. För närvarande verkar svaret vara att inte röra vid saken och låta det vara som det är. Risken finns då att när Tyskland och Frankrike rycker tag i EU och försöker få fram allt fler reformer för en union med mer makt så står Sverige kvar, utan utvecklad politisk debatt om vad vi vill och varför.

Not

[1] Kapitlet om svensk EU-opinion baseras på frågor som dels ställs av SOM-institutet, dels ställs i samverkan med Svenska institutet för europapolitiska studier (Sieps). Sieps är en enrådighetsmyndighet med uppdrag att belysa aktuella Europapolitiska frågor. Verksamhet är inriktad mot EU:s politiska, konstitutionella och ekonomiska system, medlemsstaterna och europeisk integration samt EU:s politikområden. För ytterligare information om verksamheten, se www.sieps.se. En motsvarande text till detta kapitel publiceras även i SIEPS egna rapportserie.

Referenser

Aftonbladet (2020-03-08). Italien sätter 16 miljoner människor i karantän. Hämtad från https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/rAJzAw/italien-satter-16-miljoner-manniskor-i-karantan

Berg, Linda & Klara Bové (2016). Identifikation med Europa och inställning till EU. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Berg, Linda, Evertsson, Kajsa, Falk, Elisabeth & Maja Sörebro (2019). Rekordhögt stöd för EU. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Birchfield, Vicki L., Krige, John & Alasdair R. Young (2017). "European integration as a peace project." The British Journal of Politics and International Relations 19.1.

Dagens Industri (2020-03-13). Spanien utlyser nationellt krisläge i 15 dagar. Hämtad från https://www.di.se/live/spanien-utlyser-nationellt-krislage-i-15-dagar/

ECDC (2020a). Pneumonia cases possibly associated with a novel coronavirus in Wuhan, China. Publicerad 2020-01-09. Hämtad från https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/Threat-assessment-Pneumonia-cases-possibly-associated-to-a-novel-coronavirus-in-Wuhan-China.pdf

ECDC (2020b). Rapid risk assessment: Outbreak of novel coronavirus disease 2019 (COVID-19): increased transmission globally – fifth update. Publicerad 2020-03-02. Hämtad från https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/docu-

ments/RRA-outbreak-novel-coronavirus-disease-2019-increase-transmission-globally-COVID-19.pdf

Europeiska kommissionen (2020a). State aid: Commission extends Temporary Framework to enable Member States to accelerate research, testing and production of coronavirus relevant products, to protect jobs and to further support the economy in the coronavirus outbreak. Publicerad 2020-04-03. Hämtad från https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_570

Europeiska kommissionen (2020b). En chans för EU – bygga upp och bygga nytt för nästa generation. Publicerad 2020-05-27. Hämtad från https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/sv/ip_20_940

Europeiska kommissionen (2020c). Coronavirus: Commission unveils EU vaccines strategy. Publicerad 2020-06-17. Hämtad från https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1103

Europeiska kommissionen (2020d). EU budget: European Commission welcomes agreement on €1.8 trillion package to help build greener, more digital and more resilient Europe. Publicerad 2020-11-10. Hämtad från https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2073

Europaparlamentet (2020). Parlamentet godkänner EU:s långtidsbudget för 2021–2027. Publicerad 2020-12-16. Hämtad från https://www.europarl.europa.eu/news/sv/press-room/20201211IPR93621/parlamentet-godkanner-eu-s-langtidsbudget-for-2021-2027

Europeiska rådet (2020a). Europeiska rådets slutsatser, 17-21 juli 2020. Publicerad 2020-07-21. Hämtad från https://www.consilium.europa.eu/media/45129/210720-euco-final-conclusions-sv.pdf)

Europeiska rådet (2020b). Miljörådet, 23 oktober 2020. Hämtad från https://www.consilium.europa.eu/sv/meetings/env/2020/10/23/

Europeiska rådet (2021). Europisk klimatlag: rådet och parlamentet når preliminär överenskommelse. Publicerad 2021-04-21. Hämtad från https://www.consilium.europa.eu/sv/press/press-releases/2021/04/21/european-climate-law-council-and-parliament-reach-provisional-agreement/

Expressen (2020-03-18). Tuffa planerna som ska stoppa viruset. Hämtad från https://www.expressen.se/nyheter/tuffa-planerna-som-ska-stoppa-viruset/

Foster, Chase & Jeffry Frieden (published online 2021). Economic determinants of public support for European integration, 1995—2018. *European Union Politics*. doi.org/10.1177/1465116521994181

Hobolt, Sara & Catherine De Vries (2016). Public support for European integration. *Annual Review of Political Science* 19: 413–432.

Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2013). Det viktiga institutionsförtroendet. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Reuters (2021-09-16). FACTBOX – Sources of financing for 750 bln euro EU recovery package. Hämtad från https://www.reuters.com/article/eu-recovery-taxes-idUSL8N2GC501

Reuters (2021-02-09). EU urges governments to think green, digital before recovery plan launch. Hämtad från https://www.reuters.com/article/us-eu-recovery-idUSKBN2A91PH

Spiegel (2021-04-24). Baerbock plädiert für harten Kurs gegenüber Russland und China. Hämtad från https://www.spiegel.de/politik/deutschland/gruenen-chefin-annalena-baerbock-plaediert-fuer-harten-kurs-gegenueber-russland-und-china-a-494e7e8b-8126-4adc-a7b5-8480d8ebe864

Svenska Dagbladet (2020-02-19). EU: För tidigt att blåsa virusfaran över. Hämtad från https://www.svd.se/eu-for-tidigt-att-blasa-virusfaran-over

SVT (2020-03-07). Italien sätter hela regionen Lombardiet i karantän. Hämtad från https://www.svt.se/nyheter/utrikes/italien-isolerar-hela-regionen-lombariet

Oskarson, Maria (2010). Vi och dom. I Henrik Oscarsson & Sören Holmberg (red) *Väljarbeteende i Europa.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

DE POLITISKA SAKFRÅGORNA INFÖR VALET 2022 – HUR SER SPELPLANEN UT?

JOHAN MARTINSSON

Sammanfattning
Det svenska politiska landskapet har genomgått stora förändringar de senaste decennierna och vilka politiska frågor som befolkningen tycker är viktigast har skiftat kraftigt. Frågor kring invandring, brottslighet och sjukvård dominerar nu den politiska dagordningen på medborgarnivå. I detta kapitel undersöks hur dagordningen har utvecklats samt vilka partier som väljarna anser har bäst politik inom olika områden och hur detta har förändrats de senaste fem åren. Resultaten visar att invandring och brottslighet har stigit hastigt på agendan, medan ekonomiska frågor har fallit i skymundan. Flest väljare anser att Sverigedemokraterna har en bra politik i invandringsfrågor, medan Moderaterna äger frågan om brottslighet. Generellt sett har partier till höger i politiken idag en fördel i de viktigaste frågorna. De senaste åren har dock inga stora förändringar inom sakfrågeägarskapet skett, utan det är i första hand dagordningen som har förändrats.

En av de faktorer som brukar räknas till de mest avgörande för att bestämma vilket parti väljare röstar på är vilket parti de anser har bäst politik i de frågor de anser är viktigast. Vilka frågor som dominerar en valkampanj kan variera stort mellan olika val och kan växla snabbt. Historiska exempel i Sverige är när miljöfrågan dök upp sommaren före valet 1988, när arbetslöshet och ekonomisk kris hastigt seglade upp inför valet 1991 och när flyktingfrågan hamnade bland toppfrågorna 2018. De partier som av många anses ha bäst politik i frågorna på toppen av dagordningen får då en fördel och ökar sina chanser att göra ett bra valresultat. Inom den statsvetenskapliga forskningen brukar detta kallas sakfrågeägarskap och brukar oftast betyda att flest väljare tycker att ett visst parti har en bra politik (eller bäst politik) inom ett politikområde.

Begreppet frågeägarskap fick större spridning inom forskarvärlden i och med Ian Budge och Dennis Farlies banbrytande bok ”*Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*” (1983). Från början betraktades frågeägarskapet som i allmänhet mycket trögrörligt, närmast något av en konstant cementerad i de politiska partiernas ursprung och historiska väljarbas. Budge och Farlies tanke var att ägarskapet var relativt stabilt mellan olika val, medan vilka frågor som stod i centrum för valdebatterna varierade över tid, och att det

Martinsson, Johan (2021). De politiska sakfrågorna inför valet 2022 – hur ser spelplanen ut?.
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*.
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

var där den viktiga kampen försiggick; kampen om dagordningen. Det parti som lyckades få sina egna frågor att stå i centrum skulle då gynnas i valet.

Stora förändringar har skett i svensk politik de senaste åren. Till att börja med har vi sedan 2010 ett nytt politiskt parti i Riksdagen, Sverigedemokraterna, som har vuxit till att stabilt bli ett av de tre största partierna landet. Det har även skett stora förändringar på väljarnas dagordning sedan 2015, med framförallt ökad betydelse för migration och brottslighet. Frågan är nu om även sakfrågeägarskapet har förändrats? Har väljarnas bild av vilka politiska partier som har den bästa politiken i olika frågor också förändrats under denna period?

Senare forskning har dock alltmer ifrågasatt bilden av det stabila frågeägarskapet och visat på många fall av förändring i ägarskapet såväl internationellt som i Sverige (se t.ex. Bélanger, 2003; Holian, 2004; Martinsson, 2009; Christensen m.fl., 2015). Detta kapitel ska belysa sakfrågeägarskapet i de politiska frågor som medborgarna själva anser är viktigast. Mer precist ska detta kapitel belysa sakfrågeägarskapet i svensk politik genom att besvara två frågeställningar: Vilka partier bedöms av väljarna idag ha bäst politik inom de sakfrågor väljarna själva anger är de viktigaste samhällsproblemen? Har frågeägarskapet förändrats de senaste fem åren? I kapitlet används data från den nationella SOM-undersökningen från 2010 till 2020. Frågorna om sakfrågeägarskap är inkluderade år 2016, 2018 och 2020.

Inledningsvis kommer väljarnas dagordning, det vill säga vilka politiska frågor eller samhällsproblem de tycker är viktigast, att beskrivas. Både nuläget samt hur dagordningen har förändrats de senaste tio åren kommer då att inkluderas. Sedan ger vi en bild av vilka partier som har sakfrågeägarskap över de olika politiska frågorna, med fokus på de viktigaste frågorna för väljarna i nuläget och hur sakfrågeägarskapet i dessa har förändrats.

Stora förändringar på väljarnas dagordning

Det frågeinstrument SOM-undersökningarna använder för att undersöka hur viktiga olika frågor är för invånarna är en öppen fråga där de tillfrågade själva med egna ord får formulera vad de tycker är viktigast. Frågan har ställts sedan 1987 och lyder ”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?” och upp till tre problem eller frågor får anges. Frågan är således ganska bred och är tänkt att fånga upp vad människor själva anser är viktigast utan att de får några förslag eller alternativ att välja mellan. De öppna svaren kodas sedan manuellt in i ett stort antal kategorier efter ett förutbestämt kodschema. På en övergripande nivå kan sedan medborgarnas dagordning sammanfattas i dryga 20-talet övergripande problemkategorier.

Om vi börjar med att titta på vilka frågor som väljarna tycker är viktigast hösten 2020, då den senaste nationella SOM-undersökningen genomfördes, så framträder en tydlig bild där invandring/integration, brottslighet och sjukvård intar de tre tätpositionerna. Som vi kan se i figur 1 följer sedan skola/utbildning samt miljö/

klimatfrågor på fjärde respektive femte plats. Frågor som tidigare ofta har varit centrala i svensk politik, som arbetslöshet och ekonomisk utveckling, återfinns nu först på åttonde respektive nionde plats då inte ens var tionde svarande angav dessa frågor som ett av de viktigaste samhällsproblemen. Med tanke på de stora och omtalade konsekvenserna av nedstängningar och restriktioner på många ekonomiska aktiviteter i världen tycks detta extra anmärkningsvärt.

Figur 1 Andel bland väljarna som anger olika frågor och problem som viktigast, 2020 (procent)

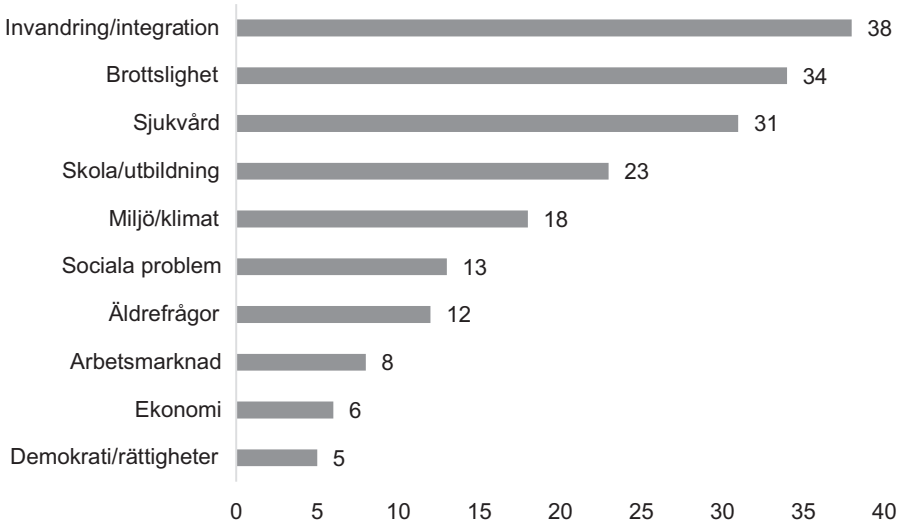

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?*' och respondenterna får ange upp till tre problem. Procenten i figuren är baserade på samtliga som besvarat den enkätversion som innehåller frågan om de viktigaste samhällsproblemen, det vill säga 5 562 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Men har då medborgarnas dagordning egentligen förändrats de senaste åren? Eller är det samma frågor som står i centrum som tidigare? Vi ska nu gå vidare med att undersöka den senaste tioårsperioden närmare, 2010–2020. I Figur 2a visas hur de fem frågor som det senaste året låg högst på listan över befolkningens viktigaste frågor har utvecklats de senaste tio åren, och i Figur 2b visas de frågor som år 2020 låg på plats 6–10 på dagordningen under samma period.

I figur 2a och 2b ryms mycket information över dagordningens utveckling bland medborgarna de senaste tio åren. Vi ska här endast tämligen översiktligt beröra de stora förändringar som kan ses. Om vi först utgår från de två frågor som ligger i topp 2020, invandring och brottslighet, så är det tydligt att så inte alltid har varit

fallet. I figur 2a visas tydligt invandrings- och integrationsfrågans hastiga uppgång till toppen av dagordningen åren 2014–2015 under perioden med den så kallade flyktingkrisen då antalet asylsökande i hela Europa, och framförallt i Tyskland och Sverige, ökade dramatiskt.

Frågan om lag och ordning och brottslighet började röra på sig uppåt ungefär samtidigt, men från en så låg och undanskymd nivå att det till en början knappt kunde märkas. Den långa resan upp till toppen inleds året efter flyktingkrisen, 2016, med en uppgång från 5 till 9 procentenheter. Med undantag för valåret 2018 fortsätter sedan andelen som anger brottsligheten som ett av de viktigaste problemen att stiga år för år för att år 2020 nå en andra plats med 34 procent av de svarande.

Vad gäller sjukvård och skola/utbildning som nu ligger på tredje respektive fjärde plats så har de under hela perioden tillhört toppfrågorna som tävlat om de tre översta platserna. De senaste åren har dock båda dessa områden fått se en nedgång i andelen som anger dom som viktigast. Miljö- och klimat däremot har sett en uppgång sedan 2017 och låg som högst under denna tioårsperiod på 24 procent av de svarande år 2019 i samband med rapporteringen kring Greta Thunbergs klimatengagemang. 2020 ligger miljö- och klimat fortfarande på femte plats men har fått se en viss minskning till 18 procent som anger den som viktigast.

Om vi däremot betraktar de frågor som 2020 ligger på plats 6–10 på medborgarnas dagordning i Figur 2b ser vi att dessa frågor i allmänhet antingen har stått i stort sett stilla eller minskat kraftigt i betydelse under perioden. Bland de frågor som står stilla finner vi äldrefrågor och sociala problem som fluktuerar mellan 12 och 18 procent över tid, men även frågor som rör jämställdhet mellan kvinnor och män, diskriminering och demokratifrågor som under hela perioden pendlar mellan 3 och 5 procent.

Några frågor i Figur 2b utmärker sig dock genom att de har tappat kraftigt i betydelse under tidsperioden. Det främsta exemplet är arbetsmarknadsfrågor, inklusive arbetslöshet. Denna fråga har i ett längre perspektiv varit en av de riktigt stora i svensk politik, och i synnerhet under valkampanjer (se t.ex. Martinsson och Weissenbilder 2018:121). År 2012 angav hela 38 procent att frågan tillhörde de viktigaste och låg då på en första plats i rangordningen av samtliga frågor (se Andersson och Martinsson 2021, sid. 41). Sedan dess har frågan emellertid dalat stadigt för att 2019 hamna på en åttondeplats i rangordningen och endast samla 5 procent av de svarande. Det är en ovanligt stor förändring på befolkningens dagordning som inte händer ofta. Arbetsmarknadsfrågorna har under perioden helt hamnat i skymundan av frågor som exempelvis immigration, brottslighet och sjukvård. Även ekonomi och ekonomisk utveckling har minskat något i betydelse: som högst samlade ekonomi 15 procent bakom sig 2011 mot som lägst endast 4 procent åren 2017–2019.

Figur 2a Befolkningens viktiga frågor plats 1–5, 2010–2020 (procent)

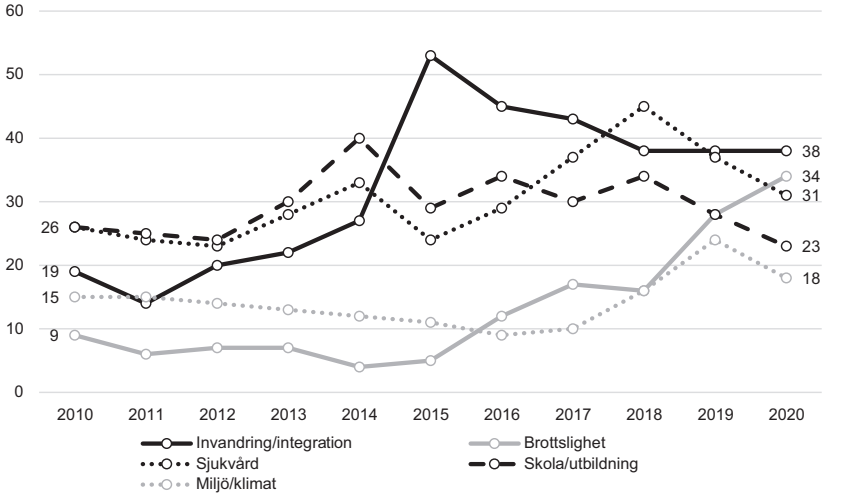

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?*' och respondenterna får ange upp till tre problem. Antalet svarande varierar över åren mellan som lägst 3 440 och som högst 6 289.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2020.

Figur 2b Befolkningens viktiga frågor plats 6–10, 2010–2020 (procent)

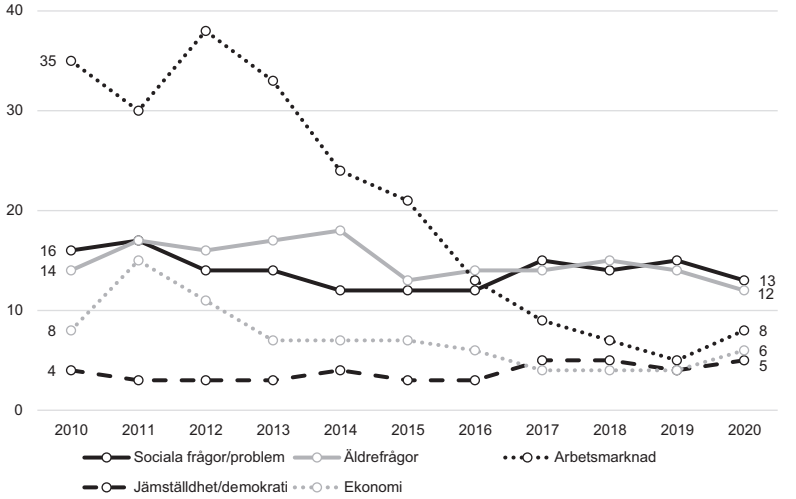

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?*' och respondenterna får ange upp till tre problem. Antalet svarande varierar över åren mellan som lägst 3 440 och som högst 6 289.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2020.

När coronapandemin drabbade Sverige under våren 2020 och mångas arbete och försörjning hotades av de restriktioner i människors liv som infördes över hela världen väntade sig många att frågor som ekonomi och arbetslöshet åter skulle få ett uppsving i opinionen. Så har möjligen blivit fallet, men endast i mycket liten utsträckning. Arbetsmarknadsfrågor ökar från 5 till 8 procent mellan 2019 och 2020, och ekonomin ser en ökning från 4 till 6 procent. Vi bör dock även här hålla i åtanke att den nationella SOM-undersökningens data huvudsakligen samlades in under perioden innan den andra vågen av smittspridning tog far i Sverige, det vill säga under en period då fokus tillfälligt i någon mån började flyttas bort från Covid-19.

Frågeägarskap 2016–2020

Men vilka politiska partier har då bedömts ha bäst politik i de olika frågorna av väljarna? Vi ska här fokusera på läget under de senaste fem åren, och hur frågeägarskapet eventuellt har förändrats under perioden. Vi ska gå igenom de områden som har ingått i frågebatteriet efter viktighetsordning och börjar med de frågor som i nuläget bedöms vara viktiga av flest av de svarande.

Det frågeinstrument som detta kapitel huvudsakligen baseras på är en enkätfråga som lyder ”Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden?”. Flera partier kunde markeras, liksom svarsalternativet ”ingen uppfattning”. Totalt är nio sakfrågeområden inkluderade i enkäterna och frågan har ställts i den nationella SOM-undersökningen 2016, 2018 och 2020. De frågor som inkluderas ändrades något mellan 2016 och 2018.

I tabell 1 visas de övergripande resultaten från de tre undersökningsåren 2016, 2018 och 2020. Tabellen redovisar andelen som säger att något av de nuvarande åtta riksdagspartierna har en bra politik inom olika områden samt andelen som anger att de inte har någon uppfattning. Om vi börjar med att undersöka hur lätt de svarande har att ta ställning till partiernas politik så ser vi att omkring var tredje svarande anger att de inte har någon uppfattning. År 2020 var invandringsfrågan det område där människor hade lättast att bedöma partiernas politik där 31 procent säger att de inte har någon uppfattning. Miljö, jämställdhet, sysselsättning och sjukvård var däremot något svårare att bedöma för de svarande med 38 procent som anger ingen uppfattning som svar. Alla dessa siffror är dock förhållandevis höga och visar tydligt att människor har svårt att ha bestämda uppfattningar om partiernas politik inom olika specifika områden.

Vi kan även se vad som troligen är början till ett mönster med högre andel ingen uppfattning de år det inte är allmänna val. Vi har visserligen ännu bara tre mätpunkter och vi kan därför inte utesluta att det bara är slumpvariation. Vad vi ser är dock att andelen som inte har någon uppfattning ökar igen i mätningen 2020 jämfört med valåret 2018 för samtliga nio sakfrågeområden med mellan tre och nio procentenheter. Om vi tar ett genomsnitt över de sju frågor som har ingått alla tre

Tabell 1 Andel ”bra politik” för samtliga partier inom olika sakfrågeområden, 2016, 2018 och 2020 (procent)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	Ingen uppf.
Ekonomi									
2016	7	23	7	8	34	4	3	5	35
2018	8	27	11	10	31	8	3	6	29
2020	9	25	8	7	29	9	4	6	36
Sysselsättning									
2016	6	24	11	9	27	5	3	4	36
2018	7	27	12	9	26	6	2	4	32
2020	9	25	10	7	24	8	3	5	38
Skola/utbildning									
2016	8	22	6	19	17	6	6	4	35
2018	11	24	8	24	17	9	6	5	28
2020	11	25	6	14	20	10	4	6	37
Social trygghet									
2016	12	31	9	10	17	6	4	7	33
2018	14	35	11	9	14	13	4	9	27
2020	16	32	7	6	17	11	4	9	33
Sjukvården									
2016	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2018	12	28	10	9	14	17	3	7	30
2020	14	28	7	6	15	14	4	6	38
Lag och ordning									
2016	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2018	6	19	7	9	29	9	2	18	31
2020	7	19	5	6	33	12	3	19	34
Jämställdhet									
2016	13	23	10	10	16	6	7	4	37
2018	19	25	14	11	13	9	8	4	32
2020	19	25	9	9	13	9	7	5	38
Invandring									
2016	8	19	7	7	17	5	5	21	33
2018	10	18	12	8	18	8	7	25	26
2020	9	18	7	5	22	11	5	25	31
Miljö									
2016	8	14	16	5	14	3	23	3	38
2018	10	13	20	5	13	5	27	4	30
2020	10	14	13	4	16	7	22	5	38

Kommentar: Frågan lyder ’*Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden? Flera partier kan markeras för varje område*.’. De svarsalternativ som fanns var samtliga riksdagspartier, samt ’*FI*’, ’*Annat parti*’ och ’*Ingen uppfattning*’. Procentbasen är samtliga som besvarade enkäten, det vill säga 1 591 personer 2016, 1 817 personer 2018 och 1 896 personer 2020. I denna tabell har de som hoppade över hela frågan sammanförts med de som kryssade i ”ingen uppfattning” eller hoppade över enstaka frågor. I tabellen har värdet för det parti som har högst andel bra politik det året ramats in, och om differensen från det högsta värdet för ett annat parti är mindre än tre procentenheter så har även det ramats in.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016, 2018 och 2020.

åren så blir andelen ingen uppfattning 35,3 procent 2016, 29,1 procent 2018 och 35,6 procent 2020. Preliminärt tycks det alltså som att valåren gör det lättare för väljarna att ta ställning till partiernas politik, vilket tycks rimligt. Vid nästa valår, 2022, får vi se om andelen som inte har någon uppfattning åter igen minskar och då kan känna oss säkrare på att det är ett robust mönster som utkristalliserar sig.

Vad gäller frågan högst på väljarnas dagordning, invandringsfrågan, så är det tydligt att Sverigedemokraterna är det parti som flest anser har en bra politik inom området. Detta frågeägarskap har stärkts något sedan 2016 då skillnaden mellan Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna inte var lika stor. 2020 har även Moderaterna gått framåt och bedöms ha en bättre invandringspolitik av fler än tidigare år, liksom även Kristdemokraterna. Det är tydligt att det är partierna som står för en mer restriktiv invandrings- och flyktingpolitik vars politik bedöms mer positivt 2020.

När det gäller fråga nummer två på dagordningen, brottslighet/lag och ordning, så är det mycket tydligt att Moderaterna är det parti som dominerar frågan genom att ha en klart högre andel som bedömer deras politik som bra än andra partier. Den tredje frågan på dagordningen, sjukvården, domineras däremot av Socialdemokraterna precis som tidigare år. Även i den fjärde viktigaste frågan, skola och utbildning, når Socialdemokraterna 2020 högst andel som säger att deras politik är bra. Historiskt sett har Liberalerna länge tävlat med Socialdemokraterna om ägarskapet över skolfrågorna. Nu tycks dock detta ha förändrats och andelen som säger att L har bra politik inom området sjunker från 24 till 14 procent sedan år 2018, medan S andel ligger kvar i stort sett oförändrad på 25 procent.

I den femte viktigaste frågan, miljö, dominerar fortfarande Miljöpartiet trots en viss nedgång från 27 procent 2018 till 22 procent 2020. Den historiska konkurrenten i miljöfrågorna, centerpartiet, tappar dock ännu mer och sjunker från 20 till 13 procent. De är intressant att notera att båda de partier som historiskt haft en stark profil i miljöfrågor tappar något i bedömningarna av sin miljöpolitik när dessa frågor får mycket uppmärksamhet. Inga andra partier har dock heller gått tydligt framåt i miljöfrågorna. Snarast är det istället så att det är andelen som svarar ingen uppfattning som ökar 2020. Detta är dock mest troligt en effekt av att 2020 är ett mellanvalsår snarare än en effekt av den uppmärksamhet frågan får.

Vad gäller frågor längre ned på dagordningen ser vi att socialdemokraterna har högst andel bra politik i jämställdhetsfrågan med 25 procent, dock ganska tätt följda av vänsterpartiet med 19 procent. I förhållande till partiernas storlek tycks det mer imponerande att vänsterpartiet får en positiv bedömning av 19 procent än att socialdemokraterna får det av 25 procent. Vi ska i nästa avsnitt återkomma till detta perspektiv och systematiskt sätta andelen bra politik i förhållande till partiernas storlek. Vad gäller social trygghet är åter socialdemokraterna vinnaren precis som de tidigare två åren med hela 32 procent bra politik. Inom ekonomi är det moderaterna som får den mest positiva bedömningen, dock med ett relativt

litet avstånd till socialdemokraterna. Inom sysselsättning och arbetslöshet har det länge varit S och M som har tävlat om sakfrågeägarskapet (se tex Martinsson 2009). I vår mätning 2020 är dock läget jämnt mellan dessa båda partier där bådas politik uppskattas av ungefär var fjärde person.

I ett övergripande perspektiv så är det socialdemokraterna som har den högsta andelen bra politik i flest frågor, fem av nio, med moderaternas som god tvåa med tre frågor av nio. Här räknar jag med de fall där ägarskapet är delat, det vill säga i praktiken när skillnaden är högst två procentenheter. Utöver detta har enligt väljarna sverigedemokraterna bäst politik i invandringsfrågor och miljöpartiet i miljöfrågor. Socialdemokraterna har alltså mest positiva bedömningar inom välfärdsfrågor och jämställdhet medan moderaterna leder inom ekonomi och brottslighet.

Frågeägarskap i relation till partiernas storlek

Det är tydligt att det är de största partierna som har sakfrågeägarskapet över de flesta politiska frågorna, vilket känns tämligen naturligt. Undantaget är Sverigedemokraterna som trots att de är ett av de största politiska partierna bara har ägarskap över en fråga, men då är i gengäld denna fråga den som flest väljare tycker är viktig. För att få en ännu tydligare bild av i vilka frågor partierna kan antas ha en fördel av sitt ägarskap behöver vi sätta det i relation till hur stora partierna är. Tanken är här att om ett parti tex samlar 40 procent av väljarkåren i de allmänna valen och 20 procent anger att de har bra politik inom ett område så är det mindre imponerande än om ett parti som samlar 10 procent i valen uppnår samma siffra, även om det stora partiet anses ha bra politik av fler väljare än något annat parti. Det kan till och med ifrågasättas om det verkligen skulle vara till fördel för ett parti på 40 procent om en politisk fråga där de anses ha bra politik av 20 procent stiger på dagordningen. För att ett parti verkligen ska kunna antas gynnas av att en fråga lyfts fram på den politiska dagordningen bör partiet anses ha en bra politik inom området av fler än de som redan i utgångsläget tänker rösta på partiet. Vi ska därför fortsätta analysen i tabell 2 genom att ställa andelen som anger att partierna har bra politik inom olika områden i relation till partiernas storlek i opinionen. För att göra detta på ett enkelt sätt subtraheras andelen som anger att de tycker bäst om partiet i samma delurval i den nationella SOM-undersökningen från andelen som säger att partiet har en bra politik inom olika områden. Här inkluderas dock samtliga som har fått frågan i procentbasen, det vill säga även de som har hoppat över frågan om vilka parti de tycker bäst om, på samma sätt som vi här hanterar frågan om vilka partier som har en bra politik. Den exakta fråga som används för att mäta partipreferenser här lyder: ”Vilket parti tycker du bäst om idag?”.

Tabell 2 Andel ”bra politik” i relation till partiernas storlek, 2016, 2018 och 2020 (procent)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD
Ekonomi								
2016	1	-2	1	4	14	1	-2	-7
2018	1	0	3	4	14	1	-2	-6
2020	0	0	1	4	10	4	0	-7
Sysselsättning								
2016	0	-1	5	5	7	2	-2	-8
2018	0	0	4	3	9	-1	-3	-8
2020	-3	-1	4	6	8	0	-1	-9
Skola/utbildning								
2016	2	-3	0	15	-3	3	1	-8
2018	4	-3	0	18	0	2	1	-7
2020	2	0	-1	11	1	5	0	-7
Social trygghet								
2016	6	6	3	6	-3	3	-1	-5
2018	7	8	3	3	-3	6	-1	-3
2020	7	7	0	3	-2	6	0	-4
Sjukvården								
2016	-	-	-	-	-	-	-	-
2018	5	1	2	3	-3	10	-2	-5
2020	5	3	0	3	-4	9	0	-7
Lag och ordning								
2016	-	-	-	-	-	-	-	-
2018	-1	-8	-1	3	12	2	-3	6
2020	-2	-6	-2	3	14	7	-1	6
Jämställdhet								
2016	7	-2	4	6	-4	3	2	-8
2018	12	-2	6	5	-4	2	3	-8
2020	10	0	2	6	-6	4	3	-8
Invandring								
2016	2	-6	1	3	-3	2	0	9
2018	3	-9	4	2	1	1	2	13
2020	0	-7	0	2	3	6	1	12
Miljö								
2016	2	-11	10	1	-6	0	18	-9
2018	3	-14	12	-1	-4	-2	22	-8
2020	1	-11	6	1	-3	2	18	-8

Kommentar: Frågan lyder ’*Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden? Flera partier kan markeras för varje område*.’. De svarsalternativ som fanns var samtliga riksdagspartier, samt ’*FI*’, ’*Annat parti*’ och ’*Ingen uppfattning*’. Procentbasen är samtliga som besvarade enkäten, det vill säga 1 591 personer 2016, 1 817 personer 2018 och 1 896 personer 2020. I denna tabell har de som hoppade över hela frågan sammanförts med de som kryssade i ”ingen uppfattning” eller hoppade över enstaka frågor. Siffrorna i tabellen visar andelen som anger att partier har en bra politik inom området minus andelen som anger att de tycker bäst om det partiet i samma urval. I tabellen har värdet för det parti som har störst övervikt bra politik i förhållande till andelen som tycker bäst om partiet ramats in, och om differensen från det högsta värdet för ett annat parti är mindre än tre procentenheter så har även det ramats in.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016, 2018 och 2020.

Om vi återigen börjar uppifrån på dagordningen med invandringsfrågan först så ser vi att SD är ”överrepresenterade” i invandringsfrågan på så sätt att en högre andel anser att partiet har en bra invandringspolitik än andelen som idag säger att de tycker bäst om partiet SD. Tolkningen är då att invandring är en fortsatt tydlig vinnarfråga för SD och att de skulle gynnas ytterligare opinionsmässigt om frågan steg ännu högre på dagordningen. I övrigt ser vi att även KD har en viss fördel i frågan relativt sin storlek, medan S däremot ligger på minus netto med sju procentenheter färre som säger partiet har en bra invandringspolitik än som säger att S är det bästa partiet. På motsvarande sätt kan detta då tolkas som att om invandringsfrågan står högt på dagordningen så är det en opinionsmässig belastning för socialdemokraterna.

När det gäller fråga nummer två på dagordningen, brottslighet/lag och ordning, så är Moderaterna det parti som har starkast fördel med en nettoövervikt på 14 procentenheter år 2020. Deras politik inom lag och ordning är alltså i nuläget långt populärare än partiet självt och därmed en tillgång för partiet. Även SD och KD ligger här på plussidan i opinionen medan återigen S ligger på minus i förhållande till partiets storlek, vilket torde betyda att när brottsligheten stiger på dagordningen så är detta till nackdel för partiet.

Tittar vi sedan på sjukvården, den tredje viktigaste frågan för medborgarna, så ser vi att det är Kristdemokraterna som har starkast positiv övervikt med nästan tio procentenheter. Inom området skola och utbildning däremot har Liberalerna med god marginal den starkaste positionen relativt partiets (allt mindre) storlek. Även om partiets positiva övervikt för andelen bra politik tydligt har krympt jämfört med 2018 så finns inte något annat parti som kan utmana positionen, trots att Socialdemokraterna numera är det parti som får den högsta andelen bra politik i sig (se tabell 1) om vi inte tar hänsyn till partiernas storlek.

Vad gäller miljöområdet så blir det när vi tar hänsyn till partiernas storlek i tabell 2 ännu tydligare att det är Miljöpartiet som tveklöst har den största fördelen av att frågan ligger högt på dagordningen. Inget annat parti kommer i närheten, även om Centerpartiet visserligen uppvisar positiva nettosiffror. Det blir också när vi analyserar materialet på detta sätt mycket tydligt att Socialdemokraternas miljöpolitik relativt partiets storlek får ett underbetyg av väljarna med ett underskott av positiva bedömningar om 11 procentenheter 2020.

Avseende övriga frågor så ser vi att Vänsterpartiet har en mycket stark ställning när det kommer till jämställdhetsfrågor med tanke på partiets storlek generellt sett. Denna profil har funnits under hela perioden, men har stärkts 2018 och 2020 då Vänsterpartiet har ökat fördelen gentemot Liberalerna som också har positiva nettosiffror vad gäller jämställdheten. Social trygghet är även det en fråga som tillhör den vänstra planhalvan med högst positiv övervikt för V och S, även om L år 2016 kunde vara med och tävla om toppositionen. Ekonomin är tydligt Moderaternas hemmaplan, precis som vi såg i tabell 1. De är det enda partiet med en nämnvärd positiv övervikt i frågan. För sysselsättningen är läget lite annorlunda. Moderaterna

har även här den starkaste positiva övervikten, men Liberalerna ligger inte långt efter. Det kan dock tilläggas att detta beror enbart på att partiets skara sympatisörer har krympt snarare än på att fler tycker att partiets sysselsättningspolitik är bra.

Fördel för partierna till höger i de viktigaste frågorna inför valet 2022

Hur ska vi då sammanfatta frågeägarskapet i svensk politik idag? Och finns det några stora förändringar att tala om under de senaste fem åren? På ett övergripande plan är det tydligt att frågor om ekonomi och sysselsättning är starka frågor för de borgerliga partierna, och i synnerhet för Moderaterna. Även brottslighet och invandring tillhör de frågor som tydligt ägs av partier till höger om mitten på vänster-högerskalan. Frågor som berör välfärdssektorn, som skola, sjukvård, trygghet samt jämställdhet och miljö däremot ägs istället av de rödgröna partierna. Här ser vi en mycket tydlig uppdelning.

Tittar vi specifikt på de för väljarna viktigaste frågorna så tillhör därmed de två frågor som ligger överst på dagordningen partier till höger om mitten: invandringen domineras av Sverigedemokraterna och lag och ordning av Moderaterna. För sjukvården som ligger på tredje plats beror svaret på exakt hur vi mäter ägarskapet. Ser vi till andelen som anger att ett parti har bra politik så vinner Socialdemokraterna, men sätter vi istället denna andel i relation till partiernas storlek så framstår det istället tydligt att det är kristdemokraterna som är mest överrepresenterade vad gäller positiva bedömningar och torde ha mest att vinna på frågan. Även för skola/utbildning ser vi samma bild där Socialdemokraterna får flest positiva bedömningar i absoluta tal, men Liberalerna får bäst betyg i förhållande till sin storlek. Enbart i den femte viktigaste frågan, miljön, har något av de rödgröna partierna en tydlig fördel. Som det ser ut år 2020 så är det tydligt att dagordningen gynnar partierna till höger om mitten snarare än de rödgröna partierna. I de frågor som befolkningen tycker är viktigast idag anser flest att de borgerliga partierna och Sverigedemokraterna har en bra politik. Med halvtid till nästa val så har de rödgröna partierna en rejäl uppförsbacke i de viktigaste sakfrågorna.

Vilka förändringar kan vi då se de senaste åren i frågeägarskapet? Överlag är intrycket att partiernas starka och svaga frågor är tämligen stabilt under perioden 2016–2020 i de nio områden vi har undersökt. Vissa tecken på förändringar finns dock, även om de under denna period inte innebär några omkastade positioner eller andra dramatiska förändringar. När det gäller invandring och brottslighet så är det framförallt Moderaterna som har stärkt sin position i frågorna något och har mer positiva bedömningar än de hade 2018. För sjukvården är läget i stort sett detsamma som tidigare, medan vi kan se att Liberalerna har tappat tämligen stort inom skola och utbildning med en nedgång från 24 till 14 procent som säger att de har en bra politik på området. Vad gäller miljön så sker inga större förändringar, men båda de partier som har en stark ställning i frågan, Miljöpartiet och Centern, tappar något mellan 2018 och 2020. Inom övriga frågor syns inga förändringar

värda att nämna. Spelplanen tycks därmed tämligen stabil inför valet, och denna gång ligger fördelen på den högra halvan av spelplanen.

Referenser

Andersson, Ulrika och Johan Martinson (2021). *Svenska Trender 1986–2020*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Bélanger, Éric (2003). Issue Ownership by Canadian Political Parties, 1953–2001. *Canadian Journal of Political Science*, 36: 539–58.

Budge, Ian & Dennis Farlie (1983). *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen and Unwin.

Christensen, Love, Dahlberg, Stefan & Johan Martinsson (2015). Changes and Fluctuations in Issue Ownership: The Case of Sweden 1979–2010. *Scandinavian Political Studies*, 38(2): 137–57.

Holian, David B. (2004). He's Stealing My Issues! Clinton's Crime Rhetoric and the Dynamics of Issue Ownership. *Political Behavior*, 26: 95–124.

Martinsson, Johan (2009). *Economic Voting and Issue Ownership: An Integrative Approach*. Gothenburg: Department of Political Science, University of Gothenburg.

Martinsson, Johan & Marcus Weissenbilder (2018). Viktiga valfrågor i Sverige – från miljö till invandring. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

ÖKAD UPPSKATTNING AV OFFENTLIG VERKSAMHET PANDEMIÅRET 2020

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning
Utifrån kommande kriser brukar stärka stödet för sittande regering. Så skedde också i Sverige pandemiåret 2020. Även ledande offentlig verksamhet vederfors ett ökat opinionsstöd. Det gäller t. ex Folkhälsomyndigheten, Socialstyrelsen och Sjukvården. Men borgfreden under pandemins första år innebar inte att tendensen till ökad politisering i bedömningen av offentlig verksamhet bromsade. Personer ideologiskt till vänster värderar myndighetssverige klart mer positivt än personer till höger. Även Folkhälsomyndigheten fick erfara en dylik politiserad bedömning med mer positiva omdömen bland V/S/MP/C/L-sympatisörer än bland KD/M/SD-anhängare. Minst uppskattande av Folkhälsomyndighetens insatser var Sverigedemokraternas väljare.

En gammal sanning inom den politiska opinionsforskningen är att utifrån kommande kriser brukar stärka stödet för sittande regeringar. I USA benämner man fenomenet ”Rally around the flag”. Ett främmande hot får människor att enas och hoppas på skydd och hjälp hos de som makten haver. Interna stridigheter läggs åt sidan medan den akuta krisen pågår (Mueller, 1970; Erlanger, 2020).

Två svenska exempel är valen 1940 och 1968, de enda val då Socialdemokraterna i regeringen får över femtio procent av rösterna. Valet 1940 inträffade några månader efter det att Danmark och Norge ockuperats av Nazityskland, och Finland lyckats undvika att bli ockuperat av Sovjetunionen efter ett blodigt försvarskrig. Valet 1968 hölls en månad efter att Sovjetunionen invaderat Prag och krossat demokratirörelsen i Tjeckoslovakien. Ett annat mer närliggande exempel skulle kunna vara när den ekonomiska finanskrisen med början 2008 opinionsmässigt stärkte regeringen Reinfeldt och indirekt bidrog till Alliansens valseger i riksdagsvalet 2010. Från år 2008 till valet två år senare gick det ledande regeringspartiet Moderaterna fram med nära tio procentenheter i opinionsmätningarna.[1]

En motsvarande snabb opinionseffekt har vi sett för de regerande Socialdemokraterna som en följd av coronapandemin våren 2020. Från februari till maj ökade stödet för S med mellan fem och nio procentenheter i olika opinionsmätningar.[2]

En inte särskilt originell hypotes är att olika kriser inte bara stärker stödet för regeringsmakten, utan också tilltron till mycken annan offentlig verksamhet. Människor backar upp och hoppas och tror mer på allt som kan hjälpa när det

Holmberg, Sören (2021). Ökad uppskattning av offentlig verksamhet pandemiåret 2020. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

verkligen krisar. SOM-institutets mätningar av institutsförtroende ger ett tydligt stöd åt en sådan hypotes. Mellan 2019 och 2020 steg förtroendet för sjutton av tjugoen studerade samhällsinstitutioner – mest för riksdagen och regeringen, men också för polisen, sjukvården, riksbanken, grundskolan, försvaret, kommunstyrelserna och kungahuset (Andersson & Martinsson, 2021).

När vi i detta sammanhang kommer att pröva hypotesen utgår vi inte från förtroendemätningar gällande offentlig verksamhet. Förtroendestudier betonar det känslomässigt affektiva. Istället fokuserar vi på mätningar som riktar in sig mer på det kognitiva och vad som konkret görs, på det som i amerikansk forskning kallas *Job Performance* – verksamhetskvalitet på svenska. Vi kommer använda material från forskningsprojektet Kvalitet i offentlig verksamhet (KOV). Det startade 2010 som ett samarbetsprojekt mellan SOM-institutet och Statskontoret (Johansson & Holmberg, 2011). Målsättningen är att långsiktigt genomföra mätningar av svenska folkets bedömningar av hur olika myndigheter/verksamheter fungerar. I SOM-undersökningen 2020 ingår tio myndigheter och tre regionala/kommunala verksamheter.

Tanken är att systematiskt mäta de svarandes kännedom och värderingar av offentlig verksamhet. För att nå det syftet används följande enkätfrågor: ”Hur anser du att följande myndigheter sköter sina uppgifter?” respektive ”Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där Du bor?”. Frågorna har sju svarsalternativ. Fem där svarspersonerna kan betygsätta hur de tycker myndigheterna/verksamheterna fungerar från mycket eller ganska bra, över varken bra eller dåligt, till ganska eller mycket dåligt. Övriga två svarsalternativ ger de svarande möjlighet att uppge brist på kännedom eller frånvaro av åsikt. Därmed får vi användbara mått på vad som kan benämnas verksamhetskännedom. Marknadsekonomer talar om varumärkeskännedom, amerikanska opinionsforskare om *Name Recognition*.

Ökad uppskattning pandemiåret 2020

Enligt krishypotesen, som vi formulerade ovan, kommer uppslutningen kring offentlig verksamhet att öka när pandemin drabbar Sverige under år 2020. Konkret i vårt fall betyder det att svenska folket skall bedöma offentlig verksamhet mer positivt – kanske delvis som ett slags önsketänkande. Man vill och hoppas att myndigheter/verksamheter skall fungera bra nu när det krisar. Hypotesen om ökad uppslutning gäller främst för pandemibekämpningens frontinstitutioner, som till exempel Folkhälsomyndigheten, Socialstyrelsen, MSB och sjukvården.

Resultaten i tabell 1 ger ett starkt stöd åt krishypotesen. När det gäller kännedom är sjukvården och Folkhälsomyndigheten tillsammans med Polisen bland de allra mest kända med kännedomsresultat över 90 procent. De flesta av de undersökta myndigheterna/verksamheterna är ungefär lika kända som tidigare. Dock de som ökat mest i kännedom är Socialstyrelsen och MSB. Folkhälsomyndigheten (FHM)

har tidigare inte ingått i SOM-institutets undersökningar. Men om FHM hade gjort det är det ingen vågad gissning att myndigheten ökat mest av alla i kännedom. De mycket frekventa och TV-sända presskonferenserna har gjort FHM, Socialstyrelsen och MSB mycket välkända. Folkhälsomyndighetens Anders Tegnell har blivit en av Sveriges mest kända personer.

Tabell 1 Offentlig verksamhet: Grad av kännedom och betyg på arbetet, 2019–2020 (procent, betygsbalans)

	Andel som uppger sig känna till och avger ett betyg		Betyg på arbetet: Andel bra resp. dåligt		Betygs-balans
Myndighet/verksamhet	2019	2020	2019	2020	2020
Myndigheter					
Folkhälsomyndigheten	-	93	-	72/7	+65
Skatteverket	84	87	59/5	60/6	+54
Polisen	95	96	62/17	65/15	+50
Trafikverket	77	78	38/14	45/11	+34
Socialstyrelsen	63	71	22/17	34/4	+20
MSB	54*	59	24/9*	29/10	+19
Spelinspektionen	-	49	-	15/16	-1
Försäkringskassan	81	81	22/40	26/37	-11
Migrationsverket	77	81	12/47	15/44	-29
Arbetsförmedlingen	70	73	11/45	11/44	-33
Verksamheter					
Sjukvården	97	95	46/34	58/21	+37
Grundskolan	74	68	38/20	40/14	+26
Äldrevården	71**	69	27/27**	29/26	+3

Kommentar: Frågan lyder '*Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?*' respektive '*Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i den region eller kommun där du bor?*'. Svarsalternativen är: '*Känner inte till myndigheten (verksamheten)*', '*Mycket bra*', '*Ganska bra*', '*Varken bra eller dåligt*', '*Ganska dåligt*', '*Mycket dåligt*' samt '*Ingen uppfattning*'. Betygsbalansen visar andelen bra-svar minus andelen dåligt-svar bland samtliga svarspersoner (cirka 1 600 år 2019 och 1 800 år 2020). Benämningen äldreomsorgen användes i den nationella SOM-undersökningen 2019.

*Resultat från den nationella SOM-undersökningen 2017, ** Resultat från den nationella SOM-undersökningen 2018

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2020.

När det gäller krishypotesens centrala tes att uppskattning av offentlig verksamhet skall öka, stämmer den för samtliga studerade myndigheter/verksamheter, med ett möjligt undantag för Skatteverket där den mycket höga positiva betygsbalansen är densamma 2020 som 2019 (+54); alltså en oförändrat mycket hög uppskattning. För övriga myndigheter/verksamheter förstärks den positiva betygsbalansen pandemiåret 2020 – mest tydligt för Sjukvården (från +12 till +37) och Socialstyrelsen (från +5

till +20), mindre så för MSB (från +15 till +19). För Folkhälsomyndigheten, med rekordhöga betygsbalansen +65 år 2020, vet vi inte hur mycket uppskattningen ökade eftersom FHM inte ingått i våra mätningar tidigare.

Politiserade bedömningar trots allt

Kristid eller inte – offentlig verksamhet skall vara ideologiskt neutral och utan partipolitisk inverkan. Och den skall därtill uppfattas så av medborgarna. Om det inte är fallet har vi möjligen saker som inte fungerar. Finns det politiska grupperingar som är tydligt mer nöjda eller missnöjda än de flestas bedömning kan det tyda på verksamhetsproblem. Inte nödvändigtvis på myndighetssidan. Politiska grupper som gör avvikande bedömningar kanske avger ”överdrivet” politiserade och ej evidensgrundade betyg. Men oavsett, bra är det inte. Myndighetsutövning i Sverige skall vara opartisk. Och av alla *uppfattas* fungera opartiskt.

När SOM-institutets betygsmätningar av offentlig verksamhet inleddes för tio år sedan uppfattade svenska folket med olika ideologisk eller partipolitisk hemvist mycket små skillnader i hur olika myndigheter införde sitt arbete (Holmberg, 2015). Myndighetssverige sågs som i huvudsak politiskt neutralt. Bedömningarna var inte alls eller mycket svagt färgade av ideologiska eller partipolitiska faktorer.

Men så är det inte längre sedan fyra-fem år. Värderingen av hur offentlig verksamhet fungerar i Sverige har blivit påtagligt mer politiserad bland allmänheten. Bedömningarna har blivit mer partipolitiserade och mer ideologiskt polariserade (Holmberg, 2020). Frågan är om coronakrisen 2020 bromsade denna utveckling, och kanske avpolitiserade svenska folkets värderingar av hur offentlig sektor fungerar. En hypotes skulle kunna vara att det förstärkta stödet för regeringen och den åtminstone initialt rådande borgfreden har lett till mindre ideologiskt och partipolitiskt influerade bedömningar av myndighetssverige pandemiåret 2020. Och då speciellt när det gäller bedömningarna av myndigheterna längst fram i kampen mot Covid 19 – Folkhälsomyndigheten, MSB och Socialstyrelsen (Holmberg & Weissenbilder, 2021).

Resultaten i tabell 2 grusar den förhoppningen – eller mer neutralt uttryckt – ger inget stöd åt hypotesen. I SOM-undersökningen hösten 2020 uppvisar personer med en ideologisk vänsterposition en genomsnittlig betygsbalans på +23, att jämföra med +12 för svarande som ser sig som ideologiskt till höger – en differens på elva enheter. Motsvarande skillnad var endast en (1) enhet i mätningen 2015. Något ovälkommet har hänt. Svensk offentlig förvaltning har börjat värderas med ideologiska glasögon påsatta. Skillnaden i genomsnittlig bedömning av myndighetssverige mellan personer med vänster- respektive högerideologisk lutning har varit klart högre än tidigare sedan år 2016 med differenser i betygsbalansen på 13, 16, 11, 9 och 11 enheter.

Differensen har alla år visat att vänsterpersoner gör mer positiva bedömningar än högerpersoner.

Tabell 2 Betygsbalans (bra – dåligt) för FHMs, MSBs, Socialstyrelsens och Sjukvårdens verksamhet efter vänster-högerideologi och partisympati, 2020 (betygsbalans)

	Folkhälso-myndigheten	Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)	Socialstyrelsen	Sjukvården
Vänster	+76	+30	+30	+35
Varken vänster eller höger	+60	+19	+20	+34
Höger	+60	+10	+11	+37
V	+75	+21	+17	+22
S	+78	+32	+34	+47
MP	+82	+42	+33	+45
C	+80	+28	+37	+34
L	+75	+16	+18	+53
KD	+59	+11	+10	+39
M	+66	+14	+13	+42
SD	+34	-2	+7	+19
Samtliga	+65	+19	+20	+37

Kommentar: Se tabell 1 för frågeformuleringar och definition av betygsbalans. Samtliga svarspersoner ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner är cirka 1 800. Vänster-högerindelningen bygger på en självklassificeringsfråga. Partitillhörigheten gäller ”bästa parti.”

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Om vi koncentrerar oss på FHM, MSB och Socialstyrelsen visar resultaten på tydlig ideologisk influens på värderingarna. Alla tre får mer positiva bedömningar till vänster än till höger (se tabell 2). Och skillnaden är i samtliga fall större än den genomsnittliga för alla studerade myndigheter/verksamheter. Exempelvis Folkhälsomyndigheten får en positiv betygsbalans på +76 bland svenska till vänster mot +60 bland personer ideologiskt till höger, en differens på sexton enheter. Motsvarande skillnad är tjugo respektive nitton enheter för MSB och Socialstyrelsen. I samtliga tre fall en större ideologiskt färgad bedömningsskillnad mellan vänster och höger än genomsnittet för alla undersökta myndigheter/verksamheter pandemiåret 2020. Det genomsnittet är elva enheter. Borgfreden har med andra ord inte hindrat eller minskat det nya fenomenet att bedöma myndighetssverige med ideologiskt färgade glasögon. Och det gäller alltså snarare i högre än i mindre grad för coronakampens frontmyndigheter Folkhälsomyndigheten, MSB och Socialstyrelsen.

Mer tillfredställande är det då att svenska folkets värdering av hur sjukvården fungerat 2020 är övervägande mycket positiv, och mer positiv än vi uppmätt tidigare år ända tillbaka till mätstarten 2010 – och att omdömena inte är ideologiskt

influerade. Vänster- och högerpersoner har i allt väsentligt lika positiva uppfattningar av hur bra sjukvården sköter sin uppgift.[3]

Med tanke på att personer med skiljaktig vänster-högerideologi tenderar att bedöma offentlig verksamhet olika är det inte förvånande att också människors partisympatier har ett samband med hur myndigheters arbete betygsätts (se tabell 2). Regeringspartiernas (S/MP) anhängare är mest positiva, följda av sympatisörerna till regeringens stödpartier (C/L). Klart mindre positiva är väljare som stödjer KD och M, men också V-sympatisörer. Mest kritiska är SD-väljare, allra mest till Migrationsverket.[4] När det gäller bedömningen av Folkhälsomyndigheten är alla partiers väljare övervägande positiva, mest tydligt V, S, MP, C, L-anhängare med betygsbalanser mellan +75 till +82. Sympatisörer till KD (+59) och M (+66) är något mindre entusiastiska medan SD-väljare är tydligt minst positiva (+34).

En detaljstudie av hur Sveriges tre största partiers anhängare har betygsatt myndigheterna genom åren visar hur bedömningarna har blivit mer politiserade. Skillnaden i genomsnittsbetyg mellan Socialdemokraternas och Moderaternas väljare var endast två enheter i SOM-mätningen 2013. Den differensen har ökat påtagligt i senare års undersökningar. I den senaste år 2020 är skillnaden tjugotre enheter. S- och M-väljare bedömer idag offentlig verksamhet mycket olika – S-väljare mer positivt, M-väljare mer negativt. Den typen av politiserade värderingar gjordes inte för sex–sju år sedan. Då uppfattades offentlig verksamhet mindre partipolitiserat. Sveriges två hittillsvarande regeringsbärande partier S och M har idag sympatisörer som i ökande utsträckning gör olika bedömningar av hur myndigheter fungerar.

Lägg därtill att Sveriges tredje största parti SD har anhängare som mycket tydligt är de som är allra mest negativa till hur myndigheter/verksamheter sköter sina arbeten. Skillnaden i genomsnittsbedömningar mellan hur S- och SD-väljare uppfattar att myndighetssverige sköter sig har hela tiden varit stor, men är ökande från tjugosju enheter 2013 till fyrtio år 2020. Gapet mellan hur S- och SD-sympatisörer betygsätter offentlig verksamhet växer. Motsvarande differens mellan hur M- och SD-väljare värderar myndighetssveriges arbete är mindre och har dessutom minskat något under senare år – från nitton enheter 2013 och tjugoen år 2017 till sjutton enheter 2020.[5]

Socialdemokraternas väljare värderar i ökande utsträckning offentlig verksamhet annorlunda än Moderata och Sverigedemokratiska väljare, som i sin tur uppvisar en tilltagande samsyn i hur myndighetssverige fungerar. Blocktillhörighet färgar av sig på hur myndigheter/verksamheter bedöms. Och det är normativt inte en önskvärd utveckling. Så bör det inte vara i ett välfungerande samhälle. Politisering och polarisering skall inte råda när medborgare värderar hur myndigheter fungerar (Oscarsson m.fl., 2021). Det offentliga skall fungera opartiskt och inte bedömas olika beroende på medborgarnas ideologi eller partipolitiska hemvist.

Mer politiserade myndighetsbedömningar pandemiåret 2020 – inte mindre

Utifrån kommande kriser brukar leda till ett ökat stöd för sittande regering. Och så skedde också i Sverige pandemiåret 2020. Även ledande offentlig verksamhet fick erfara ett ökat opinionsstöd. Folkhälsomyndigheten kunde noteras för ett rekordhögt positivt omdöme från svenska folket. Detsamma gäller sjukvården.

Men allt är inte bra. Offentlig verksamhet skall vara väldig och uppfattas som oväldig. Det slås fast i vår grundlag. Myndigheter skall ”beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet (Regeringsformen 1:9). Mot denna bakgrund är det problematiskt att vi ser tydliga tecken på en ökad politisering i hur svenska folket bedömer offentlig förvaltning. Personer ideologiskt till vänster respektive till höger gör idag mer olika bedömningar än för bara fem–sex år sedan. Vänsterlutande väljare ser en bättre fungerande offentlig sektor än högerlutande väljare. På liknande sätt värderar S-anhängare myndighetssverige mer positivt än M- och SD-väljare. Denna politisering av bedömningen av myndighetssverige har tilltagit under senare år, inklusive under pandemiåret 2020. De politiserade bedömningarna drabbade även coronakampens frontmyndigheter som Folkhälsomyndigheten. FHMs insatser får övervägande höga överbetyg i alla politiska läger, men tydligt mest så till vänster bland V/S/MP/C/L-anhängare än till höger bland sympatisörer till KD/M/SD. Den pandemiska borgfreden 2020 hindrade eller bromsade inte den nya tendensen att bedöma svensk offentlig verksamhet med ideologiska och partipolitiska glasögon. En icke önskvärd utveckling mot en ökad politisering och polarisering av myndighetssverige.

Noter

1 I augusti 2008 hade M 21,3 procent i Novus. I valet 2010 fick M 30,1 procent. I SCB/PSU hade M 22,4 procent i maj 2008. I Demoskop noterades M för 21,9 procent i maj 2008. Sifo hade 22,1 procent för M i maj 2008 och 22,2 procent i augusti 2008. Se Wikipedia Opinionsundersökningar inför riksdagsvalet 2010.

2 Sifo från 23,6 till 31,7 (+8,1 pe); Novus från 23,2 till 31,5 (+8,3 pe); IPSOS från 22 till 31 (+9 pe); Demoskop från 24,7 till 30,1 (+5,4 pe); Sentio från 21,5 till 28,2 (+6,7 pe); SCB/PSU från november 2019 26,7 till maj 2020 33,7 (+7,0 pe).

3 Uppskattningen av Sjukvården har uppvisat en tydlig nedåtgående betygsbalans sedan mätningarnas startår 2010 – från +33 till +12 år 2019. Resultatet +37 pandemiåret 2020 representerar ett rekordbra utfall och en mycket stor uppgång jämfört med 2019. Se vidare Holmberg 2020.

4 De olika partisympatisörernas genomsnittliga betygsbalans för de tretton myndigheter/verksamheter som studerades 2020 är som följare med samtliga

svarspersoner som procentbas: MP +35, S +30, C +27, L +26, KD +15, M+13, V +10, SD -1. SD-anhängares betygsbalans för Migrationsverket är -57.

5 Resultaten för jämförelsen mellan hur S-, M- och SD-sympatisörer genomsnittligt bedömer myndigheter/verksamheter åren 2013–2020 har genomförts bland svarspersoner med kännedom om de olika myndigheterna och verksamheterna. Se vidare Holmberg 2020.

Referenser

Andersson, Ulrika och Johan Martinsson (2021). *Svenska trender 1986–2020*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Erlanger, Steven (16 april 2020). Popular Support Lifts Leaders Everywhere. It May Not Last. *New York Times.*

Holmberg, Sören (2015). Mycket höga krav på offentlig verksamhet. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2020). Partipolitisk splittring i bedömningen av kvaliteten på offentlig verksamhet. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Marcus Weissenbilder (2021). *Svenska folket betygsätter offentlig förvaltning.* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Johansson, Susanne & Sören Holmberg (2010). Kvalitet på offentlig verksamhet. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens* ö. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Mueller, John (1970). Presidential Popularity from Trump to Johnson. *American Political Science Review*, 64: 18–34.

Oscarsson, Henrik, Bergman, Torbjörn, Bergström, Annika & Johan Hellström (2021). *Polarisering i Sverige*. Stockholm: SNS, Demokratirådets rapport 2021.

Wikipedia (2020). *Opinionsundersökningar inför riksdagsvalet i Sverige 2010*. Hämtad 2021-04-08 från https://sv.wikipedia.org/wiki/Opinionsunders%C3%B6kningar_inf%C3%B6r_riksdagsvalet_i_Sverige_2010

ETT SVENSKT VINTERMORD FÅR EN UPPLÖSNING?

MEDBORGARE OCH POLITIKER OM NEDLÄGGNINGEN AV PALMEUTREDNINGEN OCH UTPEKANDET AV SKANDIAMANNEN

FELIX ANDERSSON, DANIEL BRODÉN
OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning
Ett nationellt trauma som pågått i 34 år, tre månader och tio dagar skulle få en upplösning den 10 juni 2020. Förundersökningsledaren Krister Petersson förklarade vid en presskonferens att det var dags att avsluta utredningen av mordet på statsminister Olof Palme. Samtidigt pekade Petersson ut en skäligen misstänkt gärningsman. I det här kapitlet studerar vi i vilken utsträckning som utpekandet av den så kallade Skandiamannen var trovärdigt enligt det svenska folket och hur stor uppslutningen är kring nedläggningsbeslutet av utredningen. Vi gör det genom att fråga både medborgare och politiker om vad de anser om beslutet och utpekandet. Resultaten visar att svenskarna är beredda att gå vidare. Det anses rätt att avsluta utredningen – även om det är få som tror att Skandiamannen faktiskt var gärningsmannen.

Den 10 juni 2020 lades utredningen av mordet på statsminister Olof Palme ner. Palmeåklagaren Krister Petersson motiverade beslutet med att den enligt utredningen misstänkte mördaren, Stig Engström, var avliden. Det fanns därför inte något skäl att fortsätta jakten på gärningsmannen.

Titeln på det här kapitlet är inspirerad av essän ”Ett svenskt vintermord” från 1992, där författaren Per Olov Enquist skriver om det svenska folkets djupgående önskan att ”finna en förklaring till det som hände den där februarinatten 1986, inte nödvändigtvis vem som sköt, men en förklaring, ett slags sammanhang, något som fick det att hänga ihop” (1992:178). Mordet på Olof Palme har ibland beskrivits som ett nationellt trauma. Det oerhörda i att statsministern skjutits ihjäl på öppen gata ledde till en massiv medierapportering. Men mordet kantades av magra fakta och en uppsjö av misstankar, inklusive Boforsspår, Sydafrikaspår, polisspår och så vidare – ”spår” som i bästa fall var spaningsuppslag. Samtidigt utvecklades alla misstag och skandaler som kantade polisarbetet till en segdragen följetong. Inte minst Ebbe Carlsson-affären bidrog till att politisera utredningen med tv-sända förhör från Konstitutionsutskottet och såväl statsråd som höga polischefer dömdes eller fick avgå.[1]

Andersson, Felix, Brodén, Daniel & Öhberg, Patrik (2021). Ett svenskt vintermord får en upplösning? Medborgare och politiker om nedläggningen av Palmeutredningen och utpekandet av Skandiamannen. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?).* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Innebär nu nedläggningsbeslutet att historien om Palmemordet fått en mördare och ett tillfredsställande slut? För att så ska vara fallet bör det svenska folket dela Palmeåklagarens uppfattning. I det här kapitlet ska vi därför närmare studera i vilken utsträckning som det råder konsensus om det var ett rimligt beslut att avsluta utredningen och om utpekandet av Stig Engström, även kallad Skandiamannen, som den sannolike gärningsmannen uppfattats som trovärdigt. Genom att redovisa vad både politiker och medborgare anser om saken, får vi en indikation på om Palmemordet är något som svenskarna kan lägga bakom sig.

Många gärningsmän

Att Stig Engström skulle vara Olof Palmes mördare presenterades för en bredare allmänhet i majnumret av magasinet *Filter* 2018. Omslaget utropade: ”LÖSNINGEN Gärningsmannen Motivet Vapnet”. Artikeln skrevs av journalisten Thomas Pettersson, som utvecklade resonemanget i boken *Den osannolike mördaren* (2018). Men, som Pettersson själv framhöll, var han inte först att aktualisera Engström som en möjlig mördare. Tidigare hade Lars Larsson i *Nationens fiende* (2016) argumenterat för att Engström passade in bättre som gärningsman än som vittne på mordplatsen, men boken gavs ut på eget förlag och rönte ingen stor uppmärksamhet. Innan dess hade privatspanaren Sven Anér publicerat en kritisk intervju med Engström (1998) och dennes status som vittne hade ibland diskuterats på diskussionsforum på internet. I Anders Jallais thrillerroman *Landsförrädaren* (2011) – som skildrar Palmemordet i relation till den så kallade Stay-Behind-rörelsen – figurerade även Engström i fiktionaliserad form som gärningsman (för en översikt över Engström i medierna, se Gustavsson, 2020; se också Deland, 2016 om Stay-Behind).

Samtidigt var det knappast första gången som polis och media med till synes stor säkerhet pekat ut en gärningsman för Palmemordet. Den förste spaningsledaren Hans Holmér uttalade sig i tv-programmet *Magasinet* (1986–12–09) att han med ”95-procentig” säkerhet visste att den kurdiska organisationen PKK låg bakom mordet. Efter en misslyckad razzia (”Operation Alpha”) mot PKK blev Holmér avsatt. Likväl framhärdade Holmér riktigheten i sina anklagelser, bland annat i boken *Olof Palme är skjuten!* 1988.

Den förste person som häktades som misstänkt för mordet var Victor Gunnarsson (i medierna benämnd som ”33-åringen”), vilket skedde redan i mars 1986. Dock släpptes Gunnarsson ganska snart och det råder idag någorlunda konsensus om att han hade alibi (Gunnarsson avled 1993). Liksom i fallet med Stig Engström finns böcker om Gunnarssons eventuella roll som gärningsman. Denne själv skrev under pseudonym *Jag och Palmemordet* (1988) som pläderade för att han var utsatt för ett rättsövergrepp. Börje Wingren, kriminalinspektören som höll i de omdiskuterade förhören, pekade i sin tur ut honom i *Han sköt Olof Palme* (1993).

Som bekant blev Christer Pettersson åtalad för mordet och fälldes i tingsrätten 1989, men friades i hovrätten samma år. Efter hovrättsdomen dröjde frågan om

Petterssons eventuella skuld kvar. I samband med resningsbegäran, som avslogs, till Högsta domstolen skrev den tidigare biträdande spaningsledaren Ingemar Krusell *Palmemordets nakna fakta* (1998), som redogjorde för sakskälen för misstankarna. Då det begav sig tycks föreställningen att Pettersson faktiskt sköt Palme varit ganska utbredd. Så sent som 2010 behandlade i alla fall journalisten Hans Hederberg honom med självklarhet som skyldig i essäboken *Offret och gärningsmannen*. Även statsvetaren Erik Åsard gjorde i princip samma sak i *Det dunkelt tänkta: Konspirationsteorier om morden på John F Kennedy och Olof Palme* (2006).

Åsard analyserar i sin bok konspirationsteorier om Palmemordet. Samtidigt som han kritiserar sakligheten i vidlyftiga teorier som torgförts av privatspanare, ska man ha i åtanke att Palmemordslitteraturen är brokig och skriven av alltifrån okända författare, som publicerat på eget förlag, till erkända, prisbelönta journalister. Likaså har en viktig aspekt av denna litteratur varit den kritiska granskningen av polisutredningarna. Redan 1987 skärskådande journalisten Thomas Kanger polisarbetet i *Mordet på Olof Palme: Utredning på villospår*. Parallellt har rapporter av Juristkommissionen (SOU 1987:14) och en parlamentarisk kommission (1988:18) synat brister i polisens arbete, särskilt under Hans Holmérs tid som spaningsledare (se även Hansén & Hagström, 2004). *Granskningskommissionens betänkande: Brottsutredningen efter mordet på Olof Palme* (SOU 1999:88), som är den mest systematiska genomgången av uppslagen och åtgärderna i mordutredningen, förstärkte den svidande kritiken om denna undermålighet. Stig Engström togs dock inte upp i det drygt tusensidiga betänkandet och många kritiska röster, däribland Granskningskommissionens Inga-Britt Ahlenius, hävdar att utpekandet av honom brister i substans och rättssäkerhet (*DN* 2021-02-28).

Frågorna som ska få ett svar

Turerna och utpekandena av olika gärningsmän har som synes varit många. Men till slut ansåg alltså Palmeutredarna sig ha hittat en sannolik gärningsman. Frågan är då om detta övertygat det svenska folket.

För att studera svenska folkets uppfattningar om nedläggningen av Palmeutredningen och utpekandet av Skandiamannen som skäligen misstänkt gärningsman används två frågor från den nationella SOM-undersökningen 2020. Den första frågan handlar om beslutet att lägga ner förundersökningen om mordet och löd: ”Utredningen av mordet på Olof Palme har lagts ner. Anser du att beslutet är riktigt?”. Den andra frågan om utpekandet av Skandiamannen som skäligen misstänkt gärningsman löd ”Skandiamannen har pekats ut som skäligen misstänkt gärningsman för mordet på Olof Palme. Anser du att utpekandet är trovärdigt?”. Båda frågorna erbjöd svarsalternativen ”Ja”, ”Nej” och ”Vet ej”.

Den nationella SOM-undersökningen 2020 sammanföll med den femtonde undersökningen i SOM-institutets politikerpanel, vilket erbjuder unika möjligheter att jämföra medborgares och politikers uppfattningar kring frågorna om

Palmeutredningen och Skandiamannen under samma tidsperiod. Politikerpanelen är en webbpanel bestående av cirka 3000 svenska politiker på kommunal, regional och nationell nivå, som några gånger per år svarar på frågor om det svenska samhället. I Politikerpanelen hösten 2020 deltog 1659 politiker, som också fick besvara de två frågorna om nedläggningen av Palmeutredningen och utpekandet av Skandiamannen. För politikerna erbjöd frågan om nedläggningen av Palmeutredningen svarsalternativen ”Ja” och ”Nej”. Frågan om trovärdigheten i utpekandet av Skandiamannen erbjöd, liksom för medborgarna, svarsalternativen ”Ja”, ”Nej” och ”Vet ej”.

Figur 1 Medborgare och politikers uppfattningar om huruvida det var riktigt att lägga ner förundersökningen om mordet på Olof Palme, 2020 (procent)

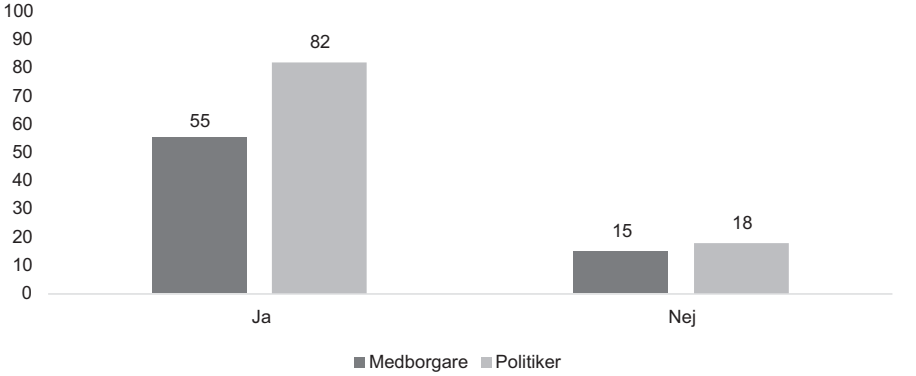

Kommentar: Frågan lyder ’*Utredningen av mordet på Olof Palme har lagts ner. Anser du att beslutet är riktigt?*’. Svarsalternativen lyder ’*Ja*’, ’*Nej*’ samt ’*Vet ej*’. Figuren redovisar andelen medborgare och politiker som svarade ’ja’ respektive ’nej’. Det sistnämnda alternativet fanns endast med för medborgare. Antalet medborgare som besvarade frågan: 1 848. Antalet politiker som besvarade frågan: 1 583.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020 och SOM-institutets Politikerpanel, omgång 15.

Uppfattningar om nedläggningen av Palmeutredningen

Vi börjar med frågan om riktigheten i att lägga ner förundersökningen om Palmemordet. Figur 1 redovisar resultatet på frågan uppdelat på medborgare och politiker. Resultaten visar sammantaget ett brett stöd för beslutet att lägga ner Palmeutredningen bland både medborgare och politiker. En knapp majoritet, 55 procent av medborgarna, menar att nedläggningen av utredningen var rätt beslut. Politikerna är däremot desto säkrare i sin ståndpunkt. Hela 82 procent av politikerna tycker att nedläggningen av Palmeutredningen var riktig. En minoritet, 15 procent av medborgarna respektive 18 procent av politikerna, tycker däremot att

beslutet var felaktigt. Skillnaden i stödet mellan medborgare och politiker att lägga ner utredningen är statistiskt säkerställd. Den stora skillnaden mellan medborgare och politiker i synen på riktigheten i förundersökningsledarens beslut är noterbar, men bör samtidigt tolkas med försiktighet.[2] Samsynen mellan medborgare och politiker är desto större bland de som tyckte att det var felaktigt att lägga ner Palmeutredningen. De som tyckte nedläggningen var felaktig utgör dock en liten minoritet bland såväl väljare som politiker.

Tabell 1 visar resultatet på samma fråga, men nu nedbrutet på medborgares val av bästa parti samt politikers partitillhörighet. Även nedbrutet på partinivå noteras stora skillnader mellan väljare och valda. För samtliga partier är politikerna i betydligt större utsträckning mer tillfreds med beslutet att lägga ner Palmeutredningen jämfört med väljarna. Anhängare till de tre rödgröna partierna (Socialdemokraterna, Vänsterpartiet, Miljöpartiet) samt Centerpartiet är mindre nöjda med beslutet än anhängare till de tre övriga forna allianspartierna är. Sverigedemokratiska sympatisörer ligger någonstans mitt emellan. Bland politikerna ser det emellertid annorlunda ut.

Bland de valda är det politiker från Sverigedemokraterna och Vänsterpartiet som är minst nöjda med nedläggningen av Palmeutredningen. Politiker från Centerpartiet och Liberalerna, tillsammans med miljöpartister och moderater, uttrycker störst sympati med beslutet. Åsiktsöverensstämmelsen mellan medborgare och politiker skiljer sig därutöver en del. Politiker från Liberalerna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna ligger närmast sina väljare i frågan, medan skillnaderna är som störst mellan socialdemokrater, centerpartister och miljöpartister.

Tabell 1 Andelen medborgare och politiker som tyckte det var riktigt att lägga ner förundersökningen om mordet på Olof Palme, uppdelat på partival/partitillhörighet, 2020 (procent)

		V	S	C	L	M	KD	MP	SD
Ja	Medborgare	49	49	57	75	64	67	48	60
	Politiker	73	79	90	84	89	78	83	72
Nej	Medborgare	18	18	13	7	13	7	14	17
	Politiker	27	21	10	16	11	22	17	28

Kommentar: Frågan lyder '*Utredningen av mordet på Olof Palme har lagts ner. Anser du att beslutet är riktigt?*'. Svarsalternativen lyder '*Ja*', '*Nej*' samt '*Vet ej*'. Det sistnämnda alternativet fanns endast med för medborgare. I tabellen redovisas andelen medborgare och politiker som svarade 'Ja' respektive 'Nej'. Frågan om partitillhörighet lyder '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*' (medborgare) och '*Vilket parti tillhör du?*' (politiker). Antalet medborgare som besvarade frågan: 1 848. Antalet politiker som besvarade frågan: 1 583. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020 och SOM-institutets Politikerpanel, omgång 15.

Givet Olof Palmes partitillhörighet är det särskilt intressant att notera socialdemokraters inställning. Som tidigare lyfts fram är socialdemokratiska anhängare tillsammans med andra rödgröna partianhängare de minst nöjda med nedläggningen av utredningen. Men bland politikerna sticker inte socialdemokrater ut i någon särskild riktning. Nästan en majoritet av socialdemokratiska väljare (49 procent) och en klar majoritet (79 procent) av socialdemokratiska politiker stöder beslutet att lägga ner Palmeutredningen.

Figur 2 Medborgare och politikers uppfattningar om huruvida utpekandet av Skandiamannen som skäligen misstänkt gärningsman var trovärdigt, 2020 (procent)

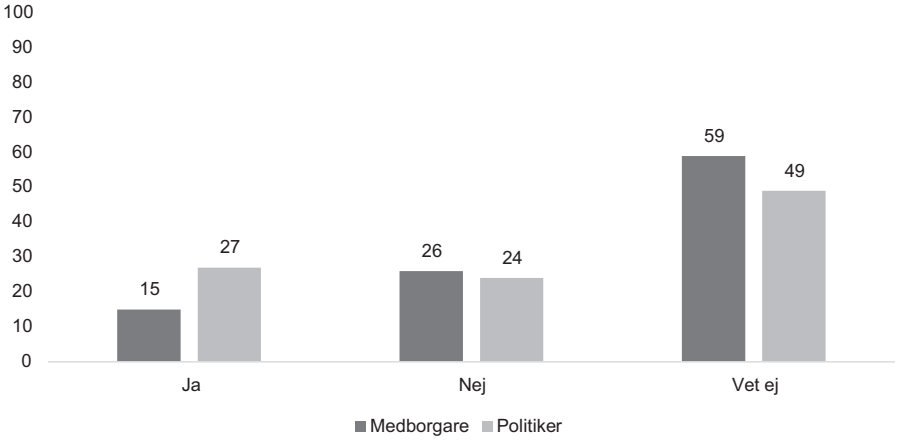

Kommentar: Frågan lyder '*Skandiamannen har pekats ut som skäligen misstänkt gärningsman för mordet på Olof Palme. Anser du att utpekandet är trovärdigt?*'. Svarsalternativen lyder '*Ja*', '*Nej*' samt '*Vet ej*'. Antalet medborgare som besvarade frågan: 1 851. Antalet politiker som besvarade frågan: 1 594.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020 och SOM-institutets Politikerpanel, omgång 15.

Utpekandet av Skandiamannen

Den andra frågan i fokus för kapitlet rör uppfattningarna om trovärdigheten i utpekandet av Skandiamannen som skäligen misstänkt för mordet på Olof Palme. Figur 2 presenterar medborgares och politikers svar på den frågan. Resultatet ger vid hand att varken medborgare eller politiker finner utpekandet av Skandiamannen som övertygande. Endast 15 procent av medborgarna och 27 procent av politikerna anser att utpekandet av Skandiamannen är trovärdigt. Också denna skillnad mellan medborgare och politiker är statistiskt säkerställd. Samtidigt är det heller inte så många som anser att utpekandet är felaktigt. Runt en fjärdedel (26 procent av medborgarna respektive 24 procent av politikerna) anser att utpekandet saknar

trovärdighet. Det stora flertalet är emellertid osäkra. 59 procent av medborgarna och 49 procent av politikerna svarar ”Vet ej” när de ombes ta ställning till trovärdigheten i utpekandet av Skandiamannen. Politikerna är något mer benägna att acceptera utpekandet av Skandiamannen och mindre osäkra kring utpekandet än medborgarna. Resultatet lämnar emellertid smalt med utrymme för uppfattningen att Palmeutredningens slutsatser enligt svenska folket utgör lösningen på mordfallet. De flesta svenskar, såväl medborgare som politiker, är tveksamma till eller avfärdar utpekandet av Skandiamannen som skäligen misstänkt gärningsman.

Vid en blick på resultaten nedbrutet på parti i tabell 2 framträder i huvudsak samma bild. I samtliga partier (utom Liberalerna) är politikerna mer benägna att se utpekandet av Skandiamannen som trovärdigt än vad respektive partiväljare är. Liksom på frågan om riktigheten i att lägga ner utredningen är politiker från de tre rödgröna partierna mer välvilligt inställda än sina väljare till utpekandet av Skandiamannen. Borgerliga politiker och sverigedemokrater, liksom deras väljare, är dock mer skeptiska till utpekandet av Skandiamannen. Bland nej-sägarna sticker sverigedemokrater ut. 40 procent av sverigedemokratiska sympatisörer och 48 procent av sverigedemokratiska politiker anser att utpekandet av Skandiamannen inte är trovärdigt. Det är med god marginal den största siffran bland nej-svaren hos såväl väljare som politiker. Bland de som svarat ”Vet ej” upprepas mönstret från figur 2. Politiker uttrycker en lägre grad av osäkerhet kring Skandiamannens skuld än medborgare – undantaget Centerpartiet, som är det enda parti där fler politiker än väljare svarar ”Vet ej”.

Tabell 2 Medborgare och politikers uppfattningar om huruvida utpekandet av Skandiamannen som skäligen misstänkt gärningsman var trovärdigt, uppdelat på parti, 2020 (procent)

		V	S	C	L	M	KD	MP	SD
Ja	Medborgare	15	18	18	29	14	19	11	11
	Politiker	31	34	21	28	20	24	35	13
Nej	Medborgare	24	21	25	18	29	26	20	40
	Politiker	25	17	17	26	32	31	16	48
Vet ej	Medborgare	61	61	57	53	57	56	69	49
	Politiker	44	49	62	46	48	45	49	39

Kommentar: Frågan lyder ’*Skandiamannen har pekats ut som skäligen misstänkt gärningsman för mordet på Olof Palme. Anser du att utpekandet är trovärdigt?*’. Svarsalternativen lyder ’*Ja*’, ’*Nej*’ samt ’*Vet ej*’. Frågan om partitillhörighet lyder ’*Vilket parti tycker du bäst om idag?*’ (medborgare) och ’*Vilket parti tillhör du?*’ (politiker). Antalet medborgare som besvarade frågan: 1 851. Antalet politiker som besvarade frågan: 1 594. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020 och SOM-institutets Politikerpanel, omgång 15.

Utifrån de svar på frågorna som redovisats ovan, finns det skäl att påstå att medborgarna accepterar Palmeutredningens slutsatser? En indikation på att befolkningen anser Palmemordet avklarat och därmed har gått vidare skulle vara om svenska folket svarade ”Ja” på både frågan om beslutet om att lägga ner Palmeutredningen och frågan om utpekandet av Skandiamannen var trovärdigt.

Tabell 3 är en matris som visar andelen medborgare och politiker som svarat antingen ”Ja” eller ”Nej” på båda frågorna om att lägga utredningen samt att utpekandet var trovärdigt. Resultatet understryker att en stor del av väljar- och politikerkåren inte betraktar Palmeutredningens slutsatser som slutgiltiga. En fjärdedel (25 procent) av politikerna och endast 12 procent av medborgarna menar att det var riktigt att lägga ner utredningen och att utpekandet av Skandiamannen var trovärdigt. Det ska emellertid jämföras med att endast 9 procent av medborgarna och 9 procent av politikerna menar att det var fel att lägga ner utredningen och att utpekandet av Skandiamannen saknade trovärdighet. Det kan vara värt att nämna att den största gruppen utgörs av de osäkra (finns ej med i tabellen). De som svarade ”Vet ej” på de bägge frågorna utgör en dryg fjärdedel (26 procent) av svenskarna.

Tabell 3 Medborgares och politikers uppfattningar om riktigheten att lägga ner Palmeutredningen och trovärdigheten i utpekandet av Skandiamannen som skäligen misstänkt gärningsman, 2020 (procent)

	Medborgare	Politiker
Rätt att lägga ner utredningen + Utpekandet av Skandiamannen trovärdigt	12	25
Fel att lägga ner utredningen + Utpekandet av Skandiamannen ej trovärdigt	9	9

Kommentar: Frågorna lyder ’*Utredningen av mordet på Olof Palme har lagts ner. Anser du att beslutet är riktigt?*’ och ’*Skandiamannen har pekats ut som skäligen misstänkt gärningsman för mordet på Olof Palme. Anser du att utpekandet är trovärdigt?*’. Svarsalternativen lyder ’*Ja*’, ’*Nej*’ samt ’*Vet ej*’. De två svarskombinationerna i tabellen utgörs av svaren på de två frågorna. ’Rätt att lägga ner utredningen’ innebär svar ’ja’ på frågan ’Utredningen av mordet på Olof Palme har lagts ner. Anser du att beslutet är riktigt?’, medan ’Fel att lägga ner utredningen’ innebär svar ’nej’ på samma fråga. ’Utpekandet av Skandiamannen trovärdigt’ innebär svar ’ja’ på frågan ’Skandiamannen har pekats ut som skäligen misstänkt gärningsman för mordet på Olof Palme. Anser du att utpekandet är trovärdigt?’ medan ’Utpekandet av Skandiamannen ej trovärdigt’ innebär svar ’nej’ eller på samma fråga. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020 och SOM-institutets Politikerpanel, omgång 15.

Den sammantagna bilden av uppfattningarna om Palmeutredningens slutsatser som lyfts fram i detta kapitel visar att medborgarna, men framför allt politikerna, gör bedömningen att nedläggningen av mordutredningen var riktig. Men hos både medborgare och politiker är tveksamheten samtidigt stor kring utpekandet av Skandiamannen som skäligen misstänkt gärningsman.

Dags att gå vidare?

Titeln på kapitlet är alltså inspirerad av en essä, i vilken Per Olov Enquist skrev om det svenska folkets behov av att finna någon sorts förklaring till varför Olof Palme sköts ihjäl på öppen gata. ”Fallet med den mördade svenske statsministern kommer aldrig att lösas”, skriver Enquist bryskt, men hävdar samtidigt att det viktigaste kanske inte var ”vad som hänt, utan hur vi behandlar händelsen i våra drömmar och myter” (1992:178).[3]

Efter att i detta kapitel studerat vad svenska politiker och medborgare anser i saken, kan vi konstatera att trots Palmeutredarnas utpekande av Stig Engström är en majoritet tveksam till att mordet fått en trovärdig mördare. Med största sannolikhet är det långt ifrån slut på skriverier om Palmemordet. Man kan jämföra med hur Inga-Britt Ahlenius från den tidigare Granskningskommissionen och andra initierade bedömare pläderat för att Palmeutredningen bör återupptas eftersom Krister Petersson och spaningsledningen aldrig tycks ha grundligt utrett uppslag som pekade i andra riktningar än mot en ensam mördare, däribland ”förekomsten av personer utrustade med walkie-talkier runt mordplatsen, möjliga internationella kopplingar och nätverk med anknytning till militära kretsar eller hemlig statlig verksamhet” (*DN* 2021-02-28). Samtidigt pekar vår undersökning mot att svenska folkets behov av förklaringar av mordet på det hela taget verkar ha försvagats. I alla fall anser de flesta svenskar idag, såväl medborgare som politiker, att det, trots allt, var rätt att lägga ner Palmeutredningen.

Noter

1 För den som är intresserad så skrevs ett SOM-kapitel om vilka det var som tittade på KU-förhören och vilka deras bestående intryck var efter TV-sändningarna (Johansson, 1989).

2 Knappt en tredjedel, 30 procent, av medborgarna valde ”Vet ej”-alternativet, ett alternativ som politikerna inte erbjöds.

3 Det kan noteras att Enquist ändå kände sig nödgad att i förbifarten påpeka att Ebbe Carlsson ”kanske hade något” (1992:177).

Källor

Anér, Sven (1998). *Cover-up: Palmemordet*. Göteborg: Kärret

Ahlenius, Inga-Britt m.fl. (2021). Riksåklagaren måste återuppta Palmeutredningen. *Dagens Nyheter* (28/2).

Deland, Mats (2016). Det hemliga kriget i Sverige. I Daniele Ganser *Natos hemliga arméer: Operation Gladio och terrorismen i västeuropa*. Stockholm: Karneval.

Enquist, Per Olov (1992). *Kartritarna*. Stockholm: Norstedts.

Gunnarsson, Victor (1998, under pseudonym med Jan Olof Ekholm). *Jag och Palmemordet*. Solna: Lettura.

Gustavsson, Klas (2020). Medierna och Skandiamannen, *Dagens arena* (10/6). https://www.dagensarena.se/essa/medierna-och-skandiamannen/

Hansén, Dan & Ahn-Za Hagström (2004). *I krisen prövas ordningsmakten: Sex fallstudier av extraordinära händelser där det svenska rättssamhället har satts på prov*. Stockholm: Jure.

Hederberg, Hans (2010). *Offret och gärningsmannen: En essä om mordet på Olof Palme*. Stockholm: Atlantis.

Holmér, Hans (1988). *Olof Palme är skjuten!* Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Jallai, Anders (2011). *Landsförrädaren*. Stockholm: Lindh & Co.

Johansson, Folke (1989). KU-utfrågningarna i TV. I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Åttiotal*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.

Larsson, Lars (2016): *Nationens fiende: Om mordet på Olof Palme*. Books on demand.

Kanger, Thomas (1987). *Mordet på Olof Palme: Utredning på villospår*. Stockholm: Ordfront.

Krusell, Ingemar (1998). *Palmemordets nakna fakta*. Stockholm: Fischer & Co.

Lindberg, Stefan (2016). *Nätterna på Mon Chéri*. Stockholm: Bonnier.

Pettersson, Thomas (2018). Palmemordet: Den osannolike mördaren. *Filter*, nr 62.

—— (2018). *Den osannolike mördaren: Skandiamannen och mordet på Olof Palme*. Stockholm: Offside press.

SOU 1987:14. *Juristkommissionens rapport om händelserna efter mordet på statsminister Olof Palme*.

SOU 1988:18. *Parlamentariska kommissionen med anledning av mordet på Olof Palme*.

SOU 1999:88. *Granskningskommissionens betänkande: Brottsutredningen efter mordet på Olof Palme*.

Åsard, Erik (2006). *Det dunkelt tänkta: Konspirationsteorier om morden på John F Kennedy och Olof Palme*. Stockholm: Ordfront.

DET KALLA KRIGETS ÅTERKOMST? FRÅN OSANNOLIKHET TILL TÄNKBAR HOTBILD

JOAKIM BERNDTSSON, ULF BJERELD OCH KARL YDÉN

Sammanfattning
Den försvarspolitiska debatten har under 2020 präglats av partipolitisk enighet om att det svenska försvaret behöver ökade resurser. Svenskarnas stöd för ett starkt militärt försvar är fortsatt starkt liksom viljan att bibehålla eller höja nivån på försvarsutgifterna. Avseende ett svenskt Nato-medlemskap är opinionen fortsatt splittrad där väljarna i huvudsak intar samma ståndpunkt som sina respektive partier. Svenskarnas förtroende för försvaret ökar en aning, och förefaller vara i en positiv långtidstrend. Medborgarna anser en rad tänkbara uppgifter till försvaret vara viktiga, inklusive att bistå polisen i insatser mot grov kriminalitet. Överlag visar resultaten på ett starkt opinionsstöd för den förda försvarspolitiken.

I januari 2021 lanserade Försvarsmakten en serie informationsfilmer med namnet ”När kriget kommer”. Trots att titeln anknöt till ”Om kriget kommer”, det informationshäfte som distribuerades till svenska hushåll under det kalla kriget (fram till 1983), hade den förmodligen varit otänkbar som myndighetskommunikation för bara några år sedan. Under en relativt lång period har det uppfattats kontroversiellt att uttala sig om militära hot mot Sverige. Dåvarande arméchefen Anders Brännströms uttalande ”vi kan vara i krig inom några år” i januari 2016 skapade tidningsrubriker och höjde snabbt temperaturen i försvarspolitiken (Haddad, 2016). Formuleringar kring militära hot skapar även nu partipolitisk debatt. Den tidigare formuleringen – att ett militärt angrepp mot Sverige är ”osannolikt” – har omprövats till förmån för formuleringen ”ett väpnat angrepp mot Sverige kan inte uteslutas” (Försvarsberedningen, 2019:8; Regeringens prop. 2020/21:30). Den senare formuleringen kan uppfattas som att hotbilden mot Sverige har ökat. Regeringen valde emellertid att i 2021 års Utrikesdeklaration inte använda denna nya formulering, vilket i riksdagsdebatten föranledde kritik från Moderaterna och Centerpartiet.

Vid sidan av debatten om de eventuella militära hotens karaktär råder det samtidigt bred partipolitisk enighet om behovet av kraftiga förstärkningar av det militära försvaret. Regeringen kom hösten 2020 tillsammans med Centerpartiet och Liberalerna överens om ett tillskott till försvaret under de närmaste åren på 13 miljarder kronor. Parallellt med förstärkta resurser till det militära försvaret (och

Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Ydén, Karl (2021). Det kalla krigets återkomst? Från osannolikhet till tänkbar hotbild. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

en mindre satsning på det civila försvaret) ser vi också en ”återterritorialisering” av försvarspolitiken där värnandet av Sveriges territorium blir en starkare prioriterad uppgift för det svenska försvaret, samtidigt som betydelsen av Sveriges deltagande i internationella insatser tonas ned. Även värnplikten har återaktiverats (2017). De senaste årens SOM-undersökningar har indikerat att den svenska folkopinionen bejakar dessa förändringar, som i stora drag utgör en återgång till i sammanhanget mer kända positioner än inriktningen mot en internationellt verksam militär expeditionskår med yrkessoldater. Det finns ett tydligt folkligt stöd för ett starkt militärt försvar inriktat mot försvar av Sverige och fredsbevarande utlandsuppdrag samt för återaktivering av värnplikt. Svenskarnas förtroende för försvaret har under senare år ökat relativt kraftigt efter att ha försvagats under åren med ”Afghanistandoktrinen” och inaktiverad värnplikt (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2020).

Förändringen av den svenska försvarspolitiken sker i en europeisk kontext. Det politiska landskapet i Europa har förskjutits från ett nära samarbete mellan EU:s medlemsstater till ökat fokus på gränskontroller och där Storbritannien i och med Brexit lämnat unionen. Nationalismen har återkommit som en politisk kraft och nationalkonservativa partier har skördat framgångar. Covid19-pandemin har ytterligare stärkt fokus på den enskilda nationalstatens rätt att kontrollera sina gränser.

I Sverige har den försvars- och säkerhetspolitiska debatten under det senaste året präglats av en låg konfliktnivå. Vid sidan av en debatt om hur mycket de svenska försvarsanslagen bör höjas och huruvida försvarsminister Peter Hultqvist till riksdagen givit ofullständig information om kostnadsutvecklingen har det emellertid också börjat synas små tecken till intensifierad debatt om Sveriges förhållningssätt till Nato. Tillsammans med Sverigedemokraterna har de fyra borgerliga partierna i riksdagen röstat igenom ett tillkännagivande där regeringen uppmanas att uttala en så kallad Nato-option. En sådan option innebär inte att Sverige söker medlemskap i Nato, men att Sverige – på samma sätt som Finland – deklarerar att man upprätthåller möjligheten att söka medlemskap (Riksdagens protokoll, 2020/21:54). Utrikesminister Ann Linde betonar istället att det är regeringen som slår fast Sveriges säkerhetspolitiska linje och att en så kallad Nato-option inte är aktuell. Det pågår således ett slags krypskyttekrig mellan regeringen och delar av oppositionen i dessa frågor. Men hittills har partierna avhållit sig från att blåsa till öppen strid. Det är inte så oväntat – i svensk politik finns en tradition att undvika öppna konflikter om utrikes- och säkerhetspolitiken (Bjereld, 2017).

I detta kapitel studerar vi om och i så fall på vilket sätt debatten om en förändrad militär hotbild och den partipolitiska enigheten om mer pengar till det militära försvaret har påverkat den svenska opinionen i säkerhetspolitiska och försvarspolitiska frågor. Har till exempel motståndet mot ett svenskt Nato-medlemskap ökat eller minskat? Är förtroendet för det svenska försvaret och stödet för förstärkta resurser till försvaret orubbat? Vilka uppgifter vill den svenska allmänheten att försvaret prioriterar? Den övergripande frågeställningen kretsar kring om svenska

folkets stöd för den nuvarande svenska försvars- och säkerhetspolitiken är lika starkt som tidigare.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap, 1994–2020 (procent, opinionsbalans)

År	Ganska bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra/ dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Antal svar	Opinions-balans	Andel positiva
1994	5	10	37	24	24	100	1 607	-33	15
1995	7	11	36	18	28	100	1 687	-28	18
1996	6	14	35	20	25	100	1 609	-25	20
1997	8	15	39	17	21	100	1 589	-15	23
1998	9	13	35	18	25	100	1 636	-21	22
1999	8	11	34	23	24	100	1 537	-28	19
2000	9	15	31	19	26	100	1 565	-21	24
2001	9	13	29	19	30	100	1 596	-27	22
2002	8	14	37	20	21	100	1 631	-19	22
2003	8	14	34	20	24	100	1 681	-22	22
2004	6	14	33	21	26	100	1 664	-27	20
2005	9	13	32	21	25	100	1 612	-24	22
2006	7	15	32	22	24	100	1 522	-24	22
2007	5	14	36	22	23	100	1 562	-26	19
2008	8	16	34	20	22	100	1 522	-18	24
2009	9	13	37	18	23	100	1 503	-19	22
2010	6	12	35	22	25	100	1 539	-29	18
2011	5	14	37	20	24	100	1 460	-25	19
2012	6	12	38	19	25	100	1 445	-26	18
2013	12	17	37	15	19	100	1 557	-5	29
2014	13	18	32	16	21	100	1 634	-6	31
2015	17	21	31	12	19	100	1 481	+7	38
2016	14	19	35	14	18	100	2 980	+1	33
2017	13	16	39	16	16	100	1 693	-3	29
2018	10	19	38	14	19	100	1 697	-4	29
2019	13	16	38	15	18	100	1 563	-4	29
2020	10	17	41	16	16	100	1 721	-5	27

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör söka medlemskap i Nato.*' Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett mycket eller ganska bra förslag minus andelen som tycker att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och –100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994–2020.

Inställningen till ett svenskt Nato-medlemskap

Varje år sedan 1994 har SOM-institutet undersökt svenska folkets inställning till Nato-medlemskap. Fram till och med år 2012 var opinionsläget i frågan stabil – andelen som ansåg att Sverige inte skulle söka medlemskap i Nato var två till tre gånger så stor som andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om medlemskap. Men år 2013 förändrades opinionen: Nato-motståndet minskade och andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om Nato-medlemskap ökade. Sedan några år tillbaka är grupperna som förespråkar respektive avfärdar ett svenskt Nato-medlemskap ungefär lika stora.

Hur har då Nato-opinionen förändrats under det senaste året? Har den breda partipolitiska enigheten om kraftigt höjda försvarsanslag och den ökade betoningen på ett starkt territorialförsvar ökat eller minskat stödet för ett svenskt Nato-medlemskap? Tabell 1 redovisar svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994–2020.

Resultaten i tabell 1 visar att opinionsläget i Nato-frågan är fortsatt stabilt. Nato-motståndarna är något fler än Nato-anhängarna, men skillnaden är liten. Andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato uppgår 2020 till 27 procent, vilket är en minskning med två procentenheter jämfört med föregående år. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag uppgår till 32 procent, jämfört med 33 procent 2019. Andelen som anser att förslaget varken är bra eller dåligt uppgår till 41 procent, vilket innebär en liten ökning från 38 procent hösten 2019.

Förändringarna är små. Vi kan ändå notera att andelen som anser att Sverige ska söka medlemskap i Nato – 27 procent – är den minsta sedan 2012 då andelen uppgick till 18 procent. Andelen som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato – 41 procent – är däremot den största sedan mätningarna påbörjades 1994. Den stora andelen som inte vill ta ställning kan ses som ett uttryck för att Nato-frågan inte har legat särskilt högt upp på den politiska dagordningen under de senaste åren.

Kvinnor är, liksom tidigare år, mer negativt inställda till ett svenskt Nato-medlemskap än vad män är. Bland kvinnor anser 20 procent att det är ett bra förslag att Sverige ansöker om Nato-medlemskap, medan 31 procent anser att det är ett dåligt förslag. Bland män anser 34 procent att det är ett bra förslag, medan 33 procent anser att det är ett dåligt förslag. Andelen kvinnor som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 49 procent, medan motsvarande andel bland männen uppgår till 33 procent. Åsiktsskillnader mellan olika åldersgrupper är mycket små.

Hur överensstämmer då de politiska partiernas ställningstaganden med de egna sympatisörernas? Tabell 2 visar den svenska Nato-opinionen efter partisympati under åren 2010–2020.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap efter partisympati. Andel som anser att förslaget är mycket eller ganska bra, 2010–2020 (procent)

Parti-sympati	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
V	6	11	1	6	12	8	9	10	6	8	12
S	9	11	12	20	22	22	20	16	17	17	17
C	18	16	21	28	34	52	35	29	31	25	19
L	24	30	25	41	50	57	51	36	44	41	39
M	28	31	29	43	47	60	49	50	46	46	42
KD	20	13	22	42	46	54	49	32	43	41	42
MP	8	11	4	16	13	16	13	15	14	17	12
SD	22	13	19	42	38	49	45	44	40	40	41

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör söka medlemskap i Nato*.' Tabellen redovisar andelen svarande som svarat '*mycket bra*' eller '*ganska bra*'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2020.

Resultaten visar att Nato-opinionen till viss del följer blockpolitiken. Nato-motståndet är fortfarande störst bland vänsterpartister, miljöpartister och socialdemokrater. Nato-motståndet är minst bland moderater, kristdemokrater, Sverigedemokrater och liberaler. Men bland centerpartister är Nato-motståndarna klart fler än Nato-anhängarna, 30 mot 19 procent. Det är också i Centerpartiet som flest osäkra sympatisörerna återfinns, då hela 51 procent anser att det varken är ett bra eller dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato. Sverigedemokraterna är motståndare till svenskt Nato-medlemskap. Av partiets sympatisörer anser emellertid 41 procent att Sverige bör söka medlemskap i Nato, medan endast 23 procent anser att Sverige inte bör söka medlemskap. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att när resultaten bryts ner på enskilda partier blir antalet svarspersoner ibland mycket litet, i synnerhet för de mindre partierna.

Tänkbart vore att inställningen till ett svenskt Nato-medlemskap skulle bli alltmer positiv ju mindre förtroende den svarande har för det svenska försvaret. Tidigare undersökningar (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2019) har dock visat att relationen varit den omvända – ett större förtroende för försvaret har istället sammanhängt med en positiv inställning till ett svenskt Nato-medlemskap. Hur har då förtroendet för försvaret utvecklats sedan den förra nationella SOM-undersökningen?

Förtroendet för försvaret

Sedan 2016 har förtroendet för försvaret stärkts för varje år och den positiva trenden fortsätter. Försvarets förtroendebalans – alltså andelen med stort förtroende

minus andelen med litet förtroende – är +30 i 2020 års mätning (en ökning från +25 i 2019 års mätning) vilket är försvarets högsta förtroendebalans någonsin i den nationella SOM-undersökningens historia (d.v.s. sedan 1986). Även om försvaret de senaste åren noterat endast mindre uppgångar i förtroendebalansen bekräftas en positiv trend som utgör ett definitivt brott med den långa period under 2000-talets inledning då försvarets förtroendebalans i regel låg nära noll eller till och med långt under nollstrecket. I figur 1 nedan redovisas förtroendet för försvaret samt för polisen och domstolarna (d.v.s. de andra myndigheter som också lyder direkt under regeringen). Som tidigare berörts i SOM-sammanhang (t.ex. Ydén & Berndtsson, 2012) så tenderar polisens respektive försvarets historiska upp-/nedgångar i förtroendebalans att följa varandra relativt väl.

Figur 1 Förtroende för försvaret, domstolarna och polisen, 1986–2020 (balansmått)

Kommentar: Frågan lyder '*Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?*'. Svarsalternativen är '*mycket stort förtroende*'; '*ganska stort förtroende*'; '*varken stort eller litet förtroende*'; '*ganska litet förtroende*' samt '*mycket litet förtroende*'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Förtroendebalansen avser andelen med mycket eller ganska stort förtroende minus andelen med ganska eller mycket litet förtroende.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2020.

I 2020 års undersökning uppger 46 procent ett mycket eller ett ganska stort förtroende för försvaret (en uppgång från 42 procent i 2019 års undersökning) medan 16 procent uppger mycket eller ganska litet förtroende (aningen ned från 17 procent i 2019 års undersökning). En skillnad i försvarsförtroende mellan kvinnor och män

kvarstår men minskar något. Bland kvinnor var försvarets förtroendebalans +33 (upp från +31 i 2019 års mätning) och bland män +25 (en uppgång från +16). Avseende åldersgrupper så har förtroendet för försvaret ökat i dem alla, men stora skillnader kvarstår. I den yngsta gruppen (18–49 år) är förtroendebalansen +47 (upp från +37 i 2019 års mätning) medan i den äldsta gruppen (65–85 år) är förtroendebalansen +16 (upp från +13 i 2019 års mätning).

Tabell 3 Förtroende för försvaret efter kön, ålder och partisympati, 2020 (procent, balansmått)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svarande	Förtroende-balans bland dem med åsikt	(Förtroende-balans, extra undersökning 2020*)
Samtliga	14	32	38	11	5	100	1 755	+30	(+48)
Kön									
Kvinna	14	32	41	9	4	100	909	+33	(+51)
Man	14	32	35	15	5	100	843	+25	(+43)
Ålder									
16–29 år	23	36	29	7	5	100	262	+47	(+56)
30–49 år	14	33	37	13	3	100	490	+31	(+52)
50–64 år	14	35	39	9	3	100	433	+37	(+49)
65–85 år	9	27	44	14	6	100	570	+16	(+38)
Partisympati									
V	9	25	48	9	9	100	160	+16	(+29)
S	16	33	42	7	2	100	457	+40	(+54)
C	12	34	43	10	1	100	143	+35	(+54)
L	18	33	36	10	3	100	67	+38	(+59)
M	13	36	35	13	3	100	317	+33	(+52)
KD	15	31	31	16	7	100	108	+23	(+56)
MP	15	36	31	14	4	100	84	+33	(+49)
SD	9	28	35	20	8	100	218	+9	(+30)

Kommentar: Frågan lyder '*Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?*'. Svarsalternativen är '*mycket stort förtroende*'; '*ganska stort förtroende*'; '*varken stort eller litet förtroende*'; '*ganska litet förtroende*' samt '*mycket litet förtroende*'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan i den ordinarie undersökningen 2020. Förtroendebalansen avser andelen med mycket eller ganska stort förtroende minus andelen med ganska eller mycket litet förtroende. Siffror inom parentes anger förtroendebalans i SOM-undersökning om coronaviruset 2020.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020; * SOM-undersökning om coronaviruset 2020.

Allra störst förtroende för försvaret uppger sympatisörer till Socialdemokraterna: 49 procent av dem uppger mycket eller ganska stort förtroende, medan bara 9 procent uppger mycket eller ganska litet förtroende (således +40 i förtroendebalans).

Nästan lika stort förtroende för försvaret uppger Liberalernas sympatisörer med +38 i förtroendebalans, och strax under dem återfinns sympatisörer till Centerpartiet (+35 i förtroendebalans) och till Miljöpartiet respektive Moderaterna (båda med +33 i förtroendebalans). Det enda parti vars sympatisörer uppger ett mindre förtroende för försvaret i 2020 års mätning jämfört med 2019 är Kristdemokraterna. Bland KD-sympatisörer noteras en förtroendebalans på +22 (tydligt ned från +37 i 2019 års mätning). Förändringen bland KD-sympatisörerna består både i en mindre andel som uppger mycket eller ganska stort förtroende för försvaret (46 procent, ned från 55 procent föregående år) och en större andel som uppger mycket eller ganska litet förtroende (23 procent, upp från 18 procent föregående år). Vänsterpartiets sympatisörer noterar +16 i förtroendebalans (en uppgång från +8 i 2019 års mätning) medan Sverigedemokraternas sympatisörer noterar +9 i förtroendebalans (en uppgång från +5 i 2019 års mätning). 2020 års SOM-undersökning är den tredje i rad där försvaret noterar en positiv förtroendebalans bland SD-sympatisörer.

Möjligen finns ytterligare ledtrådar angående förtroendet för försvaret i resultaten från den extraundersökning som SOM-institutet genomförde under april-juni 2020 för att undersöka svenskarnas förtroende för myndigheter och institutioner under coronapandemin (se siffror inom parentes i tabell 3). I SOM-undersökningen om coronaviruset noterade Försvarsmakten hela +48 i förtroendebalans och det uppgivna förtroendet var större i alla kategorier, uppdelat på kön, ålder respektive partisympati. Extra stor förtroendeförändring jämfört med ordinarie nationella SOM-undersökningar uppvisade Kristdemokraternas sympatisörer, vars förtroendebalans var +56 (att jämföra med +22 i den nationella SOM-undersökningen). Men även bland flera andra partiers sympatisörer ligger förtroendet för försvaret tydligt högre i 2020 års SOM-undersökning om coronaviruset.

Hur kan dessa skillnader förstås? Ett rimligt antagande är att det uppgivna förtroendet i undersökningen om coronaviruset 2020 skiljer sig från det som uppmätts i de ordinarie nationella SOM-undersökningarna. Förtroende för samhällsinstitutioner sammanhänger med en rad faktorer och förtroendemåttet är erkänt komplext. Förtroende påverkas av hur viktig en institution uppfattas vara men även av hur väl/illa institutionen uppfattas fungera – sålunda blandas värdering av en institutions betydelse med utvärdering av dess funktion. Ett till exempel ”ganska litet förtroende” kan tolkas som att en institution uppfattas som inte särskilt viktig men dock fungerar någorlunda. En lika möjlig tolkning är att institutionen uppfattas vara mycket viktig men inte alls fungerar på ett bra sätt.

I den extra SOM-undersökningen om coronaviruset 2020 kan den militära förmågan tänkas ha tillmätts en mindre betydelse än normalt för vilket förtroende som uppgivits. Eftersom coronaviruset inte utgör ett militärt hot har förtroendet för försvaret sannolikt bedömts främst utifrån insatser relaterade till pandemin (se också Bengtsson, Brommesson & Edström, 2020). Antagandet skulle stödjas av

den generellt högre förtroendebalansen, och inte minst det stora förtroende som uppgivits av SD- respektive KD-sympatisörer. I resultaten från 2020 års ordinarie SOM-undersökning ser vi två saker. Dels ser vi att förtroendet för försvaret förvisso ökat bland sympatisörer till Sverigedemokraterna, men inte så kraftigt som i SOM-undersökningen om coronaviruset 2020. Dels ser vi att förtroendet för försvaret inte ökat bland sympatisörer till Kristdemokraterna, utan tvärtom minskat relativt kraftigt, d.v.s. tvärt emot noteringen i SOM-undersökningen om coronaviruset 2020.

Förtroendet för försvaret i SOM-undersökningen om coronaviruset 2020 jämfört med förtroendet i de ordinarie nationella SOM-undersökningarna anknyter till frågan om vilka av försvarets uppgifter som svenskarna anser viktiga. En av de uppgifter till försvaret som i regel noterar störst stöd är att bistå civila myndigheter vid krissituationer i Sverige, d.v.s. precis vad som varit fallet under Coronapandemin.

Försvarets uppgifter

Sedan 2011 har frågor om hur svenskarna ser på försvarets uppgifter funnits med i flera SOM-undersökningar. Under det senaste decenniet har en rad förändringar genomförts som kan tänkas påverka hur svenskarna värderar dessa uppgifter. Inte minst har det skett en förskjutning mot ökat fokus på det territoriella försvaret. I ljuset av vad som uppfattas vara en försämrad säkerhetssituation i Sveriges närområde har totalförsvarsplaneringen återupptagits (2015), värnplikten har återaktiverats (2017) och genom det senaste försvarsbeslutet (2020) inleds en omfattande ekonomisk satsning på både det militära och civila försvaret under perioden 2021–2025. Samtidigt har Sverige en lång historia av deltagande i bland annat FN:s fredsbevarande insatser. Visserligen är Sverige fortsatt engagerat i militära insatser utomlands, men i väsentligt mindre omfattning än tidigare. För närvarande tjänstgör enligt Försvarsmakten 305 personer i utlandstjänst, de flesta inom ramen för insatsen i Mali (Försvarsmakten, 28 februari 2021). Hur bedömer då svenskarna försvarets uppgifter och kan vi se någon förändring över tid?

Som framgår av tabell 4 anser en stor andel att försvaret av svenskt territorium, skydd av centrala samhällsfunktioner samt att bistå civila myndigheter vid krissituationer är viktiga uppgifter för Försvarsmakten. Här ser vi inte heller några större förändringar sedan mätningen 2015. Deltagande i fredsbevarande och humanitära insatser anses också viktiga, dock i något mindre utsträckning än de mer nationellt fokuserade uppgifterna. Här ser vi också en minskning i andelen som anger att dessa funktioner är viktiga eller mycket viktiga, särskilt när det gäller frågan om att delta i humanitära hjälpinsatser där opinionsbalansen förändrats från +86 till +76. Överlag verkar svenskarnas uppfattningar om försvarets uppgifter alltså vara i linje med ett ökat fokus på nationellt försvar.

För första gången ingår också frågan om att bistå polisen vid insatser mot grov kriminalitet. Försvarets medverkan i polisiära uppgifter är alltsedan Ådalshändel-

serna 1931 en känslig fråga i Sverige. Då sköts fem personer i samband med en arbetskonflikt ihjäl av militär som stod under polismans befäl. I dag förbjuder Förordningen om Försvarsmaktens stöd till civil verksamhet (2002:375) att militär personal sätts in vid händelser där man kan tvingas använda tvång eller våld mot enskilda. Däremot ger lagen om Försvarsmaktens stöd till polisen vid terrorismbekämpning (2002:343) polisen rätt att begära stöd från Försvarsmakten för att bekämpa terroristbrott. Tabell 4 visar att det finns ett stöd i opinionen för samverkan mellan polis och försvar i kampen mot grov brottslighet. Hela 78 procent av de svarande anser att det är en viktig uppgift för Försvarsmakten att bistå polisen vid insatser mot grov kriminalitet.

Tabell 4 Uppgifter för försvaret, 2015 och 2020 (procent, balansmått)

	Mycket viktig	Ganska viktig	Inte särskilt viktig	Inte alls viktig	Ingen upp-fattning	Summa procent	Opinions-balans (2015)
Försvara Sveriges gränser mot hot från andra länder	60	25	7	2	6	100	+82 (+84)
Skydda centrala samhälls-funktioner mot terrorangrepp	73	20	2	0	5	100	+96 (+96)
Genomföra operationer för att avsätta ledare i diktaturer	11	19	23	28	19	100	-26 (-25)
Hindra andra länders ledare från att använda våld mot protesterande medborgare	21	31	18	15	15	100	+24 (+22)
Delta i fredsbevarande operationer i FN:s regi	34	45	9	3	9	100	+72 (+78)
Delta i humanitära hjälp-insatser i andra länder	39	44	8	2	7	100	+76 (+86)
Bistå civila myndigheter vid krissituationer i Sverige	60	29	3	1	7	100	+92 (+92)
Bistå polisen vid insatser mot grov kriminalitet	54	24	8	6	8	100	+70 (---)

Kommentar: Frågan lyder '*Det har diskuterats vilka uppgifter den svenska försvarsmakten ska ha i framtiden. Hur viktiga anser du att nedanstående uppgifter är?*'. Svarsalternativen är '*mycket viktig*'; '*ganska viktig*'; '*inte särskilt viktig*'; '*inte alls viktig*' samt '*ingen uppfattning*'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Opinionsbalansen avser andelen som svarat mycket eller ganska viktigt minus andelen som svarat inte särskilt eller inte alls viktigt. Balansmåttet inkluderar endast svarande som uttryckt en åsikt i frågan. Totalt antal svarande varierar mellan 1 735–1 755.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2020.

Försvarsutgifterna

Det senaste försvarsbeslutet (2021–2025) innebär en omfattande ekonomisk satsning på det svenska militära försvaret; totalt ökar försvarsbudgeten med nästan 29 miljarder till 89 miljarder år 2025 (Regeringens proposition 2020/21:30: 91). Svenskarnas åsikter om försvarsutgifterna har varierat över tid, men från omkring 2013 har motståndet mot att minska försvarsutgifterna vuxit. Frågan om att minska försvarsutgifterna har funnits med i SOM-undersökningen de flesta år sedan mätningarna startade 1986.

Figur 2 Inställning till att minska försvarsutgifterna, 1986–2020 (procent)

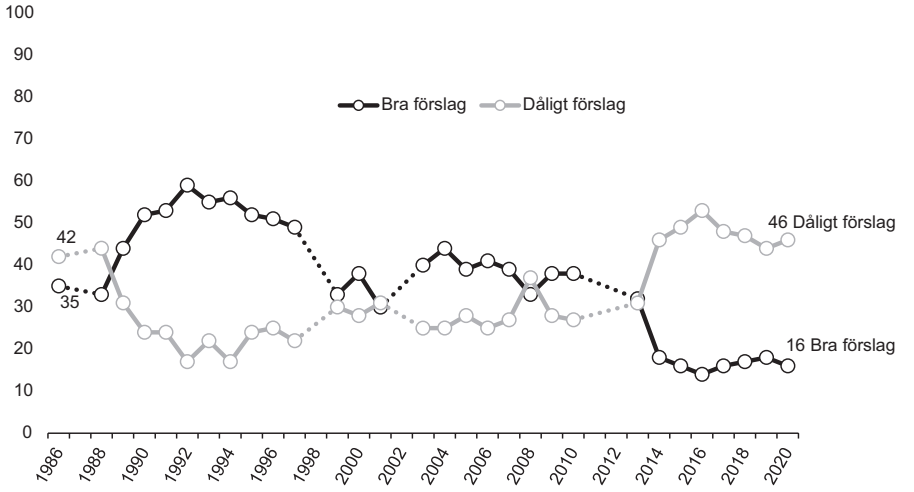

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Minska försvarsutgifterna.*' Svarsalternativen är *'mycket bra förslag', 'ganska bra förslag', 'varken bra eller dåligt förslag', 'ganska dåligt förslag'* samt *'mycket dåligt förslag'*. Bra förslag visar andel mycket och ganska bra förslag. Dåligt förslag visar andel ganska och mycket dåligt förslag. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2020.

I 2020 års mätning uppger 46 procent att förslaget ”minska försvarsutgifterna” är ganska eller mycket dåligt, medan 16 procent anser att förslaget är ganska eller mycket bra. I 2020 års mätning ställs också frågan om försvarsutgifterna på två sätt. För att undvika att frågans formulering påverkar svarsmönstren kompletteras frågan om att ”minska försvarsutgifterna” med en fråga om att ”öka försvarsutgifterna”. Tabell 5 nedan visar hur svarspersonerna ställer sig till att öka försvarsutgifterna.

Tabell 5 Inställning till att öka försvarsutgifterna, 2020 (procent, balansmått)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Balans-mått
Samtliga	12	25	41	13	9	100	1 730	+15
Kön								
Kvinna	9	20	49	14	8	100	891	+7
Man	14	30	33	13	10	100	836	+21
Ålder								
16–29 år	12	17	47	14	10	100	249	+5
30–49 år	11	25	42	14	8	100	488	+14
50–64 år	13	27	40	12	8	100	429	+20
65–85 år	11	25	39	15	10	100	564	+11
Partisympati								
V	8	12	43	13	24	100	160	-17
S	6	23	46	17	8	100	459	+4
C	4	23	50	15	8	100	142	+4
L	15	29	42	6	8	100	66	+30
M	15	37	32	11	5	100	319	+36
KD	14	36	32	11	7	100	106	+32
MP	4	11	46	21	18	100	85	-24
SD	23	26	36	9	6	100	215	+34

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Öka försvarsutgifterna*'. Svarsalternativen är 'mycket bra förslag'; 'ganska bra förslag'; 'varken bra eller dåligt förslag'; 'ganska dåligt förslag' samt 'mycket dåligt förslag'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Balansmåttet avser andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag minus andelen som svarat mycket eller ganska dåligt förslag. Balansmåttet inkluderar endast svarande som uttryckt en åsikt i frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Som framgår av tabellen finns det ett relativt starkt stöd för att öka försvarsutgifterna bland svenskarna; 37 procent anser att förslaget är bra eller mycket bra, medan 22 procent anser att förslaget är dåligt eller mycket dåligt. Vi kan vidare observera att kvinnor är mindre positiva till förslaget än män, samt att V- och MP-sympatisörer har störst andel negativt inställda. En rimlig slutsats är dock att stödet för att öka försvarsutgifterna (opinionsbalans +15) är svagare än motståndet avseende att minska dem (opinionsbalans -30). Vissa svarande är således ovilliga att minska försvarsutgifterna, men förespråkar därmed inte att samma utgifter skall öka. Det återstår att se om den nu inledda satsningen på försvaret kommer att leda till förändringar i svaren om försvarsutgifter i framtida SOM-undersökningar.

Slutord

I flera avseenden finns ett folkligt stöd för den nuvarande försvarspolitiska linjen med ett ökat fokus på försvaret av Sverige; något som vi också kunnat konstatera i tidigare undersökningar (Berndtsson, Bjereld & Ydén, 2019, 2020). De uppgifter som förknippas med nationellt försvar anses viktiga av en stor andel av svenskarna. Detta gäller både de uppgifter som rör det militära försvaret, men också uppgifter där Försvarsmakten ger stöd till samhället i andra situationer, inklusive att bistå polisen vid insatser mot grov kriminalitet. Förtroendet för försvaret fortsätter att växa något, och det finns ett visst stöd för förslaget att öka försvarsutgifterna – även om vi också noterar stora skillnader mellan olika grupper och partiers sympatisörer. Det senaste försvarsbeslutet innebär stora ekonomiska satsningar på det militära försvaret och på återuppbyggnaden av totalförsvaret, och det kan tänkas att inställningen till försvarets finansiering kan komma att förändras om andra ekonomiska satsningar uteblir eller blir mindre än förväntat. När det gäller Nato-frågan konstaterade vi inledningsvis att det finns en politisk debatt om Sveriges position och om en s.k. Nato-option. Någon sådan option finns inte i dagsläget, och vi kan inte heller se några större förändringar i opinionen om Nato. En stor andel (omkring 40 procent) av svenskarna anger att förslaget om ett svenskt Natomedlemskap är ”varken bra eller dåligt”, vilket i sin tur tyder på att den nuvarande debatten inte lyft frågan eller skapat väsentligt fler anhängare eller motståndare.

Avslutningsvis kan vi konstatera att stödet för den försvarspolitik som förs för närvarande är relativt starkt. De förändringar som genomförs påminner om en återgång till positioner och idéer som formade svensk försvarspolitik under det kalla kriget. Detta är i sin tur förankrat i en bred uppfattning om ett försämrat säkerhetsläge i vårt närområde. I ljuset av dessa bedömningar och återkommande uppmaningar om behovet av att förbereda för *om* – eller till och med *när* – kriget kommer är det knappast förvånande att stödet för ökade satsningar på det militära försvaret av Sverige är fortsatt starkt. Inför kommande valrörelse och riksdagsval (2022) blir det intressant att se vilken roll försvarsfrågorna får, och vilka förändringar ett eventuellt regeringsskifte kan komma att innebära.

Referenser

Bengtsson, Rikard, Brommesson, Douglas & Zigne Edström (2020). Civil beredskap i coronatider: Störst förtroende för staten och regionerna. *SOM-undersökningen om Coronaviruset, Rapport 8*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Karl Ydén (2020). Svensk försvarspolitik i ny terräng. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Karl Ydén (2019). Försvaret och geopolitikens återkomst. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Karl Ydén (2017). Tillbaka till framtiden? Svenskarnas syn på försvaret, värnplikten och Nato. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till.* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Bjereld, Ulf (2017). Utrikespolitisk opinion i Sverige. I Douglas Brommesson & Ann-Marie Ekengren (red) *Sverige i världen*. Malmö: Gleerups.

Försvarsberedningen (2019). *Värnkraft. Inriktningen av säkerhetspolitiken och utformningen av det militära försvaret 2021–2025*. Slutrapport från Försvarsberedningen. DS 2019:8.

Försvarsmakten (28 februari 2021). *Försvarsmakten utomlands*. Hämtad 23 mars 2021 från https://www.forsvarsmakten.se/sv/var-verksamhet/forsvarsmakten-utomlands/

Haddad, Prescilia (26 januari 2016). Arméchef: 'vi kan vara i krig om några år'. *Sveriges television*. Hämtad 11 april 2021 från: svt.se/nyheter/inrikes/armechef-vi-kan-vara-i-krig-om-nagra-ar

Regeringens proposition, (2020/21:34) Totalförsvaret 2021–2025.

Riksdagens protokoll (2020/21:54) Tisdag den 15 december.

Ydén, Karl & Joakim Berndtsson (2012). När kriget kommit – svenskarna och den nya försvarspolitiken. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

VILKA VAR DET SOM ÄNDRADE SIG OM FLYKTINGPOLITIKEN EFTER 2015?

MARIE DEMKER

Sammanfattning
Den svenska opinionen blev fram till 2015 i princip allt mindre restriktiv avseende invandring och flyktingmottagning. Sedan 2016 har emellertid opinionsläget blivit avsevärt mer restriktivt. Vilka är de grupper som ändrat sig mellan 2015 och 2020 och hur skall vi förstå bakgrunden till den förändringen? I det här kapitlet identifierar vi sympatisörer till Kristdemokraterna och Moderaterna som de partisympatisörer som ändrat sig mest. Vi konstaterar också att det i första hand är de med lägre utbildning som ändrat sig under tidsperioden. Det är i störst utsträckning personer över 50 år som har gått i mer restriktiv riktning. Högutbildade, yngre och personer till vänster i politiken har ändrat sig i betydligt mindre utsträckning än övriga och står kvar vid en mer generös hållning. Utrymmet för opinionsbildning till förmån för en mer generös invandringspolitik är trots det litet då de tre största partierna alla önskar se en ökad restriktivitet.

Motståndet bland svenskar mot att ta emot flyktingar ligger fortsatt på en hög nivå. Under hösten 2020 ansåg 59 procent av svenskarna att det var ett bra förslag att ta emot färre flyktingar och endast 19 procent såg det som ett dåligt förslag (figur 1). Skillnaden mellan 2019 och 2020 är försumbar, den avgörande förändringen i opinionen kring flyktingmottagande inträffade redan 2016. Från att den svenska befolkningen mitt under brinnande flyktingkris 2015 uppvisade det lägsta motståndet mot att ta emot flyktingar som uppmätts av SOM-institutet sedan 1990 steg motståndet redan 2016 kraftigt och har sedan dess ytterligare ökat för att idag ligga på samma nivåer som under tidigt 1990-tal. Men år 1993, då motståndet var lika stort som 2020, beviljade Sverige ca 90 000 uppehållstillstånd till flyktingar och deras anhöriga medan motsvarande grupp under 2020 utgjordes av ca 50 000 människor. De flyktingar som kom till Sverige i början av 1990-talet och fick uppehållstillstånd var till övervägande del människor som flydde från krigen på Balkan. Dagens uppehållstillstånd – som numera i huvudsak är tillfälliga och inte som på 1990-talet permanenta – ges istället till flyktingar från afrikanska länder och mellanöstern.

Men den stora förändringen i opinionen mellan 2015 och 2016, och det trendbrott som förändringen blev, utgör fortfarande en intressant forskningsfråga. I enlighet med tidigare forskning och teoretiska förutsägelser var det sannolikt de beslut i

Demker, Marie (2021). Vilka var det som ändrade sig om flyktingpolitiken efter 2015?. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

restriktiv riktning som togs under vintern 2015-2016 som påverkade opinionens ställningstaganden det påföljande året. (Demker & van der Meiden, 2016:203−204; Demker 2017:486−487; Odmalm & Demker, 2021; se även Pierson, 1993) Frågan kvarstår ändå, vilka grupper är det som ändrat sig? Kan förändringen knytas till partipolitiska, ideologiska eller socio-ekonomiska faktorer? I så fall, hur ser det mönstret ut? Det är de övergripande forskningsfrågorna för det här kapitlet. Jag kommer att jämföra opinionsläget inom olika grupper vid olika tidpunkter för att utröna om det är vissa grupper som i större utsträckning än andra har ändrat uppfattning. I det syftet kommer jag att använda mig av specifika enkätfrågor som ställts i SOM-undersökningen om svensk flyktingpolitik men också av motsvarande frågor om arbetskraftsinvandring, mångkulturalitet och intresse för flyktingpolitik.

Figur 1 Andel som anser det vara ett bra respektive dåligt förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige, 1990–2020 (procent)

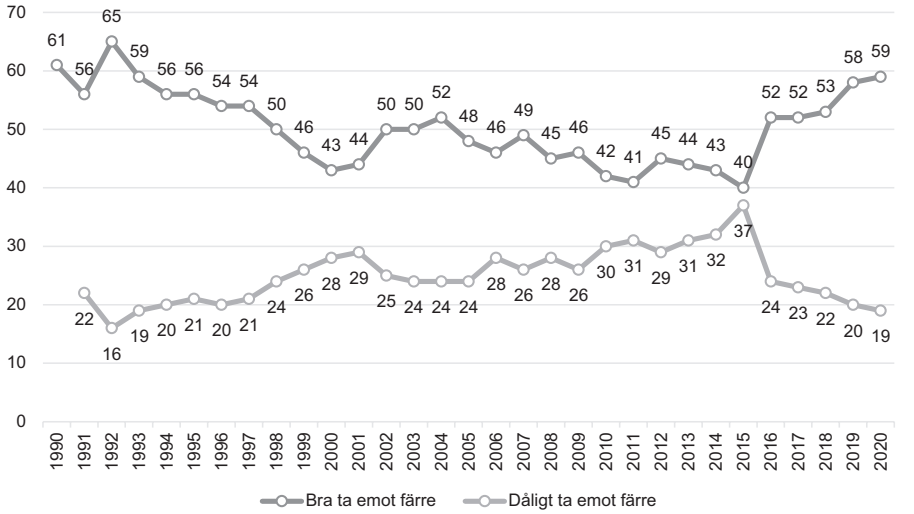

***Kommentar**:* Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Ta emot färre flyktingar i Sverige*' och svarsalternativen var '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande varierar mellan 1 512 och 7 130.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2020.

Flyktingmottagning

Sedan länge är frågan om flyktingmottagning en partipolariserad fråga. Moderata sympatisörer var under 1990- och 2000-talet de mest restriktiva ifråga om

flyktingmottagning. Men sedan Sverigedemokraterna kom in i riksdagen 2010 och därefter ökat kraftigt i opinionen är det numera den gruppen sympatisörer som är de mest restriktiva. Moderata sympatisörer har under en följd av år varit de näst mest restriktiva medan sympatisörer till Miljöpartiet och Vänsterpartiet varit de minst restriktiva. I undersökningen 2020 är det dock Kristdemokraternas sympatisörer som är näst mest restriktiva medan Miljöpartiets sympatisörer är de minst restriktiva.

Under 2020 utgör sympatisörer till Sverigedemokraterna, Moderaterna och Kristdemokraterna en grupp medborgare med en starkt restriktiv hållning avseende flyktingmottagning (figur 2). Nivåerna i sympatisörsgrupperna ligger nära varandra (79, 81 och 95 procent vill ta emot färre flyktingar) och med ett stort avstånd till övriga partisympatisörer.

Figur 2 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter partisympati. Andel som angivit att det är ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar, 2015 och 2020 (procent)

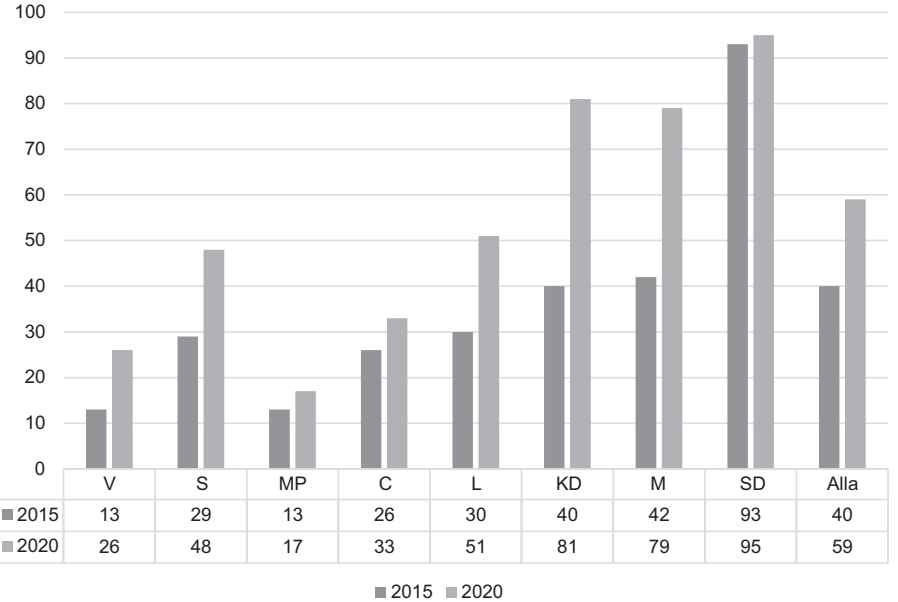

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	Alla
2015	13	29	13	26	30	40	42	93	40
2020	26	48	17	33	51	81	79	95	59

***Kommentar**:* Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Ta emot färre flyktingar i Sverige*' och svarsalternativen var '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra. För att mäta partisympati ställdes frågan '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*'. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande är 4 208 respektive 7 130.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2020.

I en mellangrupp återfinns 2020 sympatisörer till Liberalerna och Socialdemokraterna vars motstånd ligger ungefär på samma nivå som genomsnittet i befolkningen (51 respektive 48 procent vill ta emot färre flyktingar). I en tredje grupp återfinns Vänsterpartiets och Centerpartiets sympatisörer som är ytterligare mindre restriktiva (26 respektive 33 procent vill ta emot färre flyktingar) samt även Miljöpartiets sympatisörer som uttrycker ett avsevärt lägre motstånd mot att ta emot flyktingar än alla övriga partisympatisörer (17 procent vill ta emot färre flyktingar).

Om vi istället tittar på situationen år 2015, alltså det år när motståndet mot att ta emot flyktingar i Sverige var det lägsta sedan åtminstone 1990, är mönstret ett annat. Sverigedemokraternas sympatisörer är fortsatt de absolut mest restriktiva (93 procent vill ta emot färre flyktingar) men i gruppen av sympatisörer till Moderaterna och Kristdemokraterna återfinns inte alls motsvarande restriktivitet (figur 2). Istället utgör dessa sympatisörer en egen grupp där motståndet ligger ungefär på genomsnittet för befolkningen (42 respektive 40 procent vill ta emot färre flyktingar). Sympatisörer till Socialdemokraterna, Liberalerna och Centerpartiet utgör en tredje grupp med lägre motstånd än genomsnittet (30 respektive 26 procent vill ta emot färre flyktingar) och den fjärde gruppen med partisympatisörer som är som allra minst restriktiva utgörs av sympatisörer till Vänsterpartiet och Miljöpartiet (13 procent i båda grupperna vill ta emot färre flyktingar).

Oavsett hur stort motståndet är generellt kan vi iaktta ett förändrat partimönster mellan 2015 och 2020. Kristdemokraternas och Moderaternas sympatisörers motstånd mot flyktingar har ökat avsevärt mer än bland andra sympatisörer (figur 2). Den genomsnittliga skillnaden i befolkningen mellan 2015 och 2020 är 19 enheter, bland Kristdemokraternas sympatisörer är ökningen 41 enheter och bland moderaternas sympatisörer 37 enheter. Bland liberalernas sympatisörer och Socialdemokraternas sympatisörer motsvarar ökningen av motståndet genomsnittet i befolkningen och bland Miljöpartiets och Centerpartiets sympatisörer är det lägre än genomsnittet. Motståndet bland Vänsterpartiets sympatisörer har visserligen ökat mindre än genomsnittet i befolkningen men motståndet har samtidigt dubblerats, från 13 procent till 26 procent som vill ta emot färre flyktingar. Sverigedemokraternas sympatisörer har inte ändrat sig alls.

Under perioden mellan 2015 och 2020 har således opinionsutvecklingen fört de tidigare borgerliga allianspartierna avsevärt längre ifrån varandra avseende åsikten om flyktingmottagning. De båda regeringspartiernas sympatisörer har också glidit längre ifrån varandra i fråga om flyktingmottagning medan Centerpartiets och Vänsterpartiets sympatisörer närmat sig varandra. Liberalernas och Socialdemokraternas sympatisörer ligger fortsatt nära varandra. Men, noterbart är att Miljöpartiets och Centerpartiets sympatisörer är de som påverkats allra minst av den generella opinionsförändringen.

Den flyktingpolitiska kartan bland partisympatisörerna har onekligen ritats om under de fem åren mellan 2015 och 2020. Sympatisörer till Moderaterna och Kristdemokraterna har närmat sig Sverigedemokraternas hållning samtidigt som

de s.k. januaripartierna gått åt varsitt håll i samma fråga; Liberalernas sympatisörer har följts åt med Socialdemokraternas medan Centerpartiets inte ökat sitt motstånd i samma utsträckning och nu befinner sig i ett kluster på andra sidan skalan, tillsammans med Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer.

Om vi lämnar partisympatisörerna och tittar närmare på vilka grupper i befolkningen som ändrat sig mest mellan 2015 och 2020 återfinns förändringen primärt bland dem över 50 år och bland dem med en eftergymnasial utbildning men utan högskoleutbildning. Att ålder och utbildning har ett starkt samband med attityden till flyktingmottagningen är välkänt. Som framgår av tabell 1 är män mer restriktiva än kvinnor, äldre mer restriktiva än yngre och lågutbildade mer restriktiva än högre utbildade. I tabellen framgår dock också att restriktiviteten ökat mest bland de medelålders och de medelutbildade; alltså yrkesverksamma män och kvinnor över 50 år och med kortare yrkes- eller högskoleutbildning efter genomgången grundskola och gymnasium/motsvarande.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter kön, ålder och utbildning. Andel som anger att det är ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar, 2015 och 2020 (procent)

		2015	2020	*Differens*
	Samtliga	40	59	*+19*
Kön	Kvinnor	36	54	*+18*
	Män	45	64	*+19*
Ålder	16–29 år	37	47	*+10*
	30–49 år	38	53	*+15*
	50–64 år	39	63	*+24*
	65–85 år	45	67	*+22*
Utbildning	Grundskola	53	70	*+17*
	Gymnasium	46	66	*+20*
	Eftergymnasial	38	61	*+23*
	Högskola/universitet ≥ 3 år	29	47	*+18*

***Kommentar**:* Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Ta emot färre flyktingar i Sverige*' och svarsalternativen var '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande varierar mellan 4 548 och 7 130.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2020.

De grupper som ändrat sig mest mellan 2015 och 2020 är således personer i övre medelåldern, personer med en utbildning utöver gymnasienivå samt (som framgick i figur 2) sympatisörer till Moderaterna och Kristdemokraterna.

Arbetskraftsinvandring

Men är inställningen till invandring densamma oavsett om vi talar om flyktingar eller arbetskraft?[1] Ser vi samma mönster även i attityden till arbetskraftsinvandring? Som framgår av figur 3 är viljan att öka arbetskraftsinvandringen en spegelbild av restriktiviteten ifråga om flyktingmottagning. Det är 2020 Centerpartiets, Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer som i störst utsträckning tycker det är ett bra förslag att öka arbetskraftsinvandringen. Men också Liberalernas sympatisörer befinner sig i denna fråga i samma grupp. Socialdemokraternas och Moderaternas sympatisörer är båda mindre positiva till ökad arbetskraftsinvandring och Kristdemokratiernas och Sverigedemokraternas sympatisörer är absolut minst positiva. Om vi jämför sympatisörsgruppernas attityd till flyktingmottagning respektive arbetskraftsinvandring år 2020 är det endast Liberalernas sympatisörer som skiljer ut sig genom att vara genomsnittligt restriktiva avseende flyktingmottagning och samtidigt de mest positiva till arbetskraftsinvandring.

Figur 3 Svenska folkets inställning till arbetskraftsinvandring efter partisympati. Andel som angivit att det är ett mycket eller ganska bra förslag att öka arbetskraftsinvandringen till Sverige, 2015 och 2020 (procent)

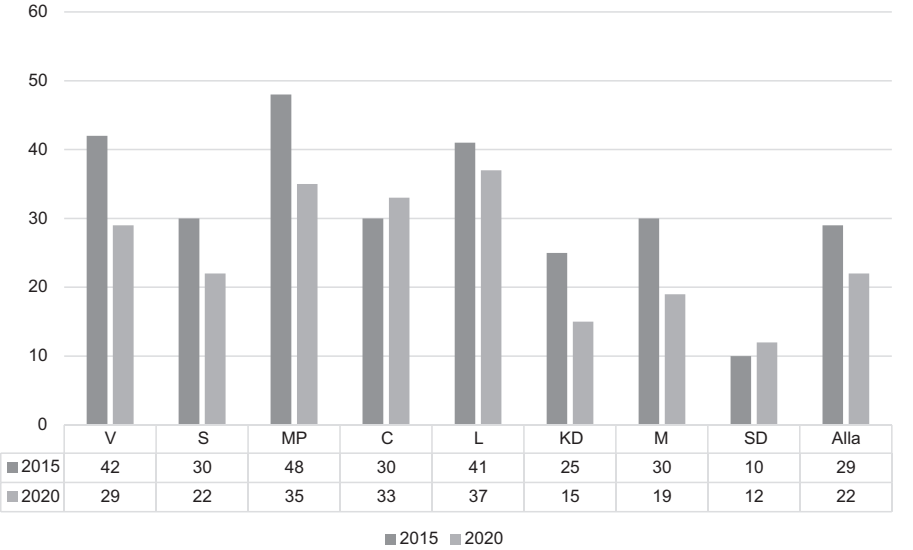

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	Alla
2015	42	30	48	30	41	25	30	10	29
2020	29	22	35	33	37	15	19	12	22

***Kommentar**:* Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder 'Öka arbetskraftsinvandringen till Sverige' och svarsalternativen var '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande är 1 636 respektive 7 130.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2020.

Skillnaderna mellan 2015 och 2020 är avsevärt mindre avseende arbetskraftsinvandring än ifråga om flyktingmottagning. De sympatisörsgrupper som ändrat sig mer än genomsnittet är Vänsterpartiets, Miljöpartiets, Moderaternas och Kristdemokraternas sympatisörer – och de har alla blivit mindre positiva till arbetskraftsinvandring. Värt att notera är att de partier vars sympatisörer tillhör de minst restriktiva avseende flyktinginvandring (Vänsterpartiet och Miljöpartiet) samtidigt har blivit mindre positiva till arbetskraftsinvandring.

En rimlig tolkning av jämförelsen mellan attityden till arbetskraftsinvandring och flyktinginvandring är att för partisympatisörerna till höger är båda främst en generell fråga om invandring till Sverige, något som dessa är kritiska till. Men för Miljöpartiets och Vänsterpartiets sympatisörer, som är minst restriktiva till flyktingmottagning, är frågorna av olika karaktär. De senare är också de som ändrat sig mest ifråga om arbetskraftsinvandring. Attityden i dessa sympatisörsgrupper skiljer sig därför åt med hänvisning till vilka motiv den som invandrar till Sverige har.

Ett mångkulturellt samhälle

Diskussionen om flyktingmottagning och arbetskraftsinvandring har båda en tydlig ekonomisk komponent. Att ta emot och bereda plats för människor som flyr från krig, förföljelse och som kanske varit på flykt i flera år, är naturligtvis initialt ett ekonomiskt åtagande. På samma sätt är frågan om arbetskraftsinvandring en fråga om behoven på arbetsmarknaden och om förmågan att försörja sig själv i vårt land. Men attityden till ett samhälle som präglas av mångkultur, alltså av olika kulturella grupperingar med olika livsstilar, och som i första hand utvecklas mot heterogenitet är endast i perifer mening ekonomisk. Den som av ekonomiska skäl inte vill ta emot fler flyktingar och den som tycker att arbetsmarknaden i första hand skall öppnas för dem som redan finns i landet kan ändå bejaka ett samhälle som präglas av mångfald och kulturell öppenhet. Frågan om mångkultur torde därför teoretiskt kunna frikopplas från svaren på frågorna om att emot färre flyktingar eller öka arbetskraftsinvandringen.

I figur 4 ser vi andelen som instämde i att det var ett bra förslag för Sverige att satsa på ett mångkulturellt samhälle. Frågan ställdes dessvärre inte 2015 och jämförelsen får därför göras med året direkt därefter (2016). Men även om frågorna om mångkulturalitet å ena sidan och ekonomiska möjligheter att ta emot invandrare å den andra alltså teoretiskt torde vara två olika frågor, så tenderar mönstret hos partisympatisörerna att se precis likadant ut.

År 2020 anser sympatisörer till Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Centerpartiet i absolut högst grad att det mångkulturella samhället är en bra idé. Sverigedemokraterna ger förslaget närmast obefintligt stöd. Bland Moderata och Kristdemokratiska sympatisörer är stödet för ett mångkulturellt samhälle svagt medan Liberalernas och Socialdemokraternas sympatisörer placerar sig strax över genomsnittet.

De som ändrat sig mer än snittet, och i negativ riktning, är sympatisörer till Moderaterna, Kristdemokraterna och Liberalerna, alltså tre av de forna borgerliga alliansspartierna.

Figur 4 Svenska folkets inställning till att satsa på ett mångkulturellt samhälle efter partisympati. Andel som angivit att det är ett mycket eller ganska bra förslag, 2016 och 2020 (procent)

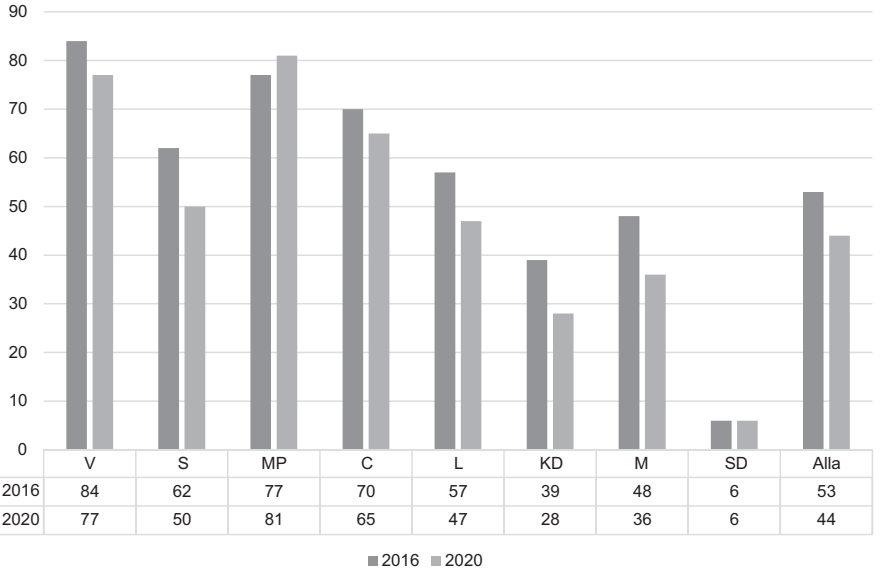

	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	Alla
2016	84	62	77	70	57	39	48	6	53
2020	77	50	81	65	47	28	36	6	44

***Kommentar**:* Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Satsa på ett mångkulturellt samhälle*' och svarsalternativen var '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Minsta antal svarande är 55 (sympatisörer till L år 2020). Totalt antal svarande är 1 525 respektive 1 798.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016 och 2020.

Tolkningen av förändringen i attityd är att det i första hand är partisympatisörer till höger om mitten som påverkats av opinionsförskjutningen i det migrationspolitiska fältet. Och den förskjutningen är tydlig oavsett om vi tittar på flyktinginvandring, arbetskraftsinvandring eller attityd till ett mångkulturellt samhälle. Det är sympatisörer till de forna borgerliga alliansspartierna som förändrats, eller bytts ut, vilket fört partisympatisörerna värderingsmässigt allt längre från varandra i migrationspolitiken. (se också Demker & Odmalm, 2021).

Om vi lämnar partipolitiken och i tabell 2 tittar på befolkningsgrupper avseende kön, ålder och utbildning återfinner vi det förväntade mönstret från tabell

1; äldre, män och lågutbildade är mindre positiva till ett mångkulturellt samhälle än kvinnor, yngre och högutbildade. De stora förändringarna mellan åren 2016 och 2020 sker i gruppen över 65 år samt bland dem med allra kortast utbildning.

Men en förändring som vi bör lägga särskilt märke till är att år 2016 var skillnaden i stödet för ett mångkulturellt samhälle tjugo enheter bland dem med endast grundskola – år 2020 är motsvarande skillnad 36 enheter. Stödet för ett mångkulturellt samhälle har således ytterligare polariserats ifråga om utbildningsnivå. Motsvarande polarisering återfinns inte ifråga om attityden till flyktingmottagning. Utbildning blir en allt viktigare faktor för att förstå de djupare liggande värderingar som styr attityderna på det migrationspolitiska området (se Bjereld & Demker, 2020).

Tabell 2 Svenska folkets inställning till att satsa på ett mångkulturellt samhälle efter kön, ålder och utbildning. Andel som anger att det är ett mycket eller ganska bra förslag, 2016 och 2020 (procent)

		2016	2020	*Differens*
	Samtliga	53	44	*-9*
Kön	Kvinnor	59	50	*-9*
	Män	45	37	*-8*
Ålder	16–29 år	62	53	*-9*
	30–49 år	54	50	*-4*
	50–64 år	51	42	*-9*
	65–85 år	49	35	*-14*
Utbildning	Grundskola	44	26	*-18*
	Gymnasium	44	32	*-12*
	Eftergymnasial	47	42	*-5*
	Högskola/universitet ≥ 3 år	64	62	*-2*

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Satsa på ett mångkulturellt samhälle*' och svarsalternativen var '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande är 1 525 respektive 1 798.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016 och 2020.

För att ytterligare undersöka utbildningens betydelse för uppfattningen om ett mångkulturellt samhälle har jag i figur 5 renodlat jämförelsen genom att titta endast på den grupp som har längre högskoleutbildning respektive den som endast har grundskola, och jämfört dem med avseende på ideologisk position på vänster-höger-skalan.

Att de med längre högskoleutbildning är mer positiva till ett mångkulturellt samhälle än de med endast grundskola vet vi från tabell 2. Men vid kontroll för

självplacering på vänsterhögerskalan framträder ett mer komplext mönster. Om vi börjar med att titta på undersökningen från 2020 så ser vi att de med högskoleutbildning som placerar sig till höger i politiken är lika skeptiska till ett mångkulturellt samhälle som de med endast grundskola men med samma ideologiska position. Ideologisk position tycks således viktigare för att förstå en lägre grad av stöd för ett mångkulturellt samhälle. Bland personer som placerar sig till vänster i politiken tycks istället högre utbildning vara avgörande för stödet till ett mångkulturellt samhälle. År 2020 är det en lägre andel av dem med endast grundskola som placerar sig till vänster som är positiva till ett mångkulturellt samhälle än de högutbildade i mitten eller något till höger.

Figur 5 Svenska folkets inställning till att satsa på ett mångkulturellt samhälle efter utbildning och självplacering på vänster-höger-skalan. Andel som anger att det är ett mycket eller ganska bra förslag, 2016 och 2020 (procent)

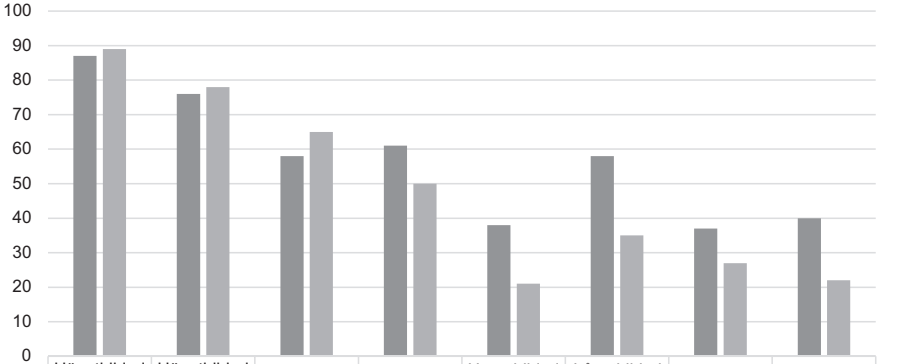

	Högutbildad klart till vänster	Högutbildad ngt till vänster	Högutbildad i mitten	Högutbildad ngt till höger	Högutbildad klart till höger	Lågutbildad ngt till vänster	Lågutbildad i mitten	Lågutbildad ngt till höger
2016	87	76	58	61	38	58	37	40
2020	89	78	65	50	21	35	27	22

2016 2020

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Satsa på ett mångkulturellt samhälle*' och svarsalternativen var '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra. Med hög utbildning avses högskole- eller universitetsutbildning tre år eller längre, med låg utbildning avses enbart grundskola. Kategorin "lågutbildade klart till höger" respektive "klart till vänster" inrymde vid båda mättillfällena ett alltför lågt antal svarande (< 25) för att kunna genomföra en analys varför denna tagits ut ur figuren. Endast personer som besvarat frågorna är medtagna i procentbasen. Minsta antal svarspersoner är 51 (lågutbildade något till höger år 2020). Totalt antal svarande är 1 525 respektive 1 798.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016 och 2020.

Men om vi också tittar på förändringen mellan 2016 och 2020 så kan vi notera att det är i just gruppen med endast grundskola som den stora förskjutningen inträffat. Också i gruppen med högskoleutbildning men som placerar sig till höger i politiken har en större förskjutning än genomsnittet inträffat.

Utbildningsnivå fortsätter att vara en avgörande faktor för att förstå politiska attityder inom det migrationspolitiska fältet; ju högre utbildning desto större sannolikhet att man är positiv till ett mångkulturellt samhälle. Men, den ideologiska placeringen på vänster-höger-skalan samverkar starkt med utbildningsnivå.

Och, vilket förtjänar att påpekas, den största förändringen mellan 2016 och 2020 finns i de lågutbildade grupperna till vänster på den ideologiska skalan.

Intresse för flyktingpolitik

Politiska partier som lyckas få sina hjärtefrågor på den s.k. politiska agendan har lyckats med steg ett i opinionsbildningens svåra konst. Statsvetenskaplig forskning om hur den politiska dagordningen skapas – alltså vilka frågor som tas upp till debatt och diskussion – har visat att förmågan att få upp intresset för sin egen hjärtefråga förklaras av ett sinnrikt samspel mellan partiernas eget agerande, mediala diskurser och opinionens känslighet. Medieaktörer spelar en viktig roll i att öka intresset för vissa frågor, politikens ”mediatisering” är en central process för att förstå hur opinionen bildas, förändras och transformeras. Mediernas roll avser såväl dess betydelse som informationskanal, deras autonomi, medielogikens praktik och den politiska logikens ökade beroende av medielogiken (se vidare Strömbäck & Esser, 2014:6–8). Men också partierna agerar, de är politiska aktörer i sin egen rätt som i samspel med medielogiken försöker få sina egna frågor på opinionens dagordning (se t.ex. Weaver, 2007). Att öka intresset för de egna frågorna, att få mediedebatten att handla om de egna frågorna och att få till politisk konflikt med politiska motståndare i de egna frågorna är viktiga sätt att också forma opinionen i linje med egna ståndpunkterna i en angelägen fråga.

De tre stora politiska partierna, Socialdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna, har alla sedan 2015 i sin politiska kommunikation angivit ett minskat antal flyktingar till Sverige som ett mål (se t.ex. Åkesson, 2019; Eriksson, 2020). Mindre partier som Kristdemokraterna har följt i samma spår, liksom under senare tid även Liberalerna. Samtidigt har frågan om invandring redan före 2015 legat högt upp på både medborgares, mediers och partiers agenda. I valrörelsen 2014 var integration och invandring den mest bevakade frågan, men också 2018 var integration och invandring bland de två-tre mest bevakade frågorna (Johansson & Strömbäck, 2019:57–58, 64).

Migrationsfrågorna har också upplevts allt mer viktiga och relevanta för medborgarna de senaste tio åren. Med enstaka undantag angav mellan tio och tjugo procent av befolkningen att invandring eller integration var ett av de viktigaste samhällsproblemen fram till och med år 2012. Därefter ökade andelen för att år

2015 nå över 50 procent av medborgarna som ansåg invandring eller integration vara den viktigaste sakfrågan. År 2020 anser 38 procent av befolkningen att invandring eller integration är ett av de tre viktigaste samhällsproblemen (Martinsson & Andersson, 2021).

På samma sätt har också intresset för flyktingpolitik ökat, från de 15 procent som år 2006 angav att de var mycket intresserade av flyktingpolitik till 2020 års andel som ligger på 23 procent. I figur 6 framgår det är bland dem som är mest intresserade av flyktingpolitik och bland dem som anser sig inte alls intresserade som motståndet mot att ta emot flyktingar idag är som störst. Och det mönstret har förändrats mellan 2006 och 2020 - år 2006 var de minst intresserade också de mest restriktiva medan de med störst intresse var de minst restriktiva. År 2020 har vi istället ett U-format samband där högt intresse såväl som inget intresse korrelerar med en restriktiv hållning.

Figur 6 Svenska folkets inställning till att ta emot färre flyktingar efter intresse för flyktingpolitik, 2006 och 2020 (procent)

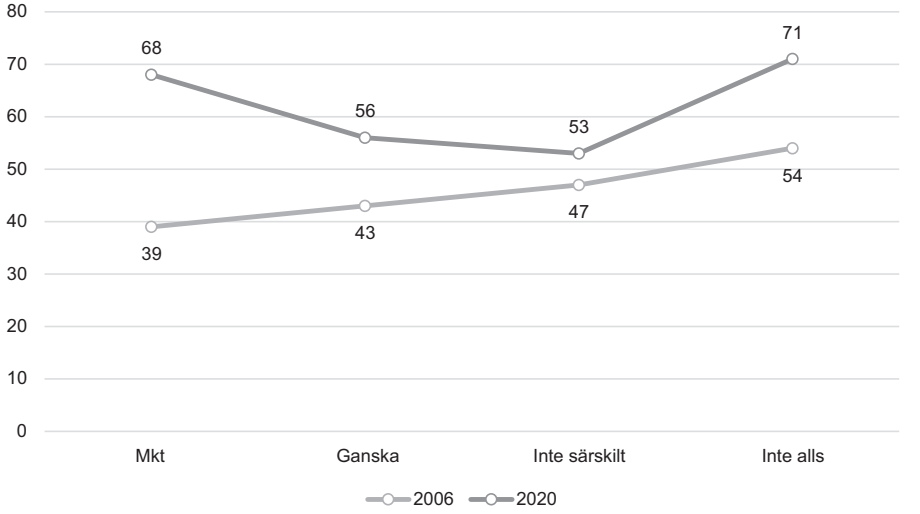

***Kommentar**:* Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Ta emot färre flyktingar i Sverige*' och svarsalternativen var '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Frågan om intresse lyder '*Hur intresserad är du av följande politiska områden – Flyktingpolitik'*. Svarsalternativen var '*Mycket intresserad*', *'Ganska intresserad*', '*Inte särskilt intresserad*' samt '*Inte alls intresserad*'. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar. Endast personer som besvarat frågorna är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande är 1 549 respektive 1 788.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2006 och 2020.

De politiska partier som önskat få större fokus på migrationsfrågorna för att också påverka opinionen i restriktiv riktning har således lyckats i så motto att starkt intresse numera avsevärt ökar sannolikheten för en restriktiv hållning. Så var inte fallet i början av 2000-talet. De partisympatisörer som hade störst intresse för flyktingpolitik var sympatisörer till Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna – intresset var såldes högt både bland dem som var mest negativa och mest positiva till att ta emot flyktingar. (Demker 2007) På samma sätt fanns det både de som var positiva till att ta emot flyktingar och de som var motståndare bland dem som ansåg att frågan var mycket viktig. (Demker 2001) Det ökade intresset för flyktingpolitik under de senaste åren har dock åtföljt av en likaledes ökande restriktiv attityd i själva sakfrågan. Opinionen är idag mer mobiliserad (anser frågan mer viktig och är mer intresserad) men är också mer samlad kring motståndet mot flyktingmottagning.

Opinionen alltmer splittrad i migrationsfrågorna

Den svenska opinionen ifråga om flyktingmottagning skiftade snabbt mellan 2015 och 2016, från generös till restriktiv. Och sedan 2016 har motståndet legat kvar på den högre nivån, en nivå vi inte sett i Sverige sedan tidigt 1990-tal. Vi kan definitivt tala om ett trendbrott i attityd till flyktingar. Det är inga nyheter att grupper till höger, äldre och personer med lägre utbildning är mer restriktiva än andra, de mönstren kvarstår. Men vilka var de som ändrade sig? Vilka grupper var tydligast delaktiga i kastet i opinionen?

Slutsatserna vi kan dra av ovanstående jämförelse är att partisympatisörer till Moderaterna och Kristdemokraterna tillhör dem som ändrat sig mer än snittet. Vi ser också att utbildningsnivå haft en avgörande betydelse för att förstå förändringen; avståndet mellan dem med lägre och högre utbildning är idag nästan dubbelt så stort som 2015. Och det är de med lägre utbildning som i störst utsträckning blivit mer restriktiva. Utbildning är viktig som förklaring till en restriktiv attityd även om vi tittar på personernas ideologiska position på vänster-höger-skalan – vänstersympatisörer med lägre utbildning har t ex blivit mer restriktiva än de med högre utbildning. Slutligen kan vi inte bortse från det starkt ökade intresset för flyktingfrågor, ett intresse som numera i stort sett också innebär en restriktiv hållning. Så var inte fallet för 15 år sedan, tvärtom var ett stort intresse då en indikation på en generös attityd.

Det är omöjligt att i detta sammanhang förbigå Sverigedemokraternas inträde i svensk politik och den mobilisering kring flyktingpolitiken som partiet genomfört. Svensk opinion och övriga svenska partier stod länge emot försöken från Sverigedemokraterna att påverka svensk migrationspolitik. Men i samband med den s.k. flyktingkrisen 2015 valde de stora partierna Socialdemokraterna och Moderaterna att gemensamt och med stöd av flera övriga partier genomföra ett antal åtgärder vars syfte var att kraftigt minska antalet asylansökningar och antalet migranter som fick uppehållstillstånd i Sverige. Efter valet 2018 har de forna borgerliga allianspartierna

splittrats och Moderaterna och Kristdemokraterna söker stöd från Sverigedemokraterna för en möjlig borgerlig regering efter valet 2022. Migrationsfrågorna har haft en nyckelroll i den processen (Demker & Odmalm, 2021).

Utbildningsnivån tycks få en allt större betydelse för uppfattning i frågor som rör migration. Skillnaden mellan hög- och lågutbildade har ökat markant och de med högre utbildning vidhåller fortsatt ungefär samma hållning ifråga om migration som år 2015. Den yngre generationen ligger också betydligt mer åt det generösa hållet än den äldre. Samtidigt är tonläget i den svenska migrationspolitiska debatten högt och de tre största partierna (S, M och SD) förespråkar nu alla – tillsammans med Kristdemokraterna och Liberalerna – olika grad av ökade restriktioner. Migrationspolitiken kommer med största säkerhet att bli en viktig valfråga år 2022. Utrymmet för opinionsbildning för en generös flyktingpolitik är dock smalt, särskilt till höger i politiken. Vad betyder det för partiernas förmåga att mobilisera den yngre generationen och den växande gruppen högskoleutbildade? Valrörelsen inför 2022 års val ger ett första svar på den frågan.

Not

1 För analyser av opinionen avseende arbetskraftsinvandring 2017 och 2018 se Lindgren 2018 och 2019.

Referenser

Bjereld, U. & M. Demker (2020). Utbildningen betydelse för åsikter om invandring och migrationspolitik. I U. Andersson, A. Carlander och P. Öhberg (red) *Regntunga skyar.* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Demker, M. (2001). Minskat flyktingmotstånd – svår marknad för främlingsfientlig politik. I S. Holmberg & L. Weibull (red) *Land du välsignade*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Demker, M. (2007). Flyktingpolitik – viktigt för vem?. I Holmberg, S & L. Weibull (red) *Det nya Sverige. Trettiosju kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Demker, M. (2017). Ökat motstånd mot flyktingmottagning och invandrares religionsfrihet. I U. Andersson, J. Ohlsson, H. Oscarsson och M. Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Demker, M. & S. van der Meiden (2016) ”Allt starkare polarisering och allt lägre flyktingmotstånd” i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Demker, M. & P. Odmalm (2021). From governmental success to governmental breakdown: how a new dimension of conflict tore apart the politics of migration of the Swedish centre-right. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, DOI: 10.1080/1369183X.2020.1853906

Eriksson, G. (2020-01-29). Därför tar Löfven ett steg åt höger i migrationspolitiken. *Svenska Dagbladet*. Hämtad från https://www.svd.se/darfor-tar-lofven-ett-steg-at-hoger-i-migrationspolitiken

Johansson, B. & J. Strömbäck (2019). *Kampen om mediebilden. Nyhetsjournalistik i valrörelsen 2018*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Lindgren, E. (2018). Är det skillnad på invandring och invandring? Attityder till arbetskrafts- och flyktinginvandring i Sverige. I U. Andersson, A. Carlander, E. Lindgren & P. Öhberg (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Lindgren, E. (2019). Ökad arbetskraftsinvandring: Är löntagare och arbetsgivare överens? I U. Andersson, B. Rönnerstrand, P. Öhberg & A. Bergström (red) *Storm och stiltje.* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Martinsson, J. & U. Andersson (2021). *Svenska trender 1986–2020*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Pierson, P. (1993). ”When Effect Becomes Cause: Policy Feedback and Political Change.” World Politics, 45(4), 595-628. doi:10.2307/2950710

Strömbäck, J. & F. Esser (2014). *Mediatization of Politics. Understanding the Transformation of Western Democracies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Weaver, D. H (2007). Thoughts on Agenda Setting, Framing, and Priming. *Journal of Communication* 57:142–147.

Åkesson, L. (2019-09-03). KD svänger om anhöriginvandring. *Expressen*. Hämtad från: https://www.expressen.se/nyheter/kd-svanger-om-anhoriginvandring-/

KRIMINALPOLITIK – LIKA HETT SOM MAN KAN TRO

FELIX ANDERSSON, MARIE DEMKER, CAROLINE MELLGREN OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning
I början av 2000-talet var kriminalpolitik inte en särskilt viktig fråga i väljarnas ögon. Endast ett fåtal ansåg att samhällsproblem relaterade till lag och ordning var angelägna. Likaså angav få väljare att lag och ordning var av betydelse när de stod vid valurnan och skulle välja parti. Idag är det annorlunda. Lag och ordning har blivit ett centralt samhällsproblem och rekordmånga väljare oroar sig för gängbrottsligheten. I det här kapitlet studerar vi den kriminalpolitiska opinionen i Sverige. Resultaten visar att frågor som är kopplade till brott och straff har ett starkt samband med den politiska vänster-högerskalan. Människor som står till höger är avsevärt mer intresserade av och fokuserade på brott och straff än vad människor till vänster är. Vi kan också se att partierna till höger har större trovärdighet bland väljarna inom lag och ordning än vad som är fallet med de andra riksdagspartierna.

Någonting har hänt i den kriminalpolitiska opinionen. I början av 2000-talet var kriminalpolitik inte en fråga som fångade väljarnas uppmärksamhet. Det var bara ett fåtal som ansåg att samhällsproblem relaterade till lag och ordning var viktiga. Ännu färre angav att lag och ordning var av betydelse när de skulle välja parti. Men det har förändrats. Brottsligheten och otryggheten står idag högt på agendan hos såväl politiker som väljare.

Sedan en längre tid har ett stort antal uppmärksammade händelser satt medialt och politiskt fokus på organiserad brottslighet och särskilt gängbrottslighet i Sverige. I en ny rapport från Brottsförebyggande rådet jämförs utvecklingen av dödligt våld i Sverige med andra europeiska länder. Resultaten visar att utvecklingen i Sverige går åt fel håll. I de flesta andra länder minskar det dödliga våldet medan det istället ökar i Sverige (Brå 2021). Morden och mordförsöken inträffar oftast i storstadsområdenas stadsdelar med hög andel ekonomiskt och socialt utsatta invånare. Men motsvarande brott inträffar också i mindre städer och samhällen. I de flesta fall är orsaken till händelserna strid om narkotikaförsäljning eller verksamhet som härstammar från handel med droger (Sturup m.fl., 2018). Polismyndigheten har på olika sätt försökt stävja våldsutvecklingen med hjälp av olika projekt i storstäderna, som exempelvis Operation Rimfrost som genomfördes nationellt och

Andersson, Felix, Demker, Marie, Mellgren, Caroline & Öhberg, Patrik (2021). Kriminalpolitik – lika hett som man kan tro. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?).* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Sluta skjut som genomförs i Malmö (Ivert & Mellgren, 2021). Rimfrost tillkom efter det att Nationella operativa avdelningen (Noa) utlyste en så kallad särskild händelse 2019. Det var i samband med att ett antal uppmärksammade mord i Malmö som Noa beslöt att polisen skulle få större befogenheter och resurser. Efter det att operationen avslutades på sommaren 2020 beskrev polisen insatserna som lyckade. Men den slutsatsen har kritiserats för att vara förskönande av forskare som granskade utfallet av operationen (Holgersson, 2020).

Det finns ett stort politiskt engagemang och medial uppmärksamhet kring de ofta spektakulära händelserna där unga män dödas på öppen gata, men också de fall där uppenbart helt oskyldiga personer fallit offer för våldet. Sensommaren 2020 inträffade en rad händelser med starka förgreningar till gängkriminalitet och som än en gång riktade strålkastarljuset mot politiska åtgärder för att stävja utvecklingen. Särskilt uppmärksammat blev händelsen på en bensinmack i Norsborg utanför Stockholm där en 12-årig flicka sköts ihjäl av en förlupen kula, som sannolikt var avsedd för kriminella personer i närheten.

När vice rikspolischefen Mats Löfving några veckor senare berättade att ett 40-tal klanbaserade nätverk etablerat sig i Sverige i syfte att begå brott väckte det stor uppmärksamhet. Moderaternas partiledare Ulf Kristersson krävde i sitt sommartal att deltagande i och samröre med en kriminell organisation skulle förbjudas (DN, 27-08-20), medan regeringen lyfte fram en rad insatser inom ramen för det så kallade 34-punktsprogrammet mot gängkriminalitet.

Det ökade fokuset på lag och ordning och lagförslag på det kriminalpolitiska området kan således hänga samman med att de kriminella gängens uppgörelser allt oftare sker i den offentliga miljön, som händelserna sensommaren 2020 bara utgör några exempel på. Samtidigt ligger det i politikernas intresse att vara responsiva inför väljarna, adressera deras oro och presentera konkreta förslag för att stävja kriminaliteten. Vi vet dock förhållandevis lite om hur den kriminalpolitiska opinionen i Sverige ser ut och hur den har utvecklats över tid.[1]

Det här kapitlet syftar till att ändra på det. Med utgångspunkt i den nationella SOM-undersökningen 2020 studerar vi i det här kapitlet hur den kriminalpolitiska opinionen ser ut utifrån befolkningens oro för organiserad brottslighet, brottslighet som samhällsproblem och vilka partier som anses ha en trovärdighet inom lag och ordning. Vi gör också jämförelser med tidigare års SOM-undersökningar för att studera hur fokus på kriminalpolitiska frågor utvecklats bland människor i Sverige över tid, samt hur oro, intresse och kriminalpolitiska attityder varierar efter partitillhörighet och ideologisk hemvist.

Kriminalpolitik har inte alltid varit hett

Den kriminalpolitiska opinionen i Sverige präglades länge av stiltje. I det svenska valforskningsprogrammets tidsserier om viktiga skäl till svenskarnas val av parti parkerade frågan om ”lag och ordning” länge långt ner på listan över de sakfrågor

som styrde svenskarnas val av parti till riksdagsvalen. I figur 1 nedan kan man notera en närmast rak linje, med enstaka fluktuationer, i samtliga val mellan 1979 och 2010. Det parti som velat förbättra sitt valresultat har genom åren inte haft så mycket att hämta hos den kriminalpolitiska opinionen. Det är istället andra frågor som primärt styrt väljarnas agerande i valbåset. I figuren har vi tagit med de fyra mest nämnda områdena hos väljarna 2018 (sjukvård/välfärd, invandring/flyktingar, utbildning och miljö) samt lagt till brottsbekämpning. Jämfört med utbildning, sjukvård, sysselsättning eller miljö har brottsbekämpning vägt lätt i riksdagsvalen. Men i de två senaste riksdagsvalen har en större andel, om än fortfarande liten, nämnt frågor som knyter an till lag och ordning.

Figur 1 Andel av svenska väljare som i en öppen fråga nämnde olika sakfrågor som viktiga för deras partival, 1979–2018 (procent)

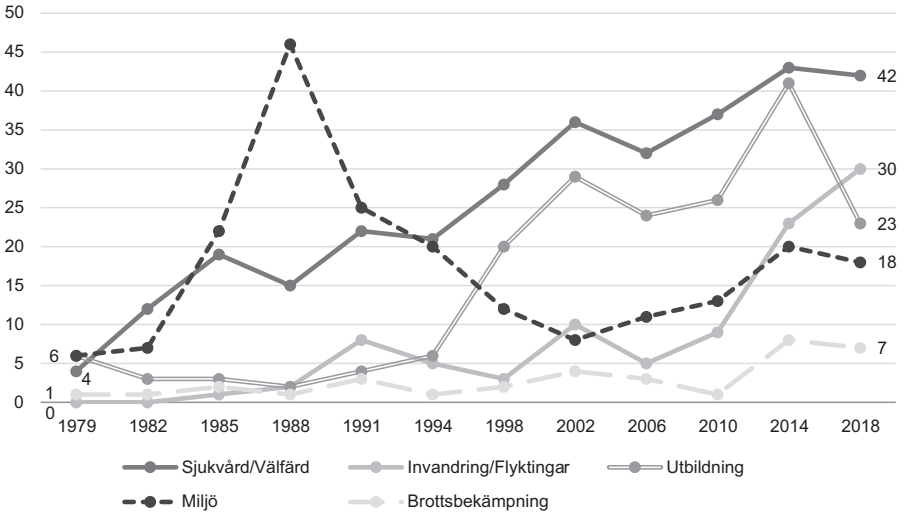

Kommentar: I valundersökningarna ställs en öppen fråga om väljarnas egna motiveringar till partivalet '*Är det någon eller några frågor som är viktiga för dig när det gäller vilket parti du tänker rösta på i riksdagsvalet den 9 september? Vilken eller vilka frågor är det? Ange högst tre frågor.*' Antalet svarande varierar mellan 984 (2014) och 6899 (2018).

Källa: Valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet. Svenska valundersökningar 1979–2018.

Fler skjutningar och större oro för gängbrottslighet

Även om väljarna inte har lyft frågor om lag och ordning till någon framträdande position, har det dock hänt något i den kriminalpolitiska opinionen under det senaste decenniet. I figur 2 kan vi se tre linjer som illustrerar utvecklingen under de senaste 10 åren för olika områden som kopplar till kriminalitet. Utvecklings-

kurvan längst ner i figuren är andelen som anger problem vilka kan kategoriseras som "lag och ordning" när de med hjälp av en fråga ombads att skriva ner högst tre samhällsproblem som de tycker är viktigast för Sverige idag. Precis som brottsbekämpning inte är en viktig valfråga har lag och ordning som samhällsproblem haft en undanskymd roll. År 2015 var det bara fem procent som nämnde lag och ordning. Men 2020 har den siffran i det närmaste sjudubblats (34 procent). Lag och ordning var 2020 det näst viktigaste samhällsproblemet efter "invandring/integration" (38 procent).

När det kommer till oro kan vi se en liknande utveckling. Svenskar känner allt större oro för organiserad brottslighet under de senaste åren. Den mörka linjen i figur 2 visar hur stor andel som oroar sig för organiserad brottslighet. År 2020 var organiserad brottslighet det som oroade svenskar allra mest. Sedan 2015 har den siffran mer eller mindre fördubblats. Oron för organiserad brottslighet och lag och ordning som viktigt samhällsproblem följer under de senaste åren varandra.

Figur 2 Antalet som har avlidit på grund av dödligt våld samt lag och ordning som viktigt samhällsproblem och oro för organiserad brottslighet, 2010–2020 (antal, procent)

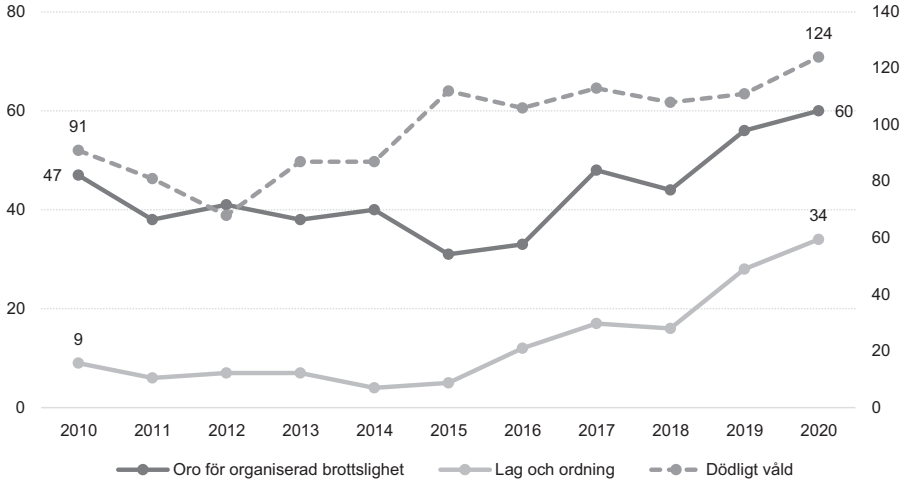

Kommentar: Den gråa, heldragna linjen utgår från frågan '*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du* är *viktigast i Sverige idag?*' Frågan är öppen utan svarsalternativ. Procentbasen utgörs av de som svarade på frågan. Respondenterna ombads att ange högst tre frågor/samhällsproblem. Den mörka linjen utgår från frågan som lyder '*Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?' – organiserad brottslighet*.' Svarsalternativen är '*mycket oroande*'; '*ganska oroande*'; '*inte särskilt oroande*' samt '*inte alls oroande*'. Andelen som svarat "mycket oroande" är den som visas. Den streckade linjen visar alla individer som har avlidit på grund av dödligt våld, inte bara till följd av att skjutvapen använts.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2020 och Brottsförebyggande rådet (Brå), 2021.

En bidragande orsak till människors ökade oro kring gängbrottslighet och fokusering på lag och ordning kan hänga samman med de kriminella gängens offentliga uppgörelser. På 1990-talet började skjutningar bli ett större problem i Sverige och ökningen har sedan dess varit dramatisk med en högre ökningstakt de senaste åren. I en sammanfattning av utvecklingen i Malmö kopplar forskarna Khoshnood och Gerell (2019) ökningen i det skjutvapenrelaterade våldet till ett ökat antal, löst sammansatta, kriminella grupperingar. Den streckade linjen högst upp i figuren visar hur många som avlidit på grund av dödligt våld varje år sedan 2010. 2020 inträffade 124 dödsfall, vilket är den högsta siffran under de senaste 10 åren. Vidare har det dödliga våldet som orsakats av skjutvapen fördubblats sedan 2011 (Brå, 2021). Vi vet också att det dödliga våldet i Sverige bland unga män ur ett europeiskt perspektiv avviker från andra länder i negativ bemärkelse (Sturup m.fl., 2018).

Tabell 1 Mycket orolig för organiserad brottslighet och andelen som anser att lag och ordning är ett viktigt samhällsproblem utifrån partitillhörighet, 2020 (procent)

	Mycket orolig för organiserad brottslighet	Lag och ordning är ett viktigt samhällsproblem
Sverigedemokraterna	82	48
Kristdemokraterna	81	51
Moderaterna	70	48
Socialdemokraterna	55	29
Liberalerna	49	29
Centerpartiet	48	26
Vänsterpartiet	39	20
Miljöpartiet	27	15

Kommentar: Frågan lyder: '*Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?' – organiserad brottslighet*'. Svarsalternativen är '*mycket oroande*'; '*ganska oroande*'; '*inte särskilt oroande*' samt '*inte alls oroande*' Den andra frågan lyder '*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du* är *viktigast i Sverige idag?*' Frågan är öppen utan svarsalternativ. Procentbasen utgörs av samtliga svarande. Respondenterna ombads att ange högst tre frågor/samhällsproblem.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Under de senaste åren ser vi en trend, där frågor relaterat till kriminalpolitik blir allt viktigare. Men oron är inte jämnt fördelad i befolkningen. Tabell 1 visar vilka som svarat att organiserad brottslighet är ”mycket oroande” utifrån partipolitisk hemvist. Både när det gäller oro för organiserad brottslighet och lag och ordning är det framförallt anhängare till partierna på högersidan som är mest bekymrade. Anhängare till Sverigedemokraterna, Kristdemokraterna och Moderaterna är avse-

värt mer bekymrade över organiserad brottslighet än övriga sympatisörer. Avståndet till Socialdemokraternas anhängare är femton procentenheter. Miljöpartister är de som är minst oroade för gängbrottslighet och ser i lägst utsträckning lag och ordning som ett viktigt samhällsproblem. Miljöpartister är främst oroliga för saker som har med klimatförändringar att göra, vilket inte alls skapar motsvarande oro hos sverigedemokrater. Det ska dock sägas att oron för problem i framtiden inte alltid kan kopplas till ideologisk hemvist. Oron för ekonomisk kris är exempelvis inte något som skiljer miljöpartister och sverigedemokrater åt. I det fallet delar de samma oro.

Kriminalpolitik, ökat och polariserat intresse

Tabell 1 visar att det finns en ideologisk dimension i oron för brottslighet som samhällsproblem. Det finns en klar åtskillnad mellan anhängarna till partier som ligger längst ut till höger på den ideologiska vänster-högerskalan (Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna) och de anhängare som befinner sig närmare mitten och till vänster på vänster-högerskalan. Den uppdelningen är också något som återkommer när man analyserar vilka som är intresserade av kriminalpolitik och hur intresset har utvecklats över tid. Vid tre olika tillfällen – 1993, 2006 och 2020 – har det i SOM-undersökningen ställts en fråga om hur intresserade svenskar är av kriminalpolitik. Man kunde vid de två första mättillfällena inte finna några tydliga ideologiska skiljelinjer i intresset för kriminalpolitik (för en mer ingående analys, se Demker & Duus-Otterström, 2007). I de nationella SOM-undersökningarna 1993 och 2006 noterades inga samband mellan intresse för kriminalpolitik och subjektiv vänster-högeruppfattning. I figur 3 framkommer det att något har hänt.

2020 uppger personer som anger att de står "något till höger" eller "klart till höger" ett avsevärt högre intresse för kriminalpolitik i jämförelse med 1993 och 2006. Intresset är också avsevärt större än hos dem som anser sig stå "klart till vänster" eller "något till vänster", detsamma gäller för dem som väljer att positionera sig i mitten. Intresset för kriminalpolitik hos personer till vänster eller med en mittenposition har inte ändrats under den undersökta perioden.

Det ökade intresset för kriminalpolitik, som alltså främst är företrätt bland personer till höger på den ideologiska vänster-högerskalan, syns också när svenskarnas intresse för olika sakområden studeras. Tidigare tillhörde kriminalpolitik de lägre rankade områdena bland svenskarna. Tabell 2 visar hur intresset för ett antal politikområden har varierat över tid. Sedan 1993 är det fem områden som har tappat delar av medborgarnas intresse (ekonomisk politik, familjepolitik, EU-politik, miljöpolitik och sysselsättningspolitik) och två, förutom kriminalpolitik, som har ökat (flyktingpolitik och utrikespolitik).

Figur 3 Intresse för kriminalpolitik och placering på vänster-högerskalan (%)

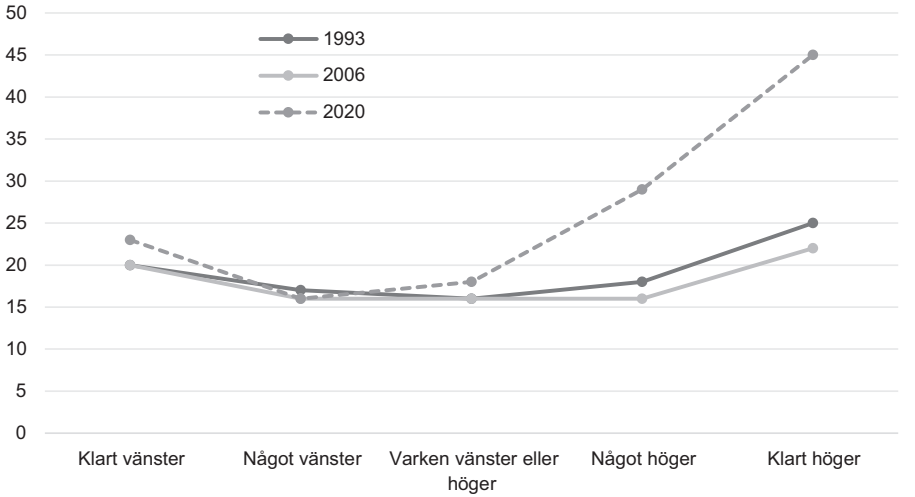

Kommentar: Frågan lyder '*Hur intresserad är du av följande politiska områden*? – *kriminalpolitik*'. Frågan om ideologisk placering lyder '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*' Svarsalternativen är '*Klart till vänster*', '*Något till vänster*', '*Varken till vänster eller till höger*', '*Något till höger*' samt '*Klart till höger*'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1993, 2006 och 2020.

Tabell 2 Andelen mycket intresserade av olika sakpolitiska områden, 1993, 2006 och 2020 (procent)

	1993	2006	2020
Ekonomisk politik	27	18	21
Flyktingpolitik	18	15	23
Utrikespolitik	15	15	20
Familjepolitik	20	21	13
EU-politik	20	7	10
Miljöpolitik	26	23	24
Sysselsättningspolitik	35	32	13
Kriminalpolitik	18	17	24

Kommentar: Frågan lyder '*Hur intresserad är du av följande politiska områden*? – *Ekonomisk politik, Flyktingpolitik, Utrikespolitik, Familjepolitik, EU-politik, Miljöpolitik, Sysselsättningspolitik, Kriminalpolitik'*. Svarsalternativen är '*Mycket intresserad*', '*Ganska intresserad*', '*Inte särskilt intresserad*' samt '*Inte alls intresserad*'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1993, 2006 och 2020.

Det finns således ett stort intresse för kriminalpolitik bland personer som står till höger. Att kriminalpolitik är en högerfråga återkommer när svenskarna får frågan om vilket parti de anser har den bästa politiken inom lag och ordning. I tabell 3 kan vi se att Moderaterna (35 procent) är det parti som har högst förtroende bland svenskarna när det handlar om kriminalpolitik, följt av Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna, båda på 20 procent. Som fjärde parti kommer Kristdemokraterna (13 procent). Endast enstaka procentenheter anser att Vänsterpartiet, Centerpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet har bäst politik för lag och ordning.

Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna har stöd för sin politik inom lag och ordning även utanför de egna leden. Andelen sympatisörer till de tre partierna är lägre än den andel som anser att de har bäst politik inom lag och ordning. Det motsatta gäller Socialdemokraterna, som har en högre andel sympatisörer än som anser att partiet har den bästa politiken för lag och ordning. Detsamma gäller Vänsterpartiet och Centerpartiet. Kriminalpolitik blir ur det hänseendet en hemmaplansfråga för de tre partierna längst till höger i svensk politik.

Tabell 3 Bästa parti inom lag och ordning, 2020 (procent)

Moderaterna	35
Socialdemokraterna	20
Sverigedemokraterna	20
Kristdemokraterna	13
Vänsterpartiet	7
Centerpartiet	6
Liberalerna	6
Miljöpartiet	3

Kommentar: Frågan lyder *'Vilket parti eller partier tycker du har en bra politik på följande områden? Flera partier kan markeras för varje område*'. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020

Stort stöd för att skärpa straffen för gängkriminella

Parallellt med att gängbrottslighet kommit allt högre upp på den politiska dagordningen har kraven på fler insatser för att stävja gängbrottsligheten duggat tätt. Bland de mest uppmärksammade insatserna på det kriminalpolitiska området under senare år återfinns regeringens så kallade 34-punktsprogram, som innehåller en rad olika förslag på åtgärder mot gängkriminalitet. Flera lagändringar inom ramen för programmet trädde i kraft under 2020 (Regeringen, 2020). Ett förslag som för närvarande utreds, och som ska redovisas i juni 2021, rör skärpta straff för brott med koppling till kriminella gänguppgörelser. Andra exempel på hur arbetet mot

det grova våldet har intensifierats är som tidigare nämnts den nationella särskilda händelsen Rimfrost som infördes i november 2019 med målet att låsa in kriminella, beslagta vapen och sprängmedel, minska antalet mord och sprängningar samt öka tryggheten. När det vanliga polisiära arbetssättet inte verkade fungera prövades en amerikansk strategi, som i Sverige går under namnet Sluta skjut, mot det allra grövsta grupprelaterade våldet (för en diskussion om Sluta skjut, se Ivert, Mellgren & Nilsson, 2020).

Genom åren har det emellertid producerats relativt få empiriska studier om svenska folkets inställning till skärpta straffsatser. I valforskningsprogrammets undersökningar mellan valen 1991 och 2014 har det noterats ett starkt, men avtagande stöd, för förslaget att införa hårdare fängelsestraff (Valforskningsprogrammet, 2018). Kriminologiska studier från ungefär samma tidsperiod fann även dem att ”en skärpning av strafflagstiftningen och hårdare straff i domstolarna har stöd i befolkningen.” (Jerre & Tham 2010, s. 9). I Jerre och Thams undersökning svarade mer än hälften att de generellt var för längre fängelsestraff och tre fjärdedelar tyckte att våldsbrott skulle bestraffas mycket strängare. I de nationella SOM-undersökningarna 2015 och 2016 ombads deltagarna ta ställning till förslaget ”Införa mycket hårdare straff för brottslingar”, vilket 41 (2015) respektive 44 (2016) procent av de svarande ansåg vara ett mycket bra förslag. Som vi redan konstaterat har dock mycket hänt i den kriminalpolitiska opinionen sedan dess.

Tidigare undersökningar har emellertid inte undersökt opinionen för att skärpa straffen specifikt för gängrelaterad brottslighet. För första gången i den nationella SOM-undersökningen ombads därför svenska folket i 2020 års undersökning att ta ställning till förslaget att skärpa straffen för gängkriminalitet. Förslaget om hårdare straff för gängkriminalitet är det förslag som har haft starkast stöd i den nationella SOM-undersökningen på ett decennium. I tabell 4 kan vi se att hela 90 procent tycker att det är ett “mycket” eller “ganska bra förslag” att skärpa straffen för gängkriminalitet, varav 73 procent tycker att förslaget är mycket bra.[2] Endast tre procent anser att förslaget är “mycket” eller “ganska dåligt”.[3]

Tabell 4 Inställning till förslaget att skärpa straffen för gängkriminalitet, 2020 (procent)

Mycket bra förslag	73
Ganska bra förslag	17
Varken bra eller dåligt förslag	7
Ganska dåligt förslag	2
Mycket dåligt förslag	1

Kommentar: Frågan lyder *’Vilken är din åsikt om följande förslag? Skärpa straffen för gängkriminalitet*’. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Den starka åsiktsgemenskapen mellan moderater, kristdemokrater och sverigedemokrater på det kriminalpolitiska området accentueras ytterligare på frågan om skärpta straff för gängkriminalitet. I tabell 5 är det anhängare till Kristdemokraterna (94 procent) och Sverigedemokraterna (91 procent) som närmast unisont ställer sig bakom förslaget att skärpa straffen för gängkriminalitet. Moderata sympatisörer ställer sig också starkt bakom skärpta straff för gängkriminalitet (84 procent), men uppvisar alltså en något lägre entusiasm än de två andra partierna längst ut till höger. En majoritet av anhängarna till Socialdemokraterna, Centerpartiet och Liberalerna stödjer också förslaget, men avståndet mellan moderater och socialdemokrater är relativt stort, sexton procentenheter. Bland anhängare till Miljöpartiet och Vänsterpartiet ligger dock stödet lägre, även om nästan en majoritet av även dessa partiers väljare anser att skärpta straff för gängkriminalitet är mycket bra. Stödet för skärpta straff är således starkast bland anhängare till de tre partierna längst till höger. Den kriminalpolitiska åsiktsgemenskapen mellan de tre partierna befästs alltså även på denna punkt.

Tabell 5 Mycket bra förslag att skärpa straffen för gängkriminalitet och partitillhörighet, 2020 (procent)

Kristdemokraterna	94
Sverigedemokraterna	91
Moderaterna	84
Socialdemokraterna	68
Centerpartiet	66
Liberalerna	65
Miljöpartiet	49
Vänsterpartiet	44

Kommentar: Frågan lyder *'Vilken är din åsikt om följande förslag? Skärpa straffen för gängkriminalitet'*. Svarsalternativen var *'Mycket bra förslag'*, *'Ganska bra förslag'*, *'Varken bra eller dåligt förslag'*, *'Ganska dåligt förslag'* och *'Mycket dåligt förslag'*. Frågan om partisympati lyder *'Vilket parti tycker du bäst om idag?'*. Procentandelarna utgörs av de som besvarade frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Kriminalpolitik en fråga för valrörelsen 2022?

Resultaten från detta kapitel visar tydligt ett ökat fokus på och intresse för kriminalpolitik bland svenska väljare. Den ökade oron för brottslighet och intresset för kriminalpolitik är särskilt framträdande hos personer som står ideologiskt till höger och som sympatiserar med Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna. Resultaten som redovisats ovan indikerar att anhängare till M, KD och SD utgör en anmärkningsvärt homogen grupp i frågor som rör lag och

ordning. Anhängare till de tre partierna anger i mycket högre utsträckning än andra partisympatisörer ”lag och ordning” som ett viktigt samhällsproblem. Den inbördes skillnaden mellan partierna på denna fråga är likaså mycket liten. I klart högre utsträckning än andra partisympatisörer anger anhängare till M, KD och SD att de är mycket oroade för den organiserade brottsligheten, samt att det är ett mycket bra förslag att skärpa straffen för gängkriminalitet. Huruvida de tre partierna numera utgör ett ”konservativt block” är inte vår sak att avgöra, men i den svenska kriminalpolitiska opinionen kan vi utifrån våra resultat konstatera förekomsten av en stark åsiktsmässig homogenitet mellan anhängare till M, KD och SD.

Sedan 2014 har “lag och ordning” blivit en viktigare valfråga för väljarna (Valforskningsprogrammet, 2019). I takt med att skjutningarna blivit fler har den gängrelaterade brottsligheten fått större medial uppmärksamhet. Den ökade oron för brottslighet bland befolkningen har noterats hos beslutsfattarna. Politikerna har börjat förstå att det finns ett växande behov av att ge svar och bemöta människors oro kring de våldsamma ganguppgörelserna. Inför valet 2018 släppte Socialdemokraterna ett kriminalpolitiskt program som bland annat utlovade fler poliser och hårdare tag mot den organiserade brottsligheten (Socialdemokraterna, 2018), och 34-punktsprogrammet mot gängkriminalitet har kommit att bli ett av regeringens mer framträdande reformpaket under mandatperioden. Partierna till höger har kritiserat regeringen för passivitet och för att vara undfallna inför de växande problemen som den organiserade brottsligheten för med sig.

Resultaten från detta kapitel visar ett ökat fokus på och intresse för kriminalpolitik bland svenska väljare. I takt med att skjutningarna blivit fler, den gängrelaterade brottsligheten fått större medial uppmärksamhet samt att oron för brottslighet har ökat i befolkningen har politikerna blivit varse kriminalpolitikens elektorala potential. Partierna till höger har ett övertag på regeringen när det kommer till politik som rör ”lag och ordning”. Att mobilisera detta ökade fokus bland väljarna i valrörelsen 2022 kan bli avgörande för partierna, och hjälpa, eller stjälpa, i kampen om regeringsmakten och nycklarna till Rosenbad.

Noter

1 För en översikt om svenska folkets inställning till hårdare straff, se Jerre och Tham 2010.

2 Det kan vara värt att påpeka att även om opinionen vill ha strängare straff, kan det vid specifika brott visa sig att opinionen istället hamnar lägre än vad domstolarna faktiskt dömer ut, se till exempel Jerre & Tham 2010.

3 Det näst mest populära är att förbjuda reklam för nätcasinon, vilket 86 procent tycker är ett ”mycket” eller ”ganska” bra förslag 2019.

Referenser

Brottsförebyggande rådet (Brå) (2021). Dödligt skjutvapenvåld i Sverige och andra europeiska länder En jämförande studie av nivåer, trender och våldsmetoder. Rapport 2021:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet (Brå) (2021). Konstaterade fall av dödligt våld. En granskning av dödligt våld 2020. Hämtad från https://www.bra.se/publikationer/arkiv/publikationer/2021-03-30-konstaterade-fall-av-dodligt-vald.html?lang=sv

Demker, Marie & Göran Duus-Otterström (2007). Kriminalpolitik – inte så hett som man kan tro. I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

DN (27-08-2020). M vill göra det straffbart att vara med i kriminella gäng. Hämtad från https://www.dn.se/nyheter/sverige/m-vill-gora-det-straffbart-att-vara-med-i-kriminella-gang/

Holgersson, Stefan (2020) (red.), Hur kan polisen tackla gängskjutningarna? Linköpings universitet. Hämtad från https://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1464449/FULLTEXT01.pdf

Ivert, Anna-Karin & Caroline Mellgren (2021). Effektutvärdering av Sluta Skjut – En strategi för att minska det grova våldet. FoU rapport 2021:2. Malmö: Malmö universitet.

Ivert, Anna-Karin, Mellgren, Caroline & Josefin Nilsson (2020). Processutvärdering Sluta skjut. FOU 2020:3. Malmö: Malmö universitet.

Jerre, Kristina & Henrik Tham (2010). Svenskarnas syn på straff. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Khoshnood, Ardavan & Manne Gerell (2019). Skjutvapens- och explosionsvåld. I Marie Väfors Fritz & Ardavan Khoshnood (red) *Brottslighet och utsatthet i Malmö*. Lund: Studentlitteratur.

Regeringen (2020). 34-punktsprogrammet: Regeringens åtgärder mot gängkriminaliteten. Hämtad från https://www.regeringen.se/regeringens-politik/ett-tryggare-sverige/34-punktsprogrammet-regeringens-atgarder-mot-gangkriminaliteten/

Socialdemokraterna (2018). Kriminalpolitiskt program. Hämtad från https://www.socialdemokraterna.se/download/18.12ce554f16be946d04640da8/1568881618024/kriminalpolitiskt-program-2018-06-07.pdf

Sturup, Joakim, Rostami, Amir, Mondani, Hernan, Gerell, Manne, Sarnecki, Jerry & Christofer Edling (2018). Increased gun violence among young males in Sweden: a Descriptive National Survey and International Comparison. *European Journal on Criminal Policy and Research*, *25*(4), 365–378.

Valforskningsprogrammet (2018). Hårdare fängelsestraff. Inställning till att införa hårdare fängelsestraff 1991–2016. Valforskningsprogrammets faktablad 2018:4.

Valforskningsprogrammet (2019). Svenskt väljarbeteende i förändring. Presentation för Centerpartiet. Hämtad från https://www.gu.se/sites/default/files/2020-03/1757485_snes-solevid-centerpartiet-191130.pdf

BISTÅNDSVILJAN FÖRSVAGAS

ANN-MARIE EKENGREN OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning
Under de senaste åren har biståndsviljan i befolkningen gradvis försvagats. Andelen biståndspositiva minskade från 52 procent toppåret 2015 till 39 procent i den senaste SOM-undersökningen 2020. I det här kapitlet prövar vi ideologiska och altruistiska förklaringar till varför åsikter om svenskt bistånd till utvecklingsländer varierar mellan olika befolkningsgrupper. Huvudresultaten visar att ideologiförklaringarna har stor betydelse för inställningen till bistånd. Att ställa sig positiv till bistånd är i stor utsträckning kopplat till ideologiska övertygelser såsom att ha hjärtat till vänster, vara generös i frågor som rör flyktingmottagning och att vara positiv till att satsa mer på ett miljövänligt samhälle. Samtidigt spelar altruismförklaringarna en viss roll. I synnerhet leder ett generellt engagemang i och givande till olika hjälporganisationer till en starkare biståndsvilja.

Internationellt utvecklingsbistånd kan, när det fungerar som bäst, bidra till ekonomisk utveckling, lyfta länder ur fattigdom, utveckla ett lands förmåga att styra sig själv och öka graden av demokrati (Finkel m.fl., 2007). Även positiva effekter för givarländer har identifierats, till exempel att deras internationella anseende (status) ökar och att viss inhemsk industri kan gynnas (Hatzipanayaotou & Michael, 1995). De negativa effekterna av biståndet har inte heller gått obemärkt förbi; höga nivåer av bistånd kan i sämsta fall bidra till att låsa fast gamla ekonomiska strukturer, slå sönder inhemsk industri i utvecklingsländerna och öka korruptionen (Ekanayake & Chatma, 2010; Lensink & White, 2001).

Att biståndet kan ges så olika inramning gör det så klart inte enkelt för enskilda medborgare att förhålla sig till frågan om Sverige ska ge bistånd och i så fall hur mycket. Historiskt har den politiska inramningen av biståndet i Sverige ofta varit moraliskt impregnerad; Sverige bör bidra till att bekämpa fattigdom och utjämna ekonomiska olikheter mellan länder, precis på samma sätt som välfärdspolitiken växte fram för att utjämna skillnader mellan individer i Sverige. Redan 1968 formulerades det så kallade *enprocentsmålet*, som innebar att man önskade avsätta en procent av statens budget till bistånd (Ekengren, 2005). Samtidigt som Sverige har haft ett enprocentsmål har Förenta Nationerna (FN) haft som målsättning att den rika världen ska ge 0,7 procent av BNI till bistånd (Ekengren & Götz, 2013).

Syftet med detta kapitel är att i första hand söka individförklaringar till variationer i medborgarnas biståndsvilja. I kapitlet prövar vi två uppsättningar av förklaringar

Ekengren, Ann-Marie & Oscarsson, Henrik (2021). Biståndsviljan försvagas. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

till varför vissa individer har hög, medan andra har låg biståndsvilja. Den första uppsättningen av förklaringar handlar om individers politiska preferenser och deras placering på vänster-högerskalan. Tidigare forskning har visat att individers placering på denna skala kan ha betydelse för hur de ser på bistånd, men också på fattigdom mer generellt och vilka grupper och individer som bör få ta emot olika former av välfärdsersättningar och hur omfattande de bör vara. Personer till vänster är generellt sett mer positiva till bistånd och personer till höger är mer negativa (Paxton och Knack, 2011:174). Personer till höger anses bland annat vara mer positiva till konditionalt bistånd, det vill säga att det finns krav på hur biståndet ska användas, till exempel att biståndet används till att köpa varor i givarlandet (Bodenstein & Faus, 2017). Bistånd kan i någon mening betraktas som att staten intervenerar i ett annat lands marknad, vilket anses som den ideologiska grunden för skillnader mellan personer till vänster och höger. Personer till höger önskar så liten statlig inblandning som möjligt, medan personer till vänster önskar en stark stat som kan bidra till omfördelning av resurser (Milner & Tingley, 2013:393).

Den andra uppsättningen av förklaringar handlar om en individs känsla av moralisk förpliktelse att hjälpa andra, vilket skulle kunna handla om *altruism*. Till exempel är det många religioner som förespråkar ett mer altruistiskt förhållningssätt. Personer som är religiösa, kvinnor och personer som har barn förväntas vara mer altruistiska än andra personer (Paxton & Knack, 2011:173). I det sammanhanget kommer vi även att undersöka det personliga givandet: att människor som uppger att de ofta skänker pengar till hjälporganisationer också är mer positiva till svenskt bistånd.

Biståndsviljan i Sverige

Sedan mitten av 1970-talet har Sverige alltid nått FN:s målsättning om att ge 0,7 procent av BNI till bistånd (se figur 1). Oftast har Sveriges bistånd även varit över 0,85 procent av BNI. Vid flera tillfällen har Sverige dessutom nått det egna enprocentsmålet. Under perioden 1995–2004 var Sveriges bistånd dock stadigt under 0,85 procent av BNI, delvis som ett resultat av ekonomiska åtstramningar men också för att Sveriges omfattande bistånd till Östeuropa inte fick räknas in i det traditionella biståndet. Efter 2005 har Sveriges bistånd vid flera tillfällen (2006, 2009, 2011, 2013, 2014, 2015, 2017, 2018) legat över enprocentsmålet. Vid flyktingkrisen 2015 ökade biståndet till hela 1,4 procent av BNI. Huvudförklaringen till den särskilt höga nivån 2015 är att kostnader för flyktingmottagning från utvecklingsländer räknas som bistånd enligt OECDs kommitté för utvecklingsassistans som ställer samman statistiken. En internationell jämförelse visar att Sverige under lång tid har tillhört de länder i världen som fördelar mest pengar till bistånd (Götz & Ekengren, 2013).

Opinionsutvecklingen vittnar om att det svenska biståndet till utvecklingsländerna byggdes upp under en period av starkt opinionstryck. Frågor om utveckling och avkolonisering var centrala, inte minst för politiska ungdomsrörelser. Enligt de

svenska Valundersökningarna var stödet för att öka det svenska biståndet mycket stort under 1960- och inledningen av 1970-talet. Först i slutet av 1970-talet – när den svenska biståndspolicyn levererade en nivå kring 0,8–1,0 procent av BNI – mattades biståndsviljan av. Därefter har trender i opinion och policy följts åt; perioder av avmattning har följts av perioder av återhämtning. Precis som på många andra områden tycks den dynamiska länken mellan opinion och policy på biståndsområdet vara termostatisk, det vill säga det finns en återkopplande mekanism – s k *policy feedback* – mellan medborgarnas önskade nivå och den reellt budgeterade nivån av bistånd.

Figur 1 Utvecklingen av det svenska biståndet i relation till bruttonationalinkomst BNI 1960–2018 (andel), samt andelen svenskar som ställer sig positiva till svenskt bistånd till utvecklingsländer, 1956–2020 (procent)

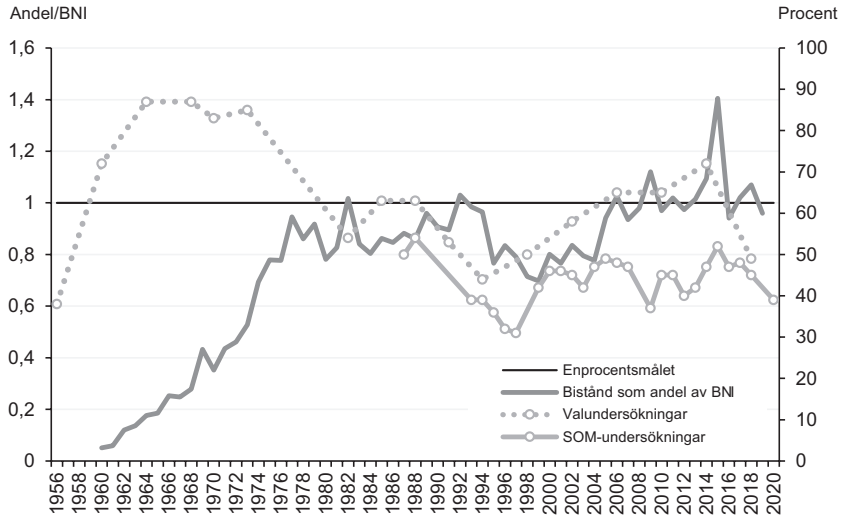

Kommentar: Grafen visar det svenska utlandsbiståndet som andel av bruttonationalinkomsten BNI i samma graf som utvecklingen av den svenska biståndsopinionen. Opinionsdata visar andelen som givit ett svar som är positivt till svenskt bistånd. Flera olika frågeformuleringar har använts genom årens lopp. Under perioden 1982–2007 användes i SOM- och Valundersökningar förslaget ”minska u-hjälpen” som frågeformulering, något som ändrades till ”minska biståndet till utvecklingsländerna” i senare studier. Eftersom båda formuleringarna användes i 2007 års SOM-undersökning kunde vi visa att skiftet av formulering haft mycket liten betydelse för skattningar av biståndsopinionen i Sverige. Orsaken till att biståndsviljan ligger högre i Valundersökningarna än i SOM-undersökningen trots att exakt samma frågeinstrument använts är datainsamlingsmetoden: Valundersökningarna var besöksintervjuer fram till och med 2014 medan SOM-institutet alltid använt sig av enkätmetod.

Källa: Resultaten för Sveriges bistånd som andel av BNI är kompilerade från två olika källor: 1960–2016: Världsbanken: 2017–2019: OECD. Data är hämtade från den nationella SOM-undersökningen 1987–2020 och Valundersökningarna 1956–2018.

Enligt tidigare forskning råder oenighet om hur stark samvariationen är mellan biståndsopinionen och omfattningen på det statliga biståndet. Några menar att om den aggregerade opinionen blir mer biståndskritisk, till exempel under en ekonomisk kris, minskar politikernas vilja att ge bistånd (Mosley, 1985; Henrich m.fl., 2016), medan andra argumenterar för att även i tider av stark biståndsvilja, så har regeringar valt att minska biståndet (Otter, 2003:115).

En annan möjlighet är så klart att det kausala sambandet går åt andra hållet och att opinionen snarare reagerar på politikernas signaler om vad de vill göra med biståndet, dvs att om politiker sänker biståndet (och följaktligen har argumenterat för nödvändigheten att göra så), så minskar även medborgarnas biståndsvilja. I Sverige har det funnits en särskild informations- och kommunikationsstrategi som syftar till öka allmänhetens kunskap om situationen i utvecklingsländer och som har syftat till stärkt engagemang och folklig förankring av biståndspolitiken. Den kausala tanken är att ökad kunskap om den faktiska situationen ska leda till stöd från allmänheten för den svenska politiken. I Sverige har enprocentsmålet varit i det närmaste institutionaliserat och även om biståndsopinionen varierat (se figur 1) har inte den variationen explicit tagits till intäkt för att ändra den övergripande målsättningen, oavsett regeringsfärg.

Under de senaste åren har dock den svenska biståndspolitiken blivit mer ifrågasatt av några partier i riksdagen. Till exempel har Moderaterna sagt sig vilja skära ned det svenska biståndet med omkring 4 miljarder årligen, ersätta enprocentsmålet med en fyraårsram och styra om biståndet mer mot katastrofbistånd. Biståndet ska ”…tydligare ställas mot behoven här i Sverige” (Olsson, 2019). Vi uttalar oss inte om riktningen på sambandet mellan opinion och politik i det här kapitlet, men de politiska signalerna på biståndsområdet i Sverige har alltså blivit mer tudelade och det skulle kunna gå hand i hand med en minskad biståndsvilja.

Mätningar av den svenska biståndsopinionen påbörjades redan under 1950-talet. Biståndsviljans utveckling i Sverige kan därför följas med hjälp av bland annat Valundersökningar och SOM-undersökningar. De befintliga mätserierna (se t.ex. Ekengren & Abrahamsson, 2010) ger en samstämmig historik över opinionsutvecklingen (se även Liljeström, 2020). Historiskt sett var biståndsviljan som högst i samband med att det statliga utvecklingssamarbetet etablerades och expanderade under 1960- och 1970-talen. Nya höga nivåer noteras även under mitten av 1980-talet, trots att det svenska utvecklingssamarbetet vid den tidpunkten var ifrågasatt bland annat för bristande effektivitet och för att mottagarländer valdes utifrån ideologiska överväganden. Under tidigt 1990-tal sjönk biståndsviljan kraftigt för att under senare delen av 1990-talet och 2000-talet långsamt återhämta sig till samma nivåer som rådde under slutet av 70-talet och början av 80-talet. Efter en tydlig nedgång i kölvattnet av den globala finanskrisen 2008 återhämtade sig biståndsviljan ånyo.

Hösten 2015 tangerade den svenska biståndsviljan åter den historiska rekordnivån från 1988 i SOM-institutets mätserie. Endast 17 procent av svenskarna tyckte då

att förslaget om att minska biståndet till utvecklingsländerna var ett bra förslag. Omvänt var det 52 procent som tyckte förslaget var dåligt (figur 2). Fem år senare är bilden annorlunda. Biståndsviljan i Sverige har försvagats mycket tydligt, från 52 till 39 procent. Omvänt är det tre av tio svenskar (29 procent) som tycker förslaget om att minska biståndet till utvecklingsländerna är mycket bra eller ganska bra.

Figur 2 Svenska folkets inställning till förslaget att minska biståndet till utvecklingsländerna, 1987–2020 (procent)

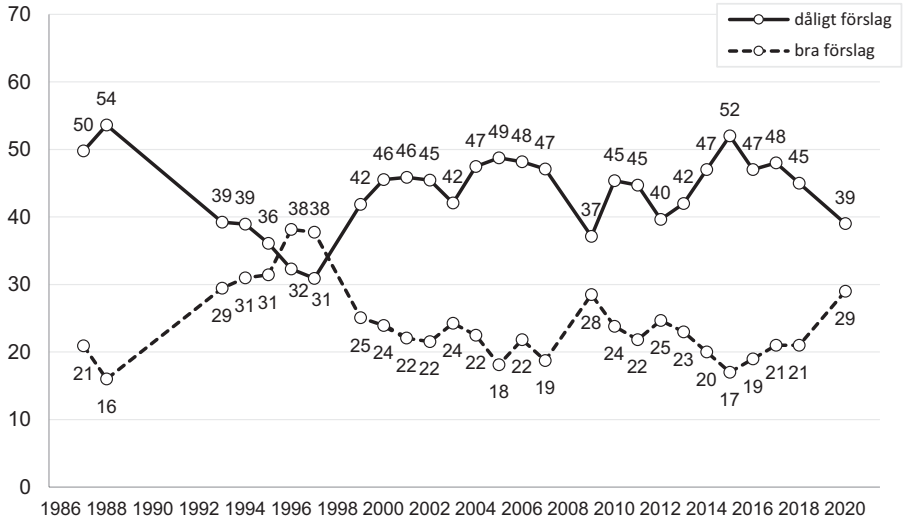

Kommentar: Frågan lyder '*Vilken är din åsikt om följande förslag?*' – '*Minska biståndet till utvecklingsländerna*'. Svarsalternativen lyder '*mycket bra förslag*', '*ganska bra förslag*', '*varken bra eller dåligt förslag*', '*ganska dåligt förslag*' och '*mycket dåligt förslag*'. Antal svarande år 2020 var 1 782.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1987–2020.

Tidigare forskning har visat att biståndsviljan är känslig för ekonomiska konjunkturcykler (Ekengren & Oscarsson, 1999, 2013). I stramare ekonomiska tider med svag tillväxt och hög arbetslöshet – som under 1990-talets långa kris eller vid den globala finanskrisen 2009 – minskar viljan att bistå utvecklingsländer. Men när samhällsekonomin förbättras leder människors ökande optimism till ett ökat stöd för svenskt bistånd till utvecklingsländer.

Svenska folkets bedömningar av samhällsekonomins tillstånd är inte en lika självklar förklaring till det stora fallet i biståndsvilja sedan 2015. Under åren 2016–2019 förblev svensk samhällsekonomi stark, men biståndsviljan sjönk ändå från 52 procent 2015 till 45 procent 2018. Den fortsatta nedgången till 39 procent under pandemiåret 2020, är dock mer rimlig i ljuset av utvecklingen av den ekonomiska konjunkturen. Samtidigt är signalerna om tillståndet i den svenska

ekonomin tvetydiga. Å ena sidan beskrivs Sverige befinna sig i en lågkonjunktur där arbetslösheten blivit högre. Å andra sidan ser vi goda tillväxtsiffror, låg inflation, låga räntor och rekord på Stockholmsbörsen.

Resultaten från SOM-undersökningen 2020 bekräftar de mönster vi har kunnat konstatera från våra tidigare analyser av biståndsvilja (se tabell 1), som till exempel att kvinnor har en något högre biståndsvilja än män (andelen som tycker dåligt om förslaget att minska biståndet är 42 procent mot 36 procent) och att högutbildade är klart mer positiva till utvecklingsbistånd än lågutbildade (53 mot 22 procent). I vår fortsatta analys kommer kön, ålder och utbildning tjäna som bakgrundsvariabler.

Tabell 1 Biståndsopinionen i Sverige bland samtliga och efter kön, ålder och utbildning, 2020 (procent, opinionsbalans)

	Mycket bra	Ganska bra	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa	Antal	Opinions-balans	Andel dåligt förslag
Samtliga	12	16	32	25	15	100	1 782	-12	40
Kvinna	11	15	32	25	17	100	944	-16	42
Man	14	17	33	24	12	100	830	-5	36
16–29 år	10	16	37	23	14	100	277	-11	37
30–49 år	10	15	28	28	19	100	479	-22	47
50–64 år	15	17	29	26	13	100	439	-7	39
65–85 år	13	17	35	22	13	100	587	-5	35
Låg utbildning	18	21	39	12	10	100	259	+17	22
Medel utbildning	15	19	33	22	11	100	772	+1	33
Hög utbildning	8	12	27	32	21	100	718	-33	53

Kommentar: För frågans och svarsalternativens lydelse, se figur 2. Till lågt utbildade räknas personer med endast obligatorisk grundskola eller motsvarande. Till högt utbildade räknas personer som har en examen från universitet eller högskola. Opinionsbalansen beräknas genom att subtrahera andelen ganska och mycket dåligt från andelen ganska och mycket bra. Balansen kan variera mellan -100 (alla svarar dåligt) och +100 (alla svarar bra). Andelen dåligt förslag i kolumnen längst till höger är ett samlat mått på graden av biståndsvilja i olika grupper.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Den ideologiska modellen

Som ett första steg i att analysera variationer i biståndsvilja mellan olika individer undersöker vi om personer som identifierar sig till höger i politiken har en mindre positiv attityd till bistånd än personer som identifierar sig till vänster i politiken. Personer till höger på den ideologiska skalan förväntas generellt sett vara mer restriktiva än personer till vänster när det gäller statens inblandning i olika frågor och därför också när det gäller omfördelning av allmänna medel och skatteuttag (Paxton & Knack 2011; Milner & Tingley, 2013:393).

Tabell 2 Biståndsopinionen i Sverige bland samtliga och i grupper med olika ideologisk inställning, 2020 (procent, opinionsbalans)

	Mycket bra	Ganska bra	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa	Antal	Opinions-balans	Andel dåligt förslag
Samtliga	12	16	32	25	15	100	1 782	-12	40
Ideologisk vh-identifikation									
Klart till vänster	9	6	17	30	38	100	196	-53	68
Något till vänster	4	11	30	32	23	100	376	-40	55
Varken t v eller t h	15	16	40	18	11	100	538	+2	29
Något till höger	10	20	35	28	7	100	466	-5	35
Klart till höger	35	24	21	14	6	100	184	+39	20
Partisympati									
Vänsterpartiet	5	6	21	31	37	100	162	-57	68
Socialdemokraterna	6	15	35	27	17	100	464	-23	44
Centerpartiet	2	9	31	38	20	100	143	-47	58
Liberalerna	2	8	35	45	10	100	60	-45	55
Moderaterna	11	23	38	23	5	100	363	+6	28
Kristdemokraterna	17	21	31	20	11	100	90	+7	38
Miljöpartiet	1	5	20	37	37	100	81	-68	74
Sverigedemokraterna	41	24	24	6	5	100	217	+54	11
Förslag: Ta emot fler flyktingar i Sverige									
Mycket bra förslag	12	9	10	14	55	100	101	-48	69
Ganska bra förslag	1	6	21	39	33	100	204	-65	72
Varken bra eller dåligt	2	9	41	34	14	100	468	-37	48
Ganska dåligt förslag	5	19	41	25	10	100	419	-11	35
Mycket dåligt förslag	32	24	26	13	5	100	570	+38	18
Förslag: Satsa mer på ett miljövänligt samhälle									
Mycket bra förslag	9	11	25	30	25	100	812	-35	55
Ganska bra förslag	9	21	41	24	5	100	609	+1	29
Varken bra eller dåligt	23	22	37	12	6	100	268	+27	18
Ganska dåligt förslag	35	21	20	12	12	100	51	+32	24
Mycket dåligt förslag	48	4	9	17	22	100	(23)	+13	39

Kommentar: För frågan om biståndsopinions lydelse och svarsalternativens lydelse, se figur 2. Ideologisk vänster-höger-identifikation mäts med följande fråga '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*' med svarsalternativen '*Klart till vänster*', '*Något till vänster*', '*Varken till vänster eller till höger*', '*Något till höger*' och '*Klart till höger*'. Frågan om partisympati lyder '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*' följt av riksdagspartierna och '*Annat parti: [fritext]*' som svarsalternativ. Övriga variablers svarskategorier framgår av tabellen. Opinionsbalansen beräknas genom att subtrahera andelen ganska och mycket dåligt från andelen ganska och mycket bra. Balansen kan variera mellan -100 (alla svarar dåligt) och +100 (alla svarar bra). Andelen dåligt förslag i kolumnen längst till höger är ett samlat mått på graden av biståndsvilja i olika grupper. Notera att gruppen som tycker att det är ett mycket dåligt förslag att satsa mer på ett miljövänligt samhälle är mycket liten.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Men det finns förstås ytterligare ideologiska konfliktdimensioner som har betydelse för människors inställning till svenskt bistånd. Trendbrottet i den svenska biståndsviljan 2015 är samtidig med ett annat viktigt trendbrott i svensk samhällsopinion, nämligen inställningen till flyktingmottagning. Sedan den dramatiska omsvängningen av svensk migrationspolitik i november 2015 har opinionen blivit tydligt mer restriktiv i frågor som rör flyktingmottagning. I tidigare forskning har visats att det finns en tydlig samvariation mellan åsikter om flyktingmottagning och bistånd – personer som ställer sig positiva till bistånd har en stark tendens att också ställa sig positiva i migrationspolitiska frågor som rör invandring och mångkultur. Samvariationen har varit påfallande stabil under de senaste trettiofem åren 1987–2020 (Pearsons r=+0,48 – +0,63). Därför har vi valt att även använda oss av inställning till flyktingmottagning i vår analys av de ideologiska faktorerna.

För att fånga in en komplett ideologisk åsiktsrymd behöver vi också ta hänsyn till ytterligare en ideologisk dimension, den gröna åsiktsdimensionen. Den gröna åsiktsdimensionen täcker in attityder till energi, miljö och klimat. I den här analysen använder vi biståndsviljan i grupper med olika grad av gröna attityder, i det här fallet handlar det om åsikter om förslaget att satsa mer på ett miljövänligt samhälle.

Resultaten visar att även i SOM-undersökningen 2020 finns mycket tydliga samband mellan vänster-högerideologi och åsikt om bistånd. Biståndsviljan år 2020 är avsevärt starkare bland personer som identifierar sig klart till vänster (68 procent) än bland personer som identifierar sig klart till höger (20 procent). Följaktligen är olika grupper av partisympatisörer starkt oeniga i frågan om bistånd. Bland Miljöpartiets sympatisörer är 74 procent biståndspositiva, och även bland Vänsterpartiets (68 procent) och Centerpartiets sympatisörer (58 procent) är biståndsviljan stark. Kontrasten är stor gentemot Moderaterna (28 procent) och Sverigedemokraternas (11 procent) sympatisörer.

Resultaten bekräftar att andra ideologiska dimensioner än vänster-höger är betydelsefulla för att förklara en varierande grad av biståndsvilja. Det finns en tydlig samvariation mellan inställning till förslaget att ta emot fler flyktingar i Sverige och inställning till att minska biståndet till utvecklingsländerna. Bland personer som tycker att förslaget om fler flyktingar är mycket dåligt är biståndsviljan klart svagare (18 procent) än bland personer som tycker att förslaget om fler flyktingar är mycket bra (69 procent). På samma sätt ser vi att biståndsviljan är starkare bland personer med de mest gröna attityderna (55 procent biståndspositiva) än bland personer som inte tycker att det är bra förslag att satsa mer på ett miljövänligt samhälle (24 procent biståndspositiva). Eftersom vänster-högeridentifikation, flyktingattityder och gröna attityder till viss del hänger samman behöver vi analysera dessa ideologiförklaringar samlat. Det gör vi senare i kapitlet.

Den altruistiska modellen

När en människa ser en annan människa i nöd är den instinktiva ryggmärgsreaktionen att hjälpa (Goetz, Keltner & Simon-Thomas, 2010). När vi ser att andra

lider är medkänsla (eng. *compassion*) vårt omedelbara känslomässiga svar. Medkänsla skapar i sin tur en önskan att göra vad vi kan för att minska lidande. Att bistå.

Analyser av svensk biståndsvilja brukar ibland innefatta indikatorer för medkänsla, såsom att man är medlem i hjälporganisationer eller regelbundet skänker pengar till hjälporganisationer. Även religiösa motiv har lyfts fram som förklaringar till varför människor vill hjälpa. Personer som är religiösa och aktivt troende är sannolikt mer positiva till bistånd, som ett resultat av religiösa värderingar om vikten av att hjälpa andra. Många religioner har även missionerat i andra delar av världen. Förutom att sprida det egna budskapet har ofta fattigdomsbekämpning stått högt på agendan (Paxton & Knack 2011). I den här analysen använder vi dessa indikatorer som en proxy för altruism.

Innan vi undersöker hur altruistiska värderingar hänger samman med biståndsvilja ska vi först redovisa utvecklingen av två av våra huvudindikatorer under de senaste tjugo åren. I figur 3 redovisas uppdaterade tidsserier över andelen svenskar som är medlemmar i humanitära hjälporganisationer och som regelbundet skänker pengar till hjälporganisationer. Resultaten visar tydligt att saker som medlemskap och givande är mer stabila till sin natur än ideologisk identifikation och åsikter i politiska sakfrågor. Den långa trenden är att givandet till hjälporganisationer långsamt ökar samtidigt som medlemskap i hjälporganisationer i huvudsak är stabilt.

Figur 3 Andel av befolkningen som är medlemmar i humanitära hjälporganisationer och som regelbundet skänker pengar till hjälporganisationer, 1998–2020 (procent)

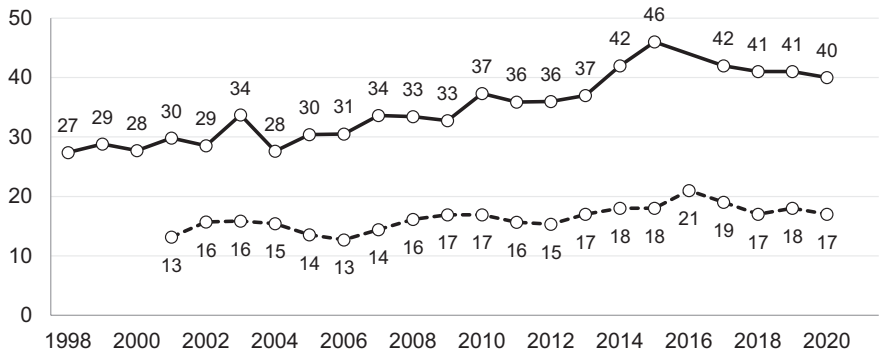

Kommentar: Frågan om medlemskap i hjälporganisationer lyder '*Är du medlem i någon typ av förening/organisation?*' – '*Humanitär hjälporganisation*'. Resultaten visar andelen som svarar '*Ja*'. Frågan om skänkt pengar lyder '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*' – '*skänkt pengar till hjälporganisation*' med svarsalternativen '*Ingen gång*', '*Någon gång under de senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i kvartalet*', '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i veckan*' och '*Flera gånger i veckan*'. Resultaten i figuren visar andelen som skänkt pengar någon gång i kvartalet eller oftare. Antalet svarande respektive år varierar mellan omkring 1 700–8 807.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2020.

På senare år visar resultaten från SOM-undersökningen en mycket svag nedgång när det gäller andelen som är medlemmar i humanitära hjälporganisationer. Andelen medlemmar har minskat svagt från 21 till 17 procent under perioden 2016–2020. Vi ser också en svag nedgång i andelen som regelbundet – här definierat som oftare än en gång i kvartalet – skänker pengar till hjälporganisationer, från toppnoteringen 46 procent till 40 procent 2002. Rörelserna är mycket små men går i samma riktning som för den svenska biståndsopinionen – viljan att hjälpa ser ut att ha falnat något under senare år.[1]

Tabell 3 Biståndsopinionen i Sverige bland samtliga och i olika befolkningsgrupper, 2020 (procent, opinionsbalans)

	Mycket bra	Ganska bra	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa	Antal	Opinions-balans	Andel dåligt förslag
Samtliga	12	16	32	25	15	100	1 782	-12	40
Medlem i humanitär hjälporganisation									
Nej	14	18	33	23	12	100	1 341	-3	35
Ja	4	10	24	36	26	100	284	-48	62
Skänkt pengar till hjälporganisation									
< en gång i kvartalet	17	18	33	21	11	100	1 096	+3	32
> en gång i kvartalet	5	12	30	31	22	100	663	-36	53
Medlem i svenska kyrkan/frikyrka/religiös organisation									
Nej	13	16	32	26	13	100	938	-10	39
Ja	11	16	32	24	17	100	718	-14	41
Bett till Gud									
Ingen gång	13	15	31	26	15	100	1 203	-13	41
Ngn gång de senaste 12 mån el oftare	10	18	33	24	15	100	544	-11	39

Kommentar: För frågan om biståndsopinions lydelse och svarsalternativens lydelse, se figur 2. Frågan om medlemskap lyder '*Är du medlem i någon typ av förening/organisation?*' – 'Humanitär hjälporganisation'; 'Svenska kyrkan, frikyrka, religiös organisation'. Frågan om skänkt pengar respektive bett till Gud lyder '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*' – '*skänkt pengar till hjälporganisation*'; 'Bett till Gud' med svarsalternativen '*Ingen gång*', '*Någon gång under de senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i kvartalet*', '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i veckan*' och '*Flera gånger i veckan*'. Opinionsbalansen beräknas genom att subtrahera andelen ganska och mycket dåligt från andelen ganska och mycket bra. Balansen kan variera mellan -100 (alla svarar dåligt) och +100 (alla svarar bra). Andelen dåligt förslag i kolumnen längst till höger är ett samlat mått på graden av biståndsvilja i olika grupper.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Vad finns det då för samband mellan altruism och inställning till svenskt bistånd? I tabell 3 redovisar vi biståndsviljan efter medlemskap i en religiös förening, medlemskap i hjälporganisation, bönevanor och hur ofta man besöker religiösa sammankomster. Inte oväntat är medlemmar i humanitära biståndsorganisationer mer positiva till bistånd (62 procent) än de som inte är det (35 procent). Människor som regelbundet bidrar privat genom att skänka till hjälporganisationer är också klart mer positiva till bistånd (53 procent) än de som inte gör så (32 procent).

Så långt inga överraskningar. Men mer oväntat givet vad vi lärt från tidigare analyser är att det numera endast är mycket svaga samband mellan medlemskap i en religiös organisation och biståndsvilja, ej heller mellan religiösa praktiker – vanan att be till Gud – och biståndsvilja. Religiösa människor i Sverige skiljer inte längre ut sig på samma sätt som tidigare när det gäller högre grad av biståndsvilja.

Ideologi spelar större roll än altruism

Vi avslutar vår undersökning av den svenska biståndsviljan 2020 med en analys där vi låter ideologiförklaringar och altruismförklaringar vara med i samma förklaringsmodell tillsammans med bakgrundsvariablerna kön, ålder och utbildning. Resultaten redovisas i tabell 4. De visar på ett övertygande sätt att det är ideologisk vänster-högeridentifikation, gröna värderingar och inställning till flyktingmottagning – våra tre indikatorer för ideologi – som bäst förklarar vilka människor som är positiva till svenskt utvecklingsbistånd. Bland personer med vänsteridentifikation, gröna attityder och generös inställning till flyktingmottagning är biståndsviljan dramatiskt högre än bland högeridentifierade, icke-gröna och flyktingrestriktiva.

Även altruismindikatorerna har viss förklaringskraft även i en samlad förklaringsmodell. Men det är bara de relativt beskedliga effekterna av att vara medlem i eller regelbundet skänka pengar till hjälporganisationer som når statistisk signifikans. Våra blockvisa regressioner visar också tydligt att köns- och utbildningsskillnaderna i biståndsviljan dämpas när ideologi och altruismförklaringarna läggs med i analysen. Könseffekten försvinner helt när vi tar hänsyn till det faktum att kvinnor står ideologiskt längre till vänster än vad män gör, därtill är kvinnor grönare och mer flyktingvänliga än vad män är.

Tabell 4 Regressionsanalys av ideologiska och altruistiska förklaringar till biståndsvilja, 2020 (ostandardiserade regressionskoeffienter)

	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Kvinna	0.226*** (3.73)	-0.00850 (-0.16)	-0.0324 (-0.60)
30–49 år	0.0359 (0.38)	0.0112 (0.13)	-0.0268 (-0.32)
50–64 år	-0.106 (-1.22)	-0.0284 (-0.37)	-0.111 (-1.44)
65–85 år	-0.143 (-1.16)	-0.0373 (-0.34)	-0.133 (-1.22)
Högutbildad	0.539*** (8.06)	0.331*** (5.53)	0.279*** (4.66)
Ideologi: Vänster-högeridentifikation (0–1)		-0.524*** (-4.98)	-0.516*** (-4.96)
Ideologi: Bra ta emot fler flyktingar (0–1)		1.394*** (13.40)	1.291*** (12.41)
Ideologi: Bra satsa på ett miljövänligt samhälle (0–1)		0.804*** (6.07)	0.729*** (5.53)
Altruism: Ber regelbundet till Gud			-0.0808 (-1.37)
Altruism: Medlem i svenska kyrkan eller frikyrkan			0.0978 (1.78)
Altruism: Medlem i hjälporganisation			0.187* (2.36)
Altruism: Skänkt regelbundet till hjälporganisation			0.276*** (4.43)
Konstant	2.905*** (35.39)	2.211*** (14.71)	2.239*** (14.87)
Antal svarande	1 513	1 513	1 513
Andel förklarad varians	0.062	0.279	0.299

Kommentar: Resultaten är hämtade från en regressionsanalys. Den beroende variabeln är biståndsvilja och har kodats från 1 (mycket bra förslag att minska biståndet till utvecklingsländerna) till 5 (mycket dåligt förslag att minska biståndet till utvecklingsländerna). Ju högre värde desto starkare är biståndsviljan. Alla oberoende variabler i modellen är normerade så att lägsta värde är 0 och högsta värde 1 för att underlätta jämförelser av effekterna. Referenskategorin för ålder är gruppen 16–29 år. Till högutbildade räknas personer som har en examen från högskola eller universitet. Till gruppen som regelbundet ber till Gud räknas alla som uppgett att de någon gång ber till Gud. Till gruppen som regelbundet skänker pengar till hjälporganisationer räknas de som gjort så oftare än en gång i kvartalet. Uppgifterna inom parentes är t-värden: * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Vi har sammanfattat resultaten i tabell 3 (modell 2) i form av en figur som tydligt visar styrkerelationerna mellan olika förklaringsfaktorer. De bekräftar vad vi sett i såväl bivariata som multivariata analyser i det här kapitlet. Ideologiska utgångspunkter är de främsta förklaringarna till människors inställning till statligt utvecklingsbistånd. Av ideologiförklaringarna är det inställning till flyktingmottagning som har starkast effekter, följt av grön ideologi och vänster-högerideologi.

Figur 4 Sammanfattning av resultaten från en regressionsanalys av ideologi- och altruismförklaringar till biståndsvilja, 2020 (ostandardiserade regressionskoefficienter och konfidensintervall)

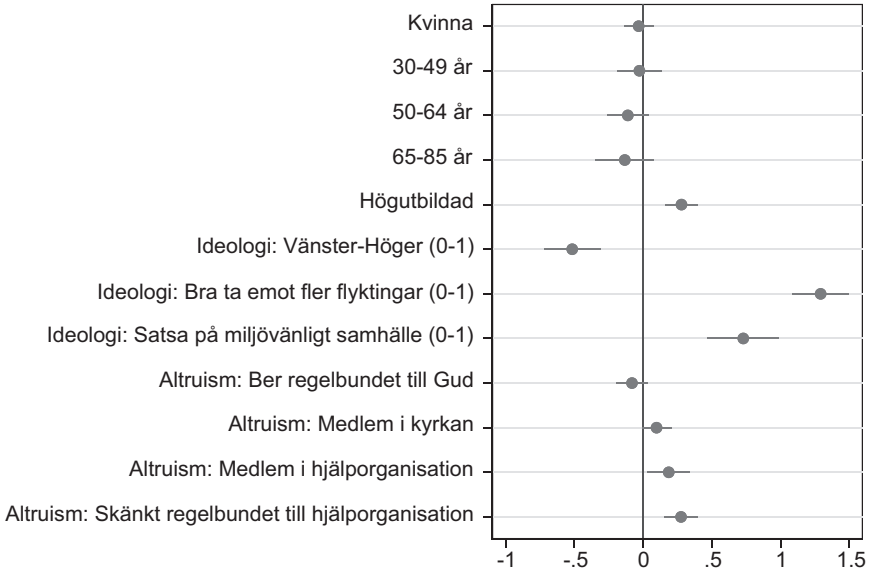

Kommentar: Den beroende variabeln är kodad från 1 (mycket bra förslag att minska biståndet till utvecklingsländerna) till 5 (mycket dåligt förslag att minska biståndet till utvecklingsländerna). Alla oberoende variabler i modellen är normerade så att lägsta värde är 0 och högsta värde 1 för att underlätta jämförelser av effekterna. Referenskategorin för ålder är gruppen 16–29 år. Till högutbildade räknas personer som har en examen från högskola eller universitet. Till gruppen som regelbundet ber till Gud räknas alla som uppgett att de någon gång ber till Gud. Till gruppen som regelbundet skänker pengar till hjälporganisationer räknas de som gjort så oftare än en gång i kvartalet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Engagemang i hjälporganisationer och faktiskt agerande – att skänka pengar till hjälporganisationer – spelar också en viss men mer blygsam roll i jämförelse med ideologiförklaringarna. Slutligen är utbildningsfaktorn den enda av bakgrundsvariablerna som inte går att helt kontrollera bort i de multipla regressionsanalyserna:

allt annat lika – oavsett ideologiska utgångspunkter och relation till hjälporganisationer – har människor med högskole- och universitetsutbildning en starkare biståndsvilja än de som inte har det.

Biståndsviljan är grön, tolerant och vänster

Biståndspolitiken kan ramas in på många olika sätt av de politiska beslutsfattarna. Motiven att ställa sig bakom svenskt bistånd till utvecklingsländerna kan även de variera. I det här kapitlet har vi undersökt vilka som är de viktigaste individförklaringarna till varierande biståndsvilja i den svenska befolkningen 2020. Vi har i det här kapitlet studerat betydelsen av *ideologiförklaringar,* såsom vänster-högeridentifikation och inställning till flyktingmottagning och satsningar på ett mer miljövänligt samhälle, tillsammans med *altruismförklaringar,* som grundar sig i religiösa värderingar eller i moraliska förpliktelser att hjälpa behövande också långt utanför landets gränser.

Huvudresultaten visar att ideologiförklaringarna är klart starkast men också att altruismförklaringarna spelar en viss roll, i synnerhet när det gäller människors generella engagemang i och givande till olika hjälporganisationer. Att ställa sig positiv till bistånd är i stor utsträckning ett ställningstagande tydligt kopplat till andra ideologiska övertygelser såsom att ha hjärtat till vänster, vara generös i frågan om flyktingmottagning och positiv till att satsa mer på ett miljövänligt samhälle.

Givet att ideologiförklaringar är de mest potenta i analyser av biståndsvilja är det därför inte så underligt att biståndsviljan i Sverige är fallande. Det råder alltjämt ideologisk övervikt för höger i befolkningens vänster-högeridentifikation, migrationspolitiken förändras i restriktiv riktning och miljöfrågorna har svårt att klättra förbi integration och brottsbekämpning på den politiska dagordningen. Blåser det motvind för vänster, grönt och mångkultur betyder det att det också blåser motvind för biståndsvännerna i befolkningen. Möjligheterna att i närtid upprätthålla en bred enighet i befolkningen om att bibehålla det biståndets nuvarande storlek och karaktär försvåras av en ökad partipolitisering av den svenska biståndspolitiken, med en mer aktiv opinionsbildning om att skära ned biståndet och satsa mer på så kallat katastrofbistånd.

Not

1 Statistik över det monetära givandet till hjälporganisationer ger dock en annan bild. Statistik från stiftelsen *Svensk insamlingskontroll* (u.å.) visar en kraftig uppgång i givandet från privatpersoner under det senaste decenniet. År 2019 uppgick det totala givandet från privatpersoner till hela 8,6 miljarder jämfört med 4,9 miljarder 2010. Vår huvudförklaring till att trenderna ser så olika ut är att andelen regelbundna givare minskat samtidigt som de som tillhör denna grupp har intensifierat sitt givande.

Referenser

Abrahamsson, Hans & Ann-Marie Ekengren (2010). Försvagad biståndsvilja. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Bekkers, René & Pamala Wiepking (2011). A Literature Review of Empirical Studies of Philanthropy: Eight Mechanisms That Drive Charitable Giving. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 40(5): 924-973.

Bodenstein, Thilo & Jörg Faust (2017). Who cares? European public opinion on foreign aid and political conditionality. *JCMS: Journal of Common Market Studies,* 55(5), 955-973.

Chatma, Dasha & E. Ekanayake (2010). The effect of foreign aid on economic growth in developing countries. *Journal of International Business and Cultural Studies,* (3), 1, 13.

Ekengren, Ann-Marie & Henrik Oscarsson (1999). *Solidaritet med omvärlden? Biståndsviljan i Sverige 1956–1998*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Ekengren, Ann-Marie & Henrik Oscarsson (2013). Svensk biståndsopinion 1987–2012. I Lennart Weibull, Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Ekengren, Ann-Marie (1997). Solidaritet med tredje världen – en fråga om ekonomi? I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Ett missnöjt folk?* SOM-rapport nr 18. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Ekengren, Ann-Marie (1998). Biståndsviljan fortsatt låg. I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Opinionssamhället.* SOM-rapport nr 20. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Ekengren, Ann-Marie (2000). Det frivilliga biståndet? I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Det nya samhället.* SOM-rapport nr 24. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Goetz, Jennifer L., Keltner, Dacher & Emiliana Simon-Thomas (2010). Compassion: an evolutionary analysis and empirical review. *Psychological bulletin* 136(3): 351–374.

Götz, Norbert & Ann-Marie Ekengren (2013). The One Per Cent Country: Sweden's Internalisation of the Aid Norm. I Thorsten Borring Olesen, Helge Ø Pharo & Kristian Paaskesen (red) *Saints and Sinners: Official Development Aid and its Dynamics in a Historical and Comparative Perspective*. Oslo: Akademika forlag.

Lensink, Robert & Howard White (2001). Are there negative returns to aid? *Journal of development Studies,* 37(6), 42-65.

Liljeström, Magnus (2020). En analys av resultaten i Sidas undersökning av svenska folkets kunskap om och intresse för utveckling och bistånd. Stockholm: SIDA. Hämtad från https://publikationer.sida.se/contentassets/9e108bfb7708433a8ce4ab2bc2fc6848/opinionsida-2020.pdf

Mcallister, Ian & Toni Makkai (2021). Populism and Charity Donations: An Australian Case Study. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. doi: 10.1177/0899764021991676.

Milner, Helen V. & Dustin Tingley (2013). Public opinion and foreign aid: A review essay. *International Interactions,* 39(3), 389-401.

Olsson, Hans (2019-09-05) M kräver neddragning av svenskt bistånd. *Dagens Nyheter*. Hämtad från https://www.dn.se/nyheter/politik/m-kraver-neddragning-av-svenskt-bistand/

Otter, Mark (2003). Domestic public support for foreign aid: does it matter? *Third World Quarterly,* 24(1), 115-125.

Paxton, Pamela & Stephen Knack (2012). Individual and country-level factors affecting support for foreign aid. *International Political Science Review,* 33(2), 171-192.

Svensk Insamlingskontroll (u.å). *Statistik över insamlingsåret 2019*. Hämtad från https://www.insamlingskontroll.se/sites/default/files/Statistik%20insamlings%C3%A5ret%202019_0.pdf

OFÖRSIKTIGA OCH OSKYLDIGA BROTTSOFFER – EN JÄMFÖRELSE AV UPPFATTNINGAR OM ANSVAR

CAROLINE MELLGREN OCH MARIE DEMKER

Sammanfattning
Hur ser svenska folket på olika brottsoffer? I detta kapitel undersöks hur svenska folket uppfattar olika typer av brottsoffer. För 15 år sedan genomförde Marie Demker och Joakim Sebring (2006) en studie om svenska folkets uppfattningar och föreställningar om brottsoffer genom att ställa frågor i 2005-års SOM-undersökning om hur befolkningen såg på vilket ansvar den som utsätts för våldsbrott har för den egna utsattheten. I 2020-års SOM-undersökning ställdes samma fråga om synen på offer för våldsbrott men även två kompletterande frågor om synen på utsatta för våldtäkt och ekonomiskt bedrägeri. Gällande utsatta för våldsbrott är den vanligaste uppfattningen att dessa har en kriminell bakgrund. Över tid har andelen som anser att den utsatta varit oförsiktigt har minskat avsevärt. Andelen som svarat att de som utsätts för våldtäkt har varit oförsiktiga i mycket eller ganska hög grad är betydligt lägre och drygt hälften svarar detta när det gäller utsatta för ekonomiskt bedrägeri. Skillnaden mellan graden av ansvar som tillskrivs ett brottsoffer varierar beroende på brottstyp.

Uppfattningar om brottsoffer

Hur ser svenska folket på olika brottsoffer? I detta kapitel undersöker vi om svenska folket uppfattar de som utsätts för olika typer av brott på olika sätt. För 15 år sedan genomförde Marie Demker och Joakim Sebring (2006) en studie om svenska folkets uppfattningar och föreställningar om brottsoffer genom att ställa frågor i 2005-års nationella SOM-undersökning om hur befolkningen såg på offer för våldsbrott som vanliga oskyldiga människor, människor som betett sig oförsiktigt eller som personer med en kriminell bakgrund. Detta var den första undersökningen i sitt slag i Sverige och visade att en stor del av befolkningen uppfattade att de som utsätts för våldsbrott i stor utsträckning är oförsiktiga eller kriminella. Demker och Sebring (2005) efterfrågade mer forskning inom området som också följde upp denna frågeställning och kompletterade med andra brottsoffertyper. I 2020-års SOM-undersökning ställdes därför samma fråga om synen på offer för våldsbrott för att kunna följa upp resultatet men även två kompletterande frågor om synen på utsatta för våldtäkt och ekonomiskt bedrägeri. Det grova våldet har varit mycket omskrivet i media de senaste åren, våldtäkt är också ett ofta omskrivet brott och i

Mellgren, Caroline & Demker, Marie (2021). Oförsiktiga och oskyldiga brottsoffer – en jämförelse av uppfattningar om ansvar. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

den kriminalpolitiska debatten lyfts frågor om hårdare tag. Har synen på utsatta för våldsbrott förändrats över tid och skiljer sig synen på olika brottsoffer åt?

Under 2020 anmäldes ungefär 82 500 misshandelsbrott och 270 000 bedrägeribrott (försäljningsbedrägeri och kortbedrägeri). Tillsammans står brottskategorierna brott mot person och bedrägeribrott för ungefär en tredjedel av alla anmälda brott i Sverige. Utsattheten för våldsbrott, våldtäkt och bedrägeri är förhållandevis vanligt i befolkningen även om det finns grupper som är särskilt utsatta. Exempelvis är unga män överrepresenterade bland utsatta för våldsbrott, våldtäkt drabbar i störst utsträckning yngre kvinnor och utsatthet för bedrägeri är något vanligare bland män (Brottsförebyggande rådet, 2021).

Inom brottsofferforskningen är ett återkommande tema skuldbeläggande av och föreställningar om brottsoffer, både bland de utsatta själva, i befolkningen och inom rättsväsendet. Denna skuldbeläggning och föreställningar om vem som blir utsatt och varför kan ha negativa effekter för brottsoffer och påverka deras upplevelser av rättsväsendet, och även rättsväsendets agerande. Sekundär viktimisering handlar om den oro som brottsutsatta upplever inför att bli illa behandlade och misstrodda i kontakt med rättsväsendet och kan påverka benägenheten att anmäla brott. Anmälningsbenägenheten är särskilt låg för sexualbrott (Brottsförebyggande rådet, 2019; Hohl & Stanko, 2015). Flera olika faktorer påverkar ett brottsoffers beslut att anmäla ett brott och benägenheten varierar mellan olika typer av sexualbrott. Brott som är allvarligare och som begås av en okänd gärningsperson anmäls i större utsträckning. I Sverige har man sett en ökad benägenhet att anmäla sexuella ofredanden som till viss del kan kopplas till ökad medial uppmärksamhet, lägre tolerans och större kunskap om vad som är brottsligt (för en diskussionen om anmälningsbenägenhet för sexualbrott, se Brottsförebyggande rådet, 2019). År 2020 polisanmäldes totalt knappt 5 000 våldtäkter mot kvinnor och män över 18 år (Brottsförebyggande rådet, 2021). Varje år genomförs den nationella trygghetsundersökningen (NTU) för att ge en kompletterande bild av utsattheten i befolkningen som bygger på självrapporterad utsatthet och inte anmäld utsatthet. NTU visar att 1 procent av befolkningen mellan 16 och 84 år utsattes för sexualbrott genom tvång 2019. Om denna siffra räknas om till antal utsatta personer i befolkningen motsvarar det ungefär 82 000 personer vilket visar att mörkertalet är stort.

En förklaring till hur sekundär viktimisering uppstår är föreställningar om vad en ”riktig” våldtäkt är, så kallade våldtäktsmyter. Våldtäktsmyter började diskuteras på 1970-talet (Brownmiller, 1975) och kan beskrivas som falska men vanligt förekommande föreställningar om brottsutsatta som berättigar mäns våld mot kvinnor (Lonsway & Fitzgerald, 1994) och som kan påverka hur våldtäktsutsatta betraktas och behandlas (Grubb & Turner, 2012).

I relation till utsattheten för brott i befolkningen är det relevant att även titta på upplevelsen av trygghet och uppfattningar om den allmänna brottsutvecklingen. Otrygghet och upplevelser av brottsutvecklingen i Sverige studeras årligen genom

den nationella trygghetsundersökningen (NTU). Den senaste undersökningen visar att 30 procent av befolkningen känner sig mycket eller ganska otrygga eller undviker att gå ut ensamma på kvällen på grund av otrygghet. Samma undersökning visar att en övervägande majoritet av de som svarat, 80 procent, tror att brottsligheten i Sverige ökat de senaste tre åren. Dessutom är ungefär hälften av de som svarat oroade över brottsligheten i samhället och många (38 procent) känner sig oroade över att en närstående ska utsättas för brott (Brottsförebyggande rådet, 2020).

Ett sätt att skapa kontroll över en situation som annars upplevs som oförutsägbar kan vara att skapa en skillnad, eller distans, mellan en själv och de som utsätts och anta att den som utsatts har gjort något för att framkalla utsattheten. En teori som lyfts fram för att förklara människors skuldbeläggande av andra som utsätts för brott är den så kallade hypotesen om en rättvis värld (just world hypothesis). Det är idén om att världen i grunden är rättvis och när dåliga saker händer så drabbar de människor som på något sätt har betett sig oförsiktigt och då delvis gjort sig förtjänta av det som drabbat dem (Lerner, 1997; 1980). Den som utsätts för inbrott har till exempel brustit i husets skydd, den som blir utsatt för misshandel har befunnit sig på en riskfylld plats och den som utsätts för våldtäkt har betett sig oförsiktigt genom att ha varit berusad osv. Detta sätt att tänka har visat sig vara viktigt för människors upplevelse av trygghet, säkerhet och kontroll över en tillvaro som annars är oförutsägbar (Hafer & Sutton, 2016).

Både våldsbrott och våldtäkt får mycket uppmärksamhet i media och detta kan tänkas påverka allmänhetens uppfattning om hur dessa brott sker och vem som utsätts. Ekonomiskt bedrägeri är dock inte ett brott som det rapporteras lika mycket om. Utifrån den här bakgrunden blir det intressant att studera hur befolkningen uppfattar utsatta för de tre olika brotten våldsbrott, våldtäkt och ekonomiskt bedrägeri.

Resultat

I årets nationella SOM-undersökning har vi följt upp den fråga som ställdes i undersökningen år 2005 om svenska folkets uppfattning om offer för våldsbrott och ställt ytterligare två frågor om svenska folkets uppfattning om utsatta för våldtäkt samt ekonomiskt bedrägeri. Har det skett någon förändring över tid i uppfattningen av utsatta för våldsbrott? Finns det några skillnader i uppfattning om utsatta för olika brottstyper? Förutom att undersöka skillnader över tid för våldsbrott och mellan brottstyper undersöks om uppfattningar om brottsoffer kan kopplas till ålder, kön, utbildningsnivå och partisympatier.

Frågan om utsatta för våldsbrott är formulerad på samma sätt som i 2005-års undersökning. De som svarat på undersökningen har fått svara på frågan om de anser att utsatta för våldsbrott är antingen vanliga oskyldiga människor, dvs att vem som helst kan utsättas för brott, människor som betett sig oförsiktigt, dvs att

de själva på något sätt bidragit till att hamna i en farlig situation, eller människor som har en kriminell bakgrund och som då rör sig i kretsar eller på platser där det finns kriminalitet och risken för utsatthet är hög. För de två frågor som handlar om uppfattningar om utsatta för ekonomiskt bedrägeri och våldtäkt finns bara de två svarsalternativen vanliga oskyldiga människor eller människor som betett sig oförsiktigt.

Frågor om uppfattningar om brottsoffer är komplexa. Frågorna i undersökningen ställdes utan att ge mer information om händelserna. Forskning visar dock, särskilt gällande våldtäkt, att faktorer som exempelvis relation till gärningspersonenen, berusningsgrad (Shuller & Wall, 1998) och klädsel (Whatley, 2005) påverkar i vilken grad offret skuldbeläggs. I den här undersökningen kan svaren tolkas som att de svarande ger uttryck för en generell uppfattning om utsatta för de respektive brottstyperna och att de svarande ger uttryck för sin uppfattning om vilken grad av ansvar brottsoffer har för sin utsatthet genom att ange om de är helt oskyldiga och att vem som helst kan drabbas eller någon som har betett sig oförsiktigt och därmed själv bidragit till utsattheten. Om svaren istället baserades på vinjetter som är längre beskrivningar av en händelse skulle svaren kunna se annorlunda ut.

I figur 1 redovisas svaren för de tre brottstyperna. När det gäller utsatta för våldsbrott är den vanligaste uppfattningen att dessa brottsoffer har en kriminell bakgrund. Detta stämmer väl överens med resultaten från 2005 (Demker & Sebring, 2006). Går vi över till uppföljningsfrågorna om våldtäkt och ekonomiskt bedrägeri framträder ett delvis annat mönster. Andelen som svarat att de som utsätts för våldtäkt är oskyldiga i mycket eller ganska hög grad är 88 procent medan andelen som svarat att de har varit oförsiktiga i mycket eller ganska hög grad är 31 procent (jämfört med 39 procent för utsatta för våldsbrott). Och 64 procent svarar detta när det gäller utsatta för ekonomiskt bedrägeri. Skillnaden mellan graden av ansvar som tillskrivs ett brottsoffer varierar alltså stort beroende på brottstyp där utsatta för ekonomiskt bedrägeri tillskrivs ett större ansvar för utsattheten. Samtidigt är det så många som en tredjedel av de svarande som anser att de som utsatts för våldtäkt har agerat oförsiktigt. Våldtäkt har beskrivits som det värsta brott som kan drabba en människa och en rädsla som kvinnor ständigt bär med sig (Brownmiller, 1975; Stanko, 1995). Att uppfattningen om att våldtäktsutsatta bettet sig oförsiktigt är så utbredd bland svenska folket indikerar att våldtäktsoffer i Sverige skuldbeläggs och att det finns utbredda och långvariga uppfattningar om hur våldtäkter går till och att den som utsätts kunde agerat annorlunda för att undvika att bli utsatt.

Figur 1 Andel av befolkningen som anser att offer för våldsbrott, våldtäkt och ekonomiskt bedrägeri är vanliga oskyldiga människor, människor som betett sig oförsiktigt eller har en kriminell bakgrund, 2020 (procent)

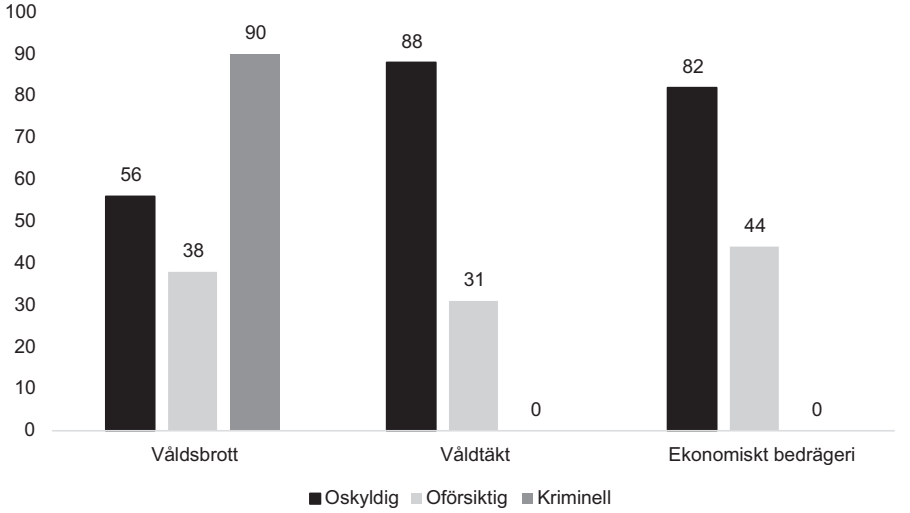

Kommentar: Påståendena som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Personer som utsätts för (våldsbrott/våldtäkt/ekonomiskt bedrägeri) är vanliga oskyldiga människor*'; '*Personer som utsätts för (våldsbrott/våldtäkt/ekonomiskt bedrägeri) är människor som betett sig oförsiktigt*'; '*Personer som utsätts för (våldsbrott) är människor som har en kriminell bakgrund*'. Svarsalternativen var '*I mycket hög grad*', '*I ganska hög grad*', '*I ganska låg grad*', '*I mycket låg grad*' samt '*Ingen uppfattning*'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat i mycket eller ganska hög grad. Flera svarsalternativ kunde anges på varje fråga. Endast personer som besvarat frågan med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande var 1 845 och av dem svarade mellan 143 och 276 personer 'ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Finns det då någon skillnad i synen på brottsoffer i olika socio-ekonomiska grupper? Tabell 1 visar att män i högre utsträckning än kvinnor svarar att de som utsätts för våldsbrott har betett sig oförsiktigt eller har en kriminell bakgrund medan fler kvinnor än män anser att de som utsätts är vanliga oskyldiga människor. Detta kan tolkas som att kvinnor, som generellt är mer oroliga för att utsättas för brott, ser utsatthet som något som kan drabba vem som helst medan män, som löper större risk, ser att utsattheten kan undvikas genom beteendeförändringar. Tittar vi på ålder är det något vanligare i den yngsta respektive äldsta åldersgruppen att anse detta. Men utbildningsnivå har stor betydelse för uppfattningen huruvida brottsoffret är att betrakta som oförsiktigt. Utbildning är den faktor som har absolut störst betydelse i detta avseende.

Tabell 1 Andel av män och kvinnor, åldersgrupper och med olika utbildningsnivå som anser att offer för våldsbrott är vanliga oskyldiga människor, människor som betett sig oförsiktigt eller har en kriminell bakgrund, 2020 (procent)

	Oskyldiga	Oförsiktiga	Kriminella
Samtliga	56	38	90
Kvinnor	62	36	87
Män	49	41	92
Ålder			
16–29 år	57	42	85
30–49 år	53	32	86
50–64 år	52	38	93
65–85 år	61	45	94
Utbildning			
Låg	67	53	91
Medellåg	54	41	90
Medelhög	57	40	94
Hög	52	30	86

Kommentar: Påståendena som svarspersonerna fick ta ställning till lyder *'Personer som utsätts för (våldsbrott) är vanliga oskyldiga människor*'; '*Personer som utsätts för (våldsbrott) är människor som betett sig oförsiktigt*'; '*Personer som utsätts för (våldsbrott) är människor som har en kriminell bakgrund*'. Svarsalternativen var '*I mycket hög grad*', '*I ganska hög grad*', '*I ganska låg grad*', '*I mycket låg grad*' samt *'Ingen uppfattning*'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat i mycket eller ganska hög grad. Flera svarsalternativ kunde anges på varje fråga. Endast personer som besvarat frågan med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Låg utbildning = max grundskola, medellåg = max gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, medelhög = eftergymnasial utbildning, högskola eller universitet kortare än 3 år, hög = utbildning på högskola eller universitet 3 år eller längre. Totalt antal svarande var 1 845 och av dem svarade 181 'ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Mönstret är likartat i synen på offer för våldtäkter men här skiljer åldersgruppen mellan 30 och 50 år ut sig från övriga genom att i avsevärt mindre utsträckning anse våldtäktsoffer ha varit oförsiktiga (se tabell 2). Även i fråga om våldtäkt har utbildning mycket stor betydelse för uppfattningen huruvida brottsoffret kan anses vara oförsiktigt. Fler än dubbelt så många med låg utbildning än med hög utbildning anser att brottsoffret varit oförsiktigt.

Tabell 2 Andel av män och kvinnor, åldersgrupper och med olika utbildningsnivå som anser att offer för våldtäkt är vanliga oskyldiga människor eller människor som betett sig oförsiktigt, 2020 (procent)

	Oskyldiga	Oförsiktiga
Samtliga	88	31
Kvinnor	90	28
Män	86	34
Ålder		
16–29 år	91	27
30–49 år	91	19
50–64 år	86	35
65–85 år	85	43
Utbildning		
Låg	83	50
Medellåg	88	37
Medelhög	90	28
Hög	88	22

Kommentar: Påståendena som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Personer som utsätts för (våldtäkt) är vanliga oskyldiga människor*'; '*Personer som utsätts för (våldtäkt) är människor som betett sig oförsiktigt*'. Svarsalternativen var '*I mycket hög grad*', '*I ganska hög grad*', '*I ganska låg grad*', '*I mycket låg grad*' samt '*Ingen uppfattning*'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat i mycket eller ganska hög grad. Flera svarsalternativ kunde anges på varje fråga. Endast personer som besvarat frågan med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Låg utbildning = max grundskola, medellåg = max gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, medelhög = eftergymnasial utbildning, högskola eller universitet kortare än 3 år, hög = utbildning på högskola eller universitet 3 år eller längre. Totalt antal svarande var 1 845 och av dem svarade 136 'ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

I tabell 3 redovisas kopplingen mellan synen på utsatta för ekonomiskt bedrägeri och ålder, kön och utbildningsnivå. För dem som utsatts för ekonomiska bedrägerier ligger nivån högre avseende uppfattningen att offret varit oförsiktigt. Avsevärt fler i alla grupper anser att oförsiktighet ligger bakom utsattheten för brottet, men även avseende denna brottstyp har utbildning avsevärd betydelse för synen på brottsoffrets eget ansvar. Mönstret ser likadant ut som för övriga brottstyper, personer med låg utbildningsnivå anser i större utsträckning att de som utsätts varit oförsiktiga.

Tabell 3 Andel av män och kvinnor, åldersgrupper och med olika utbildningsnivå som anser att offer för ekonomiskt bedrägeri är vanliga oskyldiga människor eller människor som betett sig oförsiktigt, 2020 (procent)

	Oskyldiga	Oförsiktiga
Samtliga	83	63
Kvinnor	83	59
Män	82	68
Ålder		
16–29 år	78	64
30–49 år	85	56
50–64 år	81	64
65–85 år	84	70
Utbildning		
Låg	83	76
Medellåg	82	67
Medelhög	83	61
Hög	83	57

Kommentar: Påståendena som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Personer som utsätts för (ekonomiskt bedrägeri) är vanliga oskyldiga människor*'; '*Personer som utsätts för (ekonomiskt bedrägeri) är människor som betett sig oförsiktigt*'. Svarsalternativen var '*I mycket hög grad*', '*I ganska hög grad*', '*I ganska låg grad*', '*I mycket låg grad*' samt '*Ingen uppfattning*'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat i mycket eller ganska hög grad. Flera svarsalternativ kunde anges på varje fråga. Endast personer som besvarat frågan med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. Låg utbildning = max grundskola, medellåg = max gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, medelhög = eftergymnasial utbildning, högskola eller universitet kortare än 3 år, hög = utbildning på högskola eller universitet 3 år eller längre. Totalt antal svarande var 1 845 och av dem svarade 143 'ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Slutligen ställer vi frågan om det finns olikheter i synen på brottsoffer mellan sympatisörer till de svenska riksdagspartierna. Resultaten redovisas i tabell 2–4. Med tanke på hur starkt politiserade frågorna om kriminalpolitik varit under de senaste åren torde partisympati också spegla partiernas olika hållningar i fråga om brottsoffer (Demker & Duus-Otterström, 2009). Det skulle kunna vara så att de som sympatiserar med partier som generellt står för en kriminalpolitik som kännetecknas av ”hårdare tag” också tillskriver brottsutsatta mer ansvar, går det att se sådana mönster?

I synen på våldsbrott är i stort sett alla överens om att offer för sådana också själva har en kriminell bakgrund men en majoritet anser också att offer för våldsbrott är vanliga oskyldiga människor. Som framgår i figur 2 finns dock ideologiska skillnader i synen på offrets egen roll – den egna oförsiktigheten – som därmed har en större partiskiljande potential. Framför allt Liberalernas och Sverigedemokraternas

sympatisörer menar i större utsträckning än övriga partisympatisörer att oförsiktighet ligger bakom utsattheten medan Miljöpartiets och Centerpartiets sympatisörer anser detta i lägst grad (se tabell 1).

En av de största förändringarna i opinionen mellan 2005 och 2020 gäller uppfattningen om brottsoffrets egen oförsiktighet. Vid en jämförelse med motsvarande undersökning 2005 så har andelen som anser att offer för våldsbrott varit oförsiktiga sjunkit kraftigt. I 2005 års undersökning ansåg 63 procent att offer för våldsbrott i hög eller ganska hög grad varit oförsiktiga, i 2020 års undersökning är motsvarande andel 38 procent. Perioden mellan 2005 och 2020 har således på ett radikalt sätt förändrat allmänhetens syn på offer för våldsbrott. Det individuella ansvaret för den egna utsattheten anses avsevärt mindre idag än för femton år sedan. Möjligen har den kriminalpolitiska debatten förskjutit landskapet på ett sådant sätt att våldet idag i högre utsträckning än tidigare uppfattas kunna drabba vem som helst.

Figur 2 Andel av partisympatisörer som anser att offer för våldsbrott är vanliga oskyldiga människor, människor som betett sig oförsiktigt eller har en kriminell bakgrund, 2020 (procent)

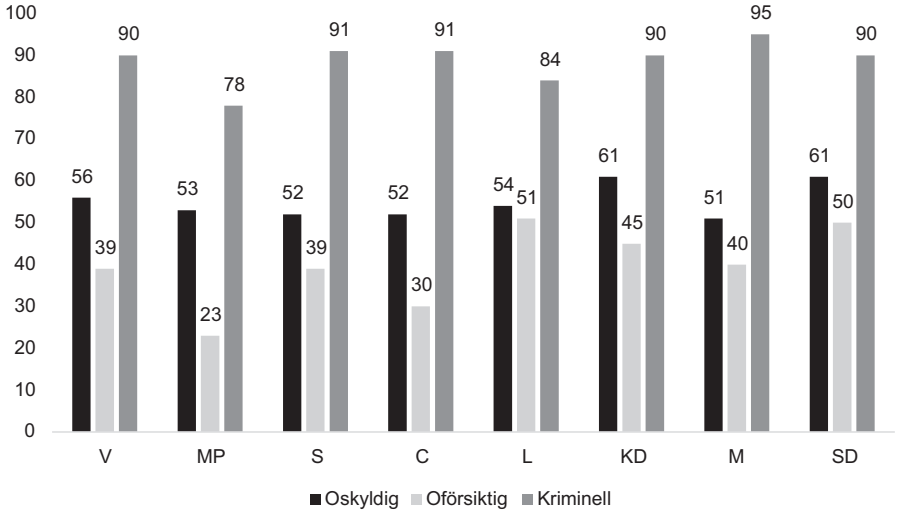

Kommentar: Påståendena som svarspersonerna fick ta ställning till lyder *'Personer som utsätts för (våldsbrott) är vanliga oskyldiga människor'*; *'Personer som utsätts för (våldsbrott) är människor som betett sig oförsiktigt'*; *'Personer som utsätts för (våldsbrott) är människor som har en kriminell bakgrund'*. Svarsalternativen var '*I mycket hög grad*', '*I ganska hög grad*', '*I ganska låg grad*', '*I mycket låg grad*' samt '*Ingen uppfattning*'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat i mycket eller ganska hög grad. Flera svarsalternativ kunde anges på varje fråga. Endast personer som besvarat frågan med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. De som svarat 'annat parti' redovisas ej i figuren. Totalt antal svarande var 1 845 och av dem svarade som mest 277 personer 'ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Våldtäkt är ett brott som ofta väcker starka känslor och förekommer i medieberättelser och ligger till grund för många politiska debatter mellan partiernas företrädare. Även här råder lite olika uppfattningar just i synen på graden av oförsiktighet, dessa redovisas i figur 3. Det är sympatisörer till Sverigedemokraterna (SD) som i störst utsträckning anser att offret själv varit oförsiktigt (44%) medan Vänsterpartiets (V) sympatisörer anser detta i lägst utsträckning (13%).

Figur 3 Andel av partisympatisörer som anser att offer för våldtäkt är vanliga oskyldiga människor eller människor som betett sig oförsiktigt, 2020 (procent)

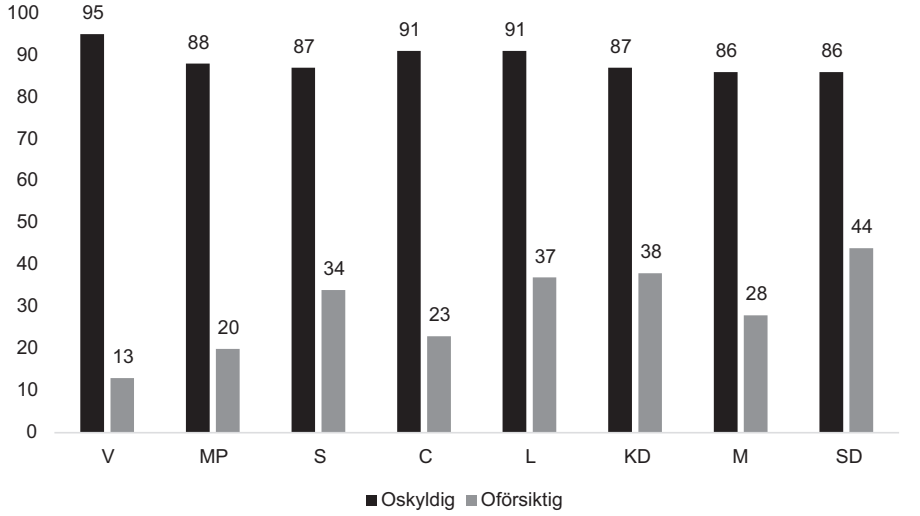

Kommentar: Påståendena som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Personer som utsätts för (våldtäkt) är vanliga oskyldiga människor*'; '*Personer som utsätts för (våldtäkt) är människor som betett sig oförsiktigt*'. Svarsalternativen var '*I mycket hög grad*', '*I ganska hög grad*', '*I ganska låg grad*', '*I mycket låg grad*' samt '*Ingen uppfattning*'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat i mycket eller ganska hög grad. Flera svarsalternativ kunde anges på varje fråga. Endast personer som besvarat frågan med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. De som svarat 'annat parti' redovisas ej i figuren. Totalt antal svarande var 1 845 och av dem svarade som mest 276 personer 'ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Avseende brottsoffer som utsatts för ekonomiskt bedrägeri är uppfattningen att den egna oförsiktigheten är större än i båda de föregående brottstyperna (se figur 4). Det är bara bland Miljöpartiets sympatisörer som färre än hälften anser att offer för ekonomiska bedrägerier har varit oförsiktiga. Störst andel med uppfattningen att offret varit oförsiktigt finns bland Sverigedemokraternas sympatisörer där nästan tre fjärdedelar anser detta.

Figur 4 Andel av partisympatisörer som anser att offer för ekonomiskt bedrägeri är vanliga oskyldiga människor eller människor som betett sig oförsiktigt, 2020 (procent)

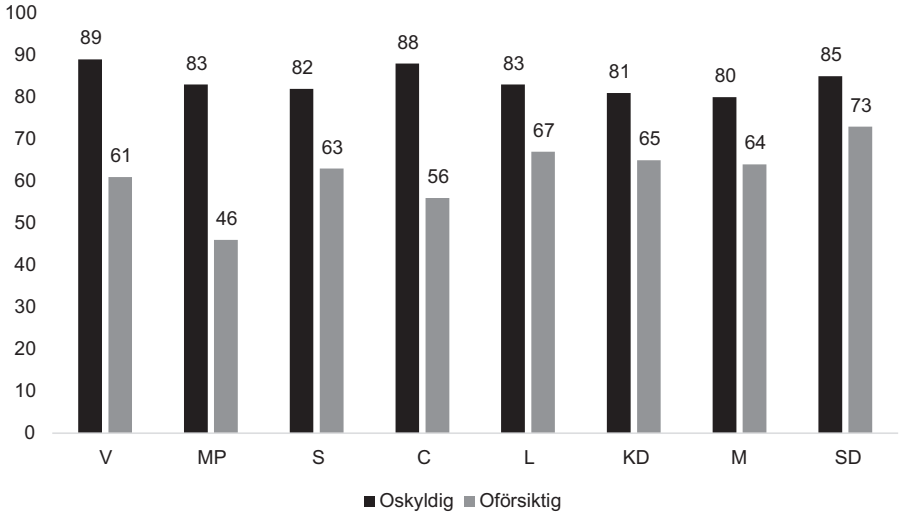

Kommentar: Påståendena som svarspersonerna fick ta ställning till lyder '*Personer som utsätts för (ekonomiskt bedrägeri) är vanliga oskyldiga människor*'; '*Personer som utsätts för (ekonomiskt bedrägeri) är människor som betett sig oförsiktigt*'. Svarsalternativen var '*I mycket hög grad*', '*I ganska hög grad*', '*I ganska låg grad*', '*I mycket låg grad*' samt '*Ingen uppfattning*'. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat i mycket eller ganska hög grad. Flera svarsalternativ kunde anges på varje fråga. Endast personer som besvarat frågan med något av de fyra förstnämnda alternativen är medtagna i procentbasen. De som svarat 'annat parti' redovisas ej i figuren. Totalt antal svarande var 1 845 och av dem svarade som mest 212 personer 'ingen uppfattning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Sammantaget kan vi säga att det finns ett visst fog för att påstå att de partier som offentligt förespråkar hårdare straff samt starkare kontroll och övervakning också i något högre utsträckning tenderar att ha sympatisörer som i större utsträckning anser att brottsoffret varit oförsiktigt. Särskilt gäller det dock ifråga om offer för våldsbrott och offer för våldtäkt. Påtagligt är dock att partiernas sympatisörer till överväldigande del anser att den som utsatts för våldtäkt eller ett ekonomiskt bedrägeri i första hand är en vanlig oskyldig person, offer för våldsbrott i generell mening anses dock nästan uteslutande själva ha en kriminell bakgrund.

Avslutande diskussion

Den här studien visar att det finns tydliga skillnader mellan hur brottsoffer betraktas utifrån vilket brott de har utsatts för. Utsatta för våldsbrott och ekonomiskt bedrä-

geri anses i högre utsträckning ha betett sig oförsiktigt än utsatta för våldtäkt. Vi ser också skillnader i uppfattningar efter kön, ålder, utbildning och partisympati.

Frågan om synen på brottsoffer visar sig vara komplex och skulle kunna bero på ett flertal faktorer. Män anser exempelvis i högre utsträckning att de som utsätts för våldsbrott och våldtäkt är oförsiktiga medan det inte finns några signifikanta skillnader gällande män och kvinnors uppfattning om utsatta för ekonomiskt bedrägeri. Våldtäktsbrottet skiljer sig från övriga brott och följer inte samma mönster som våldsbrott och ekonomiskt bedrägeri. Skillnaderna mellan män och kvinnor framstår som anmärkningsvärda i Sverige år 2021, särskilt i ljuset av de senaste årens uppmärksamhet kring sexuella trakasserier och mäns våld mot kvinnor bland annat i samband med #metoo-uppropet som startade i USA 2017 men snabbt spred sig över hela världen. Kvinnor delade med sig av sina upplevelser av utsatthet för sexuellt våld i olika former och bidrog till att den här typen av brott fick stor uppmärksamhet. Att det inte finns några könsskillnader gällande ekonomiskt bedrägeri visar att uppfattningen om att de utsatta betett sig oförsiktigt är mer utbredd i befolkningen generellt. Vad detta beror på kan vi inte dra slutsatser om utifrån den här undersökningen men en tänkbar delförklaring är att allmänheten känner till mer om våldsbrott och våldtäkt som är brott som får mer medial uppmärksamhet och att uppfattningarna om brottsoffer på så vis har påverkats.

Utifrån den bakgrund som gavs inledningsvis ser vi indikationer på att de brott som drabbar flest, våldsbrott och ekonomiskt bedrägeri, i större utsträckning anses vara delvis medskyldiga till utsattheten genom att ha betett sig oförsiktigt. Utifrån idén om en rättvis värld kan detta tolkas som ett uttryck för att den som drabbas inte är vem som helst, det drabbar någon annan, och att uttrycket för detta är ett sätt att skapa kontroll över det samhälle man lever i. Kvinnor är mest drabbade av våldtäkt och på så sätt var det väntat att kvinnor i lägre utsträckning skulle skuldbelägga andra kvinnor. Samtidigt är män överrepresenterade bland utsatta för våldsbrott. En tänkbar förklaring är att det finns en koppling mellan kvinnors uppfattningar av utsatta för alla brott med våldsinslag, likaså bland män. Den uppfattning man har om en brottsoffertyp speglar även uppfattningen om andra utsatta. Detta resonemang kan stödjas av studier som visat att våldtäktsbrottet kan fungera som ett så kallat ”master offence” som leder till oro även för andra brott. Studier har exempelvis visat att om man tar hänsyn till kvinnors oro att utsättas för våldtäkt så försvinner skillnaderna i oro mellan män och kvinnor (Ferraro, 1995, 1996; Fisher & Sloan, 2003; May, 2001; Mellgren & Ivert, 2019). Stanko (1995:34) har vidare beskrivit våldtäkt som ”the ever-present terror” för kvinnor.

Studier om uppfattningar av brottsoffer fokuserar huvudsakligen på utsatta för våldtäkt och få studier har undersökt den bredare kategorin våldsbrott och bedrägeri. På så sätt ger studien viktig kunskap om hur olika brottsoffer betraktas. Demker och Sebring (2006) diskuterar i studien från 2005 förhållandet mellan den politiska utgångspunkten att alla brottsoffer är oskyldiga och befolkningens

uppfattning om brottsoffers ansvar. Resultaten i den här studien bekräftar att befolkningens uppfattning till viss del skiljer sig från politikens utgångspunkt och indikerar att det finns uppfattningar som är både bestående och utbredda där brottsoffer tillskrivs ansvar för sin utsatthet. Resultaten bör följas upp mer fördjupat med en vinjettstudie där situationer som brottsoffer befinner sig i utvecklas och med möjligheter att göra jämförelser även utifrån egen upplevd utsatthet. I en diskussion om prioriteringar inom rättsväsendet, där sexualbrotten ofta omskrivs som nedprioriterade på grund av att det grova organiserade våldet tar stora resurser i anspråk, är det intressant att lyfta fram hur svenska folkets syn på brottsoffer skiljer sig åt utifrån de mönster som framträder i den här undersökningen. Hur ska politiken förhålla sig till dessa skillnader? Och stämmer partisympatisörernas uppfattningar överens med de politiska partiernas syn på brottsoffret?

Referenser

Brottsförebyggande rådet (2019). *Indikatorer på sexualbrottsutvecklingen 2005–2017*. Rapport 2019:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet (2020). *Nationella trygghetsundersökningen 2020. Om utsatthet, otrygghet och förtroende*. Rapport 2020:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet (2020). Anmälda brott 2020 – preliminär statistik. Hämtad 2021-04-12 från https://www.bra.se/om-bra/nytt-fran-bra/arkiv/nyheter/2021-01-21-anmalda-brott-2020---preliminar-statistik.html

Demker, Marie & Joakim Sebring (2006). Föreställningar och uppfattningar om brottsoffer. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Demker, Marie & Göran Duus-Otterström (2009). Realigning criminal policy. Offender and victim in the Swedish party system over time. *International Review of Sociology—Revue Internationale de Sociologie:* 19. 273–296.

Brownmiller, Susan (1975) *Against our will: Rape, women, and men.* New York: Simon U. Schuster.

Ferraro, Kenneth F. (1995). *Fear of crime: Interpreting victimization risks*. Albany: State University of New York Press.

Ferraro, Kenneth F. (1996). Women's fear of victimization: Shadow of sexual assault? *Social Forces*, 75, 667–690.

Fisher, Bonnie S. & John J. Sloan (2003). Unraveling the fear of victimization among college women: Is the "shadow of sexual assault hypothesis" supported? *Justice Quarterly*: 20, 633–659.

Gilbert, Wendy (2010). Public Perceptions of Victims. I Bonnie S. Fisher & Steven P. Lab (red.) *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.

Grubb, Amy & Emily Turner (2012). Attribution of blame in rape cases: A review of the impact of rape myth acceptance, gender role conformity and substance use on victim blaming. *Aggression and Violent Behavior:* 17(5), 443–452.

Hafer, Carolyn L. & Robbie Sutton (2016). Belief in a just world. I Clara Sabbagh & Manfred Schmitt (red) *Handbook of Social Justice Theory and Research*. New York, NY: Springer.

Hohl, Katrin & Elizabeth A. Stanko (2015). Complaints of rape and the criminal justice system: Fresh evidence on the attrition problem in England and Wales. *European Journal of Criminology*: 12 (3), 324–341.

Lerner, Melvin J. (1977). The justice motive: some hypotheses as to its origins and forms. *Journal of Personality*: 45, 1–52.

Lerner, Melvin J. (1980). The belief in a just world. I Melvin. J. Lerner (red.) *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*, New York, NY: Springer.

Lonsway, Kimberly A. & Louise F. Fitzgerald (1994). Rape myths in review. *Psychology of Women Quarterly*, 18(2): 133–164.

Schuller, Regina A. & Anne-Marie Wall (1998). The effect of defendant and complainant intoxication on mock jurors' judgments of sexual assault. *Psychology of Women Quarterly*, 22: 555–573.

Whatley, Mark A. (2005). The effect of participant sex, victim dress, and traditional attitudes on causal judgments for marital rape victims. *Journal of Family Violence*, 20: 191–200.

May, David C. (2001). The effect of fear of sexual victimization on adolescent fear of crime. *Sociological Spectrum*, 21: 141–174.

Mellgren, Caroline & Anna-Karin Ivert (2019). Is women´s fear of crime fear of sexual assault? A test of the shadow of sexual assault hypothesis in a sample of Swedish university students. *Violence against women*, 25(5): 511–527.

Stanko, Elizabeth (1995). Women, crime and fear. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 537: 46–58.

VEM RÄDS TERRORISMEN?
KLUVEN ORO OCH SÄKERHETSIVRARE I SVERIGE

DANIEL BRODÉN, MATS FRIDLUND
OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning
Svenskar är oroliga för terrorism, även om oron varierar över tid. I det här kapitlet studerar vi denna oro i allmänhet och särskilt i vilken utsträckning som den hänger samman med uppfattningar om ”främmande” kulturer som hot. Vi gör det mot bakgrund av att terrorism som begrepp kan ha olika betydelser beroende på politiska perspektiv och historiska sammanhang. Likaså väger studien in det svenska folkets uppfattningar om invandring som ett hot mot svensk kultur och värderingar. Resultaten visar att medborgarnas oro under 2000-talet var som högst efter attackerna i USA den 11 september 2001 och lastbilsattacken på Drottninggatan 2017. Samtidigt är oro för terrorism något som delar medborgarna beroende på politisk orientering. Medan personer som står till vänster är mer oroliga för politisk extremism än terrorism, finns det bland personer till höger en stor grupp ”säkerhetsivrare”, som kombinerar oro för terrorism med en negativ inställning till invandring.

Det offentliga samtalet i dagens Sverige vittnar om en markant oro för terrorism. Även om det inte finns någon systematisk forskning om vilka sorters politiskt våld som svenskar förknippar med terrorism, är det knappast kontroversiellt att påstå att de hotbilder som framhållits av politiker, säkerhetspolitiska experter och journalister ofta handlat om ”islamism”, ”salafism” och ”jihadism” (Ranstorp m.fl., 2018; SOU 2019:49; Center mot våldsbejakande extremism 2020). Händelseutvecklingen efter attackerna i USA den 11 september 2001 har sannolikt haft avgörande betydelse i sammanhanget, tillsammans med lastbilsattacken på Drottninggatan i Stockholm 2017, attentatet mot mötet med Lars Vilks i Köpenhamn 2015 och de svenska IS-återvändarna från Syrien.

På samma gång är terrorism ett komplicerat fenomen. Det är problematiskt att otvetydigt definiera vad som är ”terrorism” eller vem som är ”terrorist”, inte minst då begreppen används på motstridiga sätt av olika aktörer, ofta för att stämpla politiska motståndares handlingar som illegala eller icke-legitima. ”Den enes terrorist är den andres frihetskämpe”, är ett ofta på goda grunder citerat uttryck. Till exempel på 1970-talet titulerade sig västtyska RAF (*Rote Armee Fraktion*) ”stadsgerilla” (*Stadtguerilla*), medan den västtyska och svenska staten definierade

Brodén, Daniel, Fridlund, Mats & Öhberg, Patrik (2021). Vem räds terrorismen? Kluven oro och säkerhetsivrare i Sverige. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

dess medlemmar som ”terrorister”. Det går att jämföra med hur många sett ANC (*African National Congress*) som en befrielserörelse, parallellt med att organisationen länge var terroriststämplad i Sydafrika och USA. Ett annat exempel på hur terrorism utgör ett i betydande delar socialt, politiskt och historiskt konstruerat fenomen (Brulin, 2015), är hur Sveriges terroristlagstiftning länge var riktad mot utländska medborgare – tidigare kunde så att säga endast ”utlänningar” principiellt vara terrorister enligt svensk lag (Ribbing, 2000; jfr Hansén, 2007).

Eftersom frågan i den nationella SOM-undersökningen om svenskarnas oro för terrorism är allmänt ställd, kan vi i detta kapitel inte ge något specifikt svar på vilka sorters politiskt våld som farhågorna är knutna till. Däremot kan vi mot bakgrund av terrorism som ett delvis subjektivt begrepp, liksom hotbilderna som skapats kring ”utländsk” och så kallad jihadistisk terrorism, studera i vilken utsträckning som oron hänger samman med uppfattningar om ”främmande” kulturer som hot. Centralt för denna studie är att internationell forskning visat att vissa personer är mer rädda än andra för hot från människor de upplever som kulturellt främmande (Hibbing, 2020). Analysen görs också mot bakgrund av forskning som visat att vissa grupper är mer mottagliga för olika typer av hotbilder, liksom att faktorer som kön, etnicitet, klass och ideologi har betydelse för hur stark oro olika personer känner inför terrorvåld (Haner m.fl., 2019; Best, 2018; jfr. Bjereld, 1998 om en svensk kontext). Ett sätt att undersöka om svenskarnas oro för terrorism hänger ihop med en uppfattning om det kulturellt främmande som hotfullt, är att jämföra med oro för närliggande fenomen som är mer inhemskt förknippade. En kompletterande frågeställning blir därför huruvida svenskars oro för terrorism och politisk extremism skiljer sig åt?

Eftersom terrorismen är omtvistad, både som fenomen och begrepp, blir en studie av oron inför den beroende av våra möjligheter att syna frågorna ur ett större perspektiv. Som en utgångspunkt anknyter kapitlet därför till forskning om offentlig rädsla och hotbildernas politik i allmänhet. Likaså börjar vi analysen av oron för terrorism i dagens Sverige med en bredare översikt av terrorismens historiska och förändrade betydelser i svensk kontext.

Rädsla, oro och hotbilder

Historikern Sverker Oredsson, som studerat offentligt ventilerad rädsla och oro i svensk politik under 1900-talet, skriver: ”Det kan med fog hävdas att staters existens och den statliga maktapparaten i första hand baserar sig på rädsla. Av fruktan för yttre hot byggdes en krigsmakt upp. Rädslan för en ’inre’ oordning motiverar lagar, domstolsväsen och polismakt” (2001:14, se också 2003). Det är således viktigt att ta fasta på att oroskänslor inför hotbilder kan utgöra ett samhälleligt kitt, men också att det finns motstridigheter då olika medborgare oroar sig för olika saker och till olika grad.

Samtidigt som fruktan, rädsla och oro delvis kan fungera som synonyma begrepp, avser de känslor med olika styrka. Som sagt, i den nationella SOM-undersökningen frågas om just ”oro” för terrorism. Enligt *Svenska Akademiens Ordbok* (*SAOB*) avser oro ett sinnestillstånd, som utmärks av brist på lugn och vila. Att hysa oro innebär att befinna sig i ett tillstånd av ängslan, farhågor och bekymmer, utan att för den skull vara vettskrämd eller fylld av bävan. Oro kan vara diffus, men den är ofta riktad mot något eller någon, som på ett eller annat vis stör lugnet. I betydelsen ligger också möjligheten att aktivt oroa någon, det vill säga att påverka någons tillvaro negativt genom olika slags uttalanden, beteenden eller handlingar.

Oro kan på ett plan förstås som en allmängiltig känsla, men den samspelar också med vad som händer i samhället. Betydande forskning har ägnats politikens och massmediernas roll i skapandet av offentlig rädsla (se t.ex. Glassner, 1999; Altheide, 2017; Best, 2018). Motsvarande gäller hotbilder, som likaså byggs upp och underhålls – de avser just bilder av hot och kan därför vara såväl uppförstorade som förminskade. Statsvetaren Johan Eriksson poängterar i *Kampen om hotbilden* att det inte finns ”något enkelt eller naturligt samband mellan ’verkliga’ hot och den eventuella uppmärksamhet de får i samhällsdebatt och politiskt beslutsfattande”, och att det finns en slags hotbildernas politik för ”hur problem gestaltas och varför de hamnar på dagordningen” (2004:15). Här kan man väga in hur medieforskning visat på tendensen till en ”episodisk” gestaltning av terrorism i nyheterna. Det innebär att terrorism på ett annat sätt än långsiktiga, strukturella samhällsproblem, som till exempel arbetslöshet, snabbt kan få genomslag eller försvinna från dagordningen (Eriksson, 2004:68–69; Norris, Kern & Just, 2003).

Terrorism i Sverige – då och nu

Till saken hör givetvis frågan om vad som specifikt förstås som terrorism i ett samhälle. *SAOB* definierar terrorism som ”användande av våldshandlingar för att sprida skräck och därmed utöva makt; även och numera i synnerhet om användande av våldshandlingar för att uppnå vissa politiska mål”.[1] Man kan säga att terrorism är ett sentida fenomen inom Sveriges gränser. Det dröjde i alla fall innan inhemskt politiskt våld diskuterades i sådana termer. I nyhetsrapporteringen i svenska tidningar under 1800-talet var ”terrorism” och ”terrorist” i stort sett förknippade med antingen utländsk statsterror, som skräckväldet under franska revolutionen, eller utländska revolutionärer, som nihilister i tsarryssland (Fridlund m.fl., 2020). När det första moderna svenska terroristattentatet inträffade, i form av bomben som dödade en brittisk strejkbrytare och skadade 23 andra på logementsfartyget Amalthea i Malmö hamn 1908, omtalades detta inte primärt som terrorism (jfr. Lång, 2007). Så var också fallet med brandbombningen av redaktionen för den kommunistiska tidningen *Norrskensflamman* i Luleå 1940, som krävde fem dödsoffer (varav två barn), liksom mordet på FN-medlaren Folke Bernadotte i Palestina 1948 av terrorgruppen Lehi (*Lohamei Herut Israel*, ”Israels frihetskämpar”).

Det var de politiskt radikala åren kring 1968, som vad som brukar kallas för terrorism blev påtaglig i Sverige – men inte först i form av revolutionär socialism, utan fascistisk nationalism. 1971 mördade två kroater med koppling till Ustaša-rörelsen Jugoslaviens ambassadör i Stockholm. Året därpå kapade tre andra kroater ett inrikesflygplan, som flögs till Bulltofta flygplats där de krävde frigivningen av ambassadörsmördarna (vilket också skedde). Efter kapardramat skapade regeringen en terroristlagstiftning för att motverka att utländska medborgare skulle begå politiska våldsdåd i Sverige. Denna terroristlag blev aktuell 1975 när medlemmar av RAF ockuperade den västtyska ambassaden i Stockholm. Två ur gisslan avrättades innan en kraftig sprängladdning detonerade inne i byggnaden och dödade en av ockupanterna. Efter att terroristerna blivit utvisade till Västtyskland med hänvisning till den nya lagen avled en annan RAF-medlem av sina skador (Hansén, 2007).[2]

Figur 1 Svenskarnas oro för terrorism, 1986–2020 (procent)

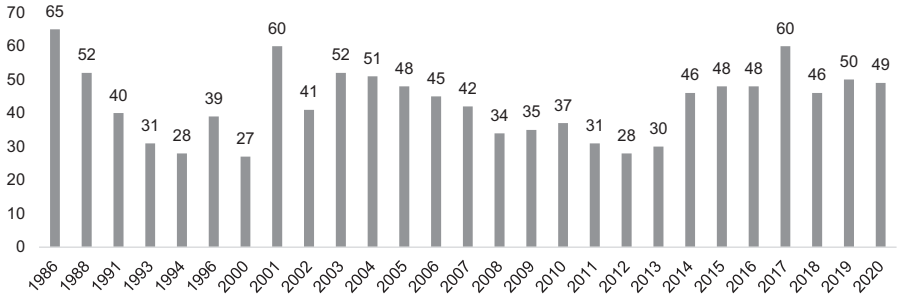

Kommentar: Frågan lyder: *'Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?' – 'Terrorism'*. Svarsalternativen är *'mycket oroande'; 'ganska oroande'; 'inte särskilt oroande'* samt *'inte alls oroande'*. Resultaten redovisar de som svarat *'mycket oroande'*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2020.

Eftersom den nationella SOM-undersökningarna började först 1986 är det svårt att säga något om oron för terrorism i Sverige innan dess, men den har faktiskt aldrig varit högre än det första året för mätningarna (65 procent). Om den var ännu högre tidigare är omöjligt att säga. Under 1970- och 1980-talen var terrorism ett påtagligt fenomen i Europa, även genom bland annat konflikten mellan IRA (*Irish Republican Army*) och den brittiska regeringen, likaså attentat kopplade till olika palestinska organisationer. Att så många svenskar var oroliga för terrorism 1986 (figur 1), kan bero på att det under året genomförts flera terrordåd i Europa sponsrade av Libyen och Syrien, samt att USA flygbombade Libyen efter en terroristattack i Västberlin. Samtidigt kan oron höra ihop med mordet på statsminister Olof Palme 1986. Det första rikslarmet på mordnatten gällde Ustaša och initialt riktade poli-

sen även misstankar mot RAF. Polisen lade sedan ner omfattande resurser på att utreda om den i Sverige terroriststämplade kurdiska organisationen PKK (*Partiya Karkerên Kurdistan*, ”Kurdistans arbetarparti”) utfört mordet (SOU 1999:88).

Att nästa stora oro uppstår 2001 efter attentaten i USA den 11 september är kanske väntat. Att medlemmar av al-Qaida kapade fyra amerikanska passagerarflygplan, som kraschade i New York, Washington och Pennsylvania, väckte bestörtning och rädsla i hela västvärlden. I Sverige kände 60 procent av svenskarna oro för terrorism 2001.

Samtidigt är det värt att fundera över den minskade oron för terrorism under tiden mellan mordet på Palme och 11 septemberattentaten. Till exempel spred Lasermannen rädsla bland invandrare genom en serie skjutningar 1991–1992 och 1999 sköt två nynazister syndikalisten Björn Söderberg till döds. Det senare året ägde också flera bombattentat rum med nynazistiska förtecken, bland annat mot två journalister, liksom polismorden i Malexander, där gärningsmännen rånade banker för att finansiera terrordåd inspirerade av RAF och IRA (Andersson & Förster, 2017:111–149). Det ska understrykas att frågan om oro för terrorism inte ställdes i den nationella SOM-undersökningen varken 1992 eller 1999. Men då oron var jämförelsevis låg under 1990-talet ligger det nära till hands att tänka sig att högerextremistiskt politiskt våld, även systematiskt och dödligt sådant, inte primärt förknippats med terrorism i svensk offentlighet (jfr. Lööw, 2017).

På 2000-talet ökade oron för terrorism åter 2014 (med 16 procentenheter till 46 procent) för att efter lastbilsattacken på Drottninggatan 2017 nå ungefär samma nivå (60 procent), som efter Palmemordet och 11 september. Att attacken på Drottninggatan (som dödade fem personer, varav ett barn) gör sig påmint i statistiken ter sig givet. Samtidigt kan man notera att de tidigare sprängningarna vid Drottninggatan 2010 inte gjorde större avtryck på svenskarnas oro för terrorism. Då sprängde gärningsmannen sig själv till döds innan det planerade attentatet genomförts fullt ut och bara två personer skadades lindrigt. Året efter sprängningarna, som skedde i samband med julhandeln, hade oron för terrorism rentav sjunkit (31 procent).

Men den stora ökningen inträffade alltså 2014, innan både lastbilsattacken på Drottninggatan och attentatet mot Vilks i Köpenhamn 2015. Likaså var det innan attacken mot satirtidningen *Charlie Hebdo* 2015 i Paris och den andra serie franska terrordåd som inbegrep massakern på konsertlokalen Bataclan. Såvitt vi kan bedöma, är det dock rimligt att anta att ökningen av oro redan 2014 hänger ihop med att det var det året som IS eller Islamiska staten (*al-Dawla al-Islamiyya*) utropade ett världsomspännande kalifat med makt över alla muslimer. IS halshuggningar av bland andra amerikanska och brittiska journalister och hjälparbetare, som filmades och visades via internet, väckte stor internationell bestörtning.

Oro och säkerhetsivrare till höger

Ett sätt att väga in den jämförelsevis låga oron för terrorism under 1990-talet, då flera attentat med nynazistiska förtecken ägde rum, är att jämföra oron för ”terrorism” med oron för ”politisk extremism”. Eftersom terrorism är en form av politisk extremism, är det lätt att tänka sig att den som känner oro för terrorism även borde vara orolig för politisk extremism.

Som bekant, kan terrorism laddas med olika innebörder beroende på perspektiv. Det märks också när vi tittar på vilka som 2020 kände sig ”mycket oroade” av terrorism och politisk extremism. På ett allmänt plan är svenskar ungefär lika oroliga för terrorism som för politisk extremism (49 respektive 47 procent). Men tar man hänsyn till politisk hemvist framträder ett underliggande mönster. I tabell 1 är oro ordnat i fallande grad (från 66 till 26 procent) och relaterat till partisympatier. Högst är oron bland sverigedemokrater där två tredjedelar (66 procent) är oroliga för terrorism, därefter kommer kristdemokrater (59 procent) och moderater (51 procent), tätt följda av socialdemokrater (49 procent). Dock känner bara var fjärde miljöpartist (26 procent) stor oro och inte heller vänsterpartister eller liberaler gör det särskilt mycket (31 respektive 37 procent). Om man istället ser till oro för politisk extremism upprepas i stort sett mönstret – men närmast spegelvänt. Bland vänsterpartister, liberaler och miljöpartister är oron för extremism som mest utbredd (62, 61 respektive 56 procent), medan sverigedemokrater är hälften så oroliga (32 procent). Mäter vi ”mellanskillnad” i oro för terrorism och politisk extremism, kan man något förenklat säga att personer som står till höger politiskt är mer oroliga för terrorism, medan de till vänster oroar sig mer för extremism. Trots att terrorism och politisk extremism kan te sig som ”grenar på samma träd”, gör alltså de flesta svenskar en skillnad mellan dem beroende på politisk hemvist. Undantaget är socialdemokrater och centerpartister, som är ungefär lika oroliga för båda, men om det beror på att de ser dem som synonyma fenomen eller inte är svårt att säga.

Det går att tolka resultaten i tabell 1 som att de pekar mot att människor som står till vänster oroar sig mest för inhemskt politiskt våld i form av högerextremism. Samtidigt ska man då ha i åtanke att oro för politisk extremism inte måste gälla just våld. Den kan också inbegripa, till exempel, extremismens betydelse för samhällsklimatet i allmänhet. Således är det svårt för oss att följa upp och bekräfta en sådan tankegång. Däremot är det möjligt att närmare undersöka sambandet mellan oro för terrorism och uppfattningar om ”främmande” kulturer som hot.

Kopplingen mellan oro och främmande hotbilder skildras i en nyligen utkommen studie av ”säkerhetsivrare” (*securitarians*) av den amerikanske statsvetaren John Hibbing (2020). Han studerar särskilt Trump-väljare, som visserligen är ungefär lika oroliga som andra i allmänhet, men betydligt mer vaksamma mot människor som de upplever som främmande. Hibbing beskriver dessa som fokuserade på att vilja skydda den egna gruppen från hotbilder personifierade av främmande människor

– störst oro känner de för terroristattacker, följt av kriminella och just invandrare (Hibbing, 2020:110). Utan att dra alltför raka paralleller mellan amerikansk och svensk politisk kultur, är det intressant att se om det går att också i vårt svenska material urskilja säkerhetsivrare genom att studera kopplingen mellan personers oro för terrorism och åsikten att invandring innebär ett hot. Detta ligger också i linje med nya forskningsresultat vilka visar på en koppling i flera europeiska länder mellan rädsla för terrorism och oro för invandring (Böhmelt m.fl., 2020).

Tabell 1 Andelen som är mycket orolig för terrorism och politisk extremism efter partisympati, 2020 (procent)

	SD	KD	M	S	C	L	V	MP	Totalt
Terrorism	66	59	51	49	42	37	31	26	49
Politisk extremism	32	42	45	47	47	61	62	56	47
Skillnad	+34	+17	+16	+2	-5	-24	-31	-30	+2

Kommentar: Frågan lyder: '*Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?*' – '*Terrorism*', '*Politisk extremism*'. Svarsalternativen är '*mycket oroande*'; '*ganska oroande*'; '*inte särskilt oroande*' samt '*inte alls oroande*'. Resultaten redovisar de som svarat '*mycket oroande*'. Frågan om partitillhörighet lyder '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*' följt av samtliga riksdagspartier som fasta svarsalternativ samt möjlighet att kryssa i '*Annat parti*' och själv skriva partinamnet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

År 2019 ansåg nästan hälften (47 procent) av svenskarna att invandring utgör ett hot mot svensk kultur och värderingar (Bjereld & Demker, 2020). Om vi studerar sambandet mellan åsikter i frågan och oro för terrorism, framträder en partipolitisk uppdelning som påminner om resultaten i tabell 1. Frågan om invandring utgör ett hot mot svensk kultur och värderingar ställdes inte 2020, men väl 2019. Genom att slå samman alla de som var oroliga för terrorism (mycket eller ganska orolig) detta år till en gemensam grupp, kan vi dela upp denna beroende på om de (helt eller delvis) uppfattade invandringen som ett hot eller inte. Tabell 2 visar att det i sammanhanget finns en klar uppdelning bland de som oroar sig för terrorismen (”Totalt”, längst till höger i tabellen). Drygt hälften (51 procent) av dem som oroar sig för terrorism anser att invandring är ett problem – vilket alltså kvalificerar dem som säkerhetsivrare i Hibbings mening – medan den andra hälften inte gör detta. Särskilt sverigedemokrater, kristdemokrater och moderater som är oroliga för terrorism upplever också invandringen som ett hot (94, 66 respektive 58 procent). När det gäller denna säkerhetsiver blir rentav polariseringen mellan höger- och vänstersympatisörer ännu starkare än i tabell 1.

Tabell 2 Säkerhetsivrare efter partisympati, 2019 (procent)

	SD	KD	M	S	L	C	V	MP	Totalt
Säkerhetsivrare	94	66	58	37	23	22	17	13	51

Kommentar: Frågan lyder: '*Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?*' – '*Terrorism*'. Svarsalternativen är '*mycket oroande*'; '*ganska oroande*'; '*inte särskilt oroande*' samt '*inte alls oroande*'. Påståendet om invandringen lyder 'Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden' och svarsalternativen var '*helt riktigt*', '*delvis riktigt*', '*delvis felaktigt*', '*helt felaktigt*' samt '*ingen uppfattning*'. I tabellen redovisas de som svarat att de är oroliga för terrorism, genom att kryssa i att de antingen är mycket eller ganska oroande, och hur många av dem som samtidigt svarat jakande (helt/delvis riktigt) gällande påståendet att invandringen utgör ett hot svensk kultur och värderingar. Frågan om partitillhörighet lyder '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*' följt av samtliga riksdagspartier som fasta svarsalternativ samt möjlighet att kryssa i '*Annat parti*' och själv skriva partinamnet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019.

Sätter vi in säkerhetsivrare i ett större perspektiv, är således drygt 40 procent av svarspersonerna i vårt material någon som är orolig för terrorism och anser att invandringen hotar svensk kultur. Den typiske säkerhetsivraren är en person som röstar på Sverigedemokraterna, är äldre än 50 år, saknar universitetsutbildning, är mer missnöjd med hur demokratin fungerar i landet och har lägre tillit till andra människor.[3] Den beräknade sannolikheten för att en sådan person är säkerhetsivrare blir synnerligen stor (95 procent). Motsatsen till säkerhetsivraren är en person som röstar på Vänsterpartiet, är yngre än 50 år och universitetsutbildad, litar på människor och tycker att demokratin fungerar i Sverige. Den beräknade sannolikheten för att en sådan person också skulle vara en säkerhetsivrare är dock synnerligen låg (3 procent).

En oro som delar svenska folket?

Vi har i detta kapitel undersökt i vilken utsträckning som svenskar är oroliga för terrorism. Mot bakgrund av en diskussion om terrorism som ett delvis relativt begrepp, som kan ha olika betydelser beroende på politiska och historiska sammanhang, har vi visat att det finns en kluvenhet i svenskarnas oro för terrorism. För det första har vi klargjort att oron i en betydande utsträckning är knuten till politisk orientering. Personer som står till höger oroar sig mycket mer för terrorism än vad personer till vänster gör. Om man jämför med politisk extremism är mönstret närmast det motsatta, vilket sannolikt kan ses som ett tecken på att personer till vänster är mer oroliga för högerextremism än för terrorism.

För det andra har vi visat att en negativ uppfattning om invandring spelar roll för oron för terrorism. Hälften av de som oroar sig för terrorism anser inte att invandringen utgör ett kulturellt hot. Men påfallande många som står till höger oroar sig både för terrorism och för invandring och man kan rentav tala om en stor

grupp säkerhetsivrare, som vill skydda den egna gruppen från hot personifierade av främmande människor. Den typiske säkerhetsivraren och dennes motsats blir på olika sätt motpoler – äldre kontra yngre, sverigedemokrat kontra vänsterpartist, låg kontra högutbildad, litar inte kontra litar på andra, anser inte kontra anser att demokratin i landet fungerar – som i förlängningen indikerar olika grundinställningar till terrorism som hotbild i samhället. Eftersom oron för terrorismen är olika stark och hänger samman med andra olikheter bland svenskarna, har således alla som vill svara upp mot den – alltifrån politiker och beslutsfattare på olika nivåer till lärare, fritidsledare med flera – en komplicerad och kluven verklighet att hantera.

Noter

1 Jfr. den ”minimal foundationalist definition” som finns inom forskningen om terrorism: ”violence or its threat intended as a symbolically communicative act in which the direct victims of the action is instrumentalized as a means to creating a psychological effect of intimidation and fear in a target audience for a political objective” (Jackson, 2011).

2 Den socialdemokratiska ministern Anna-Greta Leijon, som hade ansvar för terrorlagstiftningen, sågs av RAF-sympatisörer som ansvarig för dödsfallet och det fanns till och med en långt gången plan att kidnappa henne.

3 Faktorer som kön, inkomst, hur nöjd man är med sitt liv, var i landet man bor eller om man är född i Sverige är dock inte särskilt betydelsefulla i sammanhanget.

Referenser

Altheide, David (2017). *Terrorism and the Politics of Fear*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishing.

Andersson, Christoph & Andreas Förster (2017). *Nazisten som teg: Drömmen om att skapa högerextrema terrorceller i Sverige och Tyskland*. Stockholm: Norstedts.

Best, Joel (2018). *American Nightmares: Social Problems in an Anxious World*, Oakland: University of California Press.

Bjereld, Ulf (1998). *Kön och politiskt våld: Attityder under svensk efterkrigstid*. Stockholm: Gidlunds.

Bjereld, Ulf & Marie Demker (2020). Utbildningens betydelse för åsikt om invandring och migrationspolitik. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Brulin, Remi (2015). Compartmentalization, Contexts of Speech and the Israeli Origins of the American Discourse on “Terrorism”. *Dialectical Anthropology*, 39: 69–119.

Böhmelt, Tobias, Bove, Vincenzo & Enzo Nussio (2020). Can Terrorism Abroad Influence Migration Attitudes at Home? *American Journal of Political Science,* 64(3): 437–451.

Center mot våldsbejakande extremism (2020). *Den våldsbejakande islamistiska miljön*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Eriksson, Johan (2004). *Kampen om hotbilden: Rutin och drama i svensk säkerhetspolitik*. Stockholm: Santérus.

Fridlund, Mats, Olsson, Leif-Jöran, Brodén, Daniel & Lars Borin (2020). Trawling the Gulf of Bothnia of News: A Big Data Analysis of the Emergence of Terrorism in Swedish and Finnish Newspapers, 1780–1926. I Costanza Navaretta & Maria Eskevich (red) *Proceedings of CLARIN Annual Conference 2020*. Virtual edition: CLARIN.

Glassner, Barry (1999). *Culture of Fear*. New York: Basic Books.

Haner, Murat, Sloan, Melissa M., Cullen, Francis T., Kulig, Teresa C. & Cherly Lero Jonson (2019). Public Concern About Terrorism: Fear, Worry, and Support for Anti-Muslim Policies. *Socius,* 5: 1–16.

Hansén, Dan (2007). *Crisis and Perspectives on Policy Change: Swedish Counterterrorism Policymaking*. Diss. Stockholm: Försvarshögskolan.

Hibbing, John R. (2020). *The Securitarian Personality: What Really Motivates Trump's Base and Why It Matters for the Post-Trump Era*. New York: Oxford University Press.

Jackson, Richard (2011). In Defence of "Terrorism": Finding a Way Through a Forest of Misconceptions. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression,* 3(2): 116–130.

Lång, Henrik (2007). *Drömmen om det ouppnåeliga: Anarkistiska tankelinjer hos Hinke Bergegren, Gustaf Henriksson-Holmberg och Einar Håkansson*. Umeå: Umeå universitet.

Lööw, Heléne (2017). I gränslandet – symbiosen mellan det organiserade och det oorganiserade. I Mattias Gardell, Heléne Lööw & Michael Dahlberg-Grundberg (red) *Den ensamme terroristen: Om lone wolfs, näthat och brinnande flyktingförläggningar*. Stockholm: Ordfront.

Norris, Pippa, Kern, Montague & Marion R. Just (red, 2003). *Framing Terrorism: Understanding Terrorist Threats and Mass Media*. London: Routledge.

Oredsson, Sverker (2001). *Svensk fruktan: Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets andra hälft*. Lund: Nordic Academic Press.

—— (2003). *Svensk oro: Offentlig oro i Sverige under 1900-talets andra hälft*. Lund: Nordic Academic Press.

Ranstorp, Magnus, Ahlin, Filip, Hyllengren, Peder & Magnus Normark (2018). *Mellan salafism och salafistisk jihadism: Påverkan mot och utmaningar för det svenska samhället*. Stockholm: Försvarshögskolan.

Ribbing, Antonia (2000). Sveriges terroristbestämmelser – brottsprevention och demokratiska rättsstatsideal. I Janne Flyghed (red) *Brottsbekämpning – mellan effektivitet och integritet: Kriminologiska perspektiv på polismetoder och personlig integritet*. Lund: Studentlitteratur.

SOU 1999:88. *Granskningskommissionens betänkande: Brottsutredningen efter mordet på Olof Palme*.

SOU 2019:49. *En ny terroristbrottslag*.

Partier & politik

ÄR VERKLIGEN ALLT POLITIK?

THOMAS DENK OCH CARL GÖRTZ

Sammanfattning
Det här kapitlet undersöker i vilken utsträckning som individer uppfattar att olika frågor handlar om politik och om dessa uppfattningar har samband med individernas ideologiska vänster-höger positioner respektive partisympatier. Med detta fokuserar kapitlet på grundläggande frågor om vad som uppfattas vara politik. De flesta har uppfattningar om vad som utgör politik och av dessa finns det en betydande majoritet som uppfattar att svenskt medlemskap i NATO, konflikter i regeringen, utbyggnad av kärnkraften och arbetslöshet i hög utsträckning handlar om politik, medan fördelning av hushållsarbete i hemmet och matinköp i liten utsträckning handlar om politik. För barnomsorg och eutanasi finns det större variation, även om en majoritet anser att även dessa frågor i mycket hög eller hög utsträckning handlar om politik. Kapitlets analyser indikerar också att vänster-högerposition och partisympatier har samband med individernas uppfattningar.

Vad är politik? Frågan är grundläggande inom statsvetenskap eftersom svaret identifierar ämnets studieobjekt. Det finns därför ständigt pågående diskussioner inom ämnet om hur politik bör definieras (Bartolini, 2018; Easton, 1953, 1965; Lasswell, 1936; Mouffe, 2005; Palonen, 2003). Det är också en grundläggande fråga för hur individer uppfattar och förhåller sig till politik. Exempelvis tenderar de som uppfattar att politik handlar om fler frågor vara mer politiskt engagerade och aktiva än de som uppfattar att politik handlar om ett begränsat antal frågor (Morey & Eveland, 2016). Även om individers konceptualisering av politik har betydelse för deras politiska förhållningssätt och engagemang är det förvånansvärt få studier som har ägnats åt att kartlägga vad individer uppfattar som politik. Bland annat saknas svenska studier om vad individerna uppfattar som politik. Detta kapitel kommer därför att undersöka i vilken utsträckning som individer uppfattar att åtta frågor handlar om politik, samt huruvida dessa uppfattningar har samband med individernas ideologiska positioner och partisympatier. Syftet med detta är att ge ökad empirisk kunskap om konceptualisering av politik i Sverige, samt om konceptualisering av politik är politiserat utifrån ideologiska positioner och partisympatier.

Denk, Thomas & Görtz, Carl (2021). Är verkligen allt politik?. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Konceptualisering av politik

I fokus för kapitlet står individers konceptualisering av politik. Med konceptualisering av politik avses individers kognitiva uppfattningar om vad som utgör politik (Fitzgerald, 2013; Görtz & Dahl, 2020; Morey & Eveland, 2016). Dessa kognitiva uppfattningar är grunden för politiska förhållningssätt och åsikter. Exempelvis om en individ uppger sig vara intresserad av politik är det delvis relaterat till vad individen uppfattar som politik. En individ kan uppfatta politik som frågor relaterade till politiska partier, medan en annan individ uppfattar att politik också handlar om diskussioner om hur samhället ska utvecklas. Båda individerna kan uppge att de är politiskt intresserade, men de är intresserade av olika frågor. Även graden av politiskt intresse kan påverkas av vad vi uppfattar som politik (Ferrín m.fl., 2019; O'Toole, 2003).

Det finns översiktligt två inriktningar inom forskningen om konceptualisering av politik. Dessa inriktningar har olika fokus och använder olika metoder. Den första inriktningen fokuserar främst på konceptualiseringens innehåll, medan den andra inriktningen fokuserar på konceptualiseringens bredd. I den första inriktningen används främst kvalitativa metoder för att undersöka vilka frågor som individer relaterar till politik och hur dessa konceptualiseringar förhåller sig till framträdande definitioner av politik. En del studier konstaterar att ungdomar relaterar politik till sin situation och till regeringen (O'Toole, 2003; Henn m.fl., 2005; Manning, 2010), medan andra studier hävdar att det finns större spännvidd i hur ungdomar uppfattar vad som är politik. En del har vaga uppfattningar om politik, medan andra relaterar politik till formella institutioner såsom regering och parlament eller till diskussioner om hur samhället styrs (Mathé, 2018; Sloam, 2007, 2016; White m.fl., 2000).

I den andra inriktningen dominerar enkätstudier och statistiska analyser. Dessa studier analyserar bredden i konceptualisering genom att beräkna antalet frågor som individerna anser vara politik. Det vanligaste tillvägagångssättet är att en omfattande förteckning av samhällsfrågor, aktörer eller aktiviteter presenteras för de tillfrågade, som sedan får ange i vilken utsträckning som de anser att dessa är politik. Ett alternativt upplägg är att individerna får ange mer kategoriskt om de anser att frågorna är politik eller inte. Bredden i konceptualisering av politik beräknas därefter utifrån antalet frågor som individerna anger som politik. Exempelvis presenterar Fitzgerald (2013) i sin studie 33 frågor för de svarande i USA och Kanada, som därefter får ange huruvida de anser att dessa är politik eller inte. I genomsnitt angav de svarande 14 frågor som politik.

Ett resultat som återkommer oavsett om studierna handlar om konceptualiseringens innehåll eller bredd är att individernas konceptualisering har betydelse för deras politiska engagemang. Exempelvis är ungdomar som relaterar politik enbart till politiska partier mindre politiskt engagerade än de som också kopplar politik till diskussioner om samhället (O'Toole, 2003). På motsvarande sätt

tenderar de som har bredare konceptualisering att vara mer politiskt intresserade och engagerade i politiska diskussioner, vilket är ett resultat som även återfinns i andra studier (Coffé & Campbell, 2020; Görtz & Dahl, 2020; Morey & Eveland, 2016). Studier har också undersökt vad som formar konceptualisering. Exempelvis presenterar Fitzgerald (2013) en hypotes om att ideologisk position påverkar individernas konceptualisering av politik, vilket hennes analyser också ger empiriskt stöd till. Individer med ideologisk positionering på den högra delen av vänster-högerskalan förväntas ha ett mer restriktivt förhållningssätt till politik än de som har sin ideologiska positionering på den vänstra delen. Konceptualisering av politik förväntas därför vara bredare hos de med ideologisk vänsterposition än de med ideologisk högerposition.

Tydliga uppfattningar om vad som utgör politik

Detta kapitel bygger på resultat från båda inriktningarna inom fältet, men tillämpar metoder som främst förekommer inom den andra inriktningen. För att undersöka hur individer konceptualiserar politik i Sverige fick respondenterna ta ställning till i vilka utsträckning som åtta frågor handlar om politik. Dessa frågor representerar olika delar i samhället. En del frågor är relaterade till formella institutioner (konflikter i regeringen och svenskt medlemskap i NATO). Andra frågor avser förhållanden kopplade till produktion och välfärd (barnomsorg, utbyggnad av kärnkraft och arbetslöshet), medan tre frågor är relaterade till vad som kan uppfattas som det privata livet (matinköp, fördelning av hushållsarbete och dödshjälp). Dessa åtta frågor utgör enbart ett mindre urval av möjliga frågor, men de ger oss möjlighet att undersöka om det finns samband mellan ideologisk positionering på vänster-högerskalan och konceptualisering av politik. Utifrån diskussionen hos Fitzgerald (2013) är vår förväntan att de som har ideologisk högerposition kommer att ange att frågorna om produktion och välfärd, samt privata förhållandena i mindre utsträckning handlar om politik än de som har ideologisk vänsterposition. Däremot förväntas inga ideologiska skillnader i uppfattningen om svenskt NATO-medlemskap eller konflikter i regeringen handlar om politik.

Tabell 1 presenterar i vilken utsträckning som de svarande anser att olika frågor handlar om politik. Det är en betydande andel (76 procent) som anser att svenskt NATO-medlemskap i mycket hög utsträckning handlar om politik, även en betydande andel (72 procent) anser att konflikter i regeringen handlar om politik i mycket hög utsträckning. Det finns en majoritet som också anser att utbyggnaden av kärnkraften (64 procent) och arbetslösheten (56 procent) i mycket hög utsträckning handlar om politik. Som balansmåtten indikerar finns det en relativ samsyn bland de svarande om att svenskt medlemskap i NATO, regeringskonflikter, utbyggnad av kärnkraften och arbetslöshet i hög utsträckning handlar om politik. För dessa frågor är andelen som uppfattar att de i liten utsträckning handlar om politik mindre än 10 procent.

Tabell 1 Uppfattningar om i vilken utsträckning som frågorna handlar om politik, 2020 (procent, balansmått)

	Mycket liten utsträck-ning				Mycket hög utsträck-ning	Summa procent	Balans-mått	Antal
Svenskt medlemskap i Nato	2	1	5	16	76	100	+89	1 611
Konflikter i regeringen	4	3	7	14	72	100	+79	1 620
Utbyggnad av kärnkraft	4	4	8	20	64	100	+76	1 626
Arbetslöshet	3	4	14	23	56	100	+72	1 680
Barnomsorg	7	10	22	24	37	100	+44	1 601
Dödshjälp/Eutanasi	18	9	19	19	35	100	+27	1 510
Fördelning av hushålls-arbetet i hemmet	59	15	13	8	5	100	-61	1 608
Matinköp	64	15	13	5	3	100	-71	1 582

***Kommentar**:* Frågan lyder '*Det finns frågor som man kan se som politiska och det finns frågor som man kan betrakta som icke-politiska. I vilken utsträckning tycker du att följande frågor handlar om politik?*'. Frågan besvarades på en femgradig skala: '*Handlar i mycket liten utsträckning om politik*' (0) till '*Handlar i mycket hög utsträckning om politik*' (4). Svarsalternativet 'Ingen uppfattning' fanns också (se tabell 2) Balansmåttet varierar mellan +100 och -100. Måttet anger andelen med de två högsta värdena på den femgradiga skalan minus andelen med de två lägsta värdena.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

För barnomsorg och eutanasi är det en minoritet som anser att de handlar om politik i mycket hög utsträckning. Det finns en större variation i vilken utsträckning som dessa frågor handlar om politik, vilket balansmåttet indikerar med att vara närmare värdet noll än balansmåtten för de andra frågorna. Inte minst för eutanasi finns det olika uppfattningar om i vilken utsträckning som det handlar om politik. Det är 35 procent som anser att eutanasi i mycket hög utsträckning handlar om politik, medan 18 procent anser att det i mycket liten utsträckning handlar om politik. Skillnaderna i uppfattningarna är mindre när det gäller fördelning av hushållsarbete i hemmet och matinköp. Däremot utmärks dessa två frågor av att det är en majoritet som anser att fördelning av hushållsarbete i hemmet (59 procent) och matinköp (64 procent) i mycket liten utsträckning handlar om politik. Det är fem procent eller mindre som anser att hushållsarbetets fördelning och matinköp handlar om politik.

Den sammantagna bilden utifrån svaren är att individerna uppfattar att svenskt medlemskap i NATO, konflikter i regeringen, utbyggnad av kärnkraften och arbetslöshet i hög utsträckning handlar om politik, medan fördelning av hushållsarbete i hemmet och matinköp i liten utsträckning handlar om politik. För

barnomsorg och eutanasi finns det större variation, men en majoritet anser att det i hög utsträckning handlar om politik.

Avsaknad av konceptualisering eller avsaknad av uppfattning?

De svar som presenteras i tabell 1 gäller de individer som har uppfattningar om vad som utgör politik. Deras uppfattningar varierar när det gäller i vilken uträckning som de anser att frågorna handlar om politik, men de förenas i att de har en uppfattning om vad politik handlar om. Det finns dock de som saknar uppfattningar om i vilken utsträckning som frågorna handlar om politik. För studier om konceptualisering är denna grupp intressant, eftersom svaren indikerar att de saknar kognitiv uppfattning om politik. I tabell 2 framgår andelen av de svarande som uppgav att de saknade uppfattning respektive uppgav uppfattning om i vilken utsträckning som frågorna handlar om politik. Det finns en variation mellan frågorna när det gäller andelen som saknar uppfattning. För arbetslöshet är det sex procent som uppger att de saknar uppfattning om i vilken utsträckning som arbetslöshet handlar om politik. Motsvarande andel för eutanasi är 15 procent. För de andra frågorna varierar andelen som saknar uppfattning mellan åtta och tio procent.

Tabell 2 Andel som saknar respektive har uppfattning om frågorna handlar om politik, 2020 (procent)

	Ingen uppfattning	Uppfattning	Totalt
Arbetslöshet	6	94	1 779
Konflikter i regeringen	8	92	1 765
Utbyggnad av kärnkraft	8	92	1 774
Svenskt medlemskap i Nato	9	91	1 775
Barnomsorg	9	91	1 766
Fördelning av hushållsarbetet i hemmet	9	91	1 773
Matinköp	10	90	1 766
Dödshjälp/Eutanasi	15	85	1 774

Kommentar: För frågans lydelse och svarsalternativ, se tabell 1. De som har uppgett svar på den femgradiga skalan anses ha uppfattning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020

De svarande uppger någon uppfattning för genomsnitt drygt sju frågor (medelvärde: 7,3 och standardavvikelse: 1,7). Det är 73 procent som har uppfattningar om samtliga frågorna, medan 13 procent saknar uppfattning om en fråga. Samtidigt är det tre procent som saknar uppfattningar om samtliga frågor och fyra procent som har uppfattningar om högst fyra frågor. Sammantaget har de flesta

en utvecklad uppfattning om i vilken utsträckning som frågor handlar om politik. En betydande majoritet av de svarande uppger uppfattningar för samtliga frågor. Även om det endast är en mindre andel som saknar uppfattningar om frågorna finns det en variation i förekomsten av konceptualisering mellan frågorna. Det handlar dock mer om avsaknad av uppfattning i en fråga eller ett par frågor än en generell avsaknad av konceptualisering.

Konceptualisering av politik och ideologisk position

Svensk politik har under lång tid struktureras av en traditionell vänster-högerdimension. Denna dimension handlar om inställningen till grundläggande frågor om statens roll i samhällen när det gäller statliga regleringar, statligt ägande, offentliga fördelningssystem, den offentliga sektorns storlek och skattesystem. Förenklat finns i den vänstra delen av dimensionen de som förespråkar statlig intervention och statlig omfördelning, medan de som argumenterar för marknadslösningar och motsätter sig statlig intervention återfinns i den högra delen av dimensionen. Som studier har visat har denna dimension strukturerat svensk politik på olika nivåer. Det gäller partisystemets uppbyggnad, partipolitiska samarbeten och förhandlingar, väljarnas inställningar i sakpolitiska frågor och väljarbeteende (Bengtsson m.fl., 2013; Enström & Andersson, 2018; Oscarsson & Holmberg, 2016). Även om svensk politik genomgår en stegvis förändring med nya konfliktdimensioner om kultur, identitet, globalisering och migration (GAL-TAN-dimensionen) är vänster-högerdimensionen fortfarande framträdande i flera grundläggande aspekter. Frågan är om den även har relevans för hur individerna konceptualiserar politik.

För att pröva relevansen hos den ideologiska positionen på vänster-högerskalan har vi undersökt om det finns samband mellan hur respondenterna positionerar sig själva på vänster-högerskalan och i vilken utsträckning som de uppfattar att frågor handlar om politik (tabell 3). Vad analysen visar är att de individer som placerar sig på vänsterposition i större utsträckning uppfattar att frågor handlar om politik än de som placerar sig mer åt höger på skalan. Detta mönster gäller framför allt frågor om hushållsarbete i hemmet och matinköp, men även för arbetslöshet, barnomsorg och svenskt medlemskap i NATO. Däremot finns det enligt analysen inga kopplingar mellan ideologisk positionering och uppfattningar om i vilken utsträckning som utbyggnad av kärnkraftverk, konflikter i regeringen respektive eutanasi handlar om politik. Det mönster som återkommer i de samband som finns ger empiriskt stöd till föreställningen om att de med ideologisk högerposition har en mer restriktiv konceptualisering av politik än de som har ideologisk vänsterposition, men mönstret återfinns dock inte för alla frågor.[1]

Tabell 3 Samband mellan ideologisk position och uppfattning om frågorna handlar om politik, 2020 (korrelation tau-c)

	Ideologisk position	Totalt
Fördelning av hushållsarbetet i hemmet	-0,15 (0,000)	1 573
Matinköp	-0,15 (0,000)	1 547
Arbetslöshet	-0,10 (0,000)	1 643
Barnomsorg	-0,10 (0,000)	1 568
Svenskt medlemskap i Nato	-0,05 (0,041)	1 575
Konflikter i regeringen	-0,04 (0,055)	1 583
Utbyggnad av kärnkraft	-0,04 (0,059)	1 590
Dödshjälp/Eutanasi	0,00 (0,863)	1 478

Kommentar: För beskrivning av frågorna som handlar om politik, se tabell 1. Frågan om ideologisk position lyder '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*'. Svarsalternativen lyder '*Klart till vänster*', '*Något till vänster*', '*Varken till vänster eller höger*', '*Något till höger'* och '*Klart till höger*'. Tau-c mäter samband mellan två variabler som rangordnar individer i kategorier. Måttet anger riktningen och styrkan i samband, som kan varierar mellan -1 (negativt samband) och +1 (positivt samband). Tau-c används när variablerna har olika antal kategorier. I parentes anges signifikansnivå.

Källa*:* Den nationella SOM-undersökningen 2020

Partisympatier och konceptualisering av politik

Som nämndes tidigare är vänster-högerdimensionen fortfarande en framträdande konfliktdimension som strukturerar svensk politik på flera nivåer. Bland annat har dimensionen format det svenska partisystemet. Det finns därmed anledning att undersöka om sambanden mellan ideologisk positionering och konceptualisering av politik (tabell 3) återspeglas i olika konceptualiseringar av politik beroende på partisympatier. I tabell 4 presenteras därför andelen av partisympatisörerna som uppger att respektive frågor i mycket hög eller hög utsträckning handlar om politik.[2] Av tabellen framgår också att det finns samband mellan partisympati och

konceptualisering av politik för fyra frågor: fördelning av hushållsarbetet i hemmet, matinköp, arbetslöshet och barnomsorg. Skillnaderna mellan partisympatisörerna vad beträffar fördelning av hushållsarbete i hemmet och matinköp är mer framträdande än skillnaderna vad gäller arbetslöshet och barnomsorg.

Tabell 4 Partisympatier och uppfattning om i vilken utsträckning frågor handlar om politik, 2020 (andel och korrelation, Cramer's V)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	Cramer's V (signifikans)	Antal
Utbyggnad av kärnkraft	87	85	85	78	83	81	88	82	0,07 (0,574)	1 449
Barnomsorg	77	63	59	53	54	59	65	56	0,10 (0,002)	1 425
Konflikter i regeringen	83	86	83	81	87	86	84	88	0,07 (0,309)	1 436
Fördelning av hushålls-arbetet i hemmet	33	12	11	7	10	6	26	8	0,16 (0,000)	1 427
Matinköp	19	9	9	7	5	7	18	5	0,14 (0,000)	1 404
Svenskt medlemskap i Nato	94	91	96	91	94	89	97	91	0,08 (0,133)	1 436
Dödshjälp/Eutanasi	56	55	47	51	50	56	60	58	0,07 (0,557)	1 345
Arbetslöshet	92	81	81	69	77	74	81	78	0,10 (0,001)	1 489

Kommentar: För beskrivning av frågorna som handlar om politik, se tabell 1. Frågan om partisympati lyder '*Vilket parti tycker du bäst om i dag*?'. Frågan besvaras med ett av följande alternativ: '*Vänsterpartiet*' (V), '*Socialdemokratierna*' (S), '*Centerpartiet*' (C), '*Liberalerna*' (L), '*Moderaterna*' (M), '*Kristdemokraterna*' (KD), och '*Sverigedemokraterna*' (SD). Även svarsalternativet '*Annat parti*' fanns. Andelen anger andel av partiernas sympatisörer som uppgav de två högsta värdena på den femgradiga skalan. Cramer's V är ett sambandsmått som anger samband mellan två variabler med kategorier. Måttet varierar mellan 0 (inget samband) och 1 (fullständigt samband). I parentes anges signifikansnivå.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020

Det finns ett återkommande mönster för de fyra frågor som har samband med partisympatier. De som sympatiserar med Vänsterpartiet och Miljöpartiet anser i större utsträckning att frågorna handlar om politik än sympatisörerna för de andra

partierna. En av de lägsta andelarna för samtliga fyra frågorna återfinns samtidigt hos de som uppger att de sympatiserar med Liberalerna. Även hos de som sympatiserar med Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna återfinns låga andelar för tre av de fyra frågorna.

Sammantaget ger resultaten inte entydigt stöd till att det finns skillnader mellan partisympatisörer hur de konceptualiserar politik. Det finns samband mellan partisympati och i vilken utsträckning som individerna uppfattar att fyra av de åtta frågorna handlar om politik. För de frågor som har samband med partisympati är dessutom skillnaderna måttliga. Däremot återfinns sambanden för fyra av de fem frågor som har samband med ideologisk positionering (tabell 2). Konceptualisering av politik har i varierande utsträckning samband med individernas ideologiska inställning och partisympatier, vilket innebär att en del frågor kan vara mer politiserade än andra frågor.

Vad är då politik?

Syftet med detta kapitel har varit att få mer kunskap om hur individer uppfattar vad som utgör politik och om dessa uppfattningar har samband med ideologisk position. Utifrån kapitlets analyser kan vi formulera tre slutsatser. Den första slutsatsen är att de flesta har uppfattningar om vad som utgör politik. Det är endast en mindre andel som saknar konceptualisering av politik. Den andra slutsatsen är att likheterna i individernas uppfattningar är mer framträdande än skillnaderna. En betydande majoritet uppfattar att svenskt medlemskap i NATO, konflikter i regeringen, utbyggnad av kärnkraften och arbetslöshet är frågor som i hög utsträckning handlar om politik, medan frågor om fördelning av hushållsarbete i hemmet och matinköp i liten utsträckning handlar om politik. De skillnader som finns handlar om barnomsorg och eutanasi, men även för dessa frågor anser en majoritet att de i mycket hög eller hög utsträckning handlar om politik. Den tredje slutsatsen är att ideologisk vänster-högerposition och partisympatier delvis har samband med hur vi konceptualiserar politik. Sambanden återfinns inte för alla frågor och styrkan i de samband som finns är måttliga, men ideologisk position och partisympatier får genomslag i konceptualiseringen av politik. De med ideologisk vänsterposition uppfattar att frågor i större utsträckning handlar om politik än de med ideologisk högerposition. Utifrån tidigare studier om politisk konceptualisering och politiskt engagemang ger detta resultat förväntningar om att de med vänsterposition också har högre politiskt engagemang än de med högerposition.

Forskning om konceptualisering av politik uppmärksammar en grundläggande aspekt av individernas förhållningssätt till politik. Traditionellt har dock aspekten inte uppmärksammats i större utsträckning i forskning om individers politiska förhållningssätt. En anledning till detta är de problem som finns med att mäta konceptualisering av politik med enkäter.[3] Istället har forskningen utgått från modeller som betonar kombinationer av verklighetsbild, värden och omdömen

om verkligheten för att förstå politiska förhållningssätt (Fishbein & Ajzen, 2010). Skillnader i politiska förhållningssätt kan dock grundas på olika uppfattningar om vad som utgör politik. Exempelvis kan inställning i sakpolitiska frågor återspegla uppfattningar om huruvida de frågor ska betraktas som politik och därmed hanteras politiskt.

Samtidigt kan konceptualisering av politik vara föremål för politiska konflikter. Politiska partier kan i sin opinionsbildning försöka få frågor att i mindre eller större utsträckning handla politik. Om det finns olika uppfattningar om vilken utsträckning som frågor handlar om politik kan det uppstå partipolitiska konflikter om politikens gränser. Dessa konflikter tillsammans med opinionsbildningen kring dem kan sedan påverka hur individer uppfattar att frågor handlar om politik. Det gäller också de frågor som har ingått i denna studie. Denna relation mellan partipolitiska diskussioner och individers konceptualisering av politik återstår dock att undersöka.

Noter

1 Vi har även testat om ideologisk position har samband med konceptualisering av politik. Det finns dock endast svaga eller inga samband mellan ideologisk position och uppfattningar om i vilken utsträckning som frågor handlar om politik. Samma resultat gäller för ideologisk laddning och uppfattningar om vilken utsträckning som frågor handlar om politik. Med ideologisk laddning avses följande tre kategorier: stark laddning (klart till vänster eller höger), svag laddning (något till vänster eller höger), samt ingen laddning (varken till vänster eller höger).

2 Med ”mycket hög” respektive ”hög” avses högsta eller näst högsta svar på den femgradiga skalan.

3 Tillvägagångssättet att be personer ange utifrån en förteckning av frågor vilka av dessa frågor handlar om politik är inte utan problem. När frågan om vad som anses vara politik besvaras kan det återge hur individer konceptualiserar politik, men det kan också reflektera en kognitiv uppfattning om vad som i nuläget påverkas av politik. Det kan också återge en normativ uppfattning om vad politik borde handla om och inte enbart en kognitiv uppfattning om vad begreppet avser. Vidare kan tillvägagångssättet ge skevheter i resultaten beroende på vilka frågor som inkluderas och sammansättning av frågorna. Det är därför en utmaning att hitta en balans mellan att inkludera en bredd representation av frågor samtidigt som olika perspektiv inte ska över- eller underrepresenteras.

Referenser

Barolini, Stefano (2018). *The Political*. London: Rowman & Littlefield/ECPR Press.

Bengtsson, Mattias, Berglund, Thomas & Maria Oskarsson (2013). Class and ideological orientations revisited: An exploration of class-based mechanism. *The British Journal of Sociology* 64 (4). 691–716.

Coffé, Hilde & Rosie Campbell (2020). Understanding the link between citizens' political engagement and their categorization of 'political' activities. *British Politics* 15: 291–310.

Diamond, Gregory Andrade (2001). Implication of a Latitude-Theory Model of Citizen Attitudes for Political Campaigning, Debate, and Representation. I James H. Kuklinski (red) *Citizens and Politics: Perspectives from Political Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Easton, David (1953). *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred A. Knopf.

Easton, David (1965). *A System Analysis of Political Life*. New York: John Wiley & Sons.

Enström, Daniel & Ulrika Andersson (2018). Yrkesgruppers ideologiska polarisering 1998–2018. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och Stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Ferrín, Monica, Marta Fraile & Gema M. García-Albacete (2019). The Gender Gap in Political Interest Revisited. *International Political Science Review*. (Online first).

Fishbein, Martin & Icek Ajzen (2010). *Predicting and Changing Behavior: The Reasoned Action Approach*. New York: Psychology Press.

Fitzgerald, Jennifer (2013). What does "Political" Mean to You. *Political Behaviour* 35: 453–479.

Görtz, Carl & Victor Dahl (2020). Perceptions of politic and their implications: Exploring the link between conceptualization of politics and political participation. *European Political Science* (Online first).

Henn, Matt, Mark Weinstein & Sarah Forrest (2005). Uninterested Youth? Young People's Attitudes towards Party Politics in Britain. *Political Studies* 53(3): 556–578.

Lasswell, Harold (1936). *Politics: Who Gets What, When, How*. New York: McGraw Hill.

Mathé, Nora Elise Hesby (2018). Engagement, passivity and detachment: 16-year-old students' conceptions of politics and the relationship between people and politics. *British Educational Research Journal* 44(1): 5–24.

Morey, Alyssa & William P Eveland (2016). Measures of Political Talk Frequency: Assessing Reliability and Meaning. *Communication Methods and Measures* 10(1): 51–68.

Mouffe, Chantal (2005). *On the Political*. London: Routledge.

O'Toole, Therese (2003). Engaging with Young People's Conceptions of the Political. *Children´s Geographies* 1(1): 71–91.

Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). Issue Voting Structured by Left-Right Ideology. I Jon Pierre (red) *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Palonen, Karl (2003). Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking, and Politization. *Alternatives* 28: 171–186.

Sloam, James (2007). Rebooting Democracy: Youth Participation in Politics in the UK. *Parliamentary Affairs* 60(4): 548–567.

Sloam, James (2016). Diversity and Voice: The Political Participation of Young People in the European Union. *The British Journal of Politics and International Relations* 18(3): 521–537.

White, Clarissa, Sara Bruse & Jane Ritchie (2000). *Young people's politics: Political interest and engagement amongst 14–24 year old*. York: York Publish Services.

POLITISKA UPPFATTNINGAR BLAND KVINNOR OCH MÄN SOM HAR BARN I HUSHÅLLET

ELIN NAURIN OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning
Studier från andra länder visar att föräldraskap polariserar kvinnors och mäns politiska uppfattningar. Men hur är det i Sverige? Den svenska kontexten är intressant eftersom mammor och pappor relativt oftare delar på ansvaret för barnen samt har tillgång till omfattande barnomsorg. En konsekvens av det skulle kunna vara att åsiktsskillnader mellan föräldrar är mindre i Sverige än vad som har hittats i den internationella forskningen. Det är också vad vi finner. Vi drar slutsatsen att könsskillnaderna i politiska uppfattningar till och med är mindre bland kvinnor och män i hushåll med barn än vad de är i dem utan barn. Det gäller oavsett om barnen är små eller lite större och går i skolan.

I Sverige föds ungefär 115 000 barn varje år. Sett över en hel mandatperiod innebär dessa födslar närmare en halv miljon unika möjligheter för politiker att lova policyförändringar som är relevanta för blivande eller nyblivna föräldrar, må det vara skatter, arbetsmarknadsåtgärder eller förändringar i skola och omsorg. Vad tycker denna stora grupp av föräldrar om de olika policyförslag som brukar mätas i SOM-undersökningarna? Tycker de annorlunda än människor med äldre barn eller än dem som inte har några barn alls? Och är det rimligt att utgå från att kvinnors och mäns uppfattningar skiljer sig mer under tiden då barnen är små? Det är frågor som står i centrum för det här kapitlet.

Till vår hjälp har vi nya frågor som ställdes i SOM-institutets Göteborgsundersökning 2020. Ett representativt urval av göteborgare fick ta ställning dels till de vanliga sakfrågeåsikter som SOM-institutet brukar fråga om i sina nationella, regionala och lokala undersökningar, dels till ett antal helt nya frågor som har särskild relevans för föräldrar. De fick också ge förhållandevis detaljerade svar på hur gamla barnen i hushållet är samt vilket kön barnen har. Till exempel vet vi om svarspersonerna väntar barn eller om det finns en liten bebis i hushållet, vilket innebär att vi kan skilja väntande, nyblivna och småbarnsföräldrar från föräldrar med skolbarn. Frågorna möjliggör en mer detaljerad analys av föräldraskapets inverkan på sakfrågeuppfattningar än vad som brukar vara fallet i SOM-undersökningarna.

Naurin, Elin & Öhberg, Patrik (2021). Politiska uppfattningar bland kvinnor och män som har barn i hushållet.
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?).*
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Mamma, pappa och politiska sakfrågor

Intresset hos forskare för föräldraskapets inverkan på människors politiska uppfattningar har ökat på senare år. Ofta är det uppfattningar i välfärdsstatspolitik som studeras. Slutsatsen brukar vara att föräldrar tycker delvis annorlunda än människor utan barn. Föräldrar stödjer förslag som innebär större välfärdsstat i allmänhet och generösa system för barnomsorg och familjestöd i synnerhet (Banducci m.fl., 2016; Busemeyer & Neimanns, 2017; Eagly m.fl., 2004; Elder & Greene, 2012; Ainsaar, 2012).

Idén om att föräldraskap spelar roll för politiska uppfattningar är särskilt närvarande i studier av politik och kön. Utgångspunkten är då ofta att föräldraskapet polariserar män och kvinnor åsiktsmässigt. Enkelt utryckt förväntas föräldraskapet öka sannolikheten för att könsroller i relationen aktiveras (Eagly, Wood & Diekman, 2000; Wood & Eagly, 2012). Kvinnor är i de allra flesta fall de som tar ut mest av föräldraledigheten. Män är under samma tidsperiod ofta inne i en karriärintensiv del av sina liv. Föräldraskapet är på så vis en tid i livet då olika erfarenheter skapas. Tiden med småbarn förväntas leda till åsiktsskillnader som inte fanns där innan. Förväntningarna brukar backas upp med samhällsstatistik som visar att skilsmässor är vanliga när barnen är små. I Sverige skiljer sig så många som vart tredje par som har småbarn, enligt SCB, vilket indikerar att tiden med småbarn är prövande.

Det empiriska stödet för att kvinnor och män polariseras i sina politiska uppfattningar när det finns barn i hushållet kommer dock främst från länder med litet välfärdsstatsstöd åt föräldrarna (se t.ex. Banducci m.fl., 2016). Vi tror att det faktum att det finns mer skrivet och teoretiserat om att kvinnor och män *inte* delar erfarenheter under föräldraskapet hänger ihop med att de flesta länder inte har särskilt generösa föräldraledighetsmöjligheter för pappor. Därmed är det svårare för män och kvinnor att dela erfarenheter av att vara föräldraledig (för översikter se Thomas & Bittner, 2017; Schneider & Bos, 2019). De tidiga föräldraskapets påverkan på politiska uppfattningar i system som det svenska har mer sällan systematiskt undersökts (jfr. dock Rohdén, Nyman & Edström, 2012; Stensöta, 2020).

I välfärdsstater får föräldrarna relativt sett mer hjälp med att samarbeta kring omhändertagandet av barnen. Detta skulle kunna innebära att erfarenheter – och därmed sakfrågeåsikter – inte polariseras lika mycket, eller kanske till och med närmar sig varandra. Den dominerande idén om att föräldraskap polariserar kvinnor och män kan därför åtminstone i teorin utmanas på ett intressant sätt av det svenska välfärdsstatssystemet.

Även i ett bredare perspektiv är det intressant att fundera över i vilken grad graviditeten, ”bebisbubblan” och småbarnstiden är en tid i livet då män och kvinnor delar nya upplevelser av välfärdsstaten och en tid då föräldrarna kommer närmare varandra i sin analys av samhället. Forskning av barnmorskor talar om livet under graviditet och småbarnstiden som en tid då paret umgås intensivt (se t.ex. Göbel m.fl., 2019). Illustrativt är att begreppet anknytning – *bonding* eller *attachment*

på engelska – är helt centralt när forskarna försöker förstå vad som pågår när föräldern och barnet knyter an till varandra (se Parker, Tupling & Brown 1979 och forskning som följt därefter). Att även nyblivna föräldrar knyter an till varandra under samma period verkar möjligt, även om betydligt mindre är skrivet om hur anknytningen mellan mamman och pappan utvecklas – och nästan inget alls om hur det i så fall påverkar deras syn på samhället.

Det finns en hel del viktig forskning som lyfter fram mer generella partnereffekter på politiskt beteende. Partnerskap verkar till exempel socialisera människor in i politiskt deltagande. Par som flyttar ihop tenderar att gemensamt höja sitt valdeltagande (Dahlgaard m.fl. 2021, se också Pande & Edlund, 2002). Människor med låg utbildning som bildar par med högutbildade röstar i allmänna val i större utsträckning än andra lågutbildade (Frödin Gruneau, 2020). Vi påverkas helt enkelt – och inte så förvånande – av vem vi lever ihop med och det har politiska konsekvenser. Sannolikt finns det omständigheter som gör att även åsikter smälter samman och möjligtvis spelar de delade erfarenheterna kring föräldraskapet in.

Studier i Sverige har visat att könsskillnaderna i politiska uppfattningar i huvudsak har varit ganska stabila historiskt sett, men att kvinnor och män har närmat sig varandra i just synen på offentlig sektor och välfärdsstatsfrågor på senare år (se nyliga översikter i Oskarson & Ahlbom 2021; Naurin & Öhberg, 2019; Oskarson & Rohdén, 2002). Utvecklingen har skett ungefär samtidigt som att papporna har tagit ut en ökad del av föräldraledigheten och ökat tiden de lägger ner på omsorg av sina barn (jmf Rohdén, Nyman & Edström, 2012). Det kvarstår dock att undersöka om det alltmer delade ansvaret för omsorg om barn innebär att kvinnor och män tycker mer lika. Forskare är ofta begränsade av vilka (få) sakfrågeförslag som introducerades i mätningar för länge sedan och som har hängt med över tid. Det gör att förhållandevis gamla förslag fortfarande analyseras, trots att det kan finnas mer aktuella frågor som är mer relevanta att undersöka. De flesta enkätundersökningar har dessutom ganska grova mått på hur gamla barnen är som finns i hemmet. Ofta vet vi bara om det bor ”barn under 18 år” i hushållet. En pågående utveckling i fältet är också att försöka teoretisera och empiriskt analysera detaljer i könsskillnaderna, till exempel genom att använda olika typer av välfärdsstatsfrågor (se t.ex. Garritzmann & Schwander, 2021; Burlacu & Lühiste, 2020), vilket är den väg vi tar i det här kapitlet.

Metoden som används och frågorna som studeras

Våra analyser bygger på data från SOM-undersökningen i Göteborg som gjordes hösten 2020.[1] Anledningen till att vi använder underlag från SOM-undersökningen i Göteborg är att den innehåller ett antal frågor som skapats specifikt för att analysera nyblivna föräldrars sakfrågeuppfattningar.[2]

Svarspersonerna ombads ange om barnen var i åldern 0–1, 2–3, 4–6, 7–15, eller 16 år eller äldre. Svarspersonerna svarade också på huruvida de själva eller part-

nern var gravid. Vi använder en två-delad barnvariabel i det här kapitlet: Dels en grupp som antingen är gravid (eller vars partner är gravid) eller har barn upp till och med 6 års ålder, dels en grupp som har barn som är 7 år eller äldre i hushållet. Fördelningen i vårt material är att drygt hälften (52 procent) inte har några barn i hushållet, en femtedel väntar barn eller har yngre barn (20 procent) och drygt en fjärdedel har äldre barn i hushållet (28 procent).

Vi undersöker könsskillnader utifrån 13 olika sakfrågor och uppfattningar. Den första typen av frågor är sakfrågor som är vanligt förekommande i den politiska debatten och som med jämna mellanrum dyker upp i SOM-undersökningarna. Mer precist är det följande frågor som intresserar oss och som i tidigare analyser visat tydliga könsskillnader (se till exempel Naurin & Öhberg, 2019; Rohdén, Nyman & Edström, 2012): '*Vilken är din åsikt om följande förslag?*': '*Minska den offentliga sektorn*', '*Ta emot färre flyktingar*', '*Satsa mer på ett miljövänligt samhälle*', '*Minska inkomstskillnaderna i samhället*' och '*Kraftigt motverka produktionen av pornografi*'. De fyra första är frågor som regelbundet återkommer i SOM-undersökningarna. Den femte är en ny formulering som används i enkäterna till de gravida och deras partners i Graviditetspanelen (se fotnot 2. I tidigare SOM-undersökningar ställs frågan mer kategoriskt; '*förbjuda alla former av pornografi*').

I den andra typen av frågor finns ett antal sakfrågor som är direkt kopplade till barn, reproduktion och till föräldrars samlevnad. De frågorna talar alltså specifikt till den verklighet som människor med barn i hushållet har att fundera över, men betoningen ligger på det tidiga föräldraskapet. Frågorna handlar om abort, ekonomiskt stöd till småbarnsföräldrar, samt arbetsmarknadspolitiska åtgärder riktade specifikt till småbarnsföräldrar: '*Vilken är din åsikt om följande förslag?*': '*Sänka gränsen för fri abort från v.18 till v.12*', '*Reservera en större del av föräldraledigheten till papporna*', '*Ge nyblivna föräldrar ekonomiskt bidrag för hjälp i hemmet (t.ex. till matlagning och städning)*', '*Kräva att kvinnor samtalar med läkare innan de genomför en abort*', '*Ge barnomsorgspengen till föräldrar så de själva kan välja om barnet ska vara hemma eller på förskola*' och '*Ge småbarnsföräldrar större möjligheter än andra att välja arbetstid*'.

Svarsalternativen i samtliga dessa frågor är '*Enormt dåligt förslag*', '*Mycket dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Mycket bra förslag*' samt '*Enormt bra förslag*'.

I den tredje typen av sakfrågor riktas intresset mot prioriteringar av samhällsinsatser på två olika områden som ofta kopplas till orättvisa könsskillnader i samhället: Löneskillnader i arbetslivet samt skillnader i skolresultat. Siffror från 2019 visar att kvinnor tjänar 90 procent av vad männen tjänar i arbetslivet (Medlingsinstitutet, 2020). Motsatt obalans finns i skolan där flickor i genomsnitt har 12 procent högre betygspoäng än pojkar (Nejman, 2020) och där närmare två tredjedelar av de som söker till universitet är kvinnor (UHR, 2018). Frågans formulering var '*Vad tycker du om följande förslag som har med kvinnors och mäns situation i samhäl-*

let att göra?' 'Kvinnors löner måste höjas, även om mäns utrymme för lönehöjningar då minskar' och *'Lärare behöver omprioritera resurser i klassrummet så att pojkars studieresultat förbättras'*. Svarsalternativen utgjordes av 1 – '*Instämmer inte alls*' till 7 – '*Instämmer helt och hållet*'.

I våra analyser nedan börjar vi med att ge en översikt över kvinnors och mäns inställning till de olika frågorna, och vi delar upp dem i om det finns barn i hushållet eller inte. Vi går sedan vidare till mer kontrollerade analyser och delar upp barnvariabeln i "småbarn" å ena sidan och "äldre barn" å andra. Vi kontrollerar även för faktorer som vi vet hänger samman med hur människor ställer sig i olika sakfrågor. I de statistiska modellerna, som figurerna bygger på, ingår politisk ideologi, ålder, utbildning, politiskt intresse samt hushållets inkomst. Därutöver kontrollerar vi för om svarspersonen lever i ett parförhållande.

I tabell 1 redovisas både nivåer på stöd bland kvinnor och män samt procentdifferensen mellan könen. I figurerna därefter illustreras skillnader mellan könen utifrån uppdelningen om det finns barn i hushållet eller inte. Placeringen av koefficienterna i figurerna kan ses som balansmått under kontroll för de nämnda kontrollvariablerna. I de fall då konfidensintervallet (det svarta strecket på sidorna av symbolerna) korsar strecket i mitten betyder det att det inte finns någon signifikant skillnad mellan könen. I de fall då koefficienterna befinner sig på högersidan av det svarta strecket är kvinnor mer positiva till förslaget än män i genomsnitt, och i de fall koefficienten syns till vänster om det svarta strecket är kvinnor mer negativa än vad män är.

Resultaten hjälper oss att förstå om de olika grupperna har olika uppfattningar, men det är viktigt att påpeka att vi inte kan uttala oss om kausalitet i de här analyserna. Vi gör alltså inte anspråk på att slå fast att föräldraskap eller ansvar för barn *skapar* de skillnader vi ser. En sådan distinktion är mer än bara semantisk, eftersom vi vet från tidigare nämnd forskning att en hel del könsskillnader finns även utanför hemmets väggar. Analysen är istället beskrivande och visar hur skillnaderna se ut. Det finns dessutom viktig litteratur som visar att omvänd kausalitet förekommer, det vill säga att likartade politiska åsikter spelar roll när människor väljer partner och att "kaka söker maka". I vissa studier syns till och med att politiska uppfattningar är viktigare för parbildning än vad personlighet och fysiska egenskaper är (Alford m.fl., 2011).

Åsiktsskillnader i hushåll med och utan barn

Tabell 1 visar vad kvinnor och män i hushåll med respektive utan barn tycker i de olika sakfrågorna. Den visar också procentdifferenser mellan kvinnor och män. Sakfrågorna är ordnade efter differensen bland kvinnor och män som inte har barn i hushållet. I de efterföljande figurerna analyserar vi skillnaderna under kontroll för de ovan nämnda variablerna.

Tabell 1 Andel kvinnor och män som svarar instämmande i 13 olika sakfrågor, uppdelat på om det finns barn i hushållet, 2020 (procent, procentdifferens)

	Barn i hushållet			Inga barn i hushållet		
	Kv	Män	Differens	Kv	Män	Differens
Kraftigt motverka produktionen av pornografi	79	50	+29	84	45	+39
Kvinnors löner måste höjas, även om mäns utrymme för lönehöjningar då minskar	81	58	+23	87	58	+29
Minska inkomstskillnaderna i samhället	69	60	+9	78	64	+14
Satsa mer på ett miljövänligt samhälle	89	84	+5	90	79	+11
Minska den offentliga sektorn	16	22	+6	14	25	+9
Ge småbarnsföräldrar större möjligheter än andra att välja arbetstid	69	57	+12	51	44	+7
Sänka gränsen för fri abort från v.18 till v.12	13	17	-4	22	15	+7
Ge barnomsorgspengen till föräldrar så de själva kan välja om barnet ska vara hemma eller på förskola	32	30	+2	25	26	-1
Ge nyblivna föräldrar ekonomiskt bidrag för hjälp i hemmet (t.ex. till matlagning och städning)	33	32	1	24	26	-2
Lärare behöver omprioritera resurser i klassrummet så att pojkars studieresultat förbättras	39	36	+3	34	41	-7
Reservera en större del av föräldraledigheten till papporna	33	36	-3	45	37	-8
Kräva att kvinnor samtalar med läkare innan de genomför en abort	37	45	-8	38	47	-9
Ta emot färre flyktingar	45	62	-17	49	65	-16

Kommentar: Tabellen visar andel kvinnor och män som var positiva till ett antal politiska förslag. Frågornas exakta formuleringar finns beskrivna även i figurerna nedan. I de positiva ingår de som svarat *'enormt'*, *'mycket'* eller *'ganska'* bra förslag. För de två sista frågorna i tabellen svarar svarspersonerna på en skala mellan 1 – *'Instämmer inte alls*' och 7 – '*Instämmer helt och hållet*'. Balansmåttet anger skillnader mellan andel kvinnor och andel män som var positiva till förslagen. Ett minustecken innebär att lägre andel kvinnor än män tycker att förslaget är bra. Ett plustecken innebär att en högre andel kvinnor än män tycker att förslaget är bra. Antalet svarande varierar mellan 555 och 573.

Källa: SOM-undersökningen i Göteborg 2020.

Tabell 1 tydliggör en rad olika könsskillnader i politiska uppfattningar. Den största skillnaden finns i frågan om att motverka produktionen av pornografi. Hela 39 procentenheters skillnad syns i gruppen utan barn (84 procent av kvinnorna är positiva och 45 procent av männen), och samma siffra för gruppen med barn är 29 (där 79 procent av kvinnorna och 50 procent av männen är positiva). Vi ser också en stor skillnad i frågan om att höja kvinnors löner på bekostnad av mäns löner. Här är skillnaden 29 procentenheter i gruppen utan barn (87 procent av kvinnorna och 58 procent av männen är positiva) och 23 procentenheter i gruppen med barn (81 procent av kvinnorna och 58 procent av männen är positiva). I båda dessa frågor står kvinnor och män med barn i hushållet närmare varandra jämfört med dem utan barn i hushållet. Föräldraskapet verkar ur det perspektivet inte polarisera uppfattningarna ytterligare när vi tittar på de okontrollerade siffrorna. Vi kursiverar de tre frågor där åsiktsskillnaderna är (dock bara något) större i gruppen med barn i hushållet. I endast en av de tre frågorna verkar det finnas antydan till att könen polariserats av föräldraskapet när vi analyserar på det här enkla sättet, och det är i frågan om att ge småbarnsföräldrar större möjligheter att välja arbetstid – både kvinnor och män är klart mer positiva till förslaget när det finns barn i hushållet, men kvinnor är ännu lite mer positiva. Differensen är fyra procentenheter större när det inte finns barn i hushållet.

I figur 1 till 3 visas skillnaderna mellan kvinnor och män under kontroll för de nämnda variablerna. Den viktigaste slutsatsen från dessa figurer är att kvinnor och män med barn i hushållet inte är mer polariserade i sina uppfattningar än vad kvinnor och män utan barn i hushållet är. Indikationerna är snarare att skillnaderna mellan könen är mindre när det finns barn i hushållet. Men vi ska gå igenom alla bilderna i tur och ordning.

I figur 1 visar vi de fem frågor som förekommit över tid i SOM-undersökningarnas mätningar. Vi ser att det finns könsskillnader i gruppen som inte har barn i hushållet i alla fem allmänpolitiska sakfrågorna. I grupperna som har barn i hushållet är skillnaderna i åsikter mellan kvinnor och män genomgående mindre, och i tre av frågorna – synen på den offentliga sektor, vikten av miljövänligt samhälle och synen på flyktingmottagande – finns ingen könsskillnad i grupperna som är gravida eller har små barn i hushållet. Här är det dock rimligt att påminna om att grupperna med barn är mindre och att konfidensintervallen därför blir större i vår analys här. Gruppen med äldre barn visar liknande mönster som gruppen med yngre barn. Endast i frågan om pornografi syns signifikanta könsskillnader i samtliga grupper. Just inställningen till pornografi är en fråga där forskarna under lång tid har sett att män och kvinnor tycker väldigt olika, och det gäller alltså även när frågan formuleras så här några mildare och inte nämner ett totalförbud. Att förbjuda pornografi har förövrigt varit en fråga som länge splittrat väljare och valda (representanterna har varit klart mindre positiva till att förbjuda pornografi än väljare, se Karlsson & Gilljam, 2014).

Figur 1 Könsskillnader och barn i hushållet i allmänpolitiska frågor, 2020 (regressionskoefficienter)

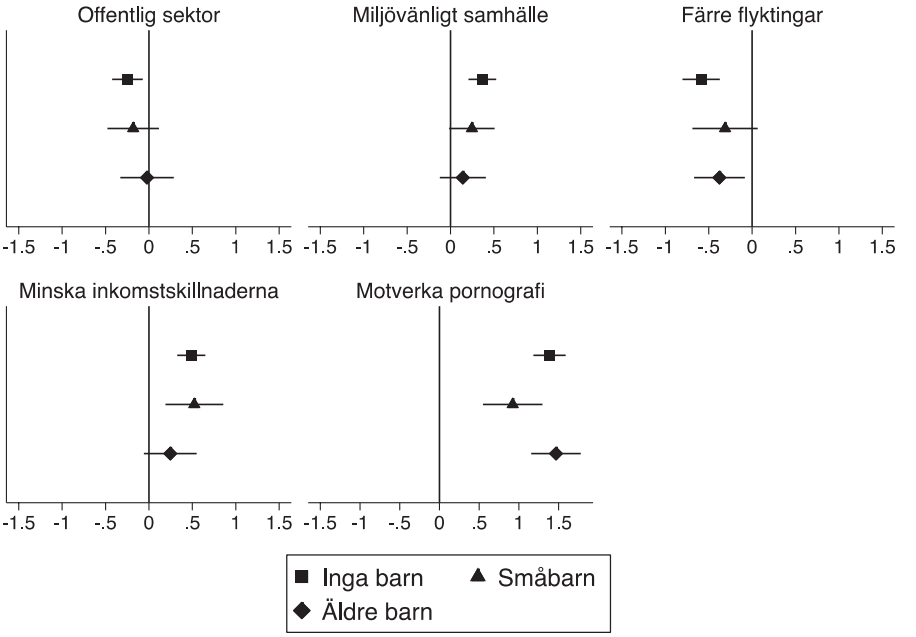

Kommentar: Frågan lyder *´Vilken är din åsikt om följande förslag?*` följt av förslagen '*Minska den offentliga sektorn*', '*Ta emot färre flyktingar*', '*Satsa mer på ett miljövänligt samhälle*', '*Minska inkomstskillnaderna i samhället*' och '*Kraftigt motverka produktionen av pornografi*'. Svarsalternativen lyder '*Enormt dåligt förslag*', '*Mycket dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Mycket bra förslag*' samt '*Enormt bra förslag*'. Siffrorna i figuren är under kontroll för politisk ideologi, ålder, utbildning, hushållsinkomst, lever i ett parförhållande och politiskt intresse. Konfidensintervallen illustrerar signifikansnivån 90 procent.

Källa: SOM-undersökningen i Göteborg 2020.

Figur 2 visar sex olika sakfrågor som har en mer direkt anknytning till familjeliv och föräldraskap. Även här är den övergripande slutsatsen att åsiktsskillnaderna mellan kvinnor och män som har barn i hushållet inte är större än bland dem utan barn i hushållet. Skillnaderna mellan grupperna är inte helt lättanalyserade. Bilden som ges är att olika typer av sakfrågor innebär olika typer av könsskillnader. I ett fall är det tydligt att gruppen med små barn uppvisar könsskillnader som inte finns i de andra grupperna – och det är frågan om flexibel arbetstid för småbarnsföräldrar. Kvinnor med små barn i hushållet är signifikant mer positiva till det förslaget jämfört med män i samma grupp. Garritzmann och Schwander (2021) resonerar kring att kvinnor är mer positiva till arbetsmarknadsåtgärder som hjälper dem att stanna kvar på arbetsmarknaden, vilket skulle kunna vara en tolkning av detta resultat. Däremot finns det ingen könsskillnad i gruppen när det

gäller att ge småbarnsföräldrar ekonomiskt bidrag för att få hjälp i hemmet. Det är männen i gruppen småbarnsföräldrar som är mer positiva till det förslaget jämfört med män i de andra grupperna. I endast en fråga ser vi tydliga könsskillnader i uppfattningar i samtliga grupper. Det är frågan om huruvida kvinnan ska tvingas att samtala med läkare innan hon genomför en abort. I den frågan är kvinnor i samtliga grupper mer negativa än männen.

I två av frågorna syns små eller inga könsskillnader i någon av grupperna: föräldraledighet för pappor och barnomsorgspeng (även här bör vi beakta att gruppstorleken leder till större konfidensintervall för grupperna med barn i hushållet). Kvinnor med småbarn är något mer negativa än män med småbarn när det gäller ökad föräldraledighet för pappor – men skillnaden är precis på gränsen till att vara signifikant. Det kan vara värt att påpeka att i de andra hushållsgrupperna är kvinnor något mer positiva till förslaget. Det är 36 procent av kvinnor med småbarn som tycker att förslaget är dåligt. Något färre, 33 procent, bland de med äldre barn är kritiska till förslaget. Däremot är det bara 20 procent bland kvinnor utan barn i hushållet som ogillar förslaget. Det gör att frågan om att reservera större del av föräldraledigheten till papporna inte är någon fråga som är starkt kopplat till kön, utan mer till interaktionen mellan kön och föräldraskap. Det är eventuellt också en av orsakerna till att frågan ofta är svårplacerad på vänster-högerskalan. Synen på pornografi är, som vi såg ovan, en fråga som är tydligt mer könsskiljande, oavsett om det finns barn i hushållet eller inte.

Förslaget ”Ge barnomsorgspengen till föräldrar så de själva kan välja om barnet ska vara hemma eller på förskola” var från början ett vallöfte från Kristdemokraterna och infördes första gången när de satt i regeringen mellan 1991 och 1994. Den socialdemokratiska regeringen tog 2016 bort möjligheten för kommuner att bevilja vårdnadsbidrag. Förespråkarna menade att det handlade om valfrihet, medan motståndarna till reformen påpekade att det riskerade att ytterligare spä på lönegapet mellan kvinnor och män i och med att det i huvudsak är kvinnor som stannar hemma under småbarnsåren. Reformen var någorlunda populär i opinionen. År 2010 var det bara 13 procent som ville avskaffa ersättningen (Oscarsson & Holmberg, 2011). I den här undersökningen är det ungefär 30 procent av dem med barn i hushållet som ser positivt på ersättningen, och ungefär 25 procent bland dem som inte har barn i hushållet (se tabell 1).

Figur 2 Könsskillnader och barn i hushållet i familjepolitiska frågor, 2020 (regressionskoefficienter)

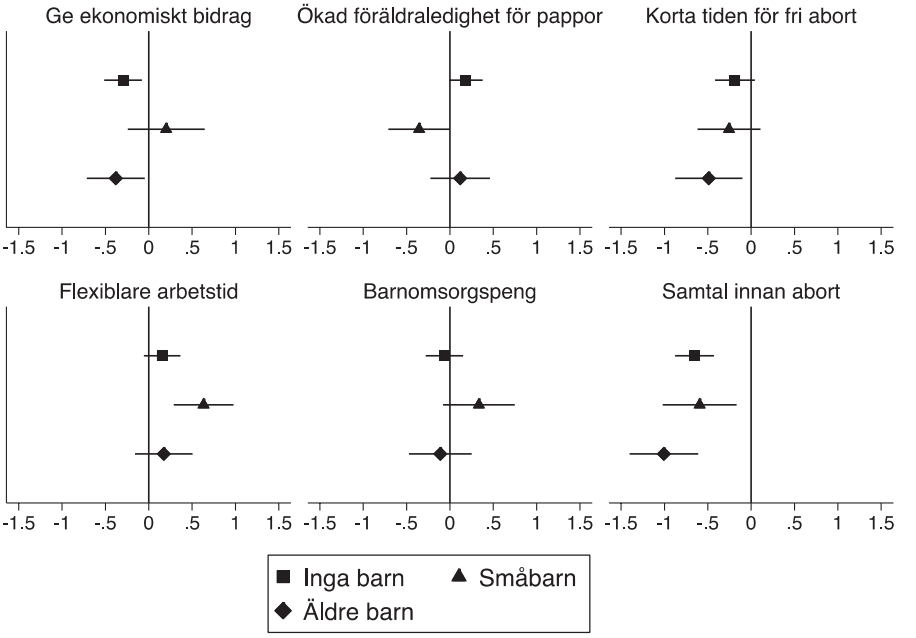

Kommentar: Frågan lyder *´Vilken är din åsikt om följande förslag?*' följt av förslagen '*Ge nyblivna föräldrar ekonomiskt bidrag för hjälp i hemmet (t.ex. till matlagning och städning)*', '*Reservera en större del av föräldraledigheten till papporna*', '*Sänka gränsen för fri abort från v.18 till v.12*', '*Ge småbarnsföräldrar större möjligheter än andra att välja arbetstid*', '*Ge barnomsorgspengen till föräldrar så de själva kan välja om barnet ska vara hemma eller på förskola*' samt '*Kräva att kvinnor samtalar med läkare innan de genomför en abort*'. Svarsalternativen lyder '*Enormt dåligt förslag*', '*Mycket dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag*', '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Mycket bra förslag*' samt '*Enormt bra förslag*'. Siffrorna i figuren är under kontroll för politisk ideologi, ålder, utbildning, hushållsinkomst, lever i ett parförhållande och politiskt intresse. Konfidensintervallen illustrerar signifikansnivån 90 procent.

Källa: SOM-undersökningen i Göteborg 2020.

I figur 3, slutligen, kan vi se lite olika mönster. I frågan om kvinnors löner, till vänster i bilden, ser vi att det finns könsskillnader i alla tre grupper, men att gruppen utan barn ligger längre från mittenstrecket (skillnaden mellan hushållsgrupperna är dock inte signifikanta). I frågan om huruvida lärare ska omprioritera resurser i klassrummet så att pojkars studieresultat förbättras, finns det inte någon könsskillnad bland kvinnor och män med små barn i hushållet. I gruppen utan barn i hushållet är kvinnor mer negativa än män. Samma sak gäller för kvinnor med äldre barn i hushållet. Nära en fjärdedel (23 procent) är helt avvisande till förslaget, det vill säga sätter en sjua på den sjugradiga skalan (syns inte i figuren). Bland män

med äldre barn i hushållet är det bara 13 procent som är helt avvisande. Tack vare att SOM-undersökningen i Göteborg innehåller en fråga om huruvida barnen i hushållet är pojkar eller flickor kan vi titta särskilt på om hushållet faktiskt inkluderar just pojkar. När en sådan indelning görs framträder en tydlig skillnad mellan kvinnor med och utan en pojke i hushållet. Bara 18 procent av kvinnorna med äldre barn och en pojke i huset är helt avvisande till förslaget, medan hela 32 procent av kvinnorna med äldre barn, men som inte har någon pojke i hushållet, sätter en sjua. Skillnaden mellan män med och utan pojkar i hushållet är klart mindre. 17 procent av dem med minst en pojke avvisar förslaget och 12 procent av dem som inte har det.

Figur 3 Prioriteringen av kvinnors löner och pojkars betyg (regressionskoefficienter)

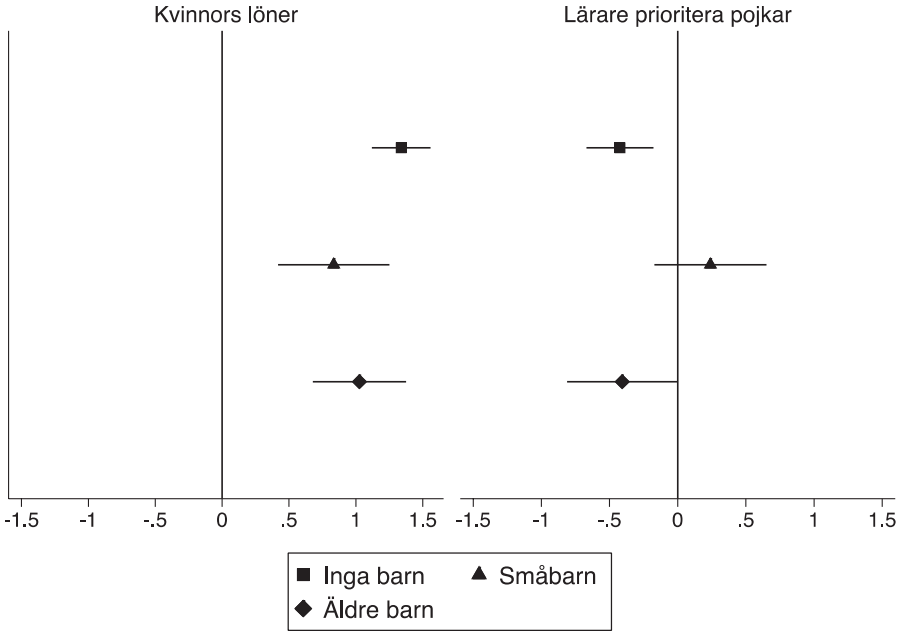

Kommentar: Frågan lyder *´Vad tycker du om följande förslag som har med kvinnors och mäns situation i samhället att göra?*' följt av förslagen '*Kvinnors löner måste höjas, även om mäns utrymme för lönehöjningar då minskar*' samt '*Lärare behöver omprioritera resurser i klassrummet så att pojkars studieresultat förbättras*'. Svarsalternativen gick från, 1 – '*Instämmer inte alls*' till 7 – '*Instämmer helt och hållet*'. Siffrorna i figuren är under kontroll för politisk ideologi, ålder, utbildning, hushållsinkomst, lever i ett parförhållande och politiskt intresse. Konfidensintervallen illustrerar signifikansnivån 90 procent.

Källa: SOM-undersökningen i Göteborg 2020.

Varför skola kvinnor och män strida?

Kvinnor och män är inte alltid överens när det kommer till politiska spörsmål. Forskningen har upprepade gånger påvisat att i frågor som kretsar kring offentlig sektor så finns det åsiktsskillnader mellan kvinnor och män. Varför kvinnor och män tycker olika finns det många teorier kring. I det här kapitlet har vi valt att titta på vad barn i hushållet har för betydelse för åsiktsskillnader mellan könen. Vår utgångspunkt var att ifrågasätta den internationella forskningens tydliga förväntan på att föräldraskap polariserar kvinnors och mäns uppfattningar i politiska sakfrågor. Vi har kunnat konstatera att hushåll med barn inte påvisar större åsiktsskillnader mellan könen. Däremot kan vi se att de olika sakfrågor vi analyserar verkar skapa olika typer av könsmönster. Det är uppenbart att sakfrågorna kring familjeliv och föräldraskap som vi introducerar här relaterar till kön på olika vis och att könsskillnaderna ser olika ut för arbetsmarknadsfrågor, reproduktionsfrågor, ekonomiska frågor etcetera. Det återstår att formulera mer detaljerade teorier kring varför så är fallet och att göra analyser av sakfrågeåsikter med detta i åtanke i kommande studier. I nästa kapitel följer en analys av huruvida kvinnor och män *prioriterar* olika mellan sina sakfrågeåsikter. Tanken är att även om kvinnor och män inte tycker så olika under föräldratiden så kan det hända att de prioriterar olika mellan uppfattningarna och rangordnar vissa sakfrågor som viktigare än andra.

Noter

1 När vi jämför deltagarna i SOM-undersökningen i Göteborg med deltagarna i 2020-års nationella SOM-undersökning ser vi att göteborgarna är lite yngre, något mer till vänster och mer välutbildade än den genomsnittlige svensken.

2 Frågorna kommer från forskningsprojektet PregDem och ställdes till gravida och partners som rekryterades i Sahlgrenska universitetssjukhusets ultraljudsväntrum till den så kallade Graviditetspanelen (för beskrivning se t.ex. Naurin m.fl 2019 eller www.gu.se/pregdem). I Göteborgs-SOM-undersökningen 2020 ställde PregDem frågorna till ett representativt urval av befolkningen för att kunna jämföra dem med Graviditetspanelens deltagare. Här rapporterar vi bara svaren från Göteborgs-SOM.

Referenser

Ainsaar, Mare (2012). Children in the family and welfare state attitudes: altruism or self-interest?. I Heikki Ervasti, Jörgen Goul Andersen, Torben Fridberg och Kristen Ringdal (red) *The future of the welfare state. Social policy attitudes and social capital in Europe.* Edward Elgar. 88–106.

Alford, John, Hatemi, Peter, Hibbing, John, Martin, Nicholas & Lindon Eaves (2011). The politics of mate choice. *The Journal of Politics*, 73(2), 362–379.

Banducci, Susan, Elder, Laurel, Greene, Stece & Daniel Stevens (2016). Parenthood and the polarisation of political attitudes in Europe. *European Journal of Political Research*, 55(4), 745–766.

Burlacu, Diana & Maarja Lühiste (2020). Parenthood and social policy preferences: A gender and time sensitive examination. *European Journal of Political Research*, 60: 255–274.

Busemeyer, Marius, & Erik Neimanns (2017). Conflictive preferences towards social investments and transfers in mature welfare states: The cases of unemployment benefits and childcare provision. *Journal of European Social Policy,* 27(3), 229–246.

Dahlgaard, Jens Olav, Bhatti, Yosef, Hansen Hedegaard, Jonas & Kasper Möller Hansen (2021). Living Together, Voting Together: Voters moving in together before an election have higher turnout. *British Journal of Political Science*.

Eagly, Alice, Wood, Wendy & Amanda Diekman (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. I T. Eckes & H. M. Trautner (red) *The developmental social psychology of gender*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Elder, Laurel & Steven Greene (2012). *The Politics of Parenthood: Causes and Consequences of the Politicization of the American Families*. Albany, NY: State University of New York Press.

Frödin Gruneau, Moa 2020. *Mating and Political Inequality*. Göteborg Studies in Politics 164, edited by Bo Rothstein, Department of Political Science, University of Gothenburg.

Garritzmann, Julian, & Hanna Schwander (2021). Gender and attitudes toward welfare state reform: Are women really social investment promoters?. *Journal of European Social Policy*, doi: 10.1177/0958928720978012.

Göbel, Ariane, Barkmann, Claus, Arck, Petra, Hecher, Kurt, Schulte-Markwort, Michael, Anke, Diemert & Susanne Mudra (2019). Couples' prenatal bonding to the fetus and the association with one's own and partner's emotional well-being and adult romantic attachment style. *Midwifery*, 79.

Karlsson, David, & Mikael Gilljam (2014). Partier, representationsprinciper och bilderna av den svenska demokratin. I David Karlsson & Mikael Gilljam (red) *Svenska politiker*. Stockholm: Santérus.

Medlingsinstitutet (2020). *Löneskillnaden mellan kvinnor och män 2019*.

Naurin, Elin, Markstedt, Elias, Stolle, Dietlind, Enström, Daniel, Wallin, Anton, Andreasson, Ingrid, Attebo, Birgitta, Eriksson, Ottilia, Martinsson, Klara, Elden, Helen, Linden, Karolina & Sengpiel, Verena. (2020). *Pregnant under the pressure of a pandemic: a large-scale longitudinal survey before and during the COVID-19 outbreak*. *European Journal of Public Health* Volume 31, Issue 1, February 2021, sid 7–13.

Naurin, Elin & Patrik Öhberg (2019). Kvinnors och mäns politiska åsikter och intresse under 30 år. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Nejman, Fredrik (2020-12-02). Flickorna har gått om pojkar i alla ämnen. *Läraren*. Hämtad 2021-04-06 från https://www.lararen.se/nyheter/fokus/flickorna-har-gatt-om-pojkar-i-alla-amnen

Oscarsson, Henrik, & Sören Holmberg (2011). *Åttapartivalet 2010*. Stockholm: SCB.

Oskarson, Maria & Jakob Ahlbom (2021). *Trender i könsskillnader bland svenska väljare*. Valforskningsprogrammets rapportserie 2021: 1. Göteborgs universitetet: Statsvetenskapliga institutionen.

Oskarson, Maria & Helena Rohdén (2002). Könsskillnader i politiken – mönstren består. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det våras för politiken. Trettiotvå artiklar om politik, medier och samhälle.* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Pande, Rohini & Lena Edlund (2002). Why Have Women Become Left-Wing? The Political Gender Gap And The Decline In Marriage. *Quarterly Journal Of Economics* 117 (3): 917–961.

Parker, Gordon, Tupling, Hillary & L.B. Brown (1979). A Parental Bonding Instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52: 1–10.

Rohdén, Helena, Nyman, Carin & Maria Edström (2012). Påverkar omsorgsansvar våra åsikter? I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Schneider, Monica C & Angela L. Bos (2019). The application of social role theory to the study of gender in politics. *Political Psychology* 40:173–213.

Stensöta, Helena. (2020). Does Care Experience Affect Policy Interests? Male Legislators, Parental Leave, and Political Priorities in Sweden. *Politics & Gender, 16*(1), 123–144.

Thomas, Melanee & Amanda Bittner (2017). Mothersand others: The role of parenthood in politics. UBC Press.

Universitets- och högskolerådet (2018). *Antagning till högre utbildning höstterminen 2018. Analys av antagningsomgångarna och trender i antagningsstatistiken*. UHR:s rapportserie 2018:12.

Wood, Wendy & Alice Eagly (2012). Biosocial construction of sex differences and similarities in behavior. I M. P. Zanna & J. M. Olson (red) *Advances in experimental social psychology* (Vol. 46). San Diego, CA.

LEDARE VI GILLAR OCH OGILLAR

PER OLESKOG TRYGGVASON, HENRIK OSCARSSON
OCH FREJA WESSMAN

Sammanfattning
Politiska ledare har tunga opinionsledande roller och deras egenskaper och prestationer kan vara viktiga för hur deras parti eller land uppfattas. I SOM-undersökningarna har internationella ledares kännedom och popularitet mätts vid fyra tillfällen (2000, 2011, 2016 och 2020) och svenska partiledare årligen sedan 2001. Vår analys visar att Donald Trump har en nästintill universell kännedom (99 procent) samtidigt som han är den minst populära internationella ledaren. En samlad analys av 174 mätningar av svenska partiledare visar att de allt som oftast erhåller ett högt kändisskap hos svenska folket. Samtidigt är det mer regel än undantag att de hamnar på minussidan än plussidan gällande popularitet. I årets mätning är det endast två ledare, Jonas Sjöstedt och Stefan Löfven, som i hela befolkningen har positiva popularitetssiffror. Partiledarnas förmåga att i kraft av sin popularitet locka till sig väljare från närliggande partier är begränsad. Våra analyser av partiledarpopularitet inom de olika blocken visar på svårigheten att bli avsevärt mer populär än sitt parti i väljargrupper som ligger ideologiskt nära.

Politiska ledare på den internationella och nationella scenen befinner sig ständigt i blickfånget. Kritiker, anhängare och oberoende medier följer varje steg de tar. Deras väg till makten, personliga egenskaper, prestationer och eftermäle granskas och omskrivs minutiöst av journalister, författare, historiker och statsvetare. Som maktsymboler, idébärare och politiska entreprenörer har ledarna stor betydelse för ideologiska vindar, tonläge och opinionsbildning. Vare sig de vill eller inte bygger medborgarna upp relationer till partiledare, premiärministrar och presidenter både på hemmaplan och runt om i världen. Inte sällan är starka känslor av sympatier eller antipatier inblandade (Aarts, Blais & Schmitt, 2013).

SOM-institutet mäter regelbundet svenska och internationella ledares kändisskap och popularitet. I det här kapitlet sammanfattar vi opinionsläget när det gäller ledarpopularitet och prövar om och i så fall hur de senaste mätningarna av populariteten hos svenska och internationella ledare skiljer sig från vad som tidigare är känt. De senaste åren har varit turbulenta med brexit, ett dramatiskt presidentval i USA och en pandemi, där ledares hantering av kriser har fått stort medialt utrymme. I många länder har väljare vänt sig till sina ledare för vägledning och handlingskraft. Hur kända och omtyckta är internationella världsledare som Joe

Oleskog Tryggvason, Per, Oscarsson, Henrik & Wessman, Freja (2021). Ledare vi gillar och ogillar.
I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*.
Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Biden och Xi Jinping i den svenska befolkningen? Är dagens partiledargeneration mer eller mindre omtyckt än tidigare generationer? Och finns det några flöten eller sänken i 2020 års uppsättning av partiledare?

Internationella ledare

Sedan år 2000 har SOM-institutet mätt kännedom och popularitet för en rad internationella ledare. Frågeinstrumentet som används är något av en internationell standard för att mäta kännedom och popularitet för kandidater och ledare i opinionsmätningar och valundersökningar runtom i världen under det senaste halvseklet. Med inspiration från känslotermometrar från amerikanska valundersökningar används en elvagradig skala från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt) och med mittpunkten 0 (varken gillar eller ogillar). I kapitlets analyser är skalan normerad mellan -50 och +50 mest av estetiska skäl för att undvika decimaltal i framställningen.[1]

I 2020 års mätning ställde vi frågor om fem ledare från fyra av världens mäktigaste länder. Tysklands förbundskansler Angela Merkel, Rysslands president Vladimir Putin, Kinas president Xi Jinping, samt den då sittande amerikanska presidenten Donald Trump och hans utmanare Joe Biden. För flera av ledarna har vi möjlighet att följa deras kännedom och popularitet över tid.

I figur 1 redovisas andelen som känner till respektive internationell ledare (x-axeln) och medelvärdet för gilla-ogillandet (y-axeln). Skalan går från -50, det hypotetiska scenariot att samtliga svarande anger att de starkt ogillar ledaren, till +50, om samtliga svarande skulle ange ett starkt gillande för ledaren. I tabell 1 redovisas även alla internationella ledares resultat som uppmäts i SOM-undersökningarna.

Det första vi kan konstatera är att fyra av de fem ledare som vi ställde frågor om i 2020 års SOM-undersökning har en kännedom över 90 procent. Donald Trump är känd av 99 procent av svenskarna, Vladimir Putin har en kännedom på 98 procent, den utgående förbundskanslern Angela Merkel 94 procent, samt den dåvarande presidentkandidaten Joe Biden 92 procent. Den ledare som sticker ut är Kinas president, Xi Jinping. Trots att Xi Jinping varit ledare för världens mest folkrika land i över åtta år och därtill under tiden lyckats bli utsedd till världens mäktigaste person av Forbes (Ewalt, 2018, 8 maj) så har han relativt blygsamma kännedomssiffror på 79 procent. President Xi Jinping är dock resor mer känd än två europeiska politiker som innehar bottenplaceringarna i våra kännedomsmätningar. I 2011 års mätning var EUs dåvarande *höga representant för utrikes frågor och säkerhetspolitik*, Catherine Ashton, samt den dåvarande *ordföranden för det europeiska rådet*, Herman Van Rompuy, endast kända hos 33 respektive 28 procent av svenska folket.

Fokuserar vi istället på ledarnas *popularitet* så ser vi en än större spridning. Presidenterna Xi Jinping (-33), Putin (-35) och Trump (-37) befinner sig alla nära den teoretiska botten på ogillar/gillar skalan. Vladimir Putins långa tid på posten har

gjort att han är ensam om att ha fått sin kännedom och popularitet uppmätt vid samtliga fyra mättillfällen: 2000, 2011, 2016 och 2020. Resultaten visar att Putins tid vid makten har gjort honom allt mindre populär hos svenska folket. Från -8 år 2000, -16 år 2011 till -35 och -36 år 2016 respektive 2020.

Årets mätning visar också att Joe Biden med nöd och näppe klarar sig upp på positiva popularitetssiffror (+2) samtidigt som Angela Merkel når sin högsta personliga notering (+17). Merkel har dock en bra bit upp till de två toppnoteringarna i vår mätserie. År 2011 hade den dåvarande presidenten Barack Obama en popularitet på +23 samtidigt som Jens Stoltenberg nådde +24 hösten efter terrorattentaten på Utøya.

Figur 1 Kännedom och popularitet hos internationella politiska ledare, 2000–2020 (procent, medelvärde)

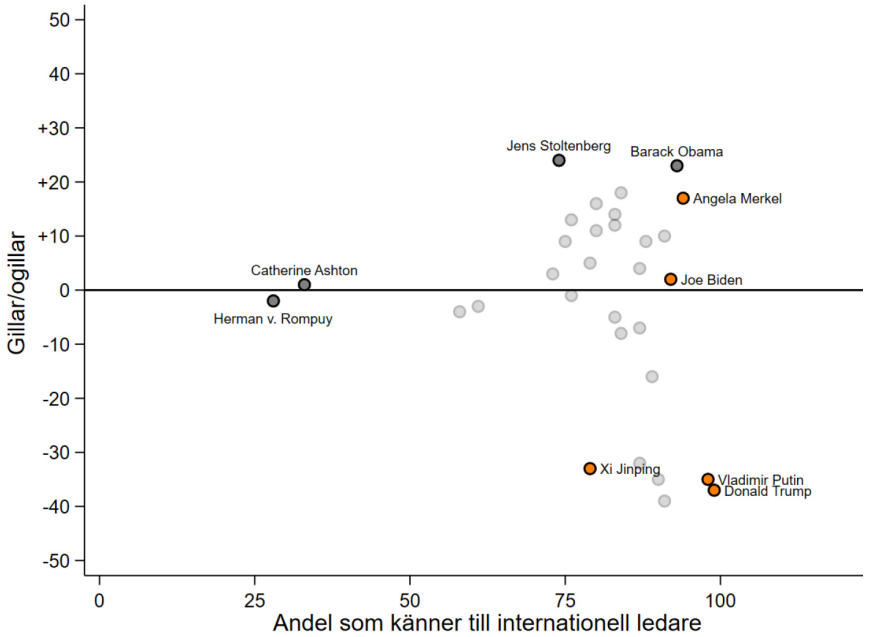

Kommentar: Frågan lyder '*Den här frågan gäller hur mycket man allmänt sett gillar respektive ogillar några internationella ledare. Var skulle du vilja placera dem på nedanstående skala?*'. Frågan besvaras på en elvagradig ogillar-gillarskala från -5 ('*Ogillar starkt*') till +5 ('*Gillar starkt*') samt '*Personen är okänd för mig*'. Popularitetsskalan kan variera mellan -50 (ogillar) och +50 (gillar). Medeltalen har beräknats bland svarande. Kännedom är den procentandel som inte har valt alternativet *Personen är okänd för mig.* Grafen visar andelen som känner till respektive ledare (x-axeln) samt medelvärdet för ledarens popularitet (y-axeln).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000, 2011, 2016 och 2020.

Tabell 1 Svenska folkets kännedom och gillande/ogillande av internationella ledare, 2000–2020 (medeltal, procent)

Ledare	Medeltal popularitet	Andel kännedom	Undersökningsår
Al Gore	+5	79	2000
George W. Bush	-7	87	2000
Gerhard Schröder	-1	76	2000
Jacques Chirac	-5	83	2000
Kofi Annan	+18	84	2000
Romano Prodi	-4	58	2000
Tarja Halonen	+9	75	2000
Tony Blair	+9	88	2000
Vladimir Putin	-8	84	2000
Angela Merkel	+11	80	2011
Ban Ki-moon	-3	61	2011
Barack Obama	+23	93	2011
Catherine Ashton	+1	33	2011
Drottning Elisabeth II	+4	87	2011
Drottning Margrethe II	+14	83	2011
Herman v. Rompuy	-2	28	2011
Jens Stoltenberg	+24	74	2011
Kung Harald V	+12	83	2011
Silvio Berlusconi	-32	87	2011
Tarja Halonen	+13	76	2011
Vladimir Putin	-16	89	2011
Angela Merkel	+16	80	2016
Ban Ki-moon	+3	73	2016
Donald Trump	-39	91	2016
Hillary Clinton	+10	91	2016
Vladimir Putin	-35	90	2016
Angela Merkel	+17	94	2020
Donald Trump	-37	99	2020
Joe Biden	+2	92	2020
Vladimir Putin	-35	98	2020
Xi Jinping	-33	79	2020

Kommentar: Frågan lyder '*Den här frågan gäller hur mycket man allmänt sett gillar respektive ogillar några internationella ledare. Var skulle du vilja placera dem på nedanstående skala?*'. Frågan besvaras på en elvagradig ogillar-gillarskala från -5 ('*Ogillar starkt*') till +5 ('*Gillar starkt*') samt '*Personen är okänd för mig*'. Popularitetsskalan kan variera mellan -50 (ogillar) och +50 (gillar). Medeltalen har beräknats bland svarande. Kännedom är den procentandel som inte har valt alternativet *Personen är okänd för mig,* utan poängsatt ledaren på skalan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000, 2011, 2016 och 2020.

Donald Trump är både den mest kända och minst omtyckta internationella ledaren som uppmätts bland svenskarna. Med en extremt polariserande effekt i sitt eget land och med ett historiskt turbulent avslut på sitt presidentskap är det intressant att närstudera vilka grupper som gillar Trump i Sverige. När Sören Holmberg (2017a) undersökte detta efter Trumps första SOM-mätning 2016, framkom liknande mönster mellan vilka som gillar Trump i USA och vilka som är minst negativt inställda till honom i Sverige. Män var mindre negativa till Trump (-35) än kvinnor (-42). Arbetare och företagare (båda -36) var mindre negativa än högre tjänstemän (-45). När vi ser till partisympati såg vi att de som sympatiserade med Sverigedemokraterna (-24) och Kristdemokraterna (-33) var minst ogillande mot Trump samtidigt som sympatisörer till Centerpartiet (-46) och Vänsterpartiet (-45) var mest kritiska.

Hur har då Trumps popularitet hos det svenska folket utvecklat sig efter fyra turbulenta år vid makten? Hos befolkningen i stort är ogillandet i princip oförändrat, Trumps genomsnittliga popularitet var hösten 2020 -37, vilket är i princip identiskt med hans skattning från 2016 (-39). Viktigt att notera att sifforna är insamlade under hösten 2020 vilket alltså är innan Trumps ovilja att erkänna förlusten i presidentvalet och den dramatiska stormningen av Kapitolium i januari 2021.

När vi undersöker hur olika befolkningsgrupper i Sverige förhåller sig till Trump upprepas en del mönster från 2016 (se figur 2). Trumps popularitetssiffror jämförs här med demokraternas presidentkandidat Joe Biden. Män är fortfarande något mer positiva (-32) än kvinnor (-41) till Trump. Arbetare och företagare är fortfarande mindre negativa (-34 respektive -36) än tjänstemän (-40). Sätt till partisympati är det fortfarande de som uppger Sverigedemokraterna som bästa parti som är minst negativt inställda till Trump. I den här gruppen har han dessutom blivit något mindre impopulär (-24 år 2016 till -18 hösten 2020). Kristdemokraterna ligger nästan oförändrat i sitt ogillande av Trump (-32), vilket gör att avståndet till Sverigedemokraternas sympatisörer har växt. Bland de som är mest kritiska till Trump 2020 hittar vi sympatisörer till Liberalerna (-44), Centerpartiet (-44) samt Vänsterpartiet (-46). Med andra ord har de fyra senaste åren inte förändrat svenska folkets syn på Trump nämnvärt.

Fokuserar vi istället på Trumps utmanare, Joe Biden, kan vi konstatera att även om han är avsevärt mer populär så har han ett relativt jämnt men svalt gillande hos de flesta grupper i Sverige. Bidens popularitet skiljer sig inte alls mellan olika nivåer av utbildning, eller mellan män och kvinnor. Hans popularitet skiljer sig också förvånansvärt lite mellan de olika partiernas sympatisörer. Som lägst är det hos Sverigedemokraternas sympatisörer (-5) och som högst bland de som uppger Centerpartiet eller Liberalerna som bästa parti (+6). Störst skillnad i Bidens popularitet är det mellan de som har mycket lågt (-1) respektive mycket högt (+17) politikerförtroende.

Figur 2 Donald Trump och Joe Bidens popularitet i olika grupper, 2020 (medelvärden)

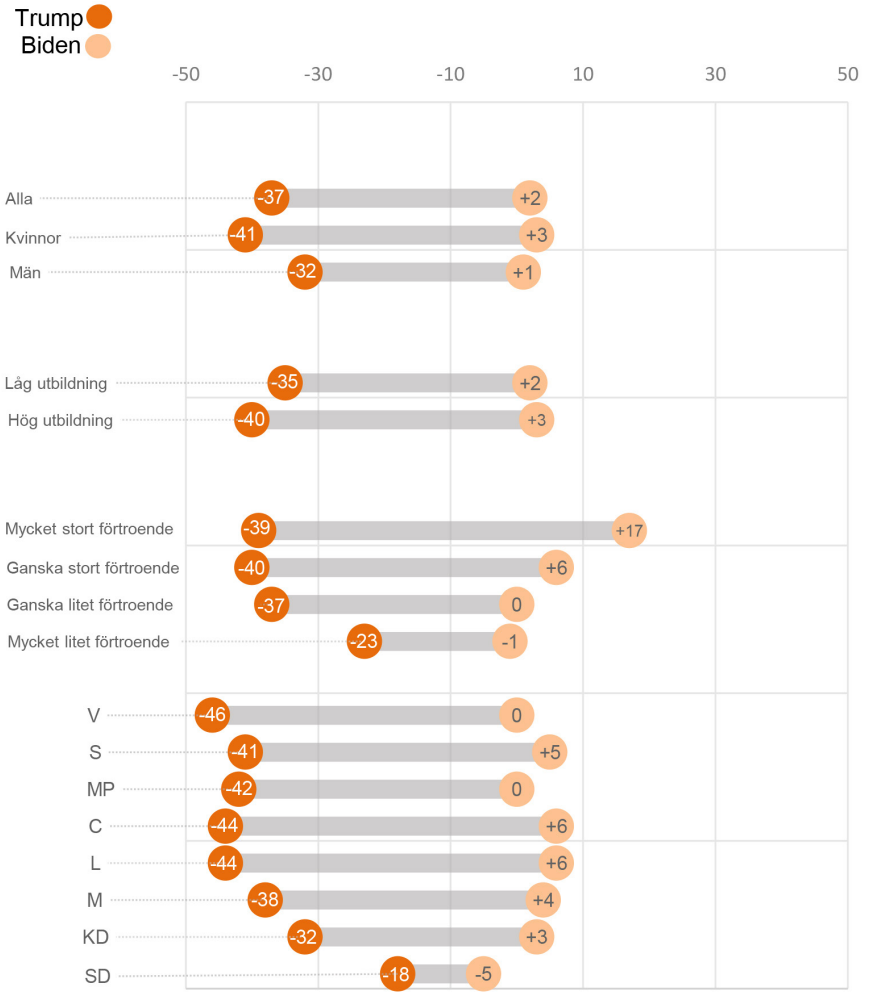

Kommentar: Frågan lyder '*Den här frågan gäller hur mycket man allmänt sett gillar respektive ogillar några internationella ledare. Var skulle du vilja placera dem på nedanstående skala?*'. Frågan besvaras på en elvagradig ogillar-gillarskala från -5 ('*Ogillar starkt*') till +5 ('*Gillar starkt*') samt '*Personen är okänd för mig*'. Popularitetsskalan kan variera mellan -50 (ogillar) och +50 (gillar). Medeltalen har beräknats bland svarande. Grupperna redovisade består av: kön (man, kvinna), utbildning (låg utbildning, hög utbildning), förtroende baseras på frågan '*Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?*' ('*mycket stort förtroende*', '*ganska stort förtroende*', '*ganska litet förtroende*', '*mycket litet förtroende*'), parti baseras på frågan om bästa parti (V, S, MP, C, L, M, KD, SD). Donald Trumps resultat står till vänster och Joe Bidens till höger.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

174 mätningar av kännedom och popularitet

Sedan 2001 har respondenterna i SOM-undersökningen haft möjlighet att ange om det är så att de inte känner till de ledare som vi frågar om. Under två decennier har vi ackumulerat hela 174 fall av mätningar av kännedom och popularitet hos ledare för svenska riksdagspartier. Det ger oss ett unikt underlag för att mer samlat undersöka partiledares kändisskap, popularitet och sambandet däremellan. Kartläggningen är en förutsättning för att avancera våra kunskaper om partiledarnas betydelse för väljarnas relationer till det politiska och demokratiska systemet och väljarnas politiska beteende såsom valdeltagande, partival och partibyten.

Den vänstra grafen i figur 3 visar ett koordinatsystem med andelen som känner till respektive partiledare (x-axeln) och ledarens popularitet mätt med den tidigare introducerade ogillar/gillar skalan (y-axeln). Ledare som befinner sig över den horisontala nollinjen har ett positivt gillandemått. Figuren visar flera intressanta mönster om hur medborgarna känner till och skattar svenska partiledare.

Svenska partiledare åtnjuter ett stort kändisskap hos det svenska folket. 156 av 174 kännedomsmätningar under perioden visar på en kännedom över 80 procent. I hela 74 procent av fallen (129 stycken) skattas ledarkännedomen högre än 90 procent. Flera av ledarna har vi kunnat följa under lång tid. En svensk partiledares kännedomssiffror tycks bero på saker som ledarens tid på partiledarposten, om ledaren uppträtt i samband med en valrörelse och om ledaren tillhör ett av Miljöpartiets två språkrör (mer om detta i figur 4 nedan). Har man tidigare gjort sig känd som statsråd i en regering – som flera av Socialdemokraternas ledare under perioden – tycks det ge starka premiärmätningar av kännedom.

Inte alla nyblivna partiledare är allmänt kända. Några av våra mest kända och populära ledare har haft mycket svaga kännedomssiffror i sina premiärmätningar. Endast 57 procent kände till Vänsterpartiets ledare Jonas Sjöstedt i hans premiärmätning 2011. Och när Moderaternas partiledare Fredrik Reinfeldt mättes för första gången var det bara 67 procent som kände till honom. Det finns dock en rad undantag från detta generella mönster. Ett sådant undantag står Liberalernas ledare Nyamko Sabuni för. Redan vid hennes andra SOM-mätning hösten 2020 var hon känd av 91 procent av de svarande. Detta innebär att samtliga partiledare, med undantag för Miljöpartiets manlige språkrör Per Bolund, hösten 2020 hade en kännedom över 90 procent.

Den vänstra grafen i figur 3 ger också information om populariteten hos 2020 års partiledaruppsättning och sätter det i ett historiskt sammanhang. En första observation är att det stora flertalet, 117 av de 174 observationerna hamnar under den horisontella linjen, vilket innebär att de erhållit ett negativt popularitetsmått. Normen är alltså att svenska partiledare har ett negativt sympatikapital sett till hela valmanskåren. 2020 års mätning är inget undantag. Endast två partiledare, Jonas Sjöstedt (+5) och Stefan Löfven (+1) lyckades nå positiva skattningar. Även om Sjöstedt som utgående partiledare nådde ett klart personbästa i 2020 års mätning

har han långt upp till de historiska toppnoteringarna. Arton mätningar har visat på högre siffror, där den klart högsta var Fredrik Reinfeldts mätning från år 2010 (+18).

Moderaternas Ulf Kristersson kvalar in på tredje plats i popularitetsligan 2020 med (-1), strax där efter kommer Centerpartiets Annie Lööf (-3) och Kristdemokraternas Ebba Busch (-6). Om Nyamko Sabunis andra mätning var en positiv överraskning ur ett kännedomsperspektiv så är hennes popularitetssiffra mer dyster. Sabuni kvalar in på samma nivå som Per Bolund (-9) och strax över Isabella Lövin (-12). För Sverigedemokraternas ledare Jimmie Åkesson är 2020 års mätning en återgång till en mindre smickrande placering. Undantaget fjolårets mätning då Åkesson var något mindre impopulär än Isabella Lövin, så har han varje år varit den partiledare med lägst gillandemått. I SOM-undersökningen 2020 är Åkessons genomsnittliga popularitet (–15).

Avslutningsvis ger figuren en möjlighet att undersöka sambandet mellan kännedom och popularitet. Sören Holmberg (2016, 2017b) har tidigare analyserat relationen mellan kännedom och popularitet hos svenska lokalpolitiker i Skåne och i Västra Götaland. Från ett normativt perspektiv vore det upplyftande om det varit så att ökad kännedom också leder till ökad popularitet. Så har fallet dock inte varit hos svenska lokalpolitiker. Men hur ser det ut bland partiledarna på nationell nivå? När vi genomför en bivariat korrelationsanalys mellan kännedom och popularitet hittar vi ett svagt positivt samband på r=0.26. Det svaga sambandet inger ett visst hopp, att i takt med att folket lär känna en partiledare och denne utför sitt arbete, ökar dess popularitet något.

Nästa steg i analysen är att undersöka samvariationen mellan ledar- och partipopularitet. Den högra sidan av figur 3 visar graden av ogillande-gillande av de 174 partiledarna (x-axeln) och motsvarande information för partiledarens parti (y-axeln). I figuren har vi ritat ut en diagonal linje. Observationer som befinner sig över den diagonala linjen i punktdiagrammet representerar partiledare som – i hela valmanskåren – varit *mer populära* än sitt parti. Det här är något som inom väljarforskningen brukar betraktas som flöten, då de, åtminstone i teorin, anses ha möjlighet att genom sin popularitet dra väljare till sitt parti. Observationer som befinner sig under den diagonala linjen representerar istället partiledare som är *mindre populära* än sitt eget parti. Dessa ledare kan enligt samma litteratur betraktas som sänken för sina partier då deras person är mindre populär än det parti de försöker marknadsföra.

Figur 3 Kännedom och popularitet (figuren till vänster) samt gilla-ogilla parti och ledare (figuren till höger), 2001–2020 (andel, genomsnitt)

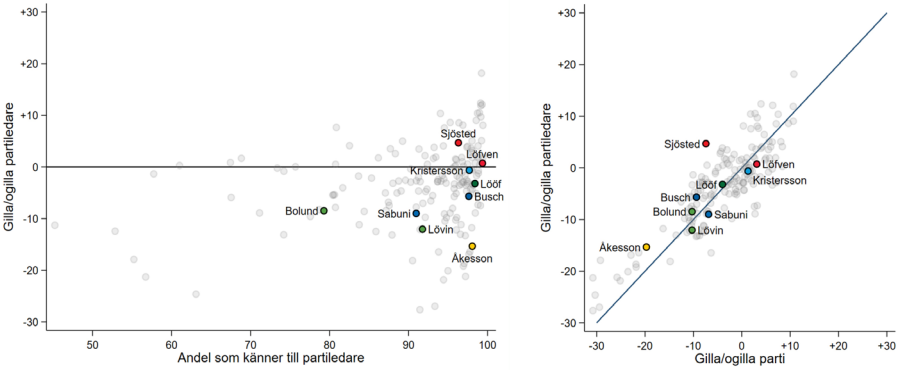

Kommentar: Analysen bygger på popularitet och kännedom vid 174 mättillfällen mellan 2001 och 2020. Den vänstra figuren visar kännedom i procent längs x-axeln och gillande/ogillande längs y-axeln. Figuren till höger visar gillande/ogillande av de 174 partiledarmätningarna längs x-axeln och gillande av partiledarens parti längs y-axeln. Observationer som är över den diagonala linjen är mer gillande än sitt parti medan observationer som är under den diagonala linjen är mindre gillade än sitt parti. 2020 års observationer är markerade med partiledarens efternamn.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001–2020.

I figuren har vi märkt ut 2020 års mätningar. Återigen är det Vänsterpartiets ledare Jonas Sjöstedt som sticker ut. Hans notering (+12 enheter populärare än sitt eget parti) gör honom till det största partiledarflötet som uppmätts under de senaste två decennierna. Sjöstedts popularitetsmätning från hösten 2020 är dock att betrakta som något av ett särfall eftersom han under lång tid annonserat sin avgång som partiledare. I samband med mätningen 2020 var han vad man brukar kalla en lam anka (eng. *lame duck*) i svensk politik. Mot bakgrund av Sjöstedts ovanligt utdragna farväl till partipolitiken blev mätningen av Sjöstedts popularitet något av en skönmätning.

Ytterligare tre partiledare och ett språkrör kan betraktas som måttliga flöten för sina partier hösten 2020. Trots Jimmie Åkessons låga popularitetssiffror så är han något mer populär eller, snarare, något mindre impopulär än sitt parti (+4 enheter populärare än sitt parti). Det samma gäller för Ebba Busch (+4), Per Bolund (+2) och, om än knappt, Annie Lööf (+1).

Kvartetten Ulf Kristersson (-2), Stefan Löfven (-2), Isabella Lövin (-2) och Nyamko Sabuni (-2) är alla något mindre populära än de partier som de företräder. Dessa fyra företrädares relativa impopularitet är dock inget som sticker ut ur ett historiskt perspektiv. Sedan 2001 finns det femtio ledarmätningar som visat på större sänken. Det största sänket under den här tidsperioden var Mona Sahlin 2009 som då var 12 enheter mindre populär än Socialdemokraterna som parti.

Figur 4 visar samma information som figur 3, men uppdelat per parti. Grafen visar att de åtta riksdagspartiernas partiledare har haft varierande grad av kännedom och popularitet. Socialdemokraternas olika partiledare har utan undantag haft en kännedom långt över 90 procent. Det har däremot funnits stor variation i popularitet från Mona Sahlin som hade en negativ popularitet på -9, 2009 till Stefan Löfven som 2012 nådde sin toppnotering med +10. I kontrast till det höga kändisskapet hos den socialdemokratiske partiordföranden så visar grafen att Miljöpartiets upplägg med två språkrör verkar ha konsekvenser för kännedomen i befolkningen: 26 av 40 skattade språkrör har haft en kännedom under 90 procent.

Figur 4 Partiledarkännedom (andel) och partiledarpopularitet (genomsnitt) för åtta partier, 2001–2020

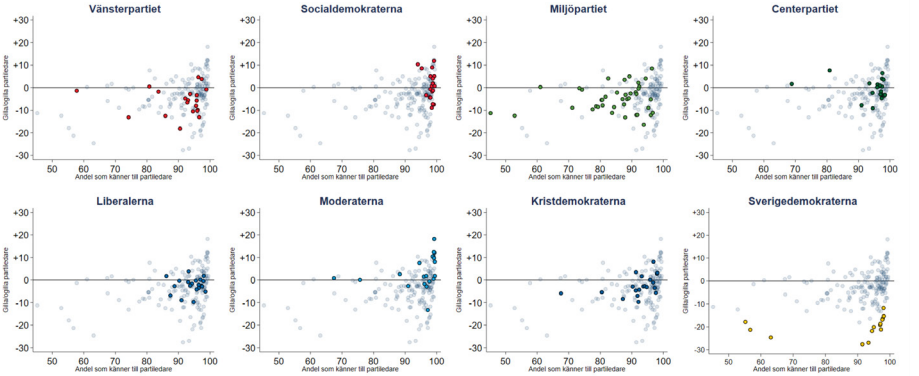

Kommentar: Analysen bygger på mätningar av popularitet och kännedom vid 174 mättillfällen mellan 2001 och 2020. Figuren visar gillande/ogillande av de 174 partiledarna längs y-axeln och kännedom om partiledarens parti längs x-axeln för respektive riksdagsparti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001–2020.

Kännedomen och gillandet av den moderata partiledaren har under de senaste 20 åren som regel varit hög, med några få undantag. De två lägre kännedomssiffrorna som sticker ut är Fredrik Reinfeldts första mätning 2003 (67 procent) och Ulf Kristerssons första mätning 2017 (76 procent). Moderatledarna har därtill haft en tradition med relativt låg grad av antipati. Från det här mönstret finns det bara en mätning som sticker ut och det är Bo Lundgrens impopularitet (-13) strax efter valet 2002.

Den partiledare som i skrivandets stund suttit längs på sin post är Jimmie Åkesson. Han har varit Sverigedemokraternas främste företrädare i samtliga mätningar där partiet ingått. Andelen som kände till Åkesson i de tre första mätningarna (2007, 2008 och 2009) var 55, 57 respektive 63 procent. I och med valet 2010 ökade kännedomen dramatiskt till hela 91 procent. Dessvärre för Åkessons beträffande

gick han då från okänd till ökänd då han 2010 hade den lägsta gillandesiffran (-31) som uppmätts under de senaste 20 åren. I takt med Sverigedemokraternas ökade sympatikapital, samtidigt som partiet successivt blivit mindre ogillat av framförallt sympatisörer till Moderaterna och Kristdemokraterna så har Åkessons popularitet haft en positiv utveckling de senaste åren.

Ingen vill väl vara älskad av alla?

Vi har hitintills uppehållit hos vid hur välkända och populära partiledarna är i hela befolkningen. Men hur omsätter partiledare sin popularitet till röster? Vilka möjligheter har de att vara röstmagneter för sitt eget parti? Frågorna knyter an till en klassisk fråga inom väljarbeteendeforskningen, nämligen om och i så fall under vilka omständigheter det uppträder positiva partiledareffekter på människors val av parti.

Tidigare forskning har konstaterat att generellt sätt varit svårt att isolera och blottlägga partiledareffekter på partival i flerpartisystem som liknar Sverige (Aarts, Blais & Schmitt, 2013). I många svenska analyser är effekter av ledarpopularitet inte tillräckligt stora för att nå statistisk signifikans. Vår politiska kultur är, när allt kommer omkring, partiorienterad. Väljare röstar i första hand på partier. Partiledare kommer och går, men partier består. En huvudslutsats från den svenska forskningen om partiledareffekter är därför att svenska väljare röstar på partier *trots* deras ledare, och inte på grund av dem. Det visar sig nämligen att väljargrupper där ledare är mer populära än sitt parti ofta står så långt ifrån partiet ideologiskt att de inte överväger att rösta på partiet. Partiledarna i Sverige tenderar att vara relativt populära men hos fel väljare!

Det är med andra ord mer betydelsefullt att vara populär bland de egna sympatisörerna och bland väljare till ideologiskt närliggande partier (Oleskog Tryggvason & Boije, 2015). Det är trots allt här de stora väljarströmmarna finns (Oscarsson, 2020). I figur 5 nedan har vi därför brutit ner ovanstående analys av sänken och flöten bland fyra olika grupper av sympatisörer (i) Rödgröna sympatisörer (S/V/MP), (ii) Allianssympatisörer (C/L/M/KD), (iii) Januaripartiernas sympatisörer (S/MP/C/L) samt (iv) vad som har beskrivits som ett möjligt framtida konservativt block inom svensk politik (M/KD/SD).

Vi börjar analysen med de rödgröna sympatisörerna i det övre vänstra hörnet i figur 5. Här kan vi se att Jonas Sjöstedts överpresterande (+7) jämfört med det egna partiet Vänsterpartiet är mer blygsam än i hela valmanskåren. Sjöstedts potential som flöte är alltså som minst i de grupper där det betyder mest. Annat noterbart från analysen av de rödgröna sympatisörerna är att Stefan Löfven, Isabella Lövin och Per Bolund alla är något mindre populära än sina partier.

I den övre högra grafen i figur 5 visas resultaten bland sympatisörerna till den forna Alliansen. Ebba Busch är den enda av de forna allianspartiernas ledare som har en högre popularitet än sitt parti. Övriga forna allianskolleger är antingen lika

populära, Annie Lööf, eller mindre populära än sina partier. I övrigt kan vi konstatera att Jonas Sjöstedt återigen sticker ut. Allianssympatisörer hyser en relativt hög grad av antipatier gentemot Vänsterparpartiet (-22), men är betydligt mindre negativa mot Sjöstedt som person (-5).

Figur 5 Parti- och ledarpopularitet inom fyra väljarblock, 2001–2020 (genomsnitt)

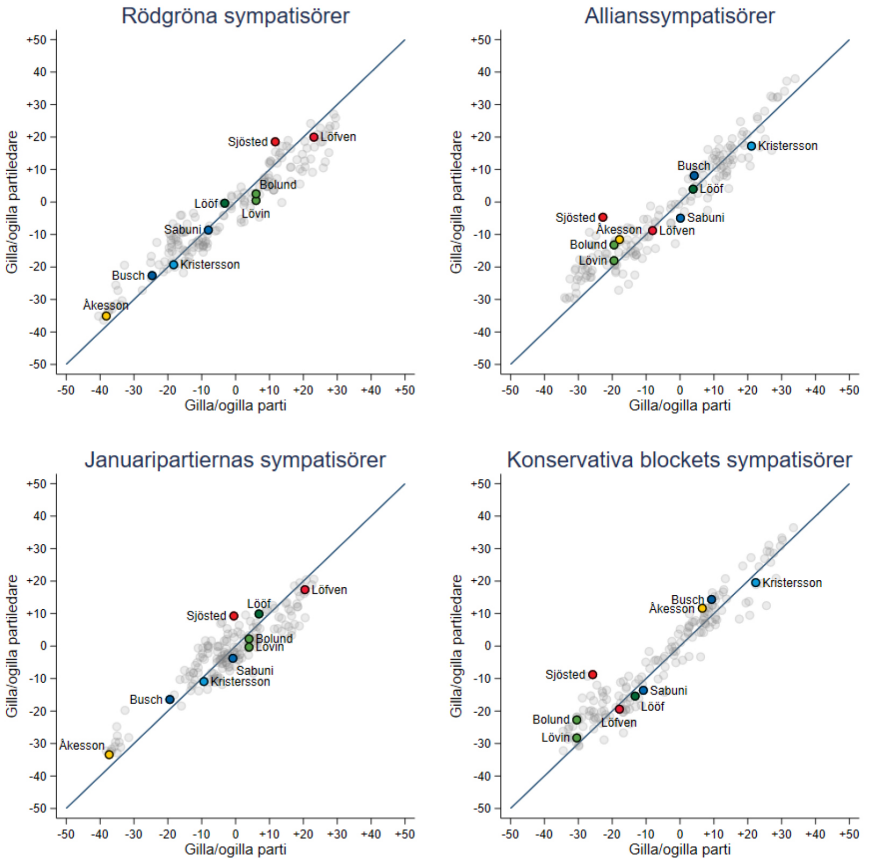

Kommentar: Figuren visar parti och ledarpopularitet bland fyra block sympatisörer väljarblock. I det rödgröna blocket ingår sympatisörer till Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Socialdemokraterna. I Alliansen ingår sympatisörer till Liberalerna, Centerpartiet, Kristdemokraterna och Moderaterna. I Januaripartierna ingår sympatisörer till Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Centerpartiet och Liberalerna. I det konservativa blocket ingår sympatisörer till Sverigedemokraterna, Kristdemokraterna och Moderaterna. Partiledare som befinner sig över den diagonala linjen kan betraktas som flöten samtidigt som de som befinner sig under samma linje kan ses som sänken för sina respektive partier.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001–2020.

I den vänstra nedre grafen i figur 5 visas analyserna för januaripartiernas sympatisörer. Återigen kan vi konstatera att det finns en mycket stark samvariation mellan parti och ledarpopularitet. Jonas Sjöstedt är även här betydligt mer populär än sitt parti. Det samma gäller Annie Lööf, Ebba Busch och Jimmie Åkesson.

I den nedre högra grafen i ser vi avslutningsvis samma analyser bland Moderaternas, Kristdemokraternas och Sverigedemokraternas sympatisörer. I den här gruppen så är både Jimmie Åkesson (+5) och Ebba Busch (+5) mer populära än sina partier medan Ulf Kristersson är något mindre populär än Moderaterna.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att 2020 års mätning visar på en mycket stark korrelation mellan parti och ledarpopularitet. Med undantag för Jonas Sjöstedt, som vi tidpunkten för mätningen redan hade aviserat sin avgång, finns det få exempel på substantiella flöten eller sänken bland de riksdagspartiernas ledare och språkrör. Detta gäller både i valmanskåren som helhet samt inom ideologiskt närstående partigrupper.

Sval relation mellan folk och ledare

I det här kapitlet har vi med hjälp av SOM-undersökningarna kartlagt och analyserat internationella och nationella politiska ledares kännedom och popularitet under tjugo år. Vårt bidrag lägger grunden för en mer elaborerad analys av vilka faktorer som bidrar till att ledare blir kända och populära i befolkningen, och hur popularitet bland egna och andra partiers sympatisörer kan omsättas till röster i samband med val.

Resultaten från 2020 visar på en mycket hög kännedom för flera av världens mäktigaste länder. Ett exempel är att hela 99 procent av svenskarna känner till Donald Trump, samtidigt är det försvinnande få som uttrycker ett gillande för den nu avgångne amerikanske presidenten.

Halvvägs in i den pågående mandatperioden är det ingen av de kvarvarande partiledarna som sticker ut nämnvärt, varken när det kommer till kännedom eller popularitet. Våra analyser av partiledarpopularitet inom de olika blocken visar på svårigheten att bli avsevärt mer populär än sitt parti i väljargrupper som ligger ideologiskt nära. Det ska bli ytterst intressant att följa utvecklingen under kommande år för att se huruvida någon partiledare lyckas med bedriften att fungera som ett flöte för sitt parti. Avslutningsvis så är det värt att notera att det sedan 2020 års SOM-undersökning tillkommit två partiföreträdare, Märta Stenevi som språkrör i Miljöpartiet och Nooshi Dadgostar som partiledare i Vänsterpartiet. De historiska erfarenheterna tyder på att båda dessa nykomlingar kommer behöva arbeta hårt för att nå upp till den nivå av kändisskap som återfinns hos deras konkurrenter. Nooshi Dadgostar har därtill stora skor att fylla då hennes företrädare Jonas Sjöstedt avslutat sin tid på posten med historiska siffror för att vara vänsterpartiledare.

Not

[1] Orsaken till frågeinstrumentets popularitet är dess stora användbarhet i analyser av opinionsbildning och väljarbeteende. Data om sympatier och antipatier för partier och ledare ingår i många *förklaringsmodeller* för partival (Oscarsson & Rosema, 2018), för att isolera *partiledareffekter* (se t.ex. Garzia m.fl., 2020) för att kartlägga väljares fullständiga *partipreferensordningar* (Oscarsson, 1998; Vestin, 2021), för och på senare tid för att mäta graden av *affektiv polarisering* i partisystem (Gidron, 2020; Oscarsson m.fl., 2021).

Referenser

Aarts, Kees, Blais, André & Hermann Schmitt (red, 2013). *Political leaders and democratic elections*. Oxford: Oxford University Press.

Ewalt, David, M. (2018-05-08) The World's Most Powerful People 2018. *Forbes*. Hämtad från https://www.forbes.com/sites/davidewalt/2018/05/08/the-worlds-most-powerful-people-2018/?sh=4ca5ec6b6c47

Garzia, Diego, Ferreira da Silva, Frederico & Andera De Angelis (2020). Image that matters: News media consumption and party leader effects on voting behavior. *The International Journal of Press/Politics*, 25(2), 238–259.

Holmberg, Sören (2017a). Internationella ledares popularitet i Sverige. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2017b). Brist på kända och populära regionpolitiker. I Ulrika Andersson (red) *Slutna rum och öppna landskap*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2016). Vi vill ha kända och populära politiker. I Annika Bergström & Niklas Harring (red) *Hållbarhetens Horisont*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Oleskog Tryggvason, Per & Edvin Boije (2015). Partiledareffekter i 2014 års riksdagsval. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Oscarsson, Henrik (1998). *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956–1996*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Oscarsson, Henrik (2020). *Flytande väljare 2018*. Valforskningsprogrammets rapportserie 2020:10. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Oscarsson, Henrik & Martin Rosema (2019). Consideration set models of electoral choice: Theory, method, and application. *Electoral studies*, 57, 256–262.

Oscarsson, Henrik, Bergman, Torbjörn, Bergström, Annika & Johan Hellström (2021) *Polarisering i Sverige*. SNS Demokratirådsrapport 2021. Stockholm: SNS Förlag.

VILKA POLITISKA FÖRSLAG TYCKER MAMMOR OCH PAPPOR ÄR VIKTIGAST?

ELIAS MARKSTEDT, ELIN NAURIN OCH ANTON WALLIN

Sammanfattning
I kapitlet kartlägger vi *sakfrågeprioriteringar* genom att be svenskarna att själva formulera politiska förslag. Vi fokuserar särskilt på vilka politiska förslag som kvinnor respektive män ger samt huruvida skillnaden mellan könen är större eller mindre när det bor barn i hushållet. Tanken är att det tidiga föräldraskapet – som för kvinnor inkluderar graviditet och stort ansvar för barn och för män ofta ett relativt större försörjningsansvar – kan innebära att kvinnor och män tycker att olika förslag är olika viktiga att genomföra. Vi finner att kvinnor oftare än män ger förslag som har att göra med skola, barnomsorg och sjukvård, och att män oftare än kvinnor ger förslag om integration och invandring. Den genomsnittliga könsskillnaden är inte större i hushåll med barn, men vissa skillnader är extra tydliga. Till exempel ger kvinnor i hushåll med småbarn förhållandevis sett fler förslag som har att göra med skola och barnomsorg.

Att olika grupper av individer tycker att vissa politiska frågor är viktigare än andra är ganska logiskt. Vi kan utan komplicerade resonemang anta, och förstå, att en gymnasieelev prioriterar frågor om ungdomsarbetslösheten framför frågor om pensionssystemet och att den nypensionerade bryr sig relativt mer om frågor som rör pensionerna och äldreomsorgen. På samma sätt verkar det rimligt att tro att frågor om skola och barnomsorg är viktiga för småbarnsföräldrar, och att sådana frågor blir mindre viktiga allteftersom barnen slutar skolan och flyttar hemifrån.

Inom statsvetenskapen forskas det på denna sakfrågepolitiska närhetsprincip bland annat under benämningen *issue publics* (se Iyengar m.fl., 2008; Krosnick, 1990). Idén är att vi människor utvecklar särskilda intressen för de politiska frågor som påverkar oss på ett personligt plan. En personlig påverkan innebär enligt dessa studier åtminstone en av tre saker: ett uttalat egenintresse, en tydlig identifiering med en social grupp eller djupt hållna värden (för tidiga diskussioner om detta, se Boninger m.fl., 1995; Krosnick, 1990). Att tillhöra en issue public, eller *sakfrågegemenskap* som det kanske kan översättas till, gör individen mer uppmärksam och påläst på vissa ämnen. Till exempel har man funnit att de som arbetar inom vården tar till sig mer sjukvårdsinformation, att katoliker oftare lyssnar på debatter kring

Markstedt, Elias, Naurin, Elin & Wallin, Anton (2021). Vilka politiska förslag tycker mammor och pappor är viktigast? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

abort och att de som arbetar inom försvaret är mer intresserade av frågor som berör krigsveteraner än andra, och så vidare (se översikt t.ex. i Iyengar m.fl., 2008).

Att vara del av samma sakfrågegemenskap innebär inte nödvändigtvis att man delar sakfrågeuppfattning med gruppen, utan att man delar uppfattningen att dessa sakfrågor är särskilt viktiga. I det här kapitlet är vi dels intresserade av huruvida män respektive kvinnor systematiskt prioriterar olika politiska förslag, dels om könsskillnaderna är större eller mindre när det väntas eller finns små barn i hushållet. Just gruppen blivande och nyblivna föräldrar är intressanta att undersöka eftersom de eventuellt byter sakfrågegemenskap allteftersom barnen växer upp. Gruppen befinner sig dessutom i en tid i livet då det kan vara svårt att hinna kommunicera sina prioriteringar. Det är inte säkert att samhället hinner uppfatta detaljer i vad småbarnsföräldrar behöver innan föräldrarna rusar vidare till andra upplevelser.

Tidigare forskning om sakfrågeprioriteringar, kön och föräldraskap

Det finns en hel del forskning om huruvida kvinnor och män tycker olika i olika politiska frågor. Nyliga svenska översikter finns till exempel i Oskarson och Ahlbom (2021) samt i kapitlet av Naurin och Öhberg i den här boken. Ofta är slutsatsen att kön spelar mindre roll än vad den grundläggande ideologin (läs vänster-höger) gör när människor formar politiska uppfattningar. Men vissa tydliga skillnader brukar lyftas fram. Till exempel är kvinnor i genomsnitt mer positiva till välfärdsstatssatsningar och definierar sig mer till vänster än vad män gör. När det gäller specifika sakfrågor brukar kvinnor tycka bättre om förslag som att införa sex-timmarsarbetsdag och att förbjuda pornografi. Dessa könsskillnader i politiska preferenser har varit förhållandevis stabila i Sverige över tid (Naurin & Öhberg, 2019). En liknande bild ges i den internationella forskningen. I en tidig amerikansk studie undersöktes trenden i sakfrågeåsikter mellan 1960 och 1980-talet och resultatet pekade på att könsgapet hade bibehållits över tid (Shapiro & Mahajan, 1986). Kvinnor stödde större välfärdsutgifter, satsningar på utbildning och hälsovård, men också politiska förslag kring arbetslöshetsersättning relativt sett mer än män, medan män var relativt sett mer positiva till utgifter kopplade till försvars- och utrikesfrågor (se även Banducci m.fl., 2016). Forskningen om könsskillnader i politiska uppfattningar är ett fält som växer och som på senare år har börjat bjuda på förhållandevis mer detaljerade teorier om vad som förklarar skillnaden i kvinnors och mäns politiska uppfattningar (Ainsaar, 2012; Burlacu & Lühiste, 2020).

Det finns dock mindre forskning om hur kvinnor respektive män *prioriterar* mellan sina sakfrågeuppfattningar, det vill säga vilket av de olika omtyckta politiska förslagen som de tycker är viktigast att genomföra. Enkelt uttryckt så skulle det kunna vara så att kvinnor och män tycker ungefär likadant i frågor om skatter, skolor, sjukvård och invandring (t.ex. ”lägre inkomstskatter, förstatligande av skolan, mer resurser till vården och mindre invandring”), men att de prioriterar den ena

åtgärden framför den andra om de tvingas välja. Det är möjligt att könsskillnader i politiska uppfattningar underskattas (män och kvinnor kanske tycker lika men prioriterar olika) eller överskattas (kvinnor och män kanske tycker olika, men bara i frågor som de inte prioriterar så högt) om vi inte tar hänsyn till könsskillnader i rangordningen av de politiska förslagen. Det faktum att sakfrågeprioriteringarna eventuellt förändras i och med livets viktiga händelser, så som föräldraskap och ansvar för små barn, gör frågan än mer intressant.

Viktiga ledtrådar till hur kvinnor och män prioriterar mellan politiska förslag finns i den enkätbaserade forskning som frågar människor om vilka *samhällsutmaningar* de ser. I den nationella SOM-undersökningen från 2017 visade Martinsson och Weissenbilder (2018) att kvinnor angav sjukvård samt skola och utbildning som viktigare ”samhällsproblem” än män, som i sin tur angav att frågor rörande invandring och lag och ordning är särskilt viktiga. I de svenska valundersökningarna, vidare, har svarspersoner sedan 1982 fått ange varför de valt det parti de valt, och då anger kvinnor i högre utsträckning områden som hänger ihop med sjukvård, utbildning, familjepolitik och miljö. Män tenderar att nämna ekonomi-, skatt- och arbetsmarknadsrelaterade frågor som skäl till sitt partival (Oskarson & Ahlbom, 2021). Liknande resultat finner vi i en internationell kontext. I en studie inför det brittiska valet 2001 där svarspersonerna själva fick ange sin enskilt viktigaste valfråga visade Campbell (2004) att kvinnor oftare prioriterade utbildning och sjukvårdssystemet, medan männen snarare prioriterade frågor som berörde ekonomin. Campbell visade också att könsskillnaderna när det gällde att prioritera utbildningsfrågor var som störst i fertil ålder, medan skillnaden gällande sjukvårdsfrågor var som störst kring pensionsåldern, vilket indikerar att sakfrågegemenskaper ändras över tid i människors liv.

Forskning som undersöker politiker är också intressant då den visar att kvinnliga och manliga politiker prioriterar delvis olika mellan sakfrågor. Till exempel motionerar kvinnliga parlamentariker i högre utsträckning än män om frågor som berör kvinnors rättigheter och familjerelaterade frågor. De väljer också oftare att arbeta med dessa frågor i parlamentens utskott och säger sig oftare vara intresserade av de frågorna, även om skillnaderna verkar minska över tid (Taylor-Robinson & Heath, 2003; Wängnerud, 2000, 2009). Svensk forskning har undersökt om dessa skillnader får konsekvenser på faktiska utfall i samhället och har visat att i kommuner med en högre andel kvinnliga folkvalda i kommunfullmäktige är inkomstskillnader mellan män och kvinnor lägre, anställningsvillkoren mer jämlika och män tar ut fler föräldradagar (Wängnerud & Sundell, 2012).

Än så länge finns inte mycket forskning om huruvida kvinnors och mäns sakfrågeprioriteringar ändras när de blir föräldrar, och om mammor respektive pappor uppfattar vissa frågor som viktigare än andra (jämför t.ex. Stensöta, 2020). Överlag behövs mer forskning om vad nyblivna föräldrar faktiskt prioriterar som viktiga frågor. Det är en intensiv men kort period i livet som går över och gör att individen eventuellt hamnar i nya sakfrågegemenskaper. Föräldraskap innebär

att man möter nya välfärdsstatsinstitutioner (t.ex. mödra- och barnhälsovård och förskola) och att man får nya relationer till institutioner som man träffat på tidigare i andra roller än som förälder (t.ex. Försäkringskassan, offentlig service i form av kollektivtrafik, bibliotek, rekreationsanläggningar etc.). Det är också en tid i livet då skillnader mellan könen blir tydliga, vilket gör det intressant att fundera över om kvinnor och män blir mer eller mindre lika i sina policyprioriteringar jämfört med under andra tider i livet.

I det här kapitlet summerar vi dessa tankar i frågorna: Vilka är de mest populära politiska förslagen bland svenskarna i den nationella SOM-undersökningen 2020? Vilka politiska förslag anger män respektive kvinnor? Anger kvinnor och män med små barn i hushållet mer lika förslag än övriga kvinnor och män?

Att mäta sakfrågeprioriteringar

Det finns olika sätt att mäta politiska frågors vikt för individer i enkätundersökningar. Svarspersonerna kan få välja mellan givna policyförslag (Horiuchi m.fl., 2018), eller få förklara hur intresserad man är av olika konkreta politiska frågor (Campbell & Winters, 2008). I SOM-undersökningarna är det (som nämndes) vanligt att låta svarspersonerna beskriva vilka de viktigaste samhällsproblemen är eller att låta dem rangordna olika fördefinierade samhällsproblem (Martinsson & Weissenbilder, 2018; Oskarson & Ahlbom, 2021). Enkätfrågor om viktigaste samhällsproblem är viktiga för att förstå vilka allmänna områden som människor vill prioritera, men de lockar ofta inte svarspersonerna till att vara särskilt konkreta. Istället ges ofta svar av bred karaktär (”skolan”, ”försvaret”, ”flyktingar”) och det blir svårt att analysera om människor alls tänker i specifika sakfrågeförslag.

För den nationella SOM-undersökningen 2020 konstruerade vi en fråga där svarspersonerna själva fick ge konkreta politiska förslag. Frågeformuleringen vi använde var *Vilka politiska förslag anser du borde införas i Sverige?*, och vi lät svarspersonerna svara genom att skriva ”Förslag 1”, ”Förslag 2”, och ”Förslag 3” med egna ord. För det här kapitlet har vi kodat vilket område som förslaget ligger inom (för en liknande kodning, se Martinsson & Weissenbilder, 2019). Vår öppna fråga om vilka politiska förslag som bör genomföras i Sverige får mer utförliga och mer specifika svar, men har ett större bortfall jämfört med frågan om viktigaste samhällsproblem (vi återkommer till detta i tabell 1).

Vi delar upp svarspersonerna i grupper som har och inte har barn i hushållet. I tabell 1 visas indelningen som används. De som har angett att de väntar barn hamnar i gruppen ”barn under 7 år”. De två grupper som inte har barn i hushållet delas upp i de som är 45 år eller yngre (och som alltså eventuellt kommer att ha barn i hushållet i framtiden) och de som är äldre än 45 år (och som förmodligen inte kommer att ha det). Tabellen visar antal personer (1 046 stycken) som ger åtminstone ett politiskt förslag samt hur fördelningen bland grupperna ser ut. Vi ser att 139 personer med småbarn i hushållet och 211 personer med stora barn i hushållet ger oss politiska förslag. Under kolumnrubriken *andel svarande* visas

hur stor andel av det totala urvalet dessa personer utgör och vi ser att det finns en viss skillnad mellan kvinnor och män med små barn i hushållet i urvalet – vi får svar från män i större utsträckning (68 procent) än från kvinnor (53 procent).

Eftersom varje person kan ge upp till tre förslag är antalet förslag vi får högre än antal svarande. Sammanlagt ger de 1 046 personerna 2 699 politiska förslag som vi kan analysera. Det innebär att totalandelen är större än 100 procent när vi visar andelen svarspersoner som nämner olika politiska förslag inom olika policyområden.

Tabell 1 Antal svarspersoner som svarar på frågan om politiska förslag uppdelat på om det finns barn i hushållet samt andel som dessa utgör av deras respektive grupper (antal, procent)

	Kvinna		Man		Totalt	
	Antal/ (Kol-%)	Andel som svarar på frågan	Antal/ (Kol-%)	Andel som svarar på frågan	Antal/ (Kol-%)	Andel som svarar på frågan
Barn yngre än 7 år	65	53	74	68	139	60
	(12)		(14)		(13)	
Barn 7 år eller äldre	121	59	90	57	211	58
	(23)		(17)		(20)	
45 år eller yngre (inga barn)	87	49	115	60	202	54
	(17)		(22)		(19)	
Äldre än 45 år (inga barn)	254	53	240	58	494	55
	(48)		(46)		(47)	
Totalt	527	54	519	59	1 046	56
	(100)		(100)		(100)	

Kommentar: Frågan lyder *'Vilka politiska förslag skulle du vilja införa i Sverige?'* och svarspersonerna fick uppge tre olika politiska förslag. Svarspersonerna i grupperna har delats upp på följande sätt: 'Barn under 7 år' inkluderar svarspersoner som har angett att de har minst ett barn i hushållet som är under sju år gammalt eller angett att de eller deras partner är gravida; 'Barn 7 år eller äldre' är de med minst ett barn i hushållet som är sju år eller äldre (svarsalternativen '7–15 år' och '16 år eller äldre') och som själva är minst 20 år gamla; '45 år eller yngre (inga barn)' är de som inte har några barn i hushållet och själva är 45 år eller yngre; 'Äldre än 45 år (inga barn)' är de som inte har några barn i hushållet och själva är över 45 år gamla. Informationen om man är gravid eller inte är baserad på frågan *'Är du eller någon i din närmaste omgivning gravid just nu?'* med svarsalternativen *'Ja, jag själv', 'Ja, min partner', 'Ja, mitt barn', 'Ja, mitt barns partner', 'Ja, mitt syskon', 'Ja, en annan person'* och *'Nej, inte vad jag vet'*. Informationen om ålder på eventuella barn i hushållet är baserad på frågan *'Om du regelbundet delar ditt hushåll med barn, hur många är de och i vilka åldrar är de?'* med möjligheten att fylla i antal barn och sedan svarsalternativen *'0–1 år', '2–3 år', '4–6 år', '7–15 år'* och *'16 år eller äldre'*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Vilka politiska förslag vill svenskarna i den nationella SOM-undersökningen 2020 genomföra?

I tabell 2 visar vi de tio vanligaste politiska förslagen som ges. Vi visar också två exempel på formuleringar som hamnar i respektive förslagskategori. Tabellen illustrerar att de vanligaste förslagen som ges i den nationella SOM-undersökningen 2020 är hårdare straff och begränsad invandring. De utgör båda mellan åtta och nio procent av de totalt 2 699 svaren. Avståndet ner till det tredje mest populära förslaget – lägre skatter – är stort: tre procent av svaren innehåller ett förslag om lägre skatter. På den här listan över de tio vanligaste förslagen finns även andra förslag som rör kriminalitet och migration (stoppa gängkriminella och utvisa kriminella). Listan innehåller även frågor om pensioner (högre pension och längre pensionärsskatt) och allmänna önskemål som har att göra med förbättrad sjukvård.

Tabell 2 visar vilka specifika förslag som oftast ges, men andelen svar som innehåller just dessa förslag är en ganska liten del av datan. Dessa tio förslag ligger i toppen på en lång lista av 333 ömsesidigt uteslutande formuleringar av förslag som vi identifierar. De 333 förslagen behöver slås samman för att vi ska kunna analysera skillnader mellan kvinnor och män med och utan barn i hushållet på ett meningsfullt sätt. Kodningsprocesser där öppna svar slås ihop till kategorier innebär ofta att man börjar med en detaljerad induktiv indelning (i vårt fall ledde det till de 333 förslagen) och allteftersom slår samman dem till teman som fångar innehållet i svaren. Likande indelningar som den vi redovisar i tabell 3 har använts i tidigare SOM-rapporter där frågan om viktiga samhällsproblem analyseras (se exempelvis Martinsson & Weissenbilder 2018; 2019), men våra kategorier är anpassade till innehållet i just den här datan.

Tabell 2 Topplista och exempel över de mest populära politiska förslagen (procentandel)

Politiskt förslag	Procent-andel	Svarsexempel
1. Hårdare straff	9,2	*Högre straff för våldtäkt och vållande. Nu daltas det.* *Se över och höja straffen för brott.*
2. Begränsa invandring	7,7	*Sluta ta in fler invandrare, vi har för många som det är idag.* *Reducera nuvarande invandring m 90%.*
3. Lägre skatter	2,8	*Sänkta skatter allmänt.* *Ta bort rikemansskatten.*
4. Högre pensioner	2,4	*Högre pension till mig, f.d. lärare.* *Höjd fattigpension.*
5. Stoppa gängkriminaliteten	2,3	*Ett införande av ett liknande system som RICO-akten i USA med målet att satta dit gängbossar istället för fattiga och desperata ungdomar.* *Få slut på gängkriminalitet, öka resurser.*
6. Lägre pensionärsskatt	2,2	*Pensionärer befriade från skatt under 20 000 kr.* *Vi har ju redan betalat skatten.* *Skatten på pensionen ↓*
7. Sjukvård	2,0	*Bättre sjukvård.* *Sjukvården.*
8. Utvisa kriminella	1,9	*Utvisning av personer som begår någon form av brott oavsett grad.* *Utvisa utländska kriminella bums.*
9. Integration	1,9	*Ta hand om de utrikesfödda som redan finns i Sverige.* *Bättre integrationspolitik.*
10. Högre skatter	1,6	*Skatten bör få realistiska proportioner, dvs. mer skatter för rika.* *Höjda skatter.*

Kommentar: Tabellen visar de vanligast förekommande politiska förslagen baserade på fritext-frågan *'Vilka politiska förslag skulle du vilja införa i Sverige?'* där respondenten får uppge tre olika politiska förslag. Totalt gav 1 046 personer 2 699 politiska förslag. Procentandelsberäkningen baseras på samtliga politiska förslag. Av de 2 699 förslag som ges kommer 359 från gruppen med barn under 7 år i hushållet och 538 från dem med barn som är 7 år eller äldre. Gruppen som är 45 år eller yngre och som inte har barn i hushållet ger 524 förslag och samma siffra för dem över 45 år utan barn i hushållet är 1 272. Två svarsexempel per politiskt förslag redovisas under svarsexempelskolumnen. Sex personer som ger politiska förslag kan inte placeras i någon av de fyra hushållsgrupperna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Tabell 3 hjälper oss att dra slutsatser om en större del av svaren. Tabellen visar hur vanligt det är att föreslå politiska förslag inom de viktigaste sakområdena uppdelat på kvinnor och män. Vi rapporterar också proportionstester av skillnaderna mellan hur vanligt det är att kvinnor respektive män nämner en given kategori. Tabellen är uppdelad enligt de områden som kvinnor oftast nämner.

Ett första konstaterande är att ”lag och ordning” samt ”integration och invandring” är tydligt dominerande kategorier både bland kvinnor och män. Trots att större delen av datainsamlingen gjordes under pandemi-hösten 2020 låg alltså inte sjukvård högst på agendan. (Dock genomfördes insamlingen under en relativt lugn del av pandemin.)

Vi ser också att det finns signifikanta könsskillnaderna för fyra av de fem områden som kvinnor prioriterar högst. Frågan om integration och invandring är viktig för både kvinnor och män, men nämns oftare av män (40 procent) än av kvinnor (33 procent). Frågor om sjukvård och skola nämns klart oftare av kvinnor än av män: 24 procent av kvinnorna och 15 procent av männen ger ett förslag som har med sjukvård att göra. Vidare ger 22 procent av kvinnorna och endast 12 procent av männen åtminstone ett förslag som har med skola, utbildning eller barnomsorg att göra. Även i äldrefrågor syns en skillnad, där 20 procent av kvinnorna och 15 procent av männen ger förslag.

I övriga frågor ser vi inga tydliga könsskillnader när vi delar upp svaren så här. Kvinnor och män ger ungefär lika ofta förslag om miljö och energi, ekonomi, arbetsmarknad och infrastruktur samt om försvars- och utrikespolitik. Sammantaget visar alltså analyserna att det finns könsskillnader i prioriteringar i vissa viktiga och enkelt identifierbara frågor, men inte i alla.

I figur 1 bryter vi ner datan genom att visa andelen som föreslår politiska förslag inom de olika sakfrågeområdena uppdelat på de fyra befolkningskategorier som presenterades i tabell 1. Figuren är sorterad från högt till lågt baserat på hur vanligt det är att kvinnor med små barn anger förslag på olika områden. De gravida och kvinnor med små barn anger oftare förslag inom vård och skola, men mer sällan förslag om lag och ordning jämfört med andra kvinnor. Det verkar också som att kvinnor i denna grupp tar upp ekonomiska sakfrågor oftare än andra kvinnor, men det är viktigt att påpeka att det rör sig om små grupper när vi delar upp det så här. (Sammanlagt ger 22 kvinnor med småbarn i hushållet förslag inom kategori ekonomi.) Kvinnor med äldre barn ger förslag om integration och invandring oftare än kvinnor med yngre barn. På de andra frågorna syns inga tydliga mönster i hur prioriteringar skiljer sig mellan kvinnor med och kvinnor utan barn i hushållet. (Det finns dock andra skillnader som förmodligen förtjänar uppmärksamhet i andra sammanhang, till exempel att kvinnor utan barn i hushållet som är äldre än 45 år klart oftare ger förslag som hamnar i kategorin ”äldrefrågor”.)

Tabell 3 Politiska förslag från kvinnor och män uppdelat på områden (procentandelar)

Område	Kvinnor (%)	Män (%)	Differens
Lag och ordning	39	40	-1,2
Integration och invandring	33	40	-7,2*
Sjukvård	24	15	8,7**
Skola, utbildning och barnomsorg	22	12	10,8**
Äldrefrågor	20	15	5,5*
Miljö och energi	19	19	-0,3
Ekonomi	16	19	-2,6
Sociala frågor	14	17	-2,9
Arbetsmarknad	10	8	2,2
Allmän välfärd	9	8	1,0
Infrastruktur	9	10	-1,1
Demokrati, moral och etik	9	15	-5,9**
Försvars- och utrikespolitik	2	5	-2,2
Övrigt	2	2	0,4
Observationer	1 048		

***Kommentar**:* Tabellen visar de vanligaste sakfrågeområdena som slagits ihop utifrån de politiska förslag som respondenterna angett i störst utsträckning baserat på frågan *'Vilka politiska förslag skulle du vilja införa i Sverige?'*, uppdelat på kvinnor och män. Procentkolumnerna visar andelen kvinnor respektive män som angett minst ett förslag inom ett sakfrågeområde. Differens-kolumnen visar skillnaden i andelen kvinnor som angett ett sakfrågeområde minus motsvarigheten för män. Signifikansnivåerna betecknas med * $p < 0{,}05$ och ** $p < 0{,}01$. Några förklaringar av de kategorier som inte är helt självförklarande i tabellen: I kategorin ”Demokrati, moral och etik” slår vi ihop förslag som har att göra med principfrågor kring demokrati (t.ex. principer för kommunal demokrati och grundlagsskyddade rättigheter), principfrågor kring fusk och rättvisa (bidragsfusk, politikers arvoden, korruption) och breda etiska frågor (abort, dödshjälp, prostitution). ”Sociala frågor” är en ganska bred kategori som samlar förslag som har att göra med vissa av samhällets breda bidragssystem, så som socialbidrag och sjukförsäkring. Den inkluderar också frågor som rör funktionshindrade och utsatta, samt bostadsfrågor. Kategorin ”Allmän välfärd” innehåller svar som har med den offentliga sektorn att göra, men som är för allmänt formulerade för att kategoriseras in i de andra valfärdskategorierna (”mer resurser till välfärden”). Här hamnar även förslag om att tillåta eller förbjuda vinster i välfärden.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Figur 1 Områden som svenskarna ger förslag inom uppdelat på kvinnor och män samt om det finns barn i hushållet (procentandelar)

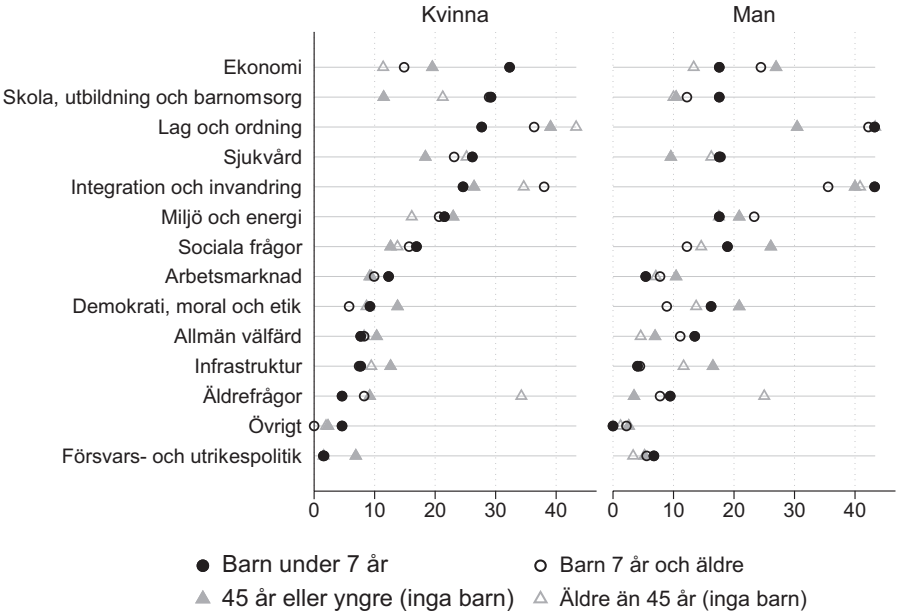

Kommentar: Figuren visar procentandelen svarande som uppgett minst ett politiskt förslag inom respektive sakfrågeområde. Siffrorna är i sin tur nedbrutna på hushållsgrupper och sorterade i fallande ordning baserat på hur vanliga förslagen är bland kvinnor i gruppen med barn under 7 år i hushållet. Svaren är baserade på frågan *'Vilka politiska förslag skulle du vilja införa i Sverige?'* För mer detaljer se kommentaren i tabell 3.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Figur 1 visar också att kvinnor med barn i hushållet skiljer sig mer från andra kvinnor än vad män med barn i hushållet skiljer sig från andra män, vilket indikerar att tiden med barn i hushållet påverkar kvinnors prioriteringar mer än mäns. Siffrorna är dock inte kontrollerade och bilden visar inte om skillnaderna mellan grupperna är statistiskt signifikant åtskilda. I tabell 4 rapporterar vi skillnaderna mellan könen vad gäller sannolikheten att nämna olika sakfrågeområden kontrollerat för en rad bakgrundsvariabler (se kommentaren). Frågan vi helst vill besvara är: Är skillnaderna mellan kvinnor och män större eller mindre när det finns småbarn i hushållet?

Tabellen läses enklast så här: i den första raden visar vi personer under 45 år utan barn i hushållet, i den andra syns föräldrar med små barn i hushållet, i den tredje visar vi föräldrar med äldre barn i hushållet och i den fjärde raden visas personer över 45 år som inte delar sitt hushåll med några barn. I varje kolumn redovisas resultat från en logistisk regressionsmodell som skattar skillnaden i sannolikheten mellan kvinnor och män att nämna ett givet sakfrågeområde. I praktiken kan

siffrorna tolkas som skillnaden i andel kvinnor och män som anger ett visst sakfrågeområde, uppdelat på olika hushållskonstellationer. En positiv siffra innebär att kvinnor ger förslag på området oftare än män och en negativ siffra betyder att män istället nämner det oftare än kvinnor.

I tabell 4 har vi ambitionen att visa det övergripande resultatet för samtliga sakfrågeområden samt för alla fyra hushållsgrupper. Eftersom vi undersöker hur föräldraskapet påverkar sakfrågeprioriteringar väljer vi dock här i texten att göra nedslag i de områden vi tänker kan beröra föräldrar särskilt. Huvudsakligen gäller det *skola och barnomsorg*. När det kommer till skola- och barnomsorgsområdet ser vi att 6,6 procent fler kvinnor med små barn anger ett politiskt förslag inom skola- och barnomsorgsområdet än män i samma grupp. Skillnaden i just denna jämförelse är inte statistiskt signifikant, men eftersom signifikansnivåerna är beroende av gruppernas storlek så försvåras alla jämförelser av att grupperna är olika stora. Småbarnsgruppen är mindre än de andra (se tabell 1), och det är därför mindre troligt att signifikanta skillnader mellan könen syns där.

Det finns några tendenser som är intressanta för att bättre förstå hur politisk sakfrågeprioritering ser ut mellan kvinnor och män i olika föräldrastadier, men också hur det ser ut mellan män och kvinnor generellt när det gäller skola- och barnomsorgsområdet. Skillnaden mellan hur ofta män och kvinnor ger förslag om skola och barnomsorg är till exempel nästintill obefintlig för de under 45 utan barn, men verkar vara större och mer polariserad i de fall när barnen är äldre. Ett rimligt antagande är att många i kategorin över 45 år utan barn i hushållet är föräldrar som haft barn i hushållet tidigare. Allt annat lika verkar alltså den gradvis ökande könsdifferensen (det vill säga när vi rör oss neråt längs raderna från de yngre utan barn mot de äldre utan barn) samvariera med barnens och föräldrarnas ålder, även om vi inte kan utröna varför korrelationen finns i en tvärsnittsundersökning som denna. En del av skillnaderna kan till exempel bero på generationsskillnader i sakfrågeprioriteringar som vi inte lyckas kontrollera för, snarare än de livscykelskillnader vi fokuserar på i vår frågeställning. Skillnaderna är likväl slående: könsdifferensen mellan kvinnor och män är sju procent högre bland småbarnsföräldrar än bland de utan barn i hushållet under 45 går. Samma jämförelse är 12 procent hos de med barn i grundskole- och gymnasieåldern och över 13 procentenheter hos de över 45 år utan barn i hushållet. Det verkar alltså som att könsskillnader finns i gruppen med småbarn, men att den är ännu större hos dem med skolbarn och dem med (eventuellt) utflugna barn.

Andra tendenser ses för de andra frågorna. Om vi går över till kolumnen för sjukvård ser vi – precis som i figur 1 – att kvinnor överlag prioriterar förslag på sjukvårdsområdet högre än män och att differenserna varierar mellan olika hushåll. Störst är skillnaderna i gruppen som är äldre än 45 år och inte har barn i hushållet, där är den över 10 procentenheter, medan den är som minst när det finns barn över 7 år i hushållet. I jämförelse med skol- och barnomsorgsområdet ser vi alltså relativt mindre könsskillnader i sjukvårdsfrågorna för gruppen med barn i

hushållet. Andra exempel på områden där det inte varierar så mycket är frågor om miljö och energi samt arbetsmarknadsfrågor. I frågorna om lag och ordning och integration och invandring är könsskillnaderna större bland dem med småbarn än bland dem med större barn.

Baserat på resultaten i tabell 4 kan vi räkna ut vad den absoluta medelskillnaden är mellan kvinnor och män. Den absoluta medelskillnaden visar hur stora könsskillnaderna i sakfrågeprioriteringar är mellan olika hushållsgrupper. I det här fallet innebär det att vi gör om negativa tal till positiva och sedan summerar könsdifferenserna inom varje hushållsgrupp för sig och dividerar den totala skillnaden på antalet sakfrågeområden. Med ett sådant mått får vi en känsla för om det finns större genomsnittliga skillnader inom olika hushållsgrupper, alltså om det råder mer samstämmighet mellan män och kvinnor i olika typer av hushåll. För de olika grupperna är de absoluta medelskillnaderna 7,2 procent i gruppen under 45 år utan barn, 6,8 procent i gruppen barn med under 7 år, 4,4 procent i gruppen med barn över 7 år och 4,4 procent i gruppen över 45 år. I genomsnitt skiljer sig alltså mäns och kvinnors sakfrågeprioriteringar åt mest i gruppen utan barn under 45 år. Kvinnor och män med små barn i hushållet prioriterar mer olika än kvinnor och män med större barn i hushållet. Detta innebär att genomsnittsskillnaden mellan könen går åt motsatt håll jämfört med skillnaden som syns för skol- och barnomsorgsområdet. Det stärker slutsatsen att kvinnor och män prioriterar olika på skol- och barnomsorgsområdet när det finns barn i hushållet.

Föräldraskapet kan påverka politikprioriteringar på omsorgsområdet

Vår slutsats i det här kapitlet är att föräldraskap överlag inte enar eller polariserar kvinnors och mäns sakfrågeprioriteringar, men att det på vissa områden – som sjukvård, äldrefrågor och skola- och barnsomsorg – finns skillnader och att de eventuellt växer sig större under föräldraskapets gång. Dessa resultat är intressanta att sätta i relation till den slutsats som dras i Naurin och Öhbergs kapitel i denna bok. Även om föräldraskapet inte verkar öka meningsskiljaktigheter i politiska förslag inom typiskt kvinnliga – eller för den delen manliga – områden, enligt Naurin och Öhberg, så kan det vara så att föräldraskapet påverkar hur viktiga mammor och pappor tycker att vissa politiska frågor är. En rimlig teoretisk och empirisk utmaning för oss att gå vidare med är därför huruvida det är så att kvinnor och män kanske närmar sig varandra i sina sakfrågeåsikter när de blir föräldrar och gemensamt tar hand om barn, men att deras sakfrågeprioriteringar – alltså hur de rangordnar mellan sina åsikter – eventuellt drar isär. Det ber vi att få återkomma till i andra sammanhang.

Tabell 4 Könsskillnad i sannolikheten att ange politiska förslag inom olika sakfrågeområden uppdelat på hushållskategorier (kvinnor – män; predicerad procentskillnad, standardfel inom parentes)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
	Ekonomi	Arbets-marknad	Allmän välfärd	Sjukvård	Äldre-frågor	Sociala frågor	Skola och barnomsorg	Infra-struktur	Miljö och energi	Lag och ordning	Demokrati och moral	Integration och invandring	Försvars- och utrikespolitik
≤ 45 år	-7,1	-2,3	2,5	6,6	16,5	-11,4*	-0,2	-3,7	-1,7	12,1	-10,3	-14,9	4,0
	(0,05)	(0,03)	(0,04)	(0,04)	(0,10)	(0,05)	(0,03)	(0,05)	(0,04)	(0,08)	(0,08)	(0,08)	(0,04)
Barn < 7 år	11,3	3,6	-4,8	8,3	-7,5	-3,2	6,6	4,4	1,0	-9,2	-7,1	-15,9*	-5,5
	(0,07)	(0,03)	(0,03)	(0,08)	(0,09)	(0,06)	(0,05)	(0,05)	(0,05)	(0,09)	(0,09)	(0,08)	(0,04)
Barn ≥ 7 år	-12,2*	0,2	-3,8	5,0	3,0	0,4	11,5*	4,1	-3,4	0,5	-3,3	6,1	-3,1
	(0,06)	(0,03)	(0,03)	(0,06)	(0,04)	(0,04)	(0,05)	(0,03)	(0,05)	(0,07)	(0,03)	(0,07)	(0,02)
> 45 år	-3,2	1,7	3,8	10,1*	8,3**	-1,7	12,9**	-3,8	-3,6	4,4	-4,7*	-3,4	-1,1
	(0,03)	(0,03)	(0,03)	(0,04)	(0,03)	(0,04)	(0,05)	(0,03)	(0,05)	(0,05)	(0,02)	(0,05)	(0,01)
Observationer	988	988	988	988	988	988	988	988	988	988	988	988	988

Kommentar: Resultaten är baserade på frågan '*Vilka politiska förslag skulle du vilja införa i Sverige?*' Varje kolumn visar skillnaden mellan kvinnor och män vad gäller sannolikheten att nämna ett givet sakfrågeområde (männens predicerade medelsannolikhet subtraherat från kvinnornas), angett i procent. Siffrorna är kontrollerade för ålder, utbildning, inkomst och vänster-högerplacering och baseras på logistiska regressionsmodeller där den beroende variabeln är dikotom: ettor innebär att området har nämnts och nollor att det inte har nämnts. Endast respondenter som har nämnt minst ett område och har ett värde på kontrollvariablerna är med i analyserna. Den absoluta medelskillnaden mellan kvinnor och män för samtliga sakfrågeområden är: ≤ 45 år: 7,2 procent, Barn < 7 år: 6,8 procent, Barn 7–15 år: 4,4 procent, > 45 år: 4,8 procent. * $p < 0{,}05$, ** $p < 0{,}01$. Standardfel anges inom parentes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Referenser

Ainsaar, M. (2012). Children in the family and welfare state attitudes: altruism or self-interest? I H. Ervasti, J. G. Andersen, T. Fridberg & K. Ringdal (red) *The future of the welfare state. Social policy attitudes and social capital in Europe*. Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.

Banducci, S., Elder, L., Greene, S. & D. Stevens (2016). Parenthood and the polarisation of political attitudes in Europe. *European Journal of Political Research*, *55*(4): 745–766.

Boninger, D. S., Krosnick, J. A. & M. K. Berent (1995). Origins of attitude importance: self-interest, social identification, and value relevance. *Journal of Personality and Social Psychology*, *68*(1): 61.

Burlacu, D. & M. Lühiste (2020). Parenthood and social policy preferences: A gender and time sensitive examination. *European Political Science Research*.

Campbell, R. (2004). Gender, ideology and issue preference: Is there such a thing as a political women's interest in Britain? *The British Journal of Politics and International Relations*, *6*(1): 20–44.

Campbell, R. & K. Winters (2008). Understanding men's and women's political interests: Evidence from a study of gendered political attitudes. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, *18*(1): 53–74.

Horiuchi, Y., Smith, D. M. & T. Yamamoto (2018). Measuring voters' multidimensional policy preferences with conjoint analysis: Application to Japan's 2014 election. *Political Analysis*, *26*(2): 190–209.

Iyengar, S., Hahn, K. S., Krosnick, J. A. & J. Walker (2008). Selective exposure to campaign communication: The role of anticipated agreement and issue public membership. *The Journal of Politics*, *70*(1): 186–200.

Krosnick, J. A. (1990). Government policy and citizen passion: A study of issue publics in contemporary America. *Political Behavior*, *12*(1): 59–92.

Martinsson, J. & M. Weissenbilder (2018). Viktiga valfrågor – från miljö till invandring. I U. Andersson, A. Carlander, E. Lindgren & M. Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Martinsson, J. & M. Weissenbilder (2019). Polariserade problembeskrivningar? Om befolkningens viktigaste frågor och samhällsproblem. I U. Andersson, B. Rönnerstrand, P. Öhberg & A. Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Naurin, E. & P. Öhberg (2019). Kvinnors och mäns politiska åsikter och intresse under 30 år. I U. Andersson, B. Rönnerstrand, P. Öhberg & A. Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Oskarson, M. & J. Ahlbom (2021). *Trender i könsskillnader bland svenska väljare*. Valforskningsprogrammets rapportserie 2021:1. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

Shapiro, R. Y. & H. Mahajan, (1986). Gender differences in policy preferences: A summary of trends from the 1960s to the 1980s. *Public Opinion Quarterly*, *50*(1), 42–61.

Stensöta, H. O. (2020). Does care experience affect policy interests? Male legislators, parental leave, and political priorities in Sweden. *Politics & Gender*, *16*(1): 123–144.

Taylor-Robinson, M. M. & R. M. Heath (2003). Do women legislators have different policy priorities than their male colleagues? A critical case test. *Women & Politics*, *24*(4): 77–101.

Wängnerud, L. (2000). Testing the politics of presence: Women's representation in the Swe- dish Riksdag. *Scandinavian political studies*, *23*(1): 67–91.

Wängnerud, L. (2009). Women in parliaments: Descriptive and substantive representation. *Annual Review of Political Science*, *12*(1): 51–69.

Wängnerud, L. & A. Sundell (2012). Do politics matter? Women in Swedish local elected assemblies 1970-2010 and gender equality in outcomes. *European Political Science Review*, *4*(1): 97–120.

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2020[1]

ELISABETH FALK

Sammanfattning
Den nationella SOM-undersökningen 2020 är den trettiofemte sedan starten 1986.[2] Undersökningen utförs främst genom postala enkäter men sedan knappt 10 år tillbaka ges respondenterna möjligheten att svara via webben. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara. Den nationella SOM-undersökningen 2020 bestod av sex formulär och skickades ut till ett urval om totalt 22 500 slumpmässigt utvalda personer folkbokförda i Sverige i åldrarna 16–85. Nettosvarsfrekvensen i undersökningen var 51 procent och svaren samlades in under hösten 2020.

SOM-institutet vid Göteborgs Universitet genomför sedan 1986 varje år en nationell enkätundersökning i syfte att belysa svensk opinionsbildning av vanor, beteenden, åsikter och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet är en centrumbildning vid Göteborgs universitet och har sin bakgrund i ett samarbete mellan forskare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner, men framför allt från olika delar inom samhällsvetenskapen. Samverkan sker även med parter utanför akademien i form av myndigheter och organisationer. År 2020 inkluderade det exempelvis Säpo, Statskontoret och Statistiska centralbyrån.

Urval

Vilka som får möjlighet att delta i SOM-undersökningen slumpas årligen fram genom ett sannolikhetsurval. Urvalet bildar ett slags Sverige i miniatyr och speglar sammansättningen i befolkningen. Urvalsramen utgörs av Skatteverkets folkbokföringsregister och innefattar alla svenska och utländska medborgare som har sin primära adress i Sverige. I undersökningen 2020 omfattade urvalet totalt 22 500 personer. Urvalsstorleken har förändrats över tid liksom längden på enkäterna och antal frågeformulär, vilket redovisas i tabell 1.

Falk, Elisabeth (2021). Den nationella SOM-undersökningen 2020. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens upplägg 1986–2020

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Genomsnittligt antal sidor med frågor	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	22	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	”	”	23	”	Endast sv.	”
1989	”	”	20	”	Både sv. & utl.	”
1990–1991	”	”	21	”	Endast sv.	”
1992–1995	”	”	22	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	”	”	25	2 841[1]	”	”
1997	”	”	23	2 800	”	”
1998	”	2	23	5 600	”	16–80 år[2]
1999	”	”	23	”	”	15–80 år
2000–2005	”	”	22	6 000	”	15–85 år
2006	”	”	22	6 050[3]	”	”
2007–2008	”	”	22	6 000	”	”
2009–2011	”	3	20	9 000	”	16–85 år
2012	”	4	17	12 000	”	”
2013	”	5	17[4]	17 000	”	”
2014	”	4	16	13 600	”	”
2015	”	5	14	17 000	”	”
2016–2017	”	6	12	20 400	”	”
2018–2019	”	6	12	21 000	”	”
2020	”	6	12	22 500	”	”

***Kommentar**:* [1]Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. [2]Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. [3]Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson, 2007). [4]Genomsnittliga antalet sidor för de ordinarie utformade enkäterna. Det femte formuläret 2013 var endast 13 sidor långt. ***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 1986–2020.

Frågeformulär

Det totala urvalet delades upp i sex grupper till vilka olika formulär av den nationella SOM-undersökningen 2020 skickades. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar utformades de sex formulären i A4-format. Formulären bestod av 12 sidor med frågor. Ett stort antal frågor ställs i alla formulär medan en del projektspecifika frågor ställs i ett eller några formulär. De projektspecifika frågorna utarbetas av SOM-institutet i samarbete med samverkande forskningsprojekt.

Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. Ett mindre antal frågor är fritextfrågor där respondenten fritt får möjlighet att skriva ut sitt svar. Dessa frågor rör bland annat vilken/vilka morgontidningar de

läser, vilka samhällsfrågor/problem de tycker är viktigast i Sverige idag och vilket yrke de har/har haft. Svaren på de öppna frågorna kodas av en grupp biträdande forskare[3] på SOM-institutet efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2020 års nationella SOM-undersökning som finns att ladda ner på SOM-institutets webbsida (www.gu.se/som-institutet).[4]

Fältarbete

Datainsamlingen för de sex formulären genomfördes parallellt enligt en gemensam fältplan. Fältarbetet för 2020 års SOM-undersökning följde i stora drag samma upplägg som tidigare år.[5] Utskick och insamling av enkäter utförs av ett fristående fältföretag[6] i nära samarbete med SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningsföretaget svarar för den tekniska delen av datainsamlingen såsom tryck, distribution och skanning. SOM-institutet svarar för allt innehåll i utskick och enkäter, för programmering och insamling av de digitala enkäterna, samt för påminnelser via SMS.

Datainsamlingsarbetet startade på hösten och pågick till slutet av december 2020. Arbetet inleddes den 7 september med utskick av ett aviseringskort som informerade respondenterna att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare skickades enkäten ut tillsammans med ett följebrev, ett frankerat svarskuvert, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet, kort information på nio olika språk samt en penna. Under resterande del av fältperioden genomfördes en serie påminnelseinsatser per brev och SMS. Inloggningsuppgifter och länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick inklusive påminnelser. De utvalda respondenterna kunde när som helst under fältperioden avböja sin medverkan genom att ta kontakt med SOM-institutet varpå påminnelserna upphörde. Sedan 2019 genomförs inga telefonpåminnelser. Anledningen är att telefonpåminnelserna i SOM-undersökningarna har visat sig ge starkast effekt på de äldre respondenterna, en grupp som redan är överrepresenterad. På så sätt bidrog de till ytterligare åldersskevheter, med en enbart marginell höjning av svarsfrekvens (Arkhede, 2018).

Fältperioden för den nationella SOM-undersökningen 2020 var något längre (8 dagar) än föregående år på grund av att en extra påminnelse (ett femte missiv), som togs bort i 2019 års undersökning, nu återinfördes igen. Skälet till att ett extra missiv skickades ut var ett experiment som gjordes i den västsvenska undersökningen 2019. Ett ytterligare missiv visade sig öka svarsfrekvensen bland män och boende i storstäder, två grupper som är underrepresenterade i undersökningen (Sandelin, 2021). Fältperioden 2020 uppnådde därmed 99 dagars fältlängd, vilket är lika många dagar som för år 2017 och 2018. Undersökningen stängde den 21 december, men enkäter som inkom strax därefter mottogs.

Under fältperioden skickades varje vecka ett tackbrev till de respondenter som svarat under den veckan som gått. Tackbrevet innehöll en belöning i form av en trisslott, alternativt en Sverigecheck (värde 50 kr) till de som var 17 år eller yngre när fältarbetet inleddes. Belöningarna till respondenter som besvarat enkäten infördes mot bakgrund av resultat av 2016 års metodexperiment, då effekten av incitament testades i SOM-undersökningen i Göteborg. I experimentet framkom att incitament i form av trisslotter hade positiv effekt på nettosvarsfrekvensen, ungefär 4–6 procentenheter, utan att försämra datakvaliteten (Arkhede, Oscarsson & Vernersdotter, 2017). Från och med 2017 års SOM-undersökningar erbjuds därför denna belöning till samtliga svarande (med undantag för personer som är 17 år eller yngre när fältarbetet inleds som istället får en Sverigecheck värde 50 kr).

Fältarbetet avslutades med att fältföretaget gjorde en slutskanning av inkomna enkäter och sammanställde en datafil som skickades till SOM-institutet för validering 7 januari 2021. Den sista registrerade enkäten inkom 5 januari. Vid datavalideringsprocessens slut avidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. De fysiska enkäter som kommit in förstördes i enlighet med bestämmelser om sekretessavfall. Av tabell 2 framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.

Tabell 2 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2020

7 september	Utskick av aviseringsvykort
14 september	Utskick **1** av enkät, följebrev, informationsbroschyr, information på nio språk, svarskuvert och penna. Möjligheten att svara på webben introduceras.
23 september	Utskick av tack-/påminnelsevykort (med omslutande kuvert).
1 oktober	Utskick av **SMS 1** till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
8 oktober	Utskick **2** av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
20 oktober	Utskick av **SMS 2** till respondenter som ännu inte sänt in enkäten. Innehållande möjlighet att svara nej.
29 oktober	Utskick **3** av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
5 november	Utskick av **SMS 3** till respondenter som ännu inte sänt in enkäten. Innehållande möjlighet att svara nej.
12 november	Utskick **4** av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
19 november	Utskick av **SMS 4** till respondenter som ännu inte sänt in enkäten. Innehållande möjlighet att svara nej.
30 november	Utskick **5** av enkät, följebrev, svarskuvert och bortfallsenkät till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
21 december	Fältstopp

Webbenkäter

Sedan 2012 används en undersökningsdesign som kallas blandad datainsamling (*mixed mode*). Det innebär att flera datainsamlingsmetoder används i en och samma undersökning. Respondenterna har sedan närmare 10 år haft möjlighet att även fylla i enkäten på webben. Den digitala versionen av formulären programmerades i webbverktyget Qualtrics och administrerades av SOM-institutet, medan pappersenkäten administrerades av fältföretaget.

Totalt var det 3 590 personer, motsvarande 16 procent av bruttourvalet, som besvarade enkäten på webben 2020. Av samtliga svarande 2020 var det 32 procent som besvarade enkäten digitalt, jämfört med 17 procent 2019. En förklaring till den stora ökningen av webbsvar från 2019 till 2020 var att en knapp femtedel av urvalet inte fick en pappersenkät förrän vid det andra utskicket och tidigt under fältperioden därför enbart kunde svara på webben.[7]

Andelen av de digitala svaren som kom från en dator var 53 procent, 43 procent från en mobiltelefon och resterande 4 procent från en surfplatta. Dessa olika enheter (*devices)* kan i sin tur ha olika skärmstorlek, något som är centralt för upplevelsen av frågeformulären. Bland respondenter som svarade på webben återfinns ett något högre svarsbortfall hos dem som svarar på mobilen jämfört med dem som svarar på datorn. I övrigt syns inga andra skillnader i datakvalitet som kan härledas till skärmstorlek.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att svara på en SOM-undersökning gör det redan under de första veckorna (figur 1). De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren i figur 1 bottnar framför allt i vilken veckodag enkäten nått ut i förhållande till helgens postfria dagar. Längre in i fältarbetet kan skillnader i inflöde huvudsakligen förklaras av små skillnader i fältplanens upplägg. Vid fältdag 30 hade 35 procent av bruttourvalet svarat på enkäten och 85 procent av de slutgiltiga svaren kom in före 1 november 2020.

Inflödet på webben skiljer sig något från pappersenkäten i den bemärkelse att personer som svarar via webben gör det senare under fältarbetet än personer som svarar på papper, vilket delvis förklaras av att de SMS-påminnelser som skickas ut med direktlänk till svar via webb görs senare under undersökningsperioden.

Figur 1 Kumulativt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen 2005–2020 (kumulativ procent av bruttourvalet)

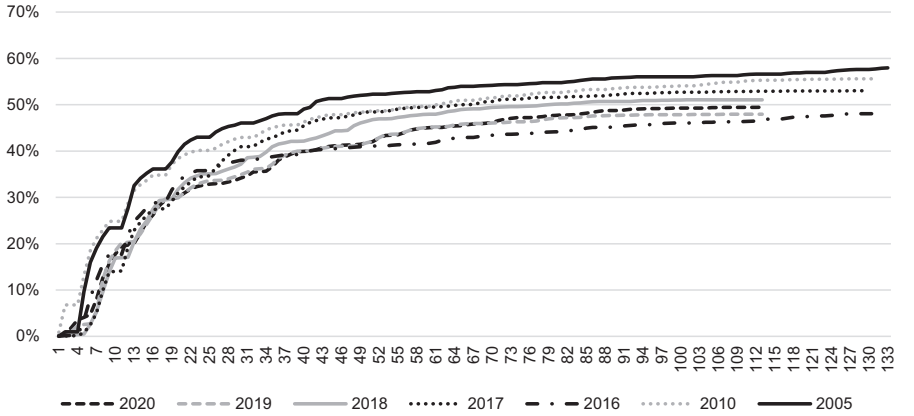

***Kommentar**:* Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2020 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2020.

Svarsfrekvens och bortfall

Av det ursprungliga urvalet på totalt 22 500 personer (bruttourvalet) var det totalt 11 127 personer som besvarade och skickade in formuläret. Från bruttourvalet avförs det så kallade naturliga bortfallet, vilket är personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på undersökningen, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Sammanlagt 740 personer, motsvarande 3,3 procent, har räknats som naturligt bortfall i 2020 års undersökning. Nettosvarsfrekvensen varierade i de sex olika formulären mellan 50 och 52 procent. Antalet personer som svarat på respektive formulär alternativt noterats som naturligt bortfall redovisas i tabell 3. I 2020 års SOM-undersökning noteras en svag uppgång i svarsfrekvens med två procentenheter från året innan, vilket kan indikera en viss stagnation i svarsfrekvens till skillnad från den nedåtgående trend för opinionsundersökningar överlag.

Informationen om det ovan beskrivna svarsbortfallet, alltså de respondenter som inte kan eller vill svara på enkäten, har inhämtats på flera sätt: direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen samt via Skatteverkets befolkningsregister.

Tabell 3 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2020, totalt och per formulär

	Total	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Formulär 6
Bruttourval	22 500	3 750	3 750	3 750	3 750	3 750	3 750
Naturligt bortfall	740	121	106	129	126	130	128
Nettourval	21 760	3 629	3 644	3 621	3 624	3 620	3 622
Antal vägrare/ ej anträffade	10 633	1 808	1 748	1 790	1 779	1 749	1 759
Antal svarande	11 127	1 821	1 896	1 831	1 845	1 871	1 863
Svarsfrekvens Brutto	49%	49%	51%	49%	49%	50%	50%
Svarsfrekvens Netto	51%	50%	52%	51%	51%	52%	51%

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, fysiskt/mentalt oförmögen att svara; avliden; ej svensktalande/språksvårigheter. Bruttosvarsfrekvenserna som här rapporteras följer den standard som upprättats av den amerikanska organisationen AAPORs definition (RR2) (AAPOR, 2015.)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Representativitet

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket måste tas i beaktande när materialet analyseras. Vilka som svarar och vilka som inte svarar har betydelse för tolkningen av resultaten från undersökningen. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor.

I tabell 4 framgår det hur svarsbenägenheten i SOM-undersökningen varierar beroende på kön, ålder och geografisk hemvist över tid. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män. 54 procent av kvinnorna och 48 procent av männen svarade på den nationella SOM-undersökningen 2020. Denna könsskillnad är relativt konstant över tid då den genomsnittliga skillnaden i svarsfrekvens sedan år 2000 är 5 procentenheter, att jämföra med 6 procentenheters differens i SOM-undersökningen 2020. Skillnaden mellan kvinnors och mäns svarsfrekvens i de sex olika formulären varierar mellan två och åtta procentenheter.

Representativiteten i olika åldersgrupper medför en stor utmaning. De äldre åldersgrupperna svarar i lika stor omfattning nu som de gjorde i början av 2000-talet medan de yngre åldersgruppernas svarsfrekvens är i avtagande. Införandet av incitament i 2017 års undersökningar var ett försök att hantera denna problematik,

Tabell 4 Svarsandel (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna 2003–2020 (procent)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	F1	F2	F3	F4	F5	F6
Samtliga	66	65	63	60	63	58	59	60	57	57	52	54	51	51	55	53	49	51	50	52	51	51	52	51
Kön																								
Kvinnor	68	67	65	64	66	62	61	64	60	58	54	56	54	53	58	55	51	54	53	55	55	52	55	55
Män	64	63	61	57	60	55	56	57	54	55	49	51	49	48	52	51	47	48	48	49	47	50	49	48
Ålder																								
15–19 år[1]	*60*	*55*	*56*	*49*	*53*	*46*																		
16–19 år							48	50	46	42	39	38	37	36	46	43	40	40	33	45	39	41	42	39
20–24 år	57	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	31	29	31	35	36	33	34	29	36	32	33	38	37
25–29 år	63	57	54	50	51	44	44	42	41	42	36	37	35	34	39	37	32	36	39	32	34	40	39	34
30–39 år	60	59	57	54	54	51	50	48	47	43	41	43	40	39	46	45	39	41	40	43	37	43	42	41
40–49 år	63	61	58	59	59	54	55	58	54	53	49	49	47	47	52	48	42	47	47	49	47	46	46	48
50–59 år	71	69	69	67	68	65	66	67	63	63	57	59	56	54	57	54	52	52	51	54	52	51	55	50
60–69 år	79	78	73	73	78	75	74	76	74	74	69	71	69	68	69	67	65	65	64	65	67	65	63	69
70–79 år	75	79	75	71	75	76	73	81	77	77	72	76	74	75	78	74	72	73	72	75	75	73	72	73
80–85 år	62	65	64	67	71	65	70	76	73	70	63	65	71	67	70	72	65	64	67	66	66	66	60	61
Region																								
Stockholm	61	61	57	56	56	53	57	55	52	52	50	51	47	47	51	50	47	49	47	49	51	47	52	50
Östra Mellansverige	66	65	66	63	68	60	58	60	58	55	53	54	51	53	57	53	50	51	49	54	50	53	50	52
Småland och öarna	66	70	67	62	62	61	62	66	59	60	52	58	53	52	58	56	51	50	50	54	49	52	49	47
Sydsverige	67	64	61	58	62	55	58	57	56	57	50	50	52	50	53	53	47	51	49	54	49	48	51	52
Västsverige	69	67	62	60	66	60	60	62	58	59	54	56	55	53	58	55	50	53	53	53	53	54	52	53
Norra Mellansverige	69	61	64	62	61	63	58	63	59	58	52	53	50	49	56	52	50	51	53	47	47	55	54	50
Mellersta Norrland	63	69	67	60	63	57	59	63	63	62	57	58	55	54	58	57	52	53	57	48	54	55	52	56
Övre Norrland	68	71	64	64	63	65	61	65	58	60	51	53	52	52	58	56	54	53	50	56	50	49	57	57

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registertjänst Navet. [1]15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 varför resultaten inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen.*Endast formulär 1–4.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2003–2020.

då trisslotter visat sig vara en mer effektiv belöning i de yngre åldersgrupperna än i de äldre (Arkhede, Oscarsson & Vernersdotter, 2017).

Vi har studerat vilka konsekvenser skevheterna i representativiteten har för undersökningens träffsäkerhet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och jämfört utfallet i den viktade och den oviktade gruppen. Elias Markstedt (2014) har visat att träffsäkerheten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representativitet i svarsunderlaget. De övertid dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens träffsäkerhet i vissa typer av frågor där det finns stora generationsskillnader.

Den nationella SOM-undersökningen 2020 besvarades av 11 127 personer vilket motsvarar en nettosvarsfrekvens på 51 procent. Trots att 49 procent inte svarade på enkäten är den demografiska representativiteten bland respondenterna god i de flesta avseenden. SOM-institutet fortsätter att utvärdera och utveckla tillvägagångsätt och metod för att optimera datakvaliteten och dess påverkan på analysmöjligheter.

Noter

1 Kapitlet bygger på tidigare års metodredogörelser, se exempelvis Falk (2020) samt 2020 års metodrapport, se Falk, Sandelin & Weissenbilder (2021).

2 Samtidigt som den nationella SOM-undersökningen genomfördes även den västsvenska SOM-undersökningen och SOM-undersökningen i Göteborg.

3 SOM-undersökningarna 2020 kodades av Josefine Magnusson och Erik Vestin.

4 www.gu.se/som-institutet/som-undersokningarna

5 Största delen av urvalet – 15 000 av totalt 22 500 – följde traditionell fältplan och insatser för SOM-undersökningarna. Resterande del av urvalet var uppdelade i tre grupper som följde ett annat upplägg och utgjorde ett experiment. Syftet med experimentet var att utvärdera effekten av dels det aviseringskort som skickas ut till samtliga i urvalet för att bjuda in dem att delta i undersökningen och dels att utvärdera effekten av att avvakta med möjligheten att svara på undersökningen på papper (push-to-web). En utförligare beskrivning av experimentet kommer att finnas tillgängligt framöver i Martinsson, Lundmark & Sandelin (kommande).

6 Institutet för Kvalitetsindikatorer – Indikator anlitades för första gången 2017.

7 För mer information om detta experiment, se Falk, Sandelin & Weissenbilder (2021).

Referenser

AAPOR (2015). Standard definitions. *The American Association For Public Opinion Research* 8:e edition.

Arkhede, Sofia (2018). Effects of telephone reminders on survey response rates in the SOM-surveys. LORE methodological note 2018:1, Göteborgs universitet.

Arkhede, Sofia, Oscarsson, Henrik & Frida Vernersdotter (2017). Incentivizing the SOM-surveys: Estimating the effects on questionnaire response rates. LORE methodological note 2017:1, Göteborgs universitet.

Falk, Elisabeth, Sandelin, Frida & Marcus Weissenbilder (2021). *Den nationella SOM-undersökningen 2020 – En metodrapport.* SOM-rapport nr 2021:2. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Falk, Elisabeth (2020). Den nationella SOM-undersökningen 2019. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Markstedt, Elias (2014). Representativitet och viktning – Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986–2013. Rapport 2012:30 v2. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Martinsson, Johan, Lundmark, Sebastian & Frida Sandelin (kommande). Effects of pre-notification and push to web in the SOM-surveys.

Nilsson, Åsa (2007). Den nationella SOM-undersökningen 2006. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Sandelin, Frida (2021). Effects of a fourth postal reminder in the SOM-surveys. Note on methodological research 2021:1, SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Felix Andersson, pol master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Han är särskilt intresserad av frågor som rör politisk representation, politisk responsivitet och svensk politisk historia.
Kontakt: felix.andersson@gu.se

Ulrika Andersson, docent, är verksam som forskare och biträdande föreståndare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på medieanvändning, förtroende för medier och andra samhällsinstitutioner, nyhetsjournalistik samt villkoren för journalistiskt arbete.
Kontakt: ulrika.andersson@som.gu.se

Anna Bendz, docent, verksam som forskare och lärare vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning inriktar sig bland annat på samspelet mellan policy och opinion samt kollektivt handlande kring naturresurser.
Kontakt: anna.bendz@pol.gu.se

Joakim Berndtsson, docent, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Han forskar om privatiseringen av krig och säkerhet, civil-militära relationer och svensk utrikes- och säkerhetspolitik.
Kontakt: joakim.berndtsson@globalstudies.gu.se

Ulf Bjereld, professor, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.
Kontakt: ulf.bjereld@pol.gu.se

Daniel Brodén, forskare och forskningssamordnare vid Centrum för digital humaniora och Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. Han är intresserad av den svenska välfärdsstatens medie- och kulturhistoria och forskar idag i projekt om terrorismen i Sverige, liksom digital metodutveckling.
Kontakt: daniel.broden@lir.gu.se

Anders Carlander, forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Med en bakgrund inom ekonomi och psykologi handlar mycket av hans forskning om hur olika människor hanterar risk och osäkerhet och hur det relaterar till hälsa.
Kontakt: anders.carlander@gu.se

Tobias Carlsson, universitetsadjunkt i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam som lärare vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Han intresserar sig för frågor om bibliotekssystem, digitala tjänster på bibliotek och har tio års erfarenhet som IT-bibliotekarie.
Kontakt: tobias.carlsson@hb.se

Synneve Dahlin-Ivanoff, forskargruppsledare för FRESH, AgeCap, Göteborgs Universitet, professor och bakgrund som arbetsterapeut och disputerad i geriatrik. Forskningen är inriktad på hur skörhet påverkar åldrande och inkluderar kvalitativa studier och randomiserade kontrollerade studier som utvärderar olika interventioner för att stödja sköra äldre personer i deras vardag.
Kontakt: synneve.dahlin-ivanoff@gu.se

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet samt dekan för humanistiska fakulteten. Hennes forskning är inriktad på europeisk komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning.
Kontakt: marie.demker@gu.se

Thomas Denk, professor i statskunskap och dekan för fakulteten för humaniora och socialvetenskap vid Örebro universitet. Hans forskning handlar om jämförande studier av politisk kultur, statsformation och demokratisering.
Kontakt: thomas.denk@oru.se

Maria Edström, docent, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet och är även knuten till AgeCap (Centrum för ådrande och hälsa) vid samma lärosäte. Hennes forskning är framför allt inriktad på genus, representation och jämställdhet i medierna, mediebilden av äldre, samt yttrandefrihetsfrågor.
Kontakt: maria.edstrom@gu.se

Ann-Marie Ekengren, professor, är verksam som lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon forskar om utrikespolitiskt beslutsfattande, om de nordiska ländernas säkerhetspolitiska roller och om varför stater vill sitta i FN:s säkerhetsråd.
Kontakt: ann-marie.ekengren@pol.gu.se

Elisabeth Falk, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hon är särskilt intresserad av mellanmänsklig tillit och medborgares förtroende för olika samhällsinstitutioner och aktörer.
Kontakt: elisabeth.falk@gu.se

Mats Fridlund, docent i idé- och lärdomshistoria och verksam som forskare vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion samt biträdande föreståndare för Centrum för digital humaniora, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på teknik- och vetenskapsstudier, digital historia samt terrorismens svenska och globala historia.
Kontakt: mats.fridlund@gu.se

Marie Grusell, docent, är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation (JMG), Göteborgs universitet. Hon är affilierad till DEMICOM/MIUN och hennes forskning är framför allt inriktad på strategisk kommunikation, politisk kommunikation, medier och reklam.
Kontakt: marie.grusell@jmg.gu.se

David Gunnarsson Lorentzen, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. I sin forskning är han intresserad av att utveckla metoder för analys av kommunikationsmönster och trender inom sociala medier, samt forskningsdata, dataanalys och data mining.
Kontakt: david.gunnarsson_lorentzen@hb.se

Carl Görtz, doktorand i statskunskap vid Örebro Universitet. Hans avhandlingsprojekt fokuserar främst vid medborgares konceptualiseringar av politik och hur dessa bl.a. relaterar till deras politiska deltagande, ideologiska hemvist och bakgrund.
Kontakt: carl.gortz@oru.se

Sören Holmberg, seniorprofessor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av ledarna för Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhälleliga styrsystem. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.
Kontakt: soren.holmberg@pol.gu.se

Sverker C. Jagers, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och föreståndare för CeCAR (Center for Collective Action Research) vid samma lärosäte. Hans forskning är framförallt inriktad på survey- och experimentbaserade studier av miljöopinion och förklaringar till miljöbeteende samt länderjämförande miljöstudier över tid.
Kontakt: sverker.jagers@pol.gu.se

Anna Maria Jönsson, professor, är verksam som lärare och forskare i medie- och kommunikationsvetenskap vid Södertörns högskola. Hennes forskning fokuserar främst på journalistik, offentlighet och medborgerligt deltagande samt miljö- och vetenskapskommunikation.
Kontakt: anna.maria.jonsson@sh.se

Erik Jönsson, verksam som biträdande forskare vid Centre for Collective Action Research (CeCAR) och Valforskningsprogrammet vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Arbetar inom forskningsprojektet ”Den svenska miljö-, energi- och klimatopinionen” (MEK). Han är speciellt intresserad av forskning om miljö- och klimatopinion.
Kontakt: erik.jonsson@gu.se

David Karlsson, professor i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs Universitet. Hans forskning är främst inriktad på lokal politik och demokrati, särskilt politikernas attityder och praktik.
Kontakt: david.karlsson@spa.gu.se

Elias Markstedt är doktorand i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och är en del av forskningsprogrammet PregDem. Han forskar om politiskt beteende och enkätmetodik, med ett särskilt fokus på könsspecifik påverkan av graviditet och föräldraskapets påverkan på politisk uppmärksamhet, kunskap och attityder.
Kontakt: elias.markstedt@gu.se

Johan Martinsson är föreståndare för SOM-institutet och docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende, människors åsikter om miljöpolitik samt surveymetodologi.
Kontakt: johan.martinsson@pol.gu.se

Simon Matti är professor i statsvetenskap vid Luleå tekniska universitet samt seniorforskare vid Centre for Collective Action Research (CeCar), Göteborgs universitet. Hans forskning fokuserar i huvudsak på miljö- och klimatopinion, jämförande miljöpolitik samt policyacceptans.
Kontakt: simon.matti@ltu.se

Caroline Mellgren, biträdande professor i kriminologi vid Malmö universitet samt föreståndare för enheten för polisiärt arbete. Hennes forskning är inriktad på utsatthet för brott, otrygghet och brottsförebyggande arbete.
Kontakt: caroline.mellgren@mau.se

Elin Naurin är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hon forskar om representativ demokrati och om människors politiska uppfattningar och politiska deltagande. Hon är forskningsledare bland annat för forskningsprogrammet PregDem som studerar hur graviditet, barnafödande och tidigt föräldraskap förändrar individens syn på samhället.
Kontakt: elin.naurin@pol.gu.se

Per Oleskog Tryggvason, fil dr i journalistik, medier och kommunikation verksam vid Valforskningsprogrammet och Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation (JMG), Göteborgs universitet. Hans forskning inriktar sig bland annat på väljarbeteende, opinionsbildning, politisk kommunikation samt nyhetsmediernas roll i demokratin.
Kontakt: per.oleskog.tryggvason@som.gu.se

Henrik Oscarsson, professor, lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på val, demokrati, väljarbeteende och opinionsbildning. Han är forskningsledare vid det svenska Valforskningsprogrammet.
Kontakt: henrik.oscarsson@pol.gu.se

Maria Oskarson, professor i statsvetenskap vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på sociala och politiska skiljelinjer.
Kontakt: maria.oskarson@pol.gu.se

Bo Rothstein, innehar sedan 1994 August Röhss professur i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han är en av grundarna av The Quality of Government Institute at University of Gothenburg där han numera har rollen som senior advisor. Han har tidigare varit professor vid University of Oxford och Harvard University.
Kontakt: bo.rothstein@pol.gu.se

Gabriella Sandstig, fil dr och universitetslektor vid Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation (JMG), Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på mediernas och kommunikationens effekter på riskuppfattningar, upplevelser av otrygghet och rädsla och beteenden i olika sammanhang med särskilt fokus på urbana miljöer och hälsa.
Kontakt: gabriella.sandstig@jmg.gu.se

Jesper Strömbäck är professor i journalistik och politisk kommunikation vid Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation (JMG), Göteborgs universitet. Hans forskning handlar bland annat om förändringarna av medielandskapen och hur de påverkar såväl utbudet av politiska nyheter som människors medieanvändning, opinionsbildningen och mediernas effekter.
Kontakt: jesper.stromback@jmg.gu.se

Jonas Söderholm, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam som forskare och lärare vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Han forskar om folkbibliotek och sakbibliotek, med utgångspunkt i bibliotekens roll i samhället.
Kontakt: jonas.soderholm@hb.se

Birgitta Wallin, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Hon forskar om digitala böcker och den svenska bokmarknaden med fokus på bokhandel, prenumerationstjänster och folkbibliotek.
Kontakt: birgitta.wallin@hb.se

Anton Wallin, biträdande forskare verksam i forskningsprogrammet PregDem som studerar hur graviditet, barnafödande och tidigt föräldraskap förändrar individens syn på samhället. Han är särskilt intresserad av politiska attityder kopplade till arbete och livshändelser.
Kontakt: antonwallin@gmail.com

Lennart Weibull är professor emeritus i massmedieforskning vid Göteborgs universitet och knuten till SOM-institutet. Hans forskning är främst inriktad på mediestruktur, journalisthistoria och politisk opinionsbildning. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.
Kontakt: lennart.weibull@som.gu.se

Marcus Weissenbilder, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskningsintressen rör EU-frågor och politisk ekonomi.
Kontakt: marcus.weissenbilder@gu.se

Freja Wessman, fil kand. i sociologi och psykologi. Praktikant vid Valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet våren 2021 och studerar masterprogrammet i sociologi. Hon är intresserad av kvantitativ metod och dataanalys inom beteendevetenskap. Har även ett särskilt intresse för forskningsfrågor rörande teknologi och sociala normer.
Kontakt: freja.wessman@gu.se

Karl Ydén, fil dr, Göteborgs universitet och King's College London, studerar militär professionalisering, ledning av komplexa organisationer och civil-militära relationer. Ledamot av Kungl. krigsvetenskapsakademien och grundare av Centrum för Studier av Militär och Samhälle, www.csms.se.
Kontakt: karl.yden@ait.gu.se

Malin Ögland, fil mag, är verksam som forskare och lärare vid Akademin för bibliotek, information, pedagogik och IT, Högskolan i Borås. I sin forskning är hon intresserad av folkbibliotekets roll i lokalsamhället.
Kontakt: malin.ogland@hb.se

Patrik Öhberg, docent i statsvetenskap och verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om politisk representation, jämställdhet och förvaltningspolitik.
Kontakt: patrik.ohberg@som.gu.se

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
   Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
   Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
   Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiotal*
   Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
   Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
   Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
   Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
   ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
   Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
   ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
   Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
   ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
    Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
    Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Västsverige i fokus*
    Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
    Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
    Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7

15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5

16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittiotalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3

17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1

18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X

19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6

20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssamhället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4

21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2

22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X

23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE

24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE

25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE

26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE

27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--E

28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE

29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red): *Efter Arbetet.* Synen på nedläggningen och dess konsekvenser. Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer) ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE

30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken.* Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer) ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE

31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige* Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer) ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE

32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender* Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer) ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE

33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfängans marknad* Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer) ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE

34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans* Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer) ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE

35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring* Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer) ISBN: 91-89673-05-05-13

36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går* Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer) ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE

37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige* Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer) ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE

38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne* Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer) ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE

39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld* Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer) ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE

40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005* Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer) ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE

41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige* Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer) ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE

42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratin
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE

43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen och flernivådemokratin*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE

44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE

45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva. En bok om Västra Götaland*
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE

46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE

47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE

48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE

49. Oskarson, Maria, Bentgsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass

50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE

51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE

52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE

53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE

54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red) *Värmländskt landskap*
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE

55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE

56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE

57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE

58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE

59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägskäl
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE

60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE

61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfåra & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE

62. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Brytningstider
Göteborg 2014, 322 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-31-1. ISRN: GU-STJM--62--SE

63. Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Fragment
Göteborg 2015, 608 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-32-8. ISRN: GU-STJM--63--SE

64. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Alla dessa val
Göteborg 2015, 236 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-33-5. ISRN: GU-STJM--64--SE

65. Solevid, Maria (red)
Svenska utlandsröster
Göteborg 2016, 312 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN:978-91-89673-34-2. ISRN: GU-STJM--65--SE

66. Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red)
Ekvilibrium
Göteborg 2016, 480 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-35-9. ISRN: GU-STJM--66--SE

67. Norell, P O & Nilsson, Lennart (red)
Värmländska utmaningar
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-36-6. ISRN: GU-STJM--67--SE

68. Bergström, Annika & Harring, Niklas (red)
Hållbarhetens horisont
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-37-3. ISRN: GU-STJM--68--SE

69. Andersson, Ulrika (red)
Slutna rum och öppna landskap
Göteborg, 2017. 178 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-38-0. ISRN: GU-STJM--69--SE

70. Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Larmar och gör sig till
Göteborg, 2017. 648 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-39-7. ISRN: GU-STJM--70--SE

71. Andersson, Ulrika & Bergström, Annika (red)
En brokig gemenskap
Göteborg, 2017. 192 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-40-3. ISRN: GU-STJM--71--SE

72. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Lindgren, Elina & Oskarson, Maria (red)
Sprickor i fasaden
Göteborg, 2018. 432 sidor. Pris: 320 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-42-7. ISRN: GU-STJM--72--SE

73. Carlander, Anders & Rönnerstrand, Björn (red)
Hemma Väst
Göteborg, 2018. 170 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-43-4. ISRN: GU-STJM--73--SE

74. Andersson, Ulrika, Rönnerstrand, Björn, Öhberg, Patrik & Bergström, Annika (red)
Storm och stiltje
Göteborg, 2019. 512 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-44-1. ISRN: GU-STJM--74--SE

75. Carlander, Anders, Öhberg, Patrik & Mellander, Elias (red)
Ingen kommer undan kulturen
Göteborg, 2019. 250 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-45-X. ISRN: GU-STJM--75--SE

76. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders & Öhberg, Patrik (red)
Regntunga skyar
Göteborg, 2020. 488 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-47-2. ISRN: GU-STJM--76--SE

77. Carlander, Anders & Andersson, Ulrika (red)
Digitala är vi allihopa?
Göteborg, 2020. 144 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-48-9. ISRN: GU-STJM--77--SE

78. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Öhberg, Patrik (red)
Ingen anledning till oro (?)
Göteborg, 2021. 472 sidor. Pris: 350 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-49-6. ISRN: GU-STJM--78--SE

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.gu.se/som-institutet
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras på info@som.gu.se
eller på SOM-institutets webbplats.

År 2020, det som skulle bli så festligt. 10-talet var slut, ett nytt decennium låg framför oss – Ljuva framtid. Sedan kom pandemin. 2020 är coronapandemins år. Bokens titel *Ingen anledning till oro (?)* knyter an till den smittskyddsexpert som för svenska folket var helt okänd vid tillfället och som i slutet av januari 2020 bedömde att det inte fanns någon anledning till oro. Smittskyddsexperten kom senare att bli hela svenska folkets statsepidemiolog, hela svenska folkets egen Anders, Anders Tegnell.

Trots att nyhetsbruset har dominerats av corona och covid-19 under året som gått har den inte helt tagit över nyhetsagendan. På den nationella scenen var 2020 också – återigen – ett år fyllt av intensiva debatter om gängkriminalitet, grova våldsbrott och våldsbejakande extremism. Det svenska partilandskapet befinner sig fortsatt i en omstruktureringens tidevarv, där den politiska kartan successivt ritas om. Valåret 2022 närmar sig med stormsteg och som vi presenterar i denna bok finns det många saker som oroar svenska folket. Vilka partier eller konstellationer som lyckas fånga upp denna oro och erbjuda en trygg hamn återstår att se.

Med utgångspunkt i 2020 års nationella SOM-undersökning – den 35:e i ordningen – söker boken fördjupa kunskapen om hur människors vanor och opinioner såg ut under året, hur dessa har förändrats under 2010-talet samt vad som eventuellt väntar i början av ett nytt decennium. Ett 40-tal forskare från olika discipliner vid universitet och högskolor i Sverige medverkar med analyser.

Ingen anledning till oro (?) är den 78:e forskarantologin från SOM-institutet. Bokens innehåll berör på många sätt oro som på sina håll kan skönjas i det svenska samhället när det gäller (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier.

SOM-INSTITUTET
SAMHÄLLE OPINION MEDIER

GÖTEBORGS UNIVERSITET